

Digitized in 2006
by
Thrinaina Informatics Ltd, Secunderabad, A.P., India.
(<http://www.thrinaina.com>)

From the original owned by
Sundarayya Vignana Kendram
and its partner Institutions

as part of the
British Library Endangered Archives Programme
supported by the
Lisbet Rausing Charitable Fund

Except for individual research purpose
any reproduction should be made with
written permission from the

Sundarayya Vignana Kendram,
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampally, Hyderabad - 500 044
Andhra Pradesh, India

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright laws of the United States (Title 17, United States Code) and of India (Copyright Act of 1957) govern the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material including foreign works under certain conditions. In addition, the United States extends protection to foreign works by means of various international conventions, bilateral agreements, and proclamations.

Under certain conditions specified in the laws, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that photocopy or reproduction is not to be used for any purpose other than private study, scholarship, or research. If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

These institutions reserve the right to refuse to accept a copy order if, in their judgment, fulfillment of the order would involve violation of the copyright laws of the United States or India.

అన్నయ్యశాస్త్రి, రాచకొండ

హఠయోగప్రదీపిక

చెన్నపురి, 1926

Record no. 603

Annayyaśāstri, Rācakoṇḍa

Haṭhayōgapradīpika

Cennapuri, 1926

Record no. 603

SUNDARAYYA VIGNANA KENDRAM

1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampalli
Hyderabad – 500 044, Andhra Pradesh, India

Bibliographic Record Target

అన్నయ్యశాస్త్రి, రాచకొండ.

హఠయోగప్రదీపిక / స్వాత్మారామయోగీందవీరచితం. యోగమార్గప్రకాశిక /
యుగళదాస యోగీంద్ర వీరచితం ; రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రిగారిచే వ్రాయబడిన
ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ సహితము.- చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు
అండ్ సన్స్, 1926.

20, 280 p., (18) leaves of plates. :ill. ;23 cm.

Record no. 603

Annayyaśāstri, Rācakonda.

Haṭhayōgapradīpika / Svātmārāmayōgīndaviracitaṃ.
Yōgamārgaparakāśika / Yugaḷadāsa yōgīndra viracitaṃ ; Rācakonda
Annayyaśāstrigāricē vrāyabaḍina Āṇḍhraṭīkātātparyaviśēṣārtha
sahitamu.- Cennapuri : Vāviḷla Rāmasvāmīśāstrulu aṇḍ Sans, 1926.

20, 280 p., (18) leaves of plates. :ill. ;23 cm.

Record no. 603

---

35 mm microfilm

Image placement: IA IB IIB

Date filming began:

సారస్వత వికేతనము

వేటపాలెం

పుస్తకము పేరు హరిహరగ్రంథావళి.

గ్రంథకర్త రాచకొండ అన్నయ్య శాస్త్రి

పుస్తకము సంఖ్య 6707. వర్గ సంఖ్య గాదు.

6707.

6707

Saraswala Niketanam,

VETAPALEM.

ఓమ్.

6707

శ్రీస్వాత్మారామయోగీంద్రవిరచిత

హాతయోగప్రదీపిక

శ్రీమత్పరమహంస శ్రీయుగళదాసయోగీంద్రవిరచిత

యోగమార్గప్రకాశిక

బ్రహ్మశ్రీ, రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రిగారిచే వ్రాయబడిన

అంధటికాతాత్పర్యవిశేషార్థసహితము.

(ముఖ్యమగుయోగాసనపటములతో)

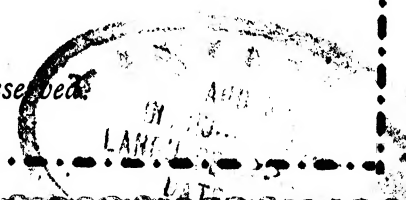
చేస్తుంది:

వావిళ్ల, రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారిచే ప్రకటితము.

1926

All Rights Reserved

పీఠిక.

- శ్లో. సర్వభూతస్థితం యోమాం భజేత్వేకత్వమాస్థితః,
సర్వథా వర్తమానోపి సయోగీ మయివర్తతే. 30
- ఆత్మైకమ్యేన సర్వత్ర సమం పశ్యతి యోగార్జున,
సుఖంవా యదివా దుఃఖం సయోగీ పరమో మతః. 31
- చంచలం హి మనః కృష్ణప్రమాధిబలవద్బంధం,
తస్యహం నిగ్రహం మన్యే వాయో రిప సుదుష్కరమ్. 32
- అసంయతాత్మనా యోగో దుష్ప్రాప్యతి మే మతిః,
వశ్యాత్మనా తు యతతా శక్యోఽవాప్తు ముపాయతః. 33

శ్రీభగవద్గీత ఆత్మసంయమయోగము.

మహాశయులారా! శ్రీభగవద్వాక్యములను, వైనుదాహరింపఁబడినవానిం బరికింపుడు. యోగము ప్రధానమనియు, నదిలేక మనోనిగ్రహము శక్యముకాదనియు, అభ్యాసవైరాగ్యములచే నంతఃకరణము స్వాధీనముచేసికొనలేనివానికి యోగము సాధ్యముకాదనియు, మనోనిగ్రహము యోగాభ్యాసములేక సమకూడదనియు స్పష్టముగా భగవంతుఁ డుపదేశించి యర్జునునిమనస్సంశయములం బాపెను. “తన్మా ద్యోగీ భవార్జున” యన్న యుపదేశమ్ము ప్రధానమని చెప్పక తప్పదు. మనోనిగ్రహములేక యేవేదాంతము పనికిరాదు. మాటలుచెప్పుట కుపకరించునే గాని తాఁ దరింప నుపకరింపదనుట నిక్కువము. కావున యోగము ప్రధానమని, వైరాగ్యమునకు నింటికిం బునాదివలె ముఖ్యమనియు నవ్వదగు.

ఆయోగము ప్రతిమానవున కొక్కరీతిగానుండ వీలులేదు. కర్తములు బహువిధములు. వానిగతులు వెక్కురీతులుగలవి. వానిననుభవించుతనువులు నానాభంగులు. కావునఁ గర్తానుసారము యోగము నభ్యసించవలసియుండును. ఇంతియ కాక యోగాభ్యాసము చిరంతనముగాఁ జేయఁదగినది. కొలఁదికాల మభ్యసించి మాననయితిగాదు. దానఫలములేదు. నిరంతరాభ్యాసముచేసినచో నది మనోదృఢత్వము నాపాదించును. దాన సకలసిద్ధులు గలుగును. అట్లుగానివిధముల యోగము ప్రధానమని యెన్నఁదగియున్నది.

ఇందుఁ బ్రాణాయామయోగము మొదటిది. దానినభ్యసించుటచిహ్నము సకలవిధు లుపదేశించుచున్నది. ఆచమించినవెంటనే ప్రధానముగాఁ గావించుట.

కర్తవ్యమని తెల్పనిశాస్త్రములే లేవని గట్టిగాఁ జెప్పఁదగియుండును. సంధ్యావందనముమొదలు సర్వవిధు లీయోగమునే చెప్పుచున్నవి. ఈవిషయమునుదెల్పుచు మహాత్ములు త్రిపురాసారసముచ్చయమునందు,

శ్లో. వర్షత్రయాభ్యాసవశా దతీత మనాగతం వేత్త్యలినీలకేశః,

విషం న దేహే క్రమతే తదీయే దష్టే సుఖేరై రపి పన్నగేంద్రైః.

అని నొక్కి వక్కాణించిరి. యోగము ప్రధానమని దీనినుండి తేలినదికదా! మఱియుఁ జంచలబుద్ధిగలవారలకు నీప్రాణాయామయోగము చాలదు. హఠయోగమురీతి నభ్యసించవలసియుండును. హఠయోగము యోగిజనాధారము.

శ్లో. అశేషతాపతప్తానాం సమాశ్రయమతో హఠః,

అశేషయోగయుక్తానా మాధారకమతో హఠః.

అని హఠయోగప్రథమోపదేశమందుఁ జెప్పఁబడినది. ఈవిద్య గోప్యమనియు నుపన్యాసాదులయందు దీని వెదఁజల్లరాదనియు నపు డది ఫలింపఁదనియు నందే వర్ణింపఁబడియె.

శ్లో. హఠవిద్యా పరం గోప్యా యోగినా సిద్ధి మిచ్ఛతా,

భవేద్విర్యవతీ గుప్తా నిర్విర్యా తు ప్రకాశితా.

ప్రకటింపఁజేయఁబడిన నదియేల ఫలింపదని ప్రశ్నముచేయువారు వెక్కుమందికలరు కాని వారికి సమాధానముచెప్పట యంత సులభముకాదు. అట్లని యూరకుండుట యసమర్థతనుదెల్పీను. మంత్ర మనుమాటకు రహస్యమనునర్థము కలదు. మననముచేయువారల రక్షించునని దాని వ్యుత్పత్త్యర్థము. సర్పమంత్రమును పుస్తకములో వ్రాసియుండఁగా నొకఁడు నేర్చుకొని మంత్రించినసర్పదష్టుఁడు మృతుఁడగుటయే సంభవించును. అదియే గురునుండి యుపదేశరూపమునలభించిన జీవదానక్షమమగును. ఇది యనుభవమేకాని రహస్యముకాదు. దీనికిం గారణమేమని యెంతదూర మాలోచించినను జక్కఁగాఁ దోచుటలేదుకాని శాస్త్రము భగవన్నిర్మితమనియు, దాని ననుసరింపక యల్పబుద్ధితోఁ గారణముల నెమకఁ బ్రయత్నించినఁ దోచదనియు, వచింప నలవిగాక, ఫలించునట్టిశక్తి దానియందున్నందున ససత్యమని ఘోషింప వీలులేక, నాస్తికులనోరు మూయింపఁజాలియున్న యొకశక్తి శాస్త్రవిధి యందున్నట్లు అంగీకరింపక తప్పకున్నది. కాఁబట్టియే పరోపకృతికై దేహము నర్పించిన దధీచిప్రభృతులు యోగవిద్యను రహస్యముగా నుంచిరి. కేవలభక్తిపరవశులైనవారికిఁదెల్పి, తెల్పుటమాత్రమే చాలదని వారిని జెంత నునుచుకొని యభ్య

సించుపద్ధతులఁ దెల్పుచు వారి కందు సన్మార్గము కనఁబడినదని తోచినపిదప వారిని బంపుచుందురని తెలియవచ్చుచున్నది.

యోగాభ్యాసనిరతులకుఁ బెక్కునియమము లుండవలయును. లేకున్న నది ఫలింపదు.

శ్లో. అత్యాహారః ప్రయాసశ్చ ప్రజల్పో నియమగ్రహః,

జనసంగశ్చ కాల్యం చ షడ్భిర్యోగో విసశ్యతి.

ఆర్యులార! చూచితిరా. ఎట్టివిధుల ననుసరింపకున్న యోగము ఫలింపదో, ఎంతవక్కుగా వ్రాయఁబడినదో. ఇంతియకాక,

శ్లో. యువా వృద్ధోఽతివృద్ధో వా వ్యాధిఁ దుర్బలోఽపి వా,

అభ్యాసాత్సిద్ధిమాప్నోతి సర్వయోగే ష్వతంద్రితః.

న వేషధారణం సిద్ధేః కారణం న చ తత్కథా,

క్రియైవ కారణం సిద్ధే స్సత్యమేతన్నసంశయః.

అను నీమొదలగువిషయములం జూచినమేను గగుర్పాటొందక మానదు. కలికాలమున మనశ్శాంచల్య మెక్కువగనుండుట సహజముకాన హఠయోగాభ్యాస మత్యావశ్యకమనుట నిర్వివాదాంశవిషయము. కాఁబట్టి యిట్టిగ్రంథము తెనుఁగుటీకతోను, విశేషాంశములతో నుండుట ముఖ్యమని యెల్లరకుం దోచక మానదు. అట్టిగ్రంథము లేకుండనేల యను నూహచే నీగ్రంథమును జక్కఁగా ముద్రింపఁబూనితిమి.

హఠయోగశాస్త్రమునకుఁ దోడుగా లోకానుగ్రహతత్పరత్వమున శ్రీమత్పరమహంసయుగళదాసయోగీంద్రవిరచితమగు యోగమార్గప్రకాశికను గూడ ముద్రించితిమి. ఈగ్రంథ రాజమునందు హఠయోగమునఁజెప్పఁబడిని యనేకవిషయములు విపులముగఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

జ్ఞానాదృతే న ముక్తిస్సావ్యద్యద్యోగేన వినా న హి,

స చ యోగః పురాప్రాక్తో హ్యభ్యాసాదేవ సిద్ధ్యతి.

యనునందలి యైదవశ్లోకమే తన్తహిమమును జెప్పక చెప్పుచున్నది. దీనిం గూర్చి పెంచివ్రాయుట యనవసరమని విరమించితిమి.

దీనిని ముద్రింపఁబూనియుండఁగా శ్రీకాశీనివాసులును, బహుచరిత్రగ్రంథకర్తలును, మామిత్రులునగు బ్రహ్మశ్రీ రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రిగారు చెన్నపురికి వచ్చిరి. ఆతరుణముననే ఆంధ్రశ్రీమద్ధామాయణమును ముద్రించునిమిత్తము

బ్రహ్మశ్రీ జనమంచి శేషాద్రిశర్మ గారును వచ్చియుండిరి. మాయీపూన్ని ప్రశంసార్థముని వీరిరువురును దెల్పుటచే బూనితిమి. దీనికి జక్కనితెనుగుటికయు, విశేషార్థమును శ్రీఅన్నయ్యశాస్త్రిగారు వ్రాసియీయ ననుమతించిరి. తన్నిత్రతములగు శేషాద్రిశర్మగారు వారని బ్రోతహించి పద్ధతులందెల్పిరి. ఇట్లు లీమహాగ్రంథము వెలువడఁగల్గినది. మాప్రయత్నమునకు మిగులఁ దోడ్పడిన వీరిరువురకు మాకృతజ్ఞత నేతన్తుఁఖమునఁ దెల్పుచున్న వారము. తక్కినవిశేషాంశములుగ్రంథమే తెల్పును గాన నిట వ్రాయక వదలితిమి. ఈసద్గ్రంథమును బఠించి యిరీతిని యోగముల నభ్యసించిన ముక్తు లగుదురనుట నిర్వివాదాంశము. బుధలోక మీగ్రంథము నాదరింపకపో రనునట్టినవృకము మాకున్నది. ఈరీతిగా నాంద్రభాషయం దిట్టిగ్రంథరత్నము లేదన్నకొఱంతను దీర్చఁబూనిన మాయీప్రయత్నము సజ్జనాదృతిం గాంచుఁగాతమని వారకకోరుచు నింతటితో విరమించుచున్నారము. ఎందేని స్థాని త్యములున్న ద్వితీయముద్రణమునఁ దీర్తుము.

ఇట్లు విన్నవించువిధేయుఁడు,
వానిశ్చ. వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలు.

శ్రీః.

హఠయోగప్రదీపిక

విషయసూచిక.

క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.	క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.
	ప్రతియోగదేశము.				
1	మంగళాచరణము	...	1	24 మత్స్యేంద్రాసనఫలము	...
2	గురునమస్కారము	...	2	25 వశ్మిచుతానాసనము	...
3	హఠయోగమువలన రాజయోగము సిద్ధించును	...	3	26 వశ్మిచుతానాసనఫలము	...
4	హఠయోగప్రభావము	...	5	27 మయూరాసనము	...
5	సిద్ధపురుషుల నామములు	...	7	28 మయూరాసనఫలము	...
6	హఠము యోగిజనాధారము	...	9	29 శవాసనము-తత్ఫలము	...
7	హఠవిద్యను గోప్యముగ నుంచవలయుననుటకు కారణము	...	10	30 శ్రేష్ఠాసనచతుష్టయము	...
8	హఠయోగాభ్యాసమునకు యోగ్యమైనస్థానము	...	11	31 శ్రేష్ఠాసన నామములు	...
9	మఠలక్షణము	...	12	32 మత్స్యేంద్ర సిద్ధాసనము	...
10	యోగమఠమందు యోగాభ్యాసమే చేయవలయును	...	14	33 మతాంతర సిద్ధాసనము	...
11	యోగవిఘ్నదములు	...	15	34 సిద్ధాసన భేదములు	...
12	యోగసిద్ధిదములు	...	16	35 సిద్ధాసన ప్రభావము	...
13	యమ నియమ లక్షణము (అధిక పాఠము),	...	17	36 పద్మాసనము	...
14	ఆసనప్రయోజనము	...	18	37 మత్స్యేంద్ర పద్మాసనము	...
15	ఆసనము యోగిసమృతము	...	19	38 పద్మాసన భేదములు	...
16	స్వస్థికాసనము	...	20	39 పద్మాసన ప్రయోజనము	...
17	గోముఖాసనము	...	21	40 సింహాసనము	...
18	వీరాసనము	...	22	41 భద్రాసనము-గోరక్షాసనము	...
19	కూర్మాసనము	...	23	42 ఆసనసిద్ధ్యనంతరకృత్యము	...
20	కుక్కుటాసనము	...	24	43 హతాభ్యాసక్రమము	...
21	ఉత్తానకూర్మాసనము	...	25	44 హఠయోగ సిద్ధియొక్క అవధి	...
22	ధనురాసనము	...	26	45 మితాహార లక్షణము	...
23	మత్స్యేంద్రాసనము	...	27	46 అపఘ్నపదార్థములవివరణము	...
			28	47 తథాహి గోరక్షవచనమ్	...
			29	48 వఘ్నపదార్థముల వివరణము	...
			30	49 భోజనవిధి	...
			31	50 యోగాభ్యాసమునకు ఆరోగ్యభయోవిచారణ మనావశ్యకము	...

క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.	క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.
51	యోగానుష్ఠానఫలనిర్ణయము	41	83	కపాలభూతిలక్షణము	64
52	యోగసిద్ధికారణము	42	84	పట్కర్తప్రయోజనము	65
53	యోగాంగునుష్ఠానావధి	43	85	పట్కర్త్యాభిలాభవిచారము	65
	ద్వితీయోపదేశము.		86	గజకరణి	66
54	ప్రాణాయామాభ్యాస మావశ్యకము	43	87	ప్రాణాయామాభ్యాసము ఆవశ్యక కర్తవ్యము	66
55	ప్రాణాయామ ప్రయోజనము	44	88	విచిత్రకుంభక ప్రాణాయామ ప్రయోజనము	68
56	మలశుద్ధి హాసనిధిదము	45	89	అష్టకుంభకముల నామములు	69
57	ప్రాణాయామము మలశుద్ధిదము	46	90	కుంభకయంత్రము	71
58	నాడీశోధనము	47	91	యోగాభ్యాస క్రమము	74
59	ప్రాణాయామవిశేషము	48	92	సూర్యభేదనము	76
60	ప్రాణాయామముయొక్క అవాంతరఫలము	49	93	సూర్యభేదనగుణము	77
61	ప్రాణాయామాభ్యాసకాలనిర్ణయము	50	94	ఉష్ణాయామక్షణము	78
62	త్రివిధప్రాణాయామలక్షణము	51	95	ఉష్ణాయామ ప్రయోజనము	79
63	ప్రాణాయామాభ్యాసకాలకృత్యము-తద్విశేషము	52	96	సీతాంజలిక్షణము	80
64	ప్రాణాయామాభ్యాసకాలమందు గ్రహించవలయునియములు	53	97	సీతాంజలి ప్రయోజనము	81
65	ప్రాణాయామముయొక్క మందవేగముల ఫలనిరూపణము	54	98	శీతలిలక్షణము	82
66	యుక్తప్రాణాయామఫలము	55	99	శీతలి ప్రయోజనము	83
67	అయుక్తప్రాణాయామఫలము	56	100	భక్తిప్రకారయోగపద్ధానము	84
68	వాయు ప్రకోపనివృత్తి పాయము	57	101	భక్తిప్రకారక్షణము	85
69	యుక్తప్రాణాయామ ప్రయోజనము	58	102	రేచక పూరకసిద్ధి	86
70	మేదాది నివారణోపాయము	59	103	రేచక పూరకావధి	87
71	పట్కర్త వివరణము	60	104	పూరకానంతరకృత్యము	88
72	పట్కర్త రహస్యకారణము	61	105	భక్తిప్రకారవిధానము	89
73	ధౌతికర్తవ్యము	62	106	భక్తిప్రకార ప్రయోజనము	90
74	ధౌతికర్తవ్యఫలము	63	107	భౌతికమరిలక్షణము-ఫలము	91
75	బస్తికర్తవ్యము	64	108	మూర్ఖాలక్షణము	92
76	బస్తికర్తవ్యఫలము	65	109	స్థాని	93
77	నేతికర్తవ్యము	66	110	ప్రాణాయామ భేదములు	94
78	నేతికర్తవ్యఫలము	67	111	సహితకుంభకావధి	95
79	త్రాటకకర్తవ్యము	68	112	శేవలకుంభకలక్షణము	96
80	త్రాటకకర్తవ్యఫలము	69	113	శేవలకుంభకముయొక్క మహిమము	97
81	నాలికర్తవ్యము	70	114	కుంభకాభ్యాసము కై వల్గసాధనము	98
82	నాలికర్తవ్యఫలము	71	115	హఠయోగ రాజముల పరస్పరోపయోగము	99
			116	హఠయోగము రాజయోగ ప్రదము	100
			117	హఠయోగసిద్ధిలక్షణము	101

క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.	క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.
	తృతీయోపదేశము.		152	బంధకర్తయ ప్రయోజనము	126
118	కుండలీప్రబోధ ప్రయోజనము	92	153	దేహజరత్వకారణము	127
119	సుషుప్తయొక్క పర్యాయపదములు	93	154	విపరీతకరణి	128
120	కుండలీప్రబోధవిశేషము	94	155	చంద్రమూర్తివిపరీతకరణివిధానము	129
121	ముద్రలయొక్క నామములు	95	156	విపరీతకరణి ప్రయోజనము	130
122	మహాముద్రాదులఫలము	96	157	వజ్రోలిమహిమ	131
123	మహాముద్రాలక్షణము	97	158	వజ్రోలిసాధన పద్ధతులు	132
124	మహాముద్రారము	98	159	వజ్రోలి ముద్రాలక్షణము	133
125	మహాముద్రాభ్యాసపద్ధతి	99	160	వజ్రోలి త్వాస్థాంగసాధనము	134
126	మహాముద్రాభ్యాస ప్రయోజనము	100	161	వజ్రోలి ముద్రా ఉత్తరసాధనము	135
127	మహాముద్రా రహస్యకారణము	101	162	వజ్రోలిగుణము	136
128	మహాబంధము	102	163	సహజోలి	137
129	మతాంతరముచేత జాలంధరబంధము నందు కంతసంకుచితము అనవసరము	103	164	అమరోలి	138
130	మహాబంధఫలము	104	165	శ్రీవజ్రోలిసాధనము	139
131	మహావేధమహిమ	105	166	శ్రీవజ్రోలిగుణము	140
132	మహావేధ	106	167	శక్తిచాలనము	141
133	ముద్రాత్తయరహస్యకారణము	107	168	కుండలిని మోక్షద్యూతభేదిని	142
134	ముద్రాత్తయ అన్యసాధన విశేషము	108	169	గంగానద్యాదిశబ్దార్థము	143
135	భేదరీలక్షణము	109	170	రాజయోగములేని ఆనవాదిసిద్ధులు	144
136	భేదరీలక్షణము	110		స్వర్ణములు	145
137	భేదనసాధనము	111	171	ముద్రోపసంహారము	146
138	భేదనానంతరకృత్యము	112	172	ముద్రోపదేశ గురుత్వతి	147
139	భేదరీగుణము	113		చతుర్థోపదేశము.	
140	గోమాంసభక్షణ అమరవారుణిపాన మహిమ	114	173	సమాధి క్రమము	154
141	గోమాంసభక్షణార్థము	115	174	సమాధిశబ్దావ్యయములు	155
142	అమరవారుణిశబ్దార్థము	116	175	సమాధిలక్షణము	156
143	అమరవారుణిమహిమ	117	176	రాజయోగమహిమ	157
144	ఉద్యానశబ్దార్థము	118	177	సమాధిస్థిత యోగిజన సమస్కారము	158
145	ఉద్యానబంధము	119	178	సమాధిస్థిత అమరోల్కాదిసిద్ధిదము	159
146	ఉద్యానబంధ ప్రభావము	120	179	హఠము జ్ఞానమోక్షదము	160
147	మూలబంధము	121	180	ప్రాణాలయక్రమము	161
148	మూలబంధగుణము	122	181	ప్రాణాలయము కాలజయప్రదము	162
149	జాలంధరబంధము	123	182	కాంభవీముద్రా ప్రభావము	163
150	జాలంధరబంధశబ్దార్థము	124	183	కాంభవీముద్రా లక్షణము	164
151	జాలంధరబంధగుణము	125	184	ఉన్న సీముద్రాలక్షణము	165
			185	ఉన్న సీముద్రా ప్రభావము	166

క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.	క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.
186	ఉన్న నీభావనా కాలనిర్ణయము	179	199	పరిచయోపసం	195
187	భేదరీ ముద్రాక్షణము	180	200	నిష్పత్త్యవస్థ	196
188	సమాహిత చిత్తునిలక్షణము	185	201	ప్రత్యాహారము	198
189	కాలి లక్షణము	186	202	నానావిధనాదములు	200
190	ఆత్మకారమనోవృత్తిలక్షణము	187	203	ధారణా లక్షణము	202
191	ద్వైతలయలక్షణము	188	204	ధ్యానలక్షణము	203
192	సుషుమ్నాదివృత్తి	190	205	సమాధిలక్షణము	204
193	నాదానుసంధానోపాయము	191	206	ఆసంప్రజ్ఞాతనమాధి లక్షణము	205
194	కాంభవీముద్రా నాదానుసంధానము	192	207	లయోపాయమహిమ	203
195	పరాజ్ఞాభీముద్రా నాదానుసంధానము	193	208	ఉన్న నీ ఉత్పత్తి లక్షణము	209
196	నాదావస్థా భేదములు	194	209	నాదానుసంధాన ప్రభావము	210
197	ఆరంభావస్థ	195	210	సమాధిస్థిత యోగిలక్షణము	211
198	ఘటావస్థ	196	211	బ్రహ్మజ్ఞాని లక్షణము	214

శ్రీ: యోగమార్గప్రకాశిక

విషయసూచిక.

క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.	క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.
ప్రథమోపదేశము.					
1	మంగళాచరణము	223	25	నాదధారణాలక్షణము	236
2	గురునమస్కారము	224	26	లయయోగరహస్యకారణము	237
3	యోగవిద్యాప్రయోజనము	225	27	లయయోగఫలము	238
4	జ్ఞానము మోక్షసాధనము	226	తృతీయోపదేశము.		
5	యోగసిద్ధికి బాతులు	227	28	హతయోగలక్షణము	239
6	యోగాభ్యాసమునకు ఉపయుక్త మగుస్థలము	228	29	హతయోగాంగముల వివరణము	240
7	యోగాధి కారిలక్షణము	229	30	యమనియమములు	241
8	యోగమతమునందు యోగాభ్యాస మే చేయవలయును	230	31	యమలక్షణము	242
9	యోగ భేదనిరూపణము	231	32	నియమ లక్షణము	243
10	మంత్రయోగనిరూపణము	232	33	ఆసనవివరణము	244
11	హంస మంత్ర జపవిధానము	233	34	శ్రేష్ఠాసనములు	245
12	హంస శబ్దార్థము	234	35	సిద్ధాసనము	246
13	జపవిధానము	235	36	పద్మాసనము	247
14	చక్ర వివరణము	236	37	కుక్కుటాసనము	248
15	ధ్యానస్వరూపవివరణము	237	38	భద్రాసనము	249
16	జీవన్ముక్తునిలక్షణము	238	39	సింహాసనము	250
17	మోక్ష మెప్పుడుకలుగును	239	40	కూర్మాసనము	251
18	మంత్రయోగఫలము బ్రహ్మత్వము	240	41	మయూరాసనము	252
ద్వితీయోపదేశము.					
19	యోగిలక్షణము	241	42	శవాసనము	253
20	లయయోగాభ్యాసవివరణము	242	43	ఆసనసిద్ధివలసి ప్రయోజనము	254
21	నాదభేదములు	243	44	నాదసిద్ధికి అవధి	255
22	నాదఫలము	244	45	క్రియానిరూపణము	256
23	నాదానుసంధాన ప్రభావము	245	46	త్రాటకలక్షణము	257
24	నాదసిద్ధిలక్షణము	246	47	నాలికర్పము	258
			48	నేలికర్పలక్షణము	259
			49	ధాతికర్పము	260
			50	బస్తికర్పము	261
			51	బస్తికర్పమునకు ఉపయుక్తమగు ఆసనములు	262

క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.	క్రమ సంఖ్య.	విషయములు.	పుట సంఖ్య.
52	కపాలభాతి	249	84	సూర్యధ్యానము	264
53	గజకరణి	"	85	శివధ్యానము	"
54	మట్కర్కప్రభావము	"	86	నిర్గుణధ్యానము	"
55	సమాధిస్థితి	250	87	బంధత్రయనిరూపణము	265
56	సమాధికాలము	"	88	బంధత్రయప్రయోజనము	"
57	ప్రాణాయామాభ్యాస నిరూపణము	251	89	భేదరీముద్ర	266
58	ప్రాణాయామలక్షణము	"	90	భేదరీసిద్ధికి సాధనము-లక్షణము	267
59	ప్రాణాయామ భేదములు	252	91	హతయోగలక్షణము	"
60	కుంభక భేదములు	"	92	వజ్రోలి	"
61	ఉజ్జాయి	"	93	సహజోలి	268
62	శీతలి	253	94	అమరోలి	269
63	భక్త్రీక	"	95	శక్తిచాలనము	270
64	సీతగిరి	254	96	విపరీతకరణి	271
65	భేదని	"	97	సమాధి	"
66	హ్లాసని	255	98	సమాధి భేదములు	272
67	మూర్ఛిక	"	99	భక్తిసమాధి	273
68	భ్రామరి	"	100	జ్ఞానసమాధి	"
69	ప్రాణాయామమువలనిఫలము	"	101	ప్రాణాయామసమాధి	"
70	ప్రాణాయామవిధానము	256		చతుర్థోపదేశము.	
71	కేవలకుంభకము	257	102	యోగములు రాజయోగఫలమునకు	
72	త్రివిధ ప్రాణాయామ లక్షణము	"		సాధనములు	275
73	ప్రాణాయామాభ్యాసకాలము	"	103	ఆనస్తాభేదములు	"
74	ప్రాణాయామాభ్యాస కాలకృత్యము	258	104	రాజయోగ ప్రభావము	276
75	యోగవిఘ్నములు	"	105	రాజయోగ మెఱుంగని జపతపాది	
76	యోగస్థితి యుపాయములు	"		కములు శ్రమములు	"
77	వాడీశద్విలక్షణము	259	106	యోగము మోక్షదము	"
78	ఘటానస్త	260	107	సహజావస్థ	277
79	ప్రత్యాహారము	261	108	ప్రాణాయామాభ్యాస క్రమము	278
80	ధారణము	262	109	ఛాయాపురుషోపాసనావిధానము	279
81	సగుణధ్యానము	263	110	స్వప్రతీకోపాసనమువలనిప్రయోజనము	280
82	విష్ణుధ్యానము	"	111	గుంధపతనఫలము	"
83	ఆగ్నిధ్యానము	"			

ఓం.

శ్రీవిద్యారణ్యస్వామికృత బ్రహ్మవిదాశీర్వాదపద్ధతిః.

శ్లో. హృదయకమలమధ్యే నిర్విశేషం నిరిహం
హరిహరవిధివేద్యం యోగిభిర్ధ్యానగమ్యమ్,
జననమరణోతిభ్రంసి సచ్చిత్స్వరూపం
సకలభవనబీజం బ్రహ్మచైతన్యమిదే.

1. హిరణ్యగర్భాది స్థావరాస్తేషు శరీరేషు యదేకం చైతన్యమస్తి తదే
వాహమస్తి తి దృఢజ్ఞానసిద్ధి ర్భూయాత్.

నలుమోములవేలుపుమొదలుగా స్థావరములు తుదగాఁగల శరీరములయందు నొక్కటియేయగు
నేచైతన్యముగలదో అదియే నేను. అను దృఢజ్ఞానసిద్ధి యలవడుఁగాక, దృఢజ్ఞాన మనఁగా-శంకా
తంకములులేని నిశ్చలజ్ఞాన మని భావము.

2. లయ విక్షేప కమాయ రసాస్వాదేభ్యో రక్షితం మే చిత్త మవిఘ్నేన
బ్రహ్మణ్యవస్థితం భూయాత్.

లయవిక్షేపకమాయరసాస్వాదములనుండి కాపాడఁబడిన నాచిత్తము అంతరాయముచేఁ గొట్టు
బడక పరబ్రహ్మమునందు నుండుఁగాక. తత్పరక నొందుఁగాక యని తాత్పర్యము. లయమనఁగా-అల
స్యనిద్రలయందు దేనిచేత నైనను వృత్తిరహితమగునది. విక్షేపమనఁగా-వృత్తిబహిరున్న భవమైనది. కమ
యమనఁగా-రాగాదిదోషములచే బహిర్గతమైన సంస్కారవిశేషము. రసాస్వాదమనఁగా-యోగనిష్ఠ
నకు సమాధ్యవస్థయందు విక్షేపజనితచింతాసవృత్తిచే నెట్టి యానంద ముత్పన్నమగునో తదనుభవము.
ఈనాలుగు (లయవిక్షేపకమాయరసాస్వాదములు) నిర్వికల్పసమాధికి విఘ్నము లని తెలియందగు.

3. నిత్యనిర్వికారాసక్త్యాద్వితీయపరిపూర్ణ సచ్చిదానంద స్వప్రకాశ చిదేక
బ్రహ్మనుభవసిద్ధి ర్భూయాత్.

ఎప్పటికినుండి వికారకూన్యమై సంగములేక అద్వితీయమై సంపూర్ణమై సచ్చిదానందమై
స్వతఃప్రకాశమై చిదేకరసమై తనరారు బ్రహ్మనుభవసిద్ధి చేకూరుఁగాక.

4. అహమాదిదృశ్యవిలక్షణాస్తత్ప్రత్యయానుభూత ప్రత్యక్ చిన్మాత్రాను
భవసిద్ధి ర్భూయాత్.

నేను లోనగుదృశ్యములకు వేఱుగా నే ననే విజ్ఞానముచే ననుభవించుబడుచున్న ప్రత్యక్చి
న్మాత్రానుభవసిద్ధి గలుగుదుగాక. దృశ్యమనఁగా-కంటిఁగిరి గనఁబడుపదార్థము. ప్రత్యక్కు అనఁగా-
కనఁబడక అంతర మనఁదగునది.

5. సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేదరహితాఖిల్ల సచ్చిదానందానుభవసిద్ధి రూపాయాత్.

సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదశూన్య మగునఖండసచ్చిదానందానుభవసిద్ధి చేతురుగాక. సజాతీయమనగా-తనజాతీయందుఁ దనకుఁ గలభేదము. గోవులలో నొకదానిని వేటొకదానిని గల భేదమువంటిది. విజాతీయ మనగా-మఱియొకజాతీయందుఁ దనకుఁగలభేదము. గోజాతికి ఆశ్వమురీతి. స్వగతభేద మనగా-తనకుఁ దనయంగములయందుఁ గలభేదము. ఆవునకుఁ గొమ్ములు లోనగు వానిరీతిగా అని యెఱుంగవలయును.

6. నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త సత్య పరమానందాద్వితీయబ్రహ్మానుభవసిద్ధి రూపాయాత్.

నిత్యమై శుద్ధమై బుద్ధమై ముక్తమై సత్యమై పరమానందమై యద్వితీయమై యున్నబ్రహ్మానుభవసిద్ధి కలుగుగాక. నిత్య మనగా-ఎప్పటికి నశించకుండునది. శుద్ధ మనగా-స్వచ్ఛమైనది. బుద్ధ మనగా-జ్ఞానమయమైనది. సత్య మనగా-సర్వప్రమాణములచే లేదన్నశంక కలుగకుండునది. పరమానంద మనగా-దానికిమించినయానందము లేనది. అద్వితీయమనగా-దానివంటిది రెండవదిలేనది.

7. స్వగతాదిభేదరహిత సచ్చిదానందలక్షణబ్రహ్మాభిన్న కూటస్థ ప్రత్యేక స్వరూప సర్వసాక్షి చిద్రూపానుభవసిద్ధి రూపాయాత్.

స్వగతాదిభేదములేని సచ్చిదానందలక్షణ మగు బ్రహ్మాభిన్న కూటస్థస్వరూపసర్వసాక్షి యగు చిద్రూపానుభవసిద్ధి చేతురుగాక. స్వగతాదిభేదములు ముందుఁ జెప్పఁబడినవి. కూటస్థుఁ డనగా-చలనములేనివాఁడు.

8. స్వాత్మకోఽన్యత్యేన ప్రతిభాతం సకలం సాక్ష్యం జగత్ స్వావిద్యా విలసితత్యేన స్వానన్యత్వాత్ స్వాత్మమాత్రమిత్యద్వితీయ బ్రహ్మానుభవసిద్ధి రూపాయాత్.

తనయాత్మకు వేఱుగా అందఱకు సాక్ష్యముగా నున్నప్రపంచమును దన యజ్ఞానముచేఁ బ్రవేశించునీచేత తనకు వేఱుగాకయుండు ఆత్మనుమాత్రమే అనే యద్వితీయబ్రహ్మానుభవసిద్ధి కలుగుగాక.

9. అసంభావనా విపరీతభావనా రహితత్యేన కరతలామలక వదహంబ్రహ్మాస్తీత్యప్రతిబద్ధావరోక్షబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారో దృఢీభూయాత్.

అసంభావనావిపరీతభావనలు లేక కరతలామలకమరీతి నేను బ్రహ్మ నను నవరోక్ష బ్రహ్మాత్మ సాక్షాత్కారము దృఢమగుగాక.

10. యో బ్రహ్మాద్విస్తవ్యపర్యన్తానాం సర్వేషాం ప్రాణీనాం దేహమధ్యే త త్రద్దేహసాక్షి త్యేన భాసమానః పరిపూర్ణాత్మాస్తి సోఽయం పరమాత్మా కేవలం ముముక్షోః పురుషస్య మే స్వరూప మిత్యేవం రూపాత్మసాక్షాత్కారో దృఢీభూయాత్.

బ్రహ్మ మొదలు స్తంభపర్యంతము సకలజీవులయు దేహమధ్యమున నాయాశరీరసాక్షిత్వముగాఁ బ్రకాశించుచున్న పరిపూర్ణాత్మగలదో, అట్టి యాపరమాత్మ కేవల మోక్షేచ్ఛగలపురుషుఁడ నగు నాశ్వరూపమే యగునాత్మ సాక్షాత్కారస్థితి నాకు దృఢమగునుగాక.

11. ఇదం సర్వమాత్మైవ ప్రతీయమానం తు రూపరసాదికం జగన్తాయా మయం న త్యేతద్వస్తుతోఽస్తి తి తత్త్వనిశ్చయో మే దృఢీభూయాత్.

ఈ ప్రపంచమంతయు నాత్మయే. దృశ్యమగురూపరసాదిజగత్తు మాయయే. ఇది నిక్కమగా లేదు. అనుతత్త్వనిశ్చయము నాకు దృఢముగా నెఱుఁగునగాక.

12. వాసనాక్షయ మనోనాశ తత్త్వజ్ఞానాభ్యాసవశాత్ జ్ఞానరత్న తప స్సిద్ధిః సర్వసమత్వం దుఃఖనివృత్తిః సుఖావిర్భావ ఇత్యేత త్పశ్చప్రయోజనసిద్ధి రూపాయాత్.

వాసన నశించుటవలనను, మనస్సునశించుటవలనను, తత్త్వజ్ఞానము నలవాటుచేసికొనుటవలనను సంభవించిన జ్ఞానరత్నతపస్సిద్ధి సర్వసమత్వము దుఃఖనివృత్తి సుఖావిర్భావము లయిదుప్రయోజనములసిద్ధి కలుగుగాక. వాసన యనగా-విదియు నాలోచింపక కలుగుకోరికప్రభృతులవృత్తి. హేతు పగుచిత్తముయొక్క సూక్ష్మాకృతిరూపసంస్కారము. ఇది శుద్ధాశుద్ధభేదంబుల ద్వివిధముగా నుండును. దంభాహంకారాది దుర్గుణరూపానురంజనద ఆశుద్ధవాసన ఇదియే మలినవాసనయనియఁ జెప్పఁబడు. లోకవాసన, శాస్త్రవాసన, దేహవాసన అను నీమూఁడును మలినవాసనయం దంకర్మాకమలగు వైవానికి వేఱగు జ్ఞానసాధనమగు దైవీసంపద శుద్ధవాసన యని చెప్పఁబడు. ఇదియే శుభవాసన యను నామాంతరముగలది. తక్కినవి నులభములు.

13. మైత్రి కరుణా ముదితోపేక్షేతి సద్వాసనాపాటవేన రాగాది దుర్వాసనాక్షయః సమ్యగ్భూయాత్.

మైత్రి, కరుణ, ముదిత, ఉపేక్ష అను శుభవాసనాదృఢాభ్యాసమువలన రాగాదిమలినవాసనానాశము చక్కఁగఁ గలుగునుగాక. మైత్రియనగా-సాధుస్నేహము. కరుణ యనగా-దీనులపైఁ గల్గదయ. ముదిత యనగా-సత్కార్యకర్తలయందుఁ గల్గుసంతోషము. ఉపేక్షయనగా-తృణము వలె దుర్జనులయందుఁ బ్రియార్థియములు లేకుండుట.

14. నిరస్తరాత్మానుసంధానవశా న్ననసో వృత్తిరూపపరిణామ పరిత్యాగేన నిరుద్ధతాణారేణాత్మపరిణామో దృఢీభూయాత్.

అనవరత మాత్మానుసంధానముచేయుటవలన మనస్సునకు వృత్తిస్వరూపపరిణామము నివృత్తి యగుటచే నిరోధింపఁబడిన స్థితిరూపమైన యాత్మపరిణామము దృఢమగునుగాక. వృత్తి యనగా-జ్ఞాన మని యర్థము. ఇయ్యది ప్రమాణ వివర్ణయ వికల్ప సిద్ధా స్మృతిభేదముల నయిదువిధములుగ నుండు.

15. శమాదిపూర్వక శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనాభ్యాసబలా ద్విషయాసక్తిః ప్రజ్ఞామాన్ద్యం కుతర్కో విపర్యయదురాగ్రహ త్వేతి వర్తమానప్రతిబద్ధ చతుష్టయ నివృత్తిద్వారా అప్రతిబద్ధాఽవరోక్షబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారో దృఢీభూయాత్.

శమాదిషట్క సంపత్తినిగడగిన శ్రవణమననసిద్ధిధ్యాసముల యభ్యాసమువలనవిషయాసక్తి, ప్రజ్ఞా మాంద్యము, కుతర్కము, విపర్యయదురాగ్రహము నీవర్తమానప్రతిబద్ధము అను నీనాల్గింటి నివృత్తివలనఁ బ్రతిబంధములేని యవరోక్షబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారము దృఢమగునుగాక. విషయాసక్తి యనగా-చిత్తమనకు విషయములచేఁ గల్గెడి కోరిక. ముద్ధిమాంద్యమనగా-గ్రహణధారణకటుత్వము ముద్ధి

లేకుండుట. శుకర్కమనఃగా-చిరర్థకతర్కముచే శ్రుతికిఁగల యర్థమును విదుద్ధముగా గ్రహించుట. విచర్యయదురాగ్రహమనఃగా-తాఁబట్టినపట్టును సాధించితిమివలయునని యుక్తిలేకపోయినను హఠముత్రానుట. ఈనాల్గు శమాదివిద్యునంపత్తిచేతను శ్రవణమనననిధిధ్యానములచేతను దోలఁగను.

16. ఉపక్రమాదిబహువిధభిక్ష రశేషవేదాంతానా మదైవితే బ్రహ్మణి తాత్పర్యావధారణం దృఢాయాత్.

ఉపక్రమము లోనగు నాటులింగములచే సకలోపసిషత్తులకు నద్వైతపరబ్రహ్మమునందుఁ దాత్పర్యనిశ్చయముచేయుట దృఢముగాఁ గల్గునుగాక.

17. శ్రీగురుముఖా చ్యుతస్యాఽద్వితీయవస్తునో వేదాంతానుగుణయ్యుక్తిభిరనవరత మనుచి న్తనం భూయాత్.

శ్రీగురుముఖముగా వినిన యద్వైతమును వేదాంతమున కనుగుణమైనయుత్తులచే నదా చించుట లభించునుగాక.

18. విజాతీయదేహాది ప్రత్యయానంతరత సజాతీయ సచ్చిదానందాత్మ ప్రత్యయ ప్రవాహో నిరంతరం భూయాత్.

విజాతీయదేహాదిప్రత్యయము (ఆనఁగా జ్ఞానము) అంతరితమైన సజాతీయసచ్చిదానందాత్మ సంబంధజ్ఞానము సర్వకాలసర్వాస్థలయందును జక్కఁగా నలరుఁగాక. అంతరితమనఁగా-తనకన్న నన్యవస్తువు కలదనుజ్ఞానము లేకుండుట.

19. అసంగోహం చిదాత్మాహ మితి ప్రత్యగాత్మని నివేశితే వృత్తిరహితే సంస్కారభేదమాత్రతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థితే చిత్తే ఆత్మనః స్వరూపభూతపరమానందో నిరంతరం సమ్యగ్విరూపాయాత్.

నే నసంగుఁడను. చిదాత్మను. అనేప్రత్యగాత్మయం దునుపఁబడువృత్తి శూన్యసంస్కారభేద మాత్రముగాను, సూక్ష్మస్వరూపముగాను అమరియున్నచిత్తమున ఆత్మసంబంధిస్వరూపభూతపరమానందము నదా ప్రకాశించుచుండుఁగాక.

20. అహ మాత్మా సాక్షీ కేవలచిన్తాత్రస్వరూపో నాజ్ఞానం తత్కార్యంచ కింతు నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త సత్య పరమానందాద్వయం బ్రహ్మైవాహమస్తీ త్యభేదేనావస్థానస్సమాధిరన్తస్సమాధినా దృగ్దృశ్యవివేకే బహిఃసమాధినా బ్రహ్మసర్గ వివేకే చ దృఢజ్ఞాతే తేన వివేకద్వయేనాయం విగాహిత దేహాభిమానో విజ్ఞాత మాత్రతత్త్వశ్చ సదా భూయాత్.

ఆత్మను నేను. సాక్షి. కేవలచిన్తాత్మఁడను. నాకజ్ఞానము, తత్కార్యములేదు. నిత్యశుద్ధబుద్ధము కపరమానందాద్వయపరబ్రహ్మముగ నే నున్నవాఁడను. అను అభేదసమాధి. అంతరసమాధిచే దృగ్దృశ్య వివేకము, బాహ్యసమాధిచే బ్రహ్మసర్గవివేకము దృఢముగాఁ జెలియఁబడినపుడు ఆరెండువివేకముల చేత నీఁడుదేహాభిమానము లేనివాఁడుగను, ఆత్మకత్త్వమును దెలిసికొనినవాఁడుగనునదాయుండుఁగాక.

21. దేహా ద్భూమిః సకలనామరూపాత్మ కేషు వస్తుష్వపి సర్పథారాదిషు రజ్జు రివ వ్యాప్తః సచ్చిదానందలక్షణో యః పరమాత్మా స ఏవ పరశబ్దోన్యతే. అస్త రహమాదీదృశ్యవిలక్షణోఽస్త్వప్రిత్యయాలమ్బనభూతః ప్రత్యక్ చిన్తాత్రరూపః

సాక్ష్యాభ్యో యో జీవాత్మా స ఏవావరణబ్దో నోన్యతే. పరశ్చాసావవరణేతి పరావరః ప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మా స ఏవ మస్తర్పహిః పరరూపేణావరరూపేణ చావస్థితే పరమార్థతః పరావరవిభాగరహితే ప్రత్యగభిన్నే పరావరే బ్రహ్మణి త్వం వాహమస్మి భగవో దేవతేహంవా త్వమసీతి శ్రుత్యనుసారేణాహం బ్రహ్మస్మి బ్రహ్మైవాహమస్తీతి వ్యతిహారేణాఖడ్వైకరసత్వేన సాక్షాత్ప్రతీతి సతి తేన పరావర బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణాస్య పరావర బ్రహ్మసాక్షాత్ప్రతీతివతో మమ హృదయగ్రన్థి భేదః సర్వసంశయనివృత్తిః సర్వకర్మక్షయరూపః పరమపురుషార్థః సమ్యగ్విరూపాయాత్.

శరీరమునకు వెలుపల నామరూపాత్మకసకలవస్తువులందును, సర్పము ధార లోనగువారియందు దారమువలె వ్యాపించియున్న సచ్చిదానందపరమాత్మ యేదియో, అదే పరశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచు న్నది. లోపల నే ననుదృశ్యవిలక్షణమైన ప్రత్యయసంబంధముతోఁగూడిన ప్రత్యక్షిస్తాత్రస్వరూపమైన సాక్షియనుపేరునఁ బరఁగు జీవాత్మయేదియో, అది అపరశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. పరావరమనఁగా ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మయని తెలియందగు. ఆపరమాత్మయే అంతర్వహిర్భాగము లందు పరరూపముగను, ఆపరరూపముగ నుండునది. వాస్తవముగా విచారించిన పరావరమును విభాగము లేనిదిగానుండు ప్రత్యగభిన్నపరావరబ్రహ్మము. భగవంతా! దేవా! నీవే నేను. నేనే నీవు. అను శ్రుత్యుక్త (తేహంవా త్వమసీ) బ్రహ్మము, బ్రహ్మమే నేను అను వ్యతిహారముచేత నఖండైకరసముగా సాక్షాత్కరింపఁబడఁగా నపుడు దానిచేత (ఆపరావరబ్రహ్మసాక్షాత్కారముచేత) ఇది చేయించెడి నాకు హృదయగ్రంథి భేదమును సకలసంశయనివారణము, సర్వకల్మషక్షయమునైన పరమపురుషార్థము ప్రకాశమగునుగాక.

22. అహంకారాత్తనో రేకత్వ ప్రమనివృత్తిరూపోఽయం గ్రన్థిభేదో దృఢభూయాత్.

అహంకారము, ఆత్మ అనునట్టి యీరెండు నొక్కటియే అనుభావించి నివృత్తిచేయించునట్టి యీగ్రంథి భేదము దృఢమగునుగాక.

23. ఆత్మా దేహాదివ్యతిరిక్తో న వా; వ్యతిరిక్తత్వేఽపి కర్తృత్వాదిధర్మయోగీ న వా; అకర్తృత్వేఽపి తస్య బ్రహ్మణోఽభేదోఽస్తి వా న వా; అభేదేఽపి తజ్ఞానం కర్తాదినహితం ముక్తిసాధనం కేవలం వా; కేవలేఽపి ఆత్మా సాక్షీవా కర్తృ వా; సాక్షిత్యేవ్యస్య బ్రహ్మత్వమస్తి వా న వా; బ్రహ్మత్వేఽపి తద్బుద్ధ్యా వేదితుం శక్యం వా న వా; శక్యత్వేఽపి తద్వేదనమాత్రేణ ముక్తిరస్తి వా న వా; మమ పరమార్థతో బ్రహ్మత్వమస్తి వా న వా; బ్రహ్మత్వేఽపి తాదృగ్రూపం మమ సాక్షాత్ప్రతీతి వా న వా; సాక్షాత్ప్రతీతిః ఇతిపరం కర్తవ్యమస్తి వా న వా; కర్తవ్యాభివేదపి ఇదానీం మమ జీవన్ముక్త త్వమస్తి వా న వా; జీవన్ముక్తత్వేఽపి వర్తమానదేహపాతానంతరం విదేహముక్తి ర్భవిష్యతి వా న వా; తత్ప్రాప్తావపి కాలాంతరేషు పునర్జన్మ భవిష్యతి వా న వా; ఇత్యాది సర్వసంశయనివృత్తి రూపాయాత్.

అత్త దేహదులకన్న ఇతరమా? కాదా? ఇతరమైనచో కర్మత్వాదిధర్మసంబంధము కలది యా? కాదా? కర్మత్వరహితమైనను దానిని బ్రహ్మమునకు నభేదముకలదా? లేదా? అభేదమున్న వృత్తిని దానిసంబంధమగుజ్ఞానము కర్మాదులతోఁగూడి ముక్తిసాధనమగునా? కాదా? ప్రత్యేకమైన వృత్తిని ముక్తి సాధనమా? ప్రత్యేకముగానైనను అత్త సాక్షియా? కర్తయా? సాక్షిత్వము ఉండిన వృత్తిని దీనికి బ్రహ్మత్వముకలదా? లేనేలేదా? బ్రహ్మత్వముండినను అజ్ఞానముచేతనే జలిసిశానంద గునా? సాధ్యమేకాదా? సాధ్యమైనవృత్తికి అతెలివచేతనే మోక్షముకలదా? కలుగదా? పరమార్థ ముగా నాలోచింపఁగా నాకు బ్రహ్మత్వముకలదా? లేదా? బ్రహ్మత్వము కలదైనను తత్త్వరూపసాక్షాత్కారము నాకగునా? కాదా? సాక్షాత్కారమైనను దీనికంటె వేఱగుకృత్యముకలదా? లేదా? కర్మము లేకపోయినవృత్తికి నాకిప్పుడు జీవన్ముక్తికలదా? లేదా? జీవన్ముక్తికలదైనవృత్తికి పరమాన దేహము పోయినతర్వాత విదేహము క్తి సంభవించునా? సంభవించదా? అది సంభవించినను కాలాంత రములందు మరల జన్మముకలుగదా? కల్గదా? అను నీలొనగుసంశయములన్నియు నివృత్తియగుంగాక.

24. అనారభానా మాగామిజన్మ హేతునా మనేకకోటి జన్తార్జితానాం ప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తానాం సౌఖ్యతకర్మణాం నివృత్తిరూః పరమపురుషార్థః సమ్యక్సాధ్యాయాత్.

ఆరంభించనిదియు, భవిష్యజన్మములకు హేతువగునదియు, అనేకజన్మ సముపార్జితము, ప్రారబ్ధము నకు భిన్నమగునదియు నగు సంచితకర్మ నివృత్తిరూపము క్తి చక్కఁగాఁ గలుగుంగాక.

25. యత్పూర్ణానందైకబోధస్య బ్రహ్మహమస్మీతి బ్రహ్మాత్మానుభవమాత్ర పర్య వసానే బుద్ధి ర్నిరస్తరం భూయాత్.

పూర్ణానందైకబోధమగు నాబ్రహ్మమును నేనను బ్రహ్మాత్మానుభవమాత్రనిశ్చయమునందు నాబుద్ధి నదా నిలిచియుండుంగాక.

26. యస్మిన్నాలే ద్వైతభావం నాస్తి నిద్రాపి నాగచ్ఛతి తస్మిన్నాలే ఉప లభ్యమానం యత్సుఖమస్తి స బ్రహ్మనంద ఇతి బ్రహ్మనందానుభవసిద్ధిర్నిరస్తరం భూయాత్.

పితరుణమున ద్వైతము గోచరింపజో, నిద్రయు రాదో, ఆసమయమందు వేద్యమగు నేను ఖమో అది బ్రహ్మనందమను బ్రహ్మనందానుభవసిద్ధి సర్వదా కలుగునుగాక.

27. మనోవ్యాపారభావసమయే యత్సుఖం భాసతే తత్సుఖ మాత్మస్వరూప మిత్యాత్మనిశ్చయః సమ్యక్సాధ్యాయాత్.

ఎప్పుడు మనోవ్యాపారము శూన్యమగునో, ఆకరుణమున నేనుఖము గోచరమగునో ఆసుఖ మాత్మస్వరూపమను నాత్మనిశ్చయము బాగుగాఁ గలుగునుగాక.

28. స్వస్వప్నః స్వాతిరేకేణ యథా నాస్తి తథైవ జాగ్రదపి స్వాతిరేకేణ నాస్తిత్యాద్యితియాత్మానుభవః సమ్యక్సాధ్యాయాత్.

స్వప్నము తనకు వేఱుగానట్లు జాగ్రదపద్ధయు, తనకు వేఱుగానెడను నద్వితీయాత్మానుభవము కల్గునుగాక.

29. వాసనాక్షయమనోనాశాభ్యాం నిర్వాసనే వృత్తిశూన్యే చిత్తే సంశయ విపర్యయగోషద్యయాభావేన ప్రతిబద్ధాభావా దుత్పన్నం తత్త్వజ్ఞాన మబాధిత త్వేన సురక్షితం భూయాత్.

వాసనానాశము, మనోలయము అను నీరెండింటిచే, వాసనావృత్తిశూన్యమగు చిత్తమునందు సంశయవిపర్యయములను రెండుదోషములు లేనికారణమునఁ బ్రతిబంధము కలుగదుకాన దానఁగల్గిన తత్త్వజ్ఞానము బాధింపఁబడకయుండునట్లుగా రక్షింపఁబడినదగుంగాక.

30. పశ్చిమ్యాదిభూమిత్రయరూపాయాం జీవన్ముక్తా సంపాద్యమానాయాం ద్వైతాభాసాభావేన సంశయ విపర్యయ ప్రసంగాభావా దుత్పన్నం తత్త్వజ్ఞాన మబాధితత్వేన సురక్షితం భూయాత్.

పంచభూమికలుమొదలు మూడుభూమికల స్వరూపమైన జీవన్ముక్తి లభించునపుడు ద్వైతము గుర్చింపదుగాన సంశయవిపర్యయ ప్రసంగములేదు. కాఁబట్టి దానఁగల్గిన తత్త్వజ్ఞానము బాధింపఁబడని రితి రక్షింపఁబడుంగాక.

31. స్వప్నే స్థూలశరీరాభావేపి యస్మిన్ జాగ్రదాద్యవస్థాచతుష్టయే యశ్చి ద్రూపాత్మా మణిసూత్రమివానుసూయతతయా నిరస్తరం భాసతే సచ్చిద్రూపాత్మై వాహమస్మీతిశరీరత్రయం నాహమస్మీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శరీరత్రయస్య వ్యా వృత్తిం తత్సాక్షిత్వైతస్యస్యానువృత్తిం చ వశ్యతోమను శరీరత్రయవ్యతిరేకత్యాను భవః సమ్యగావిర్భూయాత్.

స్వప్నమందు స్థూలదేహము గోచరింపకపోయినను జాగ్రత్త మొదలు నాలుగవస్థలలో చిత్తస్వ రూపమగు నేయాత్మ మణులయందు దారమురీతి నదా గోచరించుచున్నదో, చిత్తస్వరూపమగు నాయాత్మయే నేను, శరీరత్రయము నేనుగాను. అని యన్వయవ్యతిరేకములచే త్రివిధశరీరశూన్యత్వ మును, దాని సాక్షిత్వైతవ్యానువృత్తియును జూచుచుండునాకు శరీరత్రయవ్యతిరేకస్థితిమథవము బహిర్గత మగునుగాక.

32. భగవన్తం పరమేశ్వరం ప్రీతిపూర్వకం భజతో మమోపర్యనుగ్రహార్థం భగవాన్ వాసుదేవ అత్తభావస్థః సకా వివేకరూపేణ భక్తప్రసాదన్నేహసిక్తేన మద్భావనాభినివేశవాతేరితేన బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంస్కారవత్ప్రేక్షావర్తినా విర క్తాన్తకరణాదికరణేన విషయవ్యావృత్తచిత్తరాగద్వేషాకలుషితనివాతాపవరకన్ధేన నిత్యప్రవృత్తై కాగ్రేష్ఠా ధ్యానజనితసమ్యగ్దర్శనభాస్వతా జ్ఞానదీపేన అజ్ఞానజ మవి వేకతో జాతం మిథ్యాప్రత్యయరూపః మోహాన్ధకారం తమోనాశయత్సిత్యాశీ ర్నిరస్తరం భూయాత్.

భగవచ్చబ్ధవాచ్యుండు పరమేశ్వరుని ప్రీతితో భజించు నాయందు ననుగ్రహించుకొనుట వాసు దేవుండు అత్తస్థితిగానున్న వివేకరూపభక్తప్రసాదన్నేహముచే(తైలముచే) దడుపఁబడినదియు, నాభా వనయను నభినివేశవాయువుచే బురికొలుపఁబడినదియు, బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంస్కారముగల ప్రజ్ఞ యనువత్తిగలదియు, విరక్తిగల్గిన యంతఃకరణ మాధారముగాఁగల విషయములనుండి విడివడినచిత్తమ నే రాగద్వేషాదులచే కలుషితమై గాలిలేనిప్రమిదయందున్నట్టియు, నదా ప్రవర్తించునట్లుభావముగలది యునైన యేకాగ్రతచే, ధ్యానమునఁబుట్టిన సమ్యగ్దర్శనరూపప్రకాశము గల జ్ఞానమనుదీపముచేత, అజ్ఞానజనితమై, అవివేకముచే గల్గినదియునగు మిథ్యాజ్ఞానస్వరూపమైన మోహాన్ధకారము నాశ మగునుగాక. అనే యాశీర్వాదము నదాకల్గుంగాక.

33. పరమేశ్వరం ప్రీతిపూర్వకం భజన్తో భక్తా యేన బుద్ధిరౌగేన సమ్యగ్ద ర్శనలక్షణే నాత్మభూతం భగవన్తం పరమేశ్వర మాత్మత్వేన్సోపయాన్తి ప్రతి

పద్యతే తం బుద్ధియోగం భగవాన్ వాసుదేవో మే దదాత్విత్వాశీర్విరస్తరం భూయాత్.

పరమేశ్వరునిఁ బ్రీతిచే నేవించుభక్తులు చక్కనిదర్శనలక్షణముగ నేబుద్ధియోగముచేత ఆత్మ స్వరూపుఁడగు భగవంతుని ఆత్మమాత్రముగా తెలియుచున్నారో, అబుద్ధియోగమును (అనఁగా జ్ఞాన యోగమును) వాసుదేవుఁడు దయచేయుఁగాక. అనే యాశీర్వాదము నదా కలుగుఁగాక.

34. అసంగోఽహం చిదాత్మాహమితి ప్రత్యగాత్మని నివేశితే వృత్తిరహితే సం సౌకర్యేషమాత్రతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థితే చిత్తే ఆత్మనః స్వరూపభూతపర మానన్దో నిరస్తరం సమ్యగావిర్భూయాత్.

నేను సంగరహితుఁడను. చిదాత్మను. అను ప్రత్యగాత్మయందు నివేశితమై, వృత్తిరహితమై, సంసౌకర్యమాత్రముగలదిగను, సూక్ష్మస్వరూపముగనుండిన చిత్తమునం దాత్మయొక్కస్వరూపముచేతనుం డిన పరమానందము నదా నిలుకడఁగాంచి వెలయుఁగాక.

35. వికారమస్తరేణ స్వాధ్యస్తం సర్వం సాక్షాదవ్యవధానేన స్వరూపా భదేనేక్ష్యన్తే పశ్యంతీతి సాక్ష్యనుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

వికారకూన్యమై తనయం దారోపితమైన సర్వము సాక్షాత్తుగను, రహస్యముగాకుండునట్లు, స్వరూపమున కభేదముగను తలంపఁబడుచు, చూడఁబడుచు నున్నసాక్ష్యనుభవము కలుగునుగాక.

36. దేహేన్ద్రియాది సకలజడావభాసకత్వేన చిద్రూప ఇతి చిదాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

శరీరము, ఇంద్రియములొనగుజడమునెల్లఁ బ్రకాశింపఁజేయునట్టిది గావునఁ జిత్స్వరూపమనే చిదాత్మానుభవమువలె బాగుగా గలుగునుగాక.

37. ఆత్మని కదాచి దప్రియత్వభావేన పరమప్రేమాస్పదత్వేన చ ఆత్మా పర మానందరూప ఇత్యానన్దాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

ఎప్పుడుగాని ఆత్మయం దప్రియినిదగుటను, ప్రేమముగఁగ్రీతిఁ స్థానభూతము గావునను, ఆత్మ పరమానందస్వరూపము నానందాత్మానుభవము కలుగుఁగాక.

38. ఆత్మరూపస్య విశ్వస్య భారూపచైతన్యస్య సన్నిధే ర్విना కదాచి ద్భావాభావోద్భావరూపాత్మా సర్వగత ఇతి సర్వగతాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

ప్రకాశము స్వరూపముగాని విశ్వము, ప్రకాశస్వరూపచైతన్యసాన్నిధ్యములేక యెప్పుడును ప్రకాశింపఁజాలదు. కాఁబట్టి ప్రకాశరూపమునాత్మ సర్వగతాత్మానుభవము వెలయుఁగాక.

39. అసజ్జడమఖాత్త కాఽహజ్జాఽరాదిభ్యో విలక్షణతయా ప్రాతికూల్వే వ సత్యజ్ఞానానందరూపేణ చిత్తిః ప్రకాశక ఇతి ప్రత్యగాత్మానుభవసిద్ధి ర్భూయాత్.

అసత్తు జడము దుఃఖమునై అహంకారాదులకన్న విలక్షణమై యుండుదానిఁ బ్రతికూలముగ నుంటచే సత్యజ్ఞానానందస్వరూపముగ చిదాత్మయొక్కప్రకాశముగను అనే ప్రత్యగాత్మానుభవసిద్ధి కలుగుఁగాక.

40. పశ్చాద్భాసమానస్య జడస్య ప్రథమతో భాసమానం చైతన్యమేవ

వాస్తవం రూప మితి నిశ్చిత్య జడ ముపేక్ష్య చిన్మాత్రమేవ చిత్తం నిరస్తరం భూయాత్.

ఆవల గోచరించుజడమునకు మున్ను గోచరించుచైతన్యమే నిజమైనస్వరూపమని నిశ్చయించి జడము నుపేక్షించి చిన్మాత్రమేయని చిత్తము నదా వెలయుఁగాక.

41. సర్వాజ్యేతాని ప్రజ్ఞానస్య నామధేయాని భవంతీతి వాక్యేన దేహేన్ద్రి యాదిసాక్షిరూపం యత్ప్రజ్ఞానం త్వంపదార్థరూపం నిర్ణీతం తదేవైవబ్రహ్మేత్వాది వాక్యేన జగత్సారణతయా నిర్ణీతం పరంబ్రహ్మ న చానయో రీషదపి భేదోఽస్తితి వితరేయమహావాక్యజన్యజ్ఞానసిద్ధి ర్నిరస్తరం భూయాత్.

సమస్తము ప్రజ్ఞాననామములన్న వాక్యముచేత దేహేంద్రియాది సాక్షిస్వరూపముగ నేప్రజ్ఞా న త్వంపదార్థస్వరూపము నిర్ణయింపఁబడెనో, అదే “బ్రహ్మమిద”మను వాక్యములచే జగత్తునకుఁ గారణ ముగా నిర్ణయింపఁబడిన పరబ్రహ్మమగు. ఈరెంటికిఁ నించుకంతయు భేదములేదు. అనే వితరేయోప విషత్పరిపాద్యమహావాక్యముచే లభించు జ్ఞానసిద్ధి నదా కలుగుఁగాక.

42. యతః సర్వత్రా వస్థితం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేఽతో మయ్యవస్థితం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మైవ ప్రజ్ఞానత్వా విశేషాది త్యైతరేయమహావాక్యోక్త జీవబ్రహ్మైకజ్ఞానసిద్ధి ర్నిరస్తరం భూయాత్.

ఎందువలన నెల్లెడలనుండుప్రజ్ఞానము బ్రహ్మమగునో, దాన, నాయందునుండు ప్రజ్ఞానము బ్రహ్మమేయగును. “ప్రజ్ఞానత్వావిశేషా”త్తు వితరేయమహావాక్యమునందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన జీవబ్రహ్మైకజ్ఞానసిద్ధి సర్వదా సర్వథా కలుగుఁగాక.

43. ఆత్మసన్నిధౌ విద్యమానత్వేన జడరూపస్యాఽపి దేహేన్ద్రియాదే ర్భా సమానత్వా దాత్మా చిద్రూప ఇతి చిదాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

సన్నిధియం దాత్మయందుంటచే జడస్వరూపదేహదులకును బ్రకాశత్వము గలుగుటచే ఆత్మచి త్స్వరూపమును చిదాత్మానుభవము కలిగియుండునుగాక.

44. ఆత్మసహితత్వేన దుఃఖాత్తకస్య దేహాదే రపి ప్రియతమత్వా దాత్మా పరానందరూప ఇత్యానన్దానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

ఆత్మతోఁ గలిసియుండుటచేత దుఃఖస్వరూపదేహదులకు మిగుల ప్రీతిపద్యస్థితియుండిన హేతువుచేత ఆత్మ పరమానందస్వరూపమనెడు నాత్మానుభవము కలుగుఁగాక.

45. దేశతో కాలతో వస్తుతః పరిచ్ఛేదరహితాద్వితీయబ్రహ్మానుభవసిద్ధి ర్భూయాత్.

దేశకాలవస్తువులచేత పరిచ్ఛేదములేని అద్వితీయబ్రహ్మానుభవసిద్ధి యలరుఁగాక.

46. పూర్వాఽపరపరామర్శమస్తరేణ సహసోత్పద్యమానస్య క్రోధాదివృత్తి విశేషస్య హేతో శ్చిత్తసంసౌరస్య వివేకజన్యాయాం త్వాన్తివాసనాయాం దృ ఢాయాం సత్యాం నశ్యమానత్వాత్ బాహ్యనిమిత్తేన క్రోధాద్యనుత్పత్తిః సమ్యగ్భూయాత్.

తూర్వాపరములఁ జక్కఁగా నూహించక త్వరగా నుత్పన్నమగు క్రోధాదివృత్తివిశేషమునకు హేతువగు చిత్తమునందలి సంస్కారములు, వివేకజనితకాంతాదివాసన దృఢముగ విలచింపుడు నశింపఁ బడఁదగినందున బాహ్యనిమిత్తమునఁ గ్రోధాదులు తోత్తుగాఁ గలుగకుండుఁగాక.

47. యస్య ప్రసాదా దహమేవ విష్ణు ర్మయ్యేన సర్వం పరికల్పితం చే తీర్థ మాత్మ స్వరూపం విజానామి తస్య పాదారవిష్టయో రచచ్ఛలాభ క్తి ర్నిరస్తరం భూయాత్.

ఎవరికరుణచే నేనే వాసుదేవుఁడను. నాయందే సకలము కల్పితము. అని యారీతి నాత్మస్వ రూపమును తెలిసికొనుచున్నాఁడో, ఆభగవంతుని చరణాంభోరుహయుగ్మమునందు నిశ్చలభక్తి సదా యలవడుఁగాక.

48. అచిద్రూపస్య సర్వస్య జగత శ్చిత్తస్మి ధౌ విద్యమానత్వా చ్చిద్రూపాత్తా సర్వగత ఇతి సర్వగతాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

అచిత్తు స్వరూపముగా నుండిన సకలవ్రపంచమును చిత్తస్మిధినుండుటవలన, చిద్రూపమగు నాత్మ సర్వగతమగు నాత్మానుభవము గలుగుఁగాక.

49. సర్వార్థసాధకత్వ హేతునా సర్వసంబద్ధి త్వేన చాత్మా సర్వః పరిపూర్ణ ఇతి పరిపూర్ణాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

సర్వార్థసాధకత్వ హేతువుచే సర్వవస్తుసంబంధము గలిగినట్లుండుటచే, ఆత్మ పరిపూర్ణుఁడనెడి పరిపూర్ణాత్మానుభవము గలుగుఁగాక.

50. దేశ కాలావ్యవహిత త్వేన పరోక్ష హేతోరభావాత్ సాధనా న్తరనిరపేక్ష తయా స్వయంప్ర కాశమాన్ శ్చిదాత్మా సర్వదా స్వతస్సిద్ధాఽపరోక్షరూప ఇత్యపరో త్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

దేశకాలాద్యాచ్ఛాదనము లేనిదిగాన, పరోక్షజ్ఞానహేతువు కానిది కాఁబట్టి, ఇతరసాధనా పేక్షలేక శనంతన వెల్లు చిదాత్మ సదా తనంతనగల్గిన యపరోక్షస్వరూపుఁడనెడి సవరోక్షానుభవము ప్ర కాశించునుగాక.

51. యత్ర యద్వ స్త్వీక్షితే తేన వస్తునాఽన్యత్రానన్వాగతత్వే నాత్మా అసజ్ఞ ఇత్యసం గానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

విస్థలమున నేవదార్థమును గాంచుచున్నవారమో దానితోటి వేఱుస్థలమున వెంట రాకున్న హేతువుచే ఆత్మ నిస్సంగుఁడనే అసంగానుభవము కలుగునుగాక.

52. నిరవయవత్వేనాసంగతేన చాత్మ నః కేనాపి సంబద్ధాఽభావాదాత్మా నిత్య ము క్తఇతి నిత్యస్వరూపాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

నిరవయవత్వాసంగత్వములచే ఆత్మ కేవలవస్తుతోడను సంబంధములేదుగావున ఆత్మ నిత్యముక్తుఁ డనే నిత్యముక్తాత్మానుభవము కలుగునుగాక.

53. అవేద్య త్వేఽన్యత్యపరోక్షవ్యవహారయోగ్యత్వా దాత్మా స్వయంప్ర కాశ ఇతి స్వయంప్ర కాశాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

తెలియఁబడనిదిగానుండి అపరోక్షవ్యవహారసమర్థముగా నుండినహేతువుచేత ఆత్మ “స్వకఃప్ర కాశము” అను స్వకఃప్ర కాశాత్మానుభవము కలుగునుగాక.

54. సాధనా న్తరనిరపేక్షతయా స్వయమేవ భాసమానత్వా దాత్మా స్వ యంప్ర కాశ ఇతి స్వయంప్ర కాశాత్మానుభవః సమ్యగ్భూయాత్.

వేఱుసాధనము నపేక్షింపక స్వకఃప్ర కాశించుస్వరూపము కలదికాన “ఆత్మ స్వకఃప్ర కా శము” అనే స్వకఃప్ర కాశాత్మానుభవము కలుగునుగాక.

ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యస్వామివరచిత బ్రహ్మవిదాశీర్వాదపద్ధతిః సమాప్తా.

శ్రీః
విశ్వేశ్వరాయనమః.

హ ర యో గ ప్ర దీ పి క

ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్య విశేషార్థ సహితము.

ప్రథ మో ప దేశ ము.

— మంగళాచరణము. —

భూమిక. మోక్షేచ్ఛులహితార్థము రాజయోగముద్వారా మోక్షఫలము నొసంగెడి హఠయోగప్రదీపికను రచియింపఁబూనిన పరమదయాభుండగు శ్రీస్వాత్మారామయోగింద్రులు, గ్రంథరచనము విఘ్నరహితముగ బూర్తియగుటకై, హఠయోగవిద్యను ప్రవర్తింపఁజేసిన శ్రీ ఆదినాథుల నమస్కారపూర్వకమైన మంగళాచరణమును గ్రంథరచనమునకు బూర్వమున నాచరించుచున్నారు.—

శ్లో. శ్రీ ఆదినాథాయ నమోస్తు తస్మై యేనోపదిష్టా హఠయోగవిద్యా,
విభ్రాజతే ప్రోన్నతరాజయోగ మారోఢు మిచ్ఛో రధిరోహిణీవ. 1

టీక. యన=ఎవనిచేత, ఉపదిష్టా=ఉపదేశింపఁబడిన, హఠయోగవిద్యా=హఠయోగ మను శాస్త్రము, ప్రోన్నత=మిక్కిలి యెత్తైన, రాజయోగమ్=రాజయోగమువలన కలుగుపదమును, ఆరో ఢుమ్=అధిష్ఠించుటకు, ఎక్కుటకు, ఇచ్ఛో=కోరికగలవారికి, అధిరోహిణీవ=నిచ్చినవలె, విభ్రాజతే=ప్ర కాశించుచున్నదో, తస్మై=అటువంటి, శ్రీ ఆదినాథాయ=శ్రీ ఆదినాథునికొఱకు (శివునకు లేక విష్ణునకు), నమఃఅస్తు=నమస్కారము అగుఁగాక. అనఁగా నమస్కరించుచున్నాను.

తాత్పర్యము. అత్యున్నతమైన రాజయోగపదమునం దారూఢమనస్కులగువారల సౌకర్యమునకునై నిచ్చినవలె యొప్పునట్టి హఠయోగవిద్యను ప్రప్రథమమునం దుపదేశించిన శ్రీ ఆదినాథునకు నమస్కారము అగుఁగాక. అనఁగా నమస్కరించుచున్నాఁడను.

విశేషార్థము. శ్రీ ఆదినాథ అనుశబ్దము శివునకును, విష్ణునకునుగూడ వర్తించుచున్నది. నాథసాంప్రదాయమునందు ఆదినాథశబ్దము శివునకు పర్యాయపదముగ నుపయోగింపఁబడుచున్నది. అందువలన శివునకు అర్థమగుచున్నది. శ్రీశబ్ద మాదియందుగలనాథుఁడు శ్రీ ఆదినాథుఁడనియును, లేక శ్రీ (లక్ష్మీ)తో కూడి యుండిననాథుఁడనియును విష్ణునకు అర్థమగుచున్నది. శివుఁడును విష్ణువును యోగ శాస్త్రములను ప్రవర్తించియున్నవారు. మంత్రయోగ లయయోగ హఠయోగ

ములు మూడింటికంటెను రాజయోగము శ్రేష్ఠమని సంపూర్ణవృత్తి నిరోధకమని శాస్త్రసమ్మతము. ఉన్నతపదమును పొందుటకు, యెక్కుటకు, నిచ్చెన, మెట్లవరుస సాధనమైనవిధమున అసంప్రజ్ఞాతనమాధిలక్షణయుక్తమై అత్యున్నతమైన రాజయోగపదమును బొందుటకు హతయోగవిద్య సాధనమగుచున్నది. హతయోగవిద్య యన హతయోగప్రతిపాదిత మగువిద్య. రాజయోగమును బొందుటకు సాధనమగు యీహతయోగవిద్యను, ముముక్షువుల హితముకొఱకు ప్రార్థించిన పార్వతీదేవికి పరమశివుడు యుపదేశించెనని మహాకాలయోగశాస్త్రము ప్రబోధించుచున్నది. గోరక్షనాథవిగచితమైన 'సిద్ధసిద్ధాంతపద్ధతి' అనుగ్రంథమునందు "శ్లో. హతయోగః కీర్తితః సూర్యః తకార శ్చస్త్రో ఉచ్యతే, సూర్యా చంద్ర మసౌ యోగాత్ హతయోగో నిగద్యతే." అని చెప్పబడియున్నది. అందువలన హ=సూర్యుడు, త=చంద్రుడు, సూర్యచంద్రుల సంయోగముచేత, అనగా సూర్యచంద్రులనబడెడి ప్రాణాపానవాయువుల సంయోగ వికృతలక్షణమైన ప్రాణాయామముచేత హతయోగలక్షణము సిద్ధించుచున్నది.

— గురునమస్కారము. —

భూమిక. గ్రంథకర్త స్వాత్మరామయోగీంద్రులు పరమగురువగు పరమశివునకు నమస్కారపూర్వకమగు మంగళాచరణ మొనరించినపిమ్మట అధికవిఘ్నశంకకులోనై, అధికతరమంగళకాంక్షయై, తా నొనరించు నిజగురునమస్కారమును, తారచియించుగ్రంథముయొక్కవిషయమును, తత్ప్రయోజనమును, తదధికారులను, తత్సంబంధమును, యీశ్లోకమునందు సూచించుచున్నారు.—

శ్లో. ప్రణమ్య శ్రీగురునాథం స్వాత్మరామేణ యోగినా,
కేవలం రాజయోగాయ హతవిద్యోపదిశ్యతే.

2

టీక. శ్రీగురునాథం=శ్రీగురుస్వామియైన గోరక్షనాథులకు, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, స్వాత్మరామేణ=స్వాత్మరాముడగు పేరుగల, యోగినా=యోగిచేత, కేవలం=ముఖ్యముగ, రాజయోగాయ=రాజయోగపదము (సిద్ధించుట)కొఱకు, (సాధనమైన) హతవిద్య=హతయోగవిద్య, ఉపదిశ్యతే=ఉపదేశించబడుచున్నది.

తా. తనగురువైన గోరక్షనాథులకు నమస్కరించి, స్వాత్మరామ యోగీంద్రులచేత ముఖ్యముగ రాజయోగఫలము సిద్ధించునిమిత్తము హతవిద్య యుపదేశించబడుచున్నది.

విశే. ఇందు 'కేవలమ్' అనుశబ్దము, హతవిద్యకు ఫలము రాజయోగమేగాని, ప్రసంగవశమున ప్రయత్నరహితముగ లభించునవియును, బంధములను కలుగఁజేయునట్టివియును నగుసిద్ధులు అప్రయోజనములని సూచించబడుచున్నది. ఈగ్రంథమునకు, రాజయోగఫలసహితమైన హతయోగము విషయమని

యును, రాజయోగము కారణముగ కైవల్యము, ప్రయోజన(ఫల)మనియు, తదభిలాషులు అధికారులనియును, గ్రంథమునకును విషయమునకును గలసంబంధము ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావమనియును, గ్రంథమునకును మోక్షమునకును గలసంబంధము ప్రయోజ్యప్రయోజకభావమనియును గ్రంథాభిధేయముచే వివరింపబడు ఫలయుక్తమైనయోగమునకును మోక్షమునకును గలసంబంధము సాధ్యసాధనభావమనియును చెప్పబడియున్నది.

— హతయోగమువలన రాజయోగము సిద్ధించును. —

భూమిక. మంత్రయోగ లయయోగ సగుణధ్యాన నిర్గుణధ్యాన ముద్రాదులవలన రాజయోగము సిద్ధింపఁగలదు. గాన హతయోగవిద్యను యుపదేశించుట వలన ప్రయోజనమేటిదనుశంక పొడమగలదని గ్రంథకర్త శంకించి, వృద్ధిత (చంచల) చిత్తులకు మంత్రయోగాదులవలనగాక హతయోగమువలనే రాజయోగము సిద్ధించునని శిష్యపూర్వకముగ బలుకుచున్నాడు.—

శ్లో. బ్రాన్త్యా బహుమత ధ్యానే రాజయోగ మజానతామ్,
హతప్రదీపికాం ధత్తే స్వాత్మరామః కృపాకరః.

3

టీక. బహుమత=అనేకమతవ్యర్థరూపమైన, ధ్యానే=కారుచీకటియందు, భ్రాన్త్యా=ప్రమగొని తిరుగుటచేత, రాజయోగః=రాజయోగమును, అజానతామ్=లేనియనివారలకు, కృపాకరః=దయాసముద్రుడగు, స్వాత్మరామః=స్వాత్మరామయోగీంద్రుడు, హతప్రదీపికామ్-హత=హతయోగవిద్యయను, ప్రదీపికామ్=ప్రకాశమానమైన దీపమును, ధత్తే=రచియించుచున్నాడు.

తా. మంత్రయోగాది బహుమతరూపమైన గాఢాంధకారమందు, మతిప్రమణులై దిరుగుచున్నవారికి రాజయోగమును గనుటకు శిష్యముగానందున, అట్టివారలకు రాజయోగసిద్ధిగలుగుటకునై కృపాకరుడగు స్వాత్మరామయోగీంద్రుడు, హతయోగప్రదీపికను రచియించుచున్నాడు.

విశే. కృపాకరుడైన, అజ్ఞానులయెడ కృపగలిగి వారల నుద్ధరించుటకుద్యుక్తుడైనవాడనియును, హతయోగప్రదీపికయన, హతయోగము (సూర్యచంద్రరూపములగు ప్రాణాపానవాయువుల వికృతరూపమైన ప్రాణాయామము)ను దీపికవలె ప్రకాశింపఁజేయునదియనియును, లేక, రాజయోగమును ప్రకాశింపఁజేయుటచేత, హతమే దీపికయని భావించునది. స్వాత్మరాముడనుటచేత, జ్ఞానభూమికాసప్తకమును వడసిన బ్రహ్మవిద్యరిఘ్నుడని చెప్పబడుచున్నాడు. ముండకోపనిషత్తునందు, "ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాంపరివృః." "ఆత్మయందు క్రీడించుటయు, ఆత్మయందు రమించుటయు నను క్రియలుగలవాడు బ్రహ్మవిద్యరిఘ్నుడ"ని చెప్పబడియున్నది. యోగవాసిష్ఠమునందు, "జ్ఞానభూమిః తస్మాద్భూమిః ప్రథమాసముదాహృతా, విచారణా ద్వితీయాస్యాత్-తృతీయాశ్రమము."

సత్వాపత్తి శ్చతుర్థీస్యాత్ తతోఽసంసక్తి నామికా, పరాధా (పదార్థా) భావినిషష్ఠీ సప్తమీతుర్యగా స్తృతాః” 1 “శుభేచ్ఛ, 2 విచారణ, 3 తనుమానస, 4 సత్వాపత్తి, 5 అసంసక్తి, 6 పరాధాభావిని, 7 తుర్యగ” అని జ్ఞానభూమికాసప్తకము చెప్పబడియున్నది.

జ్ఞానభూమికాసప్తకము.

1 శుభేచ్ఛ:—వివేకవైరాగ్యము క్తమై, శమదమాదిపూర్వకమును నైన తీవ్రము ముత్తుత్వము అనగా, సత్కర్తాచరణమును, వేదాంతశాస్త్రపరిజ్ఞానమును, ఇహపరలోకభోగవిరక్తియును గలిగి తీవ్రముగ (ప్రబలముగ) మోక్షేచ్ఛను గలిగియుండునది.

2. విచారణ:—శ్రవణమననాత్మకపరిజ్ఞానము. అనగా, అద్వైతశాస్త్రపరిజ్ఞానంబును, సత్సంగమంబును, వైరాగ్యమును గలిగి బ్రహ్మమెయ్యదియని విచారించునది.

3. తనుమానస:—నిధిభ్యాసనపరిజ్ఞానము. అనగా, వైరెండుభూమికలసాధనము పూర్ణముగ గలిగి, దారుణములగు విషయేంద్రియములకు లోబడక, బ్రహ్మమందే వృత్తిప్రవాహమును గలిగిన (లీనమైన) మనస్సుగలది. ఇట్లు లీనమైనమనస్సు తను (సూక్ష్మ) మానస యనబడుచున్నది. ఈమూడుభూమికలు సాధనభూమికలనబడుచున్నవి. ఈ భూమికలను బొందినవారిని యోగులు సాధకులని పేర్కొనుదురు. ఈమూడుభూమికలలో దేనినైన సభ్యాసముచేయుచు మృతులైనవారు సాధకులు, దేవవిమానములయందు దేవతాస్త్రీలతోఁగూడి స్వర్గాదిపుణ్యలోకములయందు చిరకాలము దివ్యభోగముల ననుభవించి యనంతరము, “శ్లో. శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగబ్రహ్మహి జాయతే, అథవా యోగినామేవ కులేభవతి ధీమతాం.” “భూలోకమున శ్రీమంతులయింటఁబుట్టి పూర్వము తానువిడిచిన నెలవునుజేరి నావలన భూమికనెక్కును” అని శ్రీకృష్ణుడు అర్జునునకు బోధించిన గీతావాక్యము చెప్పుచున్నది. ఈమూడుభూమికలవఱకు జన్మముగలదు. తక్కిన భూమికలయందు జన్మములేదు.

4. సత్వాపత్తి:—సాధనభూమికల యభ్యాసమువలన, యింద్రియార్థముల యం దాశబ్దీ పరిశుద్ధాంతరంగుడయి, యితరసంకల్పములులేక “అహం బ్రహ్మస్మి” నేనేబ్రహ్మను అని బ్రహ్మనిష్ఠుడగుట. దీనినిఫలభూమియని సంప్రజ్ఞాతయోగభూమి యని యందురు. ఈభూమికను బొందినవారు తాము భ్యాసించినవస్తువును బొందుటయందు సిద్ధులగుదురు. అనగా అణిమాదిసిద్ధు లులవడిన వారలగుదురు. ఇందుజేరినవానిని “బ్రహ్మవిదుడ”ని యందురు. ఇతఁ డుండు జెప్పబోవుభూమికలు మూడును అసంప్రజ్ఞాతయోగభూమిక లనబడుచున్నవి.

5. అసంసక్తి:—సత్వాపత్తియందలవడిన సిద్ధులయందు కోరికలేకుండు వృత్తి. అనగా విషయసంగమగుణత్రయసంగమంబులులేక బ్రహ్మనిష్ఠయందు లగ్నమనస్కుడగుట. ఈభూమికయం దున్దితుడైనయోగి తాను స్వయముగ సమాధి నుండి మేలుకొనఁగలఁడు. ఇందుజేరినవానిని బ్రహ్మవిద్వరుడని యందురు.

6. పరాధాభావిని:—పరబ్రహ్మమునకు భిన్నమైనభావనము (చింతనము) లేని వృత్తి. అనగా యభ్యాసవిశేషముచేత అంతరబహిర్భ్యదృశ్యములులేక స్వాత్మారాముడయి బ్రహ్మను నే ననుట. ఇందు పొందినయోగి సమాధినుండి యొకరు మేలుకొలిపిన మేలుకొనునుగాని తానై మేలుకొనఁడు. ఇట్టియోగిని బ్రహ్మవిద్వరీయుడని యందురు.

7. తుర్యగ, తురీయము:—అఖరుది, చివరిది. వైయాలుభూమికల మార్గముల నెఱింగి, యేమిటను భేదములేమిందెలిసి పరబ్రహ్మామాత్రముగా నుండుట. ఈ భూమికను బొందినయోగి కేవలము జడభావమును దాల్చి యుండును. సమాధి నుండి తాను స్వయముగ మేలుకొనఁడు. ఇతరులవలన మేలుకొలువఁబడఁడు. ఈతఁడు బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠుడు. ఈతఁడే జీవన్ముక్తుడు. ఈతఁడే స్వాత్మారాముడు.

ఈజ్ఞానభూమికలు యేడింటిలోను మొదటిమూడును జగద్వ్యాపారముల్లుగలవి గనుక జాగ్రదవస్థయగును. నాల్గవభూమికయందు నామరూపములుగల జగత్తు స్వప్నమువలె తోచుచుగాన స్వప్నావస్థయగును. అట్టి యనుభవముగలవాఁడు బ్రహ్మవిదుడు. ఐదవభూమిక నిర్వికల్పమై సుషుప్తివలె సుఖముగా జగము తోచుటవలన అది సుషుప్త్యవస్థయగును. అట్టి యనుభవముగలయోగి బ్రహ్మవిద్వరుడు. ఆఱవభూమిక సర్వవాసనాక్షయమైనది గనుక గగనమున మునిగినఘటమువలె బాహ్యభ్యంతరములు లేనిదై, సముద్రమున మునిగినకుండవలె లోపల వెలుపల పరిపూర్ణమై జగము పరమాత్మప్రకాశముగా తోచుటవలన అదియే తురీయావస్థ. అట్టి యనుభవముగలవాఁడు బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠుడు.

10 హాతయోగప్రభావము. 10

భూమిక. మహాపురుషులచే నేవింపఁబడిన హాతవిద్యను ప్రశంసించుచు ‘యాహాతవిద్య తనకు మహాపురుషుల ప్రసాదమువలననే ప్రాప్తమైనదైనందున’ తానుగూడ గౌరవమండితుడయ్యెనని గ్రంథకర్త సూచించుచున్నాడు.

శ్లో. హాతవిద్యాం హి మత్స్యేంద్ర గౌరతాద్యా విజానతే,
స్వాత్మారామోఽథవా యోగి జానీతే తత్ప్రసాదతః.

టీక. మత్స్యేంద్రగౌరతా ఆద్యాః = మత్స్యేంద్రుడు, గౌరతానాథుడు మొదలగువారు హి=నిశ్చయముగ, సరహ్యముగ, విజానతే=తెలిసినవారలు. తత్ప్రసాదతః = వారికటాక్షమవలననే, స్వాత్మారామోఽథవా యోగి = స్వాత్మారాముడను యోగి, జానీతే=తెలిసినవాడు (అయ్యెను).

తా. మత్స్యేంద్రగోరక్షాదులు హతవిద్యను విశేషముగ, సరహస్యముగ, సాధనలక్షణ భేదఫలములతోఁగూడ చక్కగ తెలిసినవారలు. వారికృపవలన గ్రంథకర్తయగు స్వాత్మారామయోగింద్రుడు తెలుసుకొనెను.

విశే. మత్స్యేంద్రగోరక్షాదులని ఆదిశబ్దము ప్రయోగించుటచేత జాలంధరనాథ, భర్తృహరి, గోపీచందు ప్రభృతులుకూడ హతయోగవిద్యను తెలిసినవారని భావించునది. మహాత్ములలో మహాత్ముడగు బ్రహ్మ యీవిద్యను నేవించి యుండెనని యాజ్ఞవల్క్యస్మృతియందు, “హిరణ్యగర్భోయోగస్య వక్తానాన్యః పురాతనః” “యోగవిద్యను చెప్పినవారిలో పురాతనుడు, మొదటివాడు హిరణ్యగర్భుడు. తదన్యులుగారు” అని చెప్పబడియున్నది. హిరణ్యగర్భుడు వక్తయనుటవలన, సృష్టికర్తయగు హిరణ్యగర్భుడు బ్రహ్మ, తత్సమయమందలి తనమానసికవ్యాపారము (విచారము, ధ్యానము) యిట్టిదని పలుకుటవలన వక్తయయ్యెననియు, అతడు అట్లుపలికినపలుకే ఆగమ(వేద)మనియు, ఆ ఆగమమే హతవిద్యకు మూలాధారమైన దయ్యెననియు భావించునది. అట్లగుటకు, “యన్తనసాధ్యాయతి తద్వాచావదతి” “మనస్సునందు ధ్యానము నేయఁబడునది నోట నుచ్చరింపఁబడును.” అని శ్రుతిప్రమాణము. ఈహతవిద్యను ఉద్ధవాదులకు భగవంతుడు చెప్పియుండెను. పార్వతికి శివుడుచెప్పెను. శివుడు పరమయోగియని సుప్రసిద్ధము. దీనిని బట్టిజూడ సర్వోత్కృష్టులును, సనాతనులును, త్రిమూర్తులునగు బ్రహ్మవిష్ణుశివులు హతవిద్యను నేవించియున్నవారలని తెల్లమగుచున్నది. బ్రహ్మసూత్రకర్తయగు వ్యాసుడు యోగమును ఖండించియుండెనని యనుటకు వలనుపడదు. అతడు ప్రకృతి స్వాతంత్ర్యమును తెలిసినవారిచే యంగీకరింపఁబడిన భేదరూపకాశంకా భావమును ఖండించియుండెను గాని, భావనావిశేషరూపమైన యోగమునుకాదు. భావనాయోగము సర్వజనసమ్మతమును బడసియున్నది. వ్యాసుడుకూడ భావనవినా సుఖములేదని చెప్పుచు, తనసమ్మతమును బ్రకటించి యున్నవాడనుటకు, భగవద్గీతయందు, “నాస్తిబుద్ధిరయుక్తస్య నచాయుక్తస్య భావనా, నచాభావయతః శాంతి రశాంతస్య కుతః సుఖమ్.” “అయుక్తునకు, అజ్ఞానునకు, యోగిగానివానికి బుద్ధి (బ్రహ్మజ్ఞానము) లేదు. భావన (అంతర్ధ్యానము, ఆత్మధ్యానము) లేదు. భావనలేనివానికి శాంతిలేదు. శాంతిలేనివానికి సుఖమెక్కడిది? అనఁగా లేదనుట.” అనిచెప్పబడియున్న వాక్యము ప్రమాణము. నారాయణతీర్థులు, “స్వాతంత్ర్య సత్యత్వముఖం ప్రధానే సత్యంచ చిద్భేదగతంచ వాక్యైః, వ్యాసో నిరాచప్త సభావనాఖ్యం యోగం స్వయం నిర్మిత బ్రహ్మసూత్రైః. అపి చాత్మపదం యోగం వ్యాకరో న్నతి మాన్ స్వయమ్, భాష్యాదిభి తత స్తత్ర ఆచార్యప్రముఖై ర్మతః, మతో యోగో భగవతాగీతాయా మధికోన్యతః, కృతః శుకాదిభి స్తస్మా ద్త్ర సంతోషినాదరాః” “ప్రకృతియందలి స్వతంత్రస్థితి సత్యస్థితి మొదలగువానిని, చిత్తుయొక్క

భేదమందలి సత్యస్థితియును, వ్యాసులు తమచే రచియింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రవాక్యములవలన ఖండించి యున్నవారేగాని, భావనాయోగమును ఖండించలేదు. ఆత్మప్రాపకయోగము (ఆత్మయోగము)ను వివరించెను. వ్యాసకథితమైన ఆత్మయోగమును బుద్ధిమంతులైన ఆచార్యులు భాష్యములందు విస్తృతముగ వివరించియున్నారు.” అని వ్రాసియున్నారు. కాబట్టి యోగము ఆచార్యులకు సమ్మతమైయున్నది. శ్రీకృష్ణచంద్రుడు “వేదేషు యజ్ఞేషు తపఃసు చైవ దానేషు యత్పుణ్యఫలం ప్రదిప్యమ్, అత్యేతి తత్సర్వ మిదం విదిత్వా యోగీవరం స్థాన ముపైతి చాద్యమ్.” “యోగియైనవాడు, వేదము యజ్ఞము తపము దానము మొదలగువానివలన ప్రాప్తమయ్యెడి ఫలము (పుణ్యలోకము)లను నతిక్రమించి, ఉత్తమమైనదియు, సనాతనమైనదియునగు ఫలము (బ్రహ్మైక్యము)ను బొందుచున్నాడు.” అని గీతయందుచెప్పి యోగమును బహుతరముగ కొనియాడియుండెను. శుకాదులుకూడ యోగవిద్యను ప్రకటించియుండిరి. యోగవిద్యను అభ్యసించువారు శబ్దబ్రహ్మమును నతిక్రమించుదురు. “జిజ్ఞాసు రపి యోగస్య శబ్దబ్రహ్మతి వర్తతే” అని యోగజిజ్ఞాసులను భగవంతుడు ప్రశంసించియుండెను. నారదాది భక్తులును, యాజ్ఞవల్క్యాదిమహర్షులును నేవించియున్న హతవిద్యను నేవించు యోగి యుత్తముడనుటకు సందియమేటిది? కాబట్టి భక్తులకును జ్ఞానులకునుకూడ హతవిద్య విహితమైనది కాని విరుద్ధమైనది కాదు.

— సిద్ధపురుషుల నామములు. —

భూమిక. హతవిద్యయందు శ్రోతలు ప్రవృత్తమనస్కులగునటుల జేయుటకునై, ఆవిద్య ఐశ్వర్యదాయకమైనదని తెలుపుచు, తన్మూలముగ నైశ్వర్యమును బడసినసిద్ధుల (యోగుల) నామములను జేర్చినుచున్నాడు.—

శ్లో. శ్రీ. ఆదినాథ మత్స్యేంద్ర శాబర ఆనందభైరవాః,
చారంగీ మిన గోరక్ష విరూపాక్ష బిలేశయాః.

5

టీక. శ్రీఆదినాథ=నాథులలో ఆదినాథుడైన ఈశ్వరుడు, మత్స్యేంద్ర=ఆకలిశిష్యులగు మత్స్యేంద్రుడు, శాబర=శాబరుడు, ఆనందభైరవాః=ఆనందభైరవుడు, చారంగీ=చారంగి, మిన=మిననాథుడు, గోరక్ష = గోరక్షనాథుడు, విరూపాక్ష = విరూపాక్షుడు, బిలేశయాః = బిలేశయుడు.

తా. ఆదినాథ, మత్స్యేంద్ర శాబర ఆనందభైరవ చారంగి మిననాథ గోరక్షనాథ విరూపాక్ష బిలేశయులును.

విశే. శ్రీఆదినాథుడు అనఁగా సకలమైన నాథులలో ఆది (మొదటి) నాథుడు శివుడు. ఆదినాథుడైన శివుడనియే నాథసాంప్రదాయము. ఒకానొకప్పుడు యొకానొకదీర్ఘమం దుపగితుడై, యయ్యది నిర్జనప్రదేశమని, యొకడు

పార్శ్వతీదేవికి ఈశ్వరుడు యోగవిద్యను యుపదేశించుచుండెను. ఆసమయమున తత్సమీపతీరమండలి జలములలో మునిగియున్న మత్స్యమొకటి యాయోగోపదేశమును గ్రహించుచు, తదేకాగ్రచిత్తయై నిశ్చలత్వ మూనియుండెను. అట్లు నిశ్చల శరీరధారియై యొప్పియున్న మత్స్యమును కొండొకతడవునకు ఈశ్వరుడు చూచి, యోగవిద్యను గ్రహించినదానిగ దలంచి, యద్దానిపై కరుణార్పించిత్తుండై తన కమండలూదకమును ప్రోక్షించెను. తోడనే యామత్స్యము సిద్ధపురుషుడయ్యెను. ఆతడే మత్స్యేంద్రనాథుడు. శాబరానందభైరవాదులుకూడ శ్రీ ఆదినాథ కరుణాకటాక్ష వీక్షణములవలననే సిద్ధులైనవారలు. సిద్ధపురుషుడైన మత్స్యేంద్రనాథుడు డొకప్పుడు భూసంచార మొనర్చుచుండుతరి నాతనిదృష్టి యొకానొక యరణ్యములోఁ బడియున్న చొరంగి (హిందూస్తానీభాషలో కాల్లచేతులు తరుగఁ బడినవానికి చొరంగి యనిపేరు) పైఁబార, నాచొరంగి యెప్పటియటుల కాల్లచేతులు మొలిచినవాడయ్యెను. అంత నాచొరంగి, యాదివ్యపురుషుని కరుణాకటాక్షము వలన కాలునేతులు పొడమినవని గ్రహించి, యాతనిసాదములపైఁబడి, యను గ్రహింపుడని సవినయ భయభక్తులతోఁ బ్రార్థించెను. మత్స్యేంద్రనాథుడు డాచొరంగిని యనుగ్రహించెను. ఈమత్స్యేంద్రచొరంగుల వృత్తాంతము ఆంధ్రదేశము నందు ప్రచలితమైయున్న సారంగధరచరిత్రమై యుండఁబోలు. ఈవిధముగ మత్స్యేంద్రునికృపకుఁ బాత్రుడైన చొరంగి, చొరంగినామముననే ప్రసిద్ధుడయ్యెను. మిననాథ, గోరక్షనాథ, విరూపాక్షనాథ, విలేశయనాథులు హతయోగవిద్యవలననే సిద్ధులైరి.

శ్లో. మంథానో భైరవో యోగీ సిద్ధి ర్బుద్ధశ్చ కంఠడిః,
కొరంటకః సురానందః సిద్ధపాదశ్చ చర్మటిః. 6
కావేరీ పూజ్యపాదశ్చ నిత్యనాథో నిరంజనః,
కేపాలీ బిందునాథశ్చ కాక చండీశ్వరాహ్వయః. 7
అల్లామః ప్రభుదేవశ్చ ఘోడా చోలీచ టింటిణిః,
భానుకీ నారదేవశ్చ ఖండః కాపాలికస్తథా. 8
ఇత్యాదయో మహాసిద్ధాః హతయోగప్రభావతః,
ఖండయిత్యా కాలదండం బ్రహ్మాండే విచరంతి తే. 9

టీక మంథాన, భైరవ, సిద్ధి, బుద్ధ, కంఠడి, కొరంటక, సురానంద, సిద్ధపాద, చర్మటి, కావేరీ, పూజ్యపాద, నిత్యనాథ, నిరంజన, కేపాలీ, బిందునాథ, కాక, చండీశ్వర, అల్లామ, ప్రభుదేవ, ఘోడా, చోలీ, టింటిణి, భానుకీ, నారదేవ, ఖండ, కాపాలిక, ఇత్యాదయః తే=ఈమొదలగు వారలు, హతయోగ=హతయోగమువలన ప్రాప్తమైన, ప్రభావతః=ప్రభావమువలననే, మహాసిద్ధాః=మహాసిద్ధులు, (సంతతి=అయినటువంటివారై), కాల=కాలుని (మృత్యువు) యొక్క, దండం=దండమును, ఖండయిత్యా=చేడించి (విరుగొట్టి), బ్రహ్మాండం=బ్రహ్మాండమధ్యమందు, విచరంతి=క్షిప్తగతియందున్న వారలు.

తా. 5,6,7,8 శ్లోకములలో పేర్కొనఁబడిన శ్రీ ఆదినాథ మత్స్యేంద్రాదులు హతయోగ విద్యాప్రభావమువలననే మహాసిద్ధులై, కాలదండమును ఖండించి, అనఁగా, శరీరమునుండి ప్రాణమును వేరుచేయునట్టి సామర్థ్యమును గలిగియున్న మృత్యుదేవతను జయించి, బ్రహ్మాండ మధ్యమునందు స్వేచ్ఛానుసరణముగ, నిర్నిరోధముగ దిరుగుచున్నవారు.

విశే. 'ఇత్యాదయః' అనుటవలన తారానాథాదులను గూడ గ్రహించునది "యోగీశ్వరాణాం గతిమాహు రంత ర్భూమిస్త్రీలోకాః పవనాంతరాత్తనామ్" "వాయువులోకూడ చొరనగునట్టి సూక్ష్మతనుధారులగు యోగీశ్వరులయొక్క గతి మూడులోకములయందు లోలను వెలువలను బొందు" ననుటను గూర్చి భాగవతము చెప్పుచున్నది.

— హతము యోగజనాధారము. —

భూమిక. హతము తాపములను బోగొట్టి యోగమునకు సాధకమగునని మతకమతములతో బోల్చి చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. అశేష తాపతప్తానాం సమాశ్రయ మతోహతః,
అశేష యోగయుక్తానా మాధార కమతో హతః. 10

టీక. హతః=హతయోగము, అశేష=నశలమైన, తాప=తాపములచేత, తప్తానాం=కరించువారలకు, వీడితులగువారలకు, సమాశ్రయమ్=ఆశ్రయించుటకు తగిన, మతమ్=మతము, సెలవు, స్థానము. (ఈ) హతః=హతయోగము, అశేష=అర్హి విధములైన, యోగ=యోగములతో, యుక్తానాం=కూడియున్నవారలకు, ఆధారః=ఆధారమగు, కమతః=తాపము.

తా. హతము, త్రివిధతాపములచేత పరితప్తులగు వారలకు మతమువలెను, సంపూర్ణ యోగయుక్తులకు, భూమండలమున కాధారమగు కమతమువలెను యొప్పుచున్నయది.

విశే. తాపత్రయములు ఆధ్యాత్మికము, ఆధిభౌతికము, ఆధిదైవికము అని మూడువిధములు. అందు ఆధ్యాత్మికము, శారీరకము మానసికము అని రెండువిధములు. వ్యాధిజనితతాపము, దుఃఖము శారీరకము. కామముల (కోరికల) వలన కలుగుతాపము మానసికము. వ్యాఘ్ర సర్పవృశ్చికాదులవలన కలుగు తాపము ఆధిభౌతికము. సూర్యచంద్రాది గ్రహములవలన కలుగుతాపము ఆధిదైవికము. ఈ మూడువిధములగు తాపములచేత తప్తులగువారలకు హతయోగము, సూర్యరశ్మిచేత తపాయమానులగువారలకు మతము (గృహము) వలెను, యోగసిద్ధులకు సంపూర్ణ భూమండలమున కాధారభూతమైన కమతము (కూర్మము) శ్రయమై యొప్పుచున్నది.

— హతవిద్యను గోభ్యముగ నుంచవలయుననుటకు కారణము. —

భూమిక. అన్నివిద్యలకంటె హతవిద్యను యెక్కుడు రహస్యముగ నుంచవలయునని సకారణముగ జెప్పుచున్నాడు. —

శ్లో. హతవిద్యా పరం గోప్యా యోగినా సిద్ధి మిచ్ఛతా,
భవే ద్వీర్యవతీ గుప్తా నిర్విర్యా తు ప్రకాశితా.

11

టీక. సిద్ధిః=సిద్ధిని, ఇచ్ఛతా=కోరునట్టి, యోగినా=యోగిచేత, హతవిద్యా=హతవిద్య, పరం=మిక్కిలి, గోప్యా=గుప్తముగ, రహస్యముగ దాచబడవలసినది. (ఎంతవల్లననగా) గుప్తా (సతీ)=రహస్యముగ దాచబడినదైనయెడల, వీర్యవతీ=ప్రభావము గలదిగను, ప్రకాశితా=వెల్లడిచేయబడినదైనయెడల, నిర్విర్యా=తేజములేనిదిగను, భవేత్=కాగలదు.

తా. హతవిద్యవలన సిద్ధి నొందనెంచిన యోగులు, ఆవిద్యను అతిరహస్యముగ నునుపవలయును. అట్లునిచిననే యావిద్య వీర్యవంతమై సఫలమగును. అట్లుగాక ప్రకటపరచినయెడల నిర్విర్యమై నిష్ఫలమగును.

విశే. అణిమాది అష్టసిద్ధులనుగాని, మోక్షసిద్ధినిగాని యభిలషించెడి యోగి, హతవిద్యను గుప్తాతిగుప్తముగ నుంచవలయును. గుప్తముగ నుంచబడిన హతవిద్య వీర్యము (వహిమము, ప్రభావము, అభిలషితసిద్ధిని సిద్ధింపజేయు సామర్థ్యము)ను గలదియగును. వెల్లడి యైనదైనయెడల వీర్యమును గోలుపోవునదియగును. అందువలననే, “శిశ్నోదరతాయైవ నదేయం వేషధారిణే.” “విషయలోలునకును, కుటీంభరునకును, కపటయోగిని యోగవిద్యను నొసంగవలద”ని పురాణములు చెప్పుచున్నవి. “నైతద్దేయం దుర్వినీతాయ జాతు జ్ఞానం గుప్తం తద్ధిసమ్యక్ఫలాయ, అస్థానేహి స్థాప్యమానైవ వాచాం దేవీ కోపాన్నిర్దహేన్నోచిరాయ” “యోగవిద్యను దుర్వినీతులకు బోధించినయెడల, నయ్యది బహిర్గతమై, ఊసరక్షేత్రమందలి విత్తువలె, కుపాత్రదానమువలె నిష్ఫలమైనదగును. కాబట్టి, అట్టివారికి బోధింపరాదు. అయ్యది రహస్యముగా రక్షింపబడి రహస్యముగా గ్రహింపబడినదైనయెడ, సక్షేత్రమందలి బీజమువలె, సత్పాత్రదానమువలె సత్ఫలమొసంగునదియగును. అద్దానిని అస్థానమునందు (అపాత్రునియందు) ప్రవేశపెట్టినయెడల సరస్వతీదేవి క్రుద్ధురాలై అచిరకాలముననే దగ్ధమొనరించును” అని మహాపురుషుల వాక్యముచెప్పుచున్నది. “జితాత్మాయ శాంతాయ సక్తాయ ముక్తా విహీనాయ దోషై రసక్తాయముక్తా, విహీనాయ దోషేతరైరుక్తకర్త్రై ప్రదేయో నదేయో హతక్షేతరస్యే.” “జితేంద్రియుడును, శాంతచిత్తుడును, మోక్షేచ్ఛుడును, విగతదోషుడును, గుణజ్ఞుడును, బంధముక్తుడునునగువాడు హతవిద్యోపదేశమునకు అర్హుడు. త్తదితరుఁ డనర్హుడు.” అని చెప్పబడియున్నది. “విధ్యుక్తకర్తృసంయుక్తః కామసంకల్పవర్జితః, యమైశ్చ నియమై ర్యుక్తః సర్వసంగవివర్జితః, కృత

విద్యో జితక్రోధః సత్యధర్మపరాయణః, గురుశుశ్రూషణరతఃపితృమాతృపరాయణః, స్వాశ్రమస్థః సదాచారో విద్యద్భిశ్చ సుశీఘ్రతః.” “విధ్యుక్తకర్తృ టుడును, కామరహితుడును, యమనియమసంయుతుడును, సంగవర్జితుడును, విద్యావంతుడును, క్రోధరహితుడును, సత్యసంధుడును, ధర్మనిరతుడును, గురుభక్తుడును, పితృమాతృసేవాసక్తుడును, స్వాశ్రమస్థుడును (బ్రహ్మచర్య గార్హస్థ్య వాసప్రస్థసన్యాసాశ్రమములో నేయాశ్రమమునుండియున్నను యాయాశ్రమధర్మముల నిర్వహించువాడు), శిష్టాచారుడును, సద్గురు ప్రసాదలబ్ధుడును అగువాడు యోగోపదేశమునకర్హుఁ”డని యాజ్ఞవల్క్యుమహర్షి చెప్పియుండెను. “బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాంస్త్రీశూద్రాణాం చ పావనమ్, శాంతయే కర్తృణా మన్యద్యోగాన్నాస్తి విముక్తయే” “బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యస్త్రీశూద్రులకు పవిత్రమును, కర్తృశాంతియునగు మోక్షమునకు యోగముకన్న వేరొండు మార్గములేదు.” అని యోగచింతామణికారులు చెప్పియుండుటవలన మానవదేహుల కెల్లరకును యోగాధికారముగలదని విశదమగుచున్నది. అయినను యోగమందలి మోక్షఫలము విరక్తులకే లభ్యమగును గనుక విరక్తులే యోగాధికారులు. “దృష్టే తథానుశ్రవితే విరక్తం విషయేషునః, యస్యతస్యాధికారోఽస్తిన్ యోగేనాన్యస్య కస్యచిత్.” “తాకికవైదిక (ఇహలోకపరలోక) విషయములయందు విరక్తులైనవారికే యోగమం దధికారముగలదుగాని తదితరుల కెక్కడిది? లేదు” అని వాయుసంహితయందు చెప్పబడియున్నది. “ఇహాముత్రవిరక్తస్య సంసారం ప్రజహానతః, జిజ్ఞాసోరేవకన్యాపి యోగేస్థిన్నాధికారితా.” “విహికాముష్టి కవిషయ సుఖవిముఖులును, సంసారత్యాగాభిలాషులునునై, మోక్షజిజ్ఞాసను గలిగినవారు యోగాధికారమును గలిగినవారు” అని సురేశ్వరాచార్యులు చెప్పియున్నారు.

— హతయోగాభ్యాసమునకు యోగ్యమైనస్థానము. —

భూమిక. హతయోగాభ్యాసమునకు యోగ్యమయినస్థలమును వివరించుచున్నాడు. —

శ్లో. సురాశ్యే ధార్మికేదేశే సుభిక్షే నిరుపద్రవే,
ధనుఃప్రమాణచర్యంతం శిలాగ్నిజలవర్జితే,
ఏకాంతే మఠికామధ్యే స్థాతవ్యం హతయోగినా.

12

టీక. హతయోగినా = హతయోగి (చేత), సురాశ్యే = మంచిరాణచే బాలింపఁబడు రాశ్యమును, ధార్మికే = ధర్మయుక్తమును, సుభిక్షే = ఫలభరితమును, నిరుపద్రవే = ఉపద్రవములు లేనిదియును నగు, దేశే = దేశమందు, ధనుఃప్రమాణచర్యంతం = బాణదూరముపఱచు, శిలాగ్నిజలవర్జితే = శిల అగ్ని జలములు లేనటువంటి, ఏకాంతే = గహస్యమైన, జనసాంగత్యములేని, మఠికామధ్యే = మఠముయొక్క మధ్యభాగమందు, స్థాతవ్యం = ఉండ (బడ) వలయును.

తా. సురాజ్యమును, ధార్మికమును, సుభిక్షమును, నిరుపద్రవమునునగు దేశమందు వింటిదూరము పర్యంతము శిలాగ్నిజలములులేని ఏకాంతమైన యొక చిన్నమతమందు శీతవాతాతపములకు లోనుగాకుండ నివసింపవలయును.

విశే. సురాజ్యమన, సద్గుణసదాచార సద్ధర్మ సంపన్నుడగు రాజుచే బాలింపఁ బడు రాజ్యము. అట్టిరాజ్యమందలిప్రజలు సద్గుణసదాచారసద్ధర్మ లగుదురని సూచితము. అందులకు “యథారాజా తథాప్రజా” అనునారోవ్యక్తి తార్కాణము. ధార్మికేదేశే యనుటవలన, ధర్మగుణముగల ప్రజలుగలదేశము. ధార్మికులుగలదేశమందు హతయోగాభ్యాసకులకు అనుకూలాహారాదులు లభింపఁగలవని సూచితము. సుభిక్షమనుటవలన, పాడిపంటలు సమృద్ధిగనుండినయెడల, యోగాభ్యాసకులకు వినా పరిశ్రమముగ వలయుభిక్ష యలవడఁగలదని సూచితము. నిరుపద్రవమనుటవలన చోరులు పులులు మొదలగు యుపద్రవములు లేనిదని సూచితము. ఇట్టిప్రదేశము దీర్ఘకాలనివాసమునకు యోగ్యమైనదని భావము. ధనుగప్రమాణపర్యంతము శిలాగ్నిజలవర్జిత మనుటవలన నాలుగుమూరల దూరములో పున శిలాగ్నిజలములు లేనిచో శీతోష్ణవికారములు గలుగవని సూచితము. ఏకాంతమనుటవలన ఒంటరితనమును, జనసమాగమాభావమును సూచితము. అందువలన వృథా కాలయాపనము దూరమగుననిభావము. “వాసోబహుచానాం కలహో భవే ద్వార్తాద్వయోరపి” పలువురుండినయెడల కలహమును యిరువురుండినయెడల వార్తాలాపమును కలుగునని భాగవతము చెప్పుచున్నది. కాబట్టి జనసమాగమమువలన యోగాభ్యాసమునకు విఘ్నముకలుగుననియు, అట్టివిఘ్నము యేకాంతముగ నుండినయెడల కలుగనేరదని యాశయము. పూర్వోక్తవిధమగు ప్రదేశమందు హతయోగి యొకమరిక (చిన్నమతము)ను నిర్మించుకొని శీతవాతాతపములకు లోనుగాకుండ తన్మధ్యమం దుపశ్చితుడై యుండవలయును.

— మతలక్షణము. —

భూమిక. మతలక్షణమును వివరించుచున్నాడు.

శ్లో. అల్పద్వార మరంధ్రగర్త వివరం నాత్యుచ్చనీచాయతం
సమ్యగ్గోమయ సాంద్రలిప్తమమలం నిశ్శేషజంతూజ్ఞితం,
బాహ్యేమండపవేది కూపరుచిరం ప్రాకారసంవేష్టితం
ప్రాక్తం యోగమతస్య లక్షణమిదం సిద్ధై ర్హతాభ్యాసిభిః.

13

టీక. అల్పద్వారం = చిన్నద్వారముగలదిగను, అరంధ్రగర్తవివరం = గవాక్షమును పల్లమును బిలములను లేనిదిగను, నాత్యుచ్చనీచాయతం = మిక్కిలియెత్తును, మిక్కిలవల్లమును, మిక్కిలి నిశాలమును లేనిదిగను, సమ్యక్ = చక్కగా, గోమయం = ఆవుపేద, సాంద్రం = దట్టముగ, లిప్తం = పూయఁ

బడినదిగను, నిశ్శేషం = ననుభవమై నటువంటి, జంతు = జంతువుల చేత, ఉజ్జితం = విడిచిపెట్టఁబడినదిగను, బాహ్యే = వెలుపలిభాగమందు, మండపం = మండపముచేతను, వేది = ఆరుగుచేతను, కూపం = బావిచేతను, రుచిరం = రమణీయమైనదిగను, ప్రాకారం = చుట్టుగోడచేత, వేష్టితం = కూడుకొనియున్నదిగను, (ఉండవలయునని) ఇదం = ఈవిధముగ, యోగం = యోగాభ్యాసమునకుదగిన, మతస్య = మతము యొక్క, లక్షణం = లక్షణము, హతాభ్యాసిభిః = హతయోగాభ్యాసకులగు, సిద్ధైః = సిద్ధులవలన, ప్రాక్తం = చెప్పఁబడి యున్నది.

తా. చిన్నద్వారముగలదిగను, గవాక్షమును పల్లమును బిలములును లేనిదిగను, మిక్కిలియెత్తును మిక్కిలిపల్లమును మిక్కిలి నిశాలమును లేనిదిగను, చక్కగా గోమయముచేత దట్టముగ పూయఁబడినదిగను, సమస్తమైనటువంటి జంతువులచేత విడిచిపెట్టఁబడినదిగను, వెలుపలిభాగమందు మండపముచేతను, ఆరుగుచేతను, బావిచేతను రమణీయమైనదిగను, చుట్టుగోడచేత కూడుకొనియున్నదిగను ఉండవలయునని ఈవిధముగ యోగాభ్యాసమునకు దగినమతము యొక్క లక్షణము హతయోగాభ్యాసకులగు యోగులచేత చెప్పఁబడియున్నది.

విశే. మతము మిక్కిలి యెత్తైనయెడల యెక్కుటకును, క్రిందైనయెడల దిగుటకును ప్రయాసమగును. విశాలమైనయెడల దృష్టి దూరముగా బారును. కాబట్టి, అత్యుచ్చనీచాయతములు గలమతము యోగాభ్యాసమున కుపయుక్తము గాదని సూచితము. ఎలుకలు, చీమలు, దోమలు, నల్లులు మొదలుగాగల జంతువులు యోగాభ్యాసమునకు విఘ్నదములని సూచితము. ద్వారముపెద్దదై గవాక్షముగల మతమైనయెడల, శీతవాతాతపప్రవేశ మతిశయమై యోగాభ్యాసమునకు విఘ్నదమగు క్లేశమును అతిశయింపజేయునని సూచితము. గోమయలిప్తమైనదైనయెడల పవిత్రమును ఆరోగ్యదమును నగునని సూచితము. పూర్వోక్తమగు మతలక్షణము హతయోగసిద్ధులవలన చెప్పఁబడియున్నది. ఇక నంది కేశ్వరపురాణమందు, “మందిరం రమ్య విన్యాసం మనోజ్ఞం గంధవాసితమ్, ధూపా మోదాది సురభి కుసుమోత్కరమండితమ్. మునితీర్థనదీవృక్ష పద్మి శైలశోభితమ్, చిత్రకర్తానిబద్ధంచ చిత్రభేదవిచిత్రితమ్. కుర్యాద్యోగగృహం ధీమా స్మరమ్యం శుభవర్తనా, దృష్ట్వా చిత్రగతాచ్ఛాంతా స్తునీన్యాతి మనశ్శమమ్. సిద్ధాన్ దృష్ట్వా చిత్రగతా న్న తిరభ్యుదయమేభవేత్, మధ్యేయోగగృహస్యాథ లిఖే త్సంసారమండలమ్. శ్శశానంచ మహాఘోరం నరకాంశ్చలిఖే త్కృచిత్, తాన్ దృష్ట్వా భీషణా కారాన్ సంసారేసారవర్జితే. అనవసాదోభవతి యోగీ సిద్ధభిలాషుకః, పశ్యంశ్చ వ్యాధితాన్ జన్తూన్ నతాన్తతాం శ్వలద్వీణాన్.” “రమ్యమైనదిగను, మనోజ్ఞమైనదిగను, గంధవాసితము గలదిగను, ధూపపరిమళము గలదిగను, పుష్పసౌరభములు గలదిగను, మునులు, తీర్థములు, నదులు, వృక్షములు, పద్మములు, పర్వతములు మొదలగువానిచే విరాజిలునదిగను, చిత్రకర్తతోకూడినది (చిత్రపటములుగలది).

గను యుండుమతమును రమణీయమగు మార్గము (ద్వారము) గలదిగ నిర్మించ వలయును." అని చెప్పబడియున్నది పైని వివరించినవిధముగ నిర్మితమైన యోగగృహము హతయోగాభ్యాసకులను శాంతచిత్తులనుగ జేయుననిభావము. చిత్రముల యందు జూపబడుమునులు, సిద్ధులు, నిరంతరము కట్టెదుర చూపట్టుచుండుటవలన, యోగాభ్యాసకులకు మనశ్శాంతియును, యోగసిద్ధిని వడయుటయందు దృఢమగు, ప్రబలమగు బుద్ధిప్రవృత్తియును గలుగగలవనిభావము. యోగగృహమధ్యమందు సంసారమండలమును, శ్మశానమును, ఘోరనరకములను, వ్యాధిగ్రస్తులను, ఉన్నట్టులను, వ్రణరోగులను చిత్రములయందు లిఖించినయెడల, అభ్యాసకులు వానిని జూచి, సంసారమందలి వ్యామోహమును విడిచిపెట్టుదురని భావము.

—ॐ యోగమతమందు యోగాభ్యాసమే చేయవలయును. ॐ—

భూమిక. మతమునందు చేయవలయు కార్యమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఏవంవిధే మతే స్థిత్యా సర్వచింతావివర్జితః,
గురుప్రదిష్టమార్గేణ యోగమేవ సమభ్యసేత్.

14

టీక. ఏవంవిధే = ఈ లక్షణములుగల, మతే=మతమందు, స్థిత్యా = ఉండి, సర్వచింతావివర్జితః=సకలమైన విచారములను వీడినవాడై, గురుప్రదిష్టమార్గేణ = గురువుచేత చూపఁ (ఉపదేశించ) బడినమార్గముచొప్పున, యోగమేవ = యోగమును మాత్రమే, సమభ్యసేత్ = అభ్యసించవలయును.

తా. పూర్వోక్తప్రకారముగ నిర్మితమైన మతమునందు యోగి యుపస్థితుడై, సకలమైన విచారములనువీడి, గురుప్రసాదమును బడసి, తదుపదిష్ట మార్గానుసరణముగ యొక్క యోగాభ్యాసమునే సలుపవలయును.

విశే. యోగమేవ అనుపదములోని ఏవశబ్దము, ఇతరకర్తలు యోగము నకు విఘ్నకరములని వ్యక్తపరచుచున్నది. యోగబీజమందు, “మరుజ్జయో యస్య సిద్ధస్తంసేవేతు గురుంసదా, గురువక్త్రప్రసాదేన కుర్యాత్ప్రాణజయం బుధః.” “బుద్ధిమంతుడు వాయుజయమునువడసినసిద్ధుని గురునిగవరించి, యాగురుని నిరంతరముసేవించి, తత్ప్రసాదమువలన ప్రాణవిజయమును సలుపవలయును.” అని చెప్పబడియున్నది. రాజయోగమునందు, “వేదాంతతర్కోక్తిభి రాగమైశ్వ నానావిధైః శాస్త్రకదంబకైశ్చ, ధ్యానాదిభిః సక్తరణైర్నగమ్య శ్చింతామణి ప్యేక గురుం విహాయ.” గురువులేక, (భవరోగ) చింతామణి, (యోగసిద్ధి) వేదాంతము, తర్కవాక్యము, వేదము, శాస్త్రసమూహము, ధ్యానాది కర్మప్రపంచము మొదలగువానివలన ప్రాప్తమగునదికాదు. అని చెప్పబడియున్నది. స్కందపురాణము నందు, “ఆచార్యాద్యోగ సర్వస్వ మవాప్య స్థిరధీ స్స్వయమ్, యథోక్తం లభతే తేన ప్రాప్తోత్తమి చ నిర్వృతిమ్.” స్థిరచిత్తులు తాము ఆచార్య (గురు)నివలన యోగసర్వస్వమును (యోగసిద్ధులనన్నిటిని) బొంది, యథోక్త (శాస్త్రమందు జెప్పఁ

బడిన) ఫలమును బడయుచున్నారు. నివృత్తిని (ఆనందమును) బొందుచున్నారు. అనిచెప్పబడియున్నది. సురేశ్వరాచార్యులు, “గురుప్రసాదా ల్లభతే యోగమష్టాంగ సంయుతమ్, శివప్రసాదాల్లభతే యోగసిద్ధిం చ శాశ్వతమ్.” “గురుప్రసాదము వలన అష్టాంగసంయుతమైన యోగమును, శివప్రసాదమువలన సనాతనమును శాశ్వతమునునైన యోగసిద్ధియును ప్రాప్తమగును.” అని చెప్పియున్నారు. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తునందు, “యస్య దేవే పరాభక్తిః యథాదేవే తథాగురౌ, తస్యైతే కథితావ్యాధాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః.” “ఎవనికి దేవునియందుఁ బోలె గురుని యందుకూడ భక్తి కలిగియుండునో, అట్టివానికే, ఆమహాత్మునికే, ఈశాస్త్రమందు జెప్పబడినయర్థములు (విషయములు, ఫలములు) ప్రకాశించును. అనఁగా ప్రాప్తములగును.” అనిచెప్పబడియున్నది. అనఁగా దేవగురుభక్తులుగలవాడే యోగవిద్యను బడయుట కర్హుఁడనిభావము. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు, “ఆచార్యవాక్ పురుషోవేద.” “ఆచార్యుఁడు (గురువు)గల పురుషుఁడే (కైవల్యమును) యెలుంగును.” అని చెప్పబడియున్నది. ఇందువలన గురూపదిష్టమైన హతవిద్య సిద్ధిదమని, కానిది అసిద్ధిదమని తెల్లమగుచున్నది.

—ॐ యోగవిఘ్నదములు. ॐ—

భూమిక. యోగాభ్యాసమునకు విఘ్నకరములగువానిని జెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అత్యాహారః ప్రయాసశ్చ ప్రజల్పో నియమగ్రహః,
జనసంగశ్చ తౌల్యంచ షడ్భి ర్యోగో వినశ్యతి.

15

టీక. అత్యాహారః=అమితభోజనమును, ప్రయాసశ్చ=పరిశ్రమయును, ప్రజల్పః=మిక్కిలిగ మాటలాడుటయును, నియమగ్రహః=నియమములను చేకొనుటయును, జనసంగశ్చ=మనుజులతో కలిసియుండుటయును, తౌల్యంచ=చంచలత్వమును, (అను) షడ్భిః=ఆటింటివలన, యోగః=యోగము, వినశ్యతి=నశించిపోవుచున్నది.

తా. అధికభోజనము, పరిశ్రమమును కలుగఁజేయు వ్యాపారము, అధిక ప్రసంగము, నియమగ్రహణము, జనసాంగత్యము, చపలత్వము అను నీయాలును యోగమునకు ప్రతిబంధకములు. అనఁగా విఘ్నములు కలుగఁ జేయునది.

విశే. అత్యాహారము - మితికిమీరిన భోజనము. ఆకలి కధికమైన భోజనము. అయ్యది రోగకారణము. ప్రయాస పరిశ్రమముకలుగు వ్యాపారము. అయ్యది అలసటను కలిగించి యుద్యమమునందు విముఖతను గలిగించును. ప్రజల్పము - అధిక ప్రసంగము, మిక్కిలిగ మాటలాడుట. అయ్యది కర్తవ్యమును, తత్పరమయమును పరిగణింపనీయదు. నియమగ్రహణము - ప్రాతఃకాలస్నానము, శీతలోదకస్నానము, రాత్రిభోజనము, ఏకభుక్తము, ఉపవాసము, ఫలభక్షణము, పర్ణ

భక్షణము మొదలగు వ్రతములు. కట్టుబాట్లు. అయ్యది యొకప్పుడు సమకూడని యెడల శరీరమునకును మనస్సునకునుకూడ క్షేమమును కలిగించును. జనసాంగత్యము-పలువురితోడిసహవాసము. అయ్యది కోరికను బుట్టించును. లౌల్యము-చంచలత్వము, చపలత్వము. దేనియందును నిలుకడలేకయుండుట. అయ్యది మనస్సునకు స్థైర్యమును కలుగనీయదు.

— యోగసిద్ధిదములు. —

భూమిక. యోగసిద్ధిని యొసంగువానిని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఉత్సాహో త్సాహసా ధైర్య తత్వజ్ఞానాశ్చ నిశ్చయాత్,

జనసంగపరిత్యాగాత్ పద్ధి రోగః ప్రసిద్ధ్యతి.

16

టీక. ఉత్సాహో=ఉత్సాహమువలనను, సాహసాత్=సాహసమువలనను, ధైర్యోత్=ధైర్యము వలనను, తత్వజ్ఞానాత్=యథార్థజ్ఞానమువలనను (బ్రహ్మజ్ఞానము వలనను), నిశ్చయాత్=విశ్వాసము (నమ్మకము) వలనను, జనసంగ పరిత్యాగాత్=జనసాంగత్యము విడుచుటవలనను, (అను) పద్ధిః=అతిం టిచేకను, యోగః=యోగము, ప్రసిద్ధ్యతి=సిద్ధించుచున్నది.

తా. ఉత్సాహము, సాహసము, ధైర్యము, తత్వజ్ఞానము, నిశ్చయము, జనసంగ పరిత్యాగము నను యీ యాటింటివలన యోగము సిద్ధియగు చున్నది.

విశే. ఉత్సాహము—విషయప్రవృత్తి దగిలియుండు మనస్సును, తత్పృ వృత్తినుండి మరలించు యుద్యమము. ప్రయత్నము. సాహసము—సాధ్యా సాధ్యవిచారణ రహితముగ కార్యసాధనమున బ్రవేశించుతలంపు. ధైర్యము— నిర్భయముగను, భేదరహితముగను కార్యసాధనమున ప్రవృత్తమగు విచారము. తత్వజ్ఞానము—ప్రాపంచవిషయసుఖములు మృగత్వప్లవలె అసత్యము (మిథ్య) లనియెఱింగి, వానినుండి మనస్సును మరల్చి, ప్రపంచము - అనిత్యము అసత్యము బ్రాంతాత్మికమనియును, బ్రహ్మము-నిత్యము సత్యము యథార్థము అని గ్రహించు నట్టి జ్ఞానము. బుద్ధివిశేషము. నిశ్చయము—శాస్త్రమునందును, గురువాక్యము నందునుగల యథార్థమైన, విశ్వాసమైన శ్రద్ధ. జనసంగపరిత్యాగము—పలువురి సమూహము జనసంగము. సంగసంసర్గము యోగాభ్యాసమునకు ప్రతికూలము. అంతియగాక దోషజముకూడను. అందువలననే సంగసంసర్గము దుర్గుణదాయక మని, సంగవిసర్గము సద్గుణదాయకమని పెద్దలు చెప్పుదురు. కాబట్టి సంగసంసర్గ మేరికినిఁ గూడదు. ప్రయత్నవిశేషముచేత సదా సంగసంసర్గమును వీడవలయును.

— యమ నియమ లక్షణము. (ఆధిక పాఠము) —

భూమిక. యోగసిద్ధికి సాధనములైన యమ నియమములను చెప్పుచు న్నారు.—

శ్లో. అహింసా సత్య మస్తేయం బ్రహ్మచర్యాం తమాధృతిః,

దయాద్వం మితాహారః శౌచం చైవ యమాదశః.

తపః సంతోష ఆస్తిక్యం దాన మిశ్వరపూజనమ్,

సిద్ధాంతవాక్యశ్రవణం హ్రీమతీచ జపోవ్రతమ్.

నియమాదశ సంప్రోక్తా యోగశాస్త్రవిశారదైః.

టీక. అహింసా-అహింసయు (జీవహింసచేయకుండుట), సత్యమ్=సత్యమును (సత్యమునేబలు కుండుట), ఆస్తేయమ్=ఆస్తేయమును (దొంగరింపకుండుట), బ్రహ్మచర్యమ్=బ్రహ్మచర్యవ్రతమును (శ్రీనందర-ము లేకయుండుటయును ఋతుకాలములయందు తనవర్తితో గలియుచు, ధర్మ శ్రీ లను మాతృవహనముగ తలంచుచుండుట), తమః=తీరిమియును (వదులవలన తనకు బాధకలిగినపుడు మనస్సు చలించుకొండ, దుఃఖవకుండ యుండుట), ధృతిః=ధైర్యమును (స్థిరత్వము), దయ=దయయును (ఇతరులకు తనవలెనే చూచుట), ఆర్జవమ్=ఆర్జవమును, ఋణాభావమును (పుత్రమిత్ర కళత్ర శత్రుభావములేక అందఱియెడలను నమబుద్ధిః గలిగియుండుట), మితాహారః = మితభోజనమును (అనుకూలమైన భోజనమును ఆరకమవును, జలము పావుకమవును గైకొని, మిగిలిన పావుకమవును అనంత్రార్థిగనుచుట), శౌచమ్=శౌచమును, తుదియును (వరుస భ్రత, మలినములేకయుండుట), వివ=వివసని, యమా=యమములు, దశ=దశి, (అనిన్ని) తపః=తపస్సును (వేదోక్తకర్తలవలనశరీరమును శోషించు జేయుట), సంతోష=సంతోషమును (లభించినదానితో తృప్తిబొందుట), ఆస్తిక్యమ్=దేవుడు గలఁడను నమ్మకయును (శ్రుతిశ్చుతిపూరాణాదులయందు చెప్పఁబడినదానిని విశ్వసించుట), దానమ్=దానమును (స్వామ్యముగ నార్పించినధనమును సత్సామ్రుల కొసంగుట), ఈశ్వరపూజనమ్=ఈశ్వరారాధనమును (యథాశక్తిగ బ్రహ్మదేవతలనారాధించుట), సిద్ధాంతవాక్యశ్రవణమ్=(మహాత్ములచే) నిశ్చ యించఁబడిన (వేదాంత)వచనముల వినియును (సత్యము, జ్ఞానము, అనందము మొదలగు లక్షణ ములుగలవి ప్రత్యగాత్మయనితెలుపు వేదాంత (సిద్ధాంత) వాక్యములను వినుట), హ్రీమత్=లజ్జయును (ధర్మ విరుద్ధములగుకర్తలయందు ప్రవేశించుటకు సంకోచించుట), మతీచ=బుద్ధియును (వైదికకర్తల యందు ప్రవర్తించుట), జపో=జపమును (వేదోక్తప్రకారముగ మంత్రమునుపఠించుట), వ్రతమ్ = వ్రతమును (వేదోక్తవిధినిషేధముల నెఱింగి, విధ్యుక్తములైన నిత్యనైమిత్తికకర్తల నాచరించుట), (అను) దశ=దశియును, నియమా=నియమములని, యోగశాస్త్రవిశారదైః = యోగశాస్త్రమును చక్కగ నెఱింగినవారలచేత, సంప్రోక్తాః=చెప్పఁబడినవి.

తా. అహింస, సత్యము, ఆస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, తమ, ధృతి, దయ, ఆర్జవము, మితాహారము, శౌచము అనునవి పదియును యమములనియు, తపస్సు, సంతోషము, ఆస్తిక్యము, దానము, ఈశ్వరపూజనము, సిద్ధాంతవాక్యశ్రవణము, లజ్జ, మతి, జపము, వ్రతము అనునవి పదియును నియమములని యోగశాస్త్ర విశారదులవలన చెప్పఁబడియుండెను.

— అననప్రయోజనము. —

భూమిక. —అననములను ముందుజెప్పుటకు కారణమును, తత్ఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. హాతస్య ప్రథమాంగత్వా దాసనం పూర్వ ముచ్యతే,
కుర్యాత్తదాసనం స్థైర్య మారోగ్యం చాంగలాఘవమ్.

17

టీక. ఆసనం=ఆసనము, హాతస్య=హాతయోగముయొక్క, ప్రథమాంగత్వాత్ మొదటిఅంగము అగుటచేత, పూర్వమ్=మొదట, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. తత్=ఆఆసనము, స్థైర్యమ్=స్థైర్యమును, ఆరోగ్యం=ఆరోగ్యమును, అంగలాఘవమ్=శరీరలాఘవమును, కుర్యాత్=కలుగజేయును.

తా. ఆసనము హాతయోగమునకు ప్రథమాంగమగుటవలన నాప్రకరణము ప్రథమమున జెప్పబడుచున్నది. ఆసనము స్థైర్యమును, ఆరోగ్యమును, అంగలాఘవమును కలుగజేయును.

విశే. ఆసనము, ప్రాణాయామము, ముద్రాకరణము, నాదానుసంధానము అనునవి యీ గ్రంథమందు జెప్పబడు నాలుగు అంగములు, ప్రత్యాహారాదిసమాధి పర్యంతము నాదానుసంధానాంతర్గతము. అందు ఆసనము ప్రథమాంగమగుటచే ప్రథమమున జెప్పబడినది. ఆసనము స్థైర్యమును కలుగజేయును. “ఆసనేనరజో హంతి” ఆసనమువలన రజోగుణము నశించును. అనువాక్యముచొప్పున మనస్సును శరీరమునుకూడ చలించజేసెడి రజోగుణధర్మము నశించును గనుక దానితో పాటు చంచలత్వము నశించును. చంచలత్వము నశించిన స్థైర్యముగలుగును. ఆరోగ్యదాయకము చిత్తవిక్షేపమునకు కారణమైనరోగమును బోగొట్టి ఆరోగ్యమును యిచ్చును. చిత్తవిక్షేపముయోగవిఘ్నము. “వ్యాధిరుత్థానసంశయప్రమాదాలస్యా విరతిభ్రాంతిదర్శనాలబ్ధభూమికత్వానవస్థితత్వాని చిత్తవిక్షేపాస్తేంతరాయాః.” “వ్యాధులు (రోగములు), అనర్హత, సంశయము, ప్రమాదము (అజాగ్రత్త), ఆలస్యము (మత్తత), అవిరతి (అతృప్తి), భ్రాంతి, జ్ఞానభూమికలు కుదురకపోవుట, చిత్తస్థైర్యములేకుండుట అనుచిత్తవికారములు యోగాంతరాయములు” అని పాతంజలయోగసూత్రము చెప్పుచున్నది. అంగలాఘవము-ఆసనము అంగ (శరీర) గౌరవము (భారము)నకు కారణమైన తమోగుణధర్మమును నశించజేయును గనుక ఆసనమువలన అంగలాఘవము కలుగును. ఆరోగ్యం, అని ‘చ’కారమును ప్రయోగించియుండుటవలన, అంగగౌరవముతోపాటు క్షుధాగౌరవమును కూడ లాఘవమొనర్చునని గ్రహించునది. స్థైర్యమును, నిరోగమును, అంగలాఘవమును కలుగజేసెడి ఆసనము ఆకలిలేమినికూడ కలుగజేయును.

— ఆసనము యోగసమకము. —

భూమిక. ఆసనము వశిష్టాదులకు సమ్యక్మైనదని, వారిచే యంగీకరింపబడిన ఆసనములను చెప్పుచున్నానని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. వశిష్టాద్యైశ్చ మునిభిః మత్స్యేంద్రాద్యైశ్చ యోగిభిః,
అంగీకృతా న్యాసనాని కథ్యంతే కానిచి న్నయా.

18

టీక. వశిష్టాద్యైశ్చ మునిభిః = వశిష్టాది మహర్షులచేతను, మత్స్యేంద్రాద్యైశ్చయోగిభిః = మత్స్యేంద్రాది యోగులచేతను, అంగీకృతాని = అంగీకరింపబడినటువంటి, కానిచిత్ =కొన్ని, ఆసనాని = ఆసనములు, మయా=నాచేత, కథ్యంతే = చెప్పబడుచున్నవి.

తా. మననకర్తలగు వశిష్టాదిమహర్షులచేతను, హాతయోగాభ్యాసకులగు మత్స్యేంద్రాది యోగులచేతను, అంగీకరింపబడిన (84) ఆసనములలో శ్రేష్ఠములైన కొన్ని ఆసనములు నాచే చెప్పబడుచున్నవి.

విశే. వశిష్టాద్యైశ్చ అనుదానిలోని ‘ఆది’ పదమువలన, మననకర్తలగు యాజ్ఞవల్క్యులను, ‘చ’కారమువలన, మంత్రజ్ఞాతలను (మంత్రాద్యనుష్ఠానపరులను), మత్స్యేంద్రాద్యైశ్చ, అనుదానిలోని ‘ఆది’ శబ్దమువలన హాతయోగాభ్యాసకులగు జాలంధరనాథులను, ‘చ’కారమువలన ముద్రాద్యనుష్ఠానపరులను కూడ గ్రహించవలయునని సూచించబడుచున్నది. మహర్షులవలనను యోగులవలనను అంగీకరింపబడిన ఆసనములు 84, అందు శ్రేష్ఠములైనవి చెప్పబడుచున్నవి. మహర్షులకును, యోగులకునుగూడ, మననమును, హాతాభ్యాసమును ముఖ్యములై యొప్పుచున్నవి. మహర్షులకు మననమును, యోగులకు హాతాభ్యాసమును ప్రాధాన్యములుగ పరలుచుండి యుండినందున వేరువేరుగ గ్రహింపబడిరని యెఱుంగవలయును.

— స్వస్థికాసనము. —

భూమిక. స్వస్థికాసనలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. జానూర్వో రంతరే సమ్యక్కృత్వా పాదతలే ఉభయజుకాయః సమాసీనః స్వస్థికం తత్ప్రచక్షతే.

19

టీక. జానూర్వో = పిక్కలకును తొడలకును, అంతరే=నడుమను, మధ్యను, ఉభయజుకాయః = రెండుపాదములను, సమ్యక్కృత్వా = చక్కగజొనిపి, ఋజుకాయః = శరీరమును లెస్సగానింపబడెట్టి, సమాసీనః (భవేత్) = కూర్చుండిన, తత్=ఆది, స్వస్థికం (ఇతి) = స్వస్థికాసనమని, (యోగులు) ప్రచక్షతే = చెప్పుదురు.

తా. పిక్కలకును తొడలకును నడుమ పాదములను జొనిపి శరీరమును నిక్కించి సావధానముగ కూర్చుండునది స్వస్థికాసనము.

విశే. జంఘారోవో అనిపాఠాంతరము. ఈపాఠమే సమంజసము. ఈ ఆసనము సుఖప్రదమును, ఆరోగ్యదమును, సుసాధ్యమును అయియున్నది. దీనివలన జవసిద్ధి కలుగును. ఇయ్యది ప్రత్యాహారమునకు ఆవశ్యకమని యోగజ్ఞులు చెప్పుదురు.

—ॐ గోముఖాననము. ॐ—

భూమిక. గోముఖాననలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సవ్యే దక్షిణగుల్ఫంతు పృష్ఠపార్శ్వే నియోజయేత్,
దక్షిణేపి తథా సవ్యం గోముఖం గోముఖాకృతిః.

20

టీక. సవ్యే = ఎడమభాగమందలి, పృష్ఠపార్శ్వే = పీఠపు (కటి) ప్రక్కను, దక్షిణగుల్ఫంతు = కుడికాలి మడమనున్న, తథా = అవిధముగానే, దక్షిణేపి = (పీఠపుప్రక్క) కుడిప్రక్కను, సవ్యం (గుల్ఫం) = ఎడమకాలిమడమను, నియోజయేత్ = ఉంచవలెను. (ఇది) గోముఖ ఆకృతిః = గోముఖాకారముగల, గోముఖం = గోముఖాననము.

తా. కటిప్రదేశమునకు క్రిందుగ, ఎడమకాలి మడమను కుడిపీఠపు ప్రక్కగను, కుడికాలిమడమను ఎడమపీఠపు ప్రక్కగను యుంచి, మోకాలిమీఁద మోకాలు గదియనుంచి శరీరమును చక్కగనిలువరించి భ్రూమధ్యమును దిలకించుచుండునది గోముఖాననము.

విశే. ఈ ఆననమునందు దక్షిణపాదాంగుప్థమును వామహస్తముతోను, వామపాదాంగుప్థమును దక్షిణహస్తముతోను పట్టుకొనవలయునని యోగజ్ఞులు చెప్పుదురు. ఈ ఆననమువలన మూలబంధము సిద్ధించును. భగంధరము నశించును. ప్రాణవాయువు అధోగతిని, అపానవాయువు ఊర్ధ్వగతిని బొందును.

—ॐ వీరాననము. ॐ—

భూమిక. వీరాననలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఏకపాదం తత్రైకస్థిన్ విన్యసే దూరుణి స్థితమ్,
ఇతరస్థిన్ స్తథా చోరుం వీరానన మితీరితమ్.

21

టీక. ఏకం = ఒక (కుడి), పాదం = పాదమును, ఏకస్థిన్ = ఒక (ఎడమ), దూరుణి = తొడమీఁదను, తథా = అవిధముగానే, ఇతరస్థిన్ = రెండవదియగు, (ఎడమ) పాదే = పాదమందు, ఆరుం = (కుడి) తొడను, విన్యసేత్ = ఉంచవలెను. (ఇది) వీరాననమ్ ఇతి = వీరాననమని, ఈరితమ్ = చెప్పబడినది.

తా. ఒకతొడమీఁద నొకపాదమును, మరియొకపాదముమీఁద తక్కినతొడయునుచేర్చి, అనఁగా, కుడిపాదమును ఎడమతొడమీఁదను, ఎడమపాదముమీఁద కుడితొడనుజేర్చి, శరీరమును వంకరలేకుండ తిన్నగ నిలువరించి కూర్చుండునది వీరాననము.

విశే. ఈ వీరాననమును అర్ధాననమనికూడ చెప్పుదురు.

—ॐ కూర్మాననము. ॐ—

భూమిక. కూర్మాననలక్షణమును వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. గుదం నిరుధ్య గుల్ఫాభ్యాం పృష్ఠక్రమేణ సమాహితః,
కూర్మాననం భవే దేత దితి యోగవిదో విదుః.

22

టీక. గుదం = మూలాధారమును, గుల్ఫాభ్యాం = రెండుకాళ్ల మడమలచేతను, పృష్ఠక్రమేణ = వ్యతిక్రమముగ. (కుడికాలిమడమను ఎడమవైపునను, ఎడమకాలిమడమను కుడివైపునను), నిరుధ్య = హత్తింది, చేర్చి, సమాహితః (భవేత్) = చక్కగ కూర్చునియుండిన, ఏతత్ = ఇది, కూర్మాననమ్ = కూర్మాననము, భవేత్ ఇతి = అగునని, యోగవిదః = యోగవేత్తలు, విదుః = తెలియుదురు.

తా. మూలాధారమున కిరువైపులను రెండుకాళ్ల మడమలను వ్యతిక్రమముగ హత్తింది, మోకాళ్లను భూమియందు దాని, శరీరమును నిక్కించి సావధానముగ కూర్చుండునది కూర్మాననమని యోగవేత్తలు తెలియుదురు.

విశే. ఈ ఆననము సనుస్తవాతదోషములను నివృత్తిజేయును. వీర్యవృద్ధిని కలిగించును. అనఁగా, శుక్లమును బహిర్ముఖము గానీక ఊర్ధ్వగతి గనజేయును. శరీరమునకు బలమునొసంగును.

—ॐ కుక్కుటాననము. ॐ—

భూమిక. కుక్కుటాననలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పద్మాసనంతు సంస్థాప్య జానూర్వో రంతరేత్ కరౌ,
నివేశ్య భూమా సంస్థాప్య వ్యోమస్థం కుక్కుటాననమ్.

టీక. పద్మాసనంతు = పద్మాసనమునందు, సంస్థాప్య = ఉండి, జానూర్వో = పిక్కలకును తొడలకును, అంతరే = మధ్యను, నడుమను, కరౌ = చేతులను, నివేశ్య = ప్రవేశపెట్టి, జొనిసి, దూర్చి, భూమా = భూమిమీఁదను, సంస్థాప్య = ఉంచి, వ్యోమస్థం = మీఁదుగ ఆకాశమందుండునది, (యత్ తత్ = ఏదియో అది) కుక్కుటాననమ్ = కుక్కుటాననము.

తా. పద్మాసనమునుండి పిక్కలకును తొడలకును నడుమ చేతులనుదూర్చి భూమిపైమోపి, యాచేతులపై మీఁదుగ పైకెగసియుండునది కుక్కుటాననము.

—ॐ ఉత్తానకూర్మాననము. ॐ—

భూమిక. ఉత్తానకూర్మాననలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కుక్కుటాననబంధస్థో దోర్భ్యాం సంబధ్య కంధరామ్,
భవేత్కూర్మవ దుత్తాన ఏత దుత్తానకూర్మకమ్.

24

టీక. కుక్కుటానన బంధస్థః = కుక్కుటానన బంధమునందుండి, దోర్భ్యాం = రెండుభుజములతోను, చేతులతోను, కంధరామ్ = కంఠమును, సంబధ్య = చేర్చిపట్టుకొని, కూర్మవత్ = కూర్మమువలె, ఉత్తానః = తిన్నగా, వెలిలఁబడి, భవేత్ = ఉండిన, ఏతత్ = అది, ఉత్తానకూర్మకమ్ = ఉత్తానకూర్మాననము.

తా. కుక్కుటాననమునందుండి రెండుచేతులతో కంఠమును బట్టుకొని

భుజములను కంఠపార్శ్వములందుజేర్చి కూర్చుమువలె వెలికిలఁ బడియుండునది ఉత్తానకూర్తాసనము.

విశే. ఉత్తానకూర్తాసనమునందుండి కంఠమును రెండుచేతులతో పట్టుకొని నిక్కియుండునది గర్భాసనము.

—ॐ ధనురాసనము. ॐ—

భూమిక. ధనురాసనలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పాదాంగుష్ఠాదు పాణిభ్యాం గృహీత్వా శ్రవణావధి,
ధనురాకర్షణం కుర్యాత్ ధనురాసన ముచ్యతే.

25

టీక. పాణిభ్యామ్=రెండుచేతులతోను, పాదాంగుష్ఠాదు=రెండుకాళ్ళబొటనవ్రేళ్లను, గృహీత్వా=గ్రహించి, పట్టుకొని, శ్రవణావధి=చెవివఱకు, ధనురాకర్షణం=ధనురాకర్షణమువలె లాగుట, కుర్యాత్=చేయవలెను. (ఇది) ధనురాసనమ్=ధనురాసనము, (అని) ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. పాదాంగుష్ఠముల రెంటిని రెండుచేతులతో ధనురాకృతిగ వీపువెనుక చెవులవఱకు సరిగా లాగిపట్టి యుండునది ధనురాసనము. (కుడికాలిబొటనవ్రేలును ఎడమచేతితోను, ఎడమకాలి బొటనవ్రేలును కుడిచేతితోను బట్టుకొని, కుడికాలి బొటనవ్రేలును బట్టియుండు ఎడమచేతిని చూచియుంచి, ఎడమకాలి బొటనవ్రేలును బట్టియుండు కుడిచేతిని చెవివఱకు లాగియుండునది ధనురాసనమని కొందఱి మతము.)

విశే. ఈ ఆసనము ఆలస్యమును, కఫాదిదోషములను బోగొట్టి మలశుద్ధిని కలుగఁజేయును.

—ॐ మత్స్యేంద్రాసనము. ॐ—

భూమిక. మత్స్యేంద్రాసనలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. వామోరుమూలార్పిత దక్షపాదం జానోర్బహి ర్దేష్టిత వామపాదమ్,
ప్రగృహ్య తిష్ఠే త్వరిత ర్రితాంగః శ్రీమత్స్యనాథోదిత మాసనం స్యాత్.

టీక. వామోరుమూలే=ఎడమకాలిమూలమున, అర్పితః=ఉంచఁబడినటువంటి, దక్షపాదం=కుడిపాదమును, జానోః=మోకాలునకు, బహిః=వెలుపల, దేష్టితః=ఉంచఁబడిన, వామపాదం=ఎడమపాదమును, ప్రగృహ్య=పట్టుకొని, త్వరిత=ప్రక్కగా త్రిప్పఁబడిన, ఆంగః=శరీరము (గలిగినయెడల), శ్రీమత్స్యనాథః=శ్రీమత్సేంద్రులచేత, ఉదితః=చెప్పఁబడిన, ఆసనం=ఆసనము, స్యాత్=అగుచున్నది.

తా. ఎడమకాలిమూలమున కుడిపాదమును యునిచి, ఎడమచేతిని వెనుక ప్రక్కనుండితెచ్చి కుడిమోకాలిమీఁదఁజేర్చి, కుడిమోకాలికి బయట నుంచఁబడి యుండు ఎడమపాదమునుగలిగి, ఎడమకాలికి బైటనుండి చుట్టివచ్చిన కుడిచేతితో

ఎడమకాలి బొటనవ్రేలును బట్టుకొని, ఎడమప్రక్కగా వెనుకవైపునకు ముఖము నుంచిన శరీరమును గలిగియుండునది మత్స్యేంద్రాసనము.

విశే. మత్స్యేంద్రులుచెప్పిన ఆసన మగుటవలన మత్స్యేంద్రాసన మనఁబడుచున్నది. ఈవిధముగనే, కుడికాలిమూలమున నుంచఁబడిన ఎడమపాదమును, వెనుక ప్రక్కనుండి తెచ్చిన కుడిచేతితో పట్టుకొని, ఎడమమోకాలికి బయట చుట్టఁబడిన కుడిపాదమును, కుడిమోకాలికి బయటచుట్టఁబడిన ఎడమచేతితో పట్టుకొని, కుడిప్రక్కగా ముఖమును వెనుకకు త్రిప్పినశరీరము గలిగియుండునట్లు కూడ నభ్యసించవలయును.

—ॐ మత్స్యేంద్రాసనఫలము. ॐ—

భూమిక. మత్స్యేంద్రాసనము యొక్క ఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మత్స్యేంద్రప్రసీతాం జతరం ప్రదీప్తం ప్రచండ రుగ్గండల ఖండనాస్త్రమ్,
అభ్యాసతః కుండలినీప్రబోధం చంద్రస్థిరత్వం చ దదాతి పుంసామ్.

27

టీక. ప్రచండ=తీవ్రమైన, రుగ్గండల=రోగసమూహములను, ఖండన=ఛేదించుటయందు, ఆస్త్రమ్=ఆస్త్రమువలెనుండు, మత్స్యేంద్రప్రసీతాం=మత్స్యేంద్రాసనము, అభ్యాసతః=(ప్రతిదినమును) ఆవర్తనము, అభ్యాసముచేయుటవలన, పుంసామ్=పురుషులకు, జతరం=జతరాన్నియొక్క, ప్రదీప్తం=వృద్ధియును, కుండలినీప్రబోధం=కుండలినీ=కుండలినీయనెడు ఆధారకైయొక్క, ప్రబోధం=తేలుకొలుపును, చంద్రస్థిరత్వంచ=చంద్ర = (తాలుమూలమునందు యెల్లప్పుడును చలించుచుండు) చంద్రునకు, స్థిరత్వంచ=స్థిరత్వమును (నిశ్చలత్వమును), దదాతి=ఇచ్చుచున్నది.

తా. మత్స్యేంద్రాసనము జతరాన్ని వృద్ధిజేయును. రోగసమూహములను నిర్మూల మొనరించును. కుండలినీ యనెడి ఆధారకైని మేల్కొలుపును. అంగిలి వైభాగమునందు ఎల్లప్పుడును చలించుచుండు చంద్రునకు నిశ్చలత్వమును కలిగించును.

—ॐ పశ్చిమతానాసనము. ॐ—

భూమిక. పశ్చిమతానాసనముయొక్క లక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ప్రసార్య పాదా భువి దండరూపా
దోర్భ్యాం పదాగ్రద్వితయం గృహీత్వా,
జానూపరి న్యస్త లలాటదేశో
ననే దిదం పశ్చిమతాన మావళిః.

28

టీక. భువి=భూమియందు, దండరూపా=దండకారముగా, పాదా=కుడికాళ్లను, ప్రసార్య=చాచి, దోర్భ్యాం=రెండుచేతులతోను, పదాగ్రద్వితయం=రెండుకాళ్ళ బొటనవ్రేళ్లను, గృహీత్వా=పట్టుకొని, జానూపరి=మోకాళ్ళమీఁద, న్యస్త=ఉంచఁబడిన, లలాటదేశః=ఫాలభాగమునుగలిగి, ననే=ఉండవలెను. ఇదం=ఇది, పశ్చిమతానమ్=పశ్చిమతానాసనమని, ఆవళిః=చెప్పిరి.

తా. రెండుకాళ్ల మడిమలను జక్కగాజేర్చి రెండుకాళ్లను భూమిపై దండాకారముగా చాచి రెండుకాళ్ల బొటనవ్రేళ్లను రెండుచేతుల తర్జనులతో గ్రహించి పట్టుకొని, మోకాళ్లయొక్క అడుగుభాగము భూమిమీద చక్కగ నానునట్లుగ యుంచి, మోకాళ్లమీద లలాటమును యుంచుచుండునది పశ్చిమతానమాసనము.

విశే. ఈ ఆసనమును ఉగ్రాసనమని కూడ చెప్పుదురు.

❧ పశ్చిమతానాసనఫలము. ❧

భూమిక. పశ్చిమతానాసనముయొక్క ఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఇతి పశ్చిమతాన మాసనాగ్ర్యయం పవనం పశ్చిమవాహినం కరోతి,
ఉదయం జతరానలస్య కుర్యా దుదారే కార్య మరోగతాం చ పుంసామ్.

టీక. ఇతి=ఈవిధముగా జెప్పబడిన, పశ్చిమతానమ్=పశ్చిమతానము, ఆసనాగ్ర్యయం=ఆసనశ్రేష్ఠము, పవనం=ప్రాణవాయువును, పశ్చిమవాహినం=పశ్చిమమునెడి సుషుమ్నామార్గముగ పోవుదానిగ, కరోతి=చేయుచున్నది. జతరానలస్య=జతరాన్నియొక్క, ఉదయం=వృద్ధినిన్ని, పుంసామ్=పురుషులయొక్క, ఉదరే=ఉదరమును, కార్యమ్=కృత్యమునున్ను, అరోగతాంచ=ఆరోగ్యమునున్ను, మర్యాల్=చేయుచున్నది.

తా. పశ్చిమతానాసనము, ప్రాణవాయువును పశ్చిమమునెడి సుషుమ్నామార్గముగ పోవుదానిగ జేయును. జతరాన్ని వృద్ధిజేయును. పురుషులకు ఉదరమును కృశింపజేయును. ఆరోగ్యమును యిచ్చును. నరములకు బల మొసంగును.

విశే. 'చ' కారము, నాడులకు దార్ధ్యమును కూడ నొసంగునని తెలియజేయుచున్నది.

❧ మయూరాసనము. ❧

భూమిక. మయూరాసనమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ధరా మవప్తభ్య కరద్వయేన తత్కూర్పర స్థాపిత నాభిపార్శ్వః,
ఉచ్చాసనో దండవ దుత్థితః స్యా న్మయూర మేతత్ప్రవదంతి పీఠమ్. 30

టీక. కరద్వయేన=విరళముచేసిన వ్రేళ్లలకెందు అరిచేతులను, ధరాం=భూమియందు, అవప్తభ్య=అని, తత్=వానియొక్క, కూర్పర=మోచేతులయందు, నాభిపార్శ్వః=నాభియొక్క యిరువ్రక్కలను, స్థాపిత=చేర్చియుంచి, ఉచ్చాసనః=ఎత్తైన ఆసనమును (శరీరమును) గలిగి, దండవత్=దండమువలె, ఉత్థితః=లేచియుండవలెన. ఏతత్=ఇది, మయూరపీఠమ్=మయూరాసనము, (అని) ప్రవదంతి=చెప్పుదురు.

తా. విరళముచేసిన వ్రేళ్లలరెండు అరిచేతులను భూమియందాని, మోచేతులను నాభిస్థానమున కిరువ్రక్కలయందుజేర్చి, వానిపై శరీరమును ఎత్తెత్తి,

ముఖమును ఊర్ధ్వముఖముగనుంచి, కాళ్లను దండమువలె మీదికిచాచి యుంచునది మయూరాసనము.

❧ మయూరాసనఫలము. ❧

భూమిక. మయూరాసనఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. హరతి సకలరోగా నాశుగుల్తోదరాదీ
నభిభవతి చ దోషా నాసనం శ్రీమయూరమ్,
బహు కదశనభుక్తం భస్మకుర్యా దశేషం
జనయతి జతరాన్నిం జారయే త్కాలకూటమ్.

31

టీక. శ్రీమయూరమ్=మయూరాసనము, గుల్తోదరాదీ=గుల్మము, జలోదరము మొదలుగాగల, సకలరోగాః=సమస్తమైన రోగములను, అశ=శ్రుముగ, హరతి=హరించును, పోగొట్టును. దోషః=వాతపితృకఫదోషములను, అభిభవతి=నివృత్తిజేయును. బహు=అధికముగ, భుక్తం=భుజించినటువంటి, కదశనం=చెడుఅన్నమును, మాడిన అన్నమును, అశేషమ్=అంశము, భస్మకుర్యాత్=భస్మముచేయును. జతరాన్నిం=జతరాన్నిని, జనయతి=పుట్టించును, కలుగజేయును. కాలకూటమ్=కాలకూటమువంటి విషాన్నమును, జారయేత్=జీర్ణమగునట్లు చేయును.

తా. మయూరాసనము, గుల్మము జలోదరము మొదలుగాగల సమస్తరోగములను, కఫవాతపిత్తదోషములను నశింపజేయును. మాంధ్యమును బోగొట్టును. అధికాన్నమునుగాని, కుత్సితాన్నమునుగాని భుజించినయెడల నద్దానినంతము భస్మముచేయును. జతరాన్ని వృద్ధిబొందించును. కాలకూటమునుగూడ జీర్ణింపజేయును. అనగా, కాలకూటమునుబోలె యపకృతిని జేయునట్టి విషవదార్థముల నైనను జీర్ణ మొనరించును.

❧ శవాసనము-తత్ఫలము. ❧

భూమిక. శవాసనమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఉత్తానం శవవ ద్భూమౌ శయనం తచ్చవాసనమ్,
శవాసనం శ్రాంతిహరం చిత్తవిశ్రాంతికారకమ్.

32

టీక. శవవత్=మృతశరీరమువలె, ఉత్తానం=వెలికిలిగ, వీచు-భూమియందు దానియుండునట్లుగ, శయనం=నిద్రయందువలె పడుకొనియుండుట, (యత్=విధియై) తత్=అది, శవాసనమ్=శవాసనము. శవాసనం=శవాసనము, శ్రాంతిహరం=ప్రయాసమును బోగొట్టును. చిత్తవిశ్రాంతికారకమ్=చిత్తమున స్పృహ, విశ్రాంతి=విశ్రామమును, ఉపేక్షను, కారకమ్=కలుగజేయునదియై, (అస్తి=యున్నది.)

తా. మృతశరీరము(శవము)వలె వీచును భూమియందుజేర్చి నిద్రయందుండునటుల యుండునది శవాసనము. హాతయోగాభ్యాసమువలన కలుగు ప్రయాసమును బోగొట్టును. చిత్తములకు విశ్రాంతిని కలిగించును.

శ్రేష్ఠాననచతుష్టయము. ౧౧

భూమిక. శ్రేష్ఠమైన ఆసనచతుష్టయమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. చతురశీత్యాసనాని శివేన కథితానిచ,

తేభ్య శ్చతుష్క మాదాయ సారభూతం బ్రవీ మ్యహమ్.

33

టీక. శివేన=ఈశ్వరునిచేత, చతురశీత్యాసనానిచ = 84 ఆసనములును, తల్లక్షణములును, కథితాని=చెప్పబడియున్నవి. తేభ్యః=వానిలో, సారభూతం=మిగుల శ్రేష్ఠమైన, చతుష్కమ్=ఆసన చతుష్టయమును, వాలుగింటి నముదాయమును, ఆదాయ=గ్రహించి, అహమ్=నేను, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

తా. ఈశ్వరుడు 84 ఆసనములను, తల్లక్షణములను చెప్పియుండెను. ఆ 84 ఆసనములలో శ్రేష్ఠములుగ గ్రహింపబడిన ఆసనములు నాలుగు. అనాలుగింటిని నేను చెప్పుచున్నాను.

విశే. 'చ' కారము లక్షణములను కూడ చెప్పియుండినట్లు సూచించుచున్నది. "ఆసనాని చ తావంతి యావంత్యో జీవజాతయః, ఏతేషా మఖిలాన్ భేదాన్ విజానాతి మహేశ్వరః. చతురశీ లక్షణే ఏకైకం సముదాహృతమ్, తతశ్శివేన పీతానాం షోడశోనం శతం కృతమ్." స్పష్టి యందు ఎన్ని జీవజాతులుగలవో అన్ని ఆసనములుఉన్నవి. జీవజాతులు ఎనుబడినాలుగు లక్షలని ప్రతీతము. కాబట్టి 84 లక్షల ఆసనములుగలవు. వానిభేదములను ఈశ్వరుడు యెఱుంగును. ఆ 84 లక్షల ఆసనములలో లక్ష కొక్కటిచొప్పున 84 ఆసనములు చెప్పబడుచున్నవి. కనుక శివునిచేత 84 ఆసనములు చెప్పబడి యున్నవని గోరక్షనాథులు చెప్పియుండిరి.

శ్రేష్ఠానన నామము. ౧౨

భూమిక. అనాలుగు ఆసనములయొక్క నామములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సిద్ధం పద్మం తథాసింహం భద్రంచేతి చతుష్టయమ్,

శ్రేష్ఠం తత్రాపిచ సుఖే తిష్ఠే త్సిద్ధాసనే సదా.

34

టీక. సిద్ధం=సిద్ధాసనము, పద్మం=పద్మాసనము, తథాసింహం=సింహాసనము, భద్రంచ=భద్రాసనము, ఇతి=అనునది, చతుష్టయమ్=చతుష్కము, శ్రేష్ఠం=శ్రేష్ఠము. తత్రాపిచ=అచతుష్కములో కూడ, సుఖే=సుఖముయొచ్చు, సిద్ధాసనే=సిద్ధాసనమునందు, సదా=ఎల్లప్పుడును, తిష్ఠే=ఉండవలెను.

తా. సిద్ధాసనము, పద్మాసనము, సింహాసనము, భద్రాసనములను నాలుగా సనములు శ్రేష్ఠములు. అనాలుగాసనములలోను సిద్ధాసనము సుఖదము. కాబట్టి నిరంతరమును సిద్ధాసనమునందే యుండవలయును. ఇందువలన నీశ్రేష్ఠాసన చతుష్కములో సిద్ధాసనము అత్యంతము శ్రేష్ఠమని తెలియుచున్నది.

మత్స్యేంద్ర సిద్ధాసనము. ౧౩

భూమిక. మత్స్యేంద్ర సిద్ధాసనముయొక్క లక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యోనిస్థానక మంఘ్రిమూలఘటితం కృత్వా దృఢం విన్యసే
స్తేభ్యో పాద మథైకమేవ హృదయే కృత్వా హనుం సుస్థిరమ్,
స్థాణుః సమ్యమితేంద్రియోఽచలదృఢా పశ్యేద్భువో రంతరం
హ్యేత న్మోక్షకవాటభేదజనకం సిద్ధాసనం ప్రోచ్యతే.

35

టీక. యోనిస్థానకమ్=గుడమునకును ఉపగ్రమునకును నడుమనుండు యోనిస్థానమును, అంఘ్రిమూలఘటితం=(ఎడమ) పాదముయొక్క మడమచేత హత్తించినదిగా, కృత్వా=చేసి, అధవికం వివ పాదమ్=అవిధముగానే ఇంకొక (కుడి) పాదమును, మేధే=లింగముమీఁద, దృఢం=చక్కగ, విన్యసే=ఉంచవలెను. హృదయే=హృదయమునందు, పక్షస్థలమునందు, హనుం=గడ్డమును, చిరుకమును, నుస్థిరమ్=స్థిరముగ, కృత్వా=చేసి, యుంచి, సంయమిత ఇంద్రియః=నియమింపబడినటువంటి, విషయములనుండి మరల్చినటువంటి ఇంద్రియములుగలిగి, స్థాణుః=కదలని శరీరమును గలిగి, అచలదృఢా=చలించని చూపుతో, భ్రువోఃఅంతరం=భ్రూ(కనులొమల) మధ్యభాగమును, పశ్యేత్=చూడవలెను. ఏకతేహి=ఇదియే, మోక్షకవాట భేదజనకమ్=మోక్షకవాట=మోక్షద్వారముయొక్క, భేదజనకం=నాశమును కలుగఁ జేయునది (యగు), సిద్ధాసనం=సిద్ధాసనము (అని), ప్రోచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. ఎడమకాలిమడమను, మూలాధారమునకును ఉపగ్రమునకును నడుమనుండు యోనిస్థానమునందుంచి, లింగేంద్రియముమీఁద కుడికాలిమడమను చక్కగా హత్తించి, పక్షస్థలమునందు గడ్డమునుజేర్చి, శిరోగ్రీవభుజంబులను నిక్కించి, ఇంద్రియములను విషయప్రవృత్తినుండి మరల్చి, స్థాణుసదృశముగ నొప్పియుండి, తడేకదృష్టితో, అర్థోస్తీలితముగా, భ్రూమధ్యమును దిలకించుచుండునది మత్స్యేంద్రసిద్ధాసనము. ఇది మోక్షకవాటమును భేదించునదియని చెప్పబడుచున్నది.

విశే. హృదయస్థానమునకు నాలుగు అంగుళములకు మీఁదుగ గడ్డమును ఉంచవలయుననునది రహస్యము. హస్తములను నాభిస్థానమున నుంచవలయునని సిద్ధులుచెప్పుదురు. సిద్ధులకు సమృతమైన ఆసనము గనుక సిద్ధాసనము అని, మత్స్యేంద్రులకు సమృతమైనది గనుక మత్స్యేంద్ర సిద్ధాసనమని చెప్పబడినది.

మతాంతర సిద్ధాసనము. ౧౪

భూమిక. మతాంతర సిద్ధాసనలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మేథా దుపరి విన్యస్య సవ్యం గుల్ఫం తథోపరి,
గుల్ఫాంతరం చ నిక్షిప్య సిద్ధాసన మిదం భవేత్.

36

టీక. మేధాలో ఉపరి = లింగముమీఁద, నవ్యంగుల్గుం = ఎడమకాలిమడమను, విన్యస్య = ఉంచి, తథా=అవిధముగ నే, ఉపరి=అ (ఎడమ) పాదముమీఁద, గుల్ఫాంతరం=రెండవ (కుడికాలి) మడమను, నిశ్చీఢ్య=ఉంచి (న), ఇదం=ఇది, సిద్ధాసనమ్=సిద్ధాసనము, భవేత్ = అగును.

తా. లింగోపరిభాగమందు పామగుల్ఫము (ఎడమకాలిమడమ)ను వాత్తించి, యెడమ పాదముమీఁద కుడికాలిమడమను జేర్చియుంచునది మతాంతర సిద్ధాసనము.

—ॐ సిద్ధాసన భేదములు. ॐ—

భూమిక. సిద్ధాసనభేదములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఏతత్సిద్ధాసనం ప్రాహు రన్యే వజ్రాసనం విదుః,
ముక్తాసనం వదం త్యేకే ప్రాహుర్గుప్తాసనం పఠే. 37

టీక. ఏకత్ = ఈ మతాంతర సిద్ధాసనమును, (కేచిత్ = కొందఱు) సిద్ధాసనం = సిద్ధాసనము (అని), ప్రాహుః=చెప్పిరి. అన్యే=మఱికొందఱు, వజ్రాసనం=వజ్రాసనము (అని), విదుః=తెలిసికొనిరి. ఏకే=కొందఱు, ముక్తాసనం = ముక్తాసనము (అని), వదంతి=చెప్పుదురు. పఠే=ఇతరులు, గుప్తాసనం = గుప్తాసనము (అని), ప్రాహుః=చెప్పిరి.

తా. ఈమతాంతర సిద్ధాసనమునే, కొందఱు సిద్ధాసనమని, కొందఱు వజ్రాసనమని, కొందఱు ముక్తాసనమని, కొందఱు గుప్తాసనమని చెప్పుదురు.

విశే. ఆసనలక్షణజ్ఞులగు యోగులుకొందఱు, సిద్ధాసన, వజ్రాసన, ముక్తాసన, గుప్తాసనములకు యీవిధముగ భేదములను జూపుచున్నారు.—

1. ఎడమకాలిమడమను లింగస్థానమునందుంచి, కుడికాలిమడమను దానిపై నుంచి నాసాగ్రమును వీక్షించునది సిద్ధాసనము. ఇది మతాంతరసిద్ధాసనము.

2. కుడికాలిమడమను యోనిస్థానమునందును, ఎడమకాలిమడమను ఉపస్థమునందును యుంచునది వజ్రాసనము.

3. కాళ్లమడమలను రెంటిని క్రిందుమీఁదుగ, నొకదానిపై నొకటి జేర్చి యోనిస్థానమందుంచునది ముక్తాసనము.

4. ఎడమకాలిమడమను లింగస్థానమునజేర్చి, కుడికాలిమడమను ఎడమకాలి మడమక్రింద నుంచునదికూడ ముక్తాసనము.

5. కాలిమడమల రెంటిని లింగస్థానమందు క్రిందుమీఁదుగా జేర్చి యుంచు నది గుప్తాసనము.

—ॐ సిద్ధాసన ప్రభావము. ॐ—

భూమిక. సిద్ధాసనముయొక్క మహిమను యీయేడు శ్లోకములచే ప్రశంసించుచున్నారు.—

శ్లో. యమేష్వివ మితాహార మహింసాం నియమేష్వివ,
ముఖ్యం సర్వాసనే వ్యేకం సిద్ధాః సిద్ధాసనం విదుః. 38

టీక. యమేషు = యమములయందు, మితాహారమనుబోలె, నియమేషు = నియమములయందు, అహింసా ఐవ=అహింసనుబోలె, సర్వాసనేషు = అన్ని ఆసనములయందు, ఏకం సిద్ధాసనమ్ = ఒక్కసిద్ధాసనమునే, ముఖ్యం=ముఖ్యము (అని), సిద్ధాః=సిద్ధులు, విదుః=తెలుసుకొనిరి.

తా. యమదశకమునందు మితాహారమును, నియమదశకమందు అహింసయును ముఖ్యములైనట్లు, ఆసనములయందు సిద్ధాసనము ముఖ్యమైనట్లు సిద్ధులు తెలియుచున్నారు.

విశే. మితాహారమనగా, స్నిగ్ధమయినదియును, మధురమైనదియును నగు ఆహారమును గ్రహించి, దానిచే యుదరమును రెండువంతులు నింపి, ఒకవంతును జలముచే పూరించి, మిగిలినవంతును వాయుసంచారమునకునై విడువవలయునని సూచితము.

శ్లో. చతురశీతి పీఠేషు సిద్ధమేవ సదాభ్యసేత్,
ద్వాస ప్తతిసహస్రాణాం నాడినాం మలశోధనమ్. 39

టీక. చతురశీతి పీఠేషు = ఎనుబదినాలుగు ఆసనములలోను, సిద్ధమేవ=సిద్ధాసనమునే, సదా= ఎల్లప్పుడును, అభ్యసేత్ = అభ్యసించవలయును. (అది) ద్వాస ప్తతి సహస్రాణాం = డెబ్బదిరెండువేల, నాడినాం = నాడులయొక్క, మలశోధనమ్ = మలమును శుభ్రపఱచునట్టిది.

తా. ఎనుబదినాలుగు ఆసనములలో, సిద్ధాసనమునే నిరంతరము అభ్యసించవలయును. అయ్యది డెబ్బదిరెండువేల నాడులయొక్క మలమును శుభ్రపఱచునదిగ యున్నది.

శ్లో. ఆత్మధ్యాయా మితాహారి యావ ద్ద్వాదశవత్సరమ్,
సదా సిద్ధాసనాభ్యాసా ద్యోగీ నిష్పత్తి మాప్నుయాత్. 40

టీక. ఆత్మధ్యాయా = ఆత్మను ధ్యానించువాఁడును, మితాహారి = మితభోజియును (అగువాఁడు), ద్వాదశవత్సరమ్ యావత్ = పండ్రెండుసంవత్సరములవర్యంతము, సదా = నిరంతరము, సిద్ధాసనాభ్యాసాత్ = సిద్ధాసనాభ్యాస (మాత్రము) పలననే, యోగీ=యోగాభ్యాసముచేయువాఁడు, నిష్పత్తిమ్ = యోగసిద్ధిని, ఆప్నుయాత్ = పొందును.

తా. ఆత్మధ్యానమును సలుపుచు, మితాహారమును భుజించుచు, పండ్రెండు సంవత్సరములు నిరంతరము సిద్ధాసనమును అభ్యసించు యోగియోగసిద్ధి పొందును.

విశే. పండ్రెండుసంవత్సరములు సిద్ధాసనమును అభ్యసించునెడల యోగసిద్ధి కలుగును. కనుక, యితరములగు యోగాంగముల నభ్యసించవలయు నవసరము లేదు.

శ్లో. కిమన్యే బహుభి ర్హితైః సిద్ధే సిద్ధాసనే సతి,
ప్రాణానిలే సావధానే బద్ధే కేవల కుంభకే.

41

టీక. సిద్ధాసనే = సిద్ధాసనము, సిద్ధేసతి = సిద్ధించినయెడల, (తత్త్వాలముగ) సావధానే = సావధానమైన, ప్రాణానిలే = ప్రాణవాయువు, కేవలకుంభకే = కేవలకుంభకమునందు, బద్ధే (సతి) = కట్టబడినయెడల, అన్యైః = ఇతరములగు, బహుభిః హితైః = అనేక ఆసనములవలన, కిమ్=ఏమి (ప్రయోజనము)?

తా. సిద్ధాసనము సిద్ధించినయెడల సావధానమైన ప్రాణవాయువు కేవల కుంభకమునందు కట్టబడును. ప్రాణవాయువు కట్టబడినయెడల తక్కిన అనేకములగు ఆసనములవలన ప్రయోజన మేమియునులేదు. అనఁగా ఆవసరములే దనుట.

శ్లో. ఉత్పద్యతే నిరాయాసాత్ స్వయమే వోన్తసికలా,
తతైకస్మిన్నేవ దృఢే సిద్ధే సిద్ధాసనేసతి,
బంధత్రయ మనాయాసాత్ స్వయమే వోన్తజాయతే.

42

టీక. ఉన్తసికలా = ఉన్తస్యవస్థయనెడికల, నిరాయాసాత్ = అనాయాసముగ, స్వయమే వ=తనంతటతానే, ఉత్పద్యతే = పుట్టుచున్నది. తథా=ఈ ప్రకారముగ మమ్ము చెప్పినవిధముగ, ఏక స్మిన్ సిద్ధాసనే = సిద్ధాసనము నొక్కటిమాత్రమే, దృఢే = చక్కగా, సిద్ధేసతి = సిద్ధించినయెడల, బంధత్రయమ్ = ఉద్యానబంధము, మూలబంధము, బాలంధరబంధము అను బంధత్రయము, అనాయాసాత్=కష్టములేకనే, స్వయమేవ=తనంతటతానే, ఉపజాయతే = కలుగును, సిద్ధించును.

తా. సిద్ధాసనసిద్ధివలన, చంద్రకలవలె సంతోషము నొసంగు ఉన్తసికల, నిరాయాసముగ తనంతటతానే యుత్పన్నమగుచున్నది. కష్టములేక తనంతటతానే బంధత్రయము సిద్ధించుచున్నది.

విశే. ఉన్తని, చంద్రకలవలె సంతోష మొసంగునది. కనుక, అద్ధానిని కల యని చెప్పియుండిరి.

శ్లో. నాసనం సిద్ధసదృశం నకుంభః కేవలోపమః,
నభేచరీసమా ముద్రా ననాద సదృశోలయః.

43

టీక. సిద్ధసదృశం = సిద్ధాసనమునకు సదృశమైన, ఆసనం = ఆసనము, న(ఆస్తి) = లేదు. కేవలోపమః = కేవలకుంభకమునకు సమానమైన, కుంభః = కుంభకము, న (ఆస్తి) = లేదు. భేచరీ సమా = భేచరీముద్రకు తుల్యమైన, ముద్రా = ముద్ర, న (ఆస్తి) = లేదు. నాదసదృశః = నాదమునకు సదృశమైన, లయః = లయము, న (ఆస్తి) = లేదు.

తా. సిద్ధాసనమునకు సమానమైన ఆసనమును, కేవలకుంభకమునకు తుల్యమైన కుంభకమును, భేచరీముద్రబోలిన ముద్రయును, నాదసదృశమైన లయమును లేదు.

—ॐ పద్మాసనము. —

భూమిక. పద్మాసనలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. వామోరూపరి దక్షిణంచ చరణం సంస్థాప్య వామం తథా
దక్షి రూపరి పశ్చిమేన విధినా ధృత్వా కరాభ్యాం దృఢమ్,
అంగుష్ఠౌ హృదయే నిధాయ చిబుకం నాసాగ్ర మాలోకయే
దేతద్వాస్థి వివాశకారి యమినాం పద్మాసనం ప్రోచ్యతే.

44

టీక. వామోరూపరి=ఎడమతోడమీఁద, దక్షిణంచ చరణం=కుడిపాదమునున్న, తథా=అవి ధముగానే, వామం = ఎడమపాదమును, దక్షిరూపరి = కుడితోడమీఁదను, సంస్థాప్య = ఉంచి, పశ్చిమేన = వెనుకవైపు నుండితెచ్చిన, కరాభ్యాం=రెండుచేతులతోను, అంగుష్ఠౌ = కాలితొటన వ్రేళ్లను, విధినా = క్రమముగా, అనఁగా, వెనుకవ్రక్కనుండి తెచ్చినకుడిచేతితో ఎడమతోడపై నుండు కుడికాలితొటనవ్రేలును, అట్లుగనే వెనుకవ్రక్కనుండితెచ్చిన ఎడమచేతితో కుడితోడపై నుండు ఎడమకాలితొటనవ్రేలును, దృఢమ్ = గట్టిగ, ధృత్వా = పట్టుకొని, చిబుకం = గడ్డమును, హృదయే = వక్షస్థలమునందు, అొప్పునందు, నిధాయ = ఉంచి, నాసాగ్రమ్ = నాసికాగ్రమును, ముక్కుకొనను, అలోకయేత్ = చూడవలెను. ఏకత్ = ఇది, యమినాం = యోగులయొక్క, వ్యాధి = వ్యాధులను, రోగములను, వివాశకారి = పోగొట్టునది (యగు), పద్మాసనం=పద్మాసనము (అని), ప్రోచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. ఎడమతోడమీఁద కుడిపాదమును, కుడితోడపై యెడమపాదమును జేర్చి, వెనుకవ్రక్కనుండి తెచ్చిన కుడిచేతితో ఎడమతోడమీఁదనున్న కుడికాలి బొటనవ్రేలును, అట్లుగనే వెనుకవ్రక్కనుండితెచ్చిన ఎడమచేతితో కుడితోడ మీఁద నున్న ఎడమకాలి బొటనవ్రేలును పట్టుకొని, హృదయమునకు సమీపమున నాలుగు అంగుళములు దూరముండునటుల అొప్పున గడ్డమునుఉంచి, నాసికాగ్రమును వీక్షించుచుండునది పద్మాసనము. ఇది సర్వరోగాంతకము. అనఁగా సమస్తరోగములను నశింపజేయునది. అని చెప్పుదురు.

విశే. ఈపద్మాసనమును శుభాసనమనికూడ చెప్పుదురు. ఈ ఆసనమువలన శ్వాసగతి మందమగుటవలన కుంభకము సిద్ధించును. నాడులయందు రక్తము చక్కగా ప్రసరించుటవలన శరీరమందలి వ్యాధులు నివృత్తియగును. ఆరోగ్యము కలుగును.

—ॐ మత్స్యేంద్ర పద్మాసనము. —

భూమిక. మత్స్యేంద్ర పద్మాసనముయొక్క లక్షణమును తత్ఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఉత్తానౌ చరణౌ కృత్వా ఊరుసంస్థా ప్రయత్నతః,
ఊరు మధ్యే త ఘోత్తానౌ పాణిం కృత్వా తతో దృశౌ.

45

నాసాగ్రే విన్యసే ద్రాజదంతమూలేతు జిహ్వాయా,
ఉత్తంభ్య చిబుకం వక్ష స్యుత్థాప్య పవనం శనైః. 46
ఇదం పద్మాసనం ప్రోక్తం సర్వవ్యాధివిनाశనమ్,
దుర్లభం యేన కేనాపి ధీమతా లభ్యతే భువి. 47

టీక. ఉత్తానాచరణా=వెలికిల వేసినపాదములను, ప్రయత్నతః=ప్రయత్నత్రార్థకముగ, హిరు=హిరువులయందు, సంస్థా=ఉండునవిగా, కృత్వా=చేసి, అనఁగా. ఎడమతోడమీద కుడిపాదమును, కుడితోడమీద ఎడమపాదమును ఉంచి, తథా=అవిధముగానే, ఉత్తానాపాణిం=వెలికిలచేయఁబడిన చేతులను, హిరుమధ్యే=తోడలనడుమను, కృత్వా=చేసి, యుంచి, తతః=అటుపిమ్మట, దృష్టి=దృష్టిని, నాసాగ్రే=నాసికాగ్రమును, విన్యసే=ఉంచవలెను. రాజదంతమూలే=ముందరిబండ్లయొక్క మూలములను, జిహ్వాయా=నాలుకచేతను, ఉత్తంభ్య=నొక్కివట్టి, చిబుకం=గడ్డమును, వక్షసి=వక్షస్థలమును, (నిధాయ=ఉంచి) శనైః=మెల్లగా, పవనం=వాయువును, ఉత్థాప్య=లేపి(నయెడల), ఇదం=ఇది, సర్వవ్యాధి విनाశనమ్=అన్నిరోగములను పోగొట్టునదియగు, పద్మాసనం=మల్లేంద్రపద్మాసనము (అని), ప్రోక్తమ్=చెప్పబడినది. (ఇదం=ఇది) యేన కేనాపి=సామాన్యములకు, దుర్లభం=లభించదు, సిద్ధింపదు. భువి=భూమియందు, ధీమతా=బుద్ధిమంతునిచేత, లభ్యతే=పొందఁబడును.

తా. ఎడమతోడనడుమ కుడిపాదమును, కుడితోడనడుమ ఎడమపాదమును ఉంచి తోడలమధ్యమున చేతులనునిచి, నాసికాగ్రమునందు నిశ్చలమైన దృష్టిని నిల్పి, తొమ్మునందు గడ్డమునుజేర్చి, జిహ్వబంధమును, అనఁగా, ముందటి పండ్ల మూలములను నాలుకచే నొక్కిపట్టుటయును, మూలబంధమును, అనఁగా, వాయువును మెల్లగా మీదికి లేపుటయును సలుపునది మల్లేంద్రపద్మాసనము. ఇది సమస్తరోగములను బోగొట్టును. ఈ ఆసనము సామాన్యులకు సిద్ధింపదు. బుద్ధిమంతులకు సిద్ధించును.

విశే. దంతమూలములను నాలుకచే హత్తించుట జిహ్వబంధమనియును, వాయువును లేపుటయన. మూలబంధమనియును చెప్పుదురు. జిహ్వబంధమూలబంధములు గురుముఖమున నెటుంగఁదగినవని యోగజ్ఞులు చెప్పుదురు. జిహ్వబంధముచేతనే మూలబంధము సిద్ధించుచున్నదని హతయోగరహస్యమును తెలిసిన వారు చెప్పుదురు.

—ॐ పద్మాసన భేదములు. ॐ—

భూమిక. పద్మాసనమునందలి భేదమును చెప్పుచున్నారు

శ్లో. కృత్వా సంపుటితౌ కరౌ దృఢతరం బధ్యాతు పద్మాసనం
గాఢం వక్షసి సన్నిధాయ చిబుకం ధ్యాయంశ్చ త శ్చేతసి,
వారంవార మపాన మూర్ధ్వ మనిలం ప్రోత్సారయన్ పూరితం.
న్యంచ న్ప్రాణ ముపైతి బోధ మతులం శక్తిప్రభావా న్నరః. 48

టీక. పద్మాసనంతు=పద్మాసనమును, దృఢతరం=దృఢముగా, బధ్యా=బంధించి, కరా=చేతులను, సంపుటితౌ=సంపుటముగా, కృత్వా=చేసి, చిబుకం=గడ్డమును, వక్షసి=తొమ్మునందు, గాఢం=దృఢముగా, సన్నిధాయ=ఉంచి, చేతసి=చునస్సునందు, తత్=దానిని, అనఁగా, ఇష్టదైవమగు కరబ్రహ్మమును, ధ్యాయంచ=ధ్యానము నలుపుచు, వారం వారం=మాటి మాటికి, అపానమ్=అపానమును, అనిలం=వాయువును, ఊర్ధ్వమ్=మీదికి, ప్రోత్సారయన్=లాగుచు, అనఁగా, మూలబంధము చేయుచు, సుషుమ్నామార్గమున ప్రాణమును మీదికి గొనిపోవుచు, పూరితం=ప్రపూరితముచేత లోనికి గ్రహించిన, ప్రాణమ్=ప్రాణవాయువును, న్యంచ=క్రిందికి పోవునట్లుగా చేయుచు, అనఁగా ప్రాణాపానముల నైక్యము జేయుచు, నరః=నరుఁడు, శక్తిప్రభావాత్=కుండలీశక్తి ప్రభావమువలన, అతులం=నాటిలేని, ఆసమానమైన, బోధమ్=బుద్ధిని, జ్ఞానమును, ఉపైతి=పొందును.

తా. పద్మాసనమును బంధించి, చేతులను సంపుటముగాచేసి ఒడిలోనుంచి, తొమ్మునందు గడ్డమును చేర్చి (జాలంధర బంధముచేసి) చిత్తమందు ఇష్టదైవమగు పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుచు, అపానవాయువును మీదికిగొనిపోయి, మూలబంధమొనర్చి, సుషుమ్నామార్గమున ప్రాణమును మీదికి గొనిపోయి, పూరిత ప్రాణాయామముచే లోనికి గ్రహించిన ప్రాణవాయువును క్రిందికి మూలాధారము వంకకు పోవునట్లు (ప్రాణాపానవాయువులు విక్యమగునట్లు) చేయుటవలన కుండలీశక్తి మేలుకొనును. అందువలన అసమానమైన జ్ఞానము కలుగును.

విశే. పద్మాసనమును దృఢముగ బంధించి, చిబుకమును తొమ్మునందుజేర్చి, రెండుచేతులను సంపుటితముగ జేసి, యుత్సంగము (ఒడి) నందుంచవలయును. చిబుకమును తొమ్మునందు జేర్చునది జాలంధరబంధ మనఁబడును. చిబుకమునకును హృదయమునకును నడుమ నాలుగుఅంగుళముల అంతర ముండవలయుననునది సాంప్రదాయము. చిత్తమందు ఇష్టదైవమగు బ్రహ్మమును ధ్యానింపవలయును. “ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధస్తృతః” ఓం తత్ సత్ అని బ్రహ్మము మూడు విధములుగా నిర్దేశింపఁబడి యున్నదని భగవద్గీతయందు చెప్పఁబడి యుండుటవలన, తత్ అనగా బ్రహ్మమని అర్థమగుచున్నది. అపానవాయువును ఊర్ధ్వగతిఁ బొందించి మూలబంధమొనర్చుచు తన్మూలముగ, ప్రాణవాయువును సుషుమ్నామార్గమున నూర్ధ్వగతిఁ బొందించవలయును. ప్రాణవాయువును అధోగతిఁ బొందించి, అనఁగా పూరితప్రాణాయామమం దంతర్ధానమైయున్న ప్రాణవాయువును అధోముఖముగ మూలాధారము వంకకు మరల్పుట, అపానవాయువును ఊర్ధ్వగతిని, ప్రాణవాయువును అధోగతిని బొందించుటవలన, ప్రాణాపానవాయువులు విక్యము నొందును. ప్రాణాపానములు విక్యమైనయెడల ఆధారశక్తి (కుండలీశక్తి) ప్రభోధితమగును (మేలుకొనును). కుండలీశక్తి ప్రభోధమైనయెడల ప్రాణవాయువు సుషుమ్నామార్గముగ బ్రహ్మమును, అనఁగా బ్రహ్మరంధ్రమును బొందును. దానఁ

జిత్రస్థైర్యముకలుగును. చిత్రస్థైర్య మలవడినపుడు సంయమమువలన, ఆత్మసాక్షాత్కారము (ఆత్మజ్ఞానము) కలుగును.అదియే సర్వోన్నతజ్ఞానమని చెప్పబడుచున్నది.

—ॐ పద్మాసనప్రయోజనము. ౧—

భూమిక. పద్మాసనముయొక్క ప్రయోజనమును చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. పద్మాసనేస్థితో యోగీ నాడీద్వారేణ పూరితమ్,
మారుతం ధారయే ద్యస్తు సముక్తో నాత్ర సంశయః. 49

టీక. పద్మాసనేస్థితః=పద్మాసనముడై, యస్తుయోగీ=వియోగి, పూరితం=పూరకప్రాణాయామముచేత లోనికి గ్రహించిన, మారుతం=వాయువును, నాడీద్వారేణ = సుషుమ్నామార్గముచేత, (నీత్యా=కపాలమునకు తీసుకొనివచ్చి,) ధారయేత్ = సుస్థిరముగా ధరించునో, నిలుపునో, సః=ఆయోగి, ముక్తః=ముక్తుడు (అగును). ఆత్మ=అందు, సంశయః=సంశయము, న(అస్తి)=లేదు.

తా. ఏయోగి పద్మాసనముడై, పూరకప్రాణాయామముచేత లోనికి గ్రహించినవాయువును, సుషుమ్నానాడీమార్గమున ముక్తమునకుఁ గొనిపోయి, అందు సుస్థిరమొనర్చి నిలుపునో, ఆయోగి ముక్తుడగును. సందియములేదు.

—ॐ సింహాసనము. ౨—

భూమిక. సింహాసనలక్షణమును చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. గుల్ఫాచ వృషణ స్యాధః సీవన్యాః పార్శ్వయోః ఊపేత్,
దక్షిణే సవ్యగుల్ఫంతు దక్షగుల్ఫంతు సవ్యకే. 50

హస్తాతు జానోవ్యః సంస్థాప్య స్వాంగులీః సంప్రసార్యచ,
వ్యాత్తవక్త్రో నిరీక్షేత నాసాగ్రం సుసమాహితః. 51

సింహాసనం భవే దేత త్పూజితం యోగిపుంగవైః,
బంధత్రితయసంధానం కురుతే చాసనోత్తమమ్. 52

టీక. వృషణస్య=అండకోశముయొక్క, అధః=క్రిందనుండు, సీవన్యాః=సీవనీనాడియొక్క, పార్శ్వయోః = ఇరుప్రక్కలను, గుల్ఫాచ=మడమలను, ఊపేత్ = ఉంచవలెను. దక్షిణే = సీవనీనాడియొక్క కుడిభాగమందు, సవ్యగుల్ఫంతు = ఎడమమడమనున్న, సవ్యకే = సీవనీయొక్క ఎడమభాగమందు, దక్షిణగుల్ఫంతు=కుడిమడమనున్న, (నిక్షిపేత్=ఉంచవలెను) జానోవ్యః=మోకాళ్ళ మీద, హస్తాతు=చేతులను, సంస్థాప్య=ఉంచి, స్వాంగులీః = చేతులయొక్కవ్రేళ్ళను, సంప్రసార్య= విరళముచేసి, చాచి, వ్యాత్తవక్త్రః=నోరుదెరచి నాలుకనుచాచి. మసమాహితః=వికాగ్రదిత్తుడై, నాసాగ్రం=నాసికాగ్రమును, నిరీక్షేత్=చూడవలెను. ఏతత్=ఇది, యోగిపుంగవైః=యోగిపుంగవుల చేత, పూజితం=పూజింపఁబడునట్టి, సింహాసనం=సింహాసనము. (ఏతత్) ఆసనోత్తమమ్=ఈఆసనోత్తమము, బంధత్రితయసంధానం=(మూలబంధ, ఉడ్డీయానబంధ, కాలంధరబంధములను) బంధత్రితయము యొక్క సంపాదనమును, కురుతే=చేయుచున్నది.

తా. అండకోశమునకు క్రిందిభాగముననుండునాడి సీవనీనాడి యనఁబడును. సీవనీనాడికి రెండుప్రక్కలను రెండుమడమలను, అనఁగా, కుడివైపున ఎడమమడమను, ఎడమవైపున కుడిమడమను జేర్చియుంచి, కుడియెడమచేతులను వ్రేళ్ళను విరళముచేసి (చాచి) కుడియెడమ మోకాళ్ళపైనుంచి, సావధానముగ, తిన్నగ గూర్చుండి నోరుదెరచి నాలుకను వెలుపలకు చాచి, నాసికాగ్రమును తడేక దృష్టితో దిలకించుచుండునది సింహాసనము. యోగిపుంగవులచేత నేవింపఁబడిన యీసింహాసనము, ఆసనములలోనెల్ల యుత్తమముగను, బంధత్రితయమును సమకూర్చునదిగను యున్నది.

—ॐ భద్రాసనము - గోరక్షాసనము. ౩—

భూమిక. భద్రాసనలక్షణమును చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. గుల్ఫాచ వృషణ స్యాధః సీవన్యాః పార్శ్వయోః ఊపేత్,
సవ్యగుల్ఫం తథాసవ్యే దక్షగుల్ఫంతు దక్షిణే. 53

పార్శ్వసాదేచ పాణిభ్యాం దృఢం బధ్వా సునిశ్చలమ్,
భద్రాసనం భవే దేత త్వర్వవ్యాధివినాశనమ్.
గోరక్షాసన మిత్యాహు రిదంవై సిద్ధయోగిసః, 54

టీక. వృషణస్య అధః=అండకోశమునకు క్రిందిభాగమందున్న, సీవన్యాః=సీవనీనాడియొక్క, పార్శ్వయోః = ఇరుప్రక్కలయందును, గుల్ఫాచ = కాలిమడమలను, ఊపేత్=చేర్చవలయును. సవ్యగుల్ఫం=ఎడమకాలిమడమను, సవ్యే=సీవనీనాడికి ఎడమప్రక్కను, తథా=అట్లుగ నే, దక్షగుల్ఫంతు=కుడిమడమను, దక్షిణే = సీవనీనాడికి కుడిప్రక్కను, (ఊపేత్ = ఉంచవలెను.) పార్శ్వసాదాచ=సమీపమందును ప్రక్కలయందును ఉన్నటువంటి రెండుపాదములను, పాణిభ్యాం=రెండు చేతులతోను, సునిశ్చలమ్=నిశ్చలమగునటుల, కదలకుండయుండునటుల, దృఢమ్=దృఢముగ, బధ్వా=బంధించి (నయెడల), ఏతత్=ఇది, సర్వవ్యాధివిశాశనమ్=అన్నిరోగములను నివారణచేయునట్టి, భద్రాసనం=భద్రాసనము, భవే = అగును. ఇదంవై=దీనినే, సిద్ధయోగిసః = యోగసిద్ధినిఁబొందినసిద్ధులు, గోరక్షాసనమితి=గోరక్షాసనమని, ఆహుః=చెప్పిరి.

తా. సీవనీనాడికి రెండుప్రక్కలను, రెండుకాళ్ళమడములను ఉంచవలయును. అనఁగా, కుడికాలిమడమను కుడిప్రక్కను, ఎడమకాలిమడమను ఎడమప్రక్కను జేర్చవలయును. సీవనీపార్శ్వభాగములకు సమీపమందలి పాదములను రెండు చేతులతోను గదలకుండ బట్టుకొనవలయును. ఇది సమస్తవ్యాధులను నశింపఁజేయు భద్రాసనము అగును. దీనినే యోగులు గోరక్షాసనమనికూడ చెప్పుదురు. ఈ ఆసనమును గోరక్షనాథులు అభ్యసించుచుండినకతమున దీనికిపేరు గలిగెను. భద్రాసనమునందు చేతులను కడుపుతో చేర్చియుంచవలయు ననియును, గోరక్షాసనమునందు చేతులను కడుపుతో చేరునట్లుగాచాచి, వెనుకప్రక్కగా పాదమ్ములను పట్టుకొని యుండవలయు ననియును చెప్పుదురు.

—ॐ ఆననసిద్ధ్యంతరకృత్యము. ॐ—

భూమిక. ఆననముల నభ్యసించుచు చేయవలసిన కృత్యమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఏవ మాసనబంధేషు యోగీంద్రో విగతశ్రమః. 55

అభ్యసేన్నాడికా శుద్ధిం ముద్రాదిపవనక్రియామ్,

టీక. ఏవం = ఇట్లు, ఆననబంధేషు = ఆననబంధములయందుండి, విగతశ్రమః = శ్రమము లేనివాడై, యోగీంద్రః = యోగిశ్రేష్ఠుడై, నాడికా = నాడులయొక్క, శుద్ధిం = శుద్ధిని, ముద్రాదిపవనక్రియామ్ = ముద్రాది సూర్యభేదనాది ప్రాణవాయువు క్రియలను, అనఁగా, ప్రాణాయామమును, అభ్యసేత్ = అభ్యసించవలెను.

తా. ఇట్లు ఆనన బంధములయందు ఉపస్థితుడై యుండుటలో విగతశ్రముడైన యోగీంద్రుడై, నాడికాశుద్ధియందు దభిలాషియై, నియమపూర్వకముగ, ముద్రాది సూర్యభేదనము మొదలుగాగల ప్రాణవాయుక్రియలను (ప్రాణాయామమును) అభ్యసించవలయును.

—ॐ హతాభ్యాసక్రమము. ॐ—

భూమిక. హతాభ్యాసముయొక్క క్రమమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఆననం కుంభకం చిత్రం ముద్రాభ్యం కరణం తథా. 56

అథ నాదానుసంధాన మభ్యాసానుక్రమో హతః,

టీక. తథా = తాకోక్తిమైన, ఆననం = ఆననక్రమమును, చిత్రం = నానాప్రకారముగ చిత్రమనెడి, కుంభకం = కుంభక ప్రాణాయామమును, ముద్రాభ్యం కరణం = మహాముద్రాది కరణమును, అథ = అనంతరము, నాదానుసంధానమ్ = నాదముయొక్క అనుబంధమును, (అభ్యసేత్ = అభ్యసించవలెను. ఇతి = ఇది) హతః = హతయోగమునందు, అభ్యాసానుక్రమః = అభ్యాసముయొక్క శ్రావ్యపరక్రమము.

తా. మున్ను చెప్పిన, ఆననక్రమము, చిత్రమనెడి కుంభక ప్రాణాయామము, మహాముద్రాదికరణము, అనంతరము, నాదానుసంధానము అనునవి హతయోగాభ్యాసముయొక్క పూర్వాపరక్రమములు.

—ॐ హతయోగ సిద్ధియొక్క అవధి. ॐ—

భూమిక. హతయోగసిద్ధియొక్క అవధిని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. బ్రహ్మచారి మితాహారి త్యాగీ యోగపరాయణః. 57

అబ్ధా దూర్ధ్వం భవేత్సిద్ధో నాత్ర కార్యావిచారణా,

టీక. బ్రహ్మచారి = బ్రహ్మచర్యవ్రతము సాచరించువాడును, మితాహారి = మితముగా భుజియించు నియమముగలవాడును, త్యాగీ = దానశీలుడును, లేక, విషయభరిత్యాగియును (అగు), యోగపరాయణః = యోగాభ్యాసకత్వము, అబ్ధాత్ ఊర్ధ్వం = ఒకనవత్సరమునకు అనంతరము,

సిద్ధోభవేత్ = హతయోగసిద్ధిని బొందును. అత్ర = దీనియందు, ఈచెప్పినదానియందు, విచారణా = యోగసిద్ధికలుగునా, కలుగదా. యనువిచారణ, నకార్యా = చేయదగినదికాదు. అనఁగా, నిశ్చయముగ కలుగుననిభావము.

తా. బ్రహ్మచారియు, మితాహారియు, త్యాగియు నగు హతయోగాభ్యాస పరాయణుడై, ఒకనవత్సరమునకు మించట, యోగసిద్ధినిబొందును. అట్లుపాండునా, పాండవా యనువిచారణ మనవసరము. నిశ్చయముగ సిద్ధికలుగును.

—ॐ మితాహార లక్షణము. ॐ—

భూమిక. యోగులయొక్క మితాహారమును వివరించి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సుస్త్రిగ్గ మధురాహార శృతుర్థాంశవివర్జితః. 58

భుజ్యతే శివసంప్రీత్యై మితాహార స్స ఉచ్యతే,

టీక. సుస్త్రిగ్గం = మిగులమెత్తనిదియు, మృదువైనదియు, మధుర = తీక్ష్ణిగలదియునగు, ఆహారః = ఆహారము, చతుర్థాంశ = నాలుగవభాగము, వివర్జితః = విడిచిపెట్టబడినదై, శివసంప్రీత్యై = ఈశ్వరప్రీతికొఱకు, (యః = ఏది) భుజ్యతే = భుజియించబడునో, సః = అది, మితాహరః = మితాహారము (అని), ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. స్త్రిగ్గమైనదియు, మధురమైనదియునగు ఆహారము, నాలవభాగము విడిచి, అనఁగా, ఉదరము మూడువంతులు నిండునట్లుగ, శివ (జీవ లేక ఈశ్వర) ప్రీతిగ భుజింపబడునది మితాహార మనబడును.

విశే. “ద్వాభాగా పూరయే దన్నైః జోయే నైకం ప్రపూరయేత్, వాయోః సంచరణార్థాయ చతుర్థ మవశేషయేత్.” “ఉదరమును రెండుభాగములు అన్నము (ఆహారము) చేతను, ఒకభాగము జలముచేతను పూరించి, నాలుగవభాగము వాయుసంచారముకొఱకు విడిచిపెట్టవలెను.” అని, ‘అభియుక్తము’ అను గ్రంథమందు చెప్పబడియున్నది. ఇట్లుచేయునదియే మితాహార మనబడుచున్నది. శివప్రీతికొఱకు అనఁగా, “భోక్తాదేవో మహేశ్వరః” “భుజియించువాడు (అనుభవించువాడు) జీవుడగు మహేశ్వరుడు” అని స్మృతివాక్యము చెప్పుచున్నది. గనుక శివప్రీతి యన జీవప్రీతిగ యనిభావము.

—ॐ అపథ్యపదార్థములవివరము. ॐ—

భూమిక. యోగులకు అపథ్యములైన పదార్థమును వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. కటాక్షస్థ తీక్ష్ణ లవణోష్ణ హరిత శాక 59

సౌవీర తైల తిలసర్వప మద్య మత్స్యకా.

ఆజాదిమాంస వధితక్రకుళత్థకోల

పిణ్యాకపింగు లశునాద్య మపథ్య మాహుః,

టీక. కటు = చేదు, అనఁగా కాకరకాయ మొదలగునవి, ఆక్షు = పులులు, అనఁగా, చింతకండు మొదలైనవి, తీక్ష్ణ = కారము, అనఁగా, మిరియాలు మిరపకాయ మొదలగునవి, లవణం = ఉప్పు,

ఉష్ణం = ఉష్ణమును కలిగించు తెల్లము మొదలగునవి. హరీతకాకం = ఆకుకూరలు, సౌవీరం = పులియబెట్టిన కడుగునీళ్లు, అనంగా, తరవాణి, తైలం = నూనెలు, అనంగా, నువ్వులు, ఆవాలు మొదలగు వానినుండి తీయనూనెలు, తిలా = తిలలు, స్వప్నాకం = ఆవాలు, మధ్యం = కల్లు, మత్స్యన్ = మత్స్యములు, అజాదిమాంసం = మేక మొదలగుజంతువులయొక్క మాంసము, దధి = పెరుగు, తక్రం = మజ్జిగ, కుశ్థం = ఉలవలు, కోల = రేగుపండ్లు, పిన్డాకం = గానుగపిండి, హింగు = ఇంగువ, లఘవాద్యం = తెల్లగడ్డలు, అనంగా వెల్లుల్లి మొదలగునవి, (యమినాం = యోగులకు) అపక్వం = పక్వములుగానివిగా, ఆహారం = చెప్పిరి.

తా. చేదు, పులుసు, కారము, ఉప్పు, వేడిని బుట్టించుబెల్లము మొదలగునవి, ఆకుకూరలు, పులిసీళ్లు, నూనెలు, తిలలు, ఆవాలు, కల్లు, మత్స్యములు, మేక మొదలగుజంతువులమాంసము, పెరుగు, మజ్జిగ, ఉలవలు, రేగుపండ్లు, గానుగ పిండి, ఇంగువ, వెల్లుల్లి మొదలగునవి యోగులకు అపక్వములు. అనంగా భుజింపఁ దగినవికావు.

విశే. అజాది యనుటచేత నరాహము మొదలగువానిని, లఘునాది యనుటచేత, నీరుల్లి మొదలగుమదమును కలుగుజేయుపదార్థముల నిగ్రహించునది.

శ్లో. భోజన మహితం విద్యా త్పునరస్యోష్ణీకృతం రూక్షమ్. 60
అతిలవణ మప్లుయక్తం కదశనశాకోత్కటం వర్జ్యమ్,

టీక. పునః ఆప్య ఉష్ణీకృతం = వండినపిప్పట తిరిగి వేడిచేసినపదార్థములను, వస్తువులను, రూక్షమ్ = నేయి మొదలగునవి లేనివస్తువులను (లోనుగాఁగల), భోజనమ్ = ఆహారము, అహికం = మందిదికాదని, భుజింపఁదగినదికాదని, విద్యాత్ = తెలియవలెను. అతిలవణమ్ = మిక్కిలి ఉప్పుగలదియును, అప్లుయక్తం = పులుసుతోకూడినదియును, కదశన = కుప్పితాన్నమును, జొన్నలు, ఆళ్లు మొదలుగాఁగల నీచధాన్యములయొక్క అన్నమును, శాకోత్కటం = మిగుల కారముగలదియును, విదాహమును కలిగించునదియును, అవిహిత మైనదియును, వర్జ్యమ్ = విడువఁదగినవి.

తా. వండినపిప్పట మరల వేడిచేసిన అన్నము, పప్పు మొదలగునవియును, నెయ్యి మొదలగునవి లేక యెండిపోయినవియును, ఉప్పు పులుసు కారము యొక్క డుగ కలిగినపదార్థములను, ముఱిగినదియు, దుర్గంధమును గలదియునగు కుప్పితాన్నమును, జొన్నలు, ఆళ్లు మొదలగు నీచధాన్యముల అన్నమును వర్జింపవలయును.

విశే. “అథ వర్జ్యాని వత్సోమి యోగవిఘ్న కరాణిచ, లవణం స్వప్నం చాప్లు ముగ్రంతీక్ష్యంచ రూక్షకమ్, అతీవభోజనంత్యాజ్య మతినిద్రాతిభాషణమ్.” యోగవిఘ్నములైన ఉప్పు, ఆవాలు, పులుసు, మిక్కిలి కారము, వేడినిబుట్టించునవి, నెయ్యి లేక యెండిపోయినవి, అతిభోజనము, అతినిద్ర, అతిసంభాషణము అనునవి విడిచి పెట్టవలయునని దత్తాత్రేయులు చెప్పియున్నారు. అతిలవణమునుటవలన, అవసరమైన

యెడల కొంచము ఉప్పును చేర్చుకొననగునని కొందఱిమతము. అధికమైనఉప్పు అనుటచేత లవణావలంబనకారులగు ఈలకూర, యవాతొరము మొదలగునవి యని కొందఱిమతము. ఉప్పును వదలుటయే మంచిదని కొందఱిమతము. “త్యజేత్ కట్యవ్వు లవణం తీరభోజీ సదా భవేత్.” చేదు, పులుసు, ఉప్పు అనువానిని వదలి పాలతో కూడినఅన్నమును ఎప్పుడును భుజింపవలయునని, స్కందపురాణమునందు చెప్పబడి యున్నది. పూర్వోక్తమైనశ్లోకమునకు ఉత్తరార్థముగా “పలలం వా తిలపిండం కదశ నశాకోత్కటం దుష్టమ్” మాంసము, గానుగపిండి, కుప్పితాన్నము, జొన్నలు, ఆళ్లు మొదలగువానిఅన్నము, విహితేతరములైనశాకములు, విదాహమును కలిగించు మిరపకాయ మొదలగునవియును, ముఱిగినదియు, దుర్గంధమును గలదియునగు అన్నమును వర్జింపవలయును.

భూమిక. యోగులు నిరంతరమును విడువవలసినవానిని ముందుచెప్పి, ఇందు, యోగాభ్యాసమునకు మునుముందు విడువవలయువానిని వివరించుచు న్నారు.—

శ్లో. వహ్నిస్త్రీ పథినేవానా మాదౌ వర్జన మాచరేత్. 61

టీక. వహ్ని = నివృత్తాచుకొనుటయును, స్త్రీ = స్త్రీసంగమమును, పథినేవన = మార్గగమనము, నిరంతరప్రయాణమును, ఆదౌ = ఆభ్యాసమునకు మునుముందు, వర్జనమ్ = విడుచుటను, ఆచరేత్ = చేయవలెను.

—ॐ తథాహి గోరక్షవచనమ్. ॐ—

శ్లో. వర్జయే దుర్జనప్రాప్తం వహ్నిస్త్రీ పథినేవనమ్,
ప్రాతస్నానోపవాసాది కాయక్లేశవిధిం తథా. 62

టీక. దుర్జనప్రాప్తం = దుర్జనసహవాసము, వహ్ని = నివృత్తి, స్త్రీ = స్త్రీ, పథి = ప్రయాణము (అనువాని), నేవనమ్ = నేవనమును, ప్రాతస్నానం = ప్రాతస్నానము, ఉపవాసాది = ఉపవాసము మొదలు గాఁగల, కాయక్లేశవిధిం = కాయక్లేశమును గలిగించువిధులను, తథా = అవిధముగానే (వర్జయేత్ = విడువవలెను). అను గోరక్షవచనము ప్రమాణము.

తా. అగ్ని నేవనము, స్త్రీసంగమము, మార్గగమనము అనునవి యోగా భ్యాససమయమందు విడువవలయును. అనంగా సలుపరాదు.

విశే. “దుర్జనప్రాప్తం” అని పాశాంతరము. వహ్ని నేవనమువలన ఉష్ణాతి శయము కలుగును. స్త్రీసంగమమువలన కరణపాటవము తగ్గును. మార్గగమనము వలన తీర్థయాత్రలకు పోవుటవలన శీతలదోషము కలుగును. ప్రాతస్నానము, శీతలోదకస్నానము పితృధిక్యమును కలిగించును. సూర్యసమస్కారములు అత్యంత భారవహనము మొదలగు కాయక్లేశవిధులు శరీరాయాసమును కలిగించును. ఉపవాసము చిత్తవికారమును కలిగించును. దుర్జనప్రాప్తము మనోదుఃఖమును కలి

గించును. దుర్జనప్రాప్తము మనోద్బంధమును తగ్గించును. ఆదిశబ్దమువలన, యోగ సిద్ధ్యంతరమందు చలికాచుకొనుటయు, ఋతుకాలమందలి స్వభార్యాసంగము మును, తీర్థయాత్రాగమనమును దోషరహితము లని కొందఱిమతము.

—ॐ చక్రవర్తముల వివరణము. —

భూమిక. యోగులకు పథ్యములగు పదార్థములయొక్క వివరణమాను వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. గోధూమ శాలి యవ షాష్టిక శోభనాన్నం

క్షీరాజ్య ఖండ నవనీత సితా మధూని,

శుంఠీ పటోలక ఫలాదిక పంచశాకా

ముద్గాది దివ్యముదకం చ యమింద్ర పథ్యమ్.

63

టీక. గోధూమ=గోధుమలయొక్కయు, శాలి=వడ్డయొక్కయు, యవ=యవలయొక్కయు, షాష్టిక=అఱువది దినములలోపండు వడ్డయొక్కయు, శోభనాన్నం=పవిత్రమైన అన్నమును, క్షీర=పాలు, ఆజ్య=నెయ్యి, ఖండ=కలకండము, నవనీత=వెన్న, సితా=శర్కర, మధూని=లేనియున్న, శుంఠి=కొంతి, పటోలకఫలాదిక=చేతిపాట్ల మొదలగునవియును, పంచశాకా=చక్రవర్తిహార అనగా వాస్తుకము, పొన్నగంటిహార అనగా మత్స్యక్షి, చిట్టిహార అనగా శంకులీయము, మేఘనాదము, పాలహార అనగా జీవంతి, గలిజేరు అనగా పునర్నవ, అను శాకపంచకమును, ముద్గాది=వెసలు మొదలగునవియును, దివ్యముదకంచ=శుద్ధోదకమును, అనునవి, యమింద్ర=యోగింద్రులకు, చక్రవర్త=చక్రము (భవతి=అగును).

తా. గోధుమలు, వడ్డు, యవలు, అఱువది దినములలో ఫలించువడ్డు వీని యొక్క పవిత్రమైన అన్నము, పాలు, నెయ్యి, కలకండము, వెన్న, శర్కర, తేనె, శుంఠి, చేతిపాట్ల, పంచశాకము, పచ్చవెసలు, కందులు, శుద్ధోదకము అనునవి యోగులకు పథ్యములు. భుజింపఁదగినవి.

విశే. “జీవంతి వాస్తు మత్స్యక్షి మేఘనాద పునర్నవా” అని పంచశాకములను వైద్యశాస్త్రము నిరూపించుచు, అయ్యవి చాతుష్యములు, చూపునకింపైనవి అనియు, పథ్యములనియు, తక్కినవి అచాతుష్యములనియు, అపథ్యములనియును చెప్పుచున్నది. ముద్గాది యనుటవలన కందులనుకూడ గ్రహింపఁదగినది. శ్యామాకనీహారములుకూడ పవిత్రములు.

—ॐ భోజనవిధి. —

భూమిక. యోగులయొక్క భోజనవిధులను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పుష్టం సుమధురం స్నిగ్ధం గవ్యం ధాతు ప్రపోషణమ్,
మనోభిలషితం యోగ్యం యోగీ భోజన మాచరేత్.

64

టీక. పుష్టం=దేహపుష్టి చేయనవియును, సుమధురం = మంచిదురుమైనవియును, స్నిగ్ధం=నేరితోకలిసి వృదువుగనుండునవియును, గవ్యం=ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి మొదలగువానితో కూడినవియును, ధాతుప్రపోషణమ్=ధాతువును పోషించునవియును, మనోభిలషితం=మనస్సునకు ఇంపైనవియును (లడ్డు, త్రూరి మొదలగునవి), యోగ్యం=యోగ్యమైనవియును (గుణ పదార్థములను), యోగీ=యోగి, భోజన మాచరేత్=భుజింపవలయును.

తా. దేహమునకు పుష్టినిసంగు ఓదనాదులును, శర్కరాది మధురపదార్థములతోకూడిన పదార్థములును, మృదువైనవియు, ఘృతయుక్త మైనవియునగు పదార్థములును, ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి (తదాభావమున గేదెపాలు, గేదెనెయ్యి) తోకూడిన పదార్థములును, ధాతుపోషకములును, మనోజ్ఞములును నగు పదార్థములును యోగులకు భుజియింప నర్హములు.

—ॐ యోగాభ్యాసమునకు ఆరోగ్యవయోవిచారణ మనావశ్యకము. —

భూమిక. యోగాభ్యాసకులకు వయోనిర్ణయమును, ఆరోగ్యానారోగ్య విచారణము మొదలగునవి యనవసరములని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యువా వృద్ధోఽతివృద్ధోవా వ్యాధితో దుర్బలోఽపివా,

అభ్యాసా త్సిద్ధి మాప్నోతి సర్వయోగే వ్యతంద్రితః.

64

టీక. యువ=ప్రాయపువాడైనను, వృద్ధ=ముసలివాడైనను, అతివృద్ధోవా=మిక్కిలి ముసలివాడైనను, వ్యాధితః=రోగగ్రస్తుడైనను, దుర్బలోపివా=దుర్బలుడైనను, కూడ, అతంద్రితః=సోమరితనములేక శ్రద్ధాభుండై, అభ్యాసాత్=అభ్యాసము చేయుటవలన, సర్వయోగే=సకలమైన యోగాంగములయందును, సిద్ధిః=సిద్ధిని, ఆప్నోతి=పొందును.

తా. యూవనుడైనను, వృద్ధుడైనను, అతివృద్ధుడైనను, రోగియైనను, దుర్బలుడైనను, సోమరితనములేక సక్రమముగ యోగాభ్యాసమును పరిపినయెడల, యోగసిద్ధిని (సమాధిని తత్ఫలమును) బొందును.

విశే. జీవనసాధనములైన కృషి, వాణిజ్యము, కొలువు మొదలగు వృత్తులయందు జీవనశబ్దము ప్రయోగింపఁబడినట్లు, యోగసాధనములైన యోగాంగములయందు యోగశబ్దము ప్రయోగింపఁబడియున్నది.

—ॐ యోగానుష్ఠానఫలనిర్ణయము. —

భూమిక. యోగసిద్ధి అభ్యాసమువలననేగాని శాస్త్రపఠనమువలన కలుగ నేరదని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. క్రియాయుక్తస్య సిద్ధిః స్యా దక్రియస్య కథం భవేత్,

న శాస్త్రపాఠమాత్రేణ యోగసిద్ధిః ప్రజాయతే.

65

టీక. క్రియాయుక్తస్య=యోగాభ్యాస క్రియగలవానికి, సిద్ధిః=సిద్ధి, యోగసిద్ధి కలుగును (గాని), అక్రియస్య=అభ్యాస క్రియ లేనివానికి. (సిద్ధిః=యోగసిద్ధి) కథం భవేత్=ఎట్లుకలుగును? అనఁ

గా కలుగనేరదు. శాస్త్రపాఠమాశ్రేణియోగశాస్త్రమును పఠించినంతమాత్రమున, యోగసిద్ధిః=యోగసిద్ధి, నప్రకాయతే=కలుగనేరదు.

తా. క్రియాయుక్తమైన (అభ్యాసయుక్తమైన) యోగాంగములు గలవానికే యోగసిద్ధి కలుగును గాని, అభ్యాసములేనివానికి యెట్లుకలుగును? అనఁగా, యేవిధమునను కలుగనేరదు. శాస్త్రపఠనమువలన యోగసిద్ధి కలుగనేరదు.

—॥ యోగసిద్ధికారణము. ॥—

భూమిక. యోగసిద్ధికి కారణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. న వేషధారణం సిద్ధేః కారణం నచ తత్కథా,
క్రియైవ కారణం సిద్ధేః సత్య మేతన్న సంశయః.

66

టీక. వేషధారణం=కాషాయపక్ష్యములను ధరించుటయును, తత్కథాచ=యోగమును గూర్చి ముచ్చటించుటయును, సిద్ధేః=యోగసిద్ధి, న కారణం=కారణము కాదు. సిద్ధేః=యోగసిద్ధి, క్రియైవ=అభ్యాసవ్యవహారమైన క్రియమాత్రమే, కారణం=కారణము. ఏకత్=ఇది, సత్యమ్=నిజము. సంశయః=సంశయము, న(అస్తి)=లేదు.

తా. కాషాయాంబరములను ధరించుటయును, యోగవిషయములను గూర్చి ముచ్చటించుటయును, యోగసిద్ధికి కారణము కాదు. అభ్యాసమైన క్రియయే యోగసిద్ధికి కారణము. ఇదిసత్యము. సంశయములేదు.

—॥ యోగాంగానుష్ఠానావధి. ॥—

భూమిక. యోగాభ్యాసానుష్ఠానముయొక్క అవధిని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పీఠాని కుంభకాశ్చిత్తా దివ్యాని కరణానిచ,
సర్వాణ్యపి హతాభ్యాసే రాజయోగఫలావధి.

67

టీక. పీఠాని=ఆసనములును, చిత్రాకుంభకాః=సూర్యభేదనాది వివిధములగు కుంభకములును, దివ్యాని=శ్రేష్ఠములగు, కరణానిచ=మహాముద్రాది కరణములును, హతాభ్యాసే=హతాభ్యాసమునందు, సర్వాణ్యపి=(మొందు చెప్పిన క్రియలు) అన్నియును, రాజయోగఫలావధి=రాజయోగఫలసిద్ధి పర్యంతము, (కర్తవ్యాని=చేయఁదగినవి.)

ఆసనములు, వివిధములగు కుంభకములు, మహాముద్రాది కరణములు, అనునవి అన్నియును హతసిద్ధికి ప్రకృష్టోపకారకములు. ఇవి రాజయోగఫలసిద్ధిపర్యంతము అభ్యసించఁదగినవి.

హతయోగప్రదీపికయందు ప్రథమోపదేశము.

రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రికృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

సంకర్షణము.

శ్లో

విశ్వేశ్వరాయనమః.

హ త యో గ ప్ర దీ పి క

ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థసహితము.

—॥—

ద్వితీయోపదేశము.

—॥ ప్రాణాయామాభ్యాస మావశ్యకము. ॥—

భూమిక. హతయోగమునకు ప్రథమాంగమగు ఆసనమును, ప్రథమోపదేశమందు వివరించి, ద్వితీయాంగమగు ప్రాణాయామమును ద్వితీయోపదేశమందు చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అథాసనే దృఢే యోగీ వశీ హితమితాశనః,
గురూపదిష్టమార్గేణ ప్రాణాయామా నృమభ్యసేత్.

I

టీక. అథ=అటుతరువాతను, ఆసనేదృఢే (సతి) = ఆసనము దృఢమైన (సిద్ధియైన) పిమ్మట, యోగీ=యోగి, వశీ=ఇంద్రియవశ్యము (విజయము) గలవాడై, హితమితాశనః=హితము (వశ్యము)ను, మితమును అగు ఆహారమును గలవాడై, గురూపదిష్టమార్గేణ=గురువువలన ఉపదేశింపఁబడిన మార్గానుసరణముగ, ప్రాణాయామా=ప్రాణాయామమును, సమ్యక్=చక్కగా, శ్రద్ధగా, అభ్యసేత్=అభ్యసించవలెను.

తా. ఆసనదృఢమును (సిద్ధిని) బడసినయోగి, అటుపిమ్మట, జితేంద్రియములు గలవాడుగను, హితము (వశ్యము)ను, మితమునునగు ఆహారముగలవాడుగనునై, గురువు ఉపదేశించినమార్గముచొప్పున, (ముందు జెప్పబోవువిధమున) చక్కగా, శ్రద్ధగా, (ఉత్సాహము, సాహసములతో) ప్రాణాయామమును అభ్యసించవలయును.

విశే. అథశబ్దమునకు అనంతరమనియును, మంగళమనియును అర్థము. “ఓం కార శ్వాథశబ్దాద్వావేతో బ్రహ్మణఃపురా, కంతం భిత్వా వినిర్యాతో తస్మాన్ మాంగలికా ఉభౌ.” ఓంకారమును, అథశబ్దమును పూర్వము బ్రహ్మయొక్క కంఠమును భేదించుకొని వెడలినకతమున నీరెండును మంగళవాచకములని స్తుతిపఠనము. అందువలన నిచట అథ అనునది మంగళముకొఱకనియే గ్రహించునది. ఆగ నదృఢమనుటవలన, కుక్కుటాద్యాసనములుగాక, తక్కినస్థిరములైన సిద్ధాద్యా

సనములని యభిప్రాయము. ఆసన అశనములు ప్రాణచలనమును నిరోధించునని గనుక ప్రాణాయామసిద్ధికొరకు మితాహారము అవశ్యక మనువిషయము మఱల ధ్రువపటచబడినదని తెలియఁదగినది.

—ॐ ప్రాణాయామప్రయోజనము. ౧—

భూమిక. “ప్రయోజన మనుద్దిశ్య నమందోపి ప్రవర్తతే.” ప్రయోజన మును ఉద్దేశించక మందుఁడుకూడ యే కార్యమునందును ప్రవర్తింపఁడు. అనుమహా దోక్తిచొప్పున, ప్రయోజనమువిని ప్రవృత్తి కలుగదుగనుక ప్రాణాయామ ప్రయోజనమును రెండుశ్లోకములచే వివరించుచున్నారు —

శ్లో. చలే వాతం చలం చిత్తం నిశ్చలే నిశ్చలం భవేత్,
యోగీ స్థాణుత్వ మాప్నోతి తతో వాయుం నిరోధయేత్. 2

టీక. వాతం=వాయువు, చలే (నలి)=చలించినయెడల, చిత్తం=చిత్తము, చలం = చంచలించి నదిగ భవేత్ = ఆగును. (వాలే=వాయువు) నిశ్చలే (నలి) = నిశ్చలమైనయెడల, చలంపనియెడల, (చిత్తం=చిత్తము) నిశ్చలం = చలంపనిదిగ, (భవేత్=ఆగును.) (వాలేచిత్తే నిశ్చలేనలి = వాయువు, చిత్తము నిశ్చలమైనపుడు) యోగీ = యోగి, స్థాణుత్వం = స్థిరరూపమును, ఈశ్వర స్వరూపమును, ఆప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు. తతః=అందువలన, వాయుం=వాయువును, నిరోధయేత్ = నిరోధిం పఁడును. కుంభింపవలయును.

తా. వాయువు చలించినయెడల చిత్తముచలించును. వాయువు చలంపని యెడల చిత్తముచలంపదు. వాయువును చిత్తమును నిశ్చలమైనపుడు యోగిస్థాణు సదృశుఁడు, ఈశ్వరస్వరూపుఁడు అగుచున్నాఁడు. అనఁగా, స్థిరమును దీర్ఘమును అగుజీవితమును బొందుచున్నాఁడు. కాబట్టి, ప్రాణవాయునిరోధము, ప్రాణా యామము, అభ్యాసము చేయవలెను.

శ్లో. యావద్వాయుః స్థితే దేహే తావజ్జీవన ముచ్యతే,
మరణం తస్య నిష్క్రాంతి స్తతో వాయుం నిరోధయేత్. 3

టీక. దేహే = శరీరమందు, యావత్ (కాలం)= ఎంతకాలము, వాయుః=ప్రాణవాయువు, స్థితః = ఉండునో, తావత్ (కాలవర్తంతం) = అంతకాలమువఱకును, జీవనం=జీవనము, అనఁగా, శరీర ప్రాణసంయోగము, కలదని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది. తస్య = ఆ ప్రాణవాయువుయొక్క, నిష్క్రాంతిః = శరీరమునుండి వెడలిపోవుట, మరణం = మరణము (అని), ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచు న్నది. తతః=అందువలన, వాయుం=ప్రాణవాయువును, నిరోధయేత్ = నిరోధింపవలెను, కుంభింప వలెను.

తా. శరీరమందు ప్రాణవాయువు ఎంతవఱకు నిలిచియుండునో, అంతవఱకు జీవనము కలదని చెప్పఁబడుచున్నది. శరీరమును ప్రాణవాయువు విడుచుటయే మరణమని చెప్పఁబడుచున్నది. దేహ ప్రాణసంయోగము జీవనమని, దేహ ప్రాణ

వియోగము మరణమని సుప్రసిద్ధము. కాబట్టి జీవనముకొరకు ప్రాణవాయువును నిరోధింపవలయును. కుంభింపవలయును.

—ॐ మలశుద్ధి హతసిద్ధిదము. ౧—

భూమిక. మలశుద్ధివలన హతసిద్ధికలుగునని వ్యతిరిక్తముగ చెప్పుచున్నారు.-

శ్లో. మలాకులాసు నాడీషు మారుశోనైవ మధ్యగః,
కథం స్యా దున్తనీభావః కార్యసిద్ధిః కథం భవేత్. 4

టీక. నాడీషు=నాడులు, మలాకులాసు=మలములొకూడి (నిండి) యుండునపుడు, మారుశః= ప్రాణవాయువు, మధ్యగః=సుషుమ్నామార్గమునందు సంచరించునదిగ, నైవ (స్యాత్) = కానేరదు. (అంతః=అందువలన) ఉన్తనీభావః=ఉన్తన్యవస్థ, కథం=ఎట్లు, స్యాత్=కలుగును? (కించ=మరియు) కార్యసిద్ధిః = కార్యసిద్ధి (క్రైవల్యస్వరూపకార్యసిద్ధి), కథం = ఎట్లు, భవేత్=కలుగును?

తా. నాడులు మల వ్యాప్తములై యుండునపుడు, ప్రాణవాయువు సుషుమ్నా నాడీమార్గమును బొందనేరదు. అనఁగా ప్రాణవాయువు సుషుమ్నామధ్య మున సంచరింపనేరదు. కాబట్టి మలశుద్ధియైననే ప్రాణవాయువు సుషుమ్నామార్గ మును బొందును. లేనిచో బొందదు. ప్రాణవాయువు సుషుమ్నానాడిని బొందని చో, ఉన్తనీభావ మెట్లు కలుగును? అనఁగా కలుగదు. కార్యసిద్ధి (క్రైవల్యసిద్ధి, మోక్షసిద్ధి) ఎట్లుకలుగును? అనఁగా, ఏవిధమునను కలుగదు. సుషుమ్నానాడీమార్గ ప్రాణవాయుసంచారము ఉన్తనీభావము. అని చెప్పఁబడుచున్నది.

భూమిక. మున్ను చెప్పినశ్లోకమందు అన్వయవ్యతిరిక్తముగ, మలశుద్ధి హత సిద్ధికి కారణమనిచెప్పి, ఈశ్లోకమందు మరల మలశుద్ధి హతసిద్ధికి కారణమని అన్వ యముచేత ధ్రువపటచుచున్నారు.—

శ్లో. శుద్ధిమేతి యదా సర్వం నాడీచక్రం మలాకులామ్,
తదైవ జాయతే యోగీ ప్రాణసంగ్రహణే తునుః. 5

టీక. యదా=ఎప్పుడు, మలాకులామ్=మలములచేతవ్యాప్తమై, సర్వం నాడీచక్రం=అన్ని నాడీ సమూహములను, శుద్ధిమ్=శుద్ధిని, మలరాహిత్యమును, ఏతి=పొందునో, తదైవ = అప్పుడే, యోగీ= యోగి, యోగాభ్యాసి, ప్రాణసంగ్రహణే = ప్రాణవాయువును నిరోధించుటయందు, గ్రహించుట యందు, తునుః (భవంతి)=నడుంట్లఁదగును.

తా. మలవ్యాకులమగు సంపూర్ణ నాడీచక్రము, ఎప్పుడు మలశుద్ధిని బొందు చున్నదో, అప్పుడే, యోగాభ్యాసి ప్రాణవాయుసంగ్రహమునందు సమర్థుఁ డగును.

—ॐ ప్రాణాయామము మలశుద్ధిదము. ౧—

భూమిక. మలశుద్ధి ప్రాణాయామముచేతనే కలుగుచున్నదని చెప్పుచు న్నారు.—

శ్లో. ప్రాణాయామం తతః కుర్వాన్నిత్యం సాత్వికయా ధియా,
యథా సుఖమ్నానాదీస్తా మలాః శుద్ధిం ప్రయాంతిచ. 6

టీక. తతః=అందువలన, అనఁగా, ఎందువలన మలశుద్ధివి నా ప్రాణసంగ్రహణమునందు శక్తుఁ
డుగా నగుటలేదో, అందువలన, సాత్వికయాధియా=నత్వగుణ సంపన్నమైన బుద్ధిచేత, అనఁగా, నిత్యే
వము, అలస్యము మొదలుగాఁగల రజోగుణధర్మములులేని ఈశ్వరప్రణిధాన ఉత్సాహసాహసాదులు
గలప్రసన్న, ప్రవర్తనప్రకాశములతోఁగూడిన బుద్ధితో, యథా=వివిధముగ, సుఖమ్నానాదీస్తాః=
సుఖమ్నానాదియందుండు, మలాః=మలములు, శుద్ధిం=శుద్ధి, ప్రయాంతిచ=పోందునో, (తథా=ఆ
విధముగ) నిత్యం=ప్రతిదినమును, ప్రాణాయామం=ప్రాణాయామమును, కుర్వాత్=చేయవలెను.

తా. యోగి, మలశుద్ధివి నా, ప్రాణవాయుసంగ్రహణమునందు సమర్థుఁడు
కాఁజాలనికతమున, ఈశ్వరప్రణిధాన, ఉత్సాహసాహసాదులకు విరుద్ధములగు
వికేషము, అలస్యము లోనగు రజోగుణధర్మములులేని, ప్రకాశప్రసన్నప్రవ
ర్తనయుక్తమగు సాత్వికబుద్ధితో, సుఖమ్నానాదియందుండు మలములు శుద్ధి
యగునట్లు ప్రతినీత్యమును ప్రాణాయామమును సలుపవలయును.

—ॐ నాదీశోధనము. ॐ—

భూమిక. —మలశోధనముచేయు ప్రాణాయామమును సలుపుక్రమమును
రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు. —

శ్లో. బద్ధపద్మాసనో యోగీ ప్రాణం చంద్రేణ పూరయేత్,
ధారయిత్వా యథాశక్తి భూయ స్సూర్యేణ రేచయేత్. 7

టీక. బద్ధపద్మాసనః=పద్మాస్థుడై యుండు, యోగీ=యోగి, ప్రాణం=ప్రాణవాయువును, చం
ద్రేణ=చంద్రుఁడనెడు ఇడానాడిచేత, పూరయేత్=పూరించవలెను. (తతః=అటుపిమ్మట) యథాశక్తిః=
శక్తికొలదిని, ధారయిత్వా=ధరియించి, కుంభించి, భూయః=మరల, సూర్యేణ=సూర్యుఁడనెడు పింగ
ళానాడిచేత, రేచయేత్=రేచింపవలయును. విడిచి పుచ్చవలయును.

తా. పద్మాసనస్థుడై యుండు యోగి, ప్రాణవాయువును చంద్ర (ఇడా) నాడి
చే పూరించి, శక్తికొలదిని కుంభించి మరల సూర్య (పింగళా) నాడిచే రేచింప
వలయును.

విశే. ఇడానాడియనఁగా ముక్కుయొక్క ఎడమరంధ్రము. దీనినే చంద్రనాడి
యందురు. పింగళానాడియనఁగా ముక్కుయొక్క కుడిరంధ్రము. దీనినే సూర్యనాడి
యందురు. వెలుపలివాయువును, ప్రయత్నపూర్వకముగ నాసికారంధ్రముచేత
శరీరములోనికి గ్రహించునది పూరకము. అట్లు గ్రహించినవాయువును, మూల
బంధ, ఉడ్డీయానబంధ, జాలంధరబంధములచేత శరీరములో బంధించి యుంచు
నది కుంభకము. అట్లు కుంభించినవాయువును ప్రయత్నపూర్వకముగ వెలిపు
చ్చుట రేచకము. ఇవి ప్రాణాయామాంగములైన కుంభకరేచకపూరకలక్షణములు.

“భస్త్రావల్లోహకారస్య రేచపూరౌ ససంప్రమా” కంసాలివానితోలుతిత్తివలె
వేగముగల రేచకపూరకములు. ఇవి గౌణరేచకపూరకలక్షణములు వీనికి లక్ష్యత్వ
ములేనందున అవ్యాప్తిలేదు.

శ్లో. ప్రాణం సూర్యేణ చాకృష్య పూరయే దుదరం శస్తైః,
విధివత్ స్తంభకం కృత్వా పున శ్చంద్రేణ రేచయేత్. 8

టీక. సూర్యేణ=సూర్యనాడి యనెడు పింగళానాడిచేత, ప్రాణం=ప్రాణవాయువును, ఆకృష్య=
గ్రహించి, శస్తైః=మెల్లగా, ఉదరం=ఉదరమును, పూరయేత్=పూరించవలెను. (తతః=అటుపిమ్మట)
విధివత్=విధిపూర్వకముగ, బంధయుక్తముగ, స్తంభకం=నిరోధము, కుంభకము, కృత్వా=చేసి, పునః
=మరల, చంద్రేణ=చంద్రుఁడనెడు ఇడానాడిచేత, రేచయేత్=రేచింపవలయును. విడువవలయును.

తా. సూర్యుఁడనెడు పింగళానాడిచేత ప్రాణవాయువును మెల్లగా ఆకర్షిం
చి ఉదరమును పూరించి, విధిప్రకారము, బంధయుక్తముగ కుంభించి, మరల
చంద్రుఁడనెడు ఇడానాడిచేత రేచింపవలయును.

—ॐ ప్రాణాయామవిశేషము. ॐ—

భూమిక. ప్రాణాయామముయొక్క విశేషమును చెప్పుచున్నారు. —

శ్లో. యేన త్యజే త్తేన పీత్వా ధారయే దతిరోధతః,
రేచయేచ్చ తతోన్మేన శస్తై రేవ నవేగతః. 9

టీక. యేన=ఇడాపింగళానాడులలో యేనాడితో, (వసనః=వసనమును) త్యజేత్ = విడు
చున్నాడో, రేచింపుచున్నాడో, తేన=ఆనాడిచేతనే, పీత్వా=పూరించి, అతిరోధతః=మిక్కిలి
నిరోధముగా, ధారయేత్=ధరించవలెను, కుంభించవలెను. తతః=అటుపిమ్మట, ఆశ్వేన=పూరించినదికాక
తక్కిననాడిచేత, నవేగతః=వేగముగాక, శస్తైఃవివ=మెల్లగానే, రేచయేత్=రేచింపవలయును.

తా. చంద్రసూర్యనాడు లనబడు ఇడాపింగళనాడులలో యేనాడిచేత
వాయువును రేచించుచున్నాడో, ఆనాడిచేతనే పూరించి, అతిరోధముగ కుంభిం
చి, పూరకముచేసిననాడికాక, తక్కిననాడిచేత మెల్లగా రేచింపవలయును.

విశే. అతిరోధమనఁగా చెమట, వణకు మొదలగునవి కలుగునంతవఱకని
తెలియఁదగినది. రేచకము వేగముగా చేసినయెడల బలహీనము కలుగును. పూర
కము చేసిననాడితో యెన్నఁడును రేచకము చేయకూడదు. కాని, రేచకముచేసిన
నాడితోనే పూరకము చేయవలెను.

—ॐ ప్రాణాయామముయొక్క అవాంతరఫలము. ॐ—

భూమిక. మున్ను చెప్పిన బద్ధపద్మాసనస్థాది శ్లోకములయందు చెప్పఁబడిన
విషయములను ఇందు అనువదించు (మరలచెప్పు) ప్రాణాయామముయొక్క
అవాంతరఫలమును చెప్పుచున్నారు. అవాంతరఫలమనఁగా దేనిమూలముగ ముఖ్య

ప్రయోజనము పొందఁబడుచున్నదో, అది అవాంతరఫలము. అదియే అవాంతర ప్రయోజనము —

శ్లో. ప్రాణంచే దిడయా పిచే న్నియమితం భూయోఽన్యయారేచయే
త్వీత్వా పింగళయా సమీరణ మథో బధ్వా త్యజే ద్వామయా,
సూర్యచంద్రమసౌ రణేన విధినాఽభ్యాసం సదా తన్యతాం
శుద్ధా నాడిగణా భవంతి యమినాం మాసత్రయా దూర్ధ్వతః 10

టీక. ఇడయా=ఇడానాడిచేత, పిచేల్ చేల్=ప్రాణవాయువును పూరించినయెడల, నియమితం=కుంభించబడినటువంటి, ప్రాణం=ప్రాణవాయువును, భూయః=మరల, అన్యయా=భూరకము చేసినదిగాక తక్కినదియైన పింగళానాడిచేతనీ, రేచయేత్ = రేచింపవలయును. అథః=అటుతరువాతను, పింగళయా=పింగళానాడిచేత, సమీరణం = ప్రాణవాయువును, పీత్వా=త్రూరించి, బధ్వా=బంధించి, కుంభించి, వామయా=ఎడమనాడియగు ఇడానాడిచేత, త్యజేత్=రేచింపవలయును. అనేన విధినా=ఈవిధముగా, సూర్యచంద్రమసౌ=సూర్యచంద్రనాడులయొక్క, అభ్యాసం=అభ్యాసమును, నదాతన్యతాం=ప్రతిదినమును విస్తరించునటువంటి, యమినాం=యోగులయొక్క, నాడిగణా=నాడిగణములు, మాసత్రయాత్ డూర్ధ్వతః=మూడుమాసములకు పైని, శుద్ధాభవంతి=శుద్ధియగుచున్నది.

తా. ఇడానాడి (వామనాడి, చంద్రనాడి) చేత ప్రాణవాయువును పూరించినయెడల, నియమపూర్వకముగ కుంభించి, రెండవదియగు పింగళానాడి (దక్షిణనాడి, సూర్యనాడి) చేత రేచింపవలయును. అటుతరువాత, పింగళానాడిచేత పూరించి, విధిపూర్వకముగ కుంభించి, ఇడానాడిచే రేచింపవలయును. ఇట్లు చంద్రునిచే పూరించి, కుంభించి సూర్యునిచే విడుటయు, మరల సూర్యునిచే పూరించి, కుంభించి చంద్రునిచే విడుచుటయు, అను చంద్రసూర్యనాడుల అభ్యాసమును ప్రతిదినమును సలుపుచుండినయెడల మూడుమాసములకు పైని నాడిగణములు పరిశుద్ధములగును. అనఁగా నిర్మలము లగును.

—ॐ ప్రాణాయామాభ్యాసకాలనిర్ణయము. ॐ—

భూమిక. ప్రాణాయామాభ్యాసకాలమును, అవధిని వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. ప్రాత ర్ధ్యుదినే సాయ మర్ధరాత్రే చ కుంభకాన్,
శనై రశీతివర్యంతం చతుర్వారం సమభ్యసేత్. 11

టీక. ప్రాతః=ప్రాతఃకాలమందును, మధ్యందినే=మధ్యాహ్నకాలమందును, సాయం=సాయంకాలమందును, అర్ధరాత్రే=అర్ధరాత్రమందును, కుంభకాన్=కుంభకప్రాణాయామములను, శనైః=మెల్లగా, అశీతివర్యంతం=ఎనుబదివర్యంతము, చతుర్వారం=దినమునకు నాలుగుసారులు, సమభ్యసేత్=చక్కగ నభ్యసించవలయును.

తా. ప్రాతఃకాలము, మధ్యాహ్నము, సాయంకాలము, అర్ధరాత్రము లను నాలుగువేళలయందును వేళకు ఎనుబది ప్రాణాయామములవఱకును మెల్లగ ప్రతిదినమును అభ్యసించవలయును.

విశే. ప్రాతఃకాలము=అరుణోదయముమొదలు సూర్యోదయమైన మూడు ఘడియలవఱకును గలకాలము. మధ్యాహ్నకాలము=అయిదు భాగములుగ విభజింపబడిన పగటియొక్క మధ్యకాలము. సాయంకాలము=సూర్యాస్తమయమునకు ముందును వెనుకయునైన మూడుఘడియలకాలము. అర్ధరాత్రము=నిశీథమృదలి రెండు ఘడియలకాలము. ఈ నాలుగు కాలములయందును, కాలమునకు ఎనుబదిసారులు చొప్పున ప్రాణాయామము సలుపవలయును. అట్లు సలిపినయెడల దినమునకు 320 అగును. అర్ధరాత్రమందు సలుపుటకు అసమర్థుడైనవాడు మూడు వేళల 240 సారులు ప్రాణాయామము చేయనగునని యోగిజనసమ్మతము.

—ॐ విధిప్రాణాయామలక్షణము ॐ—

భూమిక. కనిష్ఠ మధ్యమ ఉత్తమము లనుమూడువిధములగు ప్రాణాయామములయొక్క వ్యాపకవిశేషముల వివరమును క్రమముగ చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కనీయసి భవే త్వేదః కంపో భవతి మధ్యమే,
ఉత్తమే స్థాన మాప్నోతి తతో వాయుం నిబద్ధయేత్. 12

టీక. కనీయసి=కనిష్ఠప్రాణాయామమునందు, స్వేదః=చెమటలు, భవేత్=పుట్టును, కలుగును. మధ్యమే=మధ్యమప్రాణాయామము నందు, కంపోభవతి=కంపము పుట్టును, కలుగును. ఉత్తమే=ఉత్తమప్రాణాయామమునందు, స్థానమ్=బ్రహ్మరంధ్రస్థానమును, ఆప్నోతి=పొందును. తతో=ఆందువలన, వాయుం=ప్రాణవాయువును, నిబద్ధయేత్=చక్కగ బంధింపవలయును.

తా. కనిష్ఠప్రాణాయామమునందు స్వేదమును, మధ్యమప్రాణాయామమునందు కంపమును కలుగును. ఉత్తమప్రాణాయామమునందు ప్రాణవాయువు బ్రహ్మరంధ్రమును బొందును కనుక యోగి ప్రాణవాయువును బంధింపవలయును. అనఁగా కుంభించవలయును.

విశే. ప్రాణాయామము సలుపుచుండునపుడు దేహమునందు చెమటపుట్టినయెడల నాప్రాణాయామము కనిష్ఠ (నికృష్ట) మనఁబడును. ప్రాణాయామాభ్యాస సమయమున దేహమందు కంపము పుట్టినయెడల నాప్రాణాయామము మధ్యమ మనఁబడును. ప్రాణాయామము సలుపునపుడు, శరీరము స్వేదమునకును కంపమునకును లోనుగాక వికారరహితమై నిశ్చలత్వ మూనినయెడల బ్రహ్మరంధ్రరూప మగు ఉత్తమస్థానము ప్రాప్తమగును. అనఁగా, ప్రాణవాయువు బ్రహ్మరంధ్రమునుబొందును. గనుక నయ్యది ఉత్తమప్రాణాయామ మనఁబడును. ప్రాణాయామమును, చెమటచేత కనిష్ఠమని, కంపము (వణకు) చేత మధ్యమమని, స్థానప్రాప్తి చేత ఉత్తమమని గుర్తింపవలయున్నది. ఉత్తమ ప్రాణాయామముచేత ప్రాణవాయువు నిరంతరము బంధమునకు లోనై నిలిచియుండును. ఎట్లన, లింగపురాణమునందు, “ప్రాణాయామస్యమానంతు మాత్రాద్వాదశకం స్మృతమ్; నీచోద్వాదశ

మాత్రస్తు సకృదుద్ధాతఈరితః. మధ్యమస్తు ద్వీరుద్ధాతౌ ర్యింశతిమాత్రకః, ముఖ్యస్తు య స్త్రిరుద్ధాతః పట్టింశన్మాత్రఉచ్యతే. ప్రాణాయామః పానోత్థాన జనకశ్చ యథాక్రమమ్, ఆనందోజాయతేచాత్ర నిద్రాధూమ స్థితవః. రోమాంచో ధ్వని సువిదజ్ఞ రంగమోటనకంపనమ్, శ్రమణస్వేదజల్పావ్య సంవిస్తూర్భాంజయే ద్యదా. తదోత్తమ ఇతిప్రోక్తః ప్రాణాయామః సుఖోభవః." ప్రాణాయామము యొక్క పరిమాణము పండ్రెండు మాత్రలకాలము. పండ్రెండుమాత్రలు పరిమితి గల ప్రాణాయామము కనిష్ఠము. ఇది ఒక్కసారిమైనచో ఉద్ధాతము (ఎత్తుట) అని చెప్పబడును. రెండుఉద్ధాతములు (యిరువదినాలుగు మాత్రలు పరిమితిగల ప్రాణాయామము) మధ్యమము అనిచెప్పబడును. మూడుఉద్ధాతములు (ముప్పదియాలు మాత్రలు ప్రమాణముగల ప్రాణాయామము) ఉత్తమము. ఈమూడు విధములగు కనిష్ఠ, మధ్యమ, ఉత్తమ ప్రాణాయామములయందు క్రమముగ స్వేదము, కంపము, ఉత్థానము (ఎగయుట) అనుసరింపబడును. అంతియకాక, ఆనందము, నిద్ర, ధూమము (చిత్తాందోళనము, శాంతివ్యము) లును కలుగుచున్నవి. రోమాంచము (గగుర్పాలు) ధ్వనిజ్ఞానము, అంగమోటనము (శరీరవేదన), కంపము, శ్రమ (ఆయాసము), చెరుట, ప్రజల్పము (ప్రలాపము, వదరుట), సంవిస్తూర్భ (జ్ఞానమూర్ఛ), బుద్ధిభ్రంశము మొదలగువానిని ఎప్పుడు, ఏ ప్రాణాయామము నందు జయించుచున్నాడో, అప్పుడు ప్రాణాయామము శుభమైనదియు, శ్రేష్ఠమైనదియునగు ఉత్తమప్రాణాయామమని చెప్పబడుచున్నది. గోరక్షనాథులు, "అథ మే ద్వాదశప్రోక్తా మధ్యమే ద్వీగుణాః స్మృతాః, ఉత్తమే త్రిగుణమాత్రాః ప్రాణాయామే ద్వీజోత్తమైః." అథమ (కనిష్ఠ) ప్రాణాయామము పండ్రెండుమాత్రలుగలది యనియును, మధ్యమము యిరువదినాలుగు మాత్రలుగలది యనియును, ఉత్తమము ముప్పదియాలుమాత్రలుగలది యనియును ద్వీజోత్తమలచేత చెప్పబడుచున్నదని చెప్పియున్నారు. గౌతములు, "పంచదశమాత్రాః" అనునైదుమాత్రలు ఒక ప్రాణాయామమని చెప్పియుండిరి. "ప్రాణేనోత్సర్పమాణేన అపానఃపీడ్యతేయదా, గత్వాచోర్ధ్వం నివర్తేత ఏతద్ధాతలక్షణమ్." ఏది మీదికిలేవునట్టి ప్రాణవాయువుచేత అపానవాయువును పీడింపజేసి మీదికిగొనిపోయి మరల్చుచున్నదో అది ఉద్ధాతమని ఉద్ధాతలక్షణమును చెప్పియున్నారు. నూజ్జవల్క్యులు:—అంగుష్ఠాంగులిమోక్షంత్రిస్త్రీర్జ్ఞాను పరిమూర్జనమ్, తాలత్రయమపి ప్రాజ్ఞమాత్రా సంజ్ఞాంప్రచక్షతే." మూడుమాటలు చిటికెవేయునట్టిగాని, మూడుమాటలు మోకాలిని తుడుచునట్టిగాని, మూడుమాటలు తాళము (లయ) వేయునట్టిగాని సమయము, కాలము మాత్రయని ప్రాజ్ఞులు చెప్పుదురు. అని మాత్రలక్షణమును చెప్పియున్నారు. స్కందపురాణమునందు, "ఏకశ్వాసమయీమాత్రా ప్రాణాయామే నిగద్యతే." ఒకశ్వాసరూపమైన కాలము మాత్రయని ప్రాణాయామమందు చెప్పబడియున్నది. అనఁ

గా నిద్రావశంగతుని శ్వాసము ఎంతటికాలములో బైటపోయి మఱలుచున్నదో, అంతటికాలము ప్రాణాయామమాత్రా కాలమని, యోగచింతామణివ్యాఖ్యాన కర్తలు చెప్పియుండిరి. పండ్రెండున్నర శ్వాసములకాలము ప్రాణాయామకాలమనియును, ఆటుశ్వాసములకాలము పలము అనియును యెఱుంగఁదగినది. ఇందువలన అరశ్వాసముతోకూడిన రెండుపలములకాలము ప్రాణాయామకాలమని నిశ్చితమయ్యెను. పండ్రెండున్నరమాత్రలుగల ప్రాణాయామమే ఉత్తమప్రాణాయామమని చెప్పబడుచున్నది. వైనిచెప్పిన లింగపురాణ, గోరక్షనాథులవాక్యములు పండ్రెండున్నరమాత్రలు పరిమితిగల ప్రాణాయామము అథమమని చెప్పుచుండఁగా, ఇప్పుడిది యుత్తమమనుట విరోధమని శంకింపవలదు. ఎందువలన ననఁగా, "జానుంప్రదక్షిణీ కుర్యా నద్రుతం నవిలంబితమ్, ప్రదద్యా చ్ఛోటికాం యావత్తావన్తాత్రేతిగీయతే." మోకాలిని త్వరితమును ఆలస్యమును లేక చుట్టి చిటికెవేయుకాలము మాత్రకాల మనబడుననియును "అంగుష్ఠాంగులిమోక్షంచ జానో శ్చ పరిమూర్జనమ్, ప్రదద్యా చ్ఛోటికాం యావత్తావన్తాత్రేతి గీయతే." చిటికెవేయుటయు, మోకాలిని తుడిచి చిటికెవేయుటయు ఎంతకాలమో, అదియే, అంతకాలమే మాత్రా కాలమనియును స్కందపురాణమునందు చెప్పబడియున్నది. దత్తాత్రేయులు:—"అంగుష్ఠమాత్ర సంఖ్యాయతేతదా" అప్పుడు అంగుష్ఠము (చిటికె) మాత్రము మాత్రా కాలమని పరిగణింపబడుచున్నదని చెప్పియున్నారు. లింగపురాణ గోరక్షనాథవాక్యములు ఒకచిటికెకాలము మాత్రకాలమని చెప్పుచున్నను, యాజ్ఞవల్క్యులు మొదలగువారివాక్యములు మూడుచిటికెలకాలము మాత్రా కాలమని మూడుగుణము లధికముగ చెప్పుచున్నవి. అయినను మూడుగుణము లధికముగాఁగల అథమమునకు అందుకూడ ఉత్తమత్వము చెప్పబడియున్నది. అందువలన విరోధ మావంతయును లేదు గనుక శంకింపరాదు. యోగసాధనములన్నిటియందును ప్రాణాయామము శ్రేష్ఠము. ప్రాణాన్యము. ప్రాణాయామము సిద్ధించిన యెడల ప్రత్యాహారాదులు సిద్ధించును. ప్రాణాయామము సిద్ధింపఁచి ప్రత్యాహారాదులు సిద్ధింపవు. గనుక ప్రాణాయామమే ప్రత్యాహారాదితత్త్వములచే వేర్కొనబడుచున్నదని స్పష్టమగుచున్నది. ఇట్లే యోగచింతామణియందు, "అభ్యాసక్రమమున వృద్ధిబొందిన ప్రాణాయామమే, ప్రత్యాహారధ్యానధారణసమాధి యను నామములచేత వేర్కొనబడుచున్నద"ని చెప్పబడియున్నది. స్కందపురాణమునందు, "ప్రాణాయామద్విషత్కృత ప్రత్యాహరణదాహృతః, ప్రత్యాహరణద్విషత్కృత ధారణా పరికీర్తితా. భవే దీశ్వరసంగత్యై ధ్యానం ద్వాదశధారణమ్, ధ్యానం ద్వాదశకేనైవ సమాధి రభిధీయతే యత్సమాధౌ పరంజ్యోతి రనంతం స్వప్రకాశకమ్, తస్మిన్ దృష్టే క్రియాకాండయాతాయాతం నివర్తతే." ద్విషట్కృత (ద్వాదశ, 12) ప్రాణాయామము ప్రత్యాహరణమనియును, ద్వాదశప్రత్యాహరణము ధారణమనియును, ద్వాదశధారణము ధ్యానమనియును, ద్వాదశధ్యానము సమాధి

యనియును చెప్పబడుచున్నది. సమాధియందు అనంతస్వప్నకాశరూపమైన పరం బోధ్యత (బ్రహ్మము) చూపట్టును. ఆపరంబోధ్యతని దర్శించినయెడల కర్మకాండము యొక్క గమనాగమనము (జననమరణసంచారము) నివృత్తియగుచున్నది. అని చెప్పబడియున్నది. “ధారణా పంచనాడీభిః ధ్యానంస్యాత్ షష్ఠినాడికమ్, దినద్వా దశకేనస్యాత్ సమాధిః ప్రాణసంయమాత్.” అయిదునాడుల (ఘడియల) పరిమితి గల ప్రాణాయామము ధారణమనియును, అటువదినాడుల (12 ధారణములు, లేక అటువదిఘడియలు ఒకదినము) ప్రాణాయామము ధ్యానమనియును, పండ్రెండుదిన ములధ్యానము సమాధియనియును చెప్పబడుచున్నది. ఇటులనే గోరక్షనాథులు చెప్పుచున్నారు. మఱియు నిందు వ్యవస్థజేయవలసియున్నది. ఎట్లనగా, అటుశ్వాస ములు పలమనియు, అరశ్వాసముతోకూడియున్న రెండుపలములకాలము ప్రాణాయామకాలమనియును చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి కొంచము తక్కువగా 42 విపలములకాలము కనిష్ఠప్రాణాయామకాలము. ఇది ఒక చిటికెమాత్రమైనది నియతిచొప్పున కలిగిన 12 మాత్రలకాలము. మఱియు కొంచము తక్కువగా 84 విపలములకాలము. ఇది మధ్యమప్రాణాయామకాలము. ఇదియు చిటికెకాలము మాత్రమయనుపద్ధతిచొప్పున యిరువదినాలుగు మాత్రలకాలము అగుచున్నది. 125 విపలముల పరిమితిగల ప్రాణాయామము ఉత్తమప్రాణాయామము. ఇదియును మున్ను చెప్పిన మాత్రప్రమాణముచొప్పున ముప్పదియాటుమాత్రలకాలము అగుచున్నది. మూడుచిటికెలు ఒకమాత్రయని గ్రహించినపుడు పండ్రెండు మాత్రలకాలము అగును. బంధపూర్వకముగ 125 విపలములకాలము ప్రాణాయామము స్థిరముగ నిలిచినపుడు ప్రాణవాయువు బ్రహ్మరంధ్రమును బొందును. బ్రహ్మరంధ్రమును బొందిన ప్రాణము 25 పలములవర్యంతము నిలిచియుండిన ధారణము అగును. అటువది (60) ఘడియలు నిలిచిన ధ్యానమగును. పండ్రెండుదినములు నిలిచిన సర్వోత్తమమును, దోషరహితమును అగు సమాధియగును.

— ప్రాణాయామభ్యాసకాలకృత్యము—తద్విశేషము. ౧—

భూమిక. ప్రాణాయామభ్యాసముయొక్క పరిశ్రమముచేత చెమటపుట్టిన కాలమందు ఆచరింపవలసినకృత్యమును, తత్ఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. జలేన శ్రమజాతేన గాత్రమర్దన మాచరేత్,
దృఢతా లఘుతా చైవ తేన గాత్రస్య జాయతే.

13

టీక. శ్రమజాతేన=ప్రాణాయామభ్యాసముయొక్క పరిశ్రమమువలన బుట్టిన, జలేన=స్నేహజలముచేత (చెమటచేత), గాత్రమర్దన=శరీరమర్దనమును, ఆచరేత్=చేయవలెను. తేన (మర్దనేన)=ఆమర్దనముచేత, గాత్రస్య=శరీరమునకు, దృఢతా=దృఢత్వమును (ఘట్టత్వమును), లఘుతాచ=చురుకదనమును (నిరోగమును), జాయతే=పుట్టును (కలుగును).

తా. ప్రాణాయామభ్యాసపరిశ్రమమువలన బుట్టిన చెమటచేత శరీరమును మర్దనము చేయవలయును. అనగా, తైలాభ్యంగనమునందువలె చెమట దేహముం దినుకునటుల రుద్దవలయును. అందువలన, అనగా, అట్లురుద్దుటవలన శరీరమునకు దార్ఢ్యము (బలము)ను, లాఘవము (నిరోగము)ను కలుగును

— ప్రాణాయామభ్యాసకాలమందు గ్రహింపవలయునియమములు. ౨—

భూమిక. అభ్యాసమునకు ముందును వెనుకను గ్రహింపవలయు నియమములను వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. అభ్యాసకాలే ప్రథమే శస్త్రం క్షీరాజ్యభోజనమ్,
తతోభ్యాసే దృఢభూతే న తాదృక్షియనుగ్రహః.

14

టీక. అభ్యాసకాలే=ప్రాణాయామభ్యాసకాలమందు, ప్రథమే=మొదట, క్షీరాజ్యభోజనమ్=పాలు, నెయ్యి మొదలగువానితో కూడిన భోజనము, శస్త్రం=శుభకరమైనది (శేష్మమైనది). తతః=అటుపిమ్మట, అభ్యాసదృఢీభూతే (నతి) = అభ్యాసము దృఢమైనపుడు, తాదృక్షియనుగ్రహః=అట్టి నియమమును గ్రహించుట, న(తర్వాత్)=చేయకూడదు.

తా. అభ్యాసకాలమందు మొదట పాలు నెయ్యి మొదలగువానితోకూడిన ఆహారము శుభకరమైనది. గనుక అట్టి ఆహారమునే గ్రహింపవలయునను నియమమును చేకొనవలయును. అభ్యాసము దృఢమైనపిమ్మట, అనగా కుంభకము సిద్ధించినపిమ్మట మున్ను చెప్పిననియమము అనవసరము.

— ప్రాణాయామముయొక్క మందితేగముల ఫలనిరూపణము. ౩—

భూమిక. ప్రాణమును తొందరజెందక మెల్లగ క్రమక్రమముగ వశపఱచుకొనవలయునని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యథా సింహా గజో వ్యాఘ్రా భవే ద్వశ్యః శనై శ్వనైః,
తథైవ నేవితో వాయు రన్యథా హంతి సాధకమ్.

15

టీక. యథా=వివిధముగా, సింహా = సింహము, గజః=గజము, వ్యాఘ్రః=వ్యాఘ్రము, శనై శ్వనైః=మెల్లమెల్లగ (క్రమక్రమముగ), భవే ద్వశ్యః=వశ్యము (స్వాధీనము) లగుచున్నవో, తథైవ = అవిధముగానే, నేవితో=వాయుః = అధ్యసింహః అడువాయువును, (శ్వోభవేత్=వశమగును. స్వాధీనమగును). అన్యథా=మఱియొకవిధముగా, (అనగా, నహసాగ్రహ్యమాణః=ఒక్కమాటుగ, నశీఘ్రముగ గ్రహించఁబడినది యైనయెడల) సాధకమ్=సాధకుని (అభ్యాసకుని), (సింహము మొదలగువానివలె, వాయుః=వాయువు, హంతి=చంపును.

తా. సింహము, ఏనుగు, పులి మొదలగు క్రూరజంతువులు ఎట్లు అభ్యాసవశమున క్రమక్రమముగ స్వాధీనములగుచున్నవో, అట్లుగనే ప్రాణవాయువు తొందరలేని సక్రమాభ్యాసమువలన వశ్యమగుచున్నది. అట్లుగాక, తొందరజెందినయెడల సింహాదులవలె ప్రాణవాయువుకూడ సాధకుని (అభ్యాసకుని) చంపును.

—ॐ యుక్తప్రాణాయామఫలము. ౧౬—

భూమిక. యుక్తప్రాణాయామఫలమును చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. ప్రాణాయామాదియుక్తేన సర్వరోగక్షయో భవేత్,
అయుక్తాభ్యాసయోగేన సర్వయోగసముద్భవః.

16

టీక. ప్రాణాయామాది యుక్తేన=ప్రాణాయామాదులతో కూడినటువంటి యుక్తమైన, (యోగేన=యోగాభ్యాసముచేత) సర్వరోగక్షయః = సకలరోగములయొక్క నాశము, భవేత్=కలుగును. అయుక్తాభ్యాసయోగేన=యుక్తముగాని యోగాభ్యాసమువలన, సర్వరోగ సముద్భవః=అన్నిరోగములయొక్క పుట్టుకయును, (భవేత్=కలుగును.)

తా. ఆహారాది నియమములతో కూడిన యుక్తప్రాణాయామాభ్యాసము వలన సకలరోగములు సంక్షయములగును. అయుక్తప్రాణాయామాభ్యాసము వలన సమస్తరోగములు సంభవములగును. కలుగును.

విశే. ఆహారాదినియమము జాలంధరాది బంధము, గురూపదిష్టమార్గములనువానితోకూడిన ప్రాణాయామము యుక్తమని చెప్పబడుచున్నది.

—ॐ అయుక్తప్రాణాయామఫలము. ౧౭—

భూమిక. అయుక్తప్రాణాయామమువలన కలుగు రోగములను వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. హిక్మా శ్వాసశ్చ కాసశ్చ శిరః కర్ణాక్షివేదనాః,
భవంతి వివిధారోగాః పవనస్య ప్రకోపతః.

17

టీక. పవనస్య=వాయువుయొక్క. ప్రకోపతః=ఉద్రేకమువలన, హిక్మా=ఎక్కిళ్లు, శ్వాసశ్చ=శ్వాసము, కాసశ్చ=కాసము, శిరః కర్ణ ఆక్షివేదనాః=శలనొప్పి, చెవిపోటు, కళ్లనలుపు (అనునీయెడలగు), వివిధారోగాః=అనేకవిధములగు రోగములు, భవంతి=కలుగుచున్నవి.

తా. వాయుప్రకోపమువలన, ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, కాసము, తలనొప్పి, చెవిపోటు, కళ్లనలుపు అను నీయెడలగు సమస్తరోగములు కలుగుచున్నవి.

విశే. వివిధరోగము లనుటచేత, జ్వరాదిసకలరోగములు కలుగునని గ్రహింపవలయును.

—ॐ వాయుప్రకోపనివృత్త్యుపాయము. ౧౮—

భూమిక. వాయుప్రకోపమువలన గలిగిన రోగములు నివృత్తియగు యుపాయమును చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. యుక్తం యుక్తం త్యజే ద్వాయుం యుక్తం యుక్తం చ పూరయేత్,
యుక్తం యుక్తం చ బద్ధియా దేవం సిద్ధిమవాప్నుయాత్.

18

టీక. వాయుం=వాయువును, యుక్తం యుక్తం = కొంచెము కొంచెముగా (మెల్లమెల్లగా), త్యజేత్=విడువవలయును. యుక్తం యుక్తంచ = విధ్యుక్తముగా (న్యూనాలిరిక్తములులేక సమభావముగ), పూరయేత్=పూరింపవలయును. యుక్తం యుక్తంచ=విధ్యుక్తముగా (జాలంధరాది బంధములతో కూడినదిగ), బద్ధియాత్=బంధింపవలయును (కుంభింపవలయును). ఏవం=ఈవిధముగ ఆభ్యాసముచేయుటవలన, సిద్ధిమ్=సిద్ధిని, అవాప్నుయాత్=పొందును.

తా. వాయువును యుక్తము యుక్తముగా రేచింపవలయును. యుక్తము యుక్తముగా పూరింపవలయును యుక్తము యుక్తముగా కుంభింపవలయును. ఇట్లు అభ్యసించుటవలన అభ్యాసకుడు హతసిద్ధిని బొందును.

విశే. రేచించునపుడు మెల్లమెల్లగా రేచింపవలయును. గాని, వేగముగా రేచింపఁగూడదు. పూరించునపుడు అల్పమును అధికమునులేక సమభావముగ పూరింపవలయును. కుంభించునపుడు జాలంధరబంధము మొదలగువానితోఁ గూడినదిగ కుంభింపవలయును.

—ॐ యుక్తప్రాణాయామప్రయోజనము. ౧౯—

భూమిక. యుక్తప్రాణాయామాభ్యాసమువలన గలుగు ప్రయోజనమును రెండు శ్లోకములచేత చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. యదాతు నాడీ శుద్ధిస్సాన్యత్ర ధా చిహ్నాని బాహ్యాతః,
కాయస్య కృశతా కాంతి స్తదా జాయేత నిశ్చితమ్.

19

టీక. యదాతు=ఎప్పుడు (ఏసమయమందు), నాడీశుద్ధిః = నాడులయొక్క శుద్ధి (నిర్మలత్వము) సాన్యత్=కలుగుచున్నదో, తథా=అవిధముగ నే, బాహ్యాతః = బాహ్యములగు, చిహ్నాని=చూచనములు (లక్షణములు), (భవంతి=కలుగుచున్నవి.) తదా=అప్పుడు (ఆసమయమందు), కాయస్య కృశతా=శరీరమునకు లభ్యుత్పన్నమును, కాంతిః=కాంతియును, నిశ్చితమ్=నిశ్చయముగ, జాయేత్=కలుగుచున్నది.

తా. ఎప్పుడు నాడులకు శుద్ధికలుగుచున్నదో, అప్పుడు బాహ్యచిహ్నములు కలుగుచున్నవి. శరీరము కృశించుటయును, కాంతిగలుగుటయును, నిశ్చయముగ గలుగుచున్నవి. (ఈలక్షణములు, నాడులయొక్క శుద్ధిని నిశ్చయముగ చూపెట్టునని యెఱుంగవలయును.)

విశే. తథా అనుటవలన అంతరచిహ్నములకూడ కలుగుచున్నవని యెఱుంగునది.

భూమిక. యుక్తప్రాణాయామాభ్యాసప్రయోజనమును జెప్పఁబూని, పైశ్లోకమునందు బాహ్యచిహ్నములను వివరించి, యిందు అంతరచిహ్నములను దెలుపుచున్నారు.—

శ్లో. యథేష్టధారణం వాయో రసలస్య ప్రదీపనమ్,
నాదాభివ్యక్తి రారోగ్యం జాయతే నాడిశోధనాత్.

20

టీక. నాడిశోధనాల్=నాడిశోధనమువలన, వాయుః=వాయువుయొక్క, యథేష్టభారణః=జలసారులు స్వేచ్ఛగా కుంభకమునందు నిరోధించుటయును, అనలస్యః=జల రాగ్నియొక్క, ప్రదీపనః=వృద్ధియును, నాదః=నాదముయొక్క (అనాహతధ్వనియొక్క), అభివ్యక్తిః=ప్రతీతియును (ప్రకటత్వమును), ఆరోగ్యం(చ)=ఆరోగ్యమును, జాయ కే=కలుగుచున్నది.

తా. నాడిశోధనమువలన వాయువును యథేష్టముగ పలుసారులు కుంభకమునందు ధరించుటయును, జల రాగ్నియొక్క వృద్ధియును, నాదముయొక్క ప్రతీతియును, ఆరోగ్యమును గలుగుచున్నవి.

విశే. వాయువుయొక్క యథేష్టరేచకపూరకకుంభకములవలన, నాడులన్నియు శుద్ధములగును. అప్పుడు అనాహతమనెడిధ్వని (నాదము) అనేకవిధములుగ ప్రకటితమగును.

●● మేదాది నివారణోపాయము. ●●

భూమిక. మేదస్సు మొదలగునవి అధికమైనపుడు చేయవలయు సాధనములను (ఉపాయములను) వివరించుచున్నారు —

శ్లో. మేదశ్లేష్ఠాధికః పూర్వం పట్యర్థాణి సమాచరేత్,
అన్యస్తు నాచరే త్తాని దోషాణాం సమభావతః. 21

టీక. మేదశ్లేష్ఠాధికః=మేదస్సు (క్రోవు)ను, శ్లేష్ఠము (కఫము)ను అధికముగాఁ గలవాఁడు, పూర్వం=ప్రాణాయామాభ్యాసమునకుముందుగ, పట్యర్థాణి=(ముందు కై ప్పెడి)అఱుకర్తములను, సమాచరేత్=చక్కగ నలుపవలయును. అన్యస్తు=ఇతరుఁడు, దోషాణాంసమభావతః=నాతపితృకఫకోషములు సమముగా గలిగియుండుటచేత మేదస్సు, కఫము అధికముగ గలిగియుండనివాఁడు, తాని=ఆపట్యర్తములను, నాచరేత్=చేయవలయునదిలేదు.

తా. క్రొవ్వు, కఫము అధికముగనుండువాఁడు, ప్రాణాయామాభ్యాసమునకు ముందు, ముందుకైప్పెడి పట్యర్తములను ఆచరింపవలయును. ఇతరుఁడు, వాతపితృకఫకోషములు సమముగా నుండుటచేత, మేదస్సు, కఫము లేనివాఁడు, ఆపట్యర్తములను నాచరింపవలసినదిలేదు.

●● పట్యర్తవివరణము. ●●

భూమిక. పట్యర్తములయొక్క నామములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ధాతి ర్భస్తి స్థానానీతి స్త్రాటకం నౌలికం తథా,
కపాలభాతి శ్చేతాని పట్యర్థాణి ప్రచక్షతే. 22

టీక. ధాతిః=ధాతియు, భస్తిః=భస్తియు, తథానీతి=నేలియు, స్త్రాటకం=స్త్రాటకమును, నౌలికం=కంఠకా=నౌలికమును, కపాలభాతిశ్చ=కపాలభాతియు (ననునది), పట్యర్థాణి=అఱుకర్తములు(అని), ప్రచక్షతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. ధాతి, భస్తి, నేలి, స్త్రాటకము, నౌలికము, కపాలభాతి అనునీయాలును పట్యర్తములని చెప్పఁబడుచున్నవి.

●● పట్యర్తరహస్యకారణము. ●●

భూమిక. పట్యర్తములు రహస్యములని సకారణముగ చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కర్తృపట్య మిదం గోప్యం ఘటశోధనకారకమ్,
విచిత్రగుణసంధాయి పూజ్యతే యోగిపుంగవైః. 23

టీక. ఘటశోధనకారకః=శరీరశుద్ధి చేయునట్టిదియును, విచిత్రగుణసంధాయి=విచిత్రగుణములనుసమకూర్చునట్టిదియును, (అతపివ=అందుచేతనే)గోప్యం=రహస్యముగానుంచదగినట్టిదియు(నై), ఇదం కర్తృపట్యం=ఈ యాఱుకర్తల సముదాయము, యోగిపుంగవైః=యోగి శ్రేష్ఠులచేత, పూజ్యతే=పూజింపఁబడుచున్నది.

తా. శరీరశుద్ధిని జేయునదియై, విచిత్రగుణములను సమకూర్చునదియై, రహస్యముగా నుంచదగినదియై, యీపట్యర్త సముదాయము యోగిపుంగవులచేత పూజింపఁబడుచున్నది.

విశే. ఈపట్యర్తములను గుప్తముగ నుంపనియెడల నయ్యవి బహిరంగమై యందఱి యాచరణమునకు లోనగును. అందువలన శ్రేష్ఠత్వమును గోలుపోయి యోగిజనుల పూజ్యభావమునకు దూరగతములైనవి అగును. కాఁబట్టి గుప్తముగ నుంపవలయును. ఈపట్యర్తాచరణమువలన మేదస్సు మొదలగునవి హరించుచుండుటచేత, ప్రాణాయామము సిద్ధించుచున్నది. “పట్యర్తయోగ మాప్నోతి పవనాభ్యాసతత్పరః” ప్రాణాయామాభ్యాసతత్పరులకు పట్యర్తయోగసిద్ధి ప్రాప్తమగుచున్నదని చెప్పఁబడియున్నది. ఈవిధముగ, పూర్వోత్తర సంబంధమును స్వీకరణమును కలిగియుండుటచేత, ఇదియే పట్యర్తములయొక్క ముఖ్యఫలమని సూచింపఁబడుచున్నది.

●● ధౌతికర్తము. ●●

భూమిక. పట్యర్తములను, తత్ఫలములను క్రమముగాఁ జెప్ప నెంచి ముందు ధౌతికర్తమును వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. చతురంగుళవిస్తారం హస్తపంచదశాయతమ్,
గురూపదిష్టమాగ్నేణ సిక్తం వస్త్రం శనై ర్ద్రీనేత్.
పునః ప్రత్యాహరే వైచిత్రదుదితం ధౌతి కర్తతే, 24

టీక. చతురంగుళవిస్తారం=నాలుగు అంగుళముల వెడల్పును, హస్తపంచదశాయతమ్=పదునైదు మూరల పొడవును (గల), సిక్తం వస్త్రం=కడిబట్టను, గురూపదిష్టమాగ్నేణ=గురువుచేత నుజ్జీరింపఁబడినరీతిగా, శనైః=మెల్లమెల్లగా, ర్ద్రీనేత్=మ్రింగవలెను. పునః=మఱియు, (విశత్=ఆ మ్రింగివస్త్ర

మును), ప్రత్యాహారేత్ = ప్రేమదల క్రక్కవలెను. కల్ కర్త = అట్లు చేయుకర్తము, ధౌరి = ధౌరి (అని), ఉదితం = చెప్పబడినది.

తా. నాలుగు అంగముల వెడల్పును, పదునైదు మూరల పొడవునుగల సన్నని మృదువైనవస్త్రమును వేడినీళ్లలో తడిపి, ఆతడివస్త్రమును గురువు ఉపదేశించినవిధమున, మెల్లమెల్లగను, కొంచెము కొంచెముగను మ్రింగి, మఱల నా వస్త్రమును పైకి తీయవలెను. అట్లు చేయుకర్తము ధౌరికర్తమని చెప్పబడుచున్నది.

విశే. ధౌరికర్తమునకు ఉపయోగించువస్త్రము మిగుల సన్ననిదిగను, మృదువైనదిగను నుండవలయుననియును, అద్దానిని ఉష్ణోదకములో తడుపుట శ్రేష్ఠమనియును యోగవిదులు చెప్పుదురు. ఆవస్త్రమును, మెల్లమెల్లగా, కొంచెము కొంచెముగా, అనఁగా, మొదటిదినమున నొకమూరయును, రెండవదినమున రెండుమూరలును, మూడవదినమున మూడుమూరలును, నాలవదినమున నాలుగుమూరలును యీ విధముగ దినక్రమమున నొక్కొకమూరచొప్పున నధికముగ మ్రింగవలయును. వస్త్రాగ్రమును ముండటిపండ్లచేత కఠచిఱ్ఱుకొని, ముందు చెప్పబోవు నౌలికర్తముచేత ఉదరమునందు చొచ్చియుండువస్త్రమును చక్కగ జాడించి, మఱల నావస్త్రమును మెల్లమెల్లగ ప్రత్యాహారము చేయవలెను. అనఁగా, పైకితీయవలయును.

● ధౌరికర్తఫలము. ●

భూమిక. ధౌరికర్తమువలన కలుగుఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కాస శ్వాస స్థి హ కుష్ఠం కఫరోగాంశ్చ వింశతిః. 25

ధౌరికర్తప్రభావేన ప్రయాంత్యేవ నసంశయః,

టీక. కాసః = కాసము (దగ్ధ), శ్వాసః = శ్వాసము (ఉబ్బున), స్థి హశ్చ = స్థి హము, కుష్ఠం = కుష్ఠ రోగము, వింశతిః కఫరోగాశ్చ = యిరువది విధములగు కఫరోగములు, ధౌరికర్తప్రభావేన = ధౌరికర్త ప్రభావము (శక్తి) వలన, ప్రయాంత్యేవ = చొచ్చుచున్నది. అనఁగా నివృత్తియగుచున్నది. నసంశయః = సంశయములేదు.

తా. కాసము, శ్వాసము, స్థి హము, కుష్ఠము, యిరువది విధములగు కఫ రోగములు ధౌరికర్తప్రభావమువలన హరించుచున్నవి. ఇందుకు సందియము లేదు.

● బ స్తికర్తము. ●

భూమిక. బ స్తికర్తలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. నాభిదగ్ధుజలే పాయతా న్యస్తనాలోత్కటాసనః. 26

ఆధారాకుంచనం కుర్యాత్ ధౌళనం బ స్తికర్త తత్,

టీక. నాభిదగ్ధుజలే = బొడ్డులోతుజలములో, పాయతా = గుదమునందు, న్యస్తనాలోత్కటాసనః = ప్రవేశిత ధౌరి (వెనురు) గొట్టమును గలవాఁడై, ఉత్కటాసనః = ఉత్కటాసనముఁడైయుండి, ఆధార = గుదమును,

అకుంచనం = జలము ఉదరములో ప్రవేశించునట్లుగ) కొంచెముగ సంకుచితము చేసి (ముచ్చి, ధౌళనంబు ర్యాత్ = కడగవలయును. తత్ = అది, అట్లు చేయునది, బ స్తికర్త = బ స్తికర్త (స్వాత్ = అగును).

తా. బొడ్డులోతు నీళ్లలోనుండి గుదమునందు వెదురుగొట్టమును జొనిపి, ఉత్కటాసనముననుండి, జలము ఉదరములో ప్రవేశించునట్లుల మూలాధారము (గుదము)ను సంకుచితము జేయవలయును. అనఁగా మూయవలెను. అనంతరము, ఉదరములో చొచ్చినజలమును ముందు చెప్పబోవు నౌలికర్తముచేత చక్కగ జాడించి, అనఁగా, ఆజలముతో నుదరమును చక్కగ ప్రత్యాహారముచేసి (కడిగి) ఆజలము ను వెలుపలికి విడువవలయును. ఈకర్తము (అనఁగా, ఈఉదరప్రత్యాహారకర్తము)ను బ స్తికర్తము అని చెప్పుదురు.

విశే. నాళమనఁగా వెదురుగొట్టము. ఆగొట్టము ఆటు అంగుళముల పొడవు గలదిగను, అందులరంధ్రము చిటికెనవ్రేలు ప్రవేశించుటకు తగినదిగను ఉండవలయును. అట్టి నాళమును, నాలుగు అంగుళములవఱకు గుదమునందు జొనిపి రెండు అంగుళములు బైటనుండునట్లుగ నుంచవలయును. ధౌరిబ స్తికర్తలు రెండును భోజనాత్పూర్వమున నాచరింపవలయును. పరమందుకూడదు. ఆచరణానంతరము యే మాత్రమును ఆలస్యముచేయక భోజనముచేయవలయును. కొందఱు మూరముచేత ప్రాణవాయువును ఆకర్షించుటను ముందుగ అభ్యసించి, జలమునందు నిలిచి, గుదమునందు నాళమును జొనుపకయే బ స్తికర్తమును అభ్యసించుచున్నారు. ఇట్లు చేయుబ స్తికర్తమువలన ఉదరములో ప్రవేశించినజలము సంపూర్ణముగ వెలికిరాదు. అందువలన ధాతుక్షయమాదిగాగల అనేకరోగములు జనియించును. కాఁబట్టి, యీవిధమగుబ స్తికర్తము చేయరాదని యోగజ్ఞులు చెప్పుదురు. గుదమునందు నాళమును జొనిపియే బ స్తికర్తము చేయవలయునని శ్రీ స్వాత్తారామయోగీంద్రులవారిమతము. ఇదియే సకలయోగులయొక్కసమ్మతము.

● బ స్తికర్తఫలము. ●

భూమిక. బ స్తికర్తప్రభావమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. గుల్మస్థిహోదరం చాపి వాతసిత్తకఫోద్భవాః. 27

బ స్తికర్త ప్రభావేన క్షీయంతే సకలామయాః,

టీక. గుల్మః = గుల్మమును, స్థి హ = స్థి హమును, ఉదరం = జలోదరమును, వాతసిత్తకఫోద్భవాః = వాతసిత్తకఫదోషములవలనఁ బుట్టునటువంటి, సకలామయాః అపి = అన్నిరోగములున్న బ స్తికర్తప్రభావేన = బ స్తికర్తసామర్థ్యమువలన, క్షీయంతే = నశించుచున్నవి.

తా. గుల్మమును, స్థి హమును, జలోదరమును, వాతసిత్తకఫోద్భవములవలనఁ బుట్టు సకలరోగములును బ స్తికర్తసామర్థ్యమువలన నశించుచున్నవి.

శ్లో. ధాత్వింద్రియాంతకరణప్రసాదం
దద్యాచ్చకాంతిం దహనప్రదీప్తిమ్,
అశేషదోషోపచయం నిహన్యా
దభ్యస్యమానం జలబ స్తికర్త.

28

టీ. అభ్యస్తమానః = అనుష్ఠింపఁబడునట్టి, జలబ స్తికర్త = జలమునందు శేనడి బ స్తికర్త,
ధాత్వింద్రియాంతకరణప్రసాదం = ధాతువులయొక్కయు, ఇంద్రియములయొక్కయు, అంతః
కరణములయొక్కయు ప్రసన్నత్వమును, స్వాస్థ్యమును, కాంతిం = కాంతిని (ప్రకాశమును), దహన
ప్రదీప్తిం = జ్వరవృద్ధియును, దద్యాత్ = ఇచ్చును. అశేషదోషోపచయమ్ = అన్నిదోషముల
యొక్క పృథ్విక్షయమును, నిహన్యాత్ = హరించును (హరింఁగొట్టును).

తా. జలముం దభ్యసించఁబడు బ స్తికర్తప్రభావమువలన ధాతుపుష్టియును, జ్ఞానేంద్రియకర్తేంద్రియ అంతకరణముల ప్రసాదమును, కాంతియును, జ్వరప్రదీ
పనమును కలుగును. వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములయొక్క పృథ్విక్షయములు నశిం
చును. అనఁగా దోషసమత్వమువలన ఆరోగ్యము కలుగునని భావము.

విశే. రసము, చర్మము, మాంసము, మేదస్సు, అస్తి, మజ్జ, శుక్లము అను
నవిధాతువులు. ఇంద్రియములనుటవలన జ్ఞానేంద్రియములను, కర్తేంద్రియములను
రెంటినిగ్రహించునది. శ్రోత్రము, త్వక్కు, చక్షువు, జిహ్వ, ఘ్రాణము అనునవి
జ్ఞానేంద్రియములు. వాక్కు, పాణి, పాదము, పాయువు, ఉపస్థము అనునవి కర్తేం
ద్రియములు మనస్సు, బుద్ధి, చిత్తము, అహంకారము అనునవి అంతకరణప్రవృ
త్తులు. దోషములయొక్క (వాతపిత్తశ్లేష్మములయొక్క) సమత్వస్థితియే ఆరో
గ్యము. బ స్తికర్తమువలన గుణదోషములు హరించును. అనఁగా పరితాపము, విశే
షము, శోకము, మోహము, కౌరవము, ఆవరణము, దైన్యము మొదలగు రాజ
సతామసగుణధర్మములు క్షయమగును. గుణాతిశయములు వృద్ధిబొందును.
అనఁగా సుఖము, ప్రకాశము, లాఘవము (చులకదనము, బరువులేమి) మొదలగు
సాత్వికగుణధర్మములయొక్క వృద్ధికలుగును. అనఁగా ఆవిర్భావమగును. ఈ ఆవి
ర్భావమే ప్రసాదమనఁబడుచున్నది.

— శేతికర్తము. —

భూమిక. శేతికర్తవిధానమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సూత్రం వితస్తి సుస్నిగ్ధం నాసానాశే ప్రవేశయేత్,
ముఖాన్నిర్గమయే చైచా నేతిస్సిద్ధే ర్నిగద్యతే.

29

టీ. వికస్తి = కానదు పొడుగుగలదియును, సుస్నిగ్ధం = ముట్టలేక మృదువుగ నుండునది
యును (అగు), సూత్రం = తాడును, నాసానాశే = నాసికాద్వారముందు, ప్రవేశయేత్ = ప్రవేశ
పెట్టవలెను. (తరువాత నాత్రాఁడును) ముఖాత్ = నోటినుండి, నిర్గమయేత్ చ = వెలికియవలెను.

నిహఃఇది (ఇట్లుచేయునది), సిద్ధేః = సిద్ధులచేత, శేతి = శేతికర్త (అని), నిగద్యతే = చెప్పుటకు
చున్నది.

తా. జానెడు పొడవుగలదియు, ముట్టలేక మృదువైనదియునగు సూత్ర
మునుగ్రహించి, యొకకొనను నాసికారంధ్రమునందు జొనిపి నోటిలోనుండి వైకి
తీయవలయును. ఇట్లుచేయుకర్తమును సిద్ధులు శేతికర్తయని చెప్పుచున్నారు.

విశే. శేతికర్తకు జానెడుసూత్రమే యను నియతిలేదు. వలయునంత, అవస
రమగునంత సూత్రమును గ్రహింపవలెను. ఈసూత్రము, తొమ్మిది, పది లేక పదు
నైదుపోచలతో పేనబడి పురిగలిగి దృఢముగా నుండునదిగ యుండవలెను. సూత్ర
ముయొక్క ప్రాంతభాగము (కొన)ను ముక్కుపుటములో ప్రవేశపెట్టి, రెండవ
ద్వారమును, అంగుళ్యగ్రముచేత బంధించి, ప్రాణవాయువును పూరించి, నోటితో
రేచింపవలయును. ఇట్లు పలుసారులు నలిపినయెడల సూత్రముయొక్కకొన నోటి
లోనికివచ్చును. అట్లు నోటిలోనికివచ్చినకొనను ఒకచేతితోను, నాసికాద్వారము
నకు వెలుపలనున్నకొనను రెండవచేతితోను పట్టుకొని పలుసారులు మెల్లగా
బాహ్యంతరములకు చాలనముచేయవలెను. అనఁగా, మాండువెనుకలకు లాగవల
యును. ఇది శేతికర్తయొక్కవిధానము.

చకారమును ప్రయోగించుటవలన, కొండలు, ఒకనాసికాద్వారమునందు
సూత్రపుకొనను ప్రవేశపెట్టి, రెండవద్వారమునుండి వెలుపలకు తీయవలయునని
చెప్పుచున్నారు. అదిఎట్లున, నాసికాద్వారమునందు సూత్రపుకొనను యొకదానిని
ప్రవేశపెట్టి, రెండవకొనను చేతితో పట్టుకొనవలయును. సూత్రమును ప్రవేశ
పెట్టిన నాసికాద్వారముగాక రెండవనాసికాద్వారమును, అంగుళ్యగ్రమున బం
ధించి, ప్రాణవాయువును పూరింపవలయును. బైటనుండువాయువు ప్రాణవాయు
వని, శరీరములోనుండువాయువు అపానవాయువు అని ప్రసిద్ధము. తరువాత
తక్కిన నాసికాద్వారమునుండి రేచింపవలయును. ఇట్లు పలుసారులు చేయుటవలన,
రేచకముసలుపు నాసికారంధ్రమునుండి సూత్రపుకొన బయటికివచ్చును. అపుడు
సూత్రమును వెనుకటివలెనే చాలనముచేయవలెను. ఇదియును పలుసారులు ప్రయ
త్నించినఁగాని సిద్ధింపదు.

— శేతికర్తఫలము. —

భూమిక. శేతికర్తఫలన కలుగుఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కపాలశోధనీ చైవ దివ్యదృష్టిప్రదాయినీ,
జత్తూర్ధ్వజాతరోగౌఘం నేతి రాశు నిహంతిచ.

30

టీ. కపాలశోధనీ = కపాలశుద్ధిచేయునదియును, దివ్యదృష్టిప్రదాయినీ = దివ్య(మాత్స)

దృష్టిని యిచ్చునదియు (అగు), నేతిః=నేతికర్త, ఇత్యార్థకాతరోగాఘం=భుజములమీదఁ బుట్టు రోగనమూహమును, ఆశ=శీఘ్రముగ, నిహంతిచ=హరించును (నివృత్తిచేయును).

తా. కపాలమును శుద్ధిజేయునదియు, సూక్ష్మదృష్టి నొసంగునదియునగు నేతి కర్త భుజములమీదఁ బుట్టురోగములను నాశనముచేయును.

విశే. మొదటిచకారము నాసికాద్వారములనుగూడ శుద్ధిజేయునని సూచించుచున్నదనియును, రెండవచకారము పాదపూరణముకొఱకనియును గ్రహించునది.

—ॐ త్రాటకకర్తము. ॐ—

భూమిక. త్రాటకకర్తలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. నిరీక్షే నిశ్చలదృశా సూక్ష్మలక్ష్యం సమాహితః,
అశ్రుసంపాతపర్యంత మాచార్యై స్త్రాటకం స్మృతమ్.

31

టీక. సమాహితః=ఏకాగ్రచిత్తుడై (నిశ్చలమనస్కుడై), నిశ్చలదృశా=స్థిరదృష్టితో(చలించని దృష్టితో), సూక్ష్మలక్ష్యం=సూక్ష్మలక్ష్యమును (చిన్నగురుతును), అశ్రుసంపాతపర్యంతం=కన్నీరుకారు నంతదనుక, నిరీక్షే=మాడవలెను. (ఇదం=దీనిని, ఇట్లు చేయుకర్తమును) ఆచార్యైః=మత్స్యేంద్రాది ఆచార్యులచేత, త్రాటకం=త్రాటకకర్తము (అని), స్మృతమ్=చెప్పఁబడినది.

తా. ఏకాగ్రచిత్తమున స్థిరదృష్టితో సూక్ష్మలక్ష్యమును అనఁగా సూక్ష్మమైన గురుతును, కన్నీరుకారునంతదనుక చూచుచుండవలయును. ఇట్లు చేయుకర్తమును మత్స్యేంద్రాదిఆచార్యులు త్రాటకకర్తమని చెప్పియుండిరి.

విశే. ఉదయమున నిద్రనుండిలేచి, సుఖాసనాసీనుడై, కండ్లు తెరిచి ఒక చిన్నగురుతునందు లక్ష్యమూని ఏకాగ్రచిత్తముతో స్థిరదృష్టితో దిలకించుచు త్రాటకమును అభ్యసించవలయును. మిగుల స్వచ్ఛమైన చిన్నపదార్థమును లక్ష్యముగ నిడుకొనవలయును. ఈకర్తము వాయువును, దృష్టిని స్థిరత్వమునుజొందించును. ఈవిధముగ లక్ష్యమును దృఢమొనర్చి, కొంచెమునెపు కండ్లుమూసి, అనంతరము ఒక్కమాటుగ తెరిచి, నిర్మలమైన ఆకాశమును, సూర్యోదయమగునంతదనుక ఏకాగ్రచిత్తముతో చూడవలయును. ఇందువలన నిర్మలమైనదృష్టి కలుగును. ఈత్రాటకమునాసికాగ్రమునందు సిద్ధించునేని అనతికాలములో సమస్తరోగములు నివృత్తియగును. ప్రామధ్యమందు సిద్ధించెనేని, భేచరియును, దివ్యదృష్టియును, యోగఫలమును సిద్ధించును. ఇందువలన శిరోకమలమందుండువాయువును, హృదయమును చక్కబడును. త్రాటకాభ్యాసమువలన కూర్మవాయువును, మూలబంధమువలన అపానవాయువును, జాలంధరబంధమువలన ఉదానవాయువును, చాలనమువలన సమూహవాయు ప్రాణవాయువులును స్థిరములగుచున్నవి. అనఁగా జయింపఁబడుచున్నవి.

—ॐ త్రాటకకర్తఫలము. ॐ—

భూమిక. త్రాటకఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మోచనం నేత్రరోగాణాం తంద్రాదీనాంకపాటకమ్,
యత్నత స్త్రాటకం గోప్యం యథాహాటకపేటకమ్.

32

టీక. నేత్రరోగాణాం=నేత్రరోగములను, మోచనం=హోగొట్టునదియును, తంద్రాదీనాం=మాంద్యము మొదలగు రోగములను, కపాటకమ్ = ద్వారమువలె నిరోధించునదియును (అగు), త్రాటకం=త్రాటకమును, హాటకపేటకమ్=బంగారు పెట్టెనుబోలె, యత్నతః=ప్రయత్నపూర్వకముగ, గోప్యం=గోపనీయము. అనఁగా గోప్యముగ నుంచఁదగినది.

తా. నేత్రరోగములనుబోగొట్టునదియును, తంద్రాదిరోగములను చేరకుండ నిరోధించునట్టిదియునగు త్రాటకమును బంగారుపెట్టెవలె ప్రయత్నపూర్వకముగ, రహస్యముగ దాచవలయును.

విశే. నిద్రకు ముందువచ్చు సోమరితనరూపకమైనతామసవృత్తి తంద్రయనఁబడుచున్నది.

—ॐ నాలికర్తము. ॐ—

భూమిక. నాలికర్తవిధానమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అమందావర్తవేగేన తుండం సవ్యావసవ్యతః,
నతాంసో భ్రామయే దేషా నాలిః సిద్ధేః ప్రచక్ష్యతే.

33

టీక. నతాంసః = వంచినభుజములుగలవాడై, అమందావర్తవేగేన = మిక్కిలి వేగముగా తిరుగునీటినుడిబోలెడివేగముతో, సవ్యావసవ్యతః=కుడియెడమలకు, తుండం=ఉదరమును, భ్రామయేత్=ప్రవృత్తిపరుచును. ఏషాం = ఇది (ఇట్లు చేయుకర్త), సిద్ధేః=యోగసిద్ధులచేత, నాలిః=నాలికర్తము (అని), ప్రచక్ష్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. వంచినభుజములు గలవాడై, మిక్కిలి వేగముగా తిరుగు నీటినుడిబోలినవేగముతో కుడియెడమలకు ఉదరమును త్రిప్పవలయును. ఇట్లుచేయుకర్తను సిద్ధులు నాలికర్త యని చెప్పుచున్నారు.

—ॐ నాలికర్తఫలము. ॐ—

భూమిక. నాలికర్తమువలన కలుగుఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మందాగ్ని సందీపనపాచనాది సంధాపికానందకరీ సదైవ,
అశేషదోషమయశోషిణీచ హాతక్రియాచూళి రియంచ నాలిః.

34

టీక. మందాగ్ని సందీపనమ్ = మందమైన ఇతరాగ్నియొక్కవృద్ధిని కలుగజేసి, పాచనాది సంధాపికా = జీర్ణకర్తమొదలగువానిని గఢుఘాన్ని, సదైవ = నిరంతరము, అనందకరీ = అనంద

మును కలుగఁజేయునదియు, ఆశేషదోషముయశోషిణీచ = సమస్తమైన దోషములను, వానివలన కలుగువ్యాధులను ఎండింపఁజేయునదియు అనఁగా నశించఁజేయునదియు (నశు), ఇయంచనాళిః = ఈనాళికర్తము, హతక్రియాచాళిః = హతక్రియలకు కిరీటము (వంటిది).

తా. మందాగ్నిని ప్రజ్వలించఁజేసి, జీర్ణశక్తిని మొదలగువానిని కలిగించు నదియు, నిరంతరము ఆనందము నొసంగునదియు, వాతపిత్తకఫదోషములను, వాని వలన కలుగు సమస్తరోగములను నాశము జేయునదియునగు ఈనాళికర్తము, హతక్రియలకు కిరీటమువంటిది.

విశే. ఆదిశబ్దమువలన మలశుద్ధికూడ కలుగునని తెలియునది.

—●● కపాలభాతిలక్షణము. ●●—

భూమిక. కపాలభాతిలక్షణమును జెప్పుచున్నారు —

శ్లో. భస్మావల్లోహకారస్య రేచపూరౌ ససంభ్రమా,
కపాలభాతి ర్విఖ్యాతా కఫదోషవిశోషిణీ.

35

టీక. లోహకారస్య = కంసాలివానియొక్క, భస్మావత్ = తోలుతిత్తివలె, ససంభ్రమా = మిక్కిలివేగముతోఁగూడిన, రేచపూరా = రేచకపూరకములు (చేయునది), కఫదోషవిశోషిణీ = కఫదోషములను బోగొట్టునట్టిది, కపాలభాతిః = కపాలభాతి (యని), విఖ్యాతా = ప్రసిద్ధిఁజెందినది.

తా. లోహకారుని తిత్తిబోలెడివేగముతోఁగూడినవేగముతో రేచకపూరకములు జేయునది, కఫదోషములను బోగొట్టునట్టిది కపాలభాతియని ప్రసిద్ధిఁజెందినది.

—●● షట్కర్తప్రయోజనము. ●●—

భూమిక. షట్కర్తములు ప్రాణాయామమునకు ఉపకారకములని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. షట్కర్తనిర్గతస్థాల్యకఫదోషమలాదికః,
ప్రాణాయామం తతః కుర్యాత్ అనాయాసేన సిద్ధ్యతి.

36

టీక. షట్కర్తం = ఛారిమొవలగు ఆఱుకర్తలచేత, నిర్గతః = బోగొట్టఁబడిన, స్థాల్యం = స్థూలస్థితియును, కఫదోషమలాదికః = కఫదోషములు మలములు మొదలగునవి (గలవాఁడు), ప్రాణాయామం = ప్రాణాయామమును, కుర్యాత్ = చేయవలెను. తతః = అందువలన, అనఁగా, షట్కర్తయు కమైన ప్రాణాయామమువలన, (యోగః = యోగము) అనాయాసేన = అయాసములేకుండగనె, సిద్ధ్యతి = సిద్ధిండుచున్నది.

తా. షట్కర్తలవలన శరీరస్థాల్యము, కఫదోషము, మలము, పిత్తము, వాతము మొదలగునవి నిర్గతములైనవిప్పుట ప్రాణాయామమును అభ్యసించవలయును. అట్లు సలిపినయెడల కష్టములేకుండ యోగము సిద్ధించును.

విశే. ఆదిశబ్దమువలన పితృదులుకూడ నివృత్తియైన పిమ్మట యని గ్రహింపవలయును. షట్కర్తసిద్ధి లేనియెడ ప్రాణాయామమునందు కష్ట మధికమగును. గనుక షట్కర్తయు క్తముగ ప్రాణాయామము సలుపుట యుచితము.

—●● షట్కర్తలాభాలభ విచారము. ●●—

భూమిక. మతాంతరముచేత షట్కర్తము లప్రయోజనములని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ప్రాణాయామైరేవ సర్వే ప్రశుప్యంతి మలాశ్రితి,
అచార్యాణాంతు కేషాంచి దన్యత్కర్త ససమ్మతమ్.

37

టీక. ప్రాణాయామైరేవ = ప్రాణాయామములచేతనే, సర్వమలాః = అన్నిమలములు, ప్రశుప్యంతి = నిశ్శేషముగ ఎండిపోవుచున్నవి. అనఁగా, నివృత్తియగుచున్నవి. ఇతి = ఈకారణముచేత, కేషాంచిత్ అచార్యాణాంతు = యాజ్ఞవల్క్యుది కొందఱు అచార్యులకు, అన్యత్కర్త = ప్రాణాయామమునకు అన్యమైన షట్కర్తలు, ససమ్మతమ్ = సమ్మతముకాదు.

తా. ప్రాణాయామముచేతనే సకలమలములు నశించుచున్నవనెడి కారణముచేత, (యాజ్ఞవల్క్యుది) అచార్యులుకొందఱకు, ప్రాణాయామమునకు అన్యమైన షట్కర్తములు సమ్మతములేదు.

విశే. వాయుపురాణమందు “అచినోతిచ శాస్త్రార్థ మాచారే స్థాపయత్వపి, స్వయమాచరతే యస్తా దాచార్యస్తేన కథ్యతే” “శాస్త్రార్థములను సంగ్రహించి, శాస్త్రోక్తఅచారములను స్వయముగ నాచరించుచు, యితరులను తదాచారముల యందు ప్రవర్తించఁజేయువారు అచార్యులని చెప్పఁబడుచున్నారు.” అని చెప్పఁబడియున్నది.

—●● గజకరణి. ●●—

భూమిక. గజకరణిలక్షణమును జెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఉదరగతపదార్థ ముద్వమంతి పవనమపాన ముదీర్య కంఠనాశే,
క్రమపరిచయవశ్య నాడిచక్రా గజకరణితి నిగద్యతే హతజ్ఞైః.

38

టీక. అపానవచనం = అపానవాయువును, కంఠనాశే = కంఠనాశమును, ఉదీర్య = పైకి ఎత్తి, లేపి, ఉదరగతపదార్థం = ఉదరస్థపదార్థమును, అనఁగా భుజించినఅన్నమును, త్రాగిన జలమును, (యోగినః = యోగులు), ఉద్వమంతి = వమనముచేయుదురు. క్రమపరిచయ = సక్రమాభ్యాసమువలన, వశ్యః = స్వాధీనమైన, నాడిచక్రా = నాడిసమూహముగల (క్రియ), హతజ్ఞైః = హతయోగము తెలిసినవారిచేత, గజకరణిఇతి = గజకరణియని, నిగద్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. అపానవాయువును కంఠనాశములోనికి గ్రహించి, అనఁగా మీఁదికిలేవనెత్తి, ఉదరస్థమైన అన్న పానములను యోగులు వాఙ్మతిచేయుచున్నారు. సక్రమా

భ్యాసమువలన స్వాధీనమైన నాడీచక్రముగల ఈక్రియ హతయోగజ్ఞులచేత గజకరణియని చెప్పబడుచున్నది.

విశే. “క్రమపరిచయ వశ్యనాడిమార్గః” అని పాఠాంతరము. క్రమముగా, సక్రమాభ్యాసము చేయుటవలన, ఏక్రియయందు నాడీమార్గము కంఠమువఱకును వశమగుచున్నదో, ఆక్రియయని తాత్పర్యము. గజకరణియొక్క అభ్యాసక్రమము:—ఉత్కటాసనస్థుడై, ఋజుకాయముగలిగి, నౌలికర్మచేత జఠరాగ్నిని ప్రజ్వలింపజేసి, అపానవాయువును, కంఠనాళములోనికి లేవనెత్తి, ఇంతకుమున్ను ఉదరములోనికి గ్రహించిన ఆహారమును వమనము చేయవలెను. అనఁగా, ఉత్కటాసనస్థుడై, చేతులను మోకాళ్ల మీఁద దృఢముగ ఆని, ముందుకు వంగి, అపానవాయువును మీఁదికిలాగి, మున్ను గ్రహించిన అన్నపానములను వాంతిచేయవలెను. ఒకప్పుడు వాంతిరానియెడల, కటిప్రదేశమును లేపి, అనఁగా ముందుకువంగి, మోకాళ్లను ముంజేతులతో పట్టుకొని, ముందుచెప్పినరీతిని వాంతిచేయవలయును.

— ప్రాణాయామాభ్యాసము ఆవశ్యకకర్తవ్యము. —

భూమిక. ప్రాణాయామాభ్యాస మవశ్యక కర్తవ్యమని సహేతుకముగ నాలుగుశ్లోకములచేత చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. బ్రహ్మదయోపి త్రిదశాః పవనాభ్యాసతత్పరాః,
అభూవ న్నంతకభయా త్తస్మా త్పవన మభ్యసేత్.

39

టీక. బ్రహ్మదయోపి త్రిదశాః = బ్రహ్మమొదలగు దేవతలుకూడ, అంతకభయాత్ = యమునియొక్క భయమువలన, పవనాభ్యాస తత్పరాః = ప్రాణాయామాభ్యాస తత్పరులు, అభూవ = అయియుండిరి. తస్మాత్ = అకారణముచేత, పవనమ్ = రేచక త్రారక కుంభక భేదమునాడి వివిధప్రాణాయామమును, అభ్యసేత్ = అభ్యసించవలెను.

తా. బ్రహ్మది దేవతలుకూడ, యమునియొక్క భయమువలన, రేచక పూరక కుంభక భేదమనెడు వివిధ ప్రాణాయామము సలుపుటకు తత్పరులై యుండిరి. కాబట్టి ప్రాణాయామమును అభ్యసించవలయును.

విశే. బ్రహ్మదిదేవతలుకూడ అభ్యసించినవారనుటవలన, ఎల్ల వారును అభ్యసించవలయునని స్పష్టమగుచున్నది. బ్రహ్మదిదేవతలుకూడ, అంతకునుకు వెఱచి, ప్రాణాయామాభ్యాస తత్పరులై మృత్యువిజయమును బడిసినవారగుటచేత, యోగులును మునులును ప్రాణాయామమును చేయవలయునని యోగచూడామణి యందు చెప్పబడియున్నది. అన్ని యోగములు ప్రాణాయామమువలన సిద్ధించుచున్నవనియును, ప్రాణాయామము లేనియోగములు నిష్ఫలములనియును, రాజసిద్ధాంత రాజయోగమునందు చెప్పబడియున్నది. అందువలన ఎల్ల వారును, రేచక పూరక కుంభక భేదములుగల భిన్న భిన్న ప్రాణాయామములను సలుపుటకు సావధానచిత్తులై యుండవలయును.

శ్లో. యావద్బద్ధో మరుదేహే యావచ్చిత్తం నిరాకులమ్,
యావద్దృష్టి ర్భువోర్మధ్యే తావత్కాలభయం కుతః.

40

టీక. యావత్ = ఎంతకాలమువఱకు, మరుత్ = ప్రాణవాయువు, దేహే = దేహమందు, బద్ధః = బంధించబడి యున్నదో, అనఁగా, ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసక్రియలు లేనిదైయున్నదో, యావత్ = ఎంతకాలమువఱకు, చిత్తం = అంతఃకరణము, నిరాకులమ్ = వ్యాకులములేక స్థిరముగ ఏకాగ్రముగ నుండునో, యావత్ = ఎంతకాలమువఱకు, దృష్టిః = ధ్యానము, అనఁగా, అంతఃకరణవృత్తి, భువోర్మధ్యే = భూమధ్యమునందు (నిలిచియున్నదో), తావత్ = అంతవఱకు, కాలభయం = యమునిభయము, అనఁగా మృత్యుభయము, కుతః = ఎక్కడిది? అనఁగా లేదని భావము.

తా. ఎంతవఱకు శరీరమందు ప్రాణవాయువు బద్ధమైయున్నదో, ఎంతవఱకు చిత్తము నిరాకులమై యున్నదో, ఎంతవఱకు దృష్టి అనఁగా అంతఃకరణవృత్తి నిలిచియుండునో, అంతవఱకు అనంతకునివలని భయమేది? అనఁగా లేదు.

విశే. “భాద్యచే నచకాలేన బాధ్యతే నచకర్తణా, సాధ్యతే నసకేనాపి యోగీయుక్త స్సమాధినా.” సమాధియుక్తుడైన యోగి కాలునిచే భక్షింపబడఁడు. కర్తలచే బాధింపబడఁడు. దేనిచేతను సాధింపబడఁడు. అని ప్రసిద్ధము. ఇందువలన స్వాధీనుఁడు అనఁగా, సాత్వికధర్మప్రవృత్తిగలవాఁడు అగునని తేలియఁబడుచున్నది. ఇచ్చట దృష్టియన జ్ఞానసామాన్యము.

శ్లో. విధివత్ప్రాణసంయామైః నాడీచక్రే విశోధితే,
సుషుమ్నావదనం భిత్వా సుఖా ద్విశతి మారుతః.

41

టీక. విధివత్ = ఆననము, బంధము మొదలగు విధులతోకూడినటువంటి, ప్రాణసంయామైః = ప్రాణాయామములవలన, నాడీచక్రే = నాడీసమూహములు, విశోధితే (నలి) = నిర్మలములైనయెడల, మారుతః = ప్రాణవాయువు, సుషుమ్నా = ఇడాపింగళానాడులకు మధ్యమందుండు సుషుమ్నానాడియొక్క, వదనం = ముఖమును, అనఁగా మార్గమును, భిత్వా = భేదించుకొని (తెరిచుకొని), (అందు అనుషుమ్నలో) సుఖాత్ = సుఖముగా, విశతి = ప్రవేశించును.

తా. విధిపూర్వకమగు అనఁగా, ఆననము, జాలంధరబంధము మొదలగు విధులతో కూడినటువంటి ప్రాణాయామములవలన నాడీసమూహములు నిర్మలములగునెడల, ప్రాణవాయువు, ఇడాపింగళుల నడుమనుండు సుషుమ్నానాడియొక్క మార్గమును తెఱచుకొని యందు సుఖముగ ప్రవిష్టమగుచున్నది.

శ్లో. మారుతే మధ్యసంచారే మనఃస్థైర్యం ప్రజాయతే,

యోమనః సుస్థిరీభావః సై వాఽవస్థా మనోన్తనీ.

42

టీక. మారుతే = ప్రాణవాయువు, మధ్యసంచారే = సుషుమ్నా మార్గమధ్యమందు సంచరించిన (యెడల), మనఃస్థైర్యం = చిత్తస్థిరత్వము, అనఁగా, శ్మయస్వరూపమైనవృత్తి ప్రవాహము, ప్రజా

యతే = పుట్టుచున్నది. మనఃసుఖీరీభావః = మనస్సుయొక్క నిశ్చలత్వము, యః = యేదియో, సా అవస్థావివ = ఆయవస్థయే, మనోన్తనీ=మనోన్తన్యవస్థ.

తా. ప్రాణవాయువు సుషుమ్నామార్గమధ్యమందు సంఘారము గలది యగునేని మనస్తైర్యము అనఁగా, భ్యేయస్వరూపమైన వృత్తిప్రవాహము కలుగు చున్నది. అట్లుకలుగు మనోస్థిరత్వమే మనోన్తనీఅవస్థ అని యనఁబడుచున్నది.

విశే. మనోన్తని యనుపదము ఉన్తనియొక్క పర్యాయపదము.

— విచిత్ర కుంభక ప్రాణాయామ ప్రయోజనము. —

భూమిక. విచిత్రకుంభకములయందు ప్రవృత్తిని గలిగించుటకునై, వాని యొక్క విచిత్రఫలములను వివరించి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. తత్పిద్యయే విధానజ్ఞా శ్చిత్రాన్ కుర్వంతి కుంభకాన్,
విచిత్రకుంభకాభ్యాసాత్ విచిత్రాం సిద్ధి మాఘ్నయాత్. 43

టీక. విధానజ్ఞా = కుంభక ప్రాణాయామముయొక్క లక్షణములను తెలిసినవారు, తత్పిద్యయే=ఆతత్పిద్యవస్థ సిద్ధించుకొనుట, చిత్రాన్ = సూర్యభేదనము మొదలగు నానావిధములైన, కుంభ కా = కుంభకప్రాణాయామములను, కుర్వంతి = చేయుచున్నారు. విచిత్రకుంభకాభ్యాసాత్=విచిత్ర (నానావిధములగు) కుంభకములయొక్క అభ్యాసమువలన, విచిత్రాం = అనేకవిధ నానావిధములైన, లేక జన్త, ఓషధి, తపము, మంత్రము అనునవియైన, సిద్ధిమ్ = సిద్ధిని, ఆఘ్నయాత్=పొందుచున్నారు.

తా. కుంభక ప్రాణాయామముయొక్క లక్షణములను తెలిసినయోగులు, ఆమనోన్తన్యవస్థాసిద్ధికోసకు వివిధములగు, అనఁగా, సూర్యభేదనాది వివిధకుంభకములను సలుపుచున్నారు. విచిత్రకుంభకాభ్యాసమువలన విచిత్రసిద్ధిని బొందుచున్నారు.

విశే. భాగవతమునందు:—“జన్తాషధి తపోమంత్రై ర్యావతీ రిహసిద్ధయః, యోగేనాపన్నీతితాః సర్వాః నాన్వైరోగగతిం వ్రజేత్.” జన్తము, బోషధము, తపము, మంత్రము అనువానివలన నిచ్చుట యేయేసిద్ధులు కలుగుచున్నవో ఆయా సిద్ధులనన్నిటిని యోగముచేత బొందుచున్నాడు కాని, యోగగతిని, అనఁగా యోగమువలన బొందదగుదానిని, తక్కినవానిచే (ఇతరకర్మలచే) బొందడు. అని చెప్పఁబడియున్నది. యోగగతియనఁగా ప్రత్యాహారాది పరంపరాగత ఫలమని భావము.

— అష్టకుంభకముల నామములు. —

భూమిక. అష్టకుంభకములయొక్క నామములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సూర్యభేదన ముజ్జాయా సీత్కారి శీతలీ తథా,

భస్త్రికా భ్రామరీ మూర్ఘా స్థావిని త్వష్టకుంభకాః. 44

టీక. సూర్యభేదనమ్ = సూర్యభేదనము, ఉజ్జాయా=ఉజ్జాయి, సీత్కారి = సీత్కారి, శీతలీకథా = శీతలి, భస్త్రికా = భస్త్రిక, భ్రామరీ = భ్రామరి, మూర్ఘా = మూర్ఘ, స్థావిని = స్థావిని, ఇతి=అని, అష్టకుంభకాః = ఎనిమిదివిధములగు కుంభకప్రాణాయామములు.

తా. సూర్యభేదనము, ఉజ్జాయి, సీత్కారి, శీతలి, భస్త్రిక, భ్రామరి, మూర్ఘ, స్థావిని అని కుంభకములు ఎనిమిదివిధములు.

— కుంభకయోగి. —

భూమిక. హతసిద్ధియందు పరమహంసక్రియలగు వివిధకుంభకములయొక్క సాధారణయుక్తిని, అనఁగా విధిని మూఁడుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పూరకాంతేతు కర్తవ్యో బంధో జాలంధరాభిధః,
కుంభకాంతే రేచకాదా కర్తవ్య స్త్రాడ్ధియానకః. 45

టీక. పూరకాంతేతు = పూరకముచేసినవెంటనే, ఆలస్యములేక, జాలంధరాభిధః = జాలంధరమునపేరుగల, బంధః=బాధము, కర్తవ్యః = చేయఁదగినది. ఉడ్ధియానకః=ఉడ్ధియానకబంధ మన్ననో, కుంభకాంతే = కుంభకముయొక్క అంతమందు, అనఁగా, కుంభకము కొంచెము నిలిచి యున్నపుడు, రేచకాదా = రేచకముయొక్క పూర్వమందు, కర్తవ్యః = చేయఁదగినది.

తా. పూరకప్రాణాయామాంతమందువినా విలంబముగ జాలంధరబంధము ను చేయవలయును. కుంభకాంతమందు, అనఁగా, కుంభకము కొంచెము మిగిలి యున్నపుడు, రేచకప్రాణాయామమునకుముందు ఉడ్ధియానబంధమును చేయవలయును.

విశే. “తు”కారమువలన కుంభకముయొక్క పూర్వమందు, జాలంధరబంధమును చేయవలయునని తెలియవలయును. నాభిప్రదేశమును ప్రయత్నవిశేషము చేత వెనుకప్రక్కకు లాగుట, ఉడ్ధియానబంధ మనఁబడుచున్నది. కంఠమును సంకుచితమొనర్చి గడ్డమును హృదయమందు జేర్చిపట్టునది జాలంధరబంధ మనఁబడుచున్నది.

శ్లో. అధస్తా త్కుంచనే నాశు కంఠసంకోచనే కృతే,
మధ్యే పశ్చిమతానేన స్యా త్ప్రాణో బ్రహ్మనాడిగః. 46

టీక. కంఠసంకోచకృతే=కంఠమునుసంకుచింపచేయుటవలనను, అనఁగా జాలంధరబంధము చేయుటవలనను, అశ్=శీఘ్రముగా, అధస్తా = మూలాధారమును (గుదమును), కుంచనే=సంకుచింపము చేయుటవలనను, అనఁగా, మూలబంధము చేయుటవలనను, మధ్యే=నాభిప్రదేశమును, పశ్చిమ తానేన=వెనుకకు లాగుటవలనను, అనఁగా, ఉడ్ధియానబంధము చేయుటవలనను, ప్రాణః=ప్రాణనాయువు, బ్రహ్మనాడిగః=బ్రహ్మనాడియనెడు సుషుమ్నను బొందునదిగ, స్యాత్=అగును.

విశే. జిహ్వబంధమును గురుముఖమువలన చక్కగ నెఱిగియుండినయెడల, జిహ్వబంధపూర్వకమైన జాలంధరబంధమువలననే ప్రాణాయామము సిద్ధించును. అనఁగా, వాయుప్రకోపనమువలన కలుగఁదగిన ధాతుప్రసన్నము, శరీరకార్యత్యము, ముఖవికాసము మొదలగు సంపూర్ణచిహ్నములు (లక్షణములు) ను కలుగుచున్నవి. అందువలన మూలబంధ ఉడ్డీయానబంధములు రెండిటియొక్కఫలమును సిద్ధించుచున్నది. గనుక, నారెండును అనుపయోగములైనవి అగును. అవిరెండును జిహ్వబంధపూర్వకమైన జాలంధరబంధముచేతనే యుక్త్యంతరముగ సిద్ధించుచున్నవి. జిహ్వబంధము తెలియనినాడు, పైనిచెప్పినరీతిని జాలంధరబంధ, మూలబంధ, ఉడ్డీయానబంధములతోడనే ప్రాణాయామమును జేయవలయును. ఈ మూడుబంధములు గురుముఖముననే దెలియఁదగునవి. మూలబంధము చక్కగా దెలియనియెడల, ధాతుక్షయము, మూత్రబంధము, అస్థిమాంద్యము, నాదమాంద్యము, మలబంధము (మేకపెంటికలవలె మలము బైలువెడలుట) మొదలగు నానావిధములగు రోగములు బయలువెడలును. పైనిచెప్పిన రోగములు చూపట్టేనేని మూలబంధము చక్కబడుటలేదని తెలియవలెను. ధాతువుష్టి, మలశుద్ధి, అగ్నిదీపనము, నాదప్రకటనము మొదలగు చిహ్నములు చూపట్టేనేని మూలబంధము చక్కబడెనని తెలియవలెను.

శ్లో. అపాన మూర్ధ్వ ముత్థాప్య ప్రాణం కంఠా దధో నయేత్,
యోగీ జరావిముక్తస్యన్ పోడశాబ్దవయో భవేత్. 47

టీక. అపానమ్=అపానవాయువును, ఉర్ధ్వం=మీదికి, ఉత్థాప్య=లేపనెత్తి, ప్రాణం=ప్రాణవాయువును, కంఠాత్ = కంఠమునకు, అధః=క్రిందుభాగముగ, నయేత్=నడిపింపవలయును. (ఇట్లు చేయు) యోగీ=యోగి, జరావిముక్తస్యన్=ముసలితనమునుండి విడువఁబడినవాడై, పోడశాబ్దవయః=పదహారుసంవత్సరములప్రాయమువాఁడు, భవేత్=అగును.

తా. అపానవాయువును ఉర్ధ్వగతిగనఁజేసి, అధారమును కుంచితముచేయుటచేత ప్రాణవాయువును కంఠమునకు క్రిందుభాగముగ నడిపింపవలయును. ఇట్లుచేయు యోగి జరావిముక్తుడగుటయేగాక, అనఁగా, ముసలితనము లేనివాడగుటయేగాక, పదాతేంద్రప్రాయమువాడగును.

విశే. “పూరకాంతేతు కర్తవ్యః” అను 45-వ శ్లోకము మొదలుకొని చెప్పఁబడిన శ్లోకములవలన అర్థము బక్కటే నిర్ధారణము చేయఁబడుచున్నది. “పూరకాంతేతు కర్తవ్యః” అను 45-వ శ్లోకమువలన, బంధములయొక్క సమయమును, “అధస్తాత్కుంచనేన” అను 46-వ శ్లోకమువలన, బంధములయొక్క లక్షణము(స్వరూపము)ను, “అపానమూర్ధ్వముత్థాప్య” అను 47-వ శ్లోకమువలన బంధములయొక్క ఫలమును జెప్పఁబడియెను. అదియే యీశ్లోకత్రయమందలి విశేషము. జాలంధరబంధ మూలబంధములు చేయుటవలన, నాభీప్రదేశమును వెనుకకు ఆకర్షించునట్టి

(లాగునట్టి) ఉడ్డీయానబంధము తనంతటతానే కలుగుచున్నది. గాన, ఈశ్లోకమందు ఆబంధమునుగూర్చి చెప్పఁబడుటలేదు. జ్ఞానేశ్వరులు, భగవద్గీతయొక్క ఆఱవ యధ్యాయవ్యాఖ్యానమునందు, “మూలబంధ జాలంధరబంధములు చేయుటవలననే ఉడ్డీయానబంధములు స్వయముగఁ గలుగుచున్నద”ని వ్రాసియున్నారు.

— యోగాభ్యాసక్రమము. —

శ్లో. యోగాభ్యాసక్రమం వత్సే యోగినాం యోగసిద్ధయే,
ఉషఃకాలే సముత్థాయ ప్రాతఃకాలేఽథవా బుధః. 1
గురుం సంస్మృత్య శిరసి హృదయే స్వేష్టదేవతామ్,
శౌచంకృత్వా దంతశుద్ధిం విదవ్యా ధృష్టధారణమ్. 2
శుచాదేశే మతే రమ్యే ప్రతిష్ఠాప్యాసనం మృదు,
తత్రోపవిశ్య సంస్మృత్య మనసా గురు మీశ్వరమ్. 3
దేశకాలాచ సంకీర్త్య సంకల్ప్య విధిపూర్వకమ్,
“అద్యేత్యాది శ్రీపరమేశ్వర ప్రసాదపూర్వకం సమాధితత్ఫలసిద్ధ్యర్థ మా
సనపూర్వకాన్ ప్రాణాయామాదీన్ కరిష్యే.”
అనంతం ప్రణమేద్దేవం నాగేశం పీఠసిద్ధయే. 4
“మణిభ్రాజత్ఫణాసహస్రవిధృత విశ్వంభరామండలాయానంతాయ నాగ
రాజాయనమః.”
తతోఽభ్యసే దాసనాని శ్రమజాతేశవాసనమ్,
అంతే సమభ్యసే తత్తు శ్రమాభావేశు నాభ్యసేత్. 5
కరణీం విపరీతాభ్యాం కుంభకా త్పూర్వమభ్యసేత్,
జాలంధరప్రసాదార్థం కుంభకాత్పూర్వయోగతః. 6
విధాయాచమనం కృత్వా కర్తాంగం ప్రాణసంయమమ్,
యోగీంద్రాదీన్ నమస్కృత్య కౌర్తాచ్చ శివవాక్యతః. 7

కూర్తవ్యురాణే శివవాక్యమ్:—

సమస్కృత్యాఽథ యోగీంద్రాన్ సశిష్యాంశ్చ వినాయకమ్,
గురుంచైవాఽథ మాం'యోగీ యుంజీత సుసమాహితః. 8
బధ్వాభ్యాసే సిద్ధపీఠం కుంభకా బంధపూర్వకమ్,
ప్రథమేదశకర్తవ్యః పంచవృథ్యా దినేదినే. 9
కార్యా అశీతిపర్యంతం కుంభకాః సుసమాహితైః,
యోగీంద్రః ప్రథమం కుర్యా దభ్యాసం చంద్రసూర్యయోః 10
అనులోమవిలోమాభ్యా మేతం ప్రాహుర్నసీషిణః,
సూర్యభేదన మభ్యస్య బంధపూర్వక మేకః. 11

ఉజ్జాయి నం తతః కుర్యా త్సీతాగ్నిం శీతలీం తతః,
 భస్మికాంచ సమాభ్యస్య కుర్యా దన్యా న్నవాపరాన్. 12
 ముద్రాః సమభ్యసే ద్భవా గురువక్త్రా ద్యథాక్రమమ్,
 తతః పద్మాసనం బభ్యా కుర్యా న్నాదానుచింతనమ్. 13
 అభ్యాసం సకలం కుర్యా దీశ్వరార్పణ మాదృతః,
 అభ్యాసా దుత్థితస్నానం కుర్యా దుష్టేన వారిణా. 14
 స్నాత్వా సమాపయే న్నిత్యం కర్తవ్యం క్షేపత స్సుధీః,
 మథ్యా ప్నాపి తథాభ్యస్య కించిద్విశ్రమ్య భోజనమ్. 15
 కుర్వీత యోగినాం పథ్య మపథ్యం న కదాచన,
 ఏలాంవాపి లవంగంవా భోజనాంతేచ భక్షయేత్. 16
 కేచిత్కర్పూర మిచ్ఛంతి తాంబూలం శోభనం తథా,
 చూర్ణేనరహితం శస్త్రం పవనాభ్యాసయోగినామ్. 17
 ఇతి చింతామణే ర్వాక్యం స్వారస్యం భజతే నహి,
 కేచిత్పదేన యస్మాత్తు తయోః శీతోష్ణ హేతునా. 18
 భోజనానంతరం కుర్యా న్తోక్షశాస్త్రా వలోకనమ్,
 పురాణశ్రవణంవాపి నామసంకీర్తనం విభోః. 19
 సాయం సంధ్యావిధిం కృత్వా యోగం పూర్వపదభ్యసేత్,
 యదా త్రిఘటికాశేషో దివసోభ్యాస మాచరేత్. 20
 అభ్యాసానంతరం కార్యా సాయంసంధ్యా సదాబుధైః,
 అర్ధరాత్రే హతాభ్యాసం విదద్యా త్పూర్వవ ద్యమీ. 21
 విపరీతాంతు కరణీం సాయంకాలార్ధరాత్రణాః,
 నాభ్యసే ద్భోజనా దూర్ధ్వం యతఃస్థానప్రశస్యతే. 22

యోగులకు యోగము సిద్ధించునిమిత్తము యోగాభ్యాసక్రమమును చెప్ప
 చున్నాడను:—యోగాభ్యాసి, ఉపఃకాలమందుగాని, ప్రాతఃకాలమందుగాని,
 విద్రునుండిలేచి, గురువునుశిరమునందును, ఇష్ట దైవమును హృదయమునందును, అనఁగా
 ముకుళితకరములను శిరమునఁజేర్చి గురువును, హృదయమునఁజేర్చి దైవమును ధ్యా
 నింపవలయును. అనంతరము శౌచదంతధావనాదిదేహాకృత్యములను నిర్వర్తించుకొని,
 భస్మధారణమొనర్చి శుచిప్రదేశమందలిమతములో మృదువైన ఆసనముపై నుపవి
 స్థుడై, ఈశ్వరుని గురుని మనస్సునందు స్థరించి, దేశకాలములను పఠించి, అనఁగా,
 విధిపూర్వకముగ (అద్యేత్యాది శ్రీపరమేశ్వరప్రసన్నతాపూర్వకసమాధిఫలసిద్ధి
 ఆసనపూర్వకప్రాణాయామంకరిష్యే) అనిసంకల్పమును జేయువలయును. ఆసనసిద్ధి
 కొఱకు, “మణిప్రభులతోకూడిన సహస్రఘణములపై ని విశ్వంభరామండలమును
 ధరించియుండు నాగరాజు అనంతునకు, అదిశేషునకు నమస్కారము” అని అనంతు

నకు నమస్కరించి సిద్ధాసనపద్మాసనాద్యాసనాభ్యాసమును సలుపవలయును. ఆసనా
 భ్యాసమువలన శ్రమము కలిగినయెడల, అంతమందు శవాసనమును అభ్యసించవల
 యును. లేనియెడల విడువవలయును కుంభకప్రాణాయామమునకు మునుముందు
 విపరీతకరణిని అభ్యసించవలయును. జాలంధరప్రసాదార్థము, కుంభకమునకు పూ
 ర్వము ఆచమనముచేసి కర్తాంగమగు ప్రాణసంయమును సలుపవలయును. యోగిం
 ద్రులకు నమస్కరింపవలయును. “కూర్తపురాణమందలి శివవాక్యము ఇట్లు చెప్పుచు
 న్నది:—యోగింద్రులకును, తచ్చిష్యులకును, వినాయకునకును, గురువునకును, యోగి
 యైన తనకును (శివునకును) నమస్కరించి, సావధానముగ, నిశ్చలముగ, ఏకాగ్రముగ,
 ఆసనాభ్యాసమును చేయవలయును. అభ్యాససిద్ధియైన పీఠము (ఆసనము) నం దుపవి
 స్థుడై, ప్రథమదినమున విధ్యుక్తముగ, జాలంధరబంధాదిపూర్వకముగ, పదిప్రాణా
 యామములు (కుంభకములు) సలుపవలయును. రెండవదినమున పదునైదుప్రాణా
 యామములును, మూడవదినమున యిరువదిప్రాణాయామములును సలుపవలయును.
 ఇట్లు దినదినమును అయిదుఅయిదుచొప్పున, ఎనుబది (80) వఱకును అధికరించుచు,
 సావధానముగ కుంభకప్రాణాయామములను సలుపవలయును. యోగులు, మును
 ముందు (ముందు చెప్పఁబోవువిధమున) చంద్రసూర్యపరివర్తనమును, అనఁగా, సూర్య
 భేదనమును అభ్యసించవలయును. మనీషులుకొండఱుదీనిని అనులోమమనివిలోమమని
 రెండువిధములుగఁ జెప్పుదురు. బంధయుక్తముగ, ఏకాగ్రముగ, సూర్యభేదనమును
 అభ్యసించి, పిమ్మట ఉజ్జాయిని, అటుపిమ్మట సీతాగ్నిని, ఆపిమ్మట శీతలీని, అటుపిమ్మట
 భస్మికను అభ్యసించవలయును. (సూర్యభేదనము, ఉజ్జాయి, సీతాగ్ని, శీతలీ, భస్మిక
 అను కుంభకములలో దేనిని అభ్యసించినను, ఒక్కొక్కదానిని మొదటిదినము
 పది, రెండవదినము పదునైదు, మూడవదినము యిరువది, యీవిధముగ దినమునకు
 అయిదుచొప్పున ఎనుబదివఱకును వృద్ధిజేయవలయునని యోగదీపికయందును,
 యోగకుండల్యుపనిషత్తునందును చెప్పఁబడియున్నది.) మిగిలినప్రాణాయామము
 లను అభ్యసించినను, అభ్యసించకపోయినను ప్రతిబంధకములేదు. మిగిలిన ప్రాణా
 యామములను అభ్యసించునెడల, సబంధముద్రాకరణముగ, గురూపదిష్ట మార్గా
 నుసరణముగ నభ్యసించవలయును. అనంతరము బద్ధపద్మాసనస్థుడై నాదానుచింత
 నము (స్వరణ) నలిపి, సంపూర్ణాభ్యాసమును సభక్తికముగ ఈశ్వరార్పణముచేసి
 అభ్యాసమును వీడవలయును. అనంతరము ఉష్ణోదకమున స్నానమాడి సంక్షేపముగ
 నిత్యకర్తలను బూర్తియొనరింపవలయును. మథ్యాహ్నమందుకూడ యీవిధముగ
 అభ్యాసము నలిపి, కొంచెము విశ్రమించి, భోజనము చేయవలయును. యోగులు
 పథ్యపదార్థములనే భుజింపవలయును. అపథ్యపదార్థములను యెప్పుడును భుజింప
 రాదు. భోజనానంతరమున, ఏలకులనుగాని లవంగములనుగాని నేవింప (తిన) వల
 యును. కొండఱు కర్పూరమును, తాంబూలమును కోల్పెదరు. ప్రాణాయామా
 భ్యాసకులకు చూర్ణరహితమైన (సున్నములేని) తాంబూలము శ్రేష్ఠము. అని చిం

తామణియందు చెప్పబడియున్నది. ఇచ్చట కొందఱు అనుటచేత, ఈవాక్యము శ్లాఘ్యముగలేదు. కర్పూరమును, తాంబూలమును శీతోష్ణములను కలిగించునవి గనుక నయ్యవి యోగులకు వర్జనీయములు. అనంతరము భగవన్నామసంకీర్తనము, పురాణపఠనము, వేదాంతగ్రంథవిచారణము, మోక్షశాస్త్రాధ్యయనము లోనగు నవి సలుపవలయును. అనంతరము మూడుఘడియలప్రాధ్యుండునపుడు లేచి మఱియభ్యాసమునకు మొదలిడవలయును. అభ్యాసానంతరము సంధ్యాదికృత్యములను నిర్వర్తించుకొనవలయును. అర్ధరాత్రియందుకూడ మున్ను చెప్పిన విధముననే యభ్యాసంపవలయును. భోజనానంతరమున విపరీతకఠిని సలుపుట శ్రేష్ఠముకాదు. గాన, సాయంకాలమందును, అర్ధరాత్రమందును అభ్యాసంపఁగూడదు.

— సూర్యభేదనము. —

భూమిక. సూర్యభేదనాది అష్టకుంభకముల వివరములను చెప్పట కుపక్రమించి, అందు మొదటిదియగు సూర్యభేదనమును మునుముందు రెండు శ్లోకములచేత చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. ఆసనే సుఖదే యోగీ బద్ధ్యా చై వాసనం తతః,
దక్షనాద్యా సమాకృప్య బహిష్ఠం పవనం శనైః.

48

టీక. సుఖదే=సుఖమును యిచ్చు, ఆసనే=ఆసనస్థరణము (దర్భాసనము, చిత్రాసనము, అజినాసనము లోనగునవి) నందు, యోగీ = యోగి, ఆసనంచైవ=స్వస్తికము, వీరము, సిద్ధము, వద్దము మొదలగువానిలో నెదానినైనను, బద్ధ్యా=బంధించి (యండ్చి), తతః=అటుకరువాత, దక్షనాద్యా=కుడి (కింగళా) నాడిచేత, బహిష్ఠం=శరీరమునకు వెలుపలనుండు, పవనం=వాయువును, శనైః=మెల్లమెల్లగా, అకృప్య=గ్రహించి, త్రూరించి (ముందుశ్లోకముతో అన్వయము).

తా. సుఖము నొసంగు ఆసనమునందుండి, అనఁగా, దర్భాసనము, అజినాసనము, చిత్రాసనము అనువానిని యొకదానిమీఁద నొకదానినిజేర్చి అందుమీఁద స్వస్తికవీరసిద్ధపద్ధాది ఆసనములలో తనకు చక్కగ నభ్యస్తమైన నేయాసనము నందైనను, లేక, సిద్ధాసనమునందైనను యుండి, (కంతమును, శిరమును, శరీరమును తిన్నగనిలిపి) కుడినాడిచేత శరీరమునకు వెలుపలనుండు వాయువును మెల్లమెల్లగా పూరించి, (ముందు శ్లోకముతో నన్వయము.)

విశే. “శుచాదేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిర మాసనమాత్మనః, నాత్మచ్ఛ్రితం నాతిసిచం చైలాజినకుశోత్తరమ్.” పరిశుద్ధమై మిక్కిలి ఎత్తును, మిక్కిలి పల్లమును లేక సమత్వముగఁగుండు ప్రదేశమందు, దర్భాసనము, అజినాసనము, వస్త్రము అనువానిని ఒకదానిపై నొకటిజేటిచి, సుఖమైన, స్థిరమైన ఆసనమును స్థాపింపవలయునని ఆసనమును గురించి చెప్పబడియున్నది. “సుఖాసనస్థః శుచిః సమగ్రివః శిరశ్శరీరః.” సుఖాసనస్థుడై, అనఁగా, స్వస్తికవీరసిద్ధపద్ధాసనములలో నేయాసనము

తనకు సుఖము నొసంగునో ఆయాసనమున యుండినవాడై, కంతమును, శిరమును, శరీరమును సమముగ తిన్నగ నిలుపవలయునని శ్రుతివచనము.

శ్లో. ఆకేశాదానభాగ్రాచ్చ నిరోధావధి కుంభయేత్,
తత శ్శనైః సవ్యనాద్యా రేచయే త్వవనం శనైః.

49

టీక. ఆకేశాదానభాగ్రాచ్చ = శిరోజములు మొదలు కాలి గోటువఱకును, (వాయో = వాయువునకు) నిరోధావధి=నిరోధము కలుగునంతదనుక, కుంభయేత్ = కుంభించవలయును. తతః=అటుకరువాత, శనైశ్శనైః = మందము మందముగా (మెల్లమెల్లగా), సవ్యనాద్యా=ఎడమ (ఇడా) నాడిచేత, పవనం=వాయువును, రేచయేత్ = రేచింపవలయును.

తా. శిరోజములు మొదలు కాలిగోటు వర్యంతము, ప్రాణవాయువునకు నిరోధము కలుగునటుల కుంభించి, పిమ్మట వామ (ఇడా) నాడిచేత వాయువును మెల్లమెల్లగ రేచింపవలయును.

విశే. “హతాన్నిరుద్ధఃప్రాణోయం రోమకూపేషు నిస్సరేత్, దేహంవిదారయత్యేష కుష్ఠాదిజనయత్యపి. తతఃప్రత్యాపితవ్యోఽసౌ క్రమేణారణ్యహస్తీవత్, వన్యోగజోగజారిర్వా క్రమేణ మృదుతామయాత్. కరోతిశాస్త్ర నిర్దేశాన్ నచతం పరిలంఘయేత్, తథాప్రాణో హృదిస్థోఽయం యోగినాం క్రమయోగతః. గృహీత స్సేవ్యమానస్తు విస్రంభ ముపగచ్ఛతి.” హతము (బలాత్కారము)వలన నిరోధింపబడిన ప్రాణవాయువు రోమకూపములనుండి వెలువడును. అది శరీరమును భేదింపజేసి కుష్ఠరోగము మొదలగువానిని కలుగఁజేయును. కాబట్టి, వనగజముఁజోలె ప్రాణవాయువును క్రమప్రయత్నము(పరిచర్య, సేవ)వలన మచ్చికపఱచి వశమొనర్పవలయును. అడవివీనుఁగు, సింహము మొదలగునవి క్రమప్రయత్నమువలన సాధువులై, వశపర్తులై, యజమానుని యాజ్ఞలను నుల్లంఘింపక సంచరించుచుండువిధమున, హృదయస్థమైయుండు ప్రాణవాయువు సక్రమప్రయత్నమువలన గ్రహింపబడియుండినదైననే, అనుకూలవతియై విశ్రాంతిఁబొందుచున్నది. అనువాక్యమునకు వైరుధ్యముగ ‘ప్రయత్నము (నిరోధము) చేత కుంభకము చేయవలయును’ అనువాక్యము ఎట్లు చెప్పబడియుండెనని శంకింపవలదు. ‘హతమువలన నిరోధింపబడిన యాప్రాణవాయువు’ అనువాక్యము బలపూర్వకముగ, సశీఘ్రముగ ప్రాణవిజయమును గైకొనెదమనెడి తలంపు (పట్టుదల)తో ప్రారంభించి, అందులకుఁ యుక్తమగు అధికాభ్యాసము దశక్తులైనవారిఁగూర్చి చెప్పబడినదగుటవలన, అట్టివారికి, అడవియేనుఁగువలె ననుదృష్టాంతము వర్తితమగుచున్నది. అందువలన, ‘సూర్యచంద్రనాడుల యభ్యాసమువలన పూరించి, యథాశక్తిగ ధారణము (కుంభకము) చేయవలయున’నియును, ‘ప్రయత్నపూర్వకముగ (నిరోధముగ) ధారణము (కుంభకము) చేయవలయున’నియును జెప్పబడిన రెండువాక్యములు క్రమ

ముగ పూర్వోక్తసంగతములై యొప్పుచున్నవి. కాబట్టి అట్టిశంకకు ఏమాత్రము ను అస్పదములేదు.

ప్రయత్న పూర్వకముగ కుంభకము చేయుట యెందులకనగా, కుంభక ప్రాణాయామమునందు ప్రయత్న మెంతయధికమైన, గుణ మంతయధికమగును. ప్రయత్నము ఎంతతక్కువయైన గుణ మంతతక్కువయగును. ఇందులకు యోగులయొక్క అనుభవమే ప్రమాణము. పూరక ప్రాణాయామము మందము (మెల్ల)గను చేయవచ్చును. వేగముగను జేయవచ్చును. వేగముగఁ జేసినప్పటికిని అందువలన దోషము (బాధకము) లేదు; కాని రేచకము మెల్లమెల్లగనే జేయవలయును. వేగముగఁ జేయరాదు. వేగముగఁ జేసినయెడల బలక్షయము కలుగును.

శ్లోకమందు 'శనైః' అనుపదము ద్విరుక్తముగ ప్రయోగించుటవలన అవధారణమని యెఱుంగునది. రేచక ప్రాణాయామమును మెల్లమెల్లగనే చేయవలయునుగాని వేగముగఁ జేయరాదని నిశ్చయముగ చెప్పబడుచున్నది. "విస్తయేచవిషాదేచ దైన్యేచైవావధారణే, తథాప్రసాదనేహర్షే వాక్యమేకం ద్విరుచ్యతే." 'విస్తయ విషాద దైన్య అవధారణ ప్రసాద హర్ష ములయందు ఒకేశబ్దము రెండుసార్లులు (రెట్టించి) చెప్పబడునని చెప్పబడియున్నది.

—ॐ సూర్య భేదనగుణము. ॐ—

భూమిక. సూర్య భేదనముయొక్క గుణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కపాలశోధనం వాతదోషఘ్నం క్రిమిదోషహృత్,
పునఃపున రిదం కార్యం సూర్య భేదన ముత్తమమ్.

50

టీక. కపాలశోధనం=కపాలశుద్ధిని చేయునదియును, వాతదోషఘ్నం = వాతదోషములను హరించునదియును, క్రిమిదోషహృత్ = కడుపునందుకలుగు క్రిమిదోషములను నివృత్తిచేయునదియును (అగు), ఇదం=ఈ, ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన (శ్రేష్ఠమైన), సూర్య భేదనమ్=సూర్య భేదనమును, పునః పునః=మాటిమాటికి, కార్యం=చేయఁదగినది.

తా. కపాలశోధనము చేయునదియును, వాతదోషములను హరింపఁగొట్టునదియును, క్రిమిదోషములను నాశముచేయునదియును నగు యీ యుత్తమమైన సూర్య భేదనమును మాటిమాటికి అభ్యసించఁదగినది.

—ॐ ఉజ్జాయీలక్షణము. ॐ—

భూమిక. ఉజ్జాయీలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ముఖసంయమ్య నాడీభ్యా మాకృష్య పవనం శనైః,
యథాలగతి కంఠాత్తు హృదయావధి సస్యనమ్.

51

పూర్వవత్కుంభయే త్ప్రాణం రేచయే దిడయా తతః,

టీక. ముఖం=నోరును, సంయమ్య=మూసికొని (బంధించి), కంఠాత్ = కంఠము మొదలు, హృదయావధి=హృదయము వరకు, యథాలగతి = స్వస్థించునట్లుగా (నిలుచునట్లుగా), నాడీ భ్యామ్=ఇడాపింగళా నాడులచేత, శనైః=మెల్లమెల్లగా, సస్యనమ్=ధ్వనితోహడునదిగా, పవనం=వాయువును, ఆకృష్య=గ్రహించి, పూరించి, పూర్వవత్=ముందు చెప్పినవిధమున, అనగా శ్లోకమునందు చెప్పినరీతిగా, ప్రాణం=ప్రాణవాయువును, కుంభయేత్=కుంభించవలెను. తతః=అటుతరువాత, ఇడయా=నాడిచేత, రేచయేత్=రేచించవలెను.

తా. నోరును మూసికొని (బంధించి), కంఠము మొదలు హృదయమువఱకును స్వస్థించునట్లుగా, ఇడాపింగళానాడులచేత, మెల్లమెల్లగా, ధ్వనియుక్తముగ వాయువును పూరించి, సూర్య భేదనమునందువలె, కేళాది సఖపర్యంతము నిరోధము కలుగునటుల కుంభించి, అనంతరము ఇడానాడిచేత రేచించవలెను.

—ॐ ఉజ్జాయీ ప్రయోజనము. ॐ—

భూమిక. ఉజ్జాయీకుంభకమువలని ఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. శ్లేష్మదోషహరం కంఠే దేహానల వివర్ధనమ్.

52

నాడీజలోదరాధాతుగతదోషవినాశమ్,

గచ్ఛతా తిష్ఠతా కార్య ముజ్జాయాఖ్యంతు కుంభకమ్.

53

టీక. కంఠే=కంఠమందుగల, శ్లేష్మదోషహరం = కఫశ్లేష్మాదిదోషములను హరించునది. దేహానలం = జ్వరాగ్నిని, వివర్ధనమ్ = వృద్ధి జేయునది. నాడీజలోదరాధాతుగతదోషవినాశమ్=నాడీ నాడులు, జలోదరం = జలోదరము, ఆధాతుగతదోష = దేహమందలి అన్ని ధాతువులయందుగల దోషములను, వినాశనమ్ = నశింపఁజేయునది (అగు), ఉజ్జాయాఖ్యంతు = ఉజ్జాయీ యనుపేరుగల్గినటువంటి, కుంభకమ్ = కుంభకము, గచ్ఛతా = నడుచుచును, తిష్ఠతా = నిలుచుచును, కార్యం = చేయఁదగినది.

తా. కంఠమందలి కఫశ్లేష్మాదిదోషములను హరించునది. జ్వరాగ్నిని వృద్ధి జేయునది. నాడులయందలి, ధాతువులయందలి దోషములను, జలోదరమును హరింపఁగొట్టునది యగు ఉజ్జాయీ యనుకుంభకము నడుచునప్పుడును, నిలుచునప్పుడును చేయఁదగినది. నడుచునప్పుడును, నిలుచునప్పుడును సలుపు ఉజ్జాయీకుంభకమునకు మూలబంధ ఉడ్డియానబంధ జాలంధరబంధములు అనావశ్యకములు.

విశే. ఉజ్జాయీని, ఉజ్జాపి యనికూడ పాఠముగలదు. 'తు' శబ్దము గుణాతిశయమును తెలుపుచున్నది. నడుచునప్పుడును, నిలుచునప్పుడును బంధములేక చేయవలెను.

—ॐ సీతాంఠిలక్షణము. ॐ—

భూమిక. సీతాంఠిలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సీతాంఠి కుర్యా త్రథావక్త్రే పూర్ణేనైవ విజృంభికామ్,

ఏవ మభ్యాసయోగేన కామదేవో ద్వితీయకః.

54

టీక. పశ్యే=చోటితో, సీత్కారం = సీత్కారము (చేసి), అనఁగా, రెండుపెదవులనుడును చేర్చబడిన నాలుకచేత సీత్కారము చేయుదు, తన్మూలముగ వాయువును పూరించి, తథా = అటు లనే, పూజితేనైవ = నాసికాద్వారముచేతనే, విజృంభికామ్ = రేచకమును, కుర్మాత్ = చేయవలెను. ఏవం=ఈవిధముగా, అభ్యాసయోగేన = నిరంశరముచేయునట్టి అభ్యాసయోగముచేత, ద్వితీయకం = రెండవ, కామదేవః=మన్మథుడు, (భవతి=అగుచున్నాడు.) అనఁగా, రూపలావణ్యములయందు మన్మథునకు సమానుఁ డగుచున్నాడు. “విజృంభిక” శబ్దమువలన రేచకప్రాణాయామ మని గ్రహించునది.

తా. నోటితో సీత్కారరూపమున పూరకముచేసి, అనఁగా, పెదవులమధ్యఁ జేర్చబడిన నాలుకచేత వాయువును ఆకర్షించి (పూరించి) నాసికాద్వారముచేతనే రేచకముచేయవలెను. ఇట్లు పదేపదే సీత్కారరూపకకుంభక ప్రాణాయామాభ్యాసము సలుపుయోగి రెండవమన్మథుఁడు అగుచున్నాడు. అనఁగా, రూపమునందును లావణ్యమునందును మన్మథునకు సమానుఁ డగుచున్నాడు.

విశే. “ఏవ” అనుశబ్దము నోటియొక్క సంబంధములేకుండ నాసికచేతనే రేచింపవలయునని నిర్దిష్టము చేయుచున్నది. నోటితో రేచకము చేయుటవలన బలహీనము కలుగును. కాబట్టి అట్లు ఎన్నఁడును చేయకూడదు. సీత్కారియందు కుంభకము చెప్పకపోయినను, ఇందు కుంభకము గలదనియే గ్రహించునది.

— సీత్కారి ప్రయోజనము. —

భూమిక. సీత్కారిఫలమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యోగినీచక్రసామాన్యః సృష్టిసంహారకారకః,
నక్షుధా నతృషా నిద్రా నై వాలస్యం ప్రజాయతే.

55

టీక. (సీత్కారిని చక్కగ అభ్యసించినవాడు) యోగినీచక్రసామాన్యః = యోగిని సమాహములచేత చక్కగ గౌరవింపబడువాడుగను, అనఁగా, యోగినీసమాహములను చక్కగ అభ్యసించినవాడుగను, సృష్టిసంహారకారకః = ఉత్పత్తిలయములకు కారకుడుగను, అనఁగా కర్తగను, (స్యాత్=అగును.) (తస్య=వానికి) నక్షుధా = ఆకలిలేదు. నతృషా = దప్పిలేదు. నిద్రా=నిద్రయును, అలస్యం = అలస్యమును, నైవ ప్రజాయతే = కలుగుటలేదు.

తా. (సీత్కారిని చక్కగ నభ్యసించినయోగి) యోగినీసమాహములచేత గౌరవింపబడువాడుగను, అనఁగా, యోగినీసమాహములను అభ్యసించినవాడుగను, ఉత్పత్తిలయములకు కారకుఁడు (కర్త) గను అగును. అట్టివానికి, అనఁగా, సీత్కారిని అభ్యసించినవానికి ఆకలిదప్పలులేవు. నిద్రాలస్యములు పుట్టవు.

విశే. శరీరముయొక్కయు, చిత్తముయొక్కయు గౌరవము (భారము) వలన గలుగునట్టి కార్యప్రవృత్తియందలి యభావవృత్తి అలస్య మనబడును. శరీర

గౌరవము, కఫము, శ్లేష్మము మొదలగువానివలనను, చిత్తగౌరవము తమోగుణమువలనను కలుగును.

శ్లో. భవే త్సత్త్వంచ దేహస్య సర్వోపద్రవవర్జితః,
అనేనవిధినా సత్యం యోగింద్రో భవిమండలే.

56

టీక. దేహస్య = దేహమునకు, సత్యం=బలము, భవేత్=కలుగును. అనేనవిధినా = ఈఅభ్యాసవిధివలన, యోగింద్రః = యోగింద్రుఁడు, భవిమండలే = భూమండలమునందు, సర్వోపద్రవవర్జితః = నకలమైన ఉపద్రవములను విడిచినవాఁడు (లేనివాఁడు), భవేత్=అగును. (ఇది) సత్యం=సత్యము.

తా. (సీత్కారి అభ్యాసమువలన) దేహమునకు బలము కలుగును. ఈ అభ్యాసవిధివలన యోగింద్రుఁడు భూమండలమునందు సర్వోపద్రవములను విడిచినవాఁడు అనఁగా లేనివాఁడు అగును. ఇది సత్యము.

— శీతలి లక్షణము. —

భూమిక. శీతలియొక్క లక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. జిహ్వాయా వాయు మాకృప్య పూర్వవ త్కుంభసాధనమ్,
శనక్తైః పూణరంధ్రాభ్యాం రేచయే త్వవనం సుధీః.

57

టీక. జిహ్వాయా = నాలుకచేత, అనఁగా, పెదవుల లైటకు పక్షిముక్కువలె చాచబడిన నాలుకచేత, వాయుః=వాయువును, ఆకృప్య = గ్రహించి (పూరించి), పూర్వవత్ = పూర్వమువలెనే, అనఁగా సూర్యభేదనమునందువలెనే, కుంభసాధనమ్ = కుంభకసాధనమును, (కృత్వా = చేసి) సుధీః = బుద్ధిమంతుడైన యోగి, పూణరంధ్రాభ్యాం = నాసికారంధ్రములచేత, శనక్తైః = మెల్లమెల్లగా, వనం = వాయువును, రేచయేత్ = రేచింపవలయును.

తా. పెదవులలైటకు పక్షిముక్కువలె చాచబడిననాలుకచేత, ప్రాణవాయువును పూరించి, మున్నుచెప్పిన సూర్యభేదనమునందువలె, కుంభకమునుజేసి, బుద్ధిమంతుడైన యోగి, నాసికారంధ్రములమెంబడిని వాయువును మెల్లమెల్లగ రేచింపవలెను.

— శీతలి ప్రయోజనము. —

భూమిక. శీతలివలన కలుగుఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. గుల్మక్షిహాదికాన్ రోగాన్ జ్వరం పిత్తం క్షుధాం తృషామ్,
విషాణి శీతలీనామ కుంభకేయం నిహంతిహి.

58

టీక. గుల్మ=గుల్మము, క్షిహాదికాన్ = క్షిహముమొదలగు, రోగాన్=రోగములను, జ్వరం = జ్వరమును, పిత్తం = వైక్రమమును, క్షుధాం = ఆకలిని, తృషామ్ = దప్పిని, విషాణి = విషములను,

శిశులిహను = శిశులియనుపేరుగల, ఇయంతుంభకం = ఈతుంభకము, నిహంతిహి = నశింపఁ జేయును (హిఁగొట్టును).

తా. గుల్మము, స్త్రీహము మొదలగురోగములను, జ్వరమును, పిత్తభ్రమను, ఆఁకలిని, దప్పిని, విషయములను, శీతలి యనుపేరుగల ఈతుంభకము హిఁగొట్టును.

— భక్తికోపయోగపద్ధానము. —

భూమిక. భక్తి కాకుంభకము పద్ధాసనమునందుండియే చేయవలసినది. కాఁబట్టి, తదుపయుక్తమగు పద్ధాసనముయొక్క లక్షణమును మునుముందు చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఊర్వోరుపరి సంస్థాప్య శుభే పాదతలే ఉభే,
పద్ధాసనం భవే దేత త్వర్వపాపప్రణాశనమ్.

59

టీక. ఊర్వోరుపరి = రెండుతొడలమీఁదను, శుభేపాదతలే ఉభే = చక్కగ రెండుపాదతలములను, అనఁగా, కుడితొడమీఁదను ఎడమపాదమును, ఎడమతొడమీఁద కుడిపాదమును, సంస్థాప్య = ఉంచిన, ఏకతే = ఇది, త్వర్వపాపప్రణాశనమ్ = సమప్తపాపములను హిఁగొట్టునట్టి, పద్ధాసనమ్ = పద్ధాసనము, భవేత్ = అగును.

తా. రెండుతొడలపై రెండుపాదములను, అనఁగా, కుడితొడమీఁద ఎడమపాదమును, ఎడమతొడమీఁద కుడిపాదమునుజేర్చి కూర్చుండునది భక్తికోపయోగపద్ధాసనము. ఇది సకలపాపములను హరించును.

విశే. ప్రథమోపదేశమునందు లక్షణయుక్తముగ పద్ధాసనము చెప్పఁబడియున్నది. కాని, అయ్యది భక్తికకు ఉపయుక్తమైనదికాదు. కాఁబట్టి ఇందు భక్తికకు ఉపయుక్తమగు పద్ధాసనముయొక్క లక్షణము చెప్పఁబడెనని యెఱుంగునది.

— భక్తిక లక్షణము. —

భూమిక. భక్తి కాకుంభకలక్షణమును వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. సమ్యక్ పద్ధాసనం బద్ధ్యా సమగ్రీవోదరం సుధీః,
ముఖం సంయమ్య యత్నేన ప్రాణం ఘ్రీణేన రేచయేత్.
యథాలగతి హృత్కంఠే కపాలావధి సస్వనమ్,

60

టీక. సుధీః = బుద్ధిమంతుఁడు, సమగ్రీవోదరం = కంఠమును, కడుపును సమముగాయుంచి, సమ్యక్ = బాగుగ (చక్కగ), పద్ధాసనం = భక్తికోపయోగమగు పద్ధాసనమును, బద్ధ్యా = బంధించి, ముఖమ్ = నోరును, సంయమ్య = మాసికొని, హృత్కంఠే = హృదయమునందును, కంఠమునందును, కపాలావధి = కపాలమువర్త్యంతము, సస్వనమ్ = ధ్వనించునట్లుగ, యథాలగతి = స్పృశించునట్లుగ, ప్రాణం = వాయువును, యత్నేన = ప్రయత్నత్రావ్యకముగ, ఘ్రీణేన = నాసికయొక్క ఒక్కద్వారముచేత, రేచయేత్ = రేచింపవలెను,

తా. బుద్ధిమంతుఁడు కంఠమును, కడుపును తిన్నగానుంచి, చక్కగ భక్తికోపయోగమగు పద్ధాసనమునుబంధించి, నోరునుమాసికొని, హృదయమునందును, కంఠమునందును స్పృశించునట్లుగ, ధ్వనితో కూడియుండునట్లుగ, ప్రాణవాయువును ప్రయత్నత్రావ్యకముగ, నాసికయొక్క ఒక్కద్వారముచేత రేచకము చేయవలయును.

— రేచక త్రారకస్థితి. —

భూమిక. భక్తికయొక్క రేచకత్రారకస్థితిని వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. వేగేన పూరయే చ్ఛాపి హృత్పద్ధావధి మారుతమ్.
పున ర్విరేచయే తద్వ త్పూరయేచ్చ పునఃపునః,

61

టీక. అపి = మఱియును, హృత్పద్ధావధి = హృదయకమలమువర్త్యంతము, మారుతమ్ = వాయువును, వేగేన = వేగముగా, త్రారయేత్ = త్రారింపవలయును. పునః = మఱి, విరేచయేత్ = రేచింపవలయును. తద్వత్ = ఆప్రకారముగానే, పునఃపునః = మఱిమఱి, త్రారయేత్ = త్రారింపవలయును

తా. మఱియు, హృదయకమలమువఱకును వాయువును వేగముగా పూరింపవలయును. మఱి రేచింపవలయును. ఆప్రకారముగానే మఱిమఱి పూరింపవలెను.

భూమిక. మున్ను చెప్పిన విషయమును ఉదాహరణపూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యథైవ లోహకారేణ భస్మావేగేన చాల్యతే.
తథైవ స్వశరీరస్థం చాలయే త్వవనం ధియా,

62

టీక. యథైవ = ఏప్రకారముగ, లోహకారేణ = కమ్మరివానిచేత, భస్మా = తొలుతిత్తి, వేగేన = వేగముగా, చాల్యతే = చలించఁబడుచున్నదో, తథైవ = ఆప్రకారముగానే, స్వశరీరస్థం = తనశరీరములోనున్న, త్వవనం = వాయువును, ధియా = బుద్ధిత్రావ్యకముగ, చాలయేత్ = చలించఁజేయవలెను.

తా. ఏప్రకారముగ కమ్మరివానిచేత తొలుతిత్తి వేగముగా చలించఁబడుచున్నదో, ఆప్రకారముగానే తనశరీరములో నున్న వాయువును బుద్ధిత్రావ్యకముగ చలించఁజేయవలెను.

— రేచక త్రారకావధి. —

భూమిక. రేచకత్రారకములయొక్క అవధిని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యదా శ్రమో భవే ద్దేహే తదా సూర్యేణ పూరయేత్.
యథోదరం భవే త్కూర్మ మనిలేన తథా లఘు,

63

టీక. యదా=ఎప్పుడు, దేహ=దేహమందు, శ్రమః = నిరంతరాభ్యాసమువలన ఆయాసము, భవేత్=కలుగునో, తదా=అప్పుడు, యథా=వివిధముగా, అంతేన=వాయువుచేత, ఉదరం = కడుపు, లఘు=లఘువుగా, అనగా వేగముగా, పూరణంభవేత్=పూరకమగునో, తథా=అవిధముగా, సూర్యణ=సూర్యనాడి (పింగళానాడి) చేత, పూరయేత్ = పూరించవలెను.

తా. ఎప్పుడు రేచకపూరకములయొక్క నిరంతరాభ్యాసమువలన శరీరమందు ఆయాసముకలుగునో, అప్పుడు, వాయువుచేత వివిధముగా ఉదరము పూరణమగునో, అవిధముగా సూర్యనాడిచేత పూరింపవలయును.

● పూరకానంతరకృత్యము. ●

భూమిక. పూరకాంతమందు చేయవలయుకార్యమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ధారయేన్నాసికాం మధ్యతర్జనీభ్యాం వినా దృఢమ్. 64
విధివత్కుంభకం కృత్వా రేచయేదిడయానిలమ్,

టీక. మధ్యతర్జనీభ్యాంవినా = నడిమివ్రేలిని, చూపుడువ్రేలిని వదలి, నాసికామ్=ముక్కును, దృఢమ్ = దృఢముగ, ధారయేత్ = పట్టవలయును. అనగా, నడిమివ్రేలును, చూపుడువ్రేలునుగాక కక్కిన బొట్టనవ్రేలు, ఉంగరమువ్రేలు, అనగా పవిత్రమువ్రేలు, చిటికెనవ్రేలు ఆనువ్రేళ్లలో, బొట్టనవ్రేలిచేత ముక్కుయొక్క కుడిరంధ్రమును పవిత్రమువ్రేలితోను, చిటికెనవ్రేలితోను ముక్కుయొక్క ఎడమరంధ్రముచేతను ఆసిమి, ముక్కును దృఢముగా పట్టవలయును. విధివత్ = విధిప్రకారముగ, కుంభకంకృత్వా = కుంభకముచేసి, అనిలమ్ = వాయువును, ఇడయా=ఇడానాడిచేత, రేచయేత్ = రేచింపవలయును.

తా. (పూరకాంతమున) నడిమివ్రేలిని, చూపుడువ్రేలిని విడిచి, (మిగిలిన అంగుష్ఠ, అనామిక, కనిష్ఠికాంగుళులలో, అంగుష్ఠముచేత, ముక్కుయొక్క కుడిరంధ్రమును, అనామికకనిష్ఠికాంగుళులచేత ముక్కుయొక్క ఎడమరంధ్రమును నొక్కిపట్టి) నాసికను దృఢముగా పట్టవలయును. (పిమ్మట) విధిప్రకారముగ కుంభకముగావించి, ఇడా (చంద్ర) నాడిచేత రేచింపవలయును.

● భక్తికావిధానము. ●

ముక్కుయొక్క ఎడమరంధ్రమును కుడిచేతి పవిత్రమువ్రేలితోను, చిటికెనవ్రేలితోను నదిమిపట్టి, ముక్కుయొక్క కుడిరంధ్రమును కమరీవానితోలుతిత్తిబోలినవేగముతో రేచకపూరకములు చేయవలెను. శ్రమము కలిగినప్పుడు, ఆకుడిరంధ్రముచేత పూరకముగావించి, ఆరంధ్రమును బొట్టనవ్రేలిచేత నదిమిపట్టి, యథాశక్తిగ కుంభకప్రాణాయామమున వాయుధాణరమొనర్చి, పిమ్మట ఇడానాడిచేత రేచింపవలయును. అటుపిమ్మట ముక్కుయొక్క కుడిరంధ్రమును అంగుష్ఠముతో నదిమిపట్టి; ఎడమముక్కుపుటముచేత తోలుతిత్తి బోలినశీఘ్రముతో రేచకపూరకములు సలుపవలయును. శ్రమకలిగినపుడు ఆనాసాపుటముచేతనే పూరకము

గావించి, దానిని అనామిక కనిష్ఠికలచేత నదిమిపట్టి యథాశక్తిగ కుంభకముగావించి పింగళానాడిచేత రేచింపవలయును. ఇదియొకవిధానము.

ముక్కుయొక్క ఎడమరంధ్రమును, కుడిచేతి అనామిక కనిష్ఠికలచేత నిరోధించి, కుడిరంధ్రముచేత పూరించి దానిని కుడిచేతి అంగుష్ఠముచేత బంధించి, ఎడమరంధ్రముచేత రేచింపవలయును. ఇట్లు నూలుసారులుచేసి, శ్రమము కలుగునపుడు దానిచేతనేపూరించి, బంధపూర్వకముగ కుంభకమొనర్చి ఇడానాడిచేత రేచింపవలయును. మఱి నాసికయొక్క దక్షిణపుటమును అంగుష్ఠముచేత బంధించి, వామపుటముచేత పూరించి, దానినివేగముగ అనామిక కనిష్ఠికలచేత బంధించి, పింగళానాడిచేత తిత్తిబోలిన వేగముతో రేచింపవలయును. ఇటులనే ఐదేపదే చేయవలయును. రేచకపూరకములయొక్క అభ్యాసమువలన అలసట (శ్రమము) కలిగినప్పుడు, ఎడమముక్కుచేత పూరకముగావించి, అనామిక కనిష్ఠికలచేత బంధించి, కుంభకముచేసి, పింగళానాడిచేత రేచింపవలయును. ఇది మఱియొకవిధానము.

● భక్తికాప్రయోజనము. ●

భూమిక. భక్తికయొక్కగుణమును చెప్పుచున్నారు —

శ్లో. వాతపిత్తశ్లేష్మహరం శరీరాగ్నివివర్ధనమ్. 65

కుండలీబోధకం ఊప్రం పావనం సుఖదం హితమ్,

బ్రహ్మనాడిముఖే సంస్థ కఫాద్యర్థశనాశనమ్. 66

టీక. వాతపిత్తశ్లేష్మహరం=వాతపిత్తశ్లేష్మములను బోగొట్టునది. శరీరాగ్నివివర్ధనమ్=జతరాగ్నిని వృద్ధిచేయునది. ఊప్రం=వేగముగ, కుండలీబోధకం=కుండలినీ మేలుకొలుపునట్టిది. పావనం=పవిత్రమైనది. సుఖదం=సుఖము నిచ్చునది. హితమ్=హితమును చేయునది. బ్రహ్మనాడిముఖే=బ్రహ్మనాడియను సుషుమ్నానాడియొక్క ముఖము (ద్వారము) నందు సంస్థ=చక్కగా నెలకొనియుండు, కఫాది=కఫము మొదలుగాఁగల, అర్ధశ=ప్రతిబంధకమును, నాశనమ్=నశించజేయునది.

తా. (భక్తికాకుంభకము) వాతపిత్తశ్లేష్మములను హరించును. జతరాగ్నిని వృద్ధిచేయును. శీఘ్రముగ కుండలినీ మేలుకొలుపును. పవిత్రమునుచేయును. సుఖము నొసంగును. హితమునుచేయును. బ్రహ్మపదప్రాప్తిసంగు బ్రహ్మనాడియనఁబడు సుషుమ్నయొక్క ద్వారమందు సుస్థిరముగ నెలకొనియుండు కఫాదిప్రతిబంధకములను అనగా, వాయుసంచారమునకు ప్రతిబంధకముగనుండు కఫాదిదోషములను బోగొట్టును.

విశే. కుంభకములన్నియును ఎల్లప్పుడును హితము నొసంగునవిగా యుండియున్నను, అందు విశేషముగ సూర్యభదనము, ఉజ్జాయీలురెండును ఉష్ణదములగుటవలన, శీతకాలమునందును, శీతలము కలిగినపుడును హితమొసంగునవైయున్నవి. సీతారీశీతలులు శైత్యకరములగుటవలన, ఉష్ణకాలమునందును, ఉష్ణము కలిగినపుడును హితమొసంగునవైయున్నవి. భక్తిక శీతోష్ణసమమైనదైనందువలన సర్వకాలములయందును హితమొసంగునదియై యున్నది.

సకలకుంభకములు సకలరోగములను నివృత్తిచేయునవిగా యుండియున్నను, అందు ముఖ్యముగ సూర్యభేదనము, వాతమును, ఉజ్జాయీశ్లేష్మమును, సీతాగ్రీ శీతలులు రెండును పిత్తమును బోగొట్టునవియున్నవి. భస్మిక శీతోష్ణములను, త్రిదోషములను బోగొట్టునదియై యున్నది.

బ్రహ్మనాడి (సుఖమ్న) బ్రహ్మపదప్రాప్తిః గనఃజేయుననుటకు, “శతంచైకా హృదయస్యనాడ్యస్తానాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా, తయోర్ధ్వమాయాన్నమృత త్వమేతి విష్యగన్యా ఉత్క్రమణేభవంతి.” “హృదయమునందు నూటఒక్క (101) నాడులున్నవి. అందు ఒక్కనాడియే (సుఖమ్ననాడియే) మూర్ధమును బొందు చున్నది. ఆమూర్ధముననే (సుఖమ్నమూర్ధముచేతనే) ఊర్ధ్వగతిఃబొంది, అమృతత్వమును (మరణరహితమును-మోక్షమును) బొందుచున్నారు. మిగిలిననాడుల న్నియు ఎచ్చటివి అచ్చటనే నిలుచుచున్నవి.” అను శ్రుతివచనము ప్రమాణము.

శ్లో. సమ్యక్ గాత్ర సముద్భూతం గ్రంథిత్రయవిభేదకమ్,
విశేషేణైవ కర్తవ్యం భస్మాఖ్యం కుంభకం త్విదమ్.

67

టీక. సమ్యక్ = బాగుగ, గాత్ర = శరీరమునందు (సుఖమ్నయందు), సముద్భూతం = చక్కగా ముట్టినటువంటి, గ్రంథిత్రయం = గ్రంథిత్రయమును (బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి అను మూడుగ్రంథులను), విభేదకమ్ = భేదించునట్టిది (అగు), ఇదం భస్మాఖ్యం కుంభకంతు = ఈ భస్మయను పేరుగల కుంభకమును, విశేషేణైవ = అవశ్యముగ, కర్తవ్యం = చేయవలయును.

తా. భస్మికాకుంభకము, గాత్రమధ్యమందు అనఁగా సుఖమ్నమధ్య మందు దృఢముగా నెలకొనియున్న బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి అను గ్రంథిత్రయమును విశేషముగ భేదించునట్టిదిగయున్నది. అందువలన భస్మికయను కుంభకమును విశేషముగ అభ్యాసము చేయవలెను.

విశే. భస్మికను మాత్రము విశేషముగ జేయఁదగినదని చెప్పటవలన, సూర్య భేదనాడులు, యథాసంభవముగ, ఇష్టానుసారముగ చేయవచ్చునని అనఁగా, చేయ వలసినంత ఆవశ్యకతలేదని తెలియుచున్నది.

— భౌమరీలక్షణము - ఫలము. —

భూమిక. బ్రామరీకుంభకలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. వేగాద్ధోషం పూరకం భృంగనాదం భృంగీనాదం రేచనం మందమందమ్,
యోగీంద్రాణామేవ మభ్యాసయోగా చిత్రే జాతా కాచి దానందలీలా. 68

టీక. వేగాద్ధోషం = భేగముగా, శబ్దయుక్తముగ, భృంగనాదం = మగతుమైదనాదమువంటి నాదముకలుగునట్లుగా, పూరకం = పూరకమును, (కృత్వా = చేసి) భృంగీనాదం = అడుగుతుమైదనాదమువంటి నాదము కలుగునట్లుగా, మందమందమ్ = మెల్లమెల్లగా, రేచనం = రేచకమును, (తర్కాల్ = చేయవలెను.)

ఏవం అభ్యాసయోగేన = ఈవిధముగ అభ్యాసయోగమువలన, యోగీంద్రాణాం = యోగీంద్రులయొక్క, చిత్రే = చిత్రమందు, కాచిత్ = ఒకానొకవిధమైన, అనిర్వాచ్యమైన, ఆనందలీలా = ఆనందలీల, జాతా = పుట్టుచున్నది (కలుగుచున్నది).

తా. వేగముగ, శబ్దసహితముగ, మగతుమైదనాదమును బోలిననాదము కలుగునట్లుగా, పూరకముచేసి (కుంభకమున ధారణముచేసి) అడుగుతుమైదనాదమున కు సమానమైననాదము కలుగునట్లుగా, మందమందముగ రేచనము చేయవలెను. ఇట్లు చేయుకుంభకము భ్రామరీకుంభక మనఁబడును. ఈవిధముగ అభ్యాసయోగము వలన యోగీంద్రులయొక్క చిత్రమందు ఒకానొకవిధమైన, అనిర్వాచ్యమైన, అపూర్వమైన ఆనందలీల కలుగుచున్నది.

విశే. బ్రామరీ స్వతస్సిద్ధముగ కుంభకమును కలిగియున్నది. గనుక, ఇచట విశేషములేనందున మఱల కుంభకమును చెప్పటలేదు. పూరకరేచకములయందు విశేషము (భేదము) ఉండుటవలన అయ్యవి చెప్పఁబడినవి.

— మూర్ఖాలక్షణము. —

భూమిక. మూర్ఖకుంభకముయొక్క లక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పూరకాంతే గాఢతరం బద్ధ్యా జాలంధరం శనైః,
రేచయే స్థూర్పనాభ్యయం మనోమూర్ఖా సుఖప్రదా.

69

టీక. పూరకాంతే = పూరకాంతమునందు, గాఢతరం = మిక్కిలి దృఢమైన, జాలంధరం = జాలంధరబంధమును, బద్ధ్యా = బంధించి, శనైః = మెల్లమెల్లగా, రేచయేత్ = రేచింపవలయును. ఇయం = ఇది (ఇట్లుచేయునది), మనోమూర్ఖా = మనస్సునకు మూర్ఖున కలుగఁజేయునదియును, సుఖప్రదా = సుఖమునిచ్చునదియును (అగు), మూర్ఖనాభ్యః = మూర్ఖయను పేరుగల కుంభకము.

తా. పూరకాంతమందు, దృఢతరముగ జాలంధరబంధమును బంధించి, మందమందరముగ ప్రాణవాయువును రేచింపవలయును. ఇట్లుసలుపు కుంభకము మూర్ఖకుంభకము అని చెప్పఁబడుచున్నది. ఇయ్యది మనస్సునకు మూర్ఖుఁగలుగఁజేసి, యుత్తమమయిన సుఖమును యిచ్చును.

— ప్లావిని. —

భూమిక. ప్లావినికుంభకముయొక్క లక్షణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అంతఃప్రవర్తితోదార మారుతాపూరితోదరః,
పయస్య గాఢోఽపి సుఖాత్ ప్లవతే పద్మపత్రవత్.

70

టీక. అంతః = శరీరమునకు లోపల, ప్రవర్తిక = ప్రవర్తింపిన, ఉదారమారుత = ఎక్కువయైన గాలిచేత, అతూరితోదరః = సమగ్రముగా పూరింపఁబడిన కడుపుగలవాఁడు, అగాఢేషయస్యపి = అగాఢమైన నీటియందుపూడ, పద్మపత్రవత్ = తామరాకువలె, సుఖాత్ = సుఖముగా, ప్లవతే = తేలును.

తా. శరీరమధ్యమందు ప్రవృత్తమొందిన ప్రాణవాయువు గలవాడు, అనఁగా, ప్రాణవాయువుచేత పూర్ణముగ పూరింపబడినయుదరము గలవాడు, అగాధజలమందైనను, తామరాకువలె, అనఁగా, అనన్యాశ్రయముగ, సుఖముగ తేలుచుండును.

—ॐ ప్రాణాయామభేదములు. ॐ—

భూమిక. ప్రాణాయామముయొక్క భేదములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ప్రాణాయామ స్త్రిధాప్రోక్తో రేచపూరకకుంభకైః,
సహితః కేవల శ్చేతి కుంభకో ద్వివిధో మతః.

71

టీక. ప్రాణాయామః = ప్రాణాయామము, అనఁగా, శరీరములో సంచరించు వాయువును నిరోధించుట యనుక్రియ, రేచః పూరకకుంభకైః = రేచక పూరక కుంభకములని, త్రిధా = మూడు విధములుగా, స్త్రోకః = చెప్పబడియున్నది. కుంభకః = కుంభకము, సహితః = సహితకుంభకము, కేవలశ్చ = కేవలకుంభకము, ఇతి = అని, ద్వివిధః = రెండువిధములుగా, మతః = (యోగులయొక్క) అభిప్రాయము.

తా. (శరీరమందు సంచరించు వాయువును నిరోధించుట యనెడి) ప్రాణాయామము, రేచకము, పూరకము, కుంభకము లని మూడువిధములుగాఁ జెప్పబడియున్నది (అందు) కుంభకము సహితకుంభకము, కేవలకుంభకము అని రెండు విధములుగా యోగులయొక్క మతము.

విశే. ప్రాణాయామము రేచకము, పూరకము, కుంభకము అని మూడు విధములుగా యోగులచేతఁ జెప్పబడియున్నది. ప్రాణాయామ మనఁగా, ప్రాణమును, (ప్రాణవాయువును) శరీరమునందు నిరోధించునట్టిక్రియ. “ప్రాణఃస్వదేహస్థావాయురాయామస్తన్నిరోధనమ్” స్వశరీరమందలి వాయువుయొక్క జీవనావస్థయే ప్రాణము. ఆ అవస్థానిరోధమే ఆయామము. అనఁగా, ప్రాణము (జీవనము) యొక్క అవస్థానిరోధము ప్రాణాయామము. అని గోరక్షనాథులు ప్రాణాయామ లక్షణమును చెప్పియుండిరి. ఇది ప్రాణాయామలక్షణము.

రేచకము:- ఉదరస్థవాయువును వెలిబుచ్చునట్టిక్రియ. “నిష్క్రమ్యనాసావివరాదశేషం ప్రాణం బహిర్భూన్యమివానిలేన, నిరుధ్యసంతిష్ఠతి రుద్ధవాయుః సరేచకోనామ మహానిరోధః” సంపూర్ణప్రాణవాయువును నాసికారంధ్రములనుండి బహిర్గతమొనర్చి, దేహము ప్రాణవాయుశూన్యమగునట్లు నిరోధించి, నిరోధింపబడిన వాయువును చక్కగ నిలుచునట్లు జేయునిరోధము రేచకమనెడి మహానిరోధము. ఇది రేచకప్రాణాయామలక్షణము “బహిర్యద్రేచనం వాయోరుదరాద్రేచకః స్మృతః” గర్భస్థవాయువును బహిర్గతమొనర్చుట రేచకమని యాజ్ఞవల్క్యులు చెప్పియుండిరి.

పూరకము:- శరీరమునకు వెలుపలనుండు వాయువును శరీరములోనికి గ్రహించునట్టిక్రియ. “బాహ్యదాపూరణం వాయోరుదరే పూరకోహిస్త్వ” బయటివాయు

వును ఉదరమునందు పూర్ణముగ పూరించుట పూరకము. “బాహ్యస్థితం ఘ్రీణపుటేన వాయుమాకృష్యతేనైవశ్శనైస్సమంతాత్, నాడీశ్చసర్వాః పరిపూరయేద్యః సపూరకోనామ మహానిరోధః.” బయటివాయువును నాసాపుటముచే మెల్లగా గ్రహించి, దానిచేతనే శరీరమందలి సకలనాడులును నిండునట్లు జేయునది పూరకమనెడి మహానిరోధము. ఇది పూరకప్రాణాయామలక్షణము.

కుంభకము:- కుంభమువలె వాయువును పూర్ణముగ ధరించునట్టి క్రియ. “సంపూర్యకుంభవద్వాయోర్ధారణం కుంభకోభవేత్.” కుంభము (ఘటము, కుండ)వలె, చక్కగ, పూర్ణముగ పూరించి వాయువును ధరించుట కుంభకమని చెప్పబడుచున్నది. ఇది కుంభకప్రాణాయామ లక్షణము.

ఈకుంభకము, పూరకమునకు అభిన్నము అనఁగా సమానము. భిన్న మెట్లనఁగా, “నరేచకోనైవచ పూరకోఽత్రనాసాపుటే సంస్థితమేవ వాయుమ్, సునిశ్చలం ధారయతే క్రమేణ కుంభాఖ్య మేతత్ప్రవదంతి తజ్ఞాః.” ఇందు అనఁగా,

ఈ కుంభకమునందు రేచకమునులేదు. పూరకమునులేదు. నాసాపుటమందు పొందియుండు వాయువును చక్కగ నిశ్చలముగ నిలువరించునది కుంభకప్రాణాయామమని, ప్రాణాయామపరిజ్ఞాతలు చెప్పుదురు. “సహితః” అని చెప్పటవలన, ప్రాకారంతరముచేత నీకుంభకమును సహితము కేవలము అని రెండువిధములుగ విభజించిరి. అందు సహితకుంభకము రేచకపూర్వకమనియు, పూరకపూర్వకమనియు రెండువిధములు. అది “ఆరేచ్యాపూర్వవాకుర్యాత్ సవై సహితకుంభకః” సహితకుంభకము సంపూర్ణముగ రేచించిగాని, పూరించిగాని చేయవలయును. అని చెప్పబడియున్నది. రేచకపూర్వకకుంభకము రేచకప్రాణాయామమునకు అభిన్నరూపము. కేవలకుంభకము కుంభకప్రాణాయామమునకు అభిన్నము. మున్ను చెప్పియున్న సూర్యభేదనాది ప్రాణాయామములు పూరకపూర్వకకుంభకములని యెఱుంగవలయును.

—ॐ సహితకుంభకావధి. ॐ—

భూమిక. సహితకుంభకముయొక్క అవధిని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యావత్కేవలసిద్ధిస్సాస్య తస్మాత్ తావ దభ్యసేత్,

టీక. కేవల = కేవలకుంభకముయొక్క, సిద్ధిః = సిద్ధి, యావత్ = ఎంతవఱకు, స్యాత్ = కలుగునో, తావత్ = అంతవఱకు, సహితం = సూర్యభేదనాది సహితకుంభకమును, అభ్యసేత్ = అభ్యసించవలెను.

తా. కేవలకుంభకముయొక్క సిద్ధి ఎంతకాలమునకు కలుగునో అంతకాలము వఱకు అనఁగా కేవలకుంభకము సిద్ధించునంతదనుక, సూర్యభేదనాది సహితకుంభకమును అభ్యసించవలెను.

శేవలకుంభకలక్షణము.

భూమిక. శేవలకుంభకలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. రేచకం పూరకం ముక్త్యా సుఖం యద్వాయుధారణమ్.
ప్రాణాయామోఽయ మిత్యుక్తః సవై శేవలకుంభకః,

72

టీక. రేచకం = రేచకమును, పూరకం = పూరకమును, ముక్త్యా = విడిచి, సుఖం = సుఖముగా, అనఁగా, కష్టములేకుండా, వాయుధారణం = వాయువునుధరియించుట, యత్ = ఏదియో, ఆయం = అదియే, ప్రాణాయామః = ప్రాణనిరోధము (ప్రాణాయామము), ఇత్యుక్తః = అని చెప్పబడినది. సవై = అదియే (అప్రాణాయామమే), శేవలకుంభకః = శేవలకుంభకము.

తా. రేచకమును పూరకమును విడిచి సుఖముగ శ్రమములేకుండ వాయువును ధరించుట యేదియో అదియే ప్రాణాయామమని చెప్పబడినది. అదియే శేవలకుంభకము.

విశే. సుషుమ్నను భేదించినపిమ్మట సుషుమ్నమధ్యమందు జలపూరితఘటశబ్దములకు సమానములగుశబ్దములు యెప్పుడు కలుగుచున్నవో అప్పుడు శేవలకుంభకము సిద్ధియగుచున్నది. శేవలకుంభకము సిద్ధియైనపిమ్మట పది లేక యిరువదిచొప్పున యెనుబదివఱకును శేవలకుంభకములచేతనే ప్రాణాయామము చేయవలెను. ఎనుబది పూర్తియైనపిమ్మట శక్తియున్నయెడల అంతకు అధికముకూడ చేయనగును. సహితకుంభకము మిశ్రితకుంభకమనికూడ చెప్పబడుచున్నది.

శేవలకుంభకముయొక్కమహిమము.

భూమిక. శేవలకుంభకముయొక్క ప్రభావమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. కుంభకే శేవలే సిద్ధే రేచపూరకపర్జితే.
నతస్య దుర్లభం కించి త్రిఫులోకేషు విద్యతే,

73

టీక. రేచకపూరకపర్జితే = రేచకపూరకములను పడలినటువంటి, శేవలేకుంభకే = శేవలకుంభకమును, సిద్ధే(నతి) = సిద్ధించినయెడల, తస్య = వానికి (అట్టిసిద్ధిని గనినవానికి), త్రిఫులోకేషు = మూడులోకములయందు, దుర్లభం = సాధ్యముకానిది, కించిత్ = ఏదియో (కొంచెమైనను), నవిద్యతే = లేదు.

తా. రేచకపూరకములను విడిచినటువంటి శేవలకుంభకము సిద్ధించినయెడల, అట్టిసిద్ధినిగనినవానికి మూడులోకములయందు సాధ్యముకానిది కొంచెమైనను అనఁగా, ఏదియునులేదు.

శ్లో. శక్తః శేవలకుంభేన యథేష్టం వాయుధారణాత్
రాజయోగపదంచాఘి లభతే నాత్ర సంశయః,

74

టీక. శేవలకుంభకేన = శేవలకుంభకాభ్యాసముచేత, శక్తః = శక్తిగలవాడు (సామర్థ్యముగలవాడు), యథేష్టం = స్వేచ్ఛగా (ఇష్టప్రకారముగా), వాయుధారణాత్ = వాయువును ధరించుటవలన, రాజయోగపదంచాఘి = రాజయోగపదమును గూడ, లభతే = పొందుచున్నాడు. ఆత్ర = అందులకు, సంశయః = సంశయము, నలేదు.

తా. శేవలకుంభకాభ్యాసముచేత శక్తుడైనవాడు స్వేచ్ఛగ ఇష్టప్రకారము వాయువును ధరించుటవలన రాజయోగపదమునుగూడ పొందుచున్నాడు. అందులకు సంశయములేదు.

కుంభకాభ్యాసము కైవల్యసాధనము.

భూమిక. కుంభకాభ్యాసము పరంపరగా కైవల్యమునకు సాధనమని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. కుంభకాత్ కుండలీబోధః కుండలీబోధతో భవేత్.
అనర్థశా సుషుమ్నాచ హరసిద్ధిశ్చ జాయతే,

75

టీక. కుంభకాత్ = కుంభకాభ్యాసమువలన, కుండలీ = కుండలియనెడు ఆధారశక్తి, బోధః = ప్రబోధము, మేలుకొలుపు అనఁగా, నిద్రాభంగము, (స్వాత్ = కలుగుచున్నది.) కుండలీబోధకః = కుండలీశక్తియొక్క మేలుకొలుపువలన, సుషుమ్నాచ = సుషుమ్ననాడి, అనర్థశా = కఫము మొదలగు ప్రతిబాధకములేనిది, భవేత్ = అగును. హరసిద్ధిశ్చ = ప్రత్యాహారాదిపరంపరవలన కలుగు కైవల్యస్వరూపమైన హతయోగసిద్ధికూడ, జాయతే = కలుగును.

తా. కుంభకాభ్యాసమువలన కుండలియను ఆధారశక్తికి మేలుకొలుపు కలుగుచున్నది. అనఁగా, నిద్రాభంగము కలుగుచున్నది. కుండలియొక్క మేలుకొలుపువలన సుషుమ్ననాడి యనర్థశమగుచున్నది. అనఁగా, కఫము మొదలగు ప్రతిబాధకములు వీడినదగుచున్నది. ప్రత్యాహారాది పరంపరవలన కైవల్యస్వరూపమైన హతయోగసిద్ధి కలుగును.

హతయోగరాజయోగముల పరస్పరోపయోగము.

భూమిక. హతయోగరాజయోగములు రెండును అన్యోన్యము, ఉపకారియు, ఉపకారమునునై యున్నవని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. హతంవినా రాజయోగో రాజయోగంవినా హతః.
నసిద్ధ్యతి తతో యుగ్మ మానిష్పతైః సమభ్యసేత్,

76

టీక. హతంవినా = హతయోగాభ్యాసములేక, రాజయోగం = రాజయోగమును, రాజయోగంవినా = రాజయోగములేక, హతః = హతయోగమును, నసిద్ధ్యతి = సిద్ధించదు. తతః = అందువలన, యుగ్మ = రెండింటిని, అనిష్పతైః = రాజయోగసిద్ధి పర్యంతము, సమభ్యసేత్ = చక్కగ ఆభ్యాసము చేయవలెను,

తా. హతయోగములేక రాజయోగమును, రాజయోగములేక హతయోగమును సిద్ధింపదు. అందువలన, అనగా, ఒకటిలేక ఇంకొకటి సిద్ధింపనందున, రాజయోగసిద్ధిపర్యంతము, హతయోగ రాజయోగములు రెండింటిని అభ్యసించవలయును.

విశే. జీవనమునకు సాధనమైన వృత్తియందు జీవనశబ్దము ప్రయోగింపబడు విధమున, ఇచ్చట హతయోగమునకు భిన్నమై, ప్రత్యక్షముగనో, పరంపరగనో యుండు రాజయోగసాధనమునందు రాజయోగశబ్దము ప్రయోగింపబడినది. ఇందు చతుర్థోపదేశమందు చెప్పబడునట్టి ఉన్నది, శాంభవి మొదలగు ముద్రారూపమును, లేక అపరోక్షానుభూతియందు చెప్పబడిన పంచదశాంగస్వరూపమును, లేక వాక్యసూత్రయందు చెప్పబడిన దృశ్యానువిధాది స్వరూపమును, రాజయోగ సాధనమని చెప్పబడుచున్నది.

హతయోగము రాజయోగప్రదము. ౭౭

భూమిక. హతయోగమువలన రాజయోగఫలము కలుగువిధమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కుంభకప్రాణరోధాంతే కుర్యాచ్చిత్తం నిరాశ్రయమ్. 77
ఏవమభ్యాసయోగేన రాజయోగపదం వ్రజేత్,

టీక. కుంభకప్రాణరోధాంతే=కుంభకమువలనగలుగు ప్రాణనిరోధముయొక్క మధ్యమందు, చిత్తం=చిత్తమును (అంతఃకరణమును), నిరాశ్రయమ్=నిరాలంబముగ (ఆశ్రయములేనిదానిగ), కుర్యాత్=చేయవలెను. ఏవం అభ్యాసయోగేన=ఈవిధమైన అభ్యాసయోగమువలన, అనగా యుక్తివలన, రాజయోగపదం=రాజయోగమును పడవిని, వ్రజేత్=పొందును.

తా. కుంభకమువలన గలుగు ప్రాణనిరోధముయొక్క మధ్యమందు, అంతఃకరణమును (చిత్తమును) నిరాశ్రయము చేయవలెను. అనగా, సంప్రజ్ఞాతనమాధిః బొందునపుడు బ్రహ్మకారస్థితికి పరమైన (అన్యమైన, వేరైన) హేనినుండి చిత్తమును వైరాగ్యముచేత విలయమొనర్పవలయును. ఈవిధమగు అభ్యాసయోగము (యుక్తి) వలన రాజయోగపదమును బొందును.

హతయోగసిద్ధిలక్షణము. ౭౮

భూమిక. హతయోగసిద్ధిని సూచించులక్షణములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. వపుః కృశత్వం వదనే ప్రసన్నతా నాదస్ఫుటత్వం నయనే సునిర్వరే. 78
అరోగతా బిందుజయోఽగ్నిదీపనం నాడీ విశుద్ధిర్హతయోగలక్షణమ్,

టీక. వపుః కృశత్వం=శరీరమునందు కృశత్వమును, వదనే ప్రసన్నతా=ముఖమునందు విశాసమును, నాదస్ఫుటత్వం=నాదముయొక్క ప్రాకట్యమును, నయనే=నేత్రములయందు, సునిర్వరే=నిర్వల

త్వమును (కాంతియును), అరోగతా=అరోగ్యమును, బిందుజయోఽగ్నిదీపనం (చిర్బ, తేజ) జయమును, అగ్నిదీపనం=జ్వరవృద్ధియును, నాడీవిశుద్ధిః=నాడులయొక్క శుద్ధియును (అరునివి), హతయోగలక్షణమ్=హతయోగలక్షణము.

తా. దేహమందు కృశత్వమును, ముఖమందు ప్రసన్నతయును, నాదముయొక్క ప్రాకట్యమును, నేత్రములయందు కాంతియును, అరోగ్యమును, ధాతుజయమును, జ్వరవృద్ధిప్రియు, నాడులయొక్క శుద్ధియు, అనునివి హతయోగముయొక్క లక్షణములు. అనగా, హతయోగము సిద్ధించినవారియందు యీలక్షణములు చూపట్టును.

హతయోగప్రదీపికయందు ద్వితీయోపదేశము.

రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రికృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

సంపూర్ణము.

శ్రీ ర స్తు.

విశ్వేశ్వరాయనము.

హ త యో గ ప్ర దీ పిక

ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్య విశేషార్థ సహితము.

తృ తీ యో ప దేశ ము.

భూమిక. ద్వితియోపదేశమునందు కుండలీప్రభావమును చెప్పి, ఇందు కుండలీ సర్వయోగములకు ఆశ్రయమనుటనుగూర్చి వర్ణించుచున్నారు.—

శ్లో. సశైలవనధాత్రీణాం యథాధారోఽహినాయకః,
సర్వేషాం యోగతంత్రాణాం తథాధారోహి కుండలీ.

టీక. సశైలవనధాత్రీణాం = పర్వతములు, వనములు మొదలగువానిలో కూడిన భూములకు, యథా = వివిధముగా, అహినాయకః = సర్వములకు నాయకుడైన అశిశేషుడు, ఆధారః = ఆధారభూతుడుగ నున్నాడో, తథా = ఆవిధముగా, సర్వేషాం యోగతంత్రాణాం = సమస్తమైన యోగోపాయములకు, కుండలీ = కుండలీ, ఆధారోహి = ఆధారము (ఆశ్రయము), (సృష్టో = అగును.)

తా. శైలారణ్యములతో కూడినభూములకు సర్వాధినాథుడైన అశిశేషుడే విధముగా ఆధారుడు (ఆశ్రయుడు) గనున్నాడో, ఆవిధముగనే సకలయోగతంత్రము (ఉపాయము, అభ్యాసము) లకు కుండలీ, ఆధారము (ఆశ్రయము) గనున్నది.

విశే. భూమి యొక్క టెయైనను, దేశభేదములవలన భూమిభేదముల నంగీకరించి భూములని బహువచనము ప్రయోగించబడెను. కుండలీప్రబోధమువినా సంపూర్ణయోగోపాయములు వ్యర్థములు. కాబట్టి కుండలీప్రబోధము యోగమునకు ఆశ్రయమై యొప్పుచున్నది.

— కుండలీప్రబోధప్రయోజనము. —

భూమిక. కుండలీప్రబోధము వలని ప్రయోజనమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు —

శ్లో. సుప్తా గురుప్రసాదేన యదా జాగర్తి కుండలీ,
తదా సర్వాణివత్తాని భిద్యంతే గ్రంథయోఽపిచ.

టీక. సుప్తా = నిద్రించియున్నటువంటి, కుండలీ = కుండలీ, గురుప్రసాదేన = గురుప్రసాదమువలన, యదా = ఎప్పుడు, జాగర్తి = మేలుకొనుచున్నదో, తదా = అప్పుడు, సర్వాణివత్తాని = అన్నిచక్రములు (షట్చక్రములు)ను, గ్రంథయోపిచ = అన్నిగ్రంథములు (బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి), భిద్యంతే = భేదమును బొందుచున్నవి.

తా. నిద్రించి యున్నటువంటి కుండలీ, గురుప్రసాదమువలన యెప్పుడు మేలుకొనుచున్నదో, అప్పుడు అన్నిపద్ధతులు అనగా, శరీరములలోనుండు షట్చక్రములును, బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి అనుమూడుగ్రంథములును భేదమును బొందుచున్నవి. అనగా, చక్రములు వికసించుచున్నవి. గ్రంథము వీడుచున్నవి.

విశే. షట్చక్రములయొక్క నామములు, అవి యుండుస్థానములు చెప్పబడుచున్నవి.

- 1 మూలాధారచక్రము. ఇది గుడస్థానమునందు కలదు
- 2 స్వాధిష్ఠానచక్రము. ఇది లింగమూలమునందు కలదు.
- 3 మణిపూరకచక్రము. ఇది నాభియందుగలదు.
- 4 అనాహతచక్రము. ఇది హృదయస్థానమందు గలదు.
- 5 విశుద్ధచక్రము. ఇది కంఠసీమయందుగలదు.
- 6 ఆజ్ఞాచక్రము. ఇది భ్రూమధ్యమందుగలదు.

శ్లో. ప్రాణస్య శూన్యపదవి తథా రాజపథాయతే,
తదా చిత్తం నిరాలంబం తదా కాలస్య వంచనమ్.

టీక. తథా = మఱియును, శూన్యపదవి = శూన్యపదవియను సుషుప్తి, ప్రాణస్య = ప్రాణవాయువునకు, రాజపథాయతే = రాజమార్గము అగుచున్నది. తదా = అప్పుడు, చిత్తం = చిత్తము, నిరాలంబం = నిరాశ్రయము (నిర్విచయము), (భవతి = అగుచున్నది) తదా = అప్పుడు, కాలస్యవంచనమ్ = కాలనివంచించుట, అనగా, మృత్యుప్రతారణము, (భవతి = అగుచున్నది.)

తా. మఱియు (కుండలీప్రబోధమైనపుడు) శూన్యపదవి యనబడు సుషుప్తి, ప్రాణవాయువునకు రాజమార్గ మగుచున్నది. అనగా ప్రాణవాయువు సుషుప్తి మార్గమునందు సుఖసంచారమును బడయగలుగుచున్నది. అప్పుడు చిత్తము నిరాలంబము అనగా, విషయానురాగరహితము అగుచున్నది. అప్పుడు కాలుని వంచించుటయు, అనగా మృత్యుప్రతారణమును కలుగుచున్నది. మృత్యుభయము దూరమగుచున్నదని భావము.

— సుషుప్తియొక్క చర్యాయపదములు. —

భూమిక. సుషుప్తియొక్క నామములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సుషుమ్నా శూన్యపదవి బ్రహ్మరంధ్రం మహాపథః,

శ్చ శానం శాంభవీ మధ్యమార్గశ్చ త్యేకవాచకాః.

4

టీక. సుషుమ్న = సుషుమ్న, శూన్యపదవి = శూన్యపదవి, బ్రహ్మరంధ్రం = బ్రహ్మరంధ్రము, మహాబంధః = మహాబంధము, శ్చ శానం = శ్చ శానము, శాంభవీ = శాంభవి, మధ్యమార్గశ్చ = మధ్యమార్గము, ఇతి = అనునివి, ఏకవాచకాః = ఏకవాచకములు. అనఁగా నమానపదములు. సుషుమ్న త పర్యాయపదములు.

తా. సుషుమ్న, శూన్యపదవి, బ్రహ్మరంధ్రము, మహాబంధము, శ్చ శానము, శాంభవి, మధ్యమార్గము అనునివి ఏకార్థవాచకములు. అనఁగా, యీపదములన్నియు, సుషుమ్నకు పర్యాయపదములు.

— ౦౦ కుండలీ ప్రబోధవిశేషము. ౦౦ —

భూమిక. కుండలినీ సంపూర్ణప్రయత్నముచేత మేలుకొలుపవలయునని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. తస్మా త్వర్వప్రయత్నేన ప్రబోధయతు మీశ్వరీమ్,
బ్రహ్మద్వారముఖే సుప్తాం ముద్రాభ్యాసం సమాచరేత్.

5

టీక. తస్మాత్ = అందువలన, అనఁగా కుండలి మేలుకొనుటచేత చుట్టుకములు వికసించుటయు, బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథులు విడుటయు మొదలగునవి కలుగుచుండుటచేత, నర్వప్రయత్నేన = సంపూర్ణముగ ప్రయత్నముతో, బ్రహ్మద్వారముఖే సుప్తాం = బ్రహ్మద్వారముయొక్క ముఖమునందు నిద్రించుచుండునట్టి, ఈశ్వరీమ్ = ఈశ్వరియగు కుండలిశక్తిని, ప్రబోధయతుః = మేలుకొలుపుటకు, ముద్రాభ్యాసం = మహాముద్ర మొదలగువానియొక్క అవృత్తిని, అభ్యాసమును, సమాచరేత్ = చక్కగ చేయవలెను.

తా. అందువలన, సంపూర్ణప్రయత్నముతో బ్రహ్మద్వారముయొక్క ముఖమునందు నిద్రించుచుండునట్టి, ఈశ్వరియను కుండలిశక్తిని మేలుకొలుపుటకు, మహాముద్రాదిముద్రలను చక్కగ అభ్యాసము చేయవలయును.

విశే. సచ్చిదానందస్వరూపమగు పరబ్రహ్మమును జొందుటకు సాధనమైన సుషుమ్నయొక్క ముఖమునందు, ద్వారమును మూసికొని నిద్రించుచుండునట్టి కుండలియను ఈశ్వరి, శక్తి, మహాముద్రాదులవలనగాని మేలుకొనదు. కాబట్టి ముద్రాభ్యాస మావశ్యకము.

— ౦౦ ముద్రలయొక్క నామములు. ౦౦ —

భూమిక. మహాముద్రాదులయొక్క నామములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మహాముద్రా మహాబంధో మహావేదశ్చ భేచరి,
ఉద్యానం మూలబంధశ్చ బంధోజాలంధరాభిదః.
కరణీ వివరితాఖ్యా వజ్రోలీ శక్తిచాలనమ్,
ఇదంహి ముద్రాదశకం జరామరణరాశనమ్.

6

7

టీక. మహాముద్రా = మహాముద్రయు, మహాబంధః = మహాబంధమును, మహావేదమును, భేచరి = భేచరియును, ఉద్యానం = ఉద్యానమును, మూలబంధశ్చ = మూలబంధము.

బంధోజాలంధరాభిదః = జాలంధరమును పేరుగల బంధమును, కరణీవివరితాఖ్యా = వివరితమును పేరుగల కరణియును, అనఁగా వివరితకరణియును, వజ్రోలీ = వజ్రోలియును, శక్తిచాలనమ్ = శక్తిచాలనమును, ఇదంహి = అనుకూ, ముద్రాదశకం = పదివిధములగు ముద్రలయొక్క నముదాయము, అనఁగా, ఈపదివిధములగు ముద్రలు, జరామరణరాశనమ్ = మదిమిని మృత్యువును బోగొట్టును. నాశము చేయును.

తా. మహాముద్ర, మహాబంధము, మహావేదము, భేచరి, ఉద్యానము, మూలబంధము, జాలంధరబంధము, వివరితకరణి, వజ్రోలి, శక్తిచాలనము అను యీపదివిధములగు ముద్రలు, ముదిమిని మృత్యువును బోగొట్టునవి.

— ౦౦ మహాముద్రాదులఫలము. ౦౦ —

భూమిక. మహాముద్రాది పదిముద్రలయొక్క ఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఆదినాథోదితం దివ్య మష్టైశ్వర్యప్రదాయకమ్,

వల్లభం సర్వసిద్ధానాం దుర్లభం మరుతామపి

8

టీక. ఆదినాథోదితం = ఆదినాథుని(శివుని)చేత చెప్పబడినది. దివ్యం = ఉత్తమమైనది. అష్టైశ్వర్యప్రదాయకమ్ = అణిమాది అష్టైశ్వర్యములను, సిద్ధులను ఇచ్చునది. సర్వసిద్ధానాం = కపిలాది సకలసిద్ధులకును, వల్లభం = ప్రియమైనది. మరుతామపి = దేవతలకుకూడ, దుర్లభం = బొందుట సాధ్యము కానిది.

తా. (ఈపదివిధములగుముద్రలు) ఆదినాథునిచేత, ఈశ్వరునిచేత చెప్పబడినవి. ఉత్తమములైనవి. అష్టైశ్వర్యములను (అణిమాది అష్టసిద్ధులను) యొసంగునవి. కపిలాదిసకలసిద్ధులకును ప్రియములైనవి. దేవతలకుకూడ దుర్లభములైనవి.

విశే. “అణిమా మహిమా గరిమా లఘిమా ప్రాప్తి ప్రాకామ్య ఈశతా వశితాఖ్యాని, తత్రాణిమా సంకల్పమాత్రేణ ప్రకృత్యవగమే పరమౌ ఐవద్దేహస్య సూక్ష్మతా. 1. మహిమా ప్రకృత్యాపూరేణాకాశాదివ స్వరూపాద్యావః. 2. గరిమాలఘుతరస్యాపి తూలాదేః పర్వతాదివ ధ్రువుభావః. 3. లఘిమా గురుతరస్యాపి పర్వతాదేస్తూలాదివ లఘుభావః. 4. ప్రాప్తిః సర్వభావసాన్నిధ్యమ్, యథాభూమిస్థ ఏవాంగుల్యగ్రేణస్పృశతిచంద్రమనమ్. 5. ప్రాకామ్య మిచ్ఛానభిఘాతః, యథా ఉదకభవభూమా నిమజ్జతుస్తజ్జలచ. 6. ఈశతా భూతభౌతికానాం ప్రభవావ్యయసంస్థానవిశేషసామర్థ్యమ్. 7. వశిత్యం భూతభౌతికానాం స్వాధీనకరణమ్. 8. ఇతి అష్టైశ్వర్యాణి. అష్టైశ్వర్యములనఁగా, అణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకామ్యము, ఈశత్యము, వశిత్యము అనునవి.

1. అణిమః—సంకల్పమాత్రముచేత ప్రకృతిని (స్వభావమును) దూరమొనఁబటవలన పరమాణువువలె సూక్ష్మశరీరమును ధరించునట్టి సామర్థ్యము. అనఁగా అణుప్రమాణములైన ప్రాణులయందు పరమాణుప్రమాణుడై యుండునట్టి.

2. మహిమః—ప్రకృతిని శరీరమందు పూరించుటవలన, ఆకాశాదులవలె గొప్పదైన స్థూలశరీరమును ధరించునట్టి సామర్థ్యము. అనఁగా, బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరవిరాట్పురుషాండములకంటె గొప్పదియగు స్థూలకాయమును ధరించునట్టి సామర్థ్యము.

3. గరిమః—దూదిమొదలగు అత్యంతలఘు (తేలిక)పదార్థములను పర్వతము మొదలగు (భారములగు) పదార్థములుగ జేయునట్టి శక్తి. అనఁగా, బ్రహ్మాద్యండములకంటె భారమై యుండునట్టి.

4. లఘిమః—అత్యంతగురు (పర్వతము మొదలగు భారముగల) పదార్థములను లఘు (దూదిమొదలగువానివలె తేలికయగు) పదార్థములుగ జేయఁగలసామర్థ్యము. అనఁగా, మేరువువలె బరువుగలిగియుండి దూదిలేశమువలె తేలికయై యుండునట్టి.

5. ప్రాప్తిః—వాంఛితపదార్థసర్వస్వమును (ఇచ్ఛాబోధముసర్వమును) సామీప్యమొనర్చునట్టి యెదుటనుంచునట్టి శక్తి. భూమియందుండియే అంగుశ్యగ్రముచేత ఆకాశమందలి చంద్రుని, నక్షత్రములను తాఁకునట్లు, కోరినదంతయును చేసికొనుట. అనఁగా, ఇష్టపదార్థములను లభింపజేసికొనుసామర్థ్యము.

6. ప్రాకామ్యముః—ఇచ్ఛాసాధితము, జలమునందువలె భూమియందును ప్రవేశమై (మునిగి) బయలువెడలునట్టి సామర్థ్యము. అనఁగా, ఆకాశగమనాదులను బొందునట్టి సామర్థ్యము.

7. ఈశత్వముః—భూతభౌతికములను సృష్టించుటయు, రక్షించుటయు, విలయమొనరించుటయు మొదలగునవి జేయఁగలసామర్థ్యము. అనఁగా, సూర్యచంద్ర మహేంద్ర ఉపేంద్ర అగ్ని జల వాయుప్రముఖులగుదేవతలను భూతములను అజ్ఞలకు లోబఱచునట్టి శక్తి.

8. వశిత్వముః—భూతభౌతికములను వశ (స్వాధీన) మొనర్చుకొనునట్టి. అనఁగా, సకలజంతువులను వశముజేసికొను సామర్థ్యము.

శ్లో. గోపనీయం ప్రయత్నేన యథారత్న కరండకమ్,
కస్యచి నై వ వక్తవ్యం కులస్త్రీ సురతంయథా.

9

టీక. (ఈమధ్యాద్యక్షము) యథారత్న కరండకమ్ = రత్నములబరిణెవలె, ప్రయత్నేన = మిక్కిలియత్నముచేత, గోపనీయం = దాచఁదగినది. కులస్త్రీ సురతంయథా = కులస్త్రీ సంగమమువలె, కస్యచిత్ = ఇతరులకేరిసి, వై వక్తవ్యం = చెప్పఁదగినదికాదు.

తా. (మున్ను చెప్పిన పదివిధములగుముద్రలు) రత్నములబరిణెవలె మిక్కిలి ప్రయత్నముచేత దాచఁదగినవి. కులస్త్రీ సంగమమువలె పరులకేరికిని జెప్పఁదగినవి.

— మహామధ్యలక్షణము. —

భూమిక. మహామధ్యయొక్కలక్షణమును నాలుగుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పాదమూలేన వామేన యోనిం సంపీడ్య దక్షిణమ్,
ప్రసారితం పదం కృత్వా కరాభ్యాం ధారయే ద్దృఢమ్.

10

టీక. వామేన పాదమూలేన = సంకుచితముచేసిన ఎడమకాలిపాదమూలము (మడమ) చేత, యోనిం = యోనిస్థానమును, అనఁగా గుడమునకును లింగమునకును మధ్యనుండు ప్రదేశమును, సంపీడ్య = చక్కఁగాపీడించి, దక్షిణంపదం = కుడికాలిని, ప్రసారితం కృత్వా = చాచి, అనఁగా, కుడికాలును భూమిమీఁదచాచి మడమను భూమియందు నిలిపి వ్రేళ్లను నిలువరించి, కరాభ్యాం = చేతులతో, దృఢమ్ = దృఢముగా, ధారయేత్ = చట్టవలయును. అనఁగా, సంకుచితముచేసిన రెండుచేతులయొక్క చూపుడు వ్రేళ్ల చేత, కుడికాలిబొట్టనవ్రేలును దృఢముగా బట్టవలయును.

తా. సంకుచితముచేసిన ఎడమకాలి మడమచేత గుడమునకును లింగమునకును నడుమనుండు యోనిస్థానమును చక్కఁగాపీడించి, కుడికాలిని చాచి మడమను భూమియందు నిలిపి వ్రేళ్లను నిలువరించి, సంకుచితముచేసిన రెండుచేతులయొక్క చూపుడు (తర్జని) వ్రేళ్లతో కుడికాలిబొట్టనవ్రేలును గట్టిగా పట్టవలయును.

శ్లో. కంఠే బంధం సమారోప్య ధారయే ద్వాయు మూర్ధ్వతః,
యథా దండహతః సర్వో దండాకారప్రజాయతే.

11

ముద్వీధూతా తథాశక్తి కుండలీ సహసా భవేత్,
టీక. కంఠే = కంఠమందు, బంధం = బంధము, సమారోప్య = చేసి, అనఁగా కాలంధర బంధము బంధించి, వాయుం = వాయువును, శీర్ష్యతః = మీఁదికి అనఁగా సుషుమ్నలోనికి, ధారయేత్ = గ్రహింపవలెను. అనఁగా లాగవలెను. (అంతట) దండహతః = కట్టచేతకొట్టఁబడిన, సర్వః = పాము, యథా = ఎట్లు, దండాకార = కట్టవలె లెన్నగా, ప్రజాయతే = అగుచున్నదో, తథా = అట్లు, కుండలీశక్తిః = కుండలియనెను ఆధారశక్తి, సహసా = శిఘ్రముగ సరళ మగుచున్నది. అనఁగా, చుట్టుకొనియుండు పాము కట్టదెబ్బవలన నెట్లు తిన్ననిదియగుచున్నదో, అట్లు వాయువును సుషుమ్న మగుచున్నది.

తా. కంఠమందు చక్కఁగ జాలంధరబంధమును బంధించి వాయువును మీఁదికి సుషుమ్నలోనికి గ్రహింపవలయును. అనఁగా మూలబంధముచేయవలెను. అట్లు వాయువును సుషుమ్నలోనికి గ్రహించినయెడల, దండతాడితమగు పాము ఎట్లు దండాకారముగ వంకరలేనిది యగుచున్నదో; అట్లు కుండలియనెడు ఆధారశక్తి శిఘ్రముగ సరళ మగుచున్నది. అనఁగా, చుట్టుకొనియుండు పాము కట్టదెబ్బవలన నెట్లు తిన్ననిదియగుచున్నదో, అట్లు వాయువును సుషుమ్న

విశే. చంద్రనాడిచేత నుపలక్షింపబడిన (తెలుపబడిన, చూపబడిన) అంగము చంద్రాంగము, వామాంగము అని చెప్పబడుచున్నది.

సూర్యనాడి, దక్షిణనాడిచేత నుపలక్షింపబడిన అంగము సూర్యాంగమని, దక్షిణాంగమని చెప్పబడుచున్నది.

మడిచిన ఎడమకాలి మడమను యోనిస్థానమునందు జేర్చి, కుడికాలినిచూచి, తదంగుష్ఠమును రెండుచేతులయొక్క మడిచిన చూపుడుచేళ్లతో పట్టుకొని, వామనాడిచేత నభ్యసించునది వామాంగభ్యాస మనబడుచున్నది. ఈ అభ్యాసమువలన పూరితమైన వాయువు వామాంగమునందు నిలుచును.

మడిచిన కుడికాలిమడమను యోనిస్థానమునందు జేర్చి, ఎడమకాలినిచూచి, తదంగుష్ఠమును, మడిచిన రెండుచేతులయొక్క చూపుడుచేళ్లతో దృఢముగా పట్టుకొని, దక్షిణనాడిచేత నభ్యసించునది దక్షిణాంగభ్యాస మనబడుచున్నది. ఈ అభ్యాసమువలన పూరితమైనవాయువు దక్షిణాంగమందు నిలుచును.

—ॐ మహాముద్రాభ్యాసప్రయోజనము. ॐ—

భూమిక. మహాముద్రయొక్క గుణమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు —

శ్లో. నహి పథ్య మపథ్యంవా రసాః సర్వైఽపి నీరసాః. 16

అపి భుక్తం విషం ఘోరం పీయూష మివ జీర్ణతః,

టీక. (ఈమహాముద్రాభ్యాసము చేయువానికి) పథ్యంఅపథ్యంవా = పథ్యాపథ్యవిచారణము, నహి=లేదు. అనగా అవసరములేదు. సర్వైఽపిరసాః=చేదు పులుసు మొదలగు అన్నిరసములును, నీరసాః=రసములేని పదార్థములును, (జీర్ణతః=జీర్ణమగుచున్నవి.) భుక్తం=భుజించిన, ఘోరం విషం అపి=ఘోరమైన విషముకూడ, పీయూషమివ=అమృతమువలె, జీర్ణతః=జీర్ణమగుచున్నది

తా. మహాముద్రాభ్యాసకునకు పథ్యాపథ్య విచారణము అపుసరములేనందున భుజించినపదార్థములు చేదు పులుసు మొదలగు రసములతో కూడినవైనను, రసహీనములైనవైనను జీర్ణమగుచున్నవి. భుజించినపదార్థము ఘోరవిషమైనను అమృతప్రాయముగ జీర్ణమగుచున్నది. అనగా, జీర్ణమగుట కయోగ్యములగు పదార్థములుకూడ జీర్ణములగును అని భావము.

శ్లో. త్వయ కుష్ట గుదావర్త గుల్మజీర్ణపురోగమాః. 17

తస్య దోషాః త్వయం యాంతి మహాముద్రాంతు యోఽభ్యసేత్,

టీక. యః=ఎవడు, మహాముద్రాంతు=మహాముద్రను, అభ్యసేత్=అభ్యసించునో, తస్య=వానికి, త్వయ కుష్ట గుదావర్త గుల్మజీర్ణపురోగమాః=త్వయ (రాజయత్న), కుష్టము, గుదావర్తము (మూలవ్యాధి), గుల్మము, అజీర్ణము మొదలగు రోగములును, దోషాః=అరోగములవలనఁబట్టు మహాదరము, జ్వరము మొదలగు దోషములును, త్వయంయాంతి=త్వయమగుచున్నవి (నశించుచున్నవి).

తా. ఎవడు మహాముద్రను అభ్యసించునో వానికి, త్వయ, కుష్టము, మూల వ్యాధి, గుల్మము, అజీర్ణము మొదలగురోగములును, అరోగములవలనఁ బట్టు మహాదరము, జ్వరము మొదలగు దోషములును నశించుచున్నవి.

—ॐ మహాముద్రా రహస్యకారణము. ॐ—

భూమిక. మహాముద్రను రహస్యముగా నుంచవలయునని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. కథితేయం మహాముద్రా మహాసిద్ధికరా నృణామ్. 18

గోపనీయా ప్రయత్నేన నదేయా యస్యకస్యచిత్,

టీక. నృణామ్=అభ్యసించునట్టి పురుషులకు, సిద్ధికరా=మహాసిద్ధిని యిచ్చునట్టి, ఇయంమహాముద్రా=ఈమహాముద్ర, (మయా=నాచేత) కథిత=చెప్పబడినది. (ఇయామ్=ఇది) ప్రయత్నేన=ప్రయత్నశ్చత్వార్థముగా, గోపనీయా=రహస్యముగా దా.చ.దగినది. యస్యకస్యచిత్=అధికారములేనివారికి, అయోగ్యులకు ఏరిని, నదేయాత్=ఇచ్చదగనిది అనగా, ఈయఁగూడదు.

తా. అభ్యసించునట్టి పురుషులకు మహాసిద్ధిని యొసంగునట్టి ఈ మహాముద్ర నాచేత జెప్పబడినది. ఇది ప్రయత్నపూర్వకముగ దా.చ.దగినది. అధికారములేని వారికి అనగా అయోగ్యులకు ఏరిని ఈయదగనిది.

—ॐ మహాబంధము. ॐ—

భూమిక. మహాబంధలక్షణమునుమూడుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. పార్థిం వామస్య పాదస్య యోనిస్థానే నియోజయేత్,

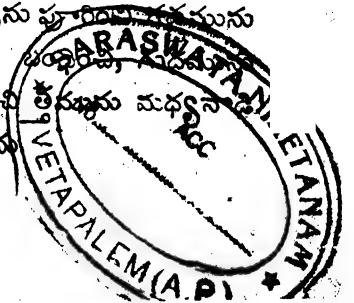
వామోరూపరి సంస్థాప్య దక్షిణం చరణం తథా. 19

పూరయిత్వా తతో వాయుం హృదయే చిబుకం దృఢమ్,

నిష్పిద్య పాయ మాకుంచ్య మనోమధ్యే నియోజయేత్. 20

టీక. వామస్యపాదస్యపార్థిం = ఎడమకాలిపాదముయొక్క మడమను, యోనిస్థానే=లింగమునకును గుడమునకును నమమచుండు యోనిప్రదేశమందు, నియోజయేత్=చేర్చవలయును. తథా=అటులనే, వామోరూపరి=ఎడమతొడమీద, దక్షిణచరణం=కుడిపాదమును, సంస్థాప్య=చక్కగ నుంచి, తతో=అటుపిమ్మట, వాయుం=వాయువును, పూరయిత్వా=పూరించి, చిబుకం=గడ్డమును, హృదయే=హృదయమును, దృఢం=దృఢముగా, నిష్పిద్య=హత్తించి, పాయం=గుడమును, ఆకుంచ్య=సంకుచి తముచేసి, మనః=మనస్సును, మధ్యే=మధ్యనాడియందు, నియోజయేత్=ప్రవర్తింపజేయవలెను.

తా. ఎడమకాలిమడమను యోనిస్థానమందు జేర్చవలయును. ఎడమతొడ మీద కుడిపాదమును చక్కగజేర్చి, అటుపిమ్మట వాయువును పూరించుచున్నను హృదయమునందు హత్తించి, అనగా, జాలంధరబంధమును బంధించి, సంకుచితముచేసి, అనగా, మూలబంధమును బంధించి, చిత్తము మధ్యనాడియందు, అనగా సుషుమ్నయందు ప్రవర్తింపజేయవలయును.

విశే. చిబుకమును హృదయమందు జేర్చవలయు ననుటవలన జాలంధరబంధమును, గుడమును సంకుచితము చేయవలయు ననుటవలన మూలబంధమును చేయవలయునని తెలుపబడియెను. మడమను యోనిస్థానమునందు జేర్చుటవలనను, చిబుకమును హృదయమందు జేర్చుటవలనను మూలబంధము సిద్ధించుచున్నది. కనుక ప్రత్యేకముగ చేయవలసినపనిలేదు.

శ్లో. ధారయిత్వా యథాశక్తి రేచయే దనిలం శనైః,
సవ్యాంకేతు సమభ్యస్య దక్షాంగే పున రభ్యసేత్.

21

టీక. (అనంతరము) యథాశక్తిః = శక్తిగనుసారముగ, ధారయిత్వా = కుంభించి, అనిలం = వాయువును, శనైః = మెల్లగా, రేచయేత్ = రేచించుటయును. సవ్యాంగేతు = వామాంగమునందు, సమభ్యస్య = చక్కగా అభ్యసించి, పునః = మఱి, దక్షిణాంగే = దక్షిణాంగమునందు, (వామాంగమునందు అభ్యసించినసంఖ్యకు సమమగునంతదనుక) అభ్యసేత్ = అభ్యసించుటయును.

తా. (అనంతరము) శక్తిగనుసారముగ కుంభించి, మెల్ల మెల్లగా, వాయువును రేచించవలయును. (ఈవిధముగ) వామాంగమునందు చక్కగ నభ్యసించి, మఱి (వామాంగమునందు అభ్యసించినసంఖ్యకు సమమగునంతదనుక) దక్షిణాంగమునందు అభ్యసించవలయును.

— మతాంతరముచేత జాలంధరబంధమునందు కంతసంకుచితము అనవసరము. —

భూమిక. మతాంతరముచేత జాలంధరబంధమునందు కంతమును సంకుచితముచేయుట అనవసరమని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మతం అత్ర తు కేహంచి త్కంతబంధం వివర్జయేత్,

రాజదంతస్థ జిహ్వయాం బంధ శ్శస్తో భవే దితి.

22

టీక. రాజదంతస్థ = రాజదంతములయందు ఉండు, అనగా, మునిపండ్లమీఁదనిలుచు, జిహ్వయాం = నాలుకయందు పైభాగమును, బంధః = బంధించిన బంధము, శ్శస్తోభవే దితి = క్షాణ్ముచుగనని, అత్ర తు = ఈవిషయమునందు, కంతబంధం = కంతమును సంకుచితము చేయుట యనెడి బంధమును, వివర్జయేత్ = విడువవలెను. (ఇతి = అని) కేహంచిత్ = కొందఱియొక్క, మతం = అభిప్రాయము.

తా. రాజదంతములయందు ఉండు, అనగా, మునిపండ్లమీఁద నిలుచు నాలుకను పైభాగమునందు బంధించినబంధము (జిహ్వబంధము) కంతమును సంకుచితము చేయుటకంటెను, క్షాణ్ముచునెడు కారణమువలన, ఈవిషయమునందు, అనగా జాలంధరబంధమందు, కంతమును సంకుచితముచేయుట యనుబంధమును విడువవలెను. అని కొందఱియొక్క అభిప్రాయము.

శ్లో. అయంతు సర్వసాక్షినా మూర్ధ్వం గతినిరోధకః.

23

టీక. అయంతు = ఈరాజదంతస్థ జిహ్వబంధము, సర్వసాక్షినాం = ముఖమున భిన్నమైన అన్ని నాడులయందును, (వాయోః = వాయువుయొక్క) ఊర్ధ్వం = మీఁదికి, గతినిరోధకః = నడచుటను నిరోధించునది.

తా. ఈరాజదంతస్థ జిహ్వబంధము, ముఖముకు భిన్నమైన డెబ్బదిరెండు వేల నాడులయందు వాయువుయొక్క ఊర్ధ్వగతిని నిరోధించుచున్నది. అనగా సకలనాడులను బంధించుచున్నది.

విశే. సకలనాడులయందును వాయువుమీఁదికి నడుచుటను నిరోధించునది యనుటవలన, నాడీసమూహములను బంధించుచున్న జాలంధరబంధమునందు చెప్పియున్న ప్రయోజనము, దీనివలననే సిద్ధించుచున్నదని సూచింపబడుచున్నది.

— మహాబంధఫలము. —

భూమిక. మహాబంధఫలమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అయంఖలు మహాబంధో మహాసిద్ధిప్రదాయకః,

కాలపాశమహాబంధవిమోచనవిచక్షణః,

త్రివేణీసంగమం ధత్తే కేదారం ప్రాపయే న్ననః.

24

టీక. అయంఖలు మహాబంధః = ఈమహాబంధము, మహాసిద్ధిప్రదాయకః = మహాసిద్ధులను యిచ్చునది. కాలపాశమహాబంధవిమోచనవిచక్షణః = కాలపాశ = మృత్యుపాశముయొక్క, మహాబంధ = మహాబంధమును, విమోచన = విడలించుటయును, విచక్షణః = ప్రావీణ్యముగలది. త్రివేణీసంగమంధత్తే = త్రివేణీసంగమమును యిచ్చునదియును, మనః = మనస్సును, కేదారం = కేదారశబ్దవాచ్యమైన శివస్థానమును పూజ్యుచుండు, ప్రాపయేత్ = చేర్చుచున్నది.

తా. ఈమహాబంధము మహాసిద్ధులను యిచ్చునది. కాలపాశముయొక్క మహాబంధమును విడలించుటయందు ప్రావీణ్యముగలది. అనగా, మృత్యువును జయించు సామర్థ్యమును యొసంగునది. త్రివేణీసంగమమును యిచ్చునది. మనస్సును కేదారశబ్దవాచ్యమైన శివస్థానరూపమగు పూజ్యమునందు జేర్చునది.

విశే. గంగా, యమునా, సరస్వతి, అను మూడునదులు కలియునట్టి స్థానము త్రివేణి. దానినే ప్రయాగ అని అందురు. ఇడా పింగళా సుషుమ్న అను మూడు నాడులును కలియుస్థానము కేదార మనగా పూజ్యము.

— మహావేధమహిమ. —

భూమిక. మహావేధలక్షణమును జెప్పుటకు ఉద్యమించి ముందు తన్నహిమమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. రూఢలోవణ్యసంపన్నా యథా స్త్రీ పురుషం వినా,

మహాముద్రా మహాబంధా నిష్ఫలా వేధవర్జితౌ.

25

టీక. రూఢలోవణ్యసంపన్నా = రూఢలోవణ్యములుగల, స్త్రీ = యౌవతి, పురుషంవినా = పురుషుడు (భర్త, భరి) లేక, యథా = వివిధముగ, (నిష్ఫలాభవేత్ = ప్రయోజనములేనిదియగునో, తథా = అట్లు) వేధవర్జితౌ = మహావేధ యముముద్ర లేనటువంటి, మహాముద్రా = మహాముద్ర యను, మహాబంధా = మహాబంధమును, నిష్ఫలా (భవేత్) = ప్రయోజనములేనిది యగును.

తా. రూపలావణ్యములు సౌందర్యమును కాంతియు గలస్త్రీపురుషుడు లేక ఎట్లు ప్రయోజనము లేనిదగునో, అట్లు మహావేధలేక మహాముద్రయును, మహాబంధమును ప్రయోజనములేనివి యగును.

విశే. ఇందు వేధ యన మహావేధయని గ్రహింపవలయును.

—ॐ మహావేధ. ॐ—

భూమిక. మహావేధలక్షణమును నాలుగుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మహాబంధస్థితో యోగీ కృత్వా పూరక మేకధీః,
వాయూనాం గతి మావృత్య నిభృతం కంఠముద్రయా. 26

సమహస్తయుగో భూమా స్థితౌ సంతాడయే చ్ఛనైః,
పుటద్వయ మతిక్రమ్య వాయుః స్ఫురతి మధ్యగః. 27

టీక. మహాబంధస్థితః = మహాబంధమందుండునట్టి, మేకధీః = ఏకాగ్రచిత్తముగల, యోగీ = యోగి, (వాయో = వాయువును,) పూరకంకృత్వా = పూరకముచేసి, కంఠముద్రయా = కంఠముద్ర యను జాలంధరబంధముద్రచేత, వాయూనాం = వాయువుయొక్క, గతిం = గతిని, మావృత్య, (క్రిందుమీఁదులకు పోవుటను) నిభృతం = నిశ్చలమగునట్లు, ఆవృత్య = నిరోధించి (బంధించి), భూమా = భూమియందు, సమహస్తయుగః = సమముగాగలహస్తములుగలవాడై, స్థితౌ = నిలుచుటను, చ్ఛనైః = మెల్లగా, (భూమావేధ = భూమిమీఁదనే) సంతాడయేత్ = చక్కగ కొట్టవలయును. (తతః = అప్పుడు, వాయుః = వాయువు, పుటద్వయమతిక్రమ్య = ఇడాపింగళులను రెండునాడులను అతిక్రమించి, మధ్యగః = మధ్యనాడియను నున్నయుందు సంచరించునదిగ, స్ఫురతి = తోచుచున్నది.

తా. మహాబంధముద్రయందుండునట్టి ఏకాగ్రచిత్తముగలయోగి, వాయువును పూరించి, కంఠముద్రయను జాలంధరబంధముద్రచేత వాయువుయొక్కగతిని నిశ్చలమగునట్లుల నిరోధించి, భూమియందు సమముగా ఆనినహస్తములుగలవాడై (యోనియందు జేర్చినమడమగల ఎడమకాలితో) పిలుచుటను భూమిమీఁదనే మెల్లగా కొట్టవలయును. అప్పుడు వాయువు ఇడాపింగళులను రెండునాడులను అతిక్రమించి, మధ్యనాడియను సుషుమ్నయందు సంచరించునదిగ తోచుచున్నది.

శ్లో. సోమసూర్యాగ్నిసంబంధో జాయతే చామృతాయవై,
మృతావస్థా సముత్పన్నా తతో వాయుం విరేచయేత్ 28

టీక. (వాయుసంచారమువలనకలుగు) సోమసూర్యాగ్నిసంబంధః = చంద్ర సూర్య అగ్ని అను ఇడా పింగళా సుషుమ్నా నాడులయొక్క సంబంధము (వికృతము), అమృతాయవై = అమృతముగొలకే (మోక్షముగొలకే), జాయతే = కలుగుచున్నది. మృతావస్థా = ప్రాణసంచారములేనందువలన ప్రాణవియోగావస్థ, కమత్పన్నా (భవతి) = కలుగుచున్నది. తతో = అటుపిమ్మట, వాయుం = వాయువును, (తతః = మెల్లగా,) విరేచయేత్ = రేచింపవలయును.

తా. వాయుసంచారమువలన కలుగు ఇడాపింగళా సుషుమ్నా నాడుల యొక్క వికృతము, అమృతము (మోక్షము) గొలకే కలుగుచున్నది. ఇడాపింగళల యందు ప్రాణసంచారము లేనందువలన ప్రాణవియోగావస్థ (మరణావస్థ) కలుగుచున్నది. (ఇడాపింగళులయందు వాయుసంచారము గలిగియున్నయెడల జీవనమునియును లేనియెడల మరణమునియును చెప్పబడుచున్నది.) అటుపిమ్మట, అనగా, ఇడాపింగళులయందు మరణావస్థ కలిగినపిమ్మట, వాయువును మెల్లమెల్లగా (నానా పుటములనుండి) రేచింపవలయును. విడువవలయును.

విశే. చంద్రుడు, సూర్యుడు, అగ్ని, క్రమముగ ఇడా, పింగళా, సుషుమ్నా నాడులకు అధిష్ఠానదేవతలు. గనుక ఆయానాడులు ఆయాదేవతానామములచే పేర్కొనబడుచుండెను.

శ్లో. మహావేధోఽయ మభ్యాసా న్నహసిద్ధిప్రదాయకః,
నలీపలితవేషఘ్నః సేవ్యతే సాధకోత్తమైః. 29

టీక. ఆయమహావేధః = ఈమహావేధ, అభ్యాసాత్ = అభ్యాసమువలన, మహాసిద్ధిప్రదాయకః = మహాసిద్ధులను యిచ్చునదియును, నలీపలితవేషఘ్నః = వలీ = శరీరమునడలుటను, బలిత = కేశములు తెల్లబాటుటను, వేష = శరీరము వణుకుటను, ఘ్నః = నశింపజేయునదియును (నైయుండుట వలన), సాధకోత్తమైః = సాధకోత్తములచేత, సేవ్యతే = నేదించబడుచున్నది. అనగా, అభ్యాసించబడుచున్నది.

తా. ఈమహావేధముద్ర అభ్యాసమువలన, అణిమాదిమహాసిద్ధులను యిచ్చునదియును, ముదివిని శరీరమునడలుటను, కేశములు తెల్లబాటుటను, శరీరము వణుకుటను నశింపజేయునదియును నైయుండుటవలన సాధకోత్తములచేత అభ్యాసించబడుచున్నది.

—ॐ మద్రాత్రయరహస్యకారణము. ॐ—

భూమిక. ఈముద్రాత్రయమును రహస్యముగా నునుపవలయునని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఏతత్త్రయం మహాగుహ్యం జరామృత్యునివాశనమ్,
వహ్నివృద్ధికరం చైవ హ్యణిమాదిగుణప్రదమ్. 30

టీక. జరామృత్యునివాశనమ్ = ముదిమి మృత్యువును నశింపజేయునదియును, వహ్నివృద్ధికరం = జరామృత్యుని వృద్ధిజేయునదియును, అణిమాది గుణప్రదం ఏవ = నిశ్చయముగ అణిమాదిగుణము (సిద్ధులను మొదలగువానిని యిచ్చునదియును (అగు), ఏతత్త్రయం = మహాముద్ర, మహాబంధము, మహావేధ అను మూడుముద్రలయొక్క నమదాయము, మహాగుహ్యమ్ = అతిరహస్యము. అనగా, మిక్కిలి రహస్యముగ నుంచదగినది.

తా. జరామరణములను బోగొట్టునవియును, జతరాగ్నిని వృద్ధిజేయునవియును, అణిమాది మహాసిద్ధులను యిచ్చునవియును అగు ఈ మహాముద్ర, మహాబంధ, మహావేధలను మూడుముద్రలు మిక్కిలి రహస్యముగా నుంపఁదగినవి.

విశే. ఇందలి 'చ' కారము వలన ఆరోగ్యము, బిందువిజయము మొదలగు నవికూడ గలుగునని గ్రహింపవలయును. 'ఏవ' శబ్దము నిశ్చయార్థమును సూచించుచున్నదని ఎఱుగవలయును.

—ॐ ముద్రాత్రయ అన్యసాధన విశేషము. ॐ—

భూమిక. మహాముద్ర, మహాబంధము, మహావేధము అను ముద్రలయొక్క అన్యసాధనవిశేషమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అష్టథా క్రియతే చైవ యామేయామే దినేదినే. 31

పుణ్యసంభారసంధాయి పాపాఘభిదురం సదా,

సమ్యక్ శిక్షావతా మేవం స్వల్పం ప్రథమసాధనమ్. 32

టీక. (ఏకత్రయం=ఈ మూడుముద్రలును) దినేదినే=ప్రతిదినమందును, యామేయామే చైవ=ప్రతియామమునందును, అష్టథా=ఎనిమిది ప్రకారములు, క్రియతే=చేయఁబడుచున్నది. (ఏకత్రయం=ఈమూడింటి సముదాయము) పుణ్యసంభారసంధాయి = పుణ్యసమూహమును సమకూర్చునదియును, సదా=ఎల్లప్పుడును (నిరంతరమును), పాపాఘభిదురం=పాపరాశికి వజ్రాయుధమువంటిది యును(నై, ఆస్థియున్నది). సమ్యక్ శిక్షావతా=సాంప్రదాయశిక్ష, అనఁగా, గురువరంపరోపదేశము గలవారలకు, ఏవం=ఈవిధముగ ప్రతిదినమును ఎనిమిదికారములుగఁ జెప్పఁబడినట్లు, ప్రథమసాధనమ్=పూర్వసాధనమును, స్వల్పం=కొంచెము కొంచెముగనే, (స్థాల్=ఉండవలెను.)

తా. మహాముద్ర, మహాబంధము, మహావేధ అను ముద్రాత్రయమును, ప్రతిదినమందును, ప్రతియామమునందును, దినమునకు ఎనిమిదిప్రకారములుగ చేయఁబడుచున్నది. ఈ ముద్రాత్రయము, పుణ్యసమూహమును సమకూర్చునదియును, పాపరాశిని ఖండించుటయందు వజ్రాయుధమువంటిదియును నైయున్నది. అనఁగా ఈ ముద్రాత్రయ మెప్పుడు నేవింపఁబడుచున్నదో, అప్పుడే అయ్యది పుణ్యవృద్ధిని, పాపక్షయమును చేయునదిగ యగుచున్నది. సాంప్రదాయశిక్ష (గురువరంపరోపదేశము) గలవారు, ప్రతిదినమును ప్రతియామమును దినమునకు ఎనిమిది ప్రకారములు పూర్వసాధనమును కొంచెము కొంచెముగనే చేయవలయును.

—ॐ భేచరీస్వరూపము. ॐ—

భూమిక. భేచరీముద్రయొక్క స్వరూపమును ముందు చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కపాలకుహరే జిహ్వ ప్రవిష్టా విపరీతగా,

భ్రువో రంతర్గతా దృష్టిః ముద్రా భవతి భేచరీ.

33

టీక. జిహ్వ=నాలుక, కపాలకుహరే=కపాలకుహరమందు, అనఁగా, కపాలకుహ్రమందుండు ఛిద్రమందు, విపరీతగా=విపరీతరీతిగ, అనఁగా, వెనుకకు అగ్రము ముఖముగలదిగ, ప్రవిష్టా=ప్రవేశించునదియై, (స్థాల్=ఉండవలెను.) దృష్టిః=దృష్టి (లక్ష్యము), భ్రువోరంతర్గతా=భ్రూమధ్యమును పొందునదియై, (స్థాల్ = ఉండవలెను. సా=అది) భేచరీముద్రా = భేచరియనుముద్ర, (భవతి=అగును.)

తా. నాలుక కపాలకుహరమందు విపరీతరీతిగ ప్రవేశించునదియై యుండవలెను. దృష్టి, లక్ష్యము, భ్రూమధ్యమును బొందునదియై యుండవలెను. అట్లు సలుపునది భేచరీముద్ర యనఁబడును. అనఁగా, కపాలకుహరజిహ్వప్రవేశమూలక భ్రూమధ్యవీక్షణము భేచరి యనఁబడును.

విశే. కపాలకుహరమందు నాలుకను బ్రవేశపెట్టి, తన్మూలముగ భ్రూమధ్యమందు లక్ష్యముంచునది భేచరి యనఁబడుచున్నది.

—ॐ భేచరీలక్షణము. ॐ—

భూమిక. భేచరీముద్రా లక్షణమును వివరించుచున్నారు.—

శ్లో. ఛేదనచాలనదోహైః కలాం క్రమేణ వర్ధయే త్తావత్, 34
సా యావద్ భ్రూమధ్యం స్పృశతి తదా భేచరీ సిద్ధిః.

టీక. కలాం=నాలుకను, ఛేదనచాలనదోహైః=ఛేదనము, చాలనము, దోహనము లనుక్రియల చేత, యావత్=ఎంతవఱకు, సా=అది (నాలుక), భ్రూమధ్యం=భ్రూమధ్యమును, స్పృశతి=తాకుచున్నదో, (తావత్=అంతవఱకు) క్రమేణ=క్రమముగా, వర్ధయేత్=వృద్ధిచేయవలెను. తదా=అప్పుడు, భేచరీ=భేచరీముద్ర, సిద్ధిః=సిద్ధి, (స్థాల్=అగును.)

తా. నాలుకను ఛేదనము, చాలనము, దోహనములను క్రియలచేత, ఆ నాలుక భ్రూమధ్యమును ఎంతవఱకు తాకుచున్నదో అంతవఱకు, అనఁగా, భ్రూమధ్యమును తాకునంతవఱకు క్రమముగా వృద్ధిచేయవలెను. (ఎప్పుడు నాలుక భ్రూమధ్యమును తాకునో) అప్పుడు భేచరీముద్ర సిద్ధియగును.

విశే. ఛేదనక్రమము, ముందు విపులముగఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

చాలనము.—రెండుచేతులయొక్క అంగుష్ఠ తర్జనులచేత నాలుకను బట్టుకొని, సవ్యాపసవ్యముగ పరివర్తన మొనర్చునట్టిక్రియ. అనఁగా, ఎడమప్రక్కనుండి కుడిప్రక్కకు అప్రదక్షిణముగా త్రిప్పునట్టిక్రియ.

దోహనము.—నాలుకను వైకిచాచి, రెండుచేతులయొక్క అంగుష్ఠతర్జనులచేత, దోహనమొనర్చు క్రియ. అనఁగా, ఆవు మొదలగువాని పొదుగునుండి పాలను పిడుకువిధమున నాలుకను పిడుకునట్టిక్రియ.

—ॐ ఛేదనసాధనము. —

భూమిక. జిహ్వఛేదనసాధనమును మూడుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. స్నుహీపత్రనిభం శస్త్రం సుతీక్ష్ణం స్నిగ్ధనిర్మలమ్,
సమాదాయ తత స్తేన రోమమాత్ర సముచ్చినేత్. 35

టీక. స్నుహీపత్రనిభం = కెముడు ఆకువంటి, సుతీక్ష్ణం = మిక్కిలి వాడిగల, స్నిగ్ధం = నునుపుగల, నిర్మలమ్ = స్వచ్ఛముగ, శస్త్రం = కత్తిరి, సమాదాయ = తీసుకొని, తతః = అటుపిమ్మట, తేన = ఆకత్తి చేత, (రసనామాలికిరం = నాలుకయొక్క మూలమందు, అడుగుభాగమున ఉన్ననరమును.) రోమ మాత్రం = వెండ్రుకవాసి, సముచ్చినేత్ = ఛేదించవలయును (కోయవలెను).

తా. కెముడు ఆకునకు సమానమైన మిక్కిలి వాడిగల, నునుపైన స్వచ్ఛముగ కత్తిరి తీసికొని, పిమ్మట ఆకత్తిచేత, నాలుకయొక్క మూలమందు, అడుగు భాగమున ఉండునరమును ఒక వెండ్రుకవాసి ఛేదించవలయును.

శ్లో. తత స్సైంధవపథ్యాభ్యాం చూర్ణితాభ్యాం ప్రఘర్షయేత్,
పున స్సప్తదినే ప్రాప్తే రోమమాత్రం సముచ్చినేత్. 36

టీక. తతః = అట్లు ఛేదించినతరువాత, (ఛిన్నంశిరాస్త్రదేశమ్ = ఛేదించబడిన నాలుక యొక్క అడుగుభాగమందు,) చూర్ణితాభ్యాం = చూర్ణముచేయబడిన, సైంధవపథ్యాభ్యాం = సైంధవలవణము కరక్కాయలతో, ప్రఘర్షయేత్ = రాయవలెను. అనఁగా, మర్దించవలెను. (సప్త దినవర్తంతం ఛేదనం సైంధవపథ్యాభ్యాం ఘర్షణంచ సాయుప్రాతర్భయేత్ = ఏడుదినములవఱకు ఉదయమును సాయంకాలమును సైంధవము కరక్కాయల చూర్ణముతో ఛేదించిన స్థలమునందు చక్కగ మర్దించవలయును.) పునః = మఱి, సప్తదినేప్రాప్తే = ఏడుదినములు కాగానే, రోమ మాత్రం = వెండ్రుకవాసి, సముచ్చినేత్ = ఛేదించవలయును.

తా. అట్లు ఛేదించిన తరువాత, ఛేదించబడిన నాలుకయొక్క అడుగు భాగమందు, సైంధవలవణమును, కరక్కాయ బెరడును చూర్ణముచేసి ఆచూర్ణముతో ప్రతిదినమును ప్రాతఃసాయంకాలములయందు యేడుదినములవఱకు చక్కగ రుద్దవలయును. ఏడుదినములు గడచినపిమ్మట ఎనిమిదియవదినమున మఱి నొక వెండ్రుకవాసి యధికముగ ఛేదించవలయును.

విశే. లవణము హతయోగాభ్యాసకులకు నిషిద్ధము అగుటవలన, కరక్కాయలతోలును, చంద్రచెక్కగాని కివరి(కాచు)గాని చూర్ణముచేసి ఆచూర్ణముతో ఛేదనస్థలమును రుద్దవలయును. ఇందు లవణమును చెప్పటకు కారణము, హతయోగా భ్యాసమునకు ముందు, భేచరీసిద్ధి నభిలషించి యభ్యసించెడివారలతో అకని ఎఱ్ఱగ వలయును. ఏడుదినములు గడచినపిమ్మట ఎనిమిదియవదినమున మున్ను ఛేదించిన దానికంటె యధికముగ మఱియొక వెండ్రుకవాసి ఛేదించవలయును.

శ్లో. ఏవంక్రమేణ షడ్భాసం నిత్యం యుక్తః సమాచరేత్,
షడ్భాసా ద్రసనామూలశిగాబంధః ప్రణశ్యతి. 37

టీక. ఏవంక్రమేణ = ఈవిధముగ, అనఁగా, వెండ్రుకవాసి ఛేదించి, ఆఛేదమును యేడుదినములవఱకు ప్రతిదినము ప్రాతఃసాయంకాలములయందు సైంధవము కరక్కాయల చూర్ణముతో చక్కగ రుద్దుచు, ఎనిమిదియవదినమున మఱి నొక వెండ్రుకవాసి అధికముగ ఛేదించవలయునని చెప్పినవిధముగ, షడ్భాసం = ఆఱునెలలవఱకు, నిత్యం = ప్రతిదినమును, యుక్తః = క్రమము చొప్పున, సమాచరేత్ = చక్కగ ఆచరింపవలెను. షడ్భాసాత్ (అనంతరమ్) = ఆఱునెలలవఱకు పిమ్మట, రసనా మూలశిగాబంధః = నాలుకయొక్క అడుగుభాగముననుండు నరముయొక్క బంధము (కట్టు), ప్రణశ్యతి = నశించిపోవును.

తా. ఈ ప్రకారముగ ఆఱునెలలవఱకు ప్రతిదినమును విధ్యక్రమముగ చక్కగ ఆచరింపవలెను. ఆఱుమాసములు ఆచరించినపిమ్మట జిహ్వమూలముననుండు నాడీబంధము, అనఁగా, నాలుకయొక్క కపాలకుహరప్రదేశమునకు ప్రతిబంధకముగ నిలిచియుండు నరముయొక్క కట్టు నశించును. అనఁగా వీడును.

—ॐ ఛేదనానంతరకృత్యము. —

భూమిక. ఛేదనాదులవలన నాలుక యభివృద్ధి జెందినపిమ్మట చేయవలయు కృత్యమును చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. కలాం పరాఙ్ముఖీం కృత్వా త్రిపథే పరియోజయేత్,
సా భవేత్ ఖేచరీముద్రా వ్యోమచక్రం తదుచ్యతే. 38

టీక. కలాం = నాలుకను, పరాఙ్ముఖీం కృత్వా = వెనుకముఖముగాచేసి (త్రిప్పి), త్రిపథే = మూడునాడులు కలియుమార్గము త్రిపథ యను కపాలకుహరమందు, పరియోజయేత్ = చక్కగా చేర్చవలెను. సా = అది, ఖేచరీముద్రా = ఖేచరీయనుమద్ర, భవేత్ = అగును. తత్ = అది, వ్యోమచక్రం = వ్యోమచక్రము (అని), ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. నాలుకను పరాఙ్ముఖమొనర్చి, అనఁగా, లోనికిమరల్చి, త్రిపథ (ఇడా పింగళా సుషుమ్నలను మూడునాడులయొక్క మార్గములు కలియు స్థానము) యనబడు కపాలకుహరమందు చక్కగా జేర్చవలయును. అది, అనఁగా, నాలుకను త్రిపథయందు జోనువుటయనునది, ఖేచరీముద్రయగును. అది వ్యోమచక్రమని చెప్పబడుచున్నది.

—ॐ భేచరీగుణము. —

భూమిక. భేచరీయొక్క గుణమును తొమ్మిది శ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. రసనా మూర్ధ్వగాం కృత్వా క్షణార్థమపి తిష్ఠతి,
విషై ర్విముచ్యతే యోగీ వ్యాధి మృత్యు జ్వరాదిభిః. 39

టీక. రసనాం = నాలుకను, ఊర్ధ్వగాంక్షత్వా = తాలూపరిభాగమందున్న కపాలకుహరమందు మీఁదికిపోవునట్లుగ చేసి, క్షణార్థమసి = అర్థక్షణమైనను, (యః=ఎవడు) లిప్తలి = నిలుపునో, (స) యోగి=ఆయోగి, విష్ణే=విషములచేతను, వ్యాధి=రోగములచేతను, మృత్యు = మరణముచేతను, జరాధిః = ముదిమి మొదలగువానిచేతను, విముచ్యతే = విడువబడుచున్నాడు.

తా. నాలుకను, తాలూపరిభాగమందున్న కపాలకుహరమందు మీఁదికి పోవునట్లుగ జేసి అర్థక్షణమైనను, ఎవడు నిలుపునో, ఆయోగి విషములచేతను, వ్యాధులచేతను, మరణముచేతను, ముదిమి మొదలగువానిచేతను విడువబడుచున్నాడు.

• విశే. అర్థక్షణమనగా అర్థముహూర్తము. (ఒకగడియ లేక యిరువదినాలుగు నిమిషములు) క్షణమనుశబ్దము ముహూర్తమునకును వర్తించును.

శ్లో. సరోగో మరణం తంద్రా ననిద్రా నక్షుభా తృషా,
నచ మూర్ఛా భవే త్తస్య యోముద్రాం వేత్తి ఖేచరీమ్. 40

టీక. యః=ఎవడు, ఖేచరీముద్రాం = ఖేచరీముద్రను, వేత్తి = తెలుసుకొనుచున్నాడో, తస్య=వానికి, రోగోన=రోగములేదు. మరణం తంద్రాన = మరణమును మందమునులేదు. ననిద్రా = నిద్రయునులేదు. నక్షుభాత్వః=ఆకలియును దప్పియునులేదు. మూర్ఛాచ=మూర్ఛకూడ, నభవేత్ =లేకుండు.

తా. ఎవడు ఖేచరీముద్రను తెలుసుకొనుచున్నాడో, వానికి రోగము లేదు. మరణమును మందమునులేదు. నిద్రలేదు. ఆకలియును దప్పియునులేదు. మూర్ఛకూడ గలుగదు. అనగా తమోగుణరూపాత్మకములగు తంద్ర నిద్ర తృష తృష మొదలగు చిత్తవృత్తులకు లోనుగాడు. తమోగుణరూపావస్థకు (మూర్ఛ మొదలగువానికి) పాల్పడుడు.

శ్లో. పీడ్యతే న స రోగేణ లిప్యతే నచ కర్మణా,
బాధ్యతే న స కాలేన యోముద్రాం వేత్తి ఖేచరీమ్. 41

టీక. యః=ఎవడు, ఖేచరీముద్రాం = ఖేచరీయముద్రను, వేత్తి=తెలుసుకొనుచున్నాడో, సః=వాడు, రోగేణ=రోగముచేత, నపీడ్యతే = పీడింపబడడు. కర్మణాచ= కర్మచేతను, నలిప్యతే =లిప్తుడుకాడు. సః=వాడు, కాలేన=కాలనిచేతను, నబాధ్యతే = బాధింపబడడు.

తా. ఎవడు ఖేచరీముద్రను తెలుసుకొనుచున్నాడో, వాడు జ్వరాది రోగములచేత పీడితుడుకాడు. కర్మచేతను లిప్తుడుకాడు. కాలనిచేతను బాధింపబడడు.

శ్లో. చి త్తం చరతి ఖే యస్తా జ్ఞహ్వచరతి ఖే గతా,
లేనైషా ఖేచరీనామ ముద్రా సిద్ధే ర్నిరూపితా. 42

టీక. యస్తాత్ = జేసిచేత, చిత్తం=చిత్తము, ఖే = భ్రామికుఁడగుటమైన ఆకాశమందు, చరతి =చరించుచున్నదో, జిహ్వ=నాలుకయు, ఖే=ఆభ్రామికుఁడగుటమైన ఆకాశమునందే, గతా=పోందినదిగ, చరతి = చరించుచున్నదో, లేన=ఆకారణముచేత, ఏషా = ఇది, ఖేచరీనామముద్రా = ఖేచరి యను పేరుగలిగినముద్ర, ఇతి = అని, సిద్ధః=సిద్ధులచేత, నిరూపితా = నిరూపింపబడినది.

తా. జేసిచేత చిత్తము భ్రామికుఁడగుటమైన ఆకాశమందు చరించుచున్నదో, నాలుకయు ఆభ్రామికుఁడగుటమందే పొందినదై చరించుచున్నదో ఆకారణముచేత, ఇది ఖేచరి యనుపేరుగల ముద్ర యని కపిలాదిసిద్ధులచేత నిరూపితమై ప్రసిద్ధి జెందుచున్నది.

విశే. పై మూఁడుశ్లోకములలో చెప్పబడిన వ్యాధిమొదలగునవి పునరుక్తములైనవి కాని, ఆశ్లోకములు సంగృహీతము లైనవి. అనగా, అన్యవిరచితములై యిందు జేర్పబడినవి. అందువలన పునరుక్తివోషములేదు. ఈశ్లోకములు మూలగ్రంథమునందు అదృశ్యములు.

శ్లో. ఖేచర్యా ముద్రితం యేన వివరం లంబికోర్ధ్వతః,
న తస్య క్షరతే బిందుః కామిన్యాం స్థేషితస్యచ. 43

టీక. యేన=ఎవనిచేత, ఖేచర్యా = ఖేచరీముద్రచేత, లంబికోర్ధ్వతః = నాలుకయొక్క వైభాగమందు, వివరం=భిద్రము, ముద్రితం=ముద్రింపబడుచున్నదో, అనగా బంధింపబడుచున్నదో, తస్య=వానికి, కామిన్యాం=కామినిసంగమము చేసినను, బిందుః = బిందువు, నక్షరతే = చలింపదు. అనగా స్థలనము వశనముకాదు.

తా. ఎవనిచేత ఖేచరీముద్రచేత నాలుకయొక్క వైభాగమందుండు భిద్రము ముద్రింపబడుచున్నదో, వానికి యువతీసంగమముచేతనైనను బిందువు స్థలనముకాదు.

శ్లో. చలితోఽపి యదా బిందుః సంప్రాప్తో యోనిమండలమ్,
వ్రజ త్యార్థ్యం హృతః శక్త్యా నిబద్ధో యోనిముద్రయా. 44

టీక. చలితోఽపి=వశనమైనను, యదా=ఎప్పుడు, బిందుః=బిందువు (శక్రము), యోనిమండలం = యోనివ్రజేశమును, సంప్రాప్తః = పొందినదిగుచున్నదో, (తదపి = అప్పుడే) యోనిముద్రయా=యోనికోశమును సంకుదితము చేయునట్టి యోనిముద్రచేత, నిబద్ధః = బంధింపబడినదై, శక్త్యాహృతః = ఆకర్షణశక్తిచేత గ్రహింపబడి, ఊర్ధ్వం=మీఁదికి, ప్రజతి=పోవుచున్నది.

తా. వశనమైనను ఎప్పుడు బిందువు యోనిమండలమును పొందినదగుచున్నదో, అప్పుడే యోనిముద్రచేత బంధింపబడినదై, ఆకర్షణశక్తిచేత గ్రహింపబడి మీఁదికి అనగా, నుషుమ్నామార్గముగా బిందువు తనస్థానమునకు పోవుచున్నది.

విశే. యోనిముద్ర యనుటవలన వజ్రోముద్ర సూచింపబడెను. వజ్రోలివివరము ముందు చెప్పబడును.

శ్లో. ఊర్ధ్వజిహ్వః స్థిరో భూత్వా సోమపానం కరోతి యః,
మాసార్ధేన న సందేహో మృత్యుంజయతి యోగవిత్. 45

టీక. యః = ఎవడు, ఊర్ధ్వజిహ్వః = కపాలకుహరముందు ప్రవేశపెట్టబడిన నాలుక గలవాడై, స్థిరోభూత్వా = నిశ్చలడై, సోమపానం = కపాలకుహరమునుండి స్రవించుచుండెడి చంద్రామృతమును పానముచేయుచున్నాడో, సయోగవిత్ = ఆయోగవిడుడుడు, మాసార్ధేన = అర్థమాసములో, అనఁగా పదునైదుదినములలో, మృత్యుంజయతి = మృత్యువును జయించుచున్నాడు. సందేహః = సందియములేదు.

తా. ఎవడు కపాలకుహరముందు ప్రవేశపెట్టబడిన నాలుకగలవాడై, సుస్థిరుడై, కపాలకుహరమునుండి స్రవించుచుండెడి చంద్రామృతమును పానముచేయుచున్నాడో, ఆయోగవిడుడుడు పదునైదుదినములలో మృత్యువును జయించుచున్నాడు. సందియములేదు.

శ్లో. నిత్యం సోమకలాపూర్ణం శరీరే యస్యయోగినః,
తక్షకేణాపి దప్తస్య విషం తస్య నసర్పతి. 46

టీక. యస్యయోగినః = వియోగియొక్క, శరీరం = శరీరము, నిత్యం = స్రవించినమును, సోమకలాపూర్ణం = చంద్రామృతముచేత పూర్ణమగుచున్నదో, తస్య = వానికి, తక్షకేణాపి = నర్పములలో శ్రేష్ఠుడైన తక్షకునిచేతకూడ, దప్తస్య = కఱవబడినను, విషం = విషము, నసర్పతి = క్రనరింపడు. అనఁగా నర్పములన్నిటిలో తక్షకునకు విష మెక్కుడని ప్రసిద్ధము. అట్టివిష మెక్కుడుగల తక్షకుడు గఱచినను విషము భేదరీముద్రాభ్యాసమున శరీరముందు వ్యాపింపదు.

తా. ఏయోగియొక్క శరీరము స్రవించినమును చంద్రామృతముచేత పూర్ణమగుచున్నదో, వానికి తక్షకునిచే కఱవబడినను విషము ప్రసరింపదు. అనఁగా, తక్షకునివిషముచేతనైనను వానికి మరణము కలుగదు.

శ్లో. ఇంధనాని యథావహ్నిః తైలవర్తిం చ దీపకః,
తథా సోమకలాపూర్ణం దేహీ దేహం నముంచతి. 47

టీక. యథా = ఏవిధముగా, వహ్నిః = అగ్ని, ఇంధనాని = కట్టెలను, దీపకః = దీపము, తైలవర్తిం చ = నూనెతోకూడినవర్తిని, నముంచతి = విడుచుటలేదో, తథా = అవిధముగా, దేహీ = దీపిడు, సోమకలాపూర్ణం దేహం = చంద్రకలతోనిండినదేహమును, (నముంచతి = విడుచుటలేదు.)

తా. ఏవిధముగా అగ్ని కట్టెలను, దీపము నూనెతోకూడినవర్తిని విడుచుటలేదో, అవిధముగానే జీవుడు, సోమకలచేత పూర్ణమైనదేహమును విడుచుటలేదు. అనఁగా సోమకలచేతనిండిన దేహము శాశ్వతముగ నిలుచును. మరణములేదని భావము.

— గోమాంసభక్షణ అమరవారుణిపానములయొక్క మహిమను చెప్పుచున్నాడు. —

భూమిక. గోమాంసభక్షణ అమరవారుణిపానములయొక్క మహిమను చెప్పుచున్నాడు. —

శ్లో. గోమాంసం భక్షయే నిత్యం పిబే దమరవారుణీమ్,
కులీనం త మహం మన్యే ఇతరే కులఘాతకాః. 48

టీక. యః = ఎవడు, గోమాంసం = గోమాంసమును, నిత్యం = స్రవించినమును, భక్షయేత్ = భక్షించునో, అమరవారుణీమ్ = అమరవారుణిని, (నిత్యం = నిత్యమును, స్రవించినమును) పిబేత్ = పానముచేయునో, తమ్ = వానిని, కులీనమ్ = కులీనునిగ (సద్వంశసంభూతునిగ), అహం = నేను, మన్యే = గణించుచున్నాను. ఇతరే (చ) = తక్కినవారు అనఁగా గోమాంసభక్షణము చేయనివారును, అమరవారుణిపానముచేయనివారును అగువారలు, కులఘాతకాః = కులఘాతకులు, అనఁగా, కులమును జెలుపువారు.

తా. ఎవడు గోమాంసమును స్రవించినమును భక్షించునో, అమరవారుణిని స్రవించినమును పానముచేయునో, వానిని కులీనునిగ నేను పరిగణించుచున్నాను. తక్కినవారు అనఁగా, గోమాంసభక్షణమును అమరవారుణిపానమును వీడినవారు కులఘాతుకులు; కులమును జెలుపువారు.

విశే. గోమాంసభక్షణముయొక్కయు, అమరవారుణిపానముయొక్కయు వివరము ముందు చెప్పబడుచున్నది. 'అహం' అనుపదము స్వాత్మారామయోగీంద్రులవాక్యము. కులీనుడనఁగా, "కృతార్థా పితరా తేన భన్యో దేశకులంచ తత్, జాయతే యోగవా న్యత్ర దత్తమక్షయ్యతాం ప్రజేత్. దృష్టః సంఖాపితః స్పృష్టః పుం ప్రకృత్యో ర్వివేకవాన్, భవణోటి శతాపాతం పునాతి వృజినం నృణామ్." కులీనుని (యోగవంతుని)వలన వానితల్లిదండ్రులు కృతార్థులగుచున్నారు. వాని దేశమును వానికులమును భన్యము లగుచున్నవి. యోగవంతుడు ఏకులమున జనించునో ఆకులము క్షయములేనిది అగుచున్నది. యోగిచేత చూడబడినను, యోగిచేత మాట్లాడింపబడినను, యోగిచేత తాంకబడినను, పురుషప్రకృతినివే కముగలవాడు, అనేకకోటిజన్మములకు పాలగునట్టి పాపాత్ముడుకూడ పవిత్రుడగుచున్నాడు. అని బ్రహ్మవైవర్తపురాణమునందు చెప్పబడియున్నది. "గృహస్థానాం సహస్రేణ వానప్రస్థ శతేనచ, బ్రహ్మచారి సహస్రేణ యోగాభ్యాసీ విశిష్యతే." వేయిమందిగృహస్థులకంటెను, నూరుమందివానప్రస్థులకంటెను, వేయిమంది బ్రహ్మచారులకంటెను, యోగాభ్యాసీ యొక్కడు అధికుడగుచున్నాడు. అని బ్రహ్మాండపురాణమునందు చెప్పబడియున్నది. "రాజయోగస్య మాహర్త్యం కోవిజానాతి తత్వతః, తద్జ్ఞాని వసతే యత్ర సదేశః పుణ్యభాజనమ్. దర్శనాదర్పనాదస్య త్రిసప్తకులసంయుతాః, అజ్ఞాముక్తిపదంయాంతి కిం పుంసస్తత్పురాణుణాః. అంతర్యోగం బహిర్యోగం యోజనాతి విశేషతః, త్వయా మయాభ్యసా మద్యః

శేషై ర్వంద్యస్తు కిం పునః" గాజయోగమాహత్యమును, యథార్థముగ పూర్ణముగ ఎవ్వఁడెఱుఁగును? రాజయోగజ్ఞాని యెచ్చట నివసించునో, ఆదేశము పుణ్యభాజనము. వానిదర్శనముచేతను, వానిఅర్చనముచేతను, యిరువదియొక్కకులములతోకూడ అజ్ఞానులైనను ముక్తిపదులగుదురనఁగా, ఇంక యోగమును అభ్యసించువారిసంగతి చెప్పవలయునా? అంతర్యోగమును, బహిర్యోగమును ఎవఁడు తెలియుచున్నాఁడో, వాఁడు నాచేతను నీచేతనుకూడ నమస్కరింపఁబడుటకు యోగ్యుఁడైయుండఁగా, పరులచేత పూజింపఁదగినవాఁడని చెప్పవలయునా? అని రాజయోగమునందు వామదేవునకు శివుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. "ఏకకాలం ద్వికాలం వాత్రికాలం నిత్యమేవ వా, ఏయుజ్జితే మహాయోగం విజ్ఞేయాస్తే మహేశ్వరాః." ప్రతినిత్యమును ఒకకాలమందుకాని, రెండుకాలములయందుకాని, మూడుకాలములయందుకాని మహాయోగమును ఎవరు అభ్యసించుచుందురో వారు మహేశ్వరులనియే తెలియఁదగినది. అని కూర్మపురాణమునందు చెప్పఁబడియున్నది. ఈవచనములవలన సర్వోత్తమమైన యోగమును అభ్యసించనివారు సత్కులసంభూతులైయున్నను కులభూతుకు లనఁబడుదురు.

—ॐ గోమాంసశబ్దార్థము. ॐ—

భూమిక. గోమాంసశబ్దమునకు అర్థమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. గోశబ్దే నోదితా జిహ్వ తత్ప్రవేశోపి తాలుని,
గోమాంసభక్షణం తత్తు మహాపాతకనాశనమ్.

49

టీక. గోశబ్దే=గోశబ్దముచేత, జిహ్వ=నాలుక, ఉదితా=చెప్పఁబడినది. తాలుని=తాలునమీద మునందలి ఉర్ధ్వవివరము (కపాలకుహరము) నందు, తత్ప్రవేశోపి=దాని (నాలుక) యొక్క ప్రవేశమే, గోమాంసభక్షణం=గోమాంసభక్షణము, తత్తు=అది, మహాపాతకనాశనమ్=మహాపాదములను బోగొట్టునది.

తా. గోశబ్దముచేత నాలుక చెప్పఁబడినది. తాలుమూలమందలి వివరమునందు నాలుకయొక్క ప్రవేశమే గోమాంసభక్షణము. అట్టి గోమాంసభక్షణము మహాపాతకనాశనము.

—ॐ అమరవారుణిశబ్దార్థము. ॐ—

భూమిక. అమరవారుణిశబ్దార్థమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. జిహ్వప్రవేశసంభూతవహ్నినోత్పాదితః ఖలు,
చంద్రాత్స్రవతి యస్సారః స స్యా దమరవారుణి.

50

టీక. జిహ్వ=నాలుకయొక్క, (తాలుమూలే=తాలుమూలమునందు,) ప్రవేశ=ప్రవేశముచేత, సంభూత=పుట్టినటువంటి, వహ్నినా=అగ్నిచేత, ఉత్పాదితః=పుట్టించఁబడునట్టిదై, చంద్రాత్=చంద్రుని

నుండి, యస్సారః = విసారము, స్రవతి=స్రవించుచున్నదో, సః=ఆసారము, అమరవారుణిఖలు=అమరవారుణియే, స్యాత్=అగును.

తా. నాలుక కపాలకుహరమందు ప్రవేశించుటవలన పుట్టినటువంటి అగ్ని (ఉష్ణము)చేత పుట్టించఁబడునట్టిదై బ్రూహ్మసమునకు సమీపముననుండు చంద్రుని నుండి యేసారము స్రవించుచున్నదో, ఆసారము అమరవారుణియేయగును. అనఁగా, భూమధ్యమునకు వామభాగమందుండు చంద్ర (ఇడా) నాడినుండి స్రవించుసారము అమరవారుణి యగుచున్నది.

విశే. అమరవారుణి యన శివజలము, సుర, మద్యము, కల్లు అని చెప్పుదురు.

—ॐ అమరవారుణిమహిమ. ॐ—

భూమిక. అమరవారుణియొక్క మహిమను వర్ణించుచున్నారు.—

శ్లో. చుంబంతీ యది లంబికాగ్ర మనిశం జిహ్వ రసస్పందినీ
సత్కారాకటుకాష్లుదుగ్ధసదృశీ మధ్వాజ్యతుల్యా తథా,
వ్యాధీనాం హరణం జరాంతకరణం శస్త్రాగమోదీరణం
తస్య స్యా దమరత్వ మష్టగుణితం సిద్ధాంగనాకర్షణమ్.

51

టీక. లంబికాగ్రమ్ = నాలుకయొక్క వైభాగమందుండు తాలుమూలమును, అనిశం = ఎల్లప్పుడును, నిరంతరమును, చుంబంతీ=స్పృశించునదై, రసస్పందినీ=చంద్రామృతముయొక్క రసముగలదైన, జిహ్వ=నాలుక, సత్కారా=ఉష్ణతో కూడినదియును, కటుక=చేదు, అష్టు=పులుసు, దుగ్ధ=పాలు (అనువానితో), సదృశీ = సమానమైనదియును, తథా=మఱియును, మధ్వాజ్యతుల్యా=తేనె నెయ్యి (అనువానితో) సమానమైనదియును అగు రసముగలది, యదిస్యాత్ = అయినయెడల, తస్య=వానికి, వ్యాధీనాం హరణం = రోగములను హరింపుటయును, జరాంతకరణం = ముదిమిని నశింపఁజేయుటయును, శస్త్రాగమోదీరణం = తనమీదికి వచ్చు శస్త్రములను నిరాకరించుటయును, అష్టగుణితం అమరత్వం=అణిమాది అష్టైశ్వర్యములతోకూడిన అమరత్వము (దేవత్వము-మృత్యువు లేమి)ను, సిద్ధాంగనాకర్షణం=సిద్ధాంగనలను ఆకర్షించునట్టి శక్తియును, స్యాత్=కలుగును.

తా. నాలుకయొక్క వైభాగమందుండు తాలుమూలమును నిరంతరమును స్పృశించునదై, చంద్రామృతముయొక్క స్రవముగలదైన, నాలుక(గలవాఁడు) ఉష్ణ, చేదు, పులుసు, పాలు అనువానితో సమానమైనదియును, మఱియును, తేనె నెయ్యి (అనువానితో) సమానమైనదియును అగురసముగలది అనఁగా, రుచులు గలది అయినయెడల, వానికి రోగమును హరింపఁజేయుటయును, ముదిమిని నశింపఁజేయుటయును, తనమీదికి వచ్చు శస్త్రములను నిరాకరించుటయును, సిద్ధాంగనలను ఆకర్షించునట్టి శక్తియును కలుగును.

శ్లో. మూర్ధ్న ఘోషశ్రవత్రపద్మగళితం ప్రాణాదవాప్తం హతా
దూర్ఘాస్యో రసనాం నియమ్య వివరే శక్తిం పరాం శ్చింతయన్,

ఉత్కల్లోలకలాజలం చ విమలం ధారామయం యఃపిబే

స్నిర్వాప్తిధిః సమృణాలకోమలవపు రోగీ చిరంజీవతి.

52

టీక. రసనాం=నాలుకను, వివరేనియమ్య=కపాలకుహరమందు ప్రవేశించజేసి, ఉత్కల్మషః =మీడిమి ముఖమొనర్చినవాడై (ఇందువలన వివరీతకరణి నూచితము), ధరాంశక్తిం చింతయన్ = అన్నిటికంటె మత్స్యమైన మృత్యుశక్తిని ధ్యానించుచు, హతాత్ ప్రాణాదవాప్తం = హతాభ్యాస యుక్తమగు ప్రాణసాధనముచేత పొందఁబడినదియును, మూర్ధ్నః=శిరస్సునందుండి, షోడశవత్తద్య గళితం=కంతమందలి పదునాలు రేఖలుగల వస్త్రమునందు బడునటువంటిదియును, ధారామయం = ధారతో కూడినటువంటిదియును, విమలం = స్వచ్ఛమైనదియును (అగు), ఉత్కల్లోలకలాజలం = అలలతో పొంగుచుండు చంద్రకలారూపమగు జలమును, యః = ఎవఁడు, పిబేత్ = త్రాగుచుండునో, నయోగి=ఆయోగి, నిర్వాప్తిధిః=వ్యాధిలేనివాఁడును, మృణాలకోమలవపుః=తామరకాండవలె కోమలమైన శరీరమును గలవాఁడునునై, చిరంజీవతి=చిరకాలము జీవింపును.

తా. నాలుకను కపాలకుహరమందు జోనిపి, పైకి ముఖమొనర్చి యుత్కల్మషమైన కుండలీశక్తిని ధ్యానించుచు హతాభ్యాసయుక్తమగు ప్రాణసాధనముచేత పొందఁబడినదియును, ను స్తకమునందుండి కంతమందలి పదునాలురేఖలుగల వస్త్రము నందు బడునటువంటిదియునునగు అలలతో పొంగుచుండు చంద్రకలారూపమగు జలమును ఎవఁడు త్రాగుచుండునో ఆయోగి వ్యాధిలేనివాఁడును, తామరకాండవలె కోమలమైన శరీరమును గలవాఁడునునై చిరకాలము జీవింపును.

శ్లో. యత్ప్రాలేయం ప్రహితసుషిరం మేరుమూర్ధాంతరస్థం
తస్మింస్తత్త్వం ప్రవదతి సుధీ స్తన్మఖం నిమ్నగానామ్,
చంద్రాత్సారః ప్రవతి వపుష స్తేన మృత్యుర్న రాణాం
తద్భుద్భియా త్సుకరణ మథో నాన్యథా కాయసిద్ధిః.

53

టీక. మేరు మూర్ధాంతరస్థం = సుషుమ్నయగు మేరువుయొక్క మీఁదుభాగమందలి మధ్య ప్రదేశమునందు, ప్రాలేయం=చంద్రామృతము, ప్రహితసుషిరం = ప్రవించు ద్వారము, యత్ = ఏదియో, సుధీ = బుద్ధిమంతుఁడు, అనఁగా, రజస్తమోగుణములచేత జయింపఁబడిన కర్మగుణంబు న్ముడు, తస్మిన్=దానియందు, తత్త్వం=సత్యమగు ఆత్మ (బ్రహ్మ) తత్త్వమునుగ, ప్రవదతి = చెప్పుచున్నాడు. తల్=అది, నిమ్నగానాం=గంగా యమునా సరస్వతీ నర్మదాది శబ్దవాచ్యములైన ఇడా పింగళా సుషుమ్నా గాంధారి మొదలగునాడులయొక్క, ముఖం=ముఖము - అనఁగా ద్వారము. చంద్రాత్=చంద్రస్థానమునందుండి, వపుషః=శరీరమునకు, సారం=సారము, ప్రవతి=ప్రవించుచున్నది. లేన=అందువలన, ఆట్లు ప్రవించుటవలన, నరాణాం=మనుజులకు, మృత్యుః=మరణము, (సంభవతి= కలుగుచున్నది.) ఆతః=అందువలన, తల్ సుకరణం=శ్రోత్రమైన ఆయుక్తసాధనమగు భేచరీముద్రా కరణమును, ఐహికాత్ = బంధింపవలెను. (లేనియెడల) అన్యథా = మఱియొకవిధముగ, కాయ సిద్ధిః = రూపము, భావణ్యము, బలము, వజ్రసంహననము మొదలగువానిరూపముగ కాయసిద్ధి, న(సాల్)=కలుగదు.

తా. మేరువుయొక్క మీఁదుభాగమందలి మధ్యప్రదేశమందుండు చంద్రామృతము ప్రవించు ద్వారమేదియో దానిని బుద్ధిమంతులు సత్యమగు ఆత్మతత్త్వమునుగ చెప్పుచున్నారు. అది, ఆద్వారము గంగా యమునా సరస్వతీ నర్మదాదిశబ్దవాచ్యములైన ఇడా పింగళా సుషుమ్నా గాంధారి మొదలగునాడులయొక్క ద్వారము ఆద్వారముగనుండ చంద్రస్థానమునందుండి శరీరమునకు సారము ప్రవించుచున్నది. అందువలన మరణము కలుగుచున్నది. అందుచేత పూర్వోక్తమైన ఆయుక్తసాధనమగు భేచరీముద్రాకరణముచేత నాద్వారమును బంధింపవలెను. లేనియెడల మఱియొకవిధముగ రూపము, లావణ్యము, బలము, వజ్రసంహననము మొదలగువానిరూపముగ కాయసిద్ధి కలుగదు.

విశే. మేరువువలె సరోవస్సుతమైయుండు సుషుమ్నయొక్క మస్తకమునందలి మధ్యభాగమునందు అనఁగా కపాలకుహరమునందు ప్రాలేయము ఉపస్థితమై యున్నది. ఆకుహరమును, ఆప్రాలేయమును, బుద్ధిమంతులు అనఁగా, సత్యగుణసంపన్నులు ఆత్మ(పరమాత్మ)తత్త్వమని చెప్పుచున్నారు. “తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః” దాని (అనుషుమ్న) యొక్క శిఖామధ్యమందు పరమాత్మవ్యవస్థితుడై యున్నాడు. అని శ్రుతివచనము. పరమాత్మవిభు (వ్యాపకు)డైయున్నాడు. అట్టి సర్వవ్యాపకుడగు పరమాత్మ భేచరీముద్రవలన నావివరమందు ప్రకటుడగును. అవివరమందే, ఇడాపింగళాసుషుమ్నాగాంధారి మొదలగు నాడులయొక్క ద్వారముకూడ యున్నది. అందుండి, చంద్రమండల సారము (పరమాత్మ) శరీరమునకు ప్రవించుచున్నది. అనఁగా వ్యాప్తమగుచున్నది. అందువలన మరణము కలుగుచున్నది. కాఁబట్టి చంద్రకలారసారము (పరమాత్మ) శరీరమునకు ప్రవంపకుండ (వ్యాప్తముకాకుండ) కుహరద్వారమును భేచరీముద్రవలన బంధించినయెడల మరణము కలుగదు.

శ్లో. సుషిరం జ్ఞానజనకం పంచస్రోతః సమన్వితమ్,
తిష్ఠతే భేచరీముద్రా తస్మిన్ శూన్యే నిరంజనే.

54

టీక. జ్ఞానజనకం = జ్ఞానమును కలుగఁ జేయునదియును, ఆత్మయొక్క సాక్షాత్కారమును కలుగఁజేయునదియును, పంచస్రోతః సమన్వితమ్=అయిదుప్రవాహములతో కూడినదియును, అనఁగా ఇడాపింగళాది అయిదునాడులతో కూడినదియును (అగు), సుషిరం=వివరము, (యద్ అస్తి = యేదికలదో) తస్మిన్=ఆ, నిరంజనే=అంజనములేని (అవిద్యయును, అవిద్యవలన కలుగు శోకమోహదుఃఖములేని), శూన్యే=శూన్యము (ఆకాశము) నందు, భేచరీముద్రా = భేచరీయముద్ర, తిష్ఠతే = స్థిరముగ నిలుచుచున్నది.

తా. జ్ఞానము (ఆత్మసాక్షాత్కారము)ను కలుగఁ జేయునదియును, ఇడాపింగళా మొదలగు అయిదుప్రవాహములతో కూడినదియును అగు వివరము (ద్వారము) యేదికలదో, ఆ అవిద్యయును అవిద్యవలన కలుగు శోకమోహదుఃఖములను, అంజనములేని శూన్యాకాశమునందు భేచరీముద్ర స్థిరముగ నిలుచుచున్నది.

శ్లో. ఏకం సృష్టిమయంబీజం ఏకా ముద్రాచ ఫేచరీ,
ఏకోదేవో నిరాలంబ ఏకావస్థా మనోన్మనీ.

55

టీక. సృష్టిమయం = సృష్టిస్వరూపమైన, బీజం = ప్రణవము (ఓమ్) అనుబీజము, ఏకం = ఒక్కటియే, (ముఖ్యం = ముఖ్యము). ఫేచరీముద్రాచ = ఫేచరీముద్రయే, ఏకా = ముఖ్యమైనది. నిరాలంబః = దేవః=నిరాలంబమైన దైవము, ఏకః=ఒక్కటే ముఖ్యము. మనోన్మనీఅవస్థా = మనోన్మనీ అవస్థ, ఏకా=ఒక్కటే ముఖ్యము.

తా. బీజములయందు సృష్టిస్వరూపమైన ప్రణవము (ఓమ్) అను బీజము ముఖ్యము (ప్రధానము). ముద్రలయందు ఫేచరీముద్రముఖ్యము. దైవములయందు నిరాలంబదైవము ముఖ్యము. అవస్థలయందు మనోన్మనీ అవస్థముఖ్యము.

విశే. “ఓ మిత్యే కాక్షర మిదంసర్వం” ఓమ్ అనెడు ఈక్షరము ఈసర్వము (ప్రపంచము)ను వియున్నది. అని మాండూక్యోపనిషత్తునందు ప్రణవబీజముయొక్క స్వరూపము చెప్పబడి యుండుటవలన, నిరాలంబదైవము ముఖ్యమని చెప్పబడెను. బీజము మొదలగువానియందు ప్రణవము మొదలగునవి ముఖ్యములని చెప్పబడినవిధమున ముద్రలలో ఫేచరీముద్ర ముఖ్యమని చెప్పబడెను.

—ॐ ఉద్యానశబ్దార్థము. ॐ—

భూమిక. ఉద్యానబంధమును గూర్చి చెప్పటకు ఉద్యమించి ముందు ఉద్యానశబ్దార్థమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. బద్ధో యేన సుషుమ్నాయాం ప్రాణ స్తుడ్ధీయతే యతః,
తస్మా దుడ్ధీయనాభ్యోఽయం యోగిభి స్సముదాహృతః.

56

టీక. యతః = ఏకారణమువలన, యేన=ఏబంధముచేత, బద్ధః = నిరోధింపబడినదై, ప్రాణః = ప్రాణము, సుషుమ్నాయాం = సుషుమ్నానాడియందు, ఉడ్ధీయతే=పక్షివలె ఎగురునో, తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, అయం=అది, యోగిభిః = యోగులచేత, ఉడ్ధీయనాభ్యం = ఉద్యానబంధమును పేరుతో, సముదాహృతః = చెప్పబడినది.

తా. ఏకారణముచేత, ఏబంధముచేత బంధింపబడినదై ప్రాణము సుషుమ్నాయందు యెగురుచున్నదో, ఆకారణమువలన ఆబంధము మత్స్యేంద్రాది యోగింద్రులచేత ఉద్యానబంధము అనిచెప్పబడెను. అనఁగా, ఏబంధముచేత ప్రాణము సుషుమ్నలోనికి యెగురుచున్నదో ఆబంధము ఉడ్ధీయానబంధ మనబడుచున్నది.

విశే. ఉడ్ధీయనము అనఁగా ఎగురుట. ఈబంధమువలన ప్రాణము సుషుమ్నాయందు ఎగురును. అనఁగా సంచరించును. అందువలన ఈబంధము ఉద్యానబంధమని చెప్పబడినది.

శ్లో. ఉడ్ధీనం కురుతే యస్తా దవిశ్రాంతం మహాభగః,
ఉడ్ధీయానం తదేవ స్యా తత్ర బంధోఽభిధీయతే.

57

టీక. యస్తాత్ = ఏబంధమువలన, మహాభగః = మహాపక్షినిబోలినప్రాణము, అవిశ్రాంతం = విశ్రాంతిలేనట్లుగా, ఉడ్ధీనంకురుతే = సుషుమ్నాకాశమందు ఎగురుటకు చేయుచున్నదో, తదేవ = ఆబంధమే, ఉడ్ధీయానంస్యాత్ = ఉడ్ధీయానబంధము అగుచున్నది. తత్ర = ఆవిషయమునందు, బంధః = బంధక్రమము, (ఇత్థం = ఈవిధముగా, మయా=నాచేత), అభిధీయతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. ఏబంధమువలన మహాపక్షిబోలిన ప్రాణము విశ్రాంతిలేనట్లుగా సుషుమ్నాకాశమునందు ఎగురుచున్నదో, ఆబంధమే ఉడ్ధీయానబంధము అగుచున్నది. ఆవిషయమునందు బంధవిధానము నాచే ఈవిధముగ చెప్పబడుచున్నది.

విశే. శరీరాకాశమందు నిరంతరమును సంచారమును గలిగియుండుటవలన ప్రాణము మహాభగవని చెప్పబడెను.

—ॐ ఉద్యానబంధము. ॐ—

భూమిక. ఉద్యానబంధలక్షణమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. ఉదరే పశ్చిమం తానం నాభే రూర్ధ్వంచ కారయేత్,
ఉడ్ధీయానా హ్యసౌ బంధో మృత్యుమాతంగకేసరీ.

58

టీక. ఉదరే = ఉదరమునందు, నాభేరూర్ధ్వంచ = నాభియొక్కమీఁదుభాగమును క్రిందుభాగమునకూడ, పశ్చిమం=వెనుకకు వీచునకు తాకునట్లుగా, తానం=లాగుటను, కారయేత్ = చేయవలెను. ఆసౌబంధః = ఈబంధము అనఁగా ఉదరమును నాభియొక్క మీఁదుభాగమును క్రిందుభాగమును వీచునకు తాకునట్లుగా వెనుకకులాగునట్టిబంధము. ఉడ్ధీయానాహి = ఉడ్ధీయానబంధము, (స్యాత్ = అగును. తత్ = అది) మృత్యుమాతంగకేసరీ=మృత్యువను వినుగునకు సింహమువంటిది.

తా. ఉదరమునందు నాభియొక్క మీఁదుభాగమును క్రిందుభాగమును వీచునకు తాకునట్లు వెనుకకు లాగవలయును. నాభియొక్క మీఁదుక్రిందుభాగములను వెనుకకు లాగునట్టి ఈబంధము ఉడ్ధీయానబంధము అగును. అది మృత్యురూపమగు గజమునకు సింహమువంటిది. అనఁగా మృత్యువును నాశనముచేయునది.

విశే. ‘చ’ కారమువలన క్రిందుభాగముకూడ గైకొనవలయునని సూచితము.

శ్లో. ఉడ్ధీయానంతు సహజం గురుణా కథితం సదా,
అభ్యసే త్సతతం యస్తు వృద్ధోఽపి తరుణాయతే.

59

టీక. గురుణా = హితోపదేశకులగు గురువుచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, సహజం = సహజముగా, కథితం = చెప్పబడిన, ఉడ్ధీయానంతు = ఉడ్ధీయానబంధమును, యః = ఎవఁడు, సతతం = నిరంతరమును, అభ్యసేత్ = అభ్యసించునో, (సః = వాఁడు) వృద్ధోఽపి = ముగ్ధునివలెనైనను, తరుణాయతే = యువకుఁడు అగును.

తా హితోపదేశకులగు గురువుచేత సహజముగా చెప్పబడిన ఉడ్డీయాన బుధమును ఎవఁడు నిరంతరమును అభ్యసించునో, వాఁడు ముసలివాఁడైనను, వయసువాఁడగును. అనఁగా, వయసువానివలె ఆచరణమును గలవాఁడగును.

ఉడ్డీయానబంధప్రభావము ౭౦

భూమిక. ఉడ్డీయానబంధముయొక్క క్రమమును మహిమను రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. నాభేరూర్ధ్వమధశ్చాపి తానం కుర్యాత్ప్రియత్నతః,
షణ్మాస మభ్యసేత్ప్రత్యుత్థ్యం జయత్యేవ న సంశయః. 60

టీక. ప్రయత్నతః = ప్రయత్నవిశేషముచేత, నాభేరూర్ధ్వమధశ్చాపి = నాభియొక్కమీఁదు భాగమును క్రిందుభాగమును, (వశ్యమప్) తానంకుర్యాత్ = (వెనుకకు) లాగవలయును. (యః = ఎవఁడు) షణ్మాసం = ఆఱుమాసములు, అభ్యసేత్ = అభ్యసించునో, (నః = వాఁడు) మృత్యుంజయత్యేవ = మృత్యువును నిశ్చయముగా జయించును. నసంశయః = సంశయములేదు.

తా. ప్రయత్నవిశేషముచేత, నాభియొక్క మీఁదుభాగమును క్రిందుభాగమును వీచునకు తాకునట్లుగా వెనుకకు లాగవలయును. ఉదరమును వెనుకకు లాగుటయను ఉడ్డీయానబంధమును, ఆఱుమాసములు ఎవఁడు అభ్యసించునో, వాఁడు నిశ్చయముగ మృత్యువును జయించును. సంశయములేదు.

శ్లో. సర్వేషా మేవ బంధానా ముత్తమో హ్యుడ్డీయానకః,
ఉడ్డీయానే దృఢే బంధే ముక్తిః స్వాభావికీ భవేత్. 61

టీక. ఉడ్డీయానకః = ఉడ్డీయానబంధము, సర్వేషామ్ ఏవబంధానామ్ = అన్ని బంధముల లోను, ఉత్తమః = శ్రేష్ఠమైనది. హి = ఎందుచేతననఁగా, ఉడ్డీయానేబంధే = ఉడ్డీయానబంధము, దృఢే (సతి) = దృఢమైనయెడల, ముక్తిః = ముక్తి, స్వాభావికీభవేత్ = స్వాభావికముగ తనంతట తానే కలుగును.

తా. ఉడ్డీయానబంధము అన్ని బంధములలోను శ్రేష్ఠమైనది. ఎందువల్లననఁగా, ఉడ్డీయానబంధము దృఢమైనయెడల, ముక్తి స్వాభావికముగ గలుగును.

విశే. ఉడ్డీయానబంధముచేత ప్రాణమును బంధించినయెడల నయ్యది పక్షి గతికి సమానమైనగతితో సుషున్నయందు మస్తకముపర్యంతము పోవుచుండును. అందువలన, “సమాధౌ మోక్షమాప్నోతి” సమాధియందు మోక్షమును బొందుచున్నాఁడు. అనువాక్యముచొప్పున సహజముగ, అనాయాసముగ ముక్తి గలుగును.

మూలబంధము. ౭౧

భూమిక. మూలబంధమును గూర్చి మూఁడుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పార్శ్వాభాగేన సంవీడ్య యోని మాకుంచయే ద్గుదమ్,

అపాన మూర్ధ్వ మాకృష్య మూలబంధోఽభిధీయతే. 62

టీక. పార్శ్వాభాగేన = కాలిమడమచేత, యోనిః = యోనిప్రదేశమును, సంవీడ్య = చక్కగా పీడించి, గుదం = గుదమును, ఆకుంచయేత్ = సంకుచితము చేయవలెను. అపానమ్ = క్రిందికి పోవు న్నభావముగల అపానవాయువును, ఉర్ధ్వం = మీఁదికి, ఆకృష్య (ఆకర్షయేత్) = ఆకర్షించవలెను (లాగవలెను). (అయం = అది, అట్లులాగుట) మూలబంధః = మూలబంధము (అని) అభిధీయతే = చెప్పబడినది.

తా. కాలిమడమచేత గుదాలింగములకు మధ్య ప్రదేశమగు యోనిస్థానమును చక్కఁగ హత్తించి, గుదము (మూలాధారము) ను సంకుచితముచేసి, క్రిందికి పోవు న్నభావముగల అపానవాయువును, మీఁదికి ఆకర్షించునది మూలబంధమని చెప్పబడినది.

విశే. మడమచేత యోనిని పీడించి గుదమును సంకుచితము చేయునట్టి క్రియకు మూలబంధ మనిపేరు.

శ్లో. అధోగతి మపానం వై ఉర్ధ్వగం కురుతే బలాత్,
ఆకుంచనేన తం ప్రాహుర్మూలబంధం హి యోగినః. 63

టీక. అధోగతిః = అధోగతిగల, అపానం = అపానవాయువును, బలాత్ = బలాత్కారముగా, ఆకుంచనేన = సంకుచితము చేయుటవలన, అనఁగా, మూలాధారమును సంకుచితము చేయుటవలన, ఉర్ధ్వగం కురుతే వై = మీఁదికి (సుషున్నలోని) పోవునదిగా నిశ్చయముగ చేయును. హి = అందువలననే, తత్ = దానిని (ఆబంధమును), యోగినః = యోగులు, మూలబంధం = మూలబంధము (అని), ప్రాహుః = చెప్పెదరు.

తా. క్రిందికిపోవుటయే స్వభావముగాఁగల అపానవాయువును బలాత్కారముగా సంకుచితము చేయుటవలన, అనఁగా, మూలాధారమును సంకుచితము చేయుటవలన, మీఁదికి, సుషున్నలోనికి పోవునట్లుగా నిశ్చయముగా చేయుచున్నది. అందువలననే దానిని యోగులు మూలబంధమని చెప్పెదరు.

భూమిక. యోగబీజమందు చెప్పిన మూలబంధ క్రమమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. గుదం పార్శ్వాన్ము సంవీడ్య పాయు మాకుంచయే ద్బలాత్,

వారంవారం యథా చోర్ధ్వం సమాయాతి సమీరణః. 64

టీక. పార్శ్వాన్ము = మడమలచేత, గుదం = గుదమును, సంవీడ్య = చక్కఁగ పీడించి, యథా = వివిధముగా, సమీరణః = వాయువు, ఉర్ధ్వం సమాయాతి = మీఁదికి వచ్చునో, (తథా = అవిధముగా,) వారం వారం = మాటిమాటికి, పాయుః = పాయువు (గుదము)ను, బలాత్ = బలాత్కారముగా, ఆకుంచయేత్ = సంకుచితము చేయవలెను.

తా. మడమలచేత గుదమును చక్కఁగ పీడించి, వాయువు సుషున్నయొక్క

మీడిభాగమునకు వచ్చునట్లుగ, మాటిమాటికి పాయువు (గుడము)ను బలాత్కారముగ సంకుచితము చేయవలయును. (అట్లు చేయునది మూలబంధము.)

— మూలబంధగుణము. 65 —

భూమిక. మూలబంధముయొక్క గుణమును ఆటు శ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు. —

శ్లో. ప్రాణాపానా నాదబిందూ మూలబంధేన చైకతామ్,
గత్వా యోగస్య సంసిద్ధిం యచ్ఛతో నాత్ర సంశయః. 65

టీక. ప్రాణాపానా = మీడిని క్రిందిని బోవునట్టి ప్రాణాపానవాయువులును, నాదబిందూ = నాదమును (అనాహతధ్వనియును) బిందువును (అనుస్వారమును), మూలబంధేన = మూలబంధము చేతనే, ఏకతామ్ గత్వా = ఏకత్వమునుబొంది, యోగస్య = యోగముయొక్క, సంసిద్ధిమ్ = సిద్ధిని, యచ్ఛతో = ఇచ్చుచున్నది. ఆత్ర సంశయః = అందు సంశయము లేదు.

తా. మీడిని క్రిందికిని బోవునట్టి ప్రాణాపానవాయువులు రెండును, నాద బిందువులు రెండును, మూలబంధమువలన ఏకమై, అభ్యాసకులకు యోగసిద్ధిని ఇచ్చుచున్నది. అందు సంశయము లేదు.

విశే. మూలబంధము సలుపుటవలన, అపానవాయువు ప్రాణవాయువుతో కలిసి సుషుమ్నాయందు ప్రవేశించుచున్నది. అందువలన నాదము ప్రకటమగుచున్నది. అట్లు ప్రకటమగు నాదముతోకూడ ప్రాణాపానములు రెండును హృదయముమీడికి పోయి, నాదమును బిందువుతో నేక మొనర్చి, మూర్ధము (బ్రహ్మరంధ్రము) నందు ప్రవేశించుచున్నవి. దాన యోగసిద్ధి ప్రాప్తమగుచున్నది.

శ్లో. అపాన ప్రాణయోరైక్యం క్షయో మూత్రపురీషయోః,
యువాభవతి వృద్ధోఽపి సతతం మూలబంధనాత్. 66

టీక. సతతం = ఎల్లప్పుడును, మూలబంధనాత్ = మూలబంధము చేయుటవలన, అపానప్రాణయోరైక్యం = అపానవాయువుయొక్కయు ప్రాణవాయువుయొక్కయు ఏక్యమున్ను, మూత్రపురీషయోః = మలమూత్రములయొక్క. క్షయః = క్షయమున్ను, భవతి = అగును. వృద్ధోఽపి = వృద్ధుడగుకూడ, యువా (భవతి) = యువకుడు అగును. అనగా, యౌవనవంతుడగుచున్నాడు.

తా. నిరంతరము (ఎల్లప్పుడు) ను మూలబంధము చేయుటవలన, అపాన ప్రాణవాయువులు ఏక్యమునొందును. దేహములో సంచితములయిన మలమూత్రములు క్షయమగును. అందువలన వృద్ధుడైనను యౌవనవంతుడగును.

శ్లో. అపానే ఊర్ధ్వగే జాతే ప్రయాతే వహ్నిమండలమ్,
తదానలశిఖాదీహ్నా జాయతే వాయునాహతా 67

టీక. మూలబంధమువలన, అపానే = క్రిందికి పోవు అపానవాయువు, ఊర్ధ్వగే = మీడికి వెళ్లవలసి, వహ్నిమండలమ్ = జతరాగ్నిమండలమును, ప్రయాతే = పొందినదికాగా, తదా = అప్పుడు,

అనలశిఖా = జతరాగ్నియొక్క కావల, వాయునా = వాయువుచేత, అపానా = రెట్టింపబడినదై, దీర్ఘకాయతే = నిడుదయగుచున్నది. అనగా, ప్రజ్వలితమగుచున్నది.

తా. మూలబంధమువలన అధోగామియగు అపానవాయువు ఊర్ధ్వగామియై జతరాగ్నిమండలమును బొందును. అప్పుడు అనగా అపానవాయువు జతరాగ్నిమండలమునందు ప్రవేశమైనపుడు జతరాగ్నిజ్వాల అపానవాయువువలన రెట్టింపబడినదై దీర్ఘమగుచున్నది అనగా ప్రజ్వలిత మగుచున్నది

విశే. 'దేహమధ్యే శిఖిస్థానం తప్తజాంబూనదప్రభమ్, త్రికోణస్తు మనుష్యాణాం చతురస్రం చతుష్పదమ్. మండలంతు పతంగానాం సత్య మేతద్భ్రవీమితే, తన్తధ్యేతు శిఖితస్త్రి సదాతిష్ఠతిపావకే.' దేహమధ్యమందు జతరాగ్నిమండలము ఎట్టుగాకాలిన బంగారమువలె త్రిభుజాకృతిగను, చతుష్పదులకు చతురస్రముగను, పతులకు గుండ్రముగను యొప్పుచున్నది. దీనిని నీకు సత్యముగ జెప్పుచున్నాను. అగ్నిమండలమధ్యమునందు, అగ్నిజ్వాల కృశించినదేహముగలదియై, నిరంతరమును రాజిలుచున్నది. అని యాజ్ఞవల్క్యులు చెప్పియున్నారు. ఆసూక్ష్మశిఖ అపానవాయువుయొక్క సంగతమువలన వృద్ధియగును.

శ్లో. తతో యతో వహ్న్యపానా ప్రాణ ముష్ణస్వరూపకమ్,
తేనాత్యంతప్రదీప్తస్తు జ్వలనో దేహజ స్తథా. 68

టీక. తతః = అటుతరువాత, వహ్న్యపానా = వహ్నియు అపానమును, ఉష్ణస్వరూపకమ్ = జతరాగ్నిజ్వాలచే తప్తమగు ఉష్ణస్వరూపముగల, ప్రాణం = ప్రాణమును, యాతః = పొందుచున్నది. తేన = అందువలన, దేహజః = దేహమునందుకలుగు, జ్వలనః = అగ్ని. అత్యంతమ్ = అతిశయముగ, ప్రదీప్తః = ప్రదీప్తమగుగలది (భవతి = అగును).

తా. అటుతరువాత, అగ్నియును అపానవాయువును, జతరాగ్నిజ్వాలచేత తప్తమగు ఉష్ణస్వరూపముగల ప్రాణమును బొందుచున్నది. అందువలన దేహమునందు కలుగు అగ్ని అత్యంతము ప్రదీప్తమగుగలది అగును. అనగా, అపానము ఊర్ధ్వగతిని జెందినయెడల, అగ్ని ప్రాణముతో జేరి అత్యంతము ప్రదీప్తమగును.

శ్లో. తేన కుండలినీ సుప్తా సంతప్తా సంప్రబుధ్యతే,
దండాహతా భుజంగీవ నిశ్శ్వస్య ఋజుతాం ప్రజేత్. 69

టీక. తేన = అందువలన (అగ్ని ప్రదీప్తమవువలన), సంకప్తా = మిక్కిలి తపింపబడినదై, సుప్తా = నిద్రపోవునట్టి, కుండలినీ = కుండలినీకృతి, సంప్రబుధ్యతే = చక్కగా మేలుకొనుచున్నది. (ఋజు = మఱియు, సా = అకుండలినీకృతి) దండాహతా = కట్టచేత కొట్ట బడిన, భుజంగీవ = సర్పమువలె, నిశ్శ్వస్య = నిట్టూర్పుపుచ్చి, ఋజుతాం = సరళత్వమును (తిన్నదనమును), ప్రజేత్ = పొందును.

తా. అగ్నిప్రదీప్తమవువలన చక్కగా తపింపబడినదై నిద్రపోవునట్టి కుండలినీకృతి చక్కగా మేల్కొనుచున్నది. మఱియు అకుండలినీకృతి కట్టచేత కొట్టబడినపామువలె నిట్టూర్పుపుచ్చి సరళత్వమును బొందును.

శ్లో. బిలంప్రవిష్టేవ తతోబ్రహ్మనాడ్యంతరం వ్రజేత్,
తస్మాన్నిత్యం మూలబంధః కర్తవ్యో యోగిభి స్సదా.

70

టీక. తతః=అటుతరువాత, బిలంప్రవిష్టేవ = వివరమునందు ప్రవేశించిన పామువలె, బ్రహ్మనాడి అంతరం = సుషుమ్నానాడి మధ్యమును, వ్రజేత్ = పొందును. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, యోగిభిః=యోగులచేత, మూలబంధః=మూలబంధము, నిత్యం=ప్రతిదినమును, సదా=ఎల్లప్పుడును, కర్తవ్యః=చేయఁదగినది.

తా. అటుతరువాత, పుట్టయందు ప్రవేశించిన పామువలె, సుషుమ్నానాడి మధ్యమును పొందును. ఆకారణమువలన యోగులచేత మూలబంధము ప్రతిదినమును, ఎల్లప్పుడును చేయఁదగినది.

—ॐ జాలంధరబంధము. ॐ—

భూమిక. జాలంధరబంధమును గూర్చి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కంఠ మాకుంచ్య హృదయే స్థాపయే చ్చిబుకం దృఢమ్,
బంధో జాలంధరాఖ్యోఽయం జరామృత్యునినాశకః.

71

టీక. కంఠం=కంఠవివరమును, ఆకుంచ్య=సంకుచితముచేసి, హృదయే = హృదయమునందు, చిబుకం=గడ్డమును (హృదయముయొక్క సమీపమునందు నాలుగు అంగుళముల స్థలమునందునట్లుగ), దృఢమ్=దృఢముగా, స్థాపయేత్=నిలుపవలయును. ఆయంబంధః = ఈబంధము, జరామృత్యునినాశకః=ముదిమిని మృత్యువును హఃగొట్టునట్టి, జాలంధరాఖ్యః=జాలంధరమున పేరుగలది.

తా. కంఠవివరమును సంకుచితముచేసి, హృదయమందు గడ్డమును దృఢముగా నిలుపవలయును. ఈబంధము ముదిమిని మృత్యువును నాశనము జేయునట్టి జాలంధరమున పేరుగలది.

విశే. జాలంధరబంధమందు వక్షస్థలమున, హృదయమునకు నాలుగు అంగుళములు అంతరమునందునట్లుగ గడ్డమును జేర్చవలయును. ఇది సాంప్రదాయము.

—ॐ జాలంధరబంధశబ్దార్థము ॐ—

భూమిక. జాలంధరబంధశబ్దార్థమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. బధ్నాతి హి శిరాజాల మథోగామి నభోజలమ్,
తతో జాలంధరోబంధః కంఠదుఃఖోఽనునాశనః.

72

టీక. హి=ఏకారణమువలన, శిరాజాలమ్=నాడుల సమూహములను, అథోగామి=క్రిందకు ప్రసరించునట్టి, నభోజలమ్ = ఆకాశ (కపాలకుహరమునందుండి వెలువడు) జలమును, బధ్నాతి=బంధించుచున్నది, తతః=అందుచేత (ఆకారణముచేత), కంఠ = కంఠమునందుగల, దుఃఖోఽనునాశనః=దుఃఖముదాయములను, నాశనః = నశింపఁజేయునదియగు, జాలంధరోబంధః = జాలంధరబంధము (అని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడును.)

తా. ఏకారణముచేత నాడులసమూహములనున్న, క్రిందకు ప్రవహించునట్టి కపాలకుహరమునందుండి వెలువడునట్టి జలమునున్న బంధించుచున్నదో, ఆకారణముచేత, ఆబంధము జాలంధరమున పేరొందినది. ఆబంధము కంఠమందలి దుఃఖ(రోగ) సమూహములను నాశము జేయును.

విశే. జాలమన, నామసముదాయమునకును, జలసముదాయమునకును అర్థమగును.

—ॐ జాలంధరబంధగుణము. ॐ—

భూమిక. జాలంధరబంధగుణమును చెప్పుచున్నారు —

శ్లో. జాలంధరే కృతే బంధే కంఠసంకోచలక్షణే,
నసీయాపం పతత్యగ్నౌ నచ వాయుః ప్రకుఃప్యతే.

73

టీక. కంఠసంకోచలక్షణే = కంఠమును సంకుచితముచేయుట లక్షణముగాఁగల, జాలంధరే బంధే=జాలంధరబంధము, కరుతే(సతి)=చేసినట్లుట, సీయాపం = కపాలకుహరమునందుండి వెలువడుసోమకలామృతము, అగ్నౌ=జతరాగ్నియందు, నచతలి=పడదు. వాయుశ్చ=ప్రాణవాయువు మాడ, నకుఃప్యతి=ప్రకోపమును జెందదు.

తా. కంఠమును సంకుచితముచేయుట లక్షణముగాఁగల జాలంధరబంధమును బంధించిన పిమ్మట, కపాలకుహరమునందుండి వెలువడు సోమకలామృతము జతరాగ్నియందు పడదు. ప్రాణవాయువుకూడ ప్రకోపమును జెందదు. అనఁగా, ఇతరనాడులయందు వాయుగమనము (ప్రకోపము) ఉండదు.

శ్లో. కంఠసంకోచనే నైవ ద్వేనాఢ్యై స్తంభయే ద్దృఢమ్,
మధ్యచక్ర మిదం జ్ఞేయం షోడశాధారబంధనమ్.

74

టీక. దృఢమ్ = దృఢముగా, కంఠసంకోచనేనైవ = కంఠమును సంకుచితము చేయుటకుల ననే, ద్వేనాఢ్యై = ఇడాసింగళలనెడు రెండునాడులను, స్తంభయేత్ = స్తంభనము చేయవలెను. ఇదం = ఇది (ఈ స్తంభనము), షోడశాధారబంధనమ్ = శరీరమునందు గల పదునాఱు ఆధారచక్రములను బంధనముచేయునట్టి, మధ్యచక్రమ్ = కంఠమందుగల విశుద్ధియగు మధ్యచక్రము అని, జ్ఞేయం = తెలియఁదగినది.

తా. దృఢముగా కంఠమును సంకుచితముగ చేయుటయే లక్షణముగాఁగల జాలంధరబంధమువలన ఇడాసింగళలను రెండునాడులను స్తంభనము చేయవలెను. శరీరమునందు అంగుష్ఠముమొదలు శిరమువరకునుగల పదునాఱు ఆధార చక్రములను బంధనముచేయునట్టి కంఠమందుగల విశుద్ధియను మధ్యచక్రము తెలియఁదగినది.

విశే. 'అంగుష్ఠ గుల్ఫజానూరు సీవసీ లింగనాభయః, హృద్గ్రీవా కంఠ దేశశ్చ లంబికా నాసికా తథా. భూమధ్యంచ లలాటంచ మూర్ధాచ బ్రహ్మరంధ్రకమ్,

ఏతేహి షోడశాధారాః కథితా యోగిపుంగవైః.' అంగుష్ఠము, మడమ, మోకాలు, తొడ, లింగస్థానమునకు దిగువనుండు సీవసీనాడి, లింగము, నాభి, హృదయము, మెడ, కంఠము, నాలుక, ముక్కు, భ్రూమధ్యము, లలాటము, శిరము, బ్రహ్మరంధ్రము అనుపదునాలుగు, షోడశాధారములని యోగిపుంగవులచేత చెప్పబడుచున్నవి. ఈషోడశాధారములయొక్క ధారణమువలన కలుగుఫలము విశేషముగ 'గోరక్షసిద్ధాంతము' నందు చెప్పబడియున్నది.

—● బంధత్రయప్రయోజనము. ●—

భూమిక. మూలబంధము, ఉడ్యానబంధము, జాలంధరబంధములను మూడుబంధములయొక్క ప్రయోజనమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. మూలస్థానం సమాకుంచ్య ఉడ్డీయానంతు కారయేత్,
ఇడాంచ పింగళాం బద్ధ్యా వాహయే త్పశ్చిమేపథీ. 75

టీక. మూలస్థానం = మూలాధారము (గుడము)ను, సమాకుంచ్య = చక్కగా సంకుచితము చేసి, అనగా మూలబంధముచేసి, ఉడ్డీయానంతు = నాభిప్రదేశమును వీపునకు తాకునటుల వెనుకకు లాగుటయను ఉడ్యానబంధమును, కారయేత్ = చేయవలయును. ఇడాం = ఇడానాడిని, పింగళాంచ = పింగళానాడిని, బద్ధ్యా = బంధించి, పశ్చిమేపథీ = నుభుచ్ఛూమార్గమునందు, (ప్రాణమ్ = ప్రాణాయామము) వాహయేత్ = పొందింపవలయును. అనగా పోవునట్లు చేయవలెను.

తా. మూలాధారమును చక్కగ సంకుచితముచేసి, నాభిప్రదేశమును వీపునకు తాకునటుల లాగవలయును. అనగా మూలబంధమును, ఉడ్యానబంధమును చేయవలెను. ఇడాపింగళులను బంధించి అనగా, జాలంధరబంధమును చేసి నుభుచ్ఛూమార్గమునందు ప్రాణవాయువును పోవునటుల చేయవలెను.

శ్లో. అనేనైవ విధానేన ప్రయాతి పవనో లయమ్,
తతో నజాయతే మృత్యుర్జరారోగాదికం తథా. 76

టీక. అనేన విధానేనైవ = ఈవిధానముచేతనే, పవనః = ప్రాణము, లయమ్ = స్థైర్యమును, ప్రయాతి = పొందుచున్నది. తతః = ఆప్రాణస్థైర్యమువలన, మృత్యుః = మృత్యువును, తథారోగాదికం = రోగము, జరామరణవియును, నజాయతే = కలుగవు.

తా. ఈవిధానముచేతనే, మున్ను చెప్పిన బంధత్రయము చేయుటవలననే, ప్రాణము లయమును (స్థైర్యమును)అనగా, గమననివృత్తిని(సంచారములేక బ్రహ్మరంధ్రస్థితిని) పొందుచున్నది. ఆప్రాణలయమువలన, మరణము, జర, రోగము మొదలగునవి కలుగవు.

విశే. ఆదితబ్ధమువలన, వలీలత తంద్రాలస్యాదులు కూడ కలుగవని తెలియవలెను. ప్రాణము బ్రహ్మరంధ్రమునందు నిలుచుట ప్రాణలయము.

శ్లో. బంధత్రయమిదం శ్రేష్ఠం మహాసిద్ధైశ్చ నేవితమ్,

సర్వేషాం హతతంత్రాణాం సాధనం యోగినో విదుః.

77

టీక. ఇదం బంధత్రయమ్ = ఈమూడుబంధముల సమదాయమును, శ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠమైనదియును, మహాసిద్ధైశ్చ = మత్స్యేంద్రాది మహాసిద్ధులచేత, నేవితమ్ = నేవించబడినదియును, అనగా అభ్యసించబడినదియును, సర్వేషాం హతతంత్రాణాం = సమస్తమైన హతయోగోపాయములకు, సాధనమ్ (ఇతి) = సాధనమైనదియును (అని), యోగినః = గోరక్షనాథాదియోగులు, విదుః = తెలిసికొనిరి.

తా. ఈబంధములు మూడును, శ్రేష్ఠములైనవి. అనగా షోడశాధారములయందు అత్యంతోత్తమములైనవి. మత్స్యేంద్రాది యోగిపుంగవులచేతను, వశిష్ఠాది మహర్షులచేతను నేవించబడినవి. సంపూర్ణ హతయోగతంత్రములకు అనగా ఉపాయములకు సాధనభూతములు అనగా సిద్ధిని కలుగజేయునవి అని గోరక్షనాథాదియోగులు తెలిసికొనిరి.

విశే. 'చ' కారమువలన వశిష్ఠాదిమహర్షులనుకూడ గ్రహింపవగును.

—● దేహజరత్వకారణము. ●—

భూమిక. విపరీతకరణిని చెప్పుటకు ఉద్యమించి, ముందుదేహము జరాయు తమగుటకు కారణమెద్దియో చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యత్కించి తస్యైవతే చంద్రా దమృతం దివ్యరూపిణః,
తత్సర్వం గ్రసతే సూర్యస్తేన పిండో జరాయుతః. 78

టీక. దివ్యరూపిణః = ఉత్కృష్టరూపుడైన, చంద్రాత్ = చంద్రునినుండి, అమృతమ్ = అమృతము, యత్కించిత్ = ఏమాత్రము, గ్రసతే = స్రవించుచున్నదో, తత్సర్వమ్ = దానినంతయు, సూర్యః = నాభిప్రదేశమందుండు జతరాగ్నిస్వరూపుడగు సూర్యుడు, గ్రసతే = మ్రింగుచున్నాడు. తేన = అందువలన, పిండః = దేహము, జరాయుతః = ముడిమిరిబొందునది, (స్వాత్ = అగును.)

తా. ఉత్కృష్టరూపుడైన చంద్రుని (తాలుమూలము)నుండి, ఏమాత్రము అమృతము స్రవించుచున్నదో, దానినంతయు నాభిస్థానమునందుండు జతరాగ్నిస్వరూపుడగు సూర్యుడు మ్రింగుచున్నాడు. అందువలన, అనగా, జతరాగ్నిరూపుడగు సూర్యుడు సోమకలామృతమును పానము చేయుచుండుటవలన, పిండము (దేహము) ముడిమిరి బొందును.

విశే. "నాభిదేశస్థితో నిత్యం భాస్కరో దహనాత్మకః, అమృతాత్తా స్థితో నిత్యం తాలుమూలేచ చంద్రమాః. వర్షత్యథోముఖా శ్చంద్రోగ్రస్త్యార్థము భోరవిః, కరణం తచ్చ కర్షణం ఏన పీయూష మాప్యతే." అగ్నిస్వరూపుడగు సూర్యుడు

ర్యుడు నిత్యమును నాభిస్థానమందు ఉపస్థితుడై యున్నాడు. అమృతరూపుడగు చంద్రుడు నిత్యమును తాలుమూలస్థుడై యున్నాడు. ఆచంద్రుడు అధోముఖుడై ప్రతిదినమును అమృతమును వర్షించుచున్నాడు. ఆయమృతవర్షమును ఊర్ధ్వముఖుడైన సూర్యుడు గ్రసించుచున్నాడు. కాబట్టి ఏకరణముచేత ఆ అమృతము పాండబడునో (నష్టమొందకుండయుండునో లేక శరీరసౌష్ఠవము కలిగి యుండునో) ఆకరణమును చేయవలయును. అని గోరక్షనాథులు చెప్పియున్నారు.

శ్లో. తత్రాస్తి కరణం దివ్యం సూర్యస్య ముఖవంచనమ్,
గురూపదేశతో జ్ఞేయం నతు శాస్త్రార్థోటిభిః.

79

టీక. తత్ర = ఆవిషయమునందు, అనగా, ఆయమృతరక్షణమునందు, సూర్యస్య = జతరాగ్ని రూపుడైన సూర్యునియొక్క, ముఖమ్ = ముఖమును, వంచనమ్ = వంచించునట్టి, దివ్యం = ఉత్తమమైన, కరణం = ముద్రయనుకరణము, అస్తి = ఉన్నది. తత్ = ఆముద్రాకరణము, గురూపదేశః = గురూపదేశమువలననే, జ్ఞేయం = తెలియఁదగినది. శాస్త్రార్థోటిభిః = ణోటిశాస్త్రార్థములచేతనైనను, న(జ్ఞేయం) = తెలియఁదగినది కాదు.

తా. యమృతరక్షణమునందు, జతరాగ్నిరూపుడైన సూర్యునియొక్కముఖమును వంచించునట్టి, ఉత్తమమైన ముద్రాకరణముఉన్నది. అముద్రాకరణము, గురూపదేశమువలననే తెలియఁదగినది. ణోటిశాస్త్రార్థములను గ్రహించినను తెలియ శక్యముకానిది.

— వివరీతకరణి. —

భూమిక. వివరీతకరణి యను ముద్రాస్వరూపమును జెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఊర్ధ్వం నాభే రథస్తాలో రూర్ధ్వం భాను రథో శశీ,
కరణీ వివరీతాఖ్యా గురువాక్యేన లభ్యతే.

80

టీక. ఊర్ధ్వంనాభేః = నాభిప్రదేశమును మీఁదుగాను, అథస్తాలోః = తాలువుక్రిందుగాను, అనగా, అగ్నిమృతరూపుడైన సూర్యునిమీఁదుగాను, తాలుమూలమునందు అమృతవర్షరూపుడగు చంద్రుని క్రిందుగాను కలిగినటువంటివానికి, భానుః ఊర్ధ్వం = సూర్యుడు మీఁదుగాను, శశీఅధః = చంద్రుడు క్రిందుగాను, (భవతి = అగును.) (ఏషా = ఇది,) వివరీతాఖ్యాకరణి = వివరీతకరణి అనుపేరుగలది. (ఏషా = ఈవివరీతకరణియనునది,) గురువాక్యేన = గురువాక్యమువలననే, లభ్యతే = పొందఁబడుచున్నది.

తా. నాభిప్రదేశమును మీఁదుగాను, తాలువునుక్రిందుగాను, కలిగినటువంటివానికి జతరాగ్నిస్వరూపుడగు సూర్యుడు మీఁదుగాను, అమృతస్వరూపుడగుచంద్రుడు క్రిందుగాను అగును. ఇట్లు చేయునది వివరీతకరణియను పేరుగలది. ఈవివరీతకరణియనునది గురువాక్యమువలననే పొందఁబడుచున్నది.

శ్లో. నిత్య మభ్యాసయుక్తస్య జతరాగ్నివివర్ధినీ,
ఆహారోబహుళస్తస్య సంసాధ్యః సాధకస్యచ.
అల్పాహారో యది భవే దగ్నిర్దహతి తత్క్షణాత్,

81

టీక. నిత్యం = ప్రతిదినమును, అభ్యాసయుక్తస్య = అభ్యాసముగలవానికి, (ఏషా = ఈకరణి), జతరాగ్నివివర్ధినీ = జతరాగ్నిని వృద్ధిచేయునది. తస్య = దానిని, సాధకస్య = సాధించువానికి, అహారః = ఆహారము, బహుళః = మిక్కుటముగ, సంసాధ్యః = సంపాదించఁదగినది. అల్పాహారః యదిభవేత్ = అల్పాహారి అనగా మితభోజి అయినయెడల, తత్క్షణాత్ = అక్షణముననే అనగా, శీఘ్రకాలములోనే, అగ్నిః = జతరాగ్ని, (తస్యదేహత్ = వానియొక్కశరీరమును) దహతి = దహించును.

తా. ప్రతిదినమును, అభ్యాసముగలవానికి ఈవివరీతకరణి జతరాగ్నిని వృద్ధిజేయును. ఆకరణిని సాధించువానికి ఆహారము మిక్కుటముగ సంపాదించఁదగినది. అల్పాహారి అయినయెడల శీఘ్రకాలముననే జతరాగ్ని వానిశరీరమును దహించును.

— చంద్రసూర్యవివరీతకరణవిధానము. —

భూమిక. మీఁదుగను క్రిందుగను ఉండు చంద్రసూర్యులను క్రిందుమీదులుగజేయునట్టి వివరీతకరణియొక్క విధానమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అథశ్చిరా శ్వోర్ధ్వపాదం క్షణం స్యాత్ప్రభమే దినే.
క్షణాచ్చ కించి దధిక మభ్యసేచ్చ దినే దినే,

82

టీక. ప్రభమేదినే = అభ్యాసముయొక్క మొదటిదినమందు, అధఃశిరాః = క్రిందభూమిమీద శిరమున్న, ఊర్ధ్వపాదం = మీదుగాల్గున్నగలవాడై, క్షణమ్ = క్షణకాలము, స్యాత్ = ఉండవలెను. దినే దినే = దినదినమును, క్షణాత్ = క్షణముకంటే, కించిదధికం = కొంచెము ఎక్కువకాలమువఱకు, అభ్యసేచ్చ = అభ్యసించవలెను.

తా. శిరమును భూమియందు ఆని, అనగా, రెండు చేతులతో నడుమును పట్టుకొని, భుజములు మొదలు మోచేతులవఱకును గలభుజాస్కంధములను, గళమును, శిరముయొక్క వెనుకభాగమును భూమియందుజేర్చి, (భూమియందు శిరముగలిగిన స్థితియందుండి) పాదములను మీఁదుగా చాచి, ప్రారంభదినమున నొకక్షణమును, రెండవదినమున రెండుక్షణములును, మూడవదినమున మూడుక్షణములును, ఇట్లు దినదిన మొక్కొకక్షణ మధికమొనర్చి యభ్యసించవలెను

— వివరీతకరణి ప్రయోజనము. —

భూమిక. వివరీతకరణి ప్రయోజనమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. వలితం వలితం చైవ షడ్జాసార్థ్యం నదృశ్యతే.

83

యామమాత్రంతు యో నిత్యమభ్యసేత్సతు కాలజితే,

టీక. వలితం=శరీరము ముడతలుపడుటయును, వలితంచైవ=వెండ్లుకలు తెల్లబాటుటయును, షడ్జాసార్థ్యం=ఆరుమాసములకుపైని, నదృశ్యతే=కనఁబడవు. యః=ఎవఁడు, నిత్యం=ప్రతిదినమును, యామమాత్రం=ఒకయామమువఱకు, అభ్యసేత్=అభ్యసించునో, సతు=వాఁడు, కాలజితే=కాలని జయించినవాఁడు (స్వార్థే=ఆగును.)

విశే. యోగము ప్రారబ్ధకర్తమును ప్రతిబంధించు చున్నదని యిందు మూలమున తెలుపఁబడుచున్నది. 'స్వదేహారంభ కస్యాపి కర్తణః సంక్షయావహః, యోయోగః పృథివీపాల శృణుతస్యాపిలక్షణమ్.' శరీరారంభమునకు కారణమైన కర్తను కూడ నశింపఁజేయు యోగమేదె యున్నదో, ఓరాజా! ఆయోగలక్షణమును వినుము. అని విష్ణుధర్మమునందు చెప్పఁబడియున్నది. 'యథాప్రారబ్ధ కర్త తత్త్వ జ్ఞానాత్పృబలమ్, తథా తస్మాదపి కర్తణోయోగాభ్యాసః ప్రబలమ్, అతఏవయో గీనా ముద్దాలకవీతహవాదీనాం స్వేచ్ఛయా దేహత్యాగ ఉపపద్యతే.' తత్త్వ జ్ఞానముకంటె ప్రారబ్ధకర్తము ఎట్లు బలవత్తరమో, అట్లే ప్రారబ్ధకర్తముకంటె యోగాభ్యాసము బలవత్తరము. కావుననే ఉద్దాలక వీతిహవాదీయోగులు, తమ ఇచ్ఛానుసరణముగ దేహమును త్యజించియుండిరని చెప్పఁబడుచున్నది. అని విద్యారణ్యులు జీవన్ముక్తిప్రకరణమునందు చెప్పియుండిరి. 'దేహం జహ్యత్సమాధినా.' దేహమును సమాధిచేత విడుచుచున్నాఁడు. అని భాగవతమునందు చెప్పఁ బడి యున్నది.

— వజ్రోలిమహిమ. —

భూమిక. వజ్రోలియందు ప్రవృత్తిని గలిగించుటకు మునుముందు తన్మహి మను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. స్వేచ్ఛయా వర్తమానోఽపి యోగోక్తై ర్నియమై ర్వి నా.

84

వజ్రోలీం యోవిజానాతి సయోగీ సిద్ధిభాజనమ్,

టీక. యః=ఎవఁడు, వజ్రోలీం=వజ్రోలిముద్రను, విజానాతి=స్వాధ్యాయముచేత చక్కగ తెలు జూచునో, సయోగీ=ఆయోగి. యోగోక్తైః=యోగశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినటువంటి, నియమై ర్వి నా=బ్రహ్మచర్యాదినియమపరిపాలనములేకపోయినను, స్వేచ్ఛయా=తన ఇచ్ఛానుసరణముగ, వర్తమా నోఽపి=ప్రవర్తించుచుండినను, సిద్ధిభాజనమ్=అణిమాది సిద్ధులకు పాత్రుఁడు. (భవతి=ఆగుచు)

తా. ఎవఁడు, ఏయోగి వజ్రోలిముద్రను స్వానుభవముచేత చక్కగ తెలుసుకొనునో, ఆయోగి యోగశాస్త్రమందు చెప్పఁబడినటువంటి బ్రహ్మచర్యాది నియమ పరిపాలనములేక తన ఇచ్ఛానుసరణముగ, ప్రవర్తించుచుండువాడై నను అణిమాదిసిద్ధులకు పాత్రుఁడు అగును.

— వజ్రోలిసాధన వస్తువులు. —

భూమిక. వజ్రోలి సాధనమునకు ఉపయుక్తములగు రెండు వస్తువులను చెప్పుచున్నారు —

శ్లో. తత్ర వస్తు ద్వయం వత్సే దుర్లభం యస్యకస్యచిత్.

85

క్షీరం చైకం ద్వితీయంతు నారీచవశవర్తినీ,

టీక. తత్ర=వజ్రోలిసాధకవిషయమునందు, యస్యకస్యచిత్=నర్వసాధారణులకు, దుర్లభం= సులభసాధ్యముగా నటువంటి, వస్తుద్వయం=ఉపయుక్తములైన రెండువస్తువులను. వత్సే=చెప్పుచున్నాఁ డను, (కింకత్ వస్తుద్వయమ్ ఇత్యుక్తః = ఆవస్తుద్వయమేమనగా) ఏకం=ఒకటి, క్షీరంచ=క్రాన టకై పాలును, ద్వితీయంతు=రెండవది, వశవర్తినీ=స్వాధీనమయిన, నారీచ=స్త్రీయును.

తా. వజ్రోలిసాధక విషయమునందు, సర్వసాధారణులకు అనఁగా, భన హీనులకు సులభసాధ్యము గానటువంటి ఉపయుక్తములయిన రెండువస్తువులను చెప్పుచున్నాఁడను. ఆవస్తువులు ఏవనఁగా, ఒకటి పాలు, రెండవది స్వాధీన మయినస్త్రీ.

విశే. సంభోగానంతరము ఇంద్రియము బలహీనముగలది యగును. కాఁబట్టి ఇంద్రియమునకు బలముకలుగుటకై పాలను త్రాగవలయును. అభ్యాస కాలము నందు ఇంద్రియమును ఆకర్షించుటకై, క్షీరపానమావశ్యక మని కొందఱు చెప్పుదురు, గాని, యయ్యిది అసంభవము. అంతర్లతమైనపాలకు ఆకర్షణశక్తి కలుగుట యెట్లు?.

— వజ్రోలి ముద్రాలక్షణము. —

భూమిక. వజ్రోలి ముద్రాలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. మేహనేన శనైః సమ్యక్ గూర్ధ్వో కుంచన మభ్యసేత్.

86

పురుషో ప్యథవానారీ వజ్రోలిసిద్ధి మాఘ్నయాత్,

టీక. మేహనేన = లింగముచేత, శనైః = చక్కగ, శనైః = మెల్ల మెల్లగా, గూర్ధ్వో కుంచనమ్ = గుహ్యేంద్రియమును మీదికి గ్రహించుటను, అభ్యసేత్ = అభ్యసించవలెను. (క్షీరం అందువలన), పురుషో = పురుషుడైనను, అథవా=లేక, నారీ=స్త్రీయైనను, వజ్రోలిసిద్ధిమ్=వజ్రోలి ముద్రయొక్కసిద్ధిని, అఘ్నయాత్ = లొందును.

తా. బిందు పతనమునకు కారణమైన సంభోగానంతరమున, గుహ్యేంద్రి యమును, చక్కగ, మెల్ల మెల్లగ మీదికిగ్రహించుటను అభ్యాసముచేయవలెను. అట్లు గుహ్యేంద్రియమును మీదికి గ్రహించుటవలన బిందువు అధఃపతనమును జెందకుండ నిలిచియుండును. అందువలన, పురుషుడైనను, స్త్రీయైనను వజ్రోలి సిద్ధిని బొందుదురు.

❖ వజ్రోలి త్రావ్యాంగసాధనము. ❖

భూమిక. వజ్రోలి ముద్రాభ్యాసమునకు పూర్వాంగసాధనమైన ప్రక్రియను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యత్నతః శస్తనాశేన పూత్కారం వజ్రకందరే,
శనైః శనైః ప్రకుర్వీత వాయుసంచార కారణాత్.

87

టీక. శస్తనాశేన = సీసము మొదలగు వానిచేత చేయఁబడిన, నునుపైన ప్రశస్తమైన సన్నని గొట్టముచేత, యత్నతః = ప్రయత్నపూర్వకముగ, వజ్రకందరే = లింగద్వారమునందు, వాయుసంచారకారణాత్ = వాయువుసంచరించు నిమిత్తము, శనైః శనైః = మెల్లమెల్లగా, పూత్కారం = నిప్పును ఊదనముల ఊదటను, ప్రకుర్వీత = చేయవలెను.

తా. సీసము మొదలగువానిచేత చేయఁబడిన నునుపైన, ప్రశస్తమైన సన్నని గొట్టముచేత ప్రయత్నపూర్వకముగ లింగద్వారమునందు వాయువు సంచరించు నిమిత్తము మెల్లమెల్లగా బంగారుపనిచేయు కంసాలిగొట్టముతో నిప్పును ఊదనముల ఊదవలయును.

విశే. వజ్రోలివలన బిందువును ఆకర్షించు సామర్థ్యమును వడయుటకు తగు ఉపాయము శివసంహితయందు ఇట్లు చెప్పఁబడియున్నది:—మూత్రమును విసర్జించునపుడు, మూత్రమును. బలపూర్వకముగ, మీదికి వాయువుచేత నాకర్షించుచు కొంచెము కొంచెముగ విడువవలయును. ఇట్లు గురూపదేశము చొప్పున ముఱలముఱల మీదికి ఆకర్షించుచు విడువవలయును. ఇట్లు ప్రతిదినమును ఆరునెలలు అభ్యసించినయెడల, అణిమాది మహాసిద్ధులనొసంగు బిందుసిద్ధి అనగా, బిందు స్థైర్యము, ప్రాప్తమగును. అట్టిసిద్ధిని వడసిన మనుజునకు నూలుగురు యువతులతో రమించినను, బిందువు పతనముకాదు.

వజ్రోలి సాధనమునకు పూర్వాంగప్రక్రియ:—సీసము మొదలగువానితో చేయఁబడినదియును, నునుపు అయినదియును, లింగద్వారమునందు బ్రవేశపెట్టుటకు తగినదియునగు గొట్టమును గ్రహింపవలయును. ఆగొట్టమును, మొదటిదినమున నొక అంగుళమును, రెండవదినమున రెండు అంగుళములను, మూడవదినమున మూడు అంగుళములను, ఇట్లు దినక్రమమున ఒక్కొక్క అంగుళము చొప్పున వృద్ధిచేయుచు పండ్రెండు అంగుళములగొట్టమును లింగములో ప్రవేశపెట్టవలయును. పండ్రెండు అంగుళముల గొట్టము లింగమధ్యమున ఎప్పుడు సరళముగ సుఖముగ ప్రవేశపెట్టుటకు వలనుపడునో అప్పుడు లింగద్వారము పరిశుద్ధమగును. అనంతరము, పండ్రెండు అంగుళములు నిడువుగను, రెండుఅంగుళములు ఊర్ధ్వముఖముగ వంచఁబడినదియునగు గొట్టమును సంగ్రహించి, అందు తిన్నగ నుండు పండ్రెండు అంగుళములను లింగములోనికి జొనిపి, మీదికివంచఁబడిన రెండు

అంగుళములను చేతితోపట్టుకొని, అందు బంగారు పనిజేయు కంసాలి నిప్పును ఊదనముల, లింగములో గాలి ప్రవేశించునటుల చక్కగ నూదవలయును. అట్లు చేయుటవలన లింగమార్గము చక్కగ శుద్ధియగును. అనంతరము, లింగద్వారము చేత జలమును ఆకర్షించుటకు అభ్యాసముచేయవలెను. జలాకర్షణము సిద్ధిచెనేని, మున్ను చెప్పిన శ్లోకమునందు చెప్పినరీతిని బిందువును మీదికి గ్రహించుటను అభ్యాసము చేయవలయును. బిందువును మీదికి ఆకర్షించుట సిద్ధియగునేని వజ్రోలిముద్ర సిద్ధించును. ఈవజ్రోలి, ప్రాణవిజయము కలిగిన యోగులకే సిద్ధించును గాని తదితరులకు సిద్ధింపదు. ఖేచరి ముద్రయును, ప్రాణవిజయమును కలిగినవారలకే వజ్రోలిముద్ర సిద్ధియగును.

❖ వజ్రోలి ముద్రాకర్త సాధనము. ❖

భూమిక. వజ్రోలి సిద్ధించినపిమ్మట, తదనంతరసాధనమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. నారీభగేపత ద్బిందు మభ్యాసే నోర్ధ్వ మాహరేత్,
చలితంచ నిజంబిందు మూర్ధ్వ మాకృప్య రక్షయేత్.

88

టీక. నారీభగళాలమందు, నారీభగే = స్త్రీయొక్క భగళమును, ఖరత్ = పడుచున్నటువంటి, బిందుఁబిందువును, వీర్యమును, (ఖరసమునకుముందు) అభ్యాసే = వజ్రోలిముద్రాభ్యాసముచేసి ఊర్ధ్వం=మీదికి, ఆహరేత్ = ఆకర్షించవలెను. గ్రహించవలెను. ఒకప్పుడు స్త్రీయోనియందు, చలితం=స్థానమును వీడిపడునటువంటి, నిజంబిందువు = తనబిందువును, ఊర్ధ్వం=మీదికి, ఆకృప్య = ఆకర్షించి, రక్షయేత్ = రక్షింపవలెను.

తా. సంభోగకాలమందు, నారీభగళముందు పడుచున్నటువంటి, బిందువు (వీర్యము, శుక్రము)ను పడుటకు ముందుగనే, వజ్రోలిముద్రాభ్యాసవశమున మీదికి ఆకర్షింపవలయును అనగా, గ్రహింపవలయును. ఒకప్పుడు, బిందువు అనాకర్షితమై యోనిమండలమునందు పతనమైనయెడల, బిందువును మీదికి ఆకర్షించి రక్షింపవలెను.

విశే. ఇందలి 'చ'కారమువలన స్త్రీయోనియందు చలితమైన బిందువుతో, స్త్రీయొక్క శోణితమును కూడ ఆకర్షించి రక్షింపవలయును. అనగా, మస్తకరూపమైన వీర్యస్థానమందు జేర్చి యుంచవలయును. అని తెలియఁదగినది.

❖ వజ్రోలిగుణము. ❖

భూమిక. వజ్రోలిగుణమును నాలుగు శ్లోకములచేత చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఏవం సంరక్షయే ద్బిందుం వృత్త్యం జయతి యోగవిత్,
మరణం బిందుపాతేన జీవనం బిందుధారణాత్.

89

టీక. ఏవం = ఈవిధముగా, ఈవజ్రోలి ముద్రాభ్యాసమువలన, బిందుం=బిందువును, యజ్ఞం=ఎవడు (ఏయోగి), సంరక్షయేత్ = చక్కగ సంరక్షించుకొనువాడు అగుచున్నాడో, మయోగవిత్ =

ఆయోగవేత్త. మృత్యుం జయతి = మృత్యువును జయించినవాడు అగుచున్నాడు. (యతః=ఎందు చేతననగా) బిందుపాలేన = బిందుపతనమువలన, మరణం = మరణమును, బిందుధారణాత్ = బిందు ధారణమువలన అనగా, బిందుసంరక్షణమువలన, జీవనం=జీవనమును, (భూయతే = కలుగును)

తా. ఈవిధముగ, వజ్రోలిముద్రాభ్యాసముచేత ఏయోగి తనబిందువును చక్కగ సంరక్షించుకొనువాడు అగుచున్నాడో ఆయోగవేత్త మృత్యువును జయించినవాడు అగుచున్నాడు. ఎందుచేతననగా, బిందుపతనము (స్థలనము) వలన మరణమును, బిందుధారణమువలన జీవనమును కలుగును.

శ్లో. సుగంధోయోగినో దేహే జాయతే బిందుధారణాత్,
యావద్బిందుః స్థిరోదేహే తావత్కాలభయం కుతః. 90

టీక. వజ్రోలిముద్రాసిద్ధుడైన, యోగినః=యోగియొక్క, దేహే = దేహమందు, బిందుధారణాత్ = బిందుధారణమువలన, సుగంధోజాయతే=సుగంధము కలుగుచున్నది. యావత్ = ఎంతవరకుం కము, దేహే=దేహమందు, బిందుః = వీర్యము, స్థిరః = స్థిరముగనిలిచియుండునో, తావత్ = అంతవరకుంకము, కాలభయం = యమునిభయము, అనగా, మృత్యుభయము, కుతః=ఎక్కడిది? అనగా, లేదు.

తా. వజ్రోలిముద్రాసిద్ధుడైనయోగియొక్క శరీరమునందు బిందు ధారణము వలన సుగంధము కలుగుచున్నది. దేహమందు బిందువు ఎంతకాలము స్థిరముగ నిలిచి యుండునో, అంతకాలము అట్టివానికి కాలునిభయము ఎక్కడిది? అనగా, మరణభయములేదు.

శ్లో. చిత్తాయత్రం నృణాం శుక్రం శుక్రాయత్రం చ జీవితమ్,
తస్మాచ్ఛుక్రం మనశ్చైవ రక్షణీయం ప్రయత్నతః. 91

టీక. నృణాం=పురుషులయొక్క, శుక్రం=శక్రము, చిత్తాయత్రం=మనస్సును ఆనుసరించి యుండునది అనగా, చిత్తము స్థైర్యముగ నుండినయెడల శక్రము స్థైర్యముగనుండును. చిత్తము చలించినయెడల శక్రము చలించును. స్థలనమగును. జీవితమ్=జీవనము, శుక్రాయత్రమ్=శుక్రాధీనమై యుండునది. అనగా, శక్రము స్థిరముగనిలిచినయెడల జీవనమును శుక్రము నప్తమయినయెడల మరణమును కలుగును. తస్మాత్=అందువలన, శుక్రం = శక్రమును, మనశ్చైవ = మనస్సునుకూడ, ప్రయత్నతః=ప్రయత్నశ్రద్ధాకముగ, రక్షణీయమ్=రక్షించుదగినది.

తా. పురుషులయొక్క శుక్రము చిత్తాధీనము. అనగా, చిత్తము చలించిన వీర్యము స్థలనమగును. చిత్తము స్థిరమైన, వీర్యము స్థిరమగును. జీవనము శుక్రాయత్రము అనగా, వీర్యపతనమువలన మరణమును, వీర్యధారణమువలన జీవనమును కలుగుచున్నది. కాబట్టి, శుక్రమును, మనస్సును, ప్రయత్న పూర్వకముగ రక్షింపవలయును. అనగా, స్థిరముగ నుండువలయును.

శ్లో. ఋతుమత్యా రజోవ్యవం నిజంబిందుంచ రక్షయేత్,
మేధేణా కర్షయే దూర్ధ్వం సమ్యగభ్యాస యోగవిత్. 92

టీక. వివం = ఈవిధముగ అనగా, మున్ను చెప్పినవజ్రోలి ముద్రాభ్యాసమువలన, ఋతు మత్యాః=ఋతుస్సానము చేసిన యువతియొక్క, రజః=రజస్సును, నిజం=తనయొక్క, బిందుంచ = వీర్యమును, రక్షయేత్ = ఆకర్షించి రక్షింపవలయును. అభ్యాసయోగవిత్ = వజ్రోలిముద్రాభ్యాస యోగము తెలిసిన యోగి, మేధేన=గుహ్యోద్రియముచేత, సమ్యక్=చక్కగ, దూర్ధ్వం=మీదికి, (రజోబిందుంచ=రజస్సును బిందువును) ఆకర్షయేత్=ఆకర్షించవలయును.

తా. ఈవిధముగ, మున్ను చెప్పిన వజ్రోలిముద్రాభ్యాసమువలన, ఋతు స్సానముచేసిన యువతియొక్క రజస్సును, తనయొక్క బిందువునుకూడ రక్షింప వలయును. అనగా స్త్రీయొక్క రజస్సును తనయొక్క వీర్యమునుకూడ మీదికి ఆకర్షింప(గ్రహింప) వలయును. వజ్రోలిముద్రాభ్యాసరూపమగు యోగసాధనము తెలిసినటువంటి యోగి, లింగేంద్రియముచేత స్త్రీయొక్క రజస్సును, తనయొక్క బిందువునుకూడ చక్కగ మీదికి గ్రహింపవలయును.

— సహజోలి. 93 —

భూమిక. సహజోలి, అమరోలి అనుముద్రలను చెప్పట కుద్ద్యమించి, అవి వజ్రోలియొక్క భేదవిశేషములని చెప్పుచు, సహజోలిలక్షణమును చెప్పుచు న్నారు—

శ్లో. సహజోలి శ్చామరోలి ర్వజ్రోల్యా భేదయేకతః,
జలే సుభస్త నిక్షిప్తవర్ధగోమయసంభవమ్. 93
వజ్రోలి మైథునా దూర్ధ్వంస్త్రీపుంసోః స్వాంగలేపనమ్,
ఆసీనయోః సుఖే నైవ ముక్తవ్యాపారయోః క్షణాత్. 94

టీక. సహజోలి = సహజోలియును, అమరోలిశ్చ=అమరోలియును, ఏకతః = ఒకేఫలము ను ఇచ్చునది అగుటచేత, (లే = అవి), వజ్రోల్యాం = వజ్రోలిముద్రయొక్క. భేదః = భేదము, (స్వాతాత్ = అగును.) దగ్ధగోమయసంభవమ్=గోమయము కాల్పుటవలన కలుగునటువంటి, సుభస్త = నుంచినభూమిని, జలే=జలమందు, నిక్షిప్తః=వేసి, అనగా కలిపి, వజ్రోలి=వజ్రోలి ముద్రాకాత, మైథునాదూర్ధ్వం = సంభోగానంతరము, క్షణాత్ = వెంటనే, ముక్తవ్యాపారయో = మగనినవ్యాపారములుగలవారై అనగా, సంభోగక్రియలేనివారై, సుఖేనైవ=ఆనందముగా, ఆసీనయోః=ఉపవిష్టులైయున్న, స్త్రీపుంసోః = స్త్రీపురుషులిరువురును, స్వాంగలేపనమ్=వైవిచిత్తి భూమిని తమ తమ అంగములయందు భ్రాశిగొనుటను, (ఖ్యాత్ = చేయవలయును.)

తా. సహజోలియును అమరోలియును ఒకేఫలమును యొసంగునని అగుట వలన అవి వజ్రోలియొక్క భేదవిశేషములగును. గోమయము కాల్పుటవలన కలుగు పరిశుద్ధమైనవిభూతిని జలముతో కలిపి, వజ్రోలినిస్థిరమైన రత్యనంతరము, వెంటనే

మఱలిన రత్నకృత్యాహముగలవారలై అనఁగా, సంభోగక్రియలేనివారలై, ఆనందతత్పరులై యుండునపుడు స్త్రీపురుషు లిరువురును, మున్ను చెప్పినవిభూతిని తమ తమఅంగములయందు అనఁగా, శిరము, లలాటము, నేత్రము, హృదయము, భుజము, చేతులు అనువీనియందు లేవనమును చేసుకొనవలయును. అనఁగా పూసుకొనవలయు.

విశే. ఈవిభూతిధారణమువలన శీతలనన్ని పాతాదిరోగములు తొలఁగును.

శ్లో. సహజోలి రియం ప్రోక్తా శ్రద్ధేయా యోగిభి స్సదా,
అయం శుభకరో యోగోభోగయుక్తోఽపి ముక్తిదః. 95

టీక. ఇయం = ఈ క్రియ, సహజోలి = సహజోలి అని, ప్రోక్తా = చెప్పబడినది. (ఇయం = ఇది) సదా = ఎల్లప్పుడును, యోగిభిః = యోగులచేత, శ్రద్ధేయా = శ్రద్ధతోచూడఁదగినది. అనఁగా, ఆచరింపఁదగినది. శుభకరః = శుభకరమైనదియగు. అయం యోగః = ఈసహజోలియోగము, భోగయుక్తోఽపి = భోగముతోఁకూడినదైనను, ముక్తిదః = ముక్తిసంగునది.

తా. మున్ను చెప్పిన భస్మ లేవనరూపకముగు క్రియ సహజోలి అని చెప్పబడినది. ఇయ్యది నిరంతరము యోగులచేత శ్రద్ధతో ఆచరింపఁదగినది. శుభకరమైనదియగు. ఈసహజోలి యనుయోగము (ఉపాయము) భోగయుక్తమైనదైనను ముక్తిసంగునదియై యున్నది.

శ్లో. అయం యోగః పుణ్యవతాం ధీరాణాం తత్త్వదర్శినామ్,
నిర్వత్సరాణాం సిద్ధేత నతు మత్సరశాలినామ్. 96

టీక. అయంయోగః = ఈయోగము, పుణ్యవతాం = పుణ్యవంతులకును, ధీరాణాం = ధైర్యవంతులకును, తత్త్వదర్శినామ్ = తత్త్వజ్ఞానముతోఁగలవారలకును, నిర్వత్సరాణాం = మత్సరములేనివారలకును అనఁగా, పరులగుణములను ద్వేషించువారలకును, సిద్ధేత = సిద్ధించును. మత్సరశాలినామ్ = పరులగుణములను ద్వేషించువారలకు, నతు (సిద్ధ్యతి) = సిద్ధింపదు.

తా. ఈసహజోలియోగము, పుణ్యవంతులకును, ధైర్యవంతులకును, నిర్వత్సరులకును సిద్ధించును; మత్సరగుస్తులకు సిద్ధింపదు.

—ॐ అమరోలి. ॐ—

భూమిక. అమరోలిలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. పిత్రోల్బణత్వాత్ప్రథమాంబుధారాం
విహాయ నిస్సారతయాం త్యధాగా,
నిషేవ్యతే శీతలమధ్యధారా
కాపాలికే ఖండమతే ఽమరోలి. 97

టీక. పిత్రోల్బణత్వాత్ = పెత్తము అతిశయముగ నుండుటచేత, ప్రథమాంబుధారా = మొదటిదియగు శివాంబుధారను, నిస్సారకః = సారములేనిది అగుటచేత, అంత్యధారా = కడపటిధారను,

విహాయ = వదలిపెట్టి, శీతలమధ్యధారా = చల్లనిదియగు మధ్యధారను, నిషేవ్యతే = నేనింపఁబడును. (ఇయం = ఇది) కాపాలికే = కాపాలికమతముయొక్క, ఖండమతే = ఖండమనుయోగముయొక్కమతము (సాంప్రదాయము) నందు, అమరోలి = అమరోలి, (ప్రసిద్ధా = ప్రసిద్ధము.)

తా. పై త్యాగిశయముకలిగియుండు శివాంబుధారయొక్క మొదటిధారను, సారములేని కడపటిధారను పరిహరించి, అనఁగా శివాంబువు (అమృతము) యొక్క మొదటికడపటిధారలను కొంచెముకొంచెముగ విడిచిపెట్టి, పితృదోషము లేనటువంటిదిన్ని, సారహీనతలేనటువంటిదిన్ని, శీతలమగునటువంటిదిన్ని యగుమధ్యధారను నిత్యమును నేపించుచుండునది అమరోలి అనఁబడుచున్నది. ఈయోగము ఖండకాపాలికమతమందు, అనఁగా ఖండమనుయోగవిశేషమును మన్నించు కాపాలికమతమందు అమరోలియుద్ర ప్రసిద్ధము.

శ్లో. అమరిం యః పితే నిత్యం నస్యం కుర్వన్ దినేదినే,
వజ్రోలి మభ్యసే తస్యమమరోలితి కథ్యతే. 98

టీక. అమరిం = అమరవారుణిని (శివాంబువును) యః = ఎవఁడు, నిత్యం = ప్రతిదినమును, పితే = పానముచేయునో, (నిత్యం = ప్రతిదినమును, అమరిం = అమరవారుణిని,) నస్యంకుర్వన్ = శ్వాసమార్గముచేత గ్రహించునో, వజ్రోలిం = వజ్రోలిముద్రను, సమ్యక్ అభ్యసేత్ = చక్కగ అభ్యసించునో, కల్ = అది, అమరోలితి = అమరోలి అని, కథ్యతే = చెప్పబడును.

తా. అమరవారుణిని ప్రతినిత్యము ఎవఁడు పానముచేయుచు, ప్రతినిత్యమును అమరవారుణిని శ్వాసమార్గముచేత అంతర్గతముచేయుచు, మైథునముచేత ప్రతిదినమును వజ్రోలిముద్రను చక్కగ అభ్యసించునది అమరోలియని కాపాలికులచేత చెప్పబడును. అనఁగా శ్వాసమార్గముచేత శివాంబువును పానముచేయుచు అభ్యసించు వజ్రోలిని, అమరోలియని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. అభ్యాసాన్ని స్మృతాం చాంద్రిం విభూత్యా సహమిశ్రయేత్,
ధారయే దు త్తమాంగేషు దివ్యదృష్టిః ప్రజాయతే. 99

టీక. అభ్యాసాత్ = అమరోలి అభ్యాసమువలన, నిస్మృతాం = వెలువడిన, చాంద్రిం = చంద్రామృతమును, విభూత్యాసహ = విభూతితోకూడ, మిశ్రయేత్ = కలుపఁలెను. (తామ్ = దానిని అనఁగా అవిభూతిని,) ఉత్తమాంగేషు = శిరము, కపాలము, నేత్రము, స్కంధము, కంఠము, హృదయము, కరములను ఉత్తమాంగములయందు, ధారయేత్ = ధరించవలెను. (తతః = అందువలన,) దివ్యదృష్టిః = భూతభవిష్యద్వర్తమానవిషయములను, వ్యవహిత (దగ్గరగానుండు), విప్రకృప్త (దూరముగానుండు) కదార్థములను చూడఁదగిన దివ్యదృష్టి, ప్రజాయతే = కలుగును.

తా. అమరోలి అభ్యాసమువలన వెలువడిన చంద్రామృతమును విభూతితో కలిపి శిరము, కపాలము, నేత్రము, స్కంధము, కంఠము, హృదయము, భుజము, కరములను ఉత్తమాంగములయందు ధరించవలెను. అట్లు ధరించుటవలన, భూత

భవిష్యద్వర్తమానవిషయములను దూరముగానుండునట్టియు, దగ్గరగానుండునట్టియు సగుణదార్థములను జూడఁగలిగిన దివ్యదృష్టి కలుగును.

విశే. అమరీనేవన క్రమమును, 'శివాంబుకల్పము' అనుగ్రంథమందు జూడనగును.

— శ్రీ వజ్రోలిసాధనము. —

భూమిక. ముందు పురుషవజ్రోలి క్రమమునుజెప్పి, ఇపుడు శ్రీవజ్రోలిక్రమమును జెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. పుంసో బిందుం సమాకుంచ్య సమ్యగభ్యాస పాటవాత్,
యదినారీరజోరక్షే ద్వజ్రోల్యాసాపియోగినీ.

100

టీక. నారీ=స్త్రీ, సమ్యగభ్యాసపాటవాత్ = చక్కని అభ్యాస సామర్థ్యమువలన, పుంసః = పురుషునియొక్క, బిందుః=బిందువును, సమాకుంచ్య=చక్కఁగ ఆకర్షించి, రజః=రజస్సును, వజ్రోల్యా=వజ్రోలిముద్రచేత, యదీరక్షే=రక్షించునది అయినయెడల, సాపి=ఆ స్త్రీ, యోగినీ(స్వాత్) =యోగిని అగును.

తా. శ్రీ చక్కగా చేయఁబడిన అభ్యాసపాటవమువలన, పురుషునియొక్క బిందువును, చక్కఁగా ఆకర్షించి, తనరజస్సును వజ్రోలిముద్రచేత రక్షించునది ఆయినేని ఆస్త్రీ యోగినియగును.

విశే. “పుంసోబిందు సమాయుక్తం” అని పాఠాంతరము. అందు పురుషునియొక్క బిందువునో కూడినది అని రజమునకు విశేషణము.

— శ్రీ వజ్రోలిగుణము. —

భూమిక. శ్రీవజ్రోలియొక్క గుణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. తస్యాః కించిద్రజోనాశం నగచ్ఛతి న సంశయః,
తస్యాః శరీరే నాదశ్చ బిందుతా మేవ గచ్ఛతి.

101

టీక. తస్యాః=ఆవజ్రోలి అభ్యాసముగల స్త్రీయొక్క, కించిత్ రజః = రజస్సుకొంచెమైనను, నాశంనగచ్ఛతి=నాశము కాఁజాలదు. అనఁగా, పొందదు నసంశయః=సంశయములేదు. తస్యాః=ఆ స్త్రీయొక్క, శరీరే=శరీరమందు, (మూలాధార త్ ఉద్ధితః) నాదంచ=మూలాధారమునందు పుట్టిన నాదము, (హృదయోపరి) బిందుతా=హృదయమునకుమీఁద బిందుభావమును, గచ్ఛతి=పొందును. అనఁగా, బిందువుతో నైక్యము చెందును.

వజ్రోలి అభ్యాసశీలవతియగు యువతియొక్క రజము (శోణితము) ఇంచుకుంతయైనను నష్టమునుబొందదు. అనఁగా, రజోస్థానమును వీడి పతనమును జెందదు. ఇందుకు సంశయములేదు అట్టి నారీశరీరమునందు నాదముకూడ బిందు ప్రాప్తిని బొందును. అనఁగా మూలాధారమునందు బుట్టిననాదము హృదయమునకు మీఁదుగనున్న బిందువుయొక్క సంగతమునుపొంది ఐక్యమును జెందుచున్నది.

విశే. “బీజంచ పారుషం ప్రోక్తం రజశ్చ స్త్రీ సముద్భవమ్, అనయోర్భివ్యయోగేన సృష్టిః సంజాయతే నృణామ్. యదాభ్యంతర యోగః స్యాత్తదాయోగీతిగీయతే, బిందుః చంద్రమయః ప్రోక్తోరజః సూర్యమయం తథా. అనయోః సంగమాదేవజాయతే పరమంపదమ్, స్వర్గదోమోక్షదో బిందుః ధర్మదోఽధర్మదాస్తథా. తస్య ధ్యేవేతా సుర్వాః తిష్ఠంతే సూక్ష్మరూపతః.” పురుషవీర్యము బీజము, బిందువు అనఁబడుచున్నది. రజస్సు, (శోణితము) నారీవీర్యమువలన కలుగుచున్నది. బిందువు రజస్సుతో బాహ్యసంయోగము బొందినపుడు, మనుష్యసృష్టి కలుగుచున్నది. అనఁగా, సంతానవంతుడగుచున్నాఁడు. ఎప్పుడు, బిందువురజస్సుతో అభ్యంతర సంయోగము బొందుచున్నదో, అప్పుడు అట్టి పురుషుఁడు యోగి యగుచున్నాఁడు. బిందువు చంద్రమయముగను, రజము సూర్యమయముగను చెప్పఁబడుచున్నది. బిందురజస్సుల పరస్పరసంయోగమువలననే పరమపదము కలుగుచున్నది. బిందువు అనునది స్వర్గము, మోక్షము, ధర్మము, అధర్మము అనువానిని యొసంగునది. ఆబిందుమధ్యవందు సకలదేవతలును సూక్ష్మరూపమున నుఁగితులై యున్నారు. అని “అమృతసిద్ధి” యనుగ్రంథమందు చెప్పఁబడి యున్నది.

శ్లో. సబిందుస్తద్రజశ్చైవ ఏకీభూయస్య దేహగౌ,
వజ్రోల్య భ్యాసయోగేన సర్వసిద్ధిం ప్రయచ్ఛతః.

102

టీక. సబిందుః = ఆపురుషునియొక్క బిందువును, తత్ రజశ్చైవ = ఆస్త్రీయొక్క రజస్సును, వజ్రోల్యభ్యాస యోగేన = వజ్రోలి ముద్రాభ్యాస యోగముచేత, ఏకీభూయః = ఏకమై, నృదేహగౌ = నిజశరీరమునందు జొచ్చినవై, సర్వసిద్ధిం = సకలమైన సిద్ధులను, ప్రయచ్ఛతః = ఇచ్చుచున్నవి.

తా. పురుషునియొక్క బిందువు, స్త్రీయొక్కరజస్సు అనునవి రెండును, వజ్రోలి ముద్రాభ్యాసముచేత ఏకమై, శరీరమునం దొప్పుచుండుచునే, సకలసిద్ధులను యిచ్చుచున్నవి.

శ్లో. రక్షేదాకుంచనాదూర్ధ్వం యోరజః సాహియోగినీ,
అతీతానాగతంవేత్తి ఖేచరీచ భవేద్ధృవమ్.

103

టీక. యా=ఏస్త్రీ, అకుంచనాత్ = యోనిమండలమును సంకుచితముచేయుటచేత, ఊర్ధ్వం =మీఁదికి (ఉపరిభాగమునకు), రజః=రజస్సును, (సీత్యా=గ్రహించి), రక్షతే=రక్షించునో, సాహి = అదియే (ఆస్త్రీయే), యోగిని = యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమైన యోగిని, (స్వాత్=అగును.) (సా = అది ఆస్త్రీ), అతీతానాగతం = భూతభవిష్యత్తులను, వేత్తి = తెలిసికొనును. ధృవః = నిశ్చయముగ, ఖేచరీచ = అంతరిక్షమందు సంచరించునదిగ, భవేత్ =అగును

తా. ఏస్త్రీయోని మండలమును సంకుచితము చేయుటచేత, ఉపరిభాగమునకు మీఁదికిగోనిపోయి రక్షించునో, ఆస్త్రీయే యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమైన యోగిని

అగుచున్నది. ఆస్త్రీయే భూత భవిష్యత్తులను తెలిసికొనును. ఆస్త్రీ నిశ్చయముగ భేచరి ఆకాశమందు సంచరించునది అగును.

శ్లో. దేహసిద్ధిచ లభతే వజ్రోల్యభ్యాస యోగతః,

అయం పుణ్యకరో యోగో భోగేభుక్తేఽపి ముక్తిదః.

104

టీక. వజ్రోల్యభ్యాస యోగతః = వజ్రోల్యముద్రాభ్యాసయోగముచేత, దేహసిద్ధిచ = రూపలావణ్య బలవజ్ర సంహనరూపమగు దేహసిద్ధినికూడ, లభతే = పొందును. పుణ్యకరః = పుణ్యమును కలుగుజేయునటువంటి, అయంయోగః = ఈయోగము, భోగేభుక్తేఽపి = భోగములను అనుభవించు జేయునదియై యున్నను, ముక్తిదః = ముక్తినిసంగునది.

తా. వజ్రోలి ముద్రాభ్యాస యోగముచేత రూపలావణ్య బల వజ్ర సంహనరూపమగు దేహసిద్ధిని బొందును. పుణ్యమును కలుగుజేయునటువంటి ఈయోగము, భోగములను అనుభవించు జేయునదియైనను ముక్తిని యొసంగునదియై యున్నది.

— శక్తిచాలనము. —

భూమిక. శక్తిచాలనమును ముద్రనుగూర్చి చెప్పుటకు ఉద్యమించి, ముందు కుండలినియొక్క నామాంతరములను తత్ప్రయోజనమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కుటిలాంగీం కుండలినీ భజంగీ శక్తిరీశ్వరి,

కుండల్యరుంధతీ పైతే శబ్దాః పర్యాయవాచకాః.

105

టీక. కుటిలాంగీం = కుటిలాంగి, కుండలినీ = కుండలిని, భజంగీ = భుజంగి, శక్తిః = శక్తి, ఈశ్వరీ = ఈశ్వరి, కుండలి = కుండలి, అరుంధతీ = అరుంధతి, ఏతేశబ్దాః = అనుఈశబ్దములు, పర్యాయవాచకాః = పర్యాయపదములు.

తా. కుటిలాంగి, కుండలిని, భుజంగి, శక్తి, ఈశ్వరి, కుండలి, అరుంధతి అనుశబ్దములు కుండలిశబ్దమునకు పర్యాయపదములు. అనగా ఏకశబ్దవాచకములు.

— కుండలిని మోక్షద్వారభేదిని. —

భూమిక. కుండలినీశక్తివలన మోక్షద్వారభేదనము మొదలగునవి నిద్రించునని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ఉద్ధాటయే కివాటంతు యథాకుంచికయా హతాత్,

కుండలిన్యా తథాయోగీ మోక్షద్వారం విభేదయేత్.

106

టీక. యథా = ఏవిధముగా, (పుమాన్ = పురుషుడు,) కుంచికయా = తాళముచేత, కివాటంతు = కలుపును, హతాత్ = హతము (బలము)చేత, ఉద్ధాటయేత్ = తెరిచునో, తథా = అవిధముగ, యోగీ = యోగి, (హతాత్ = హతయోగాభ్యాసముచేత,) కుండలిన్యా = కుండలినీశక్తిచేత, మోక్షద్వారం = మోక్షద్వారమును అనగా, మోక్షమునొసంగునట్టి సుషుమ్నానాడీ మార్గమును, విభేదయేత్ = భేదిండును.

తా. ఏవిధముగ పురుషుడు తాళముతో తలుపును హతము (బలము) చేత తెరిచునో, అవిధముగ యోగి హతము (హతయోగాభ్యాసము) వలన, కుండలినీశక్తిచేత మోక్షద్వారమును అనగా, మోక్షము నొసంగునట్టి సుషుమ్నానాడీమార్గమును భేదించును.

విశే. “తయోర్ధ్వమాయ స్తమృతత్వమేతి” దానివలన సుషుమ్నామార్గముద్వారా మీదికిబోయి అమృతత్వము (బ్రహ్మపదము)ను బొందుచున్నాడు. అను శ్రుతివచనమువలన మోక్షద్వారమును భేదించుచున్నాడు. అని చెప్పబడి యున్నది.

శ్లో. యేనమార్గేణ గంతవ్యం బ్రహ్మస్థానం నిరామయమ్,

ముఖే నాచ్ఛాద్యతద్వారం ప్రసూప్తా పరమేశ్వరి.

107

టీక. నిరామయమ్ = నిరోగమగు, బ్రహ్మస్థానమ్ = రోగజన్యదుఃఖములేని పరమాత్మయొక్క ఆవిర్భావమును కలుగుజేయునట్టివంటి స్థానమైన బ్రహ్మరంధ్రమును, యేనమార్గేణ = ఏసుషుమ్నామార్గముచేత, గంతవ్యం = వెళ్ళవలసియున్నదో, తత్ద్వారం = ఆమార్గముయొక్క ద్వారమును, ముఖేన = ముఖముచేత, ఆచ్ఛాద్య = మూసికొని, పరమేశ్వరీ = పరమేశ్వరి యను కుండలిని, ప్రసూప్తాం = నిద్రించినదియై, (ఆస్తి = ఉన్నది.)

తా. రోగజన్యదుఃఖరూపమయములేని బ్రహ్మస్థానము (పరమాత్మ) ను బొందుటకుమార్గమైన సుషుమ్నామార్గముయొక్క ముఖమును, (ద్వారమును) ముఖముచేత మూసికొని, పరమేశ్వరి యను కుండలిని నిద్రించుచుండునదియై యున్నది.

విశే. “తస్యాః శిఖాయామధ్యే పరమాత్మావ్యవస్థితః” దాని (అనుషుమ్న) యొక్క శిఖామధ్యమున పరమాత్మ ఉపస్థితుడై యున్నాడు. అని శ్రుతివచనము. అందువలన బ్రహ్మరంధ్రము బ్రహ్మస్థాన మనబడుచున్నది.

శ్లో. కందోర్ధ్వం కుండలీశక్తిః సుప్తా మోక్షాయయోగినామ్,

బంధనాయచ మూఢానాం యస్తాం వేత్తి సయోగవిత్.

108

టీక. కుండలీశక్తిః = కుండలీశక్తి, కందోర్ధ్వం = కందముయొక్క మీదిభాగమందు, యోగినామ్ = యోగులకు, మోక్షాయ = మోక్షముగొనుటకు, మూఢానాం = మూఢులకు అనగా, కత్వ జ్ఞానము లేనివారలకు, బంధనాయచ = బంధముగొనుటకు, సుప్తా = నిద్రించుచున్నది. తాం = నకల యోగతంత్రములకును ఆశ్రమమైయుండునట్టి అకుండలీశక్తిని, యః = ఎవడు, వేత్తి = తెలుసుకొనుచున్నాడో, నః = నాడు, యోగవిత్ = యోగవిదుడు అనగా యోగము తెలిసినవాడు అగుచున్నాడు.

తా. కుండలినీశక్తి కందముయొక్క మీదిభాగమందు, యోగులకు మోక్షము నొసంగుటకును, అజ్ఞానులకు బంధమును కలుగుజేయుటకును నిద్రిం

చుచున్నది. అనఁగా, యోగులు కుండలినీశక్తిని గ్రహించి ముక్తి జెందుచున్నారు. అజ్ఞానులు తెలియక బంధమునకు లోనగుచున్నారు. సకలయోగతంత్రములకు ఆశ్రయమైయుండునట్టి ఆకుండలినీశక్తిని ఎవఁడు తెలుసుకొనుచున్నాఁడో, వాఁడు సకలయోగతంత్రములను తెలిసిన యోగవిదుఁడు అగుచున్నాఁడు. ఎందువల్లననఁగా, సకలయోగతంత్రములు కుండలినీశక్తికి స్వాధీనములు.

విశే. నిందించు కుండలిని మేలుకొలుపు మార్గమును తెలిసికొనిన యోగులు ముక్తులగుదురు. కుండలిని మేలుకొలుపు మార్గమును తెలియనేరక, అజ్ఞానులు బద్ధులగుదురు.

శ్లో. కుండలీ కుటిలాకారా సర్వవత్పరికీర్తితా,

సాశక్తి శ్చాలితాయేన సముక్తోనాత్ర సంశయః.

109

టీక. కుండలీ=కుండలినీశక్తి, సర్వవత్ = పామువలె, కుటిలాకారా = వంకరరూపము గలదని, (యోగిభిః = యోగులచేత) పరికీర్తితా = చెప్పఁబడుచున్నది. సాశక్తిః=ఆకుండలినీశక్తి, యేన=ఎవ్వనిచేత, చాలితా=చాలనము చేయఁబడుచున్నదో అనఁగా, మూలాధారమునుండి మీఁదికి గ్రహింపఁబడుచున్నదో, సః=అయోగి, ముక్తః=ముక్తిని జెందినవాఁడు అనఁగా, అజ్ఞానబంధము నుండి విడివడినవాఁడు అగుచున్నాఁడు. ఆత్ర = అవిషయమందు, సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. కుండలినీశక్తి, పామువలె వంకరరూపమును గలదని యోగులచేత చెప్పఁబడుచున్నది. ఆకుండలినీశక్తి ఎవ్వనిచేత చాలనము చేయఁబడుచున్నదో అనఁగా, మూలాధారమునుండి మీఁదికి గ్రహింపఁబడుచున్నదో అయోగి ముక్తిని జెందినవాఁడగుచున్నాఁడు. అనఁగా, అజ్ఞానబంధమునుండి విడివడినవాఁడగుచున్నాఁడు.

విశే. కందమునకుమీఁద కుండలినీశక్తి అష్టప్రకృతిరూపమై ఎనిమిదివంకరలు తిరిగి బ్రహ్మద్వారమునందు ముఖమునుంచి మూసికొని నిద్రించుచున్నదని శాండిల్యము, యోగచూడామణి మొదలగువానియందును, వాసిష్ఠమున చూడా లకథయందును చెప్పఁబడియున్నది. “తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి” అందు వలన మీఁదికిపోయి అమృతత్వమును (ముక్తిని) బొందుచున్నాఁడు. అనుశ్రుతి వచనముచేత ముక్తుఁడగుచున్నాఁడు అని చెప్పఁబడియుండెను.

శ్లో. గంగా యమునయోర్తద్ధ్యే బాలరండా తపస్విని,

బలత్కారేణ గృష్టియాత్రద్విష్టాః పరమం పదమ్.

110

టీక. గంగా యమున యోర్తద్ధ్యే=గంగా యమున లనఁబడు ఇడాపింగళల మధ్యమగు నుభయక్షాత్రమందు, తపస్విని = ఆహారమునువదిలి తపస్సుగలదియైయుండు, బాలరండా = బాలరండ యనఁబడు కుండలినీశక్తిని, బలత్కారేణ = బలత్కారముగ (హతముచేత), గృష్టియాత్ =

గ్రహింపవలయును అనఁగా, స్వాధీనము చేసుకొనవలయును. తత్ = అది, (గంగాయమునల మధ్య మందు కుండలిని గ్రహించుట అనునది) విష్టాః=విష్టువుయొక్క. అనఁగా, సర్వవ్యాపియగు పరమాత్మ యొక్క, పరమత్ పదమ్ = పరమపదము అనఁగా, విష్టుపదప్రాపకము.

తా. గంగా యమున లనఁబడు ఇడాపింగళానాడులమధ్యయైన సుషుమ్నా మార్గమందు నిరాహారియై తపమునలుపుచుండు నదియగు బాలరండయనుకుండలిని హతముచేత బలత్కారముగ గ్రహింపవలయును. గంగాయమునలమధ్య మందు కుండలిని గ్రహించుట యనునది, సర్వవ్యాపియగు పరమాత్మయొక్క పరమపదము. అనఁగా పరమపదమును జేర్చునది.

—ॐ గంగానద్యాదిశబ్దార్థము. ॐ—

భూమిక. గంగాయమున మొదలగుపదములకు అర్థమును చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. ఇడా భగవతీ గంగా పింగళా యమునానదీ,

ఇడా పింగళయోర్తద్ధ్యే బాలరండా చ కుండలీ.

111

టీక. ఇడా = నాసికయొక్క ఎడమనాడి (రంధ్రము), భగవతీ గంగా = విశ్వరూపినింప న్నయగుగంగా, (ఇతి = అనియును), పింగళా = నాసికయొక్క కుడినాడి, యమునానదీ (ఇతి) = యమునానదియనియును, (ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.) ఇడాపింగళయోర్తద్ధ్యే = ఇడాపింగళల మధ్యమందు, (స్థితా = ఉండునటువంటి), కుండలీ = కుండలినీశక్తి, బాలరండా = బాలరండ, (ఇతి = అని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.)

తా. వామ నిశ్వాసానాడియగు ఇడానాడి సకలైశ్వర్యాదులతోకూడినది యగు గంగానదియనియును, దక్షిణశ్వాసనాడియగుపింగళానాడి యమునానదియని యును చెప్పఁబడుచున్నది. ఇడాపింగళలమధ్యమందుండు కుండలిని బాలరండ యని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో. పుచ్చే ప్రగృహ్య భజగీం సుప్తా మువ్భోధయేచ్ఛామ్,

నిద్రాం విహాయ సాశక్తిః ఊర్ధ్వముత్థిష్ఠతే హతాత్.

112

టీక. సుప్తామ్ తామ్ భజగీం = నిద్రించియుండునటువంటి ఆసర్వరూపమైన కుండలిని యొక్క, పుచ్చేప్రగృహ్య = తోకనుబట్టుకొని, ఉవ్భోధయేచ్ఛ = లేపవలయును సాశక్తిః = ఆకుండలినీశక్తి, నిద్రాం విహాయ = నిద్రను విడిచివెట్టి, హతాత్ = హతముచేత, ఊర్ధ్వం ఉత్థిష్ఠతే = మీఁదికిలేచుచున్నది.

తా. నిద్రించియుండునటువంటి ఆసర్వరూపమైన కుండలినియొక్క తోకను బట్టుకొనిలేపవలయును. అట్లులేపినచో ఆ కుండలినీశక్తి నిద్రనువిడిచివెట్టి హతము చేత మీఁదికి లేచుచున్నది.

విశే. కుండలిని గ్రహించు క్రమమును గురుముఖమున నెఱుగఁదగినది.

శ్లో. అవస్థితావైవ ఫణావతీసా.

ప్రాతశ్చసాయం ప్రహరార్థమాత్రమ్,
ప్రపూర్యసూర్యా త్పరిధానయుక్త్యా
ప్రగృహ్యనిత్యం పరిచాలనీయా.

113

టీక. అవస్థితా = మూలాధారమును అంటియుండు, ఫణావతీసా = సర్పరూపమైన ఆకుం
డలిని, సూర్యాత్ = సూర్యునిచేత, ప్రపూర్య = పూరించి, పరిధానయుక్త్యా = పరిధాన
యుక్తిచేత అనఁగా, వస్త్రమునుకప్పి పట్టుకొనుచు పాయముచేత, ప్రగృహ్య = గ్రహించి, నిత్యం =
ప్రతిదినమును, సాయంప్రాతశ్చ = సాయంకాలమందును ప్రాతఃకాలమందును, ప్రహరార్థమాత్రమ్ =
అర్ధమామము (రెండుముహూర్తములు) పర్యంతము, పరిచాలనీయా = చాలనము చేయవలెను అనఁగా
నలువైపుల లాగవలయును త్రిప్పవలయును.

తా. మూలాధారమును అంటియుండు సర్పరూపమైన ఆకుండలిని, సూర్య
నాడిచేత పూరించి, పరిధానయుక్తిచేత గ్రహించి ప్రతిదినమును సాయంకాలము
దును, ప్రాతఃకాలమందును అర్ధమామముపర్యంతము అనఁగా రెండుముహూ
ర్తములకాలము చాలనము చేయవలయును.

విశే. పరిధానయుక్తి గురువువలన నెఱుంగదగినది.

భూమిక. కందపీడనమువలన శక్తిచాలనమగునని చెప్పఁదలంచి, ముందు
కందస్థానమును, తత్స్వరూపమును వర్ణించుచుచున్నాడు.

శ్లో. ఊర్ధ్వం వితస్తిమాత్రం తు విస్తారం చతురంగులమ్,
మృదులం ధవళం ప్రోక్తం వేష్టితాంబరలక్షణమ్.

114

టీక. (కందమ్ = కందమునది, మూలస్థానాత్ = మూలస్థానమునకు) వితస్తిమాత్రం = ఒక
జేనెడు (పండ్రెండుఅంగులములు), ఊర్ధ్వం = మీఁదుగ, (నాభిషేఢ)యోర్ధ్వే = నాభిని లింగ
మునకును మధ్యమందు) చతురంగులమ్ = నాలుగుఅంగులములు, విస్తారం = విరివిగలిగి, మృదులం =
మృదువై, ధవళం = తెల్లనిదై, వేష్టితాంబరలక్షణమ్. వేష్టిత = చుట్టబడిన, ఆంబర = వస్త్రము
యొక్క, లక్షణమ్ = ఆకారముగలదనిగ, (యోగిభిః = యోగులచేత,) ప్రోక్తం = చెప్పఁబడినది.

తా. కందము అనునది మూలస్థానమునకు ఒకజేనెడు (పండ్రెండుఅంగుల
ములు) మీఁదుగ నాభిని లింగమునకును మధ్యప్రదేశమునందు నాలుగుఅంగుల
ములు విరివిగలిగి మృదువై తెల్లనిదై, చుట్టబడినవస్త్రముయొక్క ఆకారముగల
దియైయుండునని యోగులచేత చెప్పఁబడినది.

విశే. “ఊర్ధ్వం మేఢా దధో నాభేః కందయోనిః ఖగాండవత్, తత్ర
నాభ్యః సముత్పన్నాః సహస్రాణాం ద్విసప్తతి.” లింగమునకు మీఁదుగను నాభికి
క్రిందుగను, ఉండు ప్రదేశమందు పక్షిగుడ్డువలె కందయోని యొప్పుచున్నది.
అందుండి చెబ్బది రెండువేలనాడులు ఉత్పన్నములైనవి. అని గోరక్షశతకమునందు

చెప్పఁబడియున్నది. ‘గుదాత్తుద్య్వంగులా దూర్ధ్వం మేఢాత్తు ద్య్వంగులాదధః,
దేహమధ్యం తనోర్దధ్యం మనుజానా మితీరితమ్. కందస్థానం మనుష్యాణాం దేహ
మధ్యాన్న వాంగులమ్, చతురంగుల విస్తారమాయామంచ తథావిధమ్. అండాకృతి
పదాకార భూషితం చత్వగాదిభిః, చతుష్పదాం తిరశ్చాంచ ద్విజానాం తుందమధ్య
గమ్.’ గుదమునుండి రెండంగులములు మీఁదుగను, లింగమునుండి రెండంగుల
ములు క్రిందుగను నుండు దేహమధ్యముయొక్క నడుము అనునది తనుమధ్యము
అనఁబడుచున్నది. మనుష్యులయొక్క కందస్థానము తనుమధ్యము (మూలస్థానము)
నుండి తొమ్మిది అంగులములకు మీఁదుగ, నాలుగు అంగులములు చదరముకలిగి,
చర్చము మొదలగువానిచే అలంకృతమై అండా (గుడ్డు) కృతిని శోభిలుచున్నది.
తిర్యక్కులకును, చతుష్పాత్తులకును పతులకును తుంద (కడుపు) మధ్యమున
ఉండును. అని యాజ్ఞవల్క్యులు చెప్పియున్నారు. గుదమునకు రెండంగులముల
మీద తనుమధ్యభాగ మొకఅంగులము. అందుండి తొమ్మిది అంగులములకు
మీఁదుగనుండుభాగము కందస్థానమని చెప్పఁబడుచున్నది. కాబట్టి, కందస్థానము
గుదస్థానమునకు పండ్రెండంగులములు (ఒకజానెడు) మీఁదుగనున్నది.

శ్లో. సతివజ్రాసనే పాదా కరాభ్యాం ధారయే దృఢమ్,
గుల్ఫదేశసమీపేచ కందం తత్ర ప్రవీడయేత్.

115

టీక. వజ్రాసనే (స్థిలే) సతి = వజ్రాసనమునందుండి, కరాభ్యాం = చేతులతో, పాదా = పాదము
లను, గుల్ఫదేశమాతే = మడమలసమీపమున, అనఁగా మడమలకు కొంచెముమీదుగ, దృఢమ్ ధార
యేత్ = గట్టిగాపట్టుకొనవలయును తత్ర = అచ్చట (అకందస్థానమునందు), (పాదాభ్యాం = పాదముల
చేత), కందం = కందకోశమును, ప్రవీడయేత్ = చక్కగ పీడింపవలెను.

తా. వజ్రాసనమునందుండి రెండుచేతులతో గుల్ఫసమీప భాగముల
యందు రెండుపాదములను దృఢముగపట్టుకొనవలయును. అట్లు పట్టుకొనినవిమ్మట
రెండుపాదములతో కందస్థానమందలి కందకోశమును చక్కగ పీడింపవలయును.
అనఁగా, వజ్రాసనమునందుండి రెండుచేతులతో రెండుపాదములను మడమలకు
మీఁదుగ గట్టిగ పట్టుకొని నాభికి అధోభాగమందుండు కందస్థానమందలి కందకోశ
మును చక్కగ పీడింపవలయును.

శ్లో. వజ్రాసనే స్థితో యోగీ చాలయిత్వాచ కుండలీ,
కుర్యాదనంతరం భస్త్రాం కుండలీ మాళు బోధయేత్.

116

టీక. వజ్రాసనేస్థితో యోగీ = వజ్రాసనమునందుండు యోగి, కుండలీ = కుండలీకత్తిని, చాలయి
త్వాచ = శక్తిచాలనమును ముద్రచేత చాలనముచేసి, అనంతరం = అటుకరువాత, భస్త్రాం = భస్మి
యగును కంభక ప్రాణాయామమును, కుర్యాత్ = చేయవలెను. (తతః = అందువలన,) కుండలీ = కుండ
లీకత్తిని, ఆశం = శిశువుగ, బోధయేత్ = మేలుకొలుపవలయును.

తా. వజ్రాసనమునందుండు యోగి కుండలినీశక్తిని శక్తిచాలనమును ముద్ర చేత చాలనముచేసి, అటుతరువాత భస్మియనెడు కుంభకప్రాణాయామమును చేయవలెను. అందువలన కుండలినీశక్తిని శీఘ్రముగ మేలుకొలుపవలయును.

విశే. వజ్రాసనమును శక్తిచాలనమునకు పూర్వమందును ఘరఘ్నందునుకూడ చెప్పియుండుటవలన, శక్తిచాలనమునకు అనంతరకృత్యమగు భస్మికాకుంభకము కూడ వజ్రాసనమునందుండియే సలుపవలయునుగాని తదితరాసనములయందుండి సలుపరాదను నియమము సూచితమని యెఱుంగునది.

శ్లో. భానోరాకుంచనం కుర్యాత్కుండలీం చాలయే త్తతః,
మృత్యువక్త్ర గతస్యాఽపి తస్య మృత్యుభయంకుతః.

117

టీక. భానో=నాభిస్థానమందుండు సూర్యుని, ఆకుంచనమ్ = ఆకుంచనము, కుర్యాత్ = చేయవలయును. తతః=అందువలన, కుండలీం=కుండలీశక్తిని, చాలయేత్=చాలనము చేయవలయును. తస్య=అట్లుచేయువానికి, మృత్యువక్త్ర గతస్యాఽపి = మృత్యువుయొక్క నోటియందు వడినప్పటికిని, మృత్యుభయం=మృత్యువుయొక్క భయము, తతః=ఎక్కడిది? అనగా లేదు.

తా. నాభిస్థానమందుండు సూర్యుని గ్రహింపవలెను. అనగా, నాభిని లాగుటవలననే సూర్యగ్రహణము కలుగుచున్నది. సూర్యుని గ్రహించుటవలన కుండలినీశక్తిని చాలనము చేయవలెను. అట్లు శక్తిచాలనముచేయువానికి, మృత్యుముఖమునబడినను మృత్యుభయములేదు

శ్లో ముహూర్తద్వయసర్వంతం నిర్భయం చాలననాదసౌ,
ఊర్ధ్వమాకృష్యతే కించి త్సుఖమ్నాయాం సముద్గతా.

118

టీక. ముహూర్త ద్వయవర్తంతం = రెండు ముహూర్తములవఱకును, అనగా నాలుగు గడియలవర్తంతము, నిర్భయం=భయములేకుండ, చాలనాత్=చాలనము చేయుటవలన, అసౌ=అకుండలినీశక్తి, సుఖమ్నాయాం = సుఖమ్నయందు, సముద్గతా=పొందినదై, కించిత్=కొంచెము, ఊర్ధ్వం =మీఁదికి, ఆకృష్యతే=లాగఁబడుచున్నది.

తా. రెండు ముహూర్తముల (నాలుగు గడియల) కాలమువఱకు, నిర్భయముగ శక్తిచాలనము చేయుటవలన ఆకుండలినీశక్తి సుఖమ్నామార్గమును పొందినదై కొంచెముమీఁదికి లాగఁబడుచున్నది.

శ్లో. లేన కుండలినీ తస్యాః సుఖమ్నాయా ముఖం ధృవమ్,
జహతి తస్మా త్స్పృహోయం సుఖమ్నాం వ్రజతి స్వతః.

119

టీక. లేన=అందువలన, (అట్లు మీదికిలాగుటవలన), కుండలినీ=కుండలినీశక్తి, తస్యాః సుఖమ్నాయాః = అనుభవమ్నానాడియొక్క, ముఖం=ముఖమును అనగా వ్రజేహర్గమును, ధృవమ్ = నిశ్చయముగా, జహతి=వదలుచున్నది. తస్మాత్ = అందువలన, అనగా కుండలినీశక్తి సుఖమ్నామార్గ

మును విడుదుటవలన, ఆయంప్రాణః = ఆప్రాణవాయువు, స్వతః = తనంతటతానే, సుఖమ్నాం = సుఖమ్ను, వ్రజతి = పొందుచున్నది.

తా. అందువలన, కుండలినీశక్తి సుప్రసిద్ధమైన ఆసుఖమ్నానాడిమార్గమును నిశ్చయముగ వదలుచున్నది. అందువలన ఆప్రాణవాయువు తనంతటతానే సుఖమ్నును పొందుచున్నది. ఎందువల్లననగా, సుఖమ్నామార్గ నిరోధియగు కుండలినీ, ముందుగనే సుఖమ్నాముఖమును వీడియుండుటచేత, ప్రాణవాయువు సహజముగ, నిర్విఘ్నముగ సుఖమ్నును బొందుచున్నది.

శ్లో. తస్మాత్ సంచాలయేన్నిత్యం సుఖసుప్తా మరుంధతిమ్,
తస్యాః సంచాలనే నైవ యోగీ రోగైః ప్రముచ్యతే.

120

టీక. (దేనివలన శక్తిచాలనముచేత ప్రాణవాయువు సుఖమ్నును బొందుచున్నదో) తస్మాత్ = అందువలన, సుఖసుప్తా = సుఖముగా నిద్రించునట్టి, అరుంధతిమ్ = అరుంధతియనెడి కుండలినీశక్తిని, నిత్యం = ప్రతిదినమును, సంచాలయేత్ = చక్కగా సంచాలనము చేయవలెను. తస్యాః = ఆకుండలినీశక్తియొక్క, సంచాలనేనైవ = లేనగా చలించఁజేయుటవలననే, యోగీ = యోగి, రోగైః = కాశము, క్వాసము, జ్వరము మొదలగు రోగములచేత, ప్రముచ్యతే = విడువఁబడును.

తా. (దేనివలన శక్తిచాలనముచేత ప్రాణము సుఖమ్నును బొందుచున్నదో) అందువలన సుఖముగా నిద్రించునట్టి అరుంధతి యనెడిశక్తిని (కుండలినీ) ప్రతిదినమును చక్కగా చాలనముచేయవలయును. ఆశక్తిని చక్కగా చాలనము చేయుట వలననే, యోగియైనవాఁడు కాశ క్వాసజ్వరాది రోగములనుండి విడివడుచున్నాఁడు.

శ్లో. ఏనసంచాలితా శక్తిఃసయోగీ సిద్ధిభాజనమ్,
కి మత్ర బహునోక్తేన కాలంజయతి లీలయా.

121

టీక. ఏన=ఏయోగిచేత, శక్తిః=కుండలినీశక్తి, సంచాలితా = లేనగా చాలనము చేయఁబడుచున్నదో, సయోగీ=ఆయోగి, సిద్ధిభాజనమ్=అణిమాదిసిద్ధులకు పాత్రుఁడగుచున్నాఁడు. (భవతి=అగుచున్నాఁడు). ఆత్ర = ఈవిషయమునందు, బహునోక్తేన = వెక్కువగాటవలన, కిమ్ (ప్రయోజనమ్) = ఏమిప్రయోజనము? కాలం=మృత్యువును, లీలయా=అనాయాసముగ, జయతి = జయించుచున్నాఁడు.

తా. ఏయోగిచేత, కుండలినీశక్తి లేనగా సంచాలనము చేయఁబడుచున్నదో, ఆయోగి అణిమాదిసిద్ధులకు పాత్రుఁడగుచున్నాఁడు. ఇందు వెక్కువగాటవలన నేమిప్రయోజనము? మృత్యువును అనాయాసముగ జయించుచున్నాఁడు.

శ్లో. బ్రహ్మచర్యరతస్యైవ నిత్యం హితమితాశనః,
మండలా ద్భృత్యతే సిద్ధిః కుండల్య భ్యాసయోగినః.

122

టీక. బ్రహ్మచర్యరతస్యైవ = శ్రోత్రాది ఇంద్రియములతోగూడ లింగేంద్రియమును, ప్రతి బంధించుటయందు తత్పరుడైనవాడును, నిత్యం = ప్రతిదినమును, హితమితాశనః = పథ్యమును (చాలుగవభాగము విడిచినదియనునగు ఆహారమును భుజించువాడునునగు), కుండలీశక్తిని చాలనముచేయు అభ్యాసముగలయోగికి, కుండలాత్ = నలుబదిదినములకుపైని, సిద్ధిః = సిద్ధి, అనఁగా ప్రాణాయామసిద్ధి, దృశ్యతే = కనఁబడును.

తా. శ్రోత్రాది ఇంద్రియములతో కూడ లింగేంద్రియమును ప్రతిబంధించుటయందు తత్పరుడైనవాడును, ప్రతిదినమును పథ్యమును, నాలవభాగమును విడిచినదియనునగు ఆహారమును భుజించువాడును అగు కుండలీశక్తిని చాలనముచేయు అభ్యాసము గలయోగికి నలువది దినములకుమీఁదట ప్రాణాయామసిద్ధి కనఁబడుచున్నది.

విశే. “నాసా దక్షిణమార్గవాహి పవనాత్ ప్రాణోఽతి దీర్ఘకృత శ్చంద్రాభః పరిపూరితామృత తనుఃప్రాగ్ఘంటికా యాస్తతః, ఛిత్వాకాల విశాలవహ్ని వశగం భూరంధ్రనాడీగతం తత్కాయం కుకుతే పునర్నవతరం ఛిన్నంధ్రవం స్కంధవత్.” నాసికయొక్క దక్షిణ (పింగళా) నాడీమార్గమునఁ బోవువాయువువలన ప్రాణము అత్యంతదీర్ఘముగ జేయఁబడినది యగుచున్నది. శరీరము కొండనాలుకకు మీఁదనుండు చంద్రప్రభచేత పూరింపఁబడిన అమృతము గలది యగుచున్నది. అందువలన కాలనియొక్క విశాలమైన వహ్నిమండలమునకు లోనైయుండు దానిని ఛేదించి, ఆశరీరమును బ్రహ్మరంధ్ర నాడియందు పొందుదానినిగఁజేసి, మఱిల తొమ్మిదిసారులు స్కంధమునువలె నిశ్చయముగ ఛేదించఁబడుచున్నది.

శ్లో. కుండలీం చాలయిత్వాతు భస్మాంకుర్యా ద్విశేషతః,
ఏవ వభ్యసతో నిత్యం యమినో యమభీః కుతః. 123

టీక. కుండలీం = కుండలీశక్తిని, చాలయిత్వాతు = చాలనముచేసి, భస్మాం = భస్మియనెడు కుంభకమును, విశేషతః = అతిశయముగ, కుర్యాత్ = చేయవలయును. ఏవం = ఈవిధముగ, నిత్యం = ప్రతిదినమును, అభ్యసతః = అభ్యసించునట్టి, యమినః = యోగికి, యమభీః = యమనివల నిభయము, కుతః = ఎక్కడిది? అనఁగా లేదు.

తా. కుండలీశక్తిని చాలనముచేసి, భస్మియనెడు కుంభకమును విశేషముగ అభ్యాసము చేయవలెను. ఈవిధముగ ప్రతిదినమును అభ్యాసము సలుపుయోగికి యమునిభయము ఎక్కడిది? అనఁగా లేదు అని భావము. యోగులకు ప్రాణవియోగము స్వాధీనము. అందువలన మృత్యువును సరకుఁగొనరు.

శ్లో. ద్వాసప్తతిసహస్రాణాం నాడీనాం మలశోధనే,
కుతః ప్రక్షాళనోపాయః కుండల్యభ్యాసనాధృతే. 124

టీక. ద్వాసప్తతిసహస్రాణాం నాడీనాం = దెబ్బదిరెండువేలనాడులయొక్క, మలశోధనే =

మలమును శుద్ధిచేయుటలా, కుండల్యభ్యాసనాత్ ఋతే = కుండలీచాలనాభ్యాసమువలనకాక, ప్రక్షాళనోపాయః = శుద్ధిచేయుపాధ్యము, కుతః = యెక్కడిది? (ఎచటి)?

తా. దెబ్బదిరెండువేలనాడులయొక్కమలమును శుద్ధిచేయుటలో, సమర్థమైనది కుండలీచాలనాభ్యాసముకాక మఱియొక శుద్ధిచేయుపాయ మెక్కడిది? అనఁగా లేదు.

శ్లో. ఇయంతు మధ్యమానాడీ దృఢాభ్యాసేన యోగినామ్,
ఆసన ప్రాణసంయామ ముద్రాభిః సరళాభవేత్. 125

టీక. ఇయంతుమధ్యమానాడీ = ఈమధ్యమనాడీయైనసుషుమ్న, యోగినామ్ = యోగులకు, దృఢాభ్యాసేన = దృఢముగ అభ్యాసముచేతను, ఆసన = ఆసనములచేతను, ప్రాణసంయామ = ప్రాణాయామములచేతను, ముద్రాభిః = ముద్రాకరణములచేతను, సరళాభవేత్ = సరళమైనదిగ అగును.

తా. ఈమధ్యమానాడీయైనసుషుమ్న, యోగులకు దృఢమైన అభ్యాసముచేతను, ఆసనములచేతను, ప్రాణాయామములచేతను, ముద్రాకరణములచేతను సరళమైనదిగ అగును.

శ్లో. అభ్యాసేతు వినిద్రాణాం మనోభృత్వా సమాధినా,
రుద్రాణీవా పరాముద్రా భద్రాం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛతి. 126

టీక. సమాధినా = సమాధివలన, మనోభృత్వా = అంతఃకరణమును ఏకాగ్రముగ భారణముచేసి, అనఁగా అన్యవిషయప్రవృత్తినిరోధింపజేసిన ఏకాగ్రస్థివలనమనస్సును భారణముచేసి, అభ్యాసేతు = అభ్యాసమునందు, అనఁగా మనస్సును ఏకాగ్రముగనిలుపు ప్రయత్నమునందు, వినిద్రాణాం = జాగరూకులైనవారలకు, అనఁగా నిద్రాలస్యములులేనివారలకు, రుద్రాణీవా = శాంభవీముద్రగాని, పరాముద్రా = అన్యమైనఉత్తన్యాదిముద్రలుగాని, భద్రాం = శుభకరమైన, సిద్ధిం = యోగసిద్ధిని, ప్రయచ్ఛతి = ఇచ్చుచున్నది.

తా. అంతఃకరణమును యేకాగ్రముగ భారణముచేసి, అనఁగా అన్యవిషయప్రవృత్తినిరోధింపజేయు మనస్సును స్థిరముచేసి, అభ్యాసమందు (మనస్సును యేకాగ్రముగ నిలుపు ప్రయత్నమునందు) జాగరూకులైనవారలకు, అనఁగా, నిద్రాలస్యములులేనివారలకు, శాంభవీముద్రగాని, అన్యమైనఉత్తన్యాదిముద్రలుగాని శుభకరమైన యోగసిద్ధిని యిచ్చుచున్నవి.

విశే. ఇందువలన హతయోగము, రాజయోగమునకు ఉపకారకమని చెప్పఁబడినది.

— రాజయోగములేని ఆసనాదిసిద్ధులు వ్యర్థములు. —

భూమిక. రాజయోగములేని ఆసనాదులు వ్యర్థములని బోధచారికముగ శ్లేషయుక్తముగ చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. రాజయోగం వినా పృథ్వీ రాజయోగం వినా నీశా,

రాజయోగం వినా ముద్రా విచిత్రాపినశోభతే.

127

టీక. రాజయోగం వినా = రాజయోగములేక, పృథ్వీ = పృథ్వీయును (ఆసనమును), రాజయోగం వినా = రాజయోగములేక, నిశా = నిశయును (కుంభకమును), రాజయోగం వినా = రాజయోగములేక, ముద్రా = ముద్రయు (మొహరు) ను, మహాముద్రాదులలోని ముద్రయును, విచిత్రాపి = వివిధవిధములుగలదియైనను (విలక్షణమైనదైనను), నశోభతే = శోభింపదు.

తా. రాజయోగములేని పృథ్వీయు ఆసనమును, రాజయోగములేని నిశయు కుంభకమును, రాజయోగములేని ముద్ర (మొహరు)యు, మహాముద్రలో నగు ముద్రయును వివిధవిధములు గలవియైనను విలక్షణము గలదియైనను శోభింపదు.

విశే. రాజయోగపరము. — వృత్త్యంతరనిరోధపూర్వకాత్మవిషయక (గోచర) భారావాహికనిర్వికల్పవృత్తిరాజయోగము. ఆ రాజయోగము “హతం వినా రాజయోగమ్” హతయోగము (సూర్యచంద్రసంయోగము) లేనిచో వ్యర్థమగుచున్నది. అనగా హతయోగసాధనములేక పృథ్వీ (ఆసనము) స్థిరపడదు. కుంభకమందు ప్రాణసంచారము కలుగదు. మహాముద్రాదిముద్రాకరణము ఫలింపదు. అందువలన చిత్తము నిర్వికల్పకవృత్తిని గననేరదు. దాన రాజయోగ(ఫల)ము, అనగా పురుషార్థఫలమను మోక్షము లభింపదు. కాబట్టి రాజయోగములేని ఆసనాదులు వ్యర్థములు.

రాజుపరము: — రాజు అనగా భూపాలకుడు. రాజయోగము (పాలనము) లేని పృథ్వీరత్నాదులను యొసంగునదియైనను, ఋజుశిక్షలేక నానావిధోపద్రవములకులోనై శోభింపదు. రాజయోగములేని నిశ (రాత్రి) విశ్రాంతినొసంగి సుఖనిద్రను కలిగించునదియైనను, రాజపురుష (భట)సంచారములేక జారచోరాది కూరకృత్యముల కాకరమై శోభింపదు. రాజయోగము (అధికారము) లేని ముద్ర విచిత్రరేఖలతో మనోహరాకృతిగలిగినదై యున్నను శోభింపదు. అనగా, గౌరవము (మన్నన)ను గననేరదు.

రాజుపరము: — అనగా చంద్రపరము. రాజయోగములేని పృథ్వీసారవంతమైనదైనను సస్యసమృద్ధిని గననేరక శోభింపదు. రాజయోగములేని నిశగ్రహ నక్షత్రములతో కూడి యున్నదైనను, కాలిలేక శోభింపదు. రాజ (ఇడానాడి) యోగములేని మహాముద్రాది ముద్రలు ఫలభరితములై శోభింపవు.

శ్లో. మారుతస్య విధిం సర్వం మనోయుక్తం సమభ్యసేత్,

ఇతరత్ర నకర్తవ్యా మనోవృత్తి ర్చనీషిణా.

128

టీక. మారుతస్య = వాయువుయొక్క, సర్వవిధిం = కుంభకముద్రాది సంకార్యవిధులను, మనోయుక్తం = మనోభూర్వకముగ, నకర్తవ్యే = చక్కగా అభ్యసించవలెను. మనీషిణా = ముద్ధినుం

కునిచేత, మనోవృత్తి = చిత్తవృత్తి, ఇతరత్ర = అన్యవిషయములయందు, అనగా ప్రాణాయామసిద్ధికి అన్యమైనవిషయములందు, నకర్తవ్యా = చేయఁబడఁదగదు.

తా. వాయువుయొక్క కుంభకముద్రాది సంకార్య విధులను మనఃపూర్వకముగ చక్కగా అభ్యసించవలెను. బుద్ధిమంతునిచేత, చిత్తవృత్తి, ప్రాణాయామసిద్ధికి అన్యమైన విషయములయందు చెల్లించఁబడఁదగదు.

— ముద్రోపసంహారము. —

భూమిక. ముద్రలయొక్క ఉపసంహారమును చేయుచున్నారు. —

శ్లో. ఇతి ముద్రా దశస్తోక్తా ఆదినాథేనశంభునా,

ఏతైక తాసు యమినాం మహాసిద్ధి ప్రదాయినీ.

129

టీక. ఆదినాథేనశంభునా = ఆదినాథుడగు ఈశ్వరునిచేత, ఇతి (= ఉక్తరీత్యా) చెప్పఁబడిన విధముగ, దశముద్రాః = పదివిధములగు ముద్రలు, స్తోక్తాః = చెప్పఁబడినవి. తాను = ఆముద్రలయందు, ఏతైక = ఒక్కటొక్కటియే, యమినాం = యోగులకు, మహాసిద్ధి ప్రదాయినీ = అణిమాది మహాసిద్ధుల యొసంగునది, (స్యాత్ = అగుచున్నది.)

తా. ఆదినాథుడగు శంభునిచేత చెప్పఁబడిన విధముగ పదివిధములగు ముద్రలు చెప్పఁబడినవి. ఆముద్రలయందు ఒక్కటొక్కటియే యోగులకు అణిమాది మహాసిద్ధుల యొసంగునది అగుచున్నది.

— ముద్రోపదేశ గురుస్తుతి. —

భూమిక. ముద్రలను ఉపదేశించు గురువును వర్ణించుచున్నారు. —

శ్లో. ఉపదేశం హి ముద్రాణాం యోధతే సాంప్రదాయికమ్,

సవవ శ్రీగురుః స్వామీ సాక్షాదీశ్వర ఏవ సః.

130

టీక. యః = ఎవడు, ముద్రాణాం = ముద్రలయొక్క, సాంప్రదాయికం = గురుపరంపరాగత సాంప్రదాయికమైన, ఉపదేశం = ఉపదేశమును, ధత్తే = ఒనగడుచున్నాడో, సవినః = ఆకడే, శ్రీగురుః = గురుశ్రేష్ఠుడును, స్వామీ = ప్రభువును, సవవ = ఆకడే, సాక్షాత్ = ఈశ్వరి = ప్రత్యక్ష ఈశ్వరుడు.

తా. ఎవడు ముద్రలయొక్క గురుపరంపరాగత సాంప్రదాయికమైన ఉపదేశమును ఒనగడుచున్నాడో, ఆతడే గురుశ్రేష్ఠుడు. ప్రభువు. ఆతడే ప్రత్యక్ష ఈశ్వరుడు.

శ్లో. తస్యవాక్య పరోభూత్వా ముద్రాభ్యాసే సమాహితః,

అణిమాది గుడై స్సార్థః లభతే కాలవంచనమ్.

131

టీక. కన్య=వానియొక్క, అనగా ముద్రలను ఉపదేశించు గురువుయొక్క, వాక్యవో భూత్వా=ఆసనకుంభ కాద్యనుష్ఠానవిషయములను గూర్చియును (అహార విహారచేష్టాది విషయములను గూర్చియును చెప్పినవాక్యము ప్రకారము చేయుటయందు శ్రద్ధావిశ్వాసములు గలవాడై), ముద్రా భ్యానే=చుహముద్రాది ముద్రలను ఆభ్యసించుటయందు, సమాహితః=సావధానుడైన (యోగి=యోగి), అణిమాదిగుణైఃసార్థం=అణిమాది సిద్ధులతోకూడ, కాలపంచనః=కాలుని వంచించుటకు సామర్థ్యమును, లభలే=పొందును.

తా. ముద్రోపదేశము నొసంగు గురువుయొక్క వాక్యమునందు, అనగా ఆసనకుంభ కాద్యనుష్ఠానములను గూర్చియును, అహారవిహార చేష్టాది విషయములను గూర్చియును చెప్పినవాక్యము ప్రకారముచేయుటయందు శ్రద్ధావిశ్వాసములు గలవాడై, చుహముద్రాది ముద్రలను ఆభ్యసించుటయందు సావధానుడైనయోగి అణిమాది సిద్ధులతోకూడ కాలుని వంచించుటకు తగినసామర్థ్యమును బొందును.

హతయోగ ప్రదీపికయందు తృతీయోపదేశము.

రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రికృత ఆంధ్రటీకా తాత్పర్యసహితము
సంకర్షణము.

శ్రీ రస్తు.

విశ్వేశ్వరాయనమః.

హతయోగ ప్రదీపిక

ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థసహితము.

చతుర్థోపదేశము.

భూమిక. ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయోపదేశములయందు చెప్పబడిన ఆసన కుంభకప్రాణాయామ ముద్రాకరణములయొక్కఫలమగు రాజయోగమును చెప్పట కుద్యమించి, గ్రంథకర్తయగు శ్రీస్వాత్మారామ యోగీంద్రులు, 'శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని' యని విఘ్నముల నాశంకించి, తన్నివృత్తికొఱకు ప్రత్యక్షశివ స్వరూపుడగు గురునకు నమస్కార స్వరూపమగు మంగళాచరణమును సలుపుచున్నారు.—

శ్లో. నమశ్శివాయ గురవే నాదబిందు కలాత్తనే,
నిరంజనే పదం యాతి నిత్యం యత్ర పరాయణః.

1

టీక. యత్ర = విశిష్టస్వరూపుడైన గురునియందు, పరాయణః = శ్రద్ధాభక్తులతోకూడిన వాడై యుండువాడు, నిరంజనపదం=అంజనము నెడి మాయోపాధిలేని శుద్ధపదమగు బ్రహ్మమును, యాతి=పొందునో, (అట్టి) నాదబిందుకలాత్తనే = నాదబిందుకలాస్వరూపుడును, శివాయ = సుఖస్వరూపుడును, (అగు) గురవే=గురునికొఱకు నమః = నమస్కారము.

తా. ఏ శివస్వరూపుడైన గురునియందు, శ్రద్ధాభక్తులతో కూడినవాడై యుండువాడు, అంజనమునెడు మాయోపాధిలేని శుద్ధపదమగు పరబ్రహ్మమును పొందునో, అట్టి నాదబిందు కలాస్వరూపుడును, శివస్వరూపుడు (సుఖస్వరూపుడు)ను, శివునకు అభిన్నుడును అగు గురువునకు నమస్కారము.

విశే. 'నమస్తే నాథభగవన్ శివాయ గురవేనమః' శివస్వరూపమనగా సుఖ స్వరూపము, ఈశ్వరస్వరూపము. అట్టి ఈశ్వరుడనెడు గురుస్వరూపుడగు, హే నాథుడా! హేభగవంతుడా! లేక, సర్వోంతర్యామి రూపముగ జగత్తునకు ఉపదేశించుచు ఈశ్వరా నీకు నమస్కారము. అని చెప్పబడియుండెను. "సప్తపూర్వేషా మపిగురుః కాలేనానవచ్ఛేదాత్." త్రికాలానవచ్ఛేదాదు అనగా మూడుకాలములయందు బాధింపబడనివాడు అగుటచేత, ఆతడు (ఆశివస్వరూపుడు, ఈశ్వరుడు) పూర్వాచార్యుల కెల్లరకునుకూడ, అనగా బ్రహ్మదులకు

గూడ, గురువు (ఉపదేశకుడు) అగుచున్నాడు. అని పాతంజల సూత్రమందు చెప్పబడుచుండెను నాదమనగా కంచుగంటవలె మ్రోగుధ్వని. బిందువు అనగా అనుస్వారంతరము నందు కలుగుధ్వని. కల అనగా నాదైకదేశము. నాదబిందు కలాత్మకుడనగా, నాదబిందు కలారూపమున వర్తమానుడు, నాదాను సంధానము గలవాడు. ఇందు గురువునకును శిష్యునకును అభేదము సూచిత మయ్యెను.

— సమాధిక్రమము. —

భూమిక. సమాధి క్రమమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అభేదానీం ప్రవక్ష్యామి సమాధిక్రమ ముత్తమమ్,
మృత్యుఘ్నంచ సుఖోపాయం బ్రహ్మనందకరం పరమ్.

2

టీక. అభ=అసన కుంభకముద్రలను చెప్పినతరువాతను, ఇదానీం=ఇప్పుడు, ఉత్తమమ్=ఉత్తమమును, మృత్యుఘ్నం=మృత్యువును నశింపజేయునదియును, సుఖోపాయం = సుఖోపాయమైనదియును, పరమ్=అన్నిటికంటెను ఉత్కృష్టమైనదియును, బ్రహ్మనందకరంచ=బ్రహ్మనందమును ఇచ్చునదియునగు, సమాధిక్రమమ్=ప్రత్యాహారాదిరూపమగు సమాధిక్రమమును, ప్రవక్ష్యామి=విశేషముగ, వివరముగ చెప్పుచున్నాను.

తా. ఆసన కుంభక ముద్రలను జెప్పినతరువాతను, ఇప్పుడు, ఉత్తమమును, మృత్యువును నశింపజేయునదియును, సుఖోపాయ మైనదియును, అన్నిటికంటెను ఉత్కృష్టమైనదియునునగు, ప్రత్యాహారాది రూపమగు సమాధిక్రమమును, విశేషముగ, వివరముగ చెప్పుచున్నాను.

విశే. అభ (అనంతరము) అనగా, ఆసనకుంభక ముద్రలను చెప్పినమీదట, ఇదానీం=ఈ అవసరమందు, ఆదినాథులచే సంపాదితమైన (చెప్పబడిన) కోటివిధములగు సమాధివిధాలయందు (భేదములయందు) ప్రకర్షితజెందియున్న ప్రత్యాహారాది రూపసమాధి క్రమము, ఉత్తమమును, మృత్యునివారకము (ఇచ్చానుసరణముగ శరీరమును విడువగల సామర్థ్యమును కలిగించునదియును, ఉత్పత్తి, మనోనాశము, వాసనాక్షయములను వానిచేత, జీవన్ముక్తిరూపమగు సుఖసంపాదనోపాయము (సాధనము)ను, పరబ్రహ్మనందకర్యము (ప్రారబ్ధకర్మము క్షయమైనపుడు, జీవము బ్రహ్మము అనుభేదభావములేని అభేదజ్ఞానము కలిగినపుడు, అత్యంతిక బ్రహ్మనందప్రాప్తి రూపమైన విదేహముక్తి కలుగుచున్నది)ను, అగు సమాధిక్రమము. అందు ప్రథమమున, సమాధివలన చిత్తనిరోధము కలుగును. సంస్కారసహితమగు వృత్తి నిరోధము కలిగినపుడు, చిత్తముయొక్క శాంత, ఘోర, మూఢావస్థలు నివృత్తి జెందినపుడు, “జీవన్నేహ విద్వాన్ హర్షశోకాభ్యాం విముచ్యతే.” బిబుధుడు అనగా, బ్రహ్మజ్ఞాని ఇచ్చట జీవునితో జేరియే హర్షశోక

ములనుండి విముక్తుడగుచున్నాడు. అను శ్రుతివచనము చొప్పున నిర్వికార స్వరూపమైన స్థితి, రూపమగు జీవన్ముక్తి కలుగుచున్నది.

పరమముక్తియనునది, ప్రాప్తభోగానుభవాపసానమందు, అంతః కరణగుణముల ప్రతిప్రసవమువలన, బేపాధిక రూపముయొక్క అత్యంత నివృత్తి కలిగినపుడు, అత్యంతిక స్వరూపావస్థాన ప్రతిప్రసవము సిద్ధియగుచున్నది. ఉత్థాన (మేలుకొలుపు) నిరోధసమాధి సంస్కారములు, మనస్సు (చిత్తము) నందులయమగును. చిత్తము అస్థితయందును, అస్థిత మహత్తుయందును, మహత్తు ప్రధానమునందును, లయమగుచున్నది. ఈవిధముగ చిత్తగుణముల ప్రతిప్రసవము అనగా, (తమతమ కారణములయందు లయరూప ప్రతిసర్గము) కలుగుచున్నది.

సమాధినుండి (జీవన్ముక్తుడు) వ్యుత్థానమగునపుడు, అతనికి “నేను బ్రాహ్మణుడను,” “నేను మనుజుడను,” అను ఇత్యాది వ్యవహారములు దృష్టిపథములగుట చేత, చిత్తాది బేపాధికభావము జనించుకారణమువలన, చింతపండు స్పర్శగలిగిన క్షీరములవలె బ్రహ్మస్వరూపమునకు చ్యుతి (చెరుపు) గలుగునుగదా, యని శంకింపవలదు. ఎందు వల్లననగా, సంప్రజ్ఞాత సమాధియందు అనుభూత (జ్ఞాత)మైన ఆత్మ సంస్కారముయొక్క తాత్వికత్వము (యథార్థతత్వము) నిశ్చయమగుచున్నది. అందువలన, అతాత్వికత్వము ఆగు అన్యథాభావము, అధికారత్వ ప్రయోజకము కానేరదు. చింతపండు స్పర్శగలిగిన క్షీరములు దధిభావము (జెరుగురూపము) దాల్చునను దృష్టాంతము విషమరూప మగుచుండుటవలనను, మనుజునకు అంతః కరణ రూపాపాధివలన “నేను బ్రాహ్మణుడను” అను ఇత్యాది వ్యవహారము, స్ఫుటికమునకు జపాకుసుమ సన్నిధాన రూపాపాధి సమానముగ తాత్వికము (యథార్థము) కాదు. జపాకుసుమము, స్ఫుటిక సామీప్యమునుండి తొలగినపుడు, స్ఫుటికము స్వస్వరూపస్థితి యందునిలిచిన విధమున, అనగా మార్పును జెందని విధమున అంతఃకరణము సంపూర్ణవృత్తి నిరోధమును జెందినపుడు, స్వరూపస్థితిని పోగొట్టుకొనక, యథారూపమున, మార్పుజెందక నిలిచియుండును. అనగా, జీవన్ముక్తి యవస్థయందు మనుజులు బ్రహ్మ స్వరూపమునందు స్థితులగుచున్నారు.

— సమాధిశబ్దవాచ్యములు. —

భూమిక. సమాధిశబ్దముయొక్క పర్యాయపదములను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. రాజయోగః సమాధిశ్చ ఉన్మత్తచ మనోన్తనీ,
అమరత్వం లయస్తత్త్వం కూన్యాయాన్యం పరంపదమ్.

3

అమనస్కం తథాఽదైవ్యతం నిరాలంబం నిరంజనమ్,
జీవన్ముక్తిశ్చ సమాజా తుర్యాచే త్యేకవాచకాః.

4

టీక. రాజయోగః=రాజయోగము, సమాధిశ్చ=సమాధి, ఉన్న సీచ=ఉన్న ని=మనోన్న సీ=మనోన్నని, అమరత్వం=అమరత్వము, లయః=లయము, తత్త్వం=తత్త్వము, శూన్యాశూన్యం=శూన్యాశూన్యము, పరంపదిష్=పరమపదము. అమనస్కం=అమనస్కము, అద్వైతం=అద్వైతము, నిరాలంబం=నిరాలంబము, నిరంజనం=నిరంజనము, జీవన్ముక్తి=జీవన్ముక్తి, సమాజా = సమాజము, తుర్యం=తుర్యము, ఇతి(నిలే)=అనునది, ఏకవాచకాః = ఏకశబ్దవాచ్యములు.

తా. రాజయోగము, సమాధి, ఉన్నని. మనోన్నని, అమరత్వము, లయము తత్త్వము, శూన్యాశూన్యము, పరమపదము, అమనస్కము, అద్వైతము, నిరాలంబము, నిరంజనము, జీవన్ముక్తి, సమాజము, తుర్యము అనునవి ఏకశబ్దవాచ్యములు.

— సమాధిలక్షణము. —

భూమిక. సమాధివిధమును చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. సలిలేనైంధవం యద్యత్సామ్యం భజతి యోగతః,
తథాత్మ మనసోరైక్యం సమాధి రభిధీయతే.

5

టీక. సలిలే=జలమునందు, నైంధవం=ఉప్పు (లవణము) యోగతః=చేరుటవలన, యద్యత్=విధముగా, సామ్యంభజతి = నీటిసామ్యమును, అనగా నీటియొక్క రూపమును (నీటియందు వికృతమును) బొందుచున్నదో, తథా=అవిధముగా. ఆత్మమనసో=జీవాత్మ మనస్సులను రెండియొక్కయు, వికృతం=వికృతము, అనగా, ఒకటియగు రూపము, సమాధిః (ఇతి)=సమాధి అని, అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా. జలమునందు లవణము చేరుటవలన వివిధముగా నీటియందు వికృతమును బొందుచున్నదో, అవిధముగా, జీవాత్మ మనస్సులు రెండియొక్కవికృతము, సమాధి అని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో. యదాసంక్షీయతే ప్రాణో మానసంచ ప్రళీయతే,
తదాసమరసత్వంచ సమాధి రభిధీయతే.

6

టీక. యదా=ఎప్పుడు, ప్రాణః = ప్రాణము, సంక్షీయతే = చక్కగ నశించుచున్నదో, మానసంచ=మనస్సుకూడ, ప్రళీయతే = లయమగుచున్నదో, తదా=అప్పుడు, (సంభవతే=కలుగునటువంటి) సమరసత్వంచ = సమరసత్వము, సమాధిః = సమాధి (ఇతి=అని), అభిధీయతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. ఎప్పుడు ప్రాణము చక్కగ నశించుచున్నదో, మనస్సుకూడ లయమగుచున్నదో, అట్టి సమయమున కలుగునటువంటి సమరసత్వము, సమాధి అని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో. తత్సమంచ ద్వయోరైక్యం జీవాత్మ పరమాత్మనోః,
ప్రసక్తసర్వ సంకల్పః సమాధి స్సోఽభిధీయతే.

7

టీక. జీవాత్మ పరమాత్మనోః=జీవాత్మ పరమాత్మలను వాని, ద్వయోఃచ = రెండియొక్క, తత్సమం=సమాన (వికృతి) మగు రూపమును, (ప్రాప్య = పొంది), ప్రసక్తసర్వసంకల్పః = అన్నిసంకల్పములు సంపూర్ణముగ నుడిగిన, సః=అస్థితి, సమాధిః (ఇతి)=సమాధి అని, అభిధీయతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. జీవాత్మ పరమాత్మలను వాని రెండియొక్క వికృతమగు రూపమును బొంది, అన్ని సంకల్పములను సంపూర్ణముగ నుడిగినస్థితి సమాధి అని చెప్పబడుచున్నది.

— రాజయోగమహిమ. —

భూమిక. రాజయోగముయొక్క మహిమను వర్ణించుచున్నారు.—

శ్లో. రాజయోగస్య మాహాత్మ్యం కోవాజానాతి తత్సతః,
జ్ఞానం ముక్తిః స్థితిః సిద్ధి గురువాక్యేన లభ్యతే.

8

టీక. రాజయోగస్య = రాజయోగముయొక్క, మాహాత్మ్యం=మహిమను, తత్సతః=యథార్థ రూపముగ, కోవాజానాతి=ఎవడు ఎరుగుచు? జ్ఞానం=స్వస్వరూప ప్రకృతానుభవమైన జ్ఞానమును, ముక్తిః=జీహారాహిత్యమగుముక్తియును, స్థితిః=నిర్వికారరూపమగు స్థితియును, సిద్ధిః అణిమాది అష్టసిద్ధులును, గురువాక్యేన = గురువాదేశముచేతనే, లభ్యతే=పొందఁబడును.

తా. రాజయోగ మహిమను యదార్థరూపముగ ఎవడు ఎఱుఁగును? అనగా ఎవడును ఎఱుఁగఁడని భావము. (అసమర్థుడనైనను, ఏకదేశరూపము చేత తత్తాహాత్మ్యమును చెప్పచున్నాను.) జ్ఞానము (ఆత్మ స్వరూపముయొక్క అపరోక్షానుభవము)ను, విదేహముక్తి (నిర్వికార రూపావస్థితి రూపమగు జీవన్ముక్తి)యును, అణిమాది అష్టసిద్ధులును, గురువాదేశముచేతనే బొందఁబడును.

విశే. “పూర్వచరితపు జ్యేనలభ్యాజ్ఞానం గురోర్భూత” పూర్వపుణ్యము చేత అనగా జన్మాంతరకృతపుణ్యఫలముచేత, గురుముఖమువలన జ్ఞానము ప్రాప్తమగుచున్నది, అని నాగయణసంహితయందు చెప్పబడుచున్నది. “యథా జన్మాంధస్య స్వరూపజ్ఞానం నవిద్యతే తథాగురూపదేశేన వినాకల్పకోటి శతైరపి తత్త్వజ్ఞానం నజాయతే.” జాత్యంధునకు, వస్తువుయొక్కయథార్థతత్త్వము ఎట్లు ఎఱుఁగఁబడదో అట్లు, గురువాదేశములేక, కోటికల్పములకైనను తత్త్వజ్ఞానము కలుగనేరదు. అని మహానారాయణోపనిషత్తునందు చెప్పబడియున్నది.

శ్లో. దుర్లభో విషయత్యాగో దుర్లభం తత్త్వదర్శనమ్,

దుర్లభా సహజావస్థా సద్గురోః కరుణాం వినా.

9

టీక. సద్గురోః కరుణాంవిశా = సద్గురువుయొక్క కృపలేనియెడల, విషయత్యాగః = ఇహ రహితములయందలి విషయములు, అనగా, వారావుత్రాది ఇహలోకముఖములు, స్వర్గము అమరత్వము

అనువానియొక్క పరిత్యాగము (భోగేచ్ఛలేమి) దుర్లభం=దుర్లభము. తత్త్వదర్శనం = ప్రత్యక్షాత్త
దర్శనము, దుర్లభం = లభింపదు, సహజావస్థా=తుర్యావస్థ, దుర్లభం=కలుగదు.

తా. సద్గురువుయొక్క కృపలేనియెడల, దారాపుత్రాది ఇహలోక విషయ
ములయొక్కయు, స్వర్గము, అమరత్వాది పరలోక విషయములయొక్కయు, పరి
త్యాగమూ దుర్లభము. ప్రత్యక్షాత్త దర్శనము లభింపదు. తుర్యావస్థ కలుగదు.
అనగా విషయపరిత్యాగము, తత్త్వదర్శనము, సహజావస్థ, అనునవి సద్గురుకటా
క్షమును బడసినయెడల సులభములగును. లేనిచో, దుర్లభములగును.

విశే. 'విశేషేణ పిణ్యంతి అవబధ్నాతి ప్రమాతారం స్వసంగేనేతి విష
యాః' ప్రమాతను విశేషముగ తనసంగముచేత కట్టబడుటవలన విషయములనఁ
బడుచుండెను.

శ్లో. వివిధై రాసనైః కుంభై ర్విచిత్రైః కరణై రపి,

ప్రబుద్ధాయాం మహాశక్తౌ ప్రాణః శూన్యే ప్రళీయతే.

10

టీక. వివిధైః = పలువిధములగు, ఆసనైః=స్థిరాసనము మొదలగు ఆసనములచేతను, కుంభైః =
కుంభకములచేతను, విచిత్రైః = అనేకవిధములగు, కరణైః=మహాముద్రాది కరణములచేతను. మహా
శక్తౌ ప్రబుద్ధాయాం = కుండలినీశక్తి నిద్రమేల్కొనునపుడు, ప్రాణః = ప్రాణవాయువు, శూన్యే =
శూన్యమనెను బ్రహ్మరంధ్రమందు, ప్రళీయతే = చక్కగ లయమును బొందును.

తా. స్థిరాసనము మొదలగు పలువిధములగు ఆసనములచేతను, అనేకవిధ
ములగు కుంభకములచేతను, నానావిధములగు మహాముద్రాది ముద్రాకరణముల
చేతను, కుండలినీశక్తి మేలుకొనునపుడు, అనగా, నిద్రను వీడినపుడు, ప్రాణవా
యువు శూన్యమను బ్రహ్మరంధ్రమందు చక్కగ లయమగును.

విశే. వ్యాపారాభావము, ప్రాణలయమనఁ బడుచున్నది.

శ్లో. ఉత్పన్నశక్తి బోధస్య త్యక్త నిశ్చేషకర్తృణః,

యోగిన స్సహజావస్థా స్వయమేవ ప్రజాయతే.

11

టీక. ఉత్పన్నశక్తిబోధస్య = కుండలినీశక్తియొక్క మేలుకొలుపుగలవాడును, త్యక్త
నిశ్చేషకర్తృణః = అన్ని కర్తృములనుండి వీడినవాడును నగు, యోగినః = యోగి, సహజావస్థ =
తుర్యావస్థ, అనగా, తేవస్తుక్తి. స్వయమేవ = తనంతటతానే, ప్రయత్నములేకనే, ప్రజాయతే =
కలుగుచున్నది.

తా. కుండలినీ శక్తియొక్క మేలుకొలుపుగలవాడును, అన్నికర్తృముల
నుండి వీడినవాడును అగు యోగికి సహజావస్థ తనంతటతానే, ప్రయత్నము
లేకనే కలుగుచున్నది.

విశే. ఆసపసిద్ధిచేత కాయికవ్యాపారము నిరుద్ధమగునపుడు, ప్రాణేంద్రియ
ములయందు వ్యాపారము స్థిరమగుచున్నది. ప్రత్యాహార, ధారణా, ధ్యాన,

సంప్రజ్ఞాత సమాధులవలన మానసిక వ్యాపారము త్యజింపఁబడినపుడు, బుద్ధియం
దువ్యాపారము స్థిరమగుచున్నది. 'అసంగోహ్యాయం పురుషః' ఈపురుషుడు
అసంగుడు, అనుశ్రుతివచనమువలన, అపరిణామ శుద్ధిగలవాడు పురుషుడు, సత్వ
గుణరూప పరిణామముగలది బుద్ధి. ఉత్తమవైరాగ్యముచే గాని, దీర్ఘకాలపరిమిత
సంప్రజ్ఞాత సమాధ్యభ్యాసముచేతగాని, బుద్ధివ్యాపారము త్యక్తమగునపుడు,
నిర్వికారస్వరూపస్థితి (అవస్థ) ప్రాప్తమగుచున్నది. ఆ అవస్థయే సహజావస్థ. అని,
తుర్యావస్థ అని, జీవన్ముక్తి అని అనఁబడుచున్నది. అజీవన్ముక్తియే అన్యప్రయత్నము
లులేక, ప్రయాసములేక, తనంతటతానే ప్రాప్తమగుచున్నది. అందులకు "యేన
త్యజసి తత్త్యజేతి నిస్సంగః ప్రజ్ఞయాభవేత్." దేనిచేత విడువఁబడుచున్నావో,
దానిని విడిచి ప్రజ్ఞ (బుద్ధి)చేత సంగరహితుడవుగమ్ము. అనుశ్రుతివచనము
ప్రమాణము.

శ్లో. సుషుమ్నావాహిని ప్రాణే శూన్యే విశతి మానసమ్,

తదా సర్వాణి కర్మాణి నిర్మలయతి యోగవిత్.

12

టీక. ప్రాణే = ప్రాణవాయువు, సుషుమ్నావాహిని = సుషుమ్నానాడి యందు ప్రసరించు
నపుడు, మానసం = అంతఃకరణము, శూన్యే = బ్రహ్మరంధ్రమందు, విశతి = ప్రవేశించుచున్నది.
తదా=అప్పుడు, ఆనయమందు, యోగవిత్ = చిత్తవృత్తి నిరోధముతెలిసినవాడు (యోగవి
డుడు), సర్వాణి కర్మాణి = నందిత ప్రాణ ఆగామి కర్తృలనన్నిటిని, నిర్మలయతి = నిర్మలము
చేయును.

తా. ప్రాణవాయువు సుషుమ్నా నాడియందు ప్రసరించునపుడు, అంతః
కరణము, దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛేద శూన్యమగు బ్రహ్మరంధ్రమందు, ప్రవేశించుచు
న్నది. అప్పుడు చిత్తవృత్తి నిరోధపరిజ్ఞాత యగుయోగి, సంచిత ప్రారబ్ధ ఆగామిక
ర్మల నన్నిటిని నిర్మలముచేయును.

— సమాధిస్థిత యోగిన ననుస్కారము. —

భూమిక. సమాధ్యభ్యాససంజనిత ప్రారబ్ధ కర్మ తిరస్కారసంలబ్ధ బల
ప్రభావముచేత కాలుని జయించిన యోగులకు ననుస్కరించుచున్నారు.

శ్లో. అమరాయ నమస్తుభ్యం సోఽపికాలస్తయా జితః,

పతితం వదనేయస్య జగదేత చ్చరాచరమ్.

13

టీక. అమరాయ = మరణములేని, విరంజివియైన, (యోగినే = యోగిని) గుర్తించు = నిరొ
జిత, నమః=నమస్కారము. యస్యవదనే = ఎవనియొక్క ముఖమునందు, నోటియందు, వికల్ప
చరాచర జగత్=ఈచరాచరరూపకమైన జగత్తు, పతితం = పడియాన్నదో, సోఽపికాలః = అట్టి
నివారణాసాధ్యుడైన జగత్పక్షుడుడగు కాలుడువూడ, త్వయా=నీచేత, జితః = జయింపఁబడి
నవాడు.

తా. చిరంజీవుడవగు యోగియైన నీకొఱకు సమస్కారము. ఎవనియొక్క ముఖమునందు (నోటియందు) ఈచరాచరరూపకమైనజగత్తు పడియున్నదో, అట్టి నివారణాసాధ్యుడైన జగచ్ఛక్తుకుడగు కాలుడుకూడ నీచేత జయింపఁబడి నవాడు.

— సమాధిసిద్ధి అమరోల్కాదిసిద్ధిదము. —

భూమిక. మున్ను చెప్పిన అమరోల్కాదులు సమాధి సిద్ధించిననేసిద్ధించునని సమాధిని నిరూపించి, ఇప్పుడు సమాధివలననే వానిసిద్ధి కలుగుచున్నదని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. చిత్తే సమత్వ మాపన్నే వాయా వ్రజతి మధ్యమే,
తదామరోలి వజ్రోలి సహజోలి ప్రజాయతే.

16

టీక. చిత్తే = అంతఃకరణమునందు, సమత్వమాపన్నే = భ్యానయోగ్యమగువస్తువుయొక్క స్వరూపమైనవృత్తిప్రవాహము ప్రాప్తమైనపుడును, వాయా = ప్రాణవాయువు, మధ్యమే = మధ్య మ్నాడియందు, వ్రజతి = ప్రవేశించునపుడు, తదా = అనంతమునందు, (త్రాన్స్మిక్తాః=మున్ను చెప్పియుండిన) అమరోలి = అమరోలియును, వజ్రోలి = వజ్రోలియును, సహజోలి = సహజోలియును, ప్రజాయతే = కలుగుచున్నది. అనగా సిద్ధించుచున్నది.

తా. అంతఃకరణమునందు భ్యానయోగ్యమగు వస్తువుయొక్క స్వరూపమైన వృత్తిప్రవాహము ప్రాప్తమైనపుడు అనగా బ్రహ్మకారము నిరూపితమైనపుడును, ప్రాణవాయువు సుఖమ్నాడియందు ప్రవేశించునపుడును మున్ను చెప్పియుండిన, అమరోలి, వజ్రోలి, సహజోలి అనునవి కలుగుచున్నవి. అనగా సిద్ధించుచున్నవి. ప్రాణవిజయమును, చిత్తవిజయమును లేనివారలకు అమరోల్కాదులు సిద్ధింపవు. అనిభావము

— హతము భానమోక్షదము. —

భూమిక. హతాభ్యాసములేక జ్ఞానమోక్షములు కలుగనేరవని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. జ్ఞానం కుతో మనసి సంభవతి హతావత్
ప్రాణోఽపి జీవతి మనో మ్రియతే న యావత్,
ప్రాణో మనోద్వయ మిదం విలయం నయేద్యో
మోక్షం సగచ్ఛతి నరో న కథం చిదన్యః.

15

టీక. యావత్ = ఎంతవర్యంతము, ప్రాణోఽపి జీవతి = ఇంద్రియవ్యాపారములతో ప్రాణ ముహూడ ఉచ్ఛ్వసవిశ్వాసరూపమున జీవించియున్నదో, మనః=మనస్సు, నమ్రియతే = లయమును పొందలేదో, తావత్ = అంతవర్యంతము, ఇహ = ఈలోకమునందు, మనసి = అంతఃకరణమునందు, జ్ఞానం = అత్తపరోక్షానుభవము, మతఃసంభవతి = ఎట్లుకలుగును? ప్రాణః = ప్రాణము, మనః = మనస్సు, ఇదం ద్వయం=అను సీరండింటిని, యః = ఎవఁడు, విలయం నయేత్ = శ్రుతిగ లభము

(సశింఖ) జేయునో, సనః = ఆనదుడు, మోక్షంగచ్ఛతి = ఆత్మంతికస్వరూపస్థితిరూపముగ మోక్ష మును బొందును. కథంచిత్ = ఏయిహముచేతనైనను, అన్యః = ఇతరుడు, ప్రాణమనోయ ములులేనివాడు, మోక్షం న గచ్ఛతి = మోక్షమును బొందఁడు.

విశే. అపిశబ్దమువలన ఇంద్రియములుకూడ గ్రాహ్యములు. ఇదాపింగళా నాడులయందుండి ప్రాణవాయువు శరీరములో ప్రవేశించుట ప్రాణజీవనమనియు ను, ఇంద్రియములు తమతమవిషయవ్యాపారములను గ్రహించుట ఇంద్రియజీవ నమనియును, నానావిధములగు విషయాకారప్రవృత్తికలుగుట మనోజీవనమని యును చెప్పఁబడుచున్నది. ప్రాణేంద్రియమనోవృత్తులు నశించుటయే వానియొక్కమరణము. ప్రాణము బ్రహ్మరంధ్రమందు వ్యాపారరహితముగ నిలిచియుండుట ప్రాణలయము. మనస్సునందు బ్రహ్మకారముతక్కు తద్భిన్నవిషములయందు నిర్వాప్తి పారము గలిగియుండుట మనోలయము. ఈ ప్రాణమనోలయములు యోగోపాయ ముచేతనేగాని, తదన్యోపాయములచేత సాధ్యములుగావు. ప్రాణమనోలయములు సాధ్యముకానినాడు మోక్షము లభింపదు. “నానావిధైర్విచారైస్తు న సాధ్యం జాయతే మనః, తస్మాత్తస్య జయం ప్రాయః ప్రాణస్య జయ ఏవహి. నానా మార్గైః సుఖదుఃఖప్రాయం కైవల్యం ఐరమం పదమ్, సిద్ధమార్గేణ లభ్యేత నాన్యథా శివభాషితమ్.” నానావిధములగువిచారముల (పరోలనముల) చేత మనస్సు సాధ్యముకాదు. మనస్సు సాధ్యముకానినాడు ప్రాణజయము సాధ్యముగాదు. అందువలన మనోజయము ప్రాయికముగ ప్రాణజయమే అగును. అనగా మనో జయమువలన ప్రాణజయము సాధ్యమగును. అనియును, అనేకవిధములగుమార్గ ములవలన విశేషముగ సుఖదుఃఖములు కలుగుచున్నవి. కాని, కైవల్యరూపమైన పరమ(మోక్ష)పదము యోగమార్గములచేతనే లభ్యమగును. అన్యమార్గముల చేత లభ్యముకానేరదు. అనియును, యోగబీజమందు శివునిచేత చెప్పఁబడియున్నట్లు చెప్పఁబడియున్నది. కాబట్టి ఇందువలన యోగములేక జ్ఞానమును మోక్షమును సిద్ధింపనేరవని స్పష్టమగుచుండెను. ఈవిషయము శ్రుతిస్మృతిపురాణేతిహాస ములయందుకూడ ప్రసిద్ధము. ఎట్లనః—

శ్రుతులు:—“అథ తద్దర్శనా భ్యపాయోయోగః.” అటుతరువాత, దాని యొక్క అనగా, ఆత్మయొక్క దర్శనమునకు ఉపాయము (మార్గము, సాధనము) యోగము అనియును, “అథ్యాత్మయోగాధిగమనే దేవం మత్వా ధీరోహర్షశోకా జహాతి.” అథ్యాత్మయోగప్రాప్తివలన దైవము (ఆత్మ)ను గ్రహించి, ధీరుడు సుఖదుఃఖములను త్యజించుచున్నాడు. అనియును, “శ్రద్ధాభక్తిభ్యానయోగాదవేద” శ్రద్ధాభక్తిభ్యానయోగములచేత (పరమాత్మను) తెలిసికొనెను. అనియును, “యదాపంచావతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ నచిచ్ఛేదతే తా నూహుః పరమాంగతిమ్ తాం యోగ మితి మన్యంతే స్థిర మింద్రియధారణామ్,

అప్రమత్తస్తదా భవతి." ఎప్పుడు మనస్సుతోకూడ పంచజ్ఞానేంద్రియములు విషయరహితములై ఆత్మయందు నిలుచుచున్నవో, బుద్ధియును, తనవ్యాపరమును సలుచుకుండ నిలుచునో అప్పుడు ఆనమయము (అవస్థ)ను పరమగతియని యోగులు చెప్పుదురు. దానినే అనగా, ఇంద్రియస్థైర్యమునే యోగమని గ్రహించెదరు.

ఎప్పుడు ఇంద్రియధారణమందు సుస్థిరుడగుచున్నాడో, అప్పుడు యోగి అప్రమత్తుడు (యోగప్రవృత్తుడు) అగుచున్నాడు. అనియును, "యదాత్మతత్త్వేన తు బ్రహ్మతత్త్వం దీహోపమే నేహాయుక్తః ప్రపశ్యేత్." ఎప్పుడు (జీవుడు, యోగి) ఆత్మతత్త్వము (బ్రహ్మజ్ఞానము)ను దీక్షమునువలె గనుచున్నాడో, అప్పుడు అనియును, "అజం ధ్రువం సర్వతత్త్వైర్విశుద్ధం జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాపైః." జన్మలేనిదియు, నిత్యమైనదియు, సంపూర్ణతత్త్వములలో నెల్ల విశుద్ధమైనదియును నగుదైవము (ఆత్మ)ను గ్రహించి సకలబంధముల (పాశముల)నుండి విముక్తుడగుచున్నాడు. అనియును, "బ్రహ్మణేత్వా మహాస ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" తేజో రూపమగు బ్రహ్మతత్త్వముకొఱకు 'ఓమ్' అని ఆత్మతత్త్వమైన నిన్ను నీవు ధ్యానించుటయందు నియోగించుకొనుము. అనియును, "త్రిరున్నతః స్థావ్య సమశరీరః హృదీంద్రాణి మనసా సన్నివేశ్య బ్రహ్మాడుపేన తతరేతద్వాన్ ప్రోతాంసి సర్వాశి భయావహాని." శిరస్సు, కంఠము, శరీరము అను మూడింటిని తిన్నగా నిలిపి సమశరీరుడై మనస్సుతోకూడిన ఇంద్రియములను హృదయమునందుజేర్చి, బ్రహ్మమనెడు నావచేత విబుధుడు, భయావహములగు సకలప్రవాహము (ఇంద్రియప్రవృత్తిమార్గము)లను చక్కగ తరించుచున్నాడు. అనియును, "ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ ఆత్మానమ్." "ఓమ్" అని ఆత్మను ధ్యానింపుడు. అనియును ప్రమాణములు.

స్త్రుతులు:—మనువు, యతిధర్మప్రకరణమునందు, "భూతభావ్యా నవేక్షేత యోగేన పరమాత్మనః, దేహద్వయం విహాయాశు ముక్తో భవతి బంధనాత్." యోగి పరమాత్మ (ఆత్మ) యోగముచేత, భూతభవిష్యద్విషయములను, అనగా వెనుక జరిగిపోయినవానిని, ముందు జరుగనున్నవానిని చూచును. స్థూలము, సూక్ష్మము అను రెండుశరీరములను పరిత్యజించి శీఘ్రమగ సకలబంధములనుండి విముక్తుడగును. అనియును, యాజ్ఞవల్క్యులు, "ఇజ్యాచారదమాహింసా దాన స్యాధ్యాయ కర్తవ్యామ్, అయంతు పరమో ధర్మో యద్యోగే నాత్మదర్శనమ్." యజ్ఞము, ఆచారము, ఇంద్రియదమము, అహింస, దానము, స్యాధ్యాయము, కర్మము ఈమొదలగు వానికంటె, యోగముచేత ఆత్మను సందర్శించుటయే పరమధర్మము. అనియును, మతంగ మహర్షి, "అగ్నిష్టోమాదికాన్ సర్వాన్ విహాయ ద్విజ సత్తమః, యోగాభ్యాసరతః శాంతః పరం బ్రహ్మధిగచ్ఛతి. బ్రహ్మణక్షత్రియవిశాం స్త్రీశూద్రాణాంచ పావనమ్, శాంతయే కర్తవ్యమన్యద్యోగా న్నాస్తివిముక్తయే."

బ్రాహ్మణుడు, అగ్నిష్టోమాది సంపూర్ణయజ్ఞములను పరిత్యజించి, యోగాభ్యాస తత్పరుడై, శాంతుడై, పరబ్రహ్మప్రాప్తుఁడగుచున్నాడు. బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, స్త్రీ శూద్రులకు పవిత్రములగు కర్మలయొక్క శాంతిరూపమగు ముక్తికి, నిత్యమును పవిత్రమును అగు యోగము సాధనము అయినటుల వేటొందుకాదు. అనియును, దత్తుడు, "స్వసంవేద్యంహి తద్ బ్రహ్మకుమారి స్త్రీసుఖం యథా, అయోగీ నైవజానాతి జాత్యంధోహి యథా ఘటమ్." యువతి (యావనవతి) పతి సంభోగమువలన కలుగు సుఖమును తనంతటతానే యనుభవించు (ఎటుఁగు) విధమున, యోగమువలన కలుగు బ్రహ్మనందసుఖమును, యోగితనంతటతానే యనుభవించుదగినది. పుట్టుగుడ్డి ఘటమును తెలియలేనట్లు, అయోగి (యోగాభ్యాసి కాని వాడు) పరబ్రహ్మమును తెలియనేరడు. అని వ్యతిరేక్తముగను వర్ణించియుండిరి.

పురాణములు:—మహాభారతమునందు యోగమార్గములో "అపి వర్గావకృష్టస్థు నారివా ధర్మకాంక్షిణీ, తావప్యేతేన మార్గేగచ్ఛేతాం పరమాంగతిమ్. యదివా సర్వధర్మజ్ఞో యదివా ప్రకృతీపుమాన్, యదివా ధార్మికశ్రేష్ఠో యదివా పాపకృత్తమః, యదివా పురుషవ్యాఘ్రా యదివా క్షైర్యదారకః, నరః సేవ్యంమహాదుఃఖం జరామరణసాగరమ్, అపిజిజ్ఞాసమానోపి శబ్దబ్రహ్మతవర్తతే." వర్గావకృష్టుడైనను అనగా తనవర్గమునందుండి పతితుడైనవాడైనను, లేక ధర్మకాంక్షుని గలిగిన స్త్రీయైనను, ఆయిరువురును, ఈయోగమార్గముచేత పరమగతిని బొందుచున్నారు. అదిలేనివాడు సంపూర్ణధర్మజ్ఞుడైనను, లేక అకృతుడైనను (దుష్కృతుడైనను), ధార్మికుడైనను, లేక అత్యంతపాపాత్ముడైనను, పురుషుడైనను లేక నపుంసకుడైనను వాడు మహాదుఃఖదమగు జరామరణసాగరమును సేవించు (అనుభవించు) వాడు అగుచున్నాడు. యోగమును దెలియ నభిలాషగలవాడు శబ్దబ్రహ్మమును అనగా వేదవిహితకర్మములను అతిక్రమించినవాడు అగుచున్నాడు. అని చెప్పబడియుండెను. భగవద్గీతయందు శ్రీకృష్ణచంద్రులు, "యుంజన్తే వం సదాత్మానం యోగీ నియతమానసః, శాంతిం నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థా మధిగచ్ఛతి. యత్సాంక్షైః ప్రాప్యతేస్థానం" వశీభూతమైన మనస్సుగలవాడు (యోగి) ఈ ప్రకారముగ నెల్లప్పుడును, ఆత్మ యోగమును సలుపుచు, నాయందు స్థితిరూపమగు శాంతియనెడు ఉత్తమమైన నిర్వాణ (మోక్ష) పదమును బొందుచున్నాడు. సాంఖ్యుల (జ్ఞాన నిష్ఠగలవారి)వలన ఏస్థానము బొందఁబడుచున్నదో, ఆస్థానము యోగులచేతను బొందఁబడుచున్నది. అని అర్జునునకు చెప్పియున్నారు. సౌరపురాణమునందు, "యోగా త్సంజాయతే జ్ఞానం యోగో మయ్యేకచిత్తతా." యోగముచేత జ్ఞానము కలుగుచున్నది. నాయందు ఏకాగ్రముగ చిత్తమును కలిగియుండుటయే యోగమనఁబడుచున్నది. అని చెప్పబడియుండెను. స్కందపురాణమునందు, "ఆత్మజ్ఞానేనముక్తిః స్యాత్తచ్చ యోగాదృతే నహి, సచ యోగ శ్చిరంకాల

మభ్యాసాదేవసిద్ధ్యతి." అతః జ్ఞానమువలన ముక్తి కలుగుచున్నది. ఆ ఆత్మ జ్ఞానము యోగములేక కలుగదు. ఆయోగము చిరకాలాభ్యాసమువలననే సిద్ధించుచున్నది. అని చెప్పబడియున్నది. కూర్మపురాణమునందు, "అతః పరం ప్రవక్ష్యామి యోగం పరమదుర్లభమ్, యేనాత్మానం ప్రవశ్యంతి భానుమంత మివేశ్వరమ్. యోగాగ్నిర్దహతి క్షిప్ర మశేషం పాపజంబరమ్, ప్రసన్నంజాయతే జ్ఞానం జ్ఞానాన్నిర్వాణ మృచ్ఛతి." ఇకమీద దేనిచేత సూర్యునిబోలె ఆత్మ యనెడు ఈశ్వరుని చూచుచున్నాడో, దానిని, అట్టి దుర్లభమైన యోగమును చెప్పుచున్నాను. యోగరూపమైన అగ్ని సకలపాపపుంజములను సశీఘ్రముగ దహించుచున్నది. అందువలన ప్రసన్నమైన జ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఆజ్ఞానమువలన నిర్వాణము (మోక్షము)ను బొందుచున్నాడు. అని చెప్పబడియుండెను. గరుడపురాణమునందు, "తథాయతేత మతిమాన్యథా స్యాన్నిర్వృత్తిః పరా, యోగేన లభ్యతే సాతు నచాన్యేనతు కేనచిత్. భవతాపేన తప్తానాం యోగోహి పరమాషధమ్, పరావర ప్రసక్తాధీ ర్యస్యనిర్వేదసంభవా సచయోగాగ్నినాదగ్ధసమ స్తక్లేశసంచయః, నిర్వాణంపరమం నిత్యం ప్రాప్నోత్యేవ నసంశయః. సంప్రాప్తయోగసిద్ధిస్తు పూర్ణోయ స్తాన్తద్దర్శనాత్, నకించి ద్దృశ్యతే కార్యం తేనైవ సకలంకృతమ్. ఆత్మారామః సదాపూర్ణః సుఖమాత్యంతికం గతః, అతస్తస్యాపి నిర్వేదః పరమా నందయస్యచ. తపసా భావితాత్మానో యోగినః సంయతేంద్రియః, ప్రతరంతి మహాత్మానో యోగేనైవ మహార్ణవమ్" బుద్ధిచంతుడు పరమసుఖదమగు నిర్వృత్తి పదము నిమిత్తము ప్రయత్నము సలుపవలయును. నివృత్తిసుఖము యోగము చేత లభ్యమగుచున్నది. మఱియొకవిధముగ లభ్యమగుటలేదు. భవ(సంసార) తాపముచేత తపించువారలకు యోగమే పరమాషధము. నిర్వేదమువలన నుత్పన్నమగు బుద్ధిని, అనగా, ప్రపంచవిషయములయందు విముఖతయును, పరావరము (బ్రహ్మము) నందు సుముఖతయును గలిగినబుద్ధిని, పరబ్రహ్మమునందు ప్రసక్తము చేయువాడు, యోగాగ్ని చేత దహించబడిన సమస్తక్లేశసంచయములు గలవాడై, నిత్యమగు పరమ (నిర్వాణ) పదమును బొందుచున్నాడు. సంశయములేదు. యోగసిద్ధి లభ్యమైనవానికి, ఆత్మదర్శనముతక్కు, తక్కుగల కార్యచింతనము యించుకైన కలుగనేరదు అందువలననే వానిచేత సర్వమును చేయబడిన దగుచున్నది. కాబట్టి అట్టివాడు, ఆత్మారాముడును, సదాపూర్ణుడును, ఆత్యంతికుసుప్రాప్తుడును నగుచున్నాడు. అనంతరము పరమానందపూర్ణుడైనట్టి ఆయోగికి నిర్వేదము (కోరికలేమిని కలుగు సుఖము) కలుగుచున్నది. అనగా, పరమానందస్వరూపమే యగుటవలన, ఏవిధమయిన కోరికయును కలుగదు. తపముచేత గ్రహించబడిన ఆత్మగలవారును, వశ్యేంద్రియములును నగు యోగులైన మహాత్ములు, యోగముచేతనే సంసారరూపమైన మహాసముద్రమును తరించుచున్నారు. అని చెప్పబడియున్నది.

బడియున్నది. విష్ణుధర్మమునందు, "యచ్ఛ్రేయః సర్వభూతానాం స్త్రిణా మప్యపకారకమ్, అపి కీటపతంగానాం తన్నఃశ్రేయః పరంపద. ఇత్యుక్తః కపిలః పూర్వం దేవైర్దేవర్షిభిస్తథా, యోగఏవపరం శ్రేయస్తేషా మిత్యుక్తవాన్పురా." ఏశ్రేయస్సు (పుణ్యము) సకలభూతములకును, స్త్రీలకును, కీటకములకును, పతంగములకును ఉపకారమగు పరమశ్రేయమైయున్నదో, ఆయుత్తమమైన శ్రేయస్సును మాకు వివరింపుడని, మున్ను కపిలమహర్షిని దేవతలును దేవర్షులును అడుగగా, వారలకు కపిలమహర్షి, యోగము ఉత్తమమైన శ్రేయస్సు అని చెప్పియున్నారు. యోగవాసిష్ఠమందు, వసిష్ఠులు, "దుస్సహారామసంసారవిషవేగవిషూచికా, యోగగారుడమంత్రేణ పావనే నోపశామ్యతి." హే! రామా! సంసారమనెడు విషవేగముగల విషూచివ్యాధియొక్క దుస్సహమైన దుఃఖము, యోగరూపమైన పవిత్రగారుడమంత్రముచేతనే శమించుచున్నది. అని చెప్పియున్నారు.

— ప్రాణలయక్రమము. —

భూమిక. ప్రాణమనోలయములు లేనిచో మోక్షము సిద్ధింపదని మున్ను చెప్పబడియుండెను; అందు ప్రాణలయము కలిగినయెడల మనోలయము కలుగునని చెప్పబడినట్లై ఇప్పుడు ప్రాణలయక్రమమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. జ్ఞాత్వా సుఖమ్నా సద్భేదం కృత్వా వాయుంచ మధ్యగమ్, స్థిత్యా సదైవ సుస్థానే బ్రహ్మరంధ్రే నిరోధయేత్.

16

టీక. సదైవ = ఎల్లప్పుడును, సుస్థానే = మున్ను చెప్పబడియున్న మంచిరాజ్యమును, ధార్మికజేశమును, అనులక్షణములుగల మంచిస్థానమందు, స్థిత్యా = నివసించియుండి, సుఖమ్నా సద్భేదం = సుఖమ్నానాడిని చక్కగా భేదించు మార్గమును, జ్ఞాత్వా = గురుముఖముగా తెలిసికొని, వాయుచ = ప్రాణవాయువును, మధ్యగంకృత్వా = సుఖమ్నానాడియందు నంచరించుదానినిగజేసి, బ్రహ్మరంధ్రే నిరోధయేత్ = బ్రహ్మరంధ్రమునందు నిరోధము చేయవలెను.

తా. ఎల్లప్పుడును మున్ను చెప్పబడియున్న "సురాజ్యే ధార్మికేదేశే" అను లక్షణములుగల మంచిస్థానమందు నివసించియుండి, సుఖమ్నానాడిని చక్కగా భేదించుక్రమమును, గురుముఖముగా తెలిసికొని, ప్రాణవాయువును సుఖమ్నానాడియందు నంచరించుదానినిగజేసి బ్రహ్మరంధ్రమందు నిరోధింపవలయును.

విశే. యోగవాసిష్ఠమందు, "అభ్యాసేన పరిస్పృందే ప్రాణానాం క్షయమాగతే, మనఃప్రశమ మాయాతి నిర్వాణ మవశిష్యతే." అభ్యాసమువలన ప్రాణ వాయువుయొక్క సంచలనము క్షయమగుచున్నది. అప్పుడు మనస్సు శాంతిని బొందుచున్నది ఆసమయమున నిర్వాణము మిగులుచున్నది. అని చెప్పబడియున్నది. ప్రాణమును మనస్సును లయమైనపుడు, ఆత్మసాక్షాత్కారము కలుగుచున్నది. అట్టియోగి జీవనితోకూడ నుండియే ముక్తుడగుచున్నాడు.

— ప్రాణలయము కాలజయప్రదము. —

భూమిక. ప్రాణలయము కలిగినయెడల కాలజయము కలుగునని చెప్పుచున్నారు —

శ్లో. సూర్యచంద్రమసౌ ధత్తః కాలం రాత్రిం దివాత్మకమ్,
భోక్త్రీ సుఖమ్నా కాలస్య గుహ్య మేత దుదాహృతమ్. 17

టీక. సూర్యచంద్రమసౌ = సూర్యుడును, చంద్రుడును, రాత్రిం దివాత్మకమ్ = రాత్రియును పగలును అను, కాలం = కాలమును, ధత్తః = చేయుచున్నాడు. సుఖమ్నా = సుఖస్వతి యనెను సుఖమ్నానాడి, కాలస్య = సూర్యచంద్రులచేత చేయబడిన దివారాత్రిస్వరూపమైన కాలమును, భోక్త్రీ = భక్షించునది. ఏకత్ = ఇది, గుహ్యం = రహస్యముగా, ఉదాహృతమ్ = చెప్పబడినది.

తా. సూర్యుడును, చంద్రుడును, పగలు రాత్రి అను కాలమును చేయుచున్నారు. సరస్వతి యనెడు సుఖమ్నానాడి, సూర్యచంద్రులచేత చేయబడిన దివారాత్రిస్వరూపమైన కాలమును భక్షించునది. ఇది రహస్యముగా చెప్పబడినది

విశే. సూర్యచంద్రుల గమనకాలము రెండున్నరగడియలచొప్పున అయి దుగడియలనియును, సూర్యగమనము కలిగినకాలము పగలనియును, చంద్రగమనము కలిగినకాలము రాత్రియనియును చెప్పబడుచున్నది. వ్యావహారికులు సూచించుచున్నది (పగలును రాత్రియును గలది) నందు యోగులకు పండ్రెండు పగళ్లుపండ్రెండురాత్రులు అను కాలవికారము ప్రవర్తితమగుచున్నది. ఈవిధమగు కాలనిర్ణయముచేత జీవులకు ఆయుఃప్రమాణము కలుగుచున్నది. సుఖమ్నా మార్గముచేత వాయువు బ్రహ్మరంధ్రమందు సంచరించునపుడు, పగలు రాత్రి అను కాలము కలుగలేనందున, సుఖమ్నా కాలమును భక్షించునది యగుచున్నది. అని చెప్పబడినది. బ్రహ్మరంధ్రమునందు వాయువు పొందుచున్నంతవఱకు ఆయుర్వృద్ధి కలుగుచున్నది. సమాధిని అభ్యసించిన యోగి, మరణకాలమును ముందుగనే తెలిసికొని, వాయువును బ్రహ్మరంధ్రమందు నిలిపి, మృత్యువును జయించుచున్నాడు. ఆతఁడు స్వేచ్ఛానుసరణముగ శరీరమును విడుచుచున్నాడు.

శ్లో. ద్వాసప్తతిసహస్రాణి నాడీద్వారాణి పంచరే,
సుఖమ్నా శాంభవీశక్తిః శేషా స్వేవ నిరర్థకా. 18

టీక. పంచరే = పంచముకలు నాడులు అనువానిచేత నిర్మింపబడిన శరీరపంజరమునందు, ద్వాసప్తతి సహస్రాణి నాడీద్వారాణి = వాయుప్రసరణమునకు అవకాశముగలిగిన నాడీమార్గములు డెబ్బది రెండువేలు, (నగరి = కలపు. శేషా = వానియందు,) సుఖమ్నా = సుఖస్వతి యనెడు మధ్యనాడి, శాంభవీశక్తిః = సుఖప్రదమైన ఈశ్వర సాక్షాత్కారము కలుగఁజేయుశక్తిగలది. శేషా = తక్కిన ఇదాపింగళాది నాడులు, నిరర్థకాభివృద్ధియముగ ప్రయోజనము లేనివేను.

తా. ఎముకలు, నాడులు అనువానిచేత నిర్మింపబడిన శరీరపంజరమునందు వాయుప్రసరణమునకు అవకాశము గలిగిననాడీ మార్గములు డెబ్బదిరెండువేలు కలవు. వానియందు, సుఖమ్నా యనెడు మధ్యనాడి, సుఖప్రదమైన ఈశ్వర (ఆత్మ) సాక్షాత్కారమును కలుగఁజేయుశక్తిగలది. తక్కిన ఇదాపింగళాదినాడులు నిశ్చయముగ ప్రయోజనము లేనివేను.

విశే. భక్తులకు, శం = సుఖము, భవతి = కలుగుచున్నది. లేక, శం = సుఖస్వరూపమై, భవతి = ఉన్నది. శంభువును ధ్యానముచేత పొందింపఁజేయునది. అనఁగా. ధ్యానముచేత ఆత్మసాక్షాత్కారమును కలిగించునది.

శ్లో. వాయుః పరిచితో యస్తా దగ్ని నాసహ కుండలీమ్,
బోధయిత్వా సుఖమ్నాయాం ప్రవిశే దనిరోధతః. 19

టీక. యస్తాత్ పరిచితో వాయుః కస్తాత్ = ఎందుచేత వాయువు అభ్యస్తమైనదో అందుచేత, అనఁగా, వాయువు అభ్యస్తమైనదగుటచేత, అగ్ని నాసహ = జతరాగ్నితో, కుండలీమ్ = కుండలీశక్తిని, బోధయిత్వా = మేలుకొలిపి, సుఖమ్నా రూం = సుఖమ్నానాడియందు, అనిరోధతః = నిరోధము (అడ్డు) లేకుండ, ప్రవిశేత్ = ప్రవేశించును.

తా. వాయువు అభ్యస్తమైనదగుటచేత, జతరాగ్నితో కుండలీశక్తిని మేలుకొలిపి, సుఖమ్నానాడియందు (ఆవాయువు) అడ్డులేకుండ ప్రవేశించును.

విశే. వాయువు సరస్వతి యనెడు సుఖమ్నాయందు ప్రసరించు నిమిత్తము, తదభ్యాస మవశ్యముగ సలుపవలయును.

శ్లో. సుఖమ్నా వాహిని ప్రాణే సిద్ధ్యత్యేవ మనోన్తనీ,
అన్యథా త్వితథాభ్యాసాః ప్రయాసాయైవ యోగినామ్. 20

టీక. ప్రాణే = ప్రాణవాయువు, సుఖమ్నా వాహిని (సతి) = సుఖమ్నాయందు ప్రవేశించునప్పుడు, మనోన్తనీ = ఉత్తన్యవస్థ, సిద్ధ్యత్యేవ = నిశ్చయముగ సిద్ధించును. అన్యథా = ప్రాణవాయువు సుఖమ్నాయందు ప్రవేశించనియెడల, ఇతరాభ్యాసాః = సుఖమ్నా తక్కిన ఇతరాభ్యాసములు, యోగినామ్ = యోగాభ్యాసకులకు, ప్రయాసాయైవ = కేవలము ప్రయాసముకొఱకే, (భవంతి = అగును.)

తా. ప్రాణవాయువు సుఖమ్నాయందు ప్రవేశించునప్పుడు, ఉత్తన్యవస్థ నిశ్చయముగ సిద్ధించును. ప్రాణవాయువు సుఖమ్నాయందు ప్రవేశించనియెడల సుఖమ్నాకు తక్కిన ఇతరాభ్యాసములు, యోగాభ్యాసకులకు కేవలము ప్రయాసముకొఱకే అగును.

శ్లో. పవనో బధ్యతే యేన మనస్తే నైవ బధ్యతే,
మనశ్చ బధ్యతే యేన పవనస్తేన బధ్యతే. 21

టీక. యేన = ఏయోగిచేత, ధవనఃబధ్యతే = ప్రాణవాయువు బంధింపఁబడుచున్నదో, లేనై న(యోగిచేత) = ఆయోగిచేతనే, మనఃబధ్యతే = మనస్సుకూడ బంధింపఁబడుచున్నది. యేన = ఏయోగిచేత, మనఃవ = మనస్సు, బధ్యతే = బంధింపఁబడుచున్నదో, లేన(యోగిచేత) = ఆయోగిచేతనే, ధవనః = ప్రాణవాయువు, బధ్యతే = బంధింపఁబడుచున్నది.

తా. ఏయోగిచేత ప్రాణవాయువు బంధింపఁబడుచున్నదో, ఆయోగిచేత మనస్సుకూడ బంధింపఁబడుచున్నది. ఏయోగిచేత మనస్సు బంధింపఁబడుచున్నదో, ఆయోగిచేత ప్రాణవాయువుకూడ బంధింపఁబడుచున్నది.

విశే. మనస్సు, ప్రాణము అను నీ రెండింటియందు ఒకదానిని బంధించినయెడల రెండవదికూడ బంధింపఁబడుచున్నది. ✓

శ్లో. హేతుద్వయంతు చిత్తస్య వాసనా చ సమీరణః,
తయో ర్విసప్త ఏకస్మిన్ స్తా ద్వా వపి వినశ్యతః. 22

టీక. చిత్తస్య = చిత్తముచేతనర్థించుటగా, వాసనా = భావనయనుపేరుగల జన్మాంతరసంస్కారము, సమీరణః = ప్రాణవాయువు (అవు), హేతుద్వయం = కారణయోగము (రెండు కారణములు), అస్తి = కలదు. తయోః = దానియందు, ఏకస్మిన్ విసప్తే (సతి) = ఒక్కటివస్తమైనయెడల, ద్వావపి = అవిరెండును, వినశ్యతః = నశించుచున్నది.

విశే. వాసనక్షయమైనయెడల వాయువు, చిత్తము అనునవిరెండును క్షయమగును. వాయువు క్షయమైనయెడల చిత్తము, వాసన అనునవిరెండును క్షయమగును. చిత్తము నశించినయెడల వాయువు, వాసన అనునవిరెండును నశించును. యోగవాసిష్ఠమునందు, 'ద్వే బీజే రామచిత్తస్య ప్రాణస్పందనవాసనే, ఏకస్మింశ్చ తయో ర్నష్టే క్షీప్రం ద్వేపి వినశ్యతః.' హే! రామా! చిత్తమునకు ప్రాణస్పందనము, (సంచారము-చలనము) వాసన, అనునవిరెండును బీజములు. అనఁగా కారణములు. ఆకారణములు రెండింటిలో నొకటి నశించినయెడల, రెండును క్షీప్రముగ నశించును. అని చెప్పఁబడియున్నది. ఆయోగవాసిష్ఠమందే "యావద్విలీనం సమనో నతావత్ వాసనాక్షయః, సక్షీణా వాసనా యావచ్చిత్తం తావన్న శామ్యతి. నయావద్యాతి విజ్ఞానం నతావచ్చిత్తోపశమః, యావన్న చిత్తోపశమే నతావత్తత్త్వవేదనమ్. యావన్న వాసనానాశ స్తావత్తత్త్వాగమః కుతః, యావన్న తత్త్వసంప్రాప్తి ర్నతావత్ వాసనాక్షయః. తత్త్వజ్ఞానం మనోనాశో వాసనాక్షయ ఏవచ, విభః కారణతాం గత్వా దుస్సాధ్యాని స్థితాన్యతః. త్రయపతే సమం యావన్న త్వభ్యస్తాముహుర్ముహూః, తావన్న తత్త్వసంప్రాప్తి ర్భవత్యపి సమాశ్రితే." మనస్సు లయముకానంతవఱకు వాసన నశింపదు. వాసన నశింపనంతవఱకు చిత్తము శమింపదు. చిత్తోపశమనము కానంతదనుక విజ్ఞానము కలుగదు. చిత్తోపశమనము కలుగునంతదనుక అనఁగా వాసన నశింపనంతదనుక, విజ్ఞానము (తత్త్వజ్ఞానము) ఎట్లు కలు

గును? తత్త్వజ్ఞానము కలుగనంతదనుక వాసనాక్షయము కలుగదు. అందువలన విజ్ఞానము, మనోనాశము, వాసనాక్షయము అనునవి మూఁడును పరస్పరము కారణత్వస్థితినిబొంది యసాధ్యములై యున్నవి. కాబట్టి ఈమూఁడును ఎంతవఱకు సమరీతిగ పడేపడే అభ్యసింపఁబడకుండయుండునో, అంతవఱకు ఆశ్రయింపఁబడఁదగిన వీనివలన విజ్ఞానము సంప్రాప్తమగుటకు సాధ్యముకానేరదు. అని చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో. మనో యత్ర విలీయేత పవన స్తత్ర లీయతే,
పవనో లీయతే యత్ర మనస్తత్ర విలీయతే. 23

టీక. యత్ర = దేనియందు, మనః = మనస్సు, విలీయేత = లయముకెందునో, కత్ర = దానియందు, పవనః = ప్రాణవాయువు, లీయతే = లయమునుకెందును. యత్ర = దేనియందు, పవనః = ప్రాణవాయువు, లీయతే = లయమును కెందునో, కత్ర = దానియందు, మనః = మనస్సు, విలీయతే = లీనమగును.

తా. దేనియందు మనస్సు లీనమగునో, దానియందు ప్రాణవాయువు లీనమగును. దేనియందు ప్రాణవాయువు లీనమగునో, దానియందు మనస్సు లీనమగును.

శ్లో. దుగ్ధాంబువ త్సప్తిళితా ఉభౌ తౌ
తుల్యక్రియా మానసమూరుతౌ హి,
యతో మరుస్తత్ర మనఃప్రవృత్తిః
యతో మనస్తత్ర మరుత్ప్రవృత్తిః. 24

టీక. యతః = దేనియందు, మరుత్ = వాయువు (ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నదో), కత్ర = దానియందు, మనఃప్రవృత్తిః = మనస్సుయొక్క ప్రవృత్తి (భవతి = కలుగుచున్నది). యతః = దేనియందు, మనః = మనస్సు (ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నదో), కత్ర = దానియందు, మరుత్ప్రవృత్తిః = ప్రాణవాయువుయొక్క సంచారము (భవతి = కలుగుచున్నది). దుగ్ధాంబువల్ = క్షీరనీరములవలె, సప్తిళితౌ = చక్కగా కలిసివై, తౌమానసమూరుతౌ ఉభౌ = ఆమనస్సు ప్రాణము అనునవిరెండును, తుల్యక్రియాహి = సమమైన క్రియలుగలవియై (భవతః = ఉన్నవి).

తా. దేనియందు వాయువు ప్రవర్తించుచున్నదో, దానియందు మనస్సు యొక్క ప్రవృత్తి కలుగుచున్నది. దేనియందు మనస్సు ప్రవర్తించుచున్నదో, దానియందు ప్రాణవాయువుయొక్క సంచారము కలుగుచున్నది. మనస్సు ప్రాణవాయువు అనునవిరెండును క్షీరనీరములవలె చక్కగా కలిసివై, సమమైనక్రియలు గలవై ఉన్నవి.

విశే. యోగవాసిష్ఠమందు, “అవినాభావినీ నిత్యం జంతూనాం ప్రాణచేతసీ, కుసుమామోదవన్తిశ్రే తిలతైల ఇవస్థితే. కురుతత్స వినాశేన కార్యం మోక్షాభ్యముత్తమమ్.” ప్రాణులకు, ప్రాణము చిత్తము అనునవిరెండును అవినాభావనములు. అనఁగా ఎల్లప్పుడును ఒకదానినొకటి ఎడఁబాయకుండ ఉండునవి. అవి పుష్పమును వాసనయునుబోలె, తిలలును తైలమునువలె చేరియుండి, వినాశముచేత మోక్షమనెడి ఉత్తమకార్యమును చేయుచున్నవి. అని చెప్పబడియున్నది.

శ్లో. తత్రేకనాశా దపరస్యనాశ ఏకప్రవృత్తే రపరప్రవృత్తిః, అధ్వస్తయో శ్చేంద్రియవర్గవృత్తిః ప్రధ్వస్తయో ర్త్వక్షపదస్యసిద్ధిః. 25

టీక. తత్ర = మనస్సును ప్రాణమును అనువానియందు, ఏకనాశాత్ = ఒకదానియొక్క నాశముచేత, అపరస్యనాశః = రెండవదానియొక్క నాశమును, ఏకప్రవృత్తే = ఒకదానియొక్క వ్యాపారముచేత, అపరప్రవృత్తిః = తక్కినదానియొక్క వ్యాపారమును, (భవతి = కలుగుచున్నది.) (తయోః) అధ్వస్తయోః = ఆరెండును లయముకాక పోవుటవలన, ఇంద్రియవర్గవృత్తిశ్చ = ఇంద్రియసమూహములు తమతమ వ్యాపారములయందు ప్రవర్తించుటయును, (తయోః) ప్రధ్వస్తయోః = ఆరెండును లయమగుటవలన, మోక్షపదస్య సిద్ధిః = మోక్షపదసిద్ధియును (స్వాత్ = కలుగును).

తా. మనస్సును ప్రాణమును అనువానియందు ఒక్కదానియొక్క నాశముచేత రెండవదానియొక్క నాశమును, ఒక్కదానియొక్క వ్యాపారముచేత తక్కినదానియొక్క వ్యాపారమును కలుగుచున్నది. మనస్సు ప్రాణము అనునవిరెండును లయము కాకపోవుటవలన ఇంద్రియ సమూహముల ప్రవృత్తియును, ఆరెండును లయమగుటవలన మోక్షపదసిద్ధి (ప్రాప్తి)యును కలుగును. మనస్సును ప్రాణమును లయమగునపుడు పురుషుడు స్వరూపస్థితిని బొందుచున్నాడు.

విశే. యోగబీజమందు, “తత్రాపి సాధ్యః పవనస్యనాశః షడంగయోగాధినిషేవణేన, మనోవినాశస్తు గురోఃప్రసాదాన్ని మేషమాత్రేణ సుసాధ్యవవ.” ప్రాణము, మనస్సు అనువానియందు, ప్రాణముయొక్క నాశము, ఆసనాది ఆఘాతంగములచేత నొప్పియుండు యోగముయొక్క అభ్యాసమువలన సాధింపఁదగినది. మనోవినాశము గురుప్రసాదమువలన క్షణమాత్రమున సాధింపఁదగినది అగును. అని చెప్పబడి యున్నది.

శ్లో. రసస్య మనసశ్చైవ చంచలత్వం స్వభావతః, రసోబద్ధో మనోబద్ధం కిం నసిద్ధ్యతి భూతలే. 26

టీక. రసస్య = పాదరసమునకును, మనసశ్చైవ = మనస్సునకును, స్వభావతః = నైసర్గికముగ, చంచలత్వం = చలనత్వము, (అస్తి = కలదు). రసోబద్ధః (చేత్) = రసము బంధింపఁబడినయెడలను, మనోబద్ధం (చేత్) = మనస్సు బంధింపఁబడినయెడలను, భూతలే = భూమియందు, కిం నసిద్ధ్యతి = ఏది సిద్ధింపదు?

తా. పాదరసమునకును, మనస్సునకును, నైసర్గికముగ చలనత్వము గలదు.

రసము బంధింపఁబడినయెడలను, మనస్సు బంధింపఁబడినయెడలను భూమియందు ఏదిసిద్ధింపదు? అనఁగా అన్నియును సిద్ధించును.

శ్లో. మూర్ఛితో హరతే వ్యాధీన్ మృతో జీవయతి స్వయమ్, బద్ధః భేదరతాం ధత్తే రసో వాయశ్చ పార్వతి. 27

టీక. (హ) పార్వతి = ఓపార్వతీ, రసోవాయశ్చ = రసమును, వాయువును, మూర్ఛితః (చేత్) = మూర్ఛితమైనయెడల, వ్యాధీన్ = వ్యాధులను, హరతే = హరించును. (స్వయమ్) మృతః (చేత్) = అవి స్వయముగ మృతమైనయెడల, (అన్యాన్ = వరులను) జీవయతి = జీవింపఁ జేయును బద్ధః (చేత్) = అవి బద్ధమైనయెడల, భేదరతాం = ఆకాశమందు సంచరించుటకు దగినసామర్థ్యమును, ధత్తే = కలుగఁజేయును.

తా. హే పార్వతీ! ఓషధివిశేషముల సంయోగమువలన రసమును, కుంభకాభ్యాసమువలన ప్రాణవాయువును మూర్ఛితమైనయెడల వ్యాధులను హరించును. అవి స్వయముగ మృతమైనయెడల వరులను జీవింపఁజేయును. అవి బద్ధమైనయెడల ఆకాశమందు సంచరించుటకు దగినసామర్థ్యమును కలుగఁజేయును.

విశే. ఓషధివిశేషముల సంయోగమువలన చంచలము నివృత్తియైన రసమును, కుంభకాంతమునందు రేచకనివృత్తిగనిన ప్రాణవాయువును మూర్ఛితమని చెప్పబడును. భస్తమైనరసమును, బ్రహ్మరంధ్రమందు లీనమైన ప్రాణవాయువును మృతమని చెప్పబడును. క్రియావిశేషములచేత గుళికాకారముగ జేయఁబడిన రసమును, ధారణావిశేషముచేత భ్రూమధ్యమందు ధారణముచేయఁబడిన ప్రాణవాయువును బద్ధమని చెప్పబడును.

గోరక్షశతకమునందు, “శ్లో. యద్భిన్నాంజన పుంజసద్భృశమిదం వృత్తం భ్రువోరంతరే, తత్త్వంవాయుమయం పకారసహితం తత్రేశ్వరోదేవతా, ప్రాణం తత్ర విలాప్య పంచఘటికం చిత్తాన్వితం ధారయేత్, ఏహం భేగమనం కరోతి యమినాం స్యా ద్వాయునాధారణా.” వాయురూపమున పకారసహితత్వము అనఁగా, ప్రాణము, భ్రూమధ్యాకాశమందు మర్దించి చేయఁబడిన అంజనపుగుళికవలె గోళాకారముగ నొప్పుచున్నయది. ఆతత్త్వమునకు ఈశ్వరుడు దేవత. ఆఈశ్వరతత్త్వమందు ప్రాణమును చిత్తసహితముగ లయమొనర్చి అయిదు ఘడియలవఱకు ధారణము చేయుయోగి ఆకాశగమనమును బొందుచున్నాడు. అని చెప్పబడి యున్నది.

శ్లో. మనస్త్వైర్యే స్థిరోవాయు స్తతోబిందుః స్థిరోభవేత్, బిందుస్త్వైర్యా త్సదాసత్త్వం పిండస్త్వైర్యం ప్రజాయతే. 28

టీక. మనస్త్వైర్యే = మనస్సు స్థిరమైనయెడల, వాయుః = వాయువు, స్థిరః (భవతి) = స్థిరమగును. తతః = అందువలన, బిందుః = తక్కువ (వీర్యము), స్థిరోభవేత్ = స్థిరమగును. బిందుస్త్వైర్యాత్ = వీర్యస్థైర్యము

మువలన, నదా=ఎల్లప్పుడును, సత్త్వం=బలమును, పిండస్థైర్యం=పిండ(దేహ) స్థైర్యమును, ప్రకాయితే
=కలుగును.

తా. మనస్సు స్థిరమైనయెడల ప్రాణవాయువు స్థిరమగును. ప్రాణవాయువు స్థిరమైనయెడల బిందువు స్థిరమగును. బిందువు స్థిరమైనయెడల బలముకలుగును. దాన పిండ(దేహము)మునకు స్థిరము కలుగును.

శ్లో. ఇంద్రియాణాం మనోనాథో మనోనాథస్త మారుతః,
మారుతస్య లయోనాథో స లయో నాద మాశ్రితః.

29

టీక. ఇంద్రియాణాం = శ్రీతాది ఇంద్రియములకు, మనః = మనస్సు, నాథః=నాథుడు, అనఁగా ప్రవర్తింపజేయునది. మనోనాథస్త = మనస్సును ప్రవర్తింపజేయునది, మారుతః=ప్రాణ వాయువు, మారుతస్య=ప్రాణవాయువునకు, నాథః=కానకర్త, లయః=మనోలయము. సలయః=ఆమ నోలయము, నాదమాశ్రితః=నాదమును ఆశ్రయించియున్నది.

తా. శ్రీతాది ఇంద్రియములకు మనస్సు అంతఃకరణము నాథుడు. మన స్సునకు నాథుడు అనఁగా, మనస్సును ప్రవర్తింపజేయునది ప్రాణవాయువు. ప్రాణవాయువునకు శాసనకర్త మనోలయము. ఆమనోలయము నాదమును ఆశ్ర యించియున్నది. అనఁగా, నాదమందు మనస్సు లయ మగుచున్నది.

శ్లో. సోఽయమే వాస్తు మోక్షాభ్యో మాస్తువాఽపి మతాంతరే,
మనఃప్రాణలయే కశ్చిదానందః సంప్రవర్తతే.

30

టీక. సోఽయమే = ఆమనోలయమే, మోక్షాభ్యః=మోక్షమును పేరుగలది, అస్తు=అగును గాక. అపిమతాంతరే=మతాంతరమునందు, మాస్తువా=కాకపోవునుగాక. మనఃప్రాణలయే=మనస్సు ప్రాణము అనునదిరెండును లయమైనయెడ, కశ్చిదానందః = ఒకానొకవిధమగు ఆకథనీయమైన ఆనం దము, సంప్రవర్తతే=చక్కగ ప్రవర్తిల్లుచున్నది.

తా. ఆ మనోలయమే మోక్షమును పేరుగలది అగునుగాక! మతాంతరము నందు కాకపోవునుగాక! మనస్సు ప్రాణము అనునవి రెండును లయమైనయెడ, ఒకానొక విధమగు ఆకథనీయమైన ఆనందము చక్కగా ప్రవర్తిల్లుచున్నది. (ఆ అనిర్వచనీయానందము ప్రకటమైనపుడు జీవన్ముక్తిరూపమగు సుఖము అవశ్యము కలుగుచున్నది.)

విశే. చిత్తలయము సుషుప్తియందుకూడ కలిగి, యొకానొకవిధమగు అని ర్వాచ్యానందము కలుగుచున్నది; గనుక అయ్యది మోక్షమునుటకు వలనుపడదు అని కొందఱు చెప్పుదురు; కాని అట్లు చెప్పుటకు వలనుపడదు. ఎందువల్లననఁగా, పైని చెప్పిన శ్లోకమునందు, “దేనియందు చిత్తము ప్రవర్తించునో, దానియందు ప్రాణము ప్రవర్తించును.” అని చెప్పబడినవిధమున, సుషుప్తియందలి చిత్తలయ మునందు ప్రాణము ప్రవర్తింపక యథారూపమున ప్రవర్తిల్లుచున్నది. అందువలన

సుషుప్తియందు చిత్తము లయముజెందుననుటకు వలనుపడదు. మూర్ఛజెందునని చెప్పవలయును. కాబట్టి సుషుప్తియందు చిత్తము మూర్ఛను జెందునుగాని లయమును జెందదు.

శ్లో. ప్రసప్త శ్వాస నిశ్వాస ప్రధస్త విషయగ్రహః,
నిశ్చేష్టో నిర్వికారశ్చ లయో జయతి యోగినామ్.

31

టీక. ప్రసప్త శ్వాస నిశ్వాసః = నప్తముజెందిన శ్వాసనిశ్వాసములు గలదియును, ప్రధస్త విషయగ్రహః=నశించిన శబ్దాదివిషయగ్రహము గలదియును, నిశ్చేష్టః=నివ ర్తియైన శరీరచేష్టలు గలదియును, నిర్వికారశ్చ=నిర్గతమైన అంతఃకరణప్రవృత్తిగలదియును అగు, లయః=లయము, అనఁగా, ధ్యానయోగ్యమగు వస్తువుయొక్క ఆకారము అంతఃకరణమునందు ప్రవృత్తమగునది, యోగినామ్= యోగులకు, జయతి=సర్వోత్కృష్టమైనది అగుచున్నది. అనఁగా, అన్నిటికంటెను శ్రేష్ఠమైనది అగు చున్నది.

తా. నప్తము జెందిన శ్వాసనిశ్వాసములు గలది (బైటనుండెడివాయువును శరీరములోన ప్రవేశింపజేయునది శ్వాసము. శరీరములోనుండు వాయువును బైట జేర్చునది నిశ్వాసము. ఈ రెండును నప్తముజెందినది) యును, నశించినాశ్చేష్టాది విషయగ్రహముగలదియును, నివర్తియైన శరీరక్రియాలోపములగు చేష్టలు గలదియును, నిర్గతమైన అంతఃకరణక్రియారూపములగు వికారములు గలదియును అగు. లయము అనఁగా, ధ్యానయోగ్యమగు వస్తువుయొక్క ఆకారము అంతః కరణమునందు ప్రవృత్తమగునది; యోగులకు సర్వోత్కృష్టమైనది అగుచున్నది.

శ్లో. ఉచ్ఛిన్న సర్వసంకల్పో నిశ్చేషాశేషచేష్టితః,
స్వావగమ్యో లయః కోఽపి జాయతే వాగగోచరః.

32

టీక. ఉచ్ఛిన్న సర్వసంకల్పః = మనోపరిణామరూపములగు సంపూర్ణసంకల్పములు ప్రసప్త మైనదియును, నిశ్చేషాశేషచేష్టితః = శరీరక్రియారూపములగు సంపూర్ణచేష్టలు ఉడిగినది, అనఁగా, కరచరణాద్యవయవవ్యాపారవిప్రుత్తి గలదియును, స్వావగమ్యః=స్వామభవముచేత తెలిసికొనఁదగినది యును, వాగగోచరః = వాక్కునకు తెలియరానిదియును, అగు, కోఽపి = యొకానొకవిధమైన, లయః=లయము, (యోగినామ్=యోగులకు) జాయతే=కలుగుచున్నది.

తా. మనోపరిణామరూపములగు సకలసంకల్పములు ప్రసప్తమైనదియును, శరీరక్రియారూపములగు సకలచేష్టలు (కరచరణాద్యవయవవ్యాపారములు) నివృత్తిగలదియును, స్వామభవముచేతనే తెలిసికొనఁదగినదియును, అనఁగా, అన్యులచేతఁ దెలియ శక్యముకానిదియును, వాక్కునకు అగోచరమైనదియును అగు, ఒకానొకవిధమైన లయము యోగులకు కలుగుచున్నది.

శ్లో. యత్ర దృష్టి ర్లయ స్తత్ర భూతేంద్రియసనాతనీ,
సాశక్తి ర్భివభూతానాం ద్వే అలక్ష్యే లయం గతే.

33

టీక. యత్ర = వివిషయమందు (ఏబ్రహ్మరూపవిషయమందు), దృష్టిః = అంతఃకరణప్రవృత్తి రూపమగుదృష్టి (భవత్ = కలుగునో), తత్ర = దానియందు, లయః = లయము (భవతి = కలుగుచున్నది). భూతేంద్రియ సహకరి = పృథివ్యాది పంచభూతములను, శ్రోత్రాదిసర్వేంద్రియములను, శాశ్వతముగా తనయందు గలదియును, అనఁగా, అవిద్యయును, జీవభూతానాం = ప్రాణులయొక్క, సాశక్తిః = ఆప్రసిద్ధ మైన శక్తియనిడివిద్యయును, ఏవ, ద్వే = రెండును (యోగినామ్ = యోగులకు), ఆలక్ష్యే = గుర్తింప శక్యము గాని బ్రహ్మమునందు, లయంగలే = లయమును జెందునది (భవతః = అగును).

తా. ఏబ్రహ్మరూప విషయమందు అంతఃకరణప్రవృత్తి రూపమగు దృష్టి కలుగునో, దానియందు లయము కలుగుచున్నది. పృథివ్యాదిపంచభూతములను, శ్రోత్రాది సర్వేంద్రియములను శాశ్వతముగా గలదియగు అవిద్యను, ప్రాణులయొక్క ఆప్రసిద్ధమైన శక్తియనెడి విద్యయును, అనునవిరెండును యోగులకు, గుర్తింప శక్యముగాని బ్రహ్మమునందు లయమును జెందునది అగును.

విశే. సత్కార్యవాదమందు, అవిద్యయందు భూతేంద్రియ వ్యాపారము లుండుటవలన, భూతములను, ఇంద్రియములను శాశ్వతముగా గలది అని చెప్పబడి యున్నది.

శ్లో. లయోలయ ఇతిప్రాహుః కీదృశం లయ లక్షణమ్,

అపునర్వాసనోఽస్థానా ల్లయో విషయ విస్తృతిః.

34

టీక. లయోలయ ఇతి (జనాః) ప్రాహుః = లయము లయములనిలోకులుచెప్పుచున్నారు. లయ లక్షణమ్ = లయముయొక్క లక్షణము, కీదృశమ్ = ఎటువంటిది. అనఁగా, అపునర్వాసనోఽస్థానాల్ = మఱి నానన కలుగనందువలన, విషయవిస్తృతిః = శబ్దాదివిషయములనుగాని, ధ్యేయాకారవిషయములను గాని మఱిచునది, లయః = లయము, (ఇతి = అని, ఉచ్యతే = చెప్పబడును.)

తా. లయము లయము అని లోకులు చెప్పుచున్నారు. లయముయొక్క లక్షణ మెట్టిదనఁగా, మఱిల మనస్సునందు వాసన కలుగనందువలన, శబ్దాది సంపూర్ణ విషయములనుగాని, ధ్యేయాకారవిషయములనుగాని మఱిచునది లయ మని చెప్పబడును.

శ్లో. వేదశాస్త్రపురాణాని సామాన్యగణికా ఇవ,

ఏకైవ శాంభవీముద్రా గుప్తా కులవధూరిత.

35

టీక. వేదశాస్త్రపురాణాని = వేదములును, శాస్త్రములును, పురాణములును, సామాన్యగణికా ఇవ = అందఱివలనఁ దెలియఁదగినవిగా నుండుటవలన వేశ్యులవంటివి. ఏకాశాంభవీముద్రానివ = ఒక్క శాంభవీముద్రమాత్రమే, పురుషశ్రేష్ఠులచే తెలియఁదగినదిగా నుండుటవలన, కులవధూరిత = కుల శ్రీవలె, గుప్తా = రహస్యమైనదిగ నున్నది.

తా. నాలుగువేదములును, ఆయుశాస్త్రములును, పదునెనిమిది పురాణములును, సర్వజన సామాన్యములు. అనఁగా, అందఱివలనఁ దెలియఁదగినవిగా నుం

డుటవలన అవి వేశ్యులవలె సామాన్యములుగ నొప్పుచున్నవి ఒక్క శాంభవీముద్ర మాత్రమే, పురుషశ్రేష్ఠులచే తెలియఁదగినదై, కులవధువు (స్త్రీ)వలె రహస్యమైనదిగ నున్నది.

శాంభవీముద్రా ప్రభావము. ౨౭

భూమిక. చిత్తలయమును కలుగఁజేయు ప్రాణలయమునకు సాధన స్వరూపములైన ముద్రలను చెప్పనెంచి, ముందు శాంభవీముద్రనుగూర్చి చెప్పుచున్నారు. —

శ్లో. అంతర్లక్ష్యం బహిర్లక్ష్యే ర్నిమేషోన్వేషవర్జితా,

ఏషా సా శాంభవీముద్రా వేదశాస్త్రేషు గోపితా.

36

టీక. అంతః = శరీరము లోపలనుండు ఆధారాది బ్రహ్మరంధ్రపర్యంతముగల చక్రములలో తనభిష్టమైన చక్రమందు, లక్ష్యం = అంతఃకరణప్రవృత్తి (దృష్టి)యును, బహిః = శరీరమునకు వెలుపటి ప్రదేశమందు, నిమేషోన్వేషవిర్జితా = ఆపుపాటులేని, అనఁగా, కన్నులుమూయుటయును, తెలుదుటయునులేని, దృష్టిః = చూపునుగల, ఏషా = ఇది, శాంభవీముద్రా (ఇతి) = శాంభవీముద్ర అని, ఉచ్యతే = చెప్పబడును. సా = అది, వేదశాస్త్రేషు = వేదశాస్త్రములయందుకూడ, గోపితా = రక్షింపబడునట్టిదై యున్నది.

తా. శరీరములోపలనుండు ఆధారాది బ్రహ్మరంధ్రము పర్యంతముగల చక్రములలో తనకభిష్టమైన చక్రమందు లక్ష్యము (అంతఃకరణ ప్రవృత్తియు)ను, శరీరమునకు వెలుపటి ప్రదేశమందు కంటితెప్పలయొక్క సంయోగ వియోగములు లేని దృష్టియును లేనిది శాంభవీముద్ర అని చెప్పబడుచున్నది. (ఈముద్రవలన ఈశ్వరావిర్భావము గలుగుచున్నది. కాబట్టి ఇది, ఋగ్వేదాది వేదములయందును, సాంఖ్యపాతంజలాది శాస్త్రములయందును, రహస్యముగ రక్షింపబడుచున్నది.

విశే. చిత్తమునందు, ధ్యేయవస్తువుయొక్క ఆకారము ఆవేశమైనప్పుడు, నిమేషరహితమైనచూపు కలుగుచున్నది.

శాంభవీముద్రా లక్షణము. ౨౮

భూమిక. శాంభవీముద్రను వర్ణించుచున్నారు —

శ్లో. అంతర్లక్ష్యవిలీనచిత్తవనో యోగీ యదావర్తతే

దృష్ట్యా నిశ్చలతారయా బహిరథః పశ్యన్తపశ్యన్తపి,

ముద్రేయం ఖలు శాంభవీ భవతి సా లభ్యాప్రసాదాద్ధురోః

శూన్యాశూన్య విలక్షణం స్ఫురతి తత్తత్త్వంపరం శాంభవమ్.

37

టీక. యదా = ఎప్పుడు, అంతః = అనాహతః ద్వాపలలోనుండు పగుశ్వరాదులయందు గాని, లేక, తత్త్వస్యాదిమహావాక్యములకు లక్ష్యమైన జీవేశ్వరాభిన్న “అహంబ్రహ్మశ్మి” అగు

వాక్యార్థమైన బ్రహ్మమునందుగాని, లక్ష్మ్య = లక్ష్మ్యమునందు, విలీనచిత్తవనః = విశేషముగ లీనమైన చిత్తవనములుగలవాడై, యః = ఏయోగి, వర్తతే = ఉండునో, (సః = ఆయోగి) నిశ్చలతారయా = చలించని కంటిపాపలుగలిగిన, దృష్ట్యా = దృష్టిచేత, బహిఃఅధః = బాహ్యముయొక్క బాహ్యీ ప్రపంచమును, బాహ్యన్నపి = చూచుచుండినను, అవశ్యన్ (అస్తే) = బాహ్యవిషయములను చూడని వానివలెనే యుండును. ఇయంముద్రా = ఈముద్ర, శాంభవీఖలుభవతి = శాంభవీముద్రయగును. సా = అది, గురోః = గురువుయొక్క, ప్రసాదాత్ = కటాక్షముచేత, లభా = పొందఁబడినదైన యెడ, తత్ = ఆ, శూన్యాశూన్యవిలక్షణమ్ = శూన్యాశూన్యవిలక్షణమైన, కరం = ఉత్కృష్టమైన, శాంభవీతత్త్వం = శాంభవీముద్రవలన దెలియునట్టి శాంభవపదము (ఆత్మతత్త్వము), స్ఫురతి = ప్రతీ తమగుచున్నది.

తా. ఎప్పుడు అనాహతపద్మాదులలోనుండు సగుణేశ్వరారులయందుగాని లేక, తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యములకు లక్ష్మ్యమైనజీవేశ్వరాభిన్న “అహంబ్రహ్మాస్మి” అనెడు వాక్యార్థమైన బ్రహ్మమునందుగాని యొప్పుచుండులక్ష్మ్యమందు, ఏయోగి యుండునో, ఆయోగి, చలించనికంటిపాపలుగలిగినదృష్టిచేతదేహముయొక్క బాహ్య ప్రపంచమును చూచుచుండినను, బాహ్యవిషయములను చూడనివానివలెనే యుండును. ఈవిధమగుముద్ర శాంభవీముద్ర యనఁబడును. ఈ శాంభవీముద్ర గురుకటాక్షముచేత బొందఁబడినదైనయెడ ఆ అనిర్వాచ్యమైన, శూన్యాశూన్యవిలక్షణమైన, ఉత్కృష్టమైన శాంభవీముద్రవలనఁ దెలియునట్టి శాంభవపదము (వాస్తవికమైన తత్త్వము అనఁగా ఆత్మతత్త్వము), నిశ్చయముగ ప్రతీతమగుచున్నది.

విశే. ధ్యేయాకారవృత్తిగలిగి యుండుటవలన శూన్యవిలక్షణమనియును, అంతమందు ఆధ్యేయాకారవృత్తి అభావమగుటవలన అశూన్యవిలక్షణమనియును చెప్పఁబడియున్నది. శాంభవీముద్రయందు భాసమానమైయుండు వాస్తవికతత్త్వము యోగులహృదయమందు ప్రతీతమగుచున్నది. “అంతర్లక్ష్మ్య మనస్య ధీరవిరతం పశ్య స్తుదాసంయమీ, దృష్ట్యన్తేషానిమేషవర్జిత మియం ముద్రాభవేచ్ఛాంభవీ, గుప్తే యం గిరిశేన తంత్రవిదుషా తంత్రేషు తత్త్వార్థినా, మేషాస్యాద్యమినాం మనోలయకరీ ముక్తిప్రదాదుర్లభాం ఊర్ధ్వదృష్టి రథోదృష్టి ఊర్ధ్వవేధో హ్యధశ్శిరాః, రాధాయంత్రవిధానేన జీవన్ముక్తో భవేత్ ఊతా.” అనన్యబుద్ధిగలవాడై, అనఁగా ఆత్మతత్త్వమునందు తక్కు తదన్యవిషయములయందు చిత్తమును బ్రవేశింపఁజేయనివాడై, యోగి ఏకరణముచేత, ఉన్మేషనిమేషములులేక నిరంతరము అంతర్లక్ష్మ్యము (బ్రహ్మము)ను వీక్షింపఁగలుగునో, ఆకరణము శాంభవీముద్ర యనఁబడును. ఇది తంత్రజ్ఞుఁడగు గిరిశునిచేత తంత్రములయందు రక్షితమైయున్నది. ఈతంత్రము (శాంభవీముద్రాకరణము) యోగులకు మనోలయము చేయునదియును, ముక్తిసంగునదియును, దుర్లభమైనదియును నైయున్నది. ఇది తంత్రతత్త్వాభిలాషకులనిమిత్తము చెప్పఁబడినది. ఊర్ధ్వదృష్టియును, అధోదృష్టియును కలిగి, ఊర్ధ్వవేధము,

అధశ్శిరమును కలిగిన రాధాయంత్రవిధానముచేత, యోగి భూమియందు నివసించుచుండువాడైనను, జీవన్ముక్తుడని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. రాధాయంత్రవిధానము గురుముఖముగా దెలియఁదగినది.

శ్లో. శ్రీశాంభవ్యాశ్చ భేదర్యాం అవస్థా ధామభేదతః,
భవే చ్చిత్త లయానందః శూన్యే చిత్సుఖరూపిణి.

38

టీక. శ్రీశాంభవ్యాః భేదర్యాంచ = శ్రీశాంభవీముద్ర, భేదరీముద్ర, అనువానియొక్క, అవస్థాధామభేదతః = అవస్థాస్థానభేదములచేత, శూన్యే = శూన్యమైన అనఁగా, దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదములను, సజాతీయవిజాతీయ స్వగతభేదములునులేని, చిత్సుఖరూపిణి = చిదానందస్వరూపమైన ఆత్మయందు, చిత్తలయానందః = చిత్తలయస్వరూపమైన ఆనందము, భవేత్ = కలుగును.

తా. శాంభవీముద్ర భేదరీముద్ర అనునవి రెండును అవస్థాస్థానములయందు భేదమైయున్నను, భేదశూన్యమైన, అనఁగా, దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛేదములును, సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదములులేని చిదానందస్వరూపమైన ఆత్మయందు చిత్తలయస్వరూపమైన ఆనందము కలుగుచున్నది.

విశే. శాంభవీముద్రకు బాహ్యదృష్టివలన బాహ్యస్థితి (అవస్థ)యును, భేదరీముద్రకు భూమధ్యదృష్టివలన అంతరావస్థయును కలుగుచున్నవి. శాంభవికి స్థానము హృదయభావనము, భేదరీకిస్థానము భూమధ్యము. శాంభవీ భేదరీముద్రలకు, అవస్థాస్థానములనెడు భేదము సాధనాంశమునందే కలదు, కాని, చిత్తలయానందరూపమగు ఫలాంశమందు అభేదము. అనఁగా భేదములేదు.

— ఉన్మనీముద్రాలక్షణము. —

భూమిక. ఉన్మనీముద్రను వర్ణించుచున్నారు.—

శ్లో. తారే బోధితిషి సంయోజ్య కించిదున్నమయే ద్భ్రూవా,
పూర్వయోగం మనోయుంజన్ ఉన్మనీకారకః క్షణాత్.

39

టీక. తారే = కనుగుడ్డును, బోధితిషి = బోధితియందు, అనఁగా, కనుగుడ్డును నాసికాగ్రమందు చేర్చుటవలన కలుగులేజస్సునందు, సంయోజ్య = చేర్చి, భ్రూవా = భ్రుకుటులను, కించిదున్నమయేత్ = కొంచెముమీదికి ఎత్తవలయును. పూర్వయోగం మనః = మున్నుచెప్పిన అంతర్లక్ష్మ్యము, బహిర్దృష్టి అనెడు యోగముతోఁగూడిన మనస్సును (యోగే = యోగమునందు, యుంజన్ = జేర్చువాడగునని, క్షణాత్ = క్షణమాత్రముననే, (యోగీ = యోగి), ఉన్మనీకారకః = ఉన్మన్యవృత్తి శాంభవ్యాదు, (భవతి = అగుచున్నాఁడు.)

తా. కనుగుడ్డును, బోధితియందు, అనఁగా, కనుగుడ్డును నాసికాగ్రమందు చేర్చుటవలనకలుగు లేజస్సునందు, జేర్చి, భ్రుకుటులను కొంచెము మీదికి ఎత్తవలయును. మున్నుచెప్పిన అంతర్లక్ష్మ్యము, బహిర్దృష్టి అనెడు యోగముతోఁ

గూడినమనస్సును, యోగమునందు జేర్చువాడగునేని, యీణమాత్రముననే యోగి ఉన్న న్యవస్థను జెందువాడగుచున్నాడు.

—ॐ ఉన్ననీమద్రాప్తభావము. ॐ—

భూమిక. ఉన్న న్యవస్థ కాక వేటొందు తరణోపాయములేదని చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. కేచిదాగమ జాలేన కేచిన్నిగమ సంకులైః,
కేచిత్తర్కేణముహ్యంతి నైవజానంతి తారకమ్.

40

టీక. కేచిత్ = కొందఱు, అగమజాలేన = శాస్త్రకంఠాది. జాలములచేతను, కేచిత్ = కొందఱు, నిగమసంకులైః = వేదములయందు చెప్పబడిన ఫలములచేతను, కేచిత్ = కొందఱు, తర్కేణ = స్వకల్పితయుక్తి విశేషములచేతను, ముహ్యంతి = మోహితులగుచున్నారు. (కాని, లే = వారు) తారకమ్ = తరణోపాయమైన ఉన్న న్యవస్థను, నైవజానంతి = తెలియనేరకున్నారు.

తా. కొందఱు శాస్త్రతంత్రాదిజాలములచేతను, కొందఱు వేదములయందు చెప్పబడిన ఫలములచేతను, కొందఱు తర్కములను అనగా, స్వకల్పితయుక్తి విశేషములచేతను మోహితులగుచున్నారు, కాని, వారు తరణోపాయమైన ఉన్న న్యవస్థను (తారకమును) తెలిసికొన నేరకున్నారు.

విశే. “అగచ్ఛంతి బుద్ధిమూరోహం త్యక్తా ఏభ్య ఇత్యాగమాః.” వీనిచేత అర్థములు బుద్ధియందు ప్రవిష్టములగుటవలన, అగమములనబడుచున్నవి. ఆ అర్థములు జాలముల(వలల)వలె బంధకములగుచుండుటవలన తత్ఫలములు జాలములని నిరూపించిరి.

శ్లో. అర్థో స్థితితలోచనః స్థిరమనా నాసాగ్రదతేక్షణ
చంద్రార్కావపి లీనతాముపనయన్నిస్పంద భావేన యః,
జ్యోతిరూపమశేషదీపమఖలం దేదీప్యమానం పరం
తత్త్వం తత్పదమేతివస్తుపరమంవాచ్యం కిమత్రాధికమ్.

41

టీక. అర్థో స్థితితలోచనః = సగము తెలిచిన కన్నులుగలవాడై, స్థిరమనా = స్థిరమైన మనస్సు గలవాడై, నాసాగ్రదతేక్షణః = నాసాగ్రమందు చేర్చినచూపుగలవాడై, నిష్పందభావేన = కాయేంద్రియ మనస్సులయొక్క చలనములేని నిష్పందభావముచేత, చంద్రార్కావపి = చంద్రసూర్య నాడులకుకూడ, లీనతాముపనయన్ = లయమొనరించువాడై యుండువాడు, యః = ఎవడో, నః = వాడు, జ్యోతిరూపం = సర్వమును ప్రకాశింపజేయునట్టి జ్యోతిస్వరూపమును, అశేషదీపం = అకాశాదులయొక్క ఉత్పత్తిమూలముగా సర్వకారణమైనదియును, అఖలం = భ్రష్టమైనదియును, దేదీప్యమానం = అతిశయముగ ప్రకాశించునట్టిదియును, అనగా, స్వప్రకాశముగలదియును, పరంతత్త్వం = కాయేంద్రియ మనస్సులకు సాక్షిభూతమైన పరతత్త్వమునైనది, తత్పరమంవస్తుపదం = అసర్వో

త్యుత్పత్తయైన పశుపదమును, అనగా, ఆత్మస్వరూపమును, ఏతి = పొందుచున్నాడు. ఆత్మ = ఈవిషయమందు, అధికమ్ = ఎక్కువగా, కింవాచ్యమ్ = చెప్పవలసినదే మున్ను?

తా. సగము తెలిచిన కన్నులుగలవాడై స్థిరమైనమనస్సు గలవాడై, నాసాగ్రమందు జేర్చిన చూపుగలవాడై, కాయేంద్రియమనస్సులయొక్కచలనములేని నిష్పంద(నిశ్చల)భావముచేత చంద్రసూర్య నాడులనుకూడ లయమొనరించువాడై యుండువాడు ఎవడో, అనగా, కాయేంద్రియ మనస్సులయొక్క నిశ్చలత్వముచేత ప్రాణవాయువుయొక్క గతిని నిరోధించువాడై యుండువాడు ఎవడో, వాడు, సర్వమును ప్రకాశింపజేయునట్టి జ్యోతిస్వరూపమును, అకాశాదులయొక్క ఉత్పత్తిమూలకముగా సర్వకారణమైనదియును, పూర్ణమైనదియును, అతిశయముగ ప్రకాశించునట్టిదియును, అనగా, స్వప్రకాశము గలదియును, కాయేంద్రియ మనస్సులకు సాక్షిభూతమైన పరతత్త్వమునైనది, అసర్వోత్కృష్టమైన పశుపదమును అనగా ఆత్మస్వరూపమును పొందుచున్నాడు. ఈవిషయమందు అధికముగా చెప్పవలసిన దేమున్నది! అనగా, ఉన్న న్యవస్థయందు యోగి సస్వరూపమునందు స్థితుడై యుండును గనుక వేత చెప్పవలయునది ఏమియునులేదని భావము.

విశే. వసిష్ఠులు, “ద్వాదశాంగులపర్యంతే నాసాగ్రే విమలేఽంబరే, సంవిద్య శ్లోకః ప్రశామ్యంతోః ప్రాణస్పందోనిరుధ్యతే” ద్వాదశాంగుల పర్యంతముగల నాసికాగ్రమను నిర్వలాకాశమందు, జ్ఞానము పృష్టి అనునవి రెండును లయమగుటచేత ప్రాణవాయువుయొక్క చలనము నిరుద్ధమగుచున్నది. అని చెప్పియున్నారు.

—ॐ ఉన్ననీభావనా కాలనిర్ణయము. ॐ—

భూమిక. ఉన్న నీభావనకు కాల నిర్ణయము అభావమని చెప్పుచున్నారు —

శ్లో. దివా నపూజయే ల్లింగం రాత్రే చైవ నపూజయేత్,
సర్వదా పూజయే ల్లింగం దివారాత్రి నిరోధతః.

42

టీక. దివా = పగటియందు, అనగా, సూర్యసంచారము గలకాలమందు, లింగం = సర్వకారణమైన ఆత్మరూపకమైన లింగమును, నపూజయేత్ = ప్రాజింప (భావింప) వలదు. రాత్రే చైవ = రాత్రి యందుకూడ అనగా చంద్రసంచారముగల కాలమందుకూడ, నపూజయేత్ = భావింప కూడదు. దివారాత్రినిరోధతః = దివారాత్రులనెదు సూర్యచంద్రనాడులయొక్క నిరోధమువలన, లింగం = ఆత్మస్వరూపమైన లింగమును, సర్వదా = విరంకరమును, ప్రాజయేత్ = ప్రాజింపవలెను.

తా. పగటియందు, అనగా, సూర్యసంచారముగల కాలమందు (పింగళా నాడియందు వాయుసంచారము గలకాలమందు) ఆత్మరూపకమైన లింగమును పూజింపవలదు. రాత్రియందుకూడ అనగా చంద్రసంచారముగల కాలమందు (ఇడా నాడియందు వాయుసంచారము గలకాలమందు) కూడ భావింపకూడదు. (వా

యువు చలించినయెడ చిత్తము కూడ చలించునని చెప్పబడియున్నది, గనుక, సూర్యచంద్ర సంచారమునందు చిత్తస్థైర్యము కలుగదు) దివారాత్మలనెడు సూర్యచంద్రులను (పింగళా ఇడానాడులను) నిరోధించి, ఆత్మస్వరూపమైన లింగమును నిరంతరము పూజింపవలెను.

విశే. “ఏతస్మా దాత్తన ఆకాశ స్సంఘాతః.” ఈ ఆత్మవలన ఆకాశ ముత్పన్నమయ్యెను. అని తైత్తిరీయమందు ఆత్మసర్వకారణమని చెప్పబడుచున్నది.

“ధ్యానోఽహర ఏవాత్మా ధ్యానమస్య మహర్షనమ్, వినాతే నేతరేణాయ మాత్మాలభ్యత ఏవనో.” ధ్యానమే ఆత్మకు ఉపహారము (నైవేద్యము.) ధ్యానమే ఆత్మకు మహర్షనము (మహాపూజ). కాబట్టి అట్టిధ్యానములేనిచో ఆత్మలభింప నేరదు. అనఁగా ఆత్మజ్ఞానము కలుగనేరదు. అని వాసిష్ఠమందు ఆత్మధ్యానమే ఆత్మపూజనమని చెప్పబడియున్నది.

సూర్యుడును చంద్రుడును (పింగళా, ఇడానాడులు) నిరోధమగునెడ ప్రాణవాయువు సుషుమ్నాంతర్గతమును బొంది అందులయమగును. అపుడుమనస్సు (చిత్తము) స్థిరమగును. అనఁగా, సుషుమ్నయందు ప్రాణవాయువు లీనమైనప్పుడు చిత్తము నిశ్చలమగును. కాబట్టి అట్టిసమయమందు లింగరూపమైన ఆత్మను ధ్యానింపవలయును. “సుషుమ్నాంతర్గతే వాయౌ మనస్థైర్యం ప్రజాయతే.” సుషుమ్నమధ్యమందు వాయువు ప్రవేశించినయెడల మనస్సునకు స్థైర్యము కలుగుచున్నది. అని చెప్పబడియున్నది.

—ॐ భేచరీ ముద్రా లక్షణము. —

భూమిక. భేచరీ ముద్రను గూర్చి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సవ్యదక్షిణ నాడిస్థో మధ్యేచరతి మారుతః,
తిష్ఠతే భేచరీముద్రా తస్మిన్ స్థానే నసంశయః.

43

టీక. సవ్యదక్షిణనాడిస్థః = ఎడమకుడి (ఇడాపింగళా) నాడులయందుండు, మారుతః = ప్రాణవాయువు, (యత్ర) మధ్యేచరతి = విమధ్యప్రదేశమందు పోవుచున్నదో, తస్మిన్ స్థానే = ఆ ప్రదేశమందు, భేచరీముద్రా = భేచరీముద్ర, తిష్ఠతే = స్థిరమగుచున్నది. నసంశయః = సంశయములేదు.

తా. ఎడమకుడి (ఇడాపింగళా) నాడులయందుండు ప్రాణవాయువు, ఏ మధ్యప్రదేశమందు పోవుచున్నదో, ఆ ప్రదేశమందు భేచరీముద్ర స్థిరమగుచున్నది. ఇందుకు సంశయములేదు.

శ్లో. ఇడా పింగళయోర్మధ్యే శూన్యం చైవానిలం గ్రనేత్,
తిష్ఠతే భేచరీముద్రా తత్ర సత్యం పునఃపునః.

44

టీక. ఇడా పింగళయోర్మధ్యే = ఇడాపింగళల మధ్యనుండు, శూన్యంచైవ = శూన్యమే, (ఆకాశమే), అనిలం = ప్రాణవాయువును, గ్రనేత్ = గ్రహించుచున్నది. అనఁగా భక్షించుచున్నది. తత్ర = ఆశూన్యమను ఆకాశమందు, భేచరీముద్రా = భేచరీయముద్ర, తిష్ఠతే = స్థిరముగ నిలుచుచున్నది. (ఏతత్ = ఇది), పునఃపునః సత్యం = మఱిచూటికిని సత్యము.

తా. ఇడాపింగళల మధ్యనుండు శూన్యమను ఆకాశము ప్రాణవాయువును భక్షించుచున్నది. ఆశూన్యమను ఆకాశమందు భేచరీముద్ర స్థిరముగ నిలుచుచున్నది. ఇది సత్యము సత్యము.

విశే. శూన్యమందు ప్రాణము స్థిరమగుచుండుటవలన భక్షణ మనఁబడును.

శ్లో. సూర్యా చంద్ర మసోర్తధ్యే నిరాలంబాంతరం పునః,
సంస్థితా వ్యోమచక్రే యా సాముద్రానామభేచరీ.

45

టీక. సూర్యాచంద్ర మసోర్తధ్యే = సూర్యచంద్రులనెడ పింగళా ఇడానాడులనడుమ, నిరాలంబాంతరం = నిరాలంబమైన అంతరాకాశమున, వ్యోమచక్రే = ఆకాశములయొక్క సముదాయమునందు, అనఁగా భూమధ్యమునందు, యాసంస్థితా = ఏది చక్కఁగా నెలకొనియుండునో, సాముద్రా = ఆముద్ర, భేచరీనామ = భేచరీయను పేరుగలది. ‘పునః’ అనుపదము పాదపూరకార్థము.

తా. సూర్యచంద్రులనెడ పింగళా ఇడానాడులనడుమ నిరాలంబమైన అంతరాకాశమున ఆకాశములయొక్క సముదాయమునందు, అనఁగా భూమధ్యమందు ఏది చక్కఁగా నెలకొనియుండునో, ఆముద్ర భేచరీయను పేరుగలది.

విశే. భూమధ్యమందు సకలాకాశములకు సమన్వయము (సంబంధము) కలిగియుండుటవలన నయ్యది ఆకాశసముదాయ మనఁబడుచున్నది. భూమధ్యము “పంచస్రోత సమన్వితే” విదునాడులతో కూడియున్నది అని చెప్పుటవలన నట్లు చెప్పబడియున్నది.

శ్లో. సోమాద్యత్రోదితాధారా సాక్షౌ తస్మి శివవల్లభా,
పూరయే దతులాం దివ్యాం సుషుమ్నాం పశ్యిమేముఖే.

46

టీక. యత్ర = ఏభేచరీయందు, సోమాత్ = చంద్ర, (ఇడా)నాడివలన, ధారా = అమృతధార, ఉదితా = కలుగుచున్నదో, సా = ఆభేచరీ, సాక్షౌ = సాక్షాత్తుగ, శివవల్లభా = శివునకు ప్రియమైనది. అతులాం = సాటిలేనిదియును, దివ్యాం = అన్ని నాడులలోను ఉత్తమ (దివ్య)మైనదియును, అగు, సుషుమ్నాం = సుషుమ్ననాడిని, పశ్యిమేముఖే = పశ్చిమ ముఖమునందు, (జిహ్వాయా = నాలుకచేత) పూరయేత్ = పూరింపవలెను.

తా. ఏభేచరీయందు, చంద్ర (ఇడా) నాడివలన అమృతధార కలుగుచున్నదో, ఆభేచరీ సాక్షాత్తుగ శివునకు ప్రియమైయున్నది. సాటిలేనిదియును, అన్ని నాడులలోను ఉత్తమ (దివ్య)మైనదియును అగు, సుషుమ్ననాడిని పశ్చిమముఖమునందు నాలుకచేత పూరింపవలెను.

శ్లో. పురస్తా త్వైవ పూర్వేత నిశ్చితా ఫేచరీ భవేత్,
అభ్యస్తా ఫేచరీముద్రా పున్తనీ సంప్రజాయతే.

47

టీక. పురస్తా త్వైవ=ముందుగానే, (సుఖమ్నాం=సుఖమ్నానాడిని), పూర్వేత=ప్రాణవాయు
పుచేత పూరింపవలెను. (తదా=అప్పుడు), నిశ్చితా=నిశ్చితమైన (సంశయములేని), ఫేచరీ=ఫేచరి
ముద్ర, భవేత్=అగును (సిద్ధించును). ఫేచరీముద్రా=ఫేచరీముద్ర, అభ్యస్తా=అభ్యసించఁబడినదైన
యెడ, ఉన్ననీ=ఉన్ననీముద్ర (అవస్థ), సంప్రజాయతే=కలుగుచున్నది (సిద్ధించుచున్నది).

తా. ముందుగా (మొదట) సుఖమ్నను ప్రాణవాయుపుచేత పూరింపవలెను.
అప్పుడు నిశ్చితమైన (సంశయములేని) ఫేచరిముద్ర సిద్ధించును. ఫేచరిముద్ర అభ్య
సించఁబడిన దైనయెడల, ఉన్ననీముద్ర (అవస్థ) సిద్ధించుచున్నది.

విశే. సుఖమ్నయొక్క పూర్వముఖము, ముందుగా ప్రాణవాయుపు
చేత పూరింపక, పశ్చిమ ముఖమును నాలుకచేత పూరించినయెడల, అప్పుడు
మూఢావస్థను కలుగుజేయుఫేచరి కలుగుచున్నదిగాని, నిశ్చితమైన ఫేచరి కలుగదు.

శ్లో. బ్రువోర్త్యధ్య శివస్థానం మనస్తత్ర విలీయతే,
జ్ఞాతవ్యం తత్పదం తుర్యం తత్ర కాలో నవిద్యతే.

48

టీక. బ్రువోర్త్యధ్య=భూ)మధ్యమందు, శివస్థానం=సుఖస్వరూపమైన 'శివ' మనెడు పర
మాత్మస్థానము, (ఆస్తి = కలదు, ఉన్నది), తత్ర = అందు, అనఁగా, ఆశివస్వరూపమైన పరమాత్మ
స్థానమందు, మనః=మనస్సు, విలీయతే=లయమగుచున్నది. తత్ తుర్యంపదం=ఆదిత్యులయ స్వరూప
మగు జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులకు భిన్నమైనదియగు తురీయపదము, జ్ఞాతవ్యం = తెలిసికొనఁదగినది.
తత్ర=ఆతురీయ పదమందు, కాలః=కాలగతి, నవిద్యతే=లేదు.. అనఁగా, సూర్యచంద్రుల (సింహా
ఇదానాదుల) నిరోధమువలన ఆయువును క్షీణింపఁజేయుటకు కారణమైన కాలముయొక్క గతి,
కలుగనేరదు అని భావము.

తా. భూమధ్యము సుఖస్వరూపమైన 'శివ' మనెడు పరమాత్మస్థానము.
అందు (ఆశివస్వరూపమైన పరమాత్మస్థానమందు) చిత్తము లయమగుచున్నది.
అనఁగా, మనస్సుయొక్క వృత్తిప్రవాహము శివాకారమును జెందుచున్నది.
ఆచిత్తలయ స్వరూపమగు, జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులకు భిన్నమైన తురీయపదము
తెలిసికొనఁదగినది. ఆతురీయపదమందు, సూర్యచంద్రునిరోధమువలన, ఆయువును
క్షీణింపఁ జేయుటకు కారణమైన కాలగతి (మృత్యువు)లేదు అనఁగా, కలుగనేరదు.

విశే. సూర్యచంద్ర నిరోధమువలన ప్రాణము సుఖమ్నయందు సుస్థిరమగు
కతమున, సూర్యచంద్ర సంచారమువలన కలుగు కాలమును సుఖమ్న గ్రసించు
నది అని ఇంతకుముందు చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో. అభ్యసేత్ ఫేచరిం తావద్యావత్ప్యా ద్యోగనిద్రితా,
సంప్రాప్తయోగనిద్రస్య కాలోనాస్తి కదాచన.

49

టీక. యావత్=ఎంతవఱకు, యోగనిద్రితా=స్వాత్=యోగనిద్ర తుడగుచున్నాడో, తావత్=
అంతవఱకును, ఫేచరి=ఫేచరిముద్రను, అభ్యసేత్=అభ్యసించవలెను. సంప్రాప్తయోగనిద్రస్య=యోగ
నిద్రనుజెందినవానికి, కదాచన=ఎన్నఁడును, కాలోనాస్తి=మరణము లేదు.

తా. ఎంతవఱకు యోగనిద్రితుఁడు (సంపూర్ణవృత్తి నిరోధముగలవాఁడు)
అగుచున్నాడో, అంతవఱకు ఫేచరిముద్రను అభ్యసించవలెను. యోగనిద్రను
జెందినవానికి ఎన్నఁడును మరణములేదు.

శ్లో. నిరాలంబం మనఃకృత్వా నకించిదపి చింతయేత్,
సబాహ్యభ్యంతరే వ్యోమ్ని ఘటవ త్త్వతి ద్రువమ్.

50

టీక. యః=ఎవఁడు, మనః=మనస్సును, నిరాలంబంకృత్వా=నిరాలంబముగఁజేసి, కించిదపి=
దేనిని, నచింతయేత్=చింతింపకుండునో, సః=వాఁడు, బాహ్యభ్యంతరే = బాహ్యభ్యంతరములయం
దుండు, వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు, ఘటవత్=ఘండవలెనె, ద్రువమ్ = నిశ్చయముగ, తిష్ఠతి=
ఉండును.

తా. ఎవఁడు మనస్సును నిరాలంబము (నిరాశ్రయము) గఁజేసి దేనిని చింతిం
పకుండునో, అనఁగా ఫేచరినిస్థివలనగలుగు బ్రహ్మకారవృత్తినికూడ పరమవైరాగ్య
ముచేత పరిత్యజించుచున్నాడో వాఁడు, బాహ్యభ్యంతరములయందుండు ఆకాశ
మునందు ఘటసమానముగ నిశ్చయముగ నుండును. అనఁగా, ఘటము ఆకాశము
నందుండి లోపలను వెలుపలను ఆకాశముచేత ఎట్లు పూరితమగుచున్నదో, అట్లు
ఫేచరి సిద్ధించినయోగి, ఆలంబనమును పరిత్యజించుటవలన బ్రహ్మముచేత పూరితుఁ
డగుచున్నాఁడు.

శ్లో. బాహ్యవాయు ర్యథా లీనస్తథా మధ్యో నసంశయః,
స్వస్థానే స్థిరతామేతి పననో మనసాసహ.

51

టీక. బాహ్యవాయుః = దేహమునకు వెలుపలనుండువాయువు, యథా=ఏవిధముగా, (ఫేచ
ర్యాం) లీనః (భవతి)=ఫేచరియందు లీనమగుచున్నదో. తథా=ఆవిధముగానే, మధ్యః (వాయుః)=
దేహమధ్యమందుండువాయువు. (లీనఃభవతి=లీనమగుచున్నది). నసంశయః=సంశయములేదు. పననః=
ప్రాణవాయువు, స్వస్థానే=భగన్ధానమందు, మనసాసహ = చిత్తముతోకూడ, స్థిరతామ్=స్థిరత్వమును,
ఏతి=బోందును.

తా. దేహమునకు వెలుపలనుండువాయువు తనకు అంతర ప్రవృత్తిలేన
దన, ఏవిధముగా ఫేచరియందు లీనమగుచున్నదో, ఆవిధముగానే దేహమధ్య
మందుండువాయువు, తనకు బాహ్యప్రవృత్తి లేనందువలన లీనమగుచున్నది

ఇందుకు సంశయములేదు. ప్రాణవాయువు, తనస్థిరమైన స్థానమగు బ్రహ్మరంధ్రముందు మనస్సుతోకూడ స్థిరత్వమును బొందును.

శ్లో. ఏవమభ్యసమానస్య వాయుమార్గే దివానిశమ్,
అభ్యాసా జ్ఞీర్యతే వాయు ర్నస్త త్రైవలీయతే.

52

టీక. ఏనం=ఈవిధముగా, వాయుమార్గే=వాయుమార్గముగు సుషుమ్నయందు, దివానిశమ్ = పగలును రాత్రియును, అభ్యసమానస్య = అభ్యాసము చేయువానికి, అభ్యాసాత్ = అభ్యాసమువలన, (యత్ర) జ్యేష్ఠతే = ఏ ఆధారమందు ప్రాణవాయువు జ్యేష్ఠ(లయ) మగుచున్నదో, తత్రైవ=ఆ ఆధారమందే అనగా, వాయువుయొక్క లయాధిష్ఠానమైన స్థానమునందే, మనః=మనస్సు, లీయతే=లయమగుచున్నది.

తా. ఈవిధముగా వాయుమార్గముగు సుషుమ్నయందు పగలును రాత్రియును అభ్యాసము చేయువానికి, ఆ అభ్యాసమువలన ఏ ఆధారమందు ప్రాణవాయువు లయమగుచున్నదో, ఆ ఆధారమందే అనగా, వాయువుయొక్క లయాధిష్ఠానమైన స్థానమునందే మనస్సు లయమగుచున్నది.

శ్లో. అమృతైః స్థావయేద్దేహమాపాదతలమస్తకమ్,
సిద్ధత్యైవ మహాకాయో మహాబలపరాక్రమః.

53

టీక. (సుషిర్గర్గతైః) అమృతైః = ద్వారమునందుండి వెలుపడు అమృతముచేత, ఆపాదతలమస్తకమ్=పాదముమొదలు శిరస్సునంతకును, దేహమ్=శరీరమును, స్థావయేత్=నిక్షమగు దానిగచేయవలెను. తస్మాత్=అట్లు చేయుటవలన, మహాకాయః = ఉత్కృష్టమైన శరీరముగలవాడును, మహాబలపరాక్రమః = అత్యంతమైన బలపరాక్రమముగలవాడును నైనయోగి, సిద్ధత్యైవ = సిద్ధుడై అగుచున్నాడు.

తా. ద్వారమునందునుండి వెలుపడు అమృతముచేత పాదముమొదలు శిరస్సునంతకును శరీరమును నిక్షమగుదానిగ చేయవలెను. అట్లు చేయుటవలన అమృతముచేత సిద్ధమై, యోగి ఉత్కృష్టమైన శరీరముగలవాడును, అత్యంతమైన బలపరాక్రమముగలవాడునై సిద్ధుడై యగుచున్నాడు.

శ్లో. శక్తిమధ్యేచునఃకృత్వా శక్తిం మానసమధ్యగామ్,
మనసా మన ఆలోక్యధారయే త్పరమంపదమ్.

54

టీక. శక్తిమధ్యే=కుండలిని యనుశక్తిమధ్యమందు, మనఃకృత్వ=మనస్సునుజేర్చి అనగా మనస్సును కుండలినిస్వరూపముగాజేసి, శక్తిం = కుండలినిశక్తిని, మానసమధ్యగామ్ (కృత్వా)=మనస్సుయొక్క మధ్యమందును దానిగజేసి, అనగా శక్తియొక్క భావాలేశముచేత శక్తిని మనస్సునందైక్యముజేసి, దానిచేత, కుండలిని ప్రభోధించి, మనసా=మనస్సుచేత, మనః=మనస్సును, ఆలోక్య=చూచి, అనగా మనస్సుచేత చూచుటవలన బుద్ధిని స్థిరము చేసి, పరమంపదమ్=సర్వోత్తమస్వరూపమైన పరమపదమును, ధారయేత్=ధారణముచేయవలెను. అనగా దర్శింపవలయును.

తా. కుండలినియనుశక్తి మధ్యమందు మనస్సునుజేర్చి; అనగా మనస్సును కుండలినిస్వరూపముగాజేసి, కుండలినిశక్తిని మనస్సుయొక్క మధ్యమందును దానిగజేసి, అనగా శక్తియొక్క భావాలేశముచేత శక్తిని మనస్సునందైక్యముచేసి దానిచేత కుండలిని ప్రభోధించి మనస్సుచేత మనస్సునుచూచి, అనగా మనస్సుచేత చూచుటవలన బుద్ధిని స్థిరముచేసి సర్వోత్తమస్వరూపమైన పరమపదమును ధారణముచేయవలెను; అనగా దర్శింపవలయును.

శ్లో. ఖమధ్యే కురుచాత్మాన మాత్మమధ్యేచ ఖం కురు,
సర్వం ఖచమయం కృత్వా న కించిదపి చింతయేత్.

55

టీక. ఖమధ్యే=ఆకాశమువలె పూర్ణమైయుండు బ్రహ్మకాశమధ్యమందు, ఆత్మానంచ=ఆత్మను అనగా హృదయమును, కురు=చేయుము. అనగా బ్రహ్మను నేనని భావింపుము. ఆత్మమధ్యేచ=ఆత్మయందు (హృదయకాశమునందు), ఖంకురు=ఆకాశస్వరూపమైన బ్రహ్మను భావింపుము. అనగా నేనే బ్రహ్మము అని భావింపుము, సర్వంచ=సర్వమును, ఖమయం కృత్వా = ఆకాశస్వరూపమగు బ్రహ్మమయముగాజేసి, కించిదపి=దేనిని, నచింతయేత్=చింతించ (భావింప) కూడదు.

తా. ఆకాశమువలె పూర్ణమైయుండు బ్రహ్మకాశమధ్యమందు ఆత్మ (హృదయము)ను చేయుము. అనగా, బ్రహ్మను నేనని భావింపుము. ఆత్మయందు ఆకాశస్వరూపమైన బ్రహ్మను భావింపుము. అనగా, నేనే బ్రహ్మము అని భావింపుము. సర్వమును ఆకాశస్వరూపమగు బ్రహ్మమయముగాజేసి అనగా బ్రహ్మమయముగా భావించి, దేనిని చింతించ (భావింప) కూడదు. అనగా, నేను బ్రహ్మను అనెడుభావనమునుగూడ పరిత్యజింపవలయును.

— సమాపితచిత్తునిలక్షణము. —

భూమిక. ఇట్లు సమాధిస్థితుడైనవాడు తనస్వరూపమునందు స్థితుడగుచున్నాడు అనువిషయమునుగూర్చి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అంతశ్శూన్యో బహిఃశూన్యః శూన్యః కుంభ శివాంబరే,
అంతఃపూర్ణో బహిఃపూర్ణః పూర్ణకుంభ ఇవార్ణవే.

56

టీక. అంతః=లోపల (అంతఃకరణమునందు), శూన్యః=శూన్యము, అనగా అంతఃకరణమునందు బ్రహ్మము లయమగుటవలన బ్రహ్మకారవృత్తి అన్యమైనవృత్తి శూన్యము. బహిః శూన్యః=అంతఃకరణమునకు వెలుపలకూడ శూన్యము. అనగా, బ్రహ్మమును తక్కు రెండవదానిని చూడకపోవుటవలనశూన్యము. అంబరే=ఆకాశమునందును, కుంభః=ఘటమువలె, శూన్యః=లోపలకు వెలుపలను శూన్యమైయుండునట్లుశూన్యము. అంతఃపూర్ణః=బ్రహ్మకారవృత్తిగలిగియుండుటవలన లేక బ్రహ్మమునకు వానముగానుండుటవలన లోపల అంతఃకరణమునందు లేక హృదయకాశమునందు పూర్ణము, బహిఃపూర్ణః=బ్రహ్మమునకు అన్యమైనవృత్తిలేనందున, లేక బ్రహ్మము పూర్ణమైయుండుటవలన అంతఃకరణమునకు వెలుపలను అనగా హృదయకాశమునకు బాహ్యమందు పూర్ణము. అర్థే

సముద్రమందుండు, కుంభజనఁగుటమువలెనె, పూర్ణః=పూర్ణము అనఁగా సముద్రమధ్యమందుండు ఘటము పూర్ణముగ జలముచేత పూరితమగునట్లు, సమాహితచిత్తుఁడు (సమాధిస్థితుఁడు) ఐనయోగి బ్రహ్మముచేత పూరితుఁడగుచున్నాఁడు.

తా. లోపల అంతఃకరణమునందు శూన్యము. అనఁగా, అంతఃకరణము నందు బ్రహ్మకలిరిక్తమైనవృత్తి అభావమైనందున రెండవప్రతీతి శూన్యము. అంతఃకరణమునకు వెలుపలగూడ శూన్యము. అనఁగా, బ్రహ్మమునుతెక్క రెండవదానిని చూడకపోవుటవలన శూన్యము. ఆకాశమునందుండుఘటమువలె లోపలను వెలుపలను శూన్యమైయుండునట్లు శూన్యము. బ్రహ్మకారవృత్తి కలిగియుండుట వలన, లేక బ్రహ్మమునకు వాసముగా నుండుటవలన లోపల అంతఃకరణమునందు లేక హృదయాకాశమునందు పూర్ణము. బ్రహ్మమునకు అన్యమైనవృత్తిలేనందున లేక బ్రహ్మము పూర్ణమైయుండుటవలన అంతఃకరణమునకు వెలుపలను అనఁగా హృదయాకాశమునకు బాహ్యమందు పూర్ణము. సముద్రమందుండుఘటమువలెనె పూర్ణము. అనఁగా, సముద్రమధ్యమందుండుఘటము పూర్ణముగ జలముచేత పూరితమగునట్లు సమాహితచిత్తుఁడు (సమాధిస్థితుఁడు) ఐనయోగి బ్రహ్మముచేత పూరితుఁడగుచున్నాఁడు.

శ్లో. బాహ్యచింతా నకర్తవ్యా తథైవాంతరచింతనమ్,
సర్వచింతాం పరిత్యజ్య న కించిదపి చింతయేత్.

57

టీక (సమాహితేనయోగినా=సమాధిస్థితుడైన యోగిచేత), బాహ్యచింతా=గంధపుష్పాది బాహ్యవిషయకచింతనము, నకర్తవ్యా=చేయఁగూడదు. తథైవ=ఆవిధముగనే, అంతరచింతనమ్=ఆశామోదకమందిరారామాదివిషయోక్తితాంతరీయవిషయకచింతనమును కూడ, (నకర్తవ్యమ్=చేయఁగూడదు). సర్వచింతాంపరిత్యజ్య=బాహ్యంతరమైన అన్ని చింతనలను వదిలి, కించిదపి = దేనిని, నచింతయేత్ = కలంఛఁగూడదు.

తా. సమాధిస్థితుడైన యోగిచేత, గంధపుష్పాది బాహ్యవిషయక చింత సము చేయఁగూడదు. ఆవిధముగనే, ఆశామోదకమందిరారామాదివిషయోక్తితాంతరీయవిషయకచింతనమునుకూడ చేయఁగూడదు. బాహ్యంతరమైన సంపూర్ణవిషయక చింతనమును పరిత్యజించి, దేనిని ఏవిధమయిన చింతనము చేయకూడదు. అనఁగా, చరమవైరాగ్యవృత్తిచేత బ్రహ్మ (ఆత్మా) కారవృత్తినికూడ పరిత్యజింపవలయును. బ్రహ్మకారవృత్తి పరిత్యాగమువలన, స్వీర్షరూపస్థితి యనెడి జీవన్ముక్తి కలుగుచున్నది.

— శాంతి లక్షణము. —

భూమిక. బాహ్యంతరచింతనమును పరిత్యజించుటవలన శాంతికలుగు నని వసిష్ఠులు చెప్పినవాక్యమును ఇందు ప్రమాణముగ చేకొని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో సంకల్పమాత్ర కలనైవ జగత్సమగ్రం
సంకల్పమాత్ర కలనైవ మనోవిలాసః,
సంకల్పమాత్ర మతిముత్స్పజనిర్వికల్ప
మాశ్రిత్య నిశ్చయ మవాప్నుహిరామశాంతిమ్.

58

టీక. హేరామా! సమగ్రంజగత్=ఈ కలఁబడునట్టి ప్రపంచమంతయును, సంకల్పమాత్రకలనైవ=కేవలము మానసికవ్యాపారమయినటువంటి సంకల్పముయొక్క రచనయే. అనఁగా (సృష్టియే) అనఁగా, (బాహ్యప్రపంచమంతయు మనోకల్పితము). మనోవిలాసః = మనస్సుయొక్క కల్పనావిలాసము అనఁగా, ఆశామోదకమందిరారామాదివిషయాకారకల్పనావిలాసము, సంకల్పమాత్ర కలనైవ=కేవలము సంకల్పముయొక్క రచనయే, సంకల్పమాత్రమతిమ్ = కేవలము సంకల్పమును బాహ్యంతర ప్రపంచమునందు కలిగిన నిశ్చయత్వబుద్ధి (సత్యస్థితి)ని, ఉత్స్పజ = విడుపుము. నిర్వికల్పకమ్ = వికల్పములేని ఆత్మను, అనఁగా ఆత్మయందుండు కర్తృత్వ భోక్తృత్వ సుఖత్వములును, సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేదమును, దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదమును నైన విశిష్టకల్పనారహితమైన నిర్వికల్పస్వరూపమైన ఆత్మను, ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, నిశ్చయమ్=నిజమైన, శాంతిమ్ = శాంతిని (పరమోపాధిని), అవాప్నుహి=పొందుము.

తా. ఓరామా! ఈకలఁబడునట్టి బాహ్యప్రపంచమంతయును, కేవలము మానసిక వ్యాపారమైనటువంటి సంకల్పముయొక్క రచనయే. (సృష్టియే) అనఁగా, బాహ్య ప్రపంచమంతయు మనోకల్పితము. మనస్సుయొక్క కల్పనావిలాసము అనఁగా, ఆశామోదక మందిరారామాదివిషయాకారకల్పనావిలాసము కేవలము సంకల్పముయొక్క రచనయే. అనఁగా, మానసప్రపంచము కూడ మనోకల్పితము. కేవలము సంకల్పమును బాహ్యంతర ప్రపంచమునందు కలిగిన నిశ్చయత్వబుద్ధిని (సత్యస్థితిని) విడుపుము. వికల్పములేని ఆత్మను అనఁగా, ఆత్మయందుండు కర్తృత్వ భోక్తృత్వ సుఖత్వములును, సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేదమును, దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛేదమును నైన విశిష్టకల్పనారహితమైన నిర్వికల్ప స్వరూపమైన ఆత్మను ఆశ్రయించి నిజమైన శాంతిని (పరమోపాధిని) బొందుము. అనఁగా, ఆత్మను ధారణము చేయుము. దాన శాంతికలుగును. శాంతివలన సుఖముకూడ గలుగును.

విశే. శాంతివలన సుఖము సంప్రాప్తమగుననెడు అభిప్రాయముచేత, శాంతినిబొందుమని చెప్పియుండిరి. శాంతివలన సుఖము కలుగుననుటకు, “నచాభావయతః శాంతి రశాంతేన కుతఃసుఖమ్.” విచారహీనునకు ఆత్మధ్యానము లేనివానికి శాంతి ఎక్కడిది? అనఁగా, లేదు. అశాంతునకు, అనఁగా, శాంతిలేనివానికి సుఖమెక్కడిది? అనఁగా లేదు. అని భగవదీతమందు చెప్పఁబడినవాక్యము ప్రమాణము.

— ఆత్మకారమనోవృత్తిలక్షణము. —

భూమిక. ఆత్మయందు జేర్పఁబడిన మనస్సు ఆత్మాకారమును బొందుచున్నదని ఉదాహరణపూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. కర్పూరమనలే యద్యై స్సంధవం సలిలే యథా,
తథా సంధీయమానంచ మనస్తత్వే విలీయతే.

59

టీక. యద్యత్ = ఏవిధముగా, అనలే = ఎప్పియందు, సంధీయమానం = చేర్చబడిన, కర్పూరమ్ = కర్పూరము, విలీయతే = లీనమగుచున్నదో, అనఁగా వహ్నిరూపమును బొందుచున్నదో, యథా = ఏవిధముగా, సలిలే = జలమందు, (సంధీయమానం = చేర్చబడిన,) సైంధవం = లవణము, విలీయతే = లీనమగుచున్నదో, అనఁగా జలస్వరూపమును దాల్చుచున్నదో, తథా = ఆవిధముగానే, తత్త్వే = ఆత్మతత్త్వమందు, (సంధీయమానం = చేర్చబడిన,) మనః = మనస్సు, విలీయతే = లీనమగుచున్నది. అనఁగా ఆత్మకారమును బొందుచున్నది.

తా. ఏవిధముగా వహ్నియందు జేర్చబడిన కర్పూరము వహ్నిరూపమును బొందుచున్నదో, ఏవిధముగా జలమందు చేర్చబడిన లవణము జలస్వరూపమును దాల్చుచున్నదో, ఆవిధముగానే ఆత్మతత్త్వమందు జేర్చబడినమనస్సు ఆత్మాకారమును బొందుచున్నది.

—॥ ద్వైతలయలక్షణము. ॥—

భూమిక. మనస్సు లయమైనయెడల ద్వైతముకూడ లయమగు నని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. జ్ఞేయం సర్వం ప్రతీతంచ జ్ఞానంచ మనఉచ్యతే,
జ్ఞానం జ్ఞేయం సమం నష్టం నాన్యః పంథాద్వితీయకః.

60

టీక. జ్ఞేయం = జ్ఞేయము (తెలియఁదగినది), ప్రతీకంచ = తెలియఁబడినది, జ్ఞానంచ = తెలివి, అనునవి, సర్వం = అన్నియును, మనఉచ్యతే = మనోకల్పితమగుటచేత మనస్సుని చెప్పఁబడుచున్నది. జ్ఞానం జ్ఞేయం(చ) = తెలివియును, తెలియఁ దగినదియును, (మనసా) సమం = మనస్సుతోకూడ, యదినష్టం = విలయమగు నేని, అన్యః = మఱియొక, ద్వితీయకః పంథా = రెండవమార్గము అనఁగా మనోవిషయము, న(అస్తి) = లేదు. అనఁగా ద్వైతములేదు.

తా. తెలియఁదగినది, తెలియఁబడినది, తెలివి అనునవి అన్నియును, మనోకల్పితమగుటచేత మనస్సునియే చెప్పఁబడుచున్నవి. తెలివియును, తెలియఁదగినదియును మనస్సుతోకూడ విలయమగునేని మఱియొక రెండవమార్గము అనఁగా మనోవిషయములేదు. అనఁగా ద్వైతములేదు.

శ్లో. మనోదృశ్యమిదం సర్వం యత్కించి త్వచరాచరమ్,
మనసోహ్యున్ననీ భావాద్వైతం నైవోపలభ్యతే.

61

టీక. ఇదం = ఈకనఁబడునట్టి, సచరాచరమ్ యత్కిందిత్ = చరాచర (స్థావరజంగమ) రూపమైన, జగత్తు, యత్కిందిత్ (అస్తి) = వివికలదో, (కల్) సర్వం = అది అంతయు, మనోదృశ్యం = మనస్సుచేత చూడఁదగినది. అనఁగా, మనస్సంకల్పమూర్తప్రతీకము. మనసః = మనస్సుయొక్క,

ఉన్ననీభావాత్ = ఉన్ననీభావము (విలయమువలన), ద్వైతమ్ = ద్వైతము (భేదము), నైవోపలభ్యతే = కానఁబడదు, అనఁగా, ద్వైతశ్రమ తోచుటకు కారణమైన మనస్సంకల్పము రహితమగును.

తా. ఈకనఁబడునట్టి స్థావరజంగమరూపమైన జగత్తు ఏదికలదో, అది అంతయు, మనస్సుచేతఁ జూడఁదగినది. అనఁగా, మనస్సంకల్ప మూర్తప్రతీకము, మనస్సుయొక్క ఉన్ననీభావము (విలయము) వలన ద్వైతమను భేదముకానఁబడదు. అనఁగా ద్వైతశ్రమ తోచుటకు కారణమైన మనోసంకల్పము రహితమగును.

విశే. మనోసంకల్పము కలుగుటవలన ప్రపంచము ప్రతీతమగును. లేనిచో ప్రతీతముకాదు. కాబట్టి యీజగత్తు శ్రమగాయున్నది. ఇట్లు చెప్పినబౌద్ధప్రసంగమందురేమో, కాదు. ఎందువల్లననఁగా, శ్రమగా కనఁబడు శరీరముగలదియగుట చేత శ్రమకు అధిష్ఠానమైన బ్రహ్మము సత్యమని యంగీకరించి యుండుటవలన ఇచ్చట బౌద్ధప్రసంగములేదు.

శ్లో. జ్ఞేయవస్తు వరిత్యాగా ద్విలయం యాతి మానసమ్,
మనసో విలయే జాతే కైవల్య మవశిష్యతే.

62

టీక. జ్ఞేయవస్తు = జ్ఞానమునకు విషయమగు చరాచరదృశ్య ప్రపంచమును, అనఁగా నామరూపాత్మకమైన జగత్తును, వరిత్యాగాత్ = పరిత్యజించుటవలన, మానసమ్ = మనస్సు, విలయంయాలి = విలయమును జెందుచున్నది. అనఁగా, సచ్చిదానందస్వరూపమైన ఆత్మాకారమును జెందుచున్నది. మనసోవిలయేజాతే = మనస్సు విలయమైనపుడు, కైవల్యమ్ = కైవల్యము అనఁగా ఆద్వితీయమైన ఆత్మభావము, అవశిష్యతే = మిగులుచున్నది. (శేషించుచున్నది.)

తా. జ్ఞానమునకు విషయమగు చరాచరదృశ్యప్రపంచమును అనఁగా, నామరూపాత్మకమైన జగత్తును పరిత్యజించుటవలన మనస్సు విలయమును జెందుచున్నది. అనఁగా, సచ్చిదానందస్వరూపమైన ఆత్మాకారమును జెందుచున్నది. మనస్సు లయమైనపుడు కైవల్యము అనఁగా, అద్వితీయమైన ఆత్మభావము మిగులుచున్నది.

శ్లో. ఏవం నానావిధోపాయాః సమ్యక్ స్వానుభవవాన్వితాః,
సమాధిమార్గః కథితాః పూర్వాచారైశ్చ ర్షహత్తభిః.

63

టీక. ఏవం = ఈవిధముగ, అనఁగా, అంతర్లక్ష్యం బహిర్లక్ష్యి అను మొదలగువానివలన ముక్తు చెప్పఁబడిన విధముగ, నానావిధోపాయాః = అనేకవిధములగు సాధనములు కలవియును. సమ్యక్ స్వానుభవవాన్వితాః = సంకయవిదర్యయములులేని చక్కని స్వానుభవముతో తూడినవియునునగు, సమాధిమార్గాః = చిత్తవృత్తి నిరోధకములగు సమాధిమార్గములు, మహత్తభిః = సమీక్షాభ్యాసమువలన పరిశుద్ధమయిన అంతఃకరణమును ఆత్మను గలిగినవారైన, (మహత్తులైన), పూర్వాచారైః = మున్నెంద్రాది పూర్వాచార్యులచేత, కథితాః = చెప్పఁబడినవి.

తా. ఈవిధముగ అనగా 'అంతర్లక్ష్యం బహిర్లక్ష్యే' అను మొదలగువాని వలన మున్ను చెప్పబడిన విధముగ, అనేకవిధములగు సాధనములు కలవియును, సంశయవిపర్యయములులేని చక్కని స్వానుభవముతో కూడినవియును నగు చిత్తవృత్తినిరోధకములగు సమాధిమార్గములు, సమాధ్యభ్యాసమువలన పరిశుద్ధమైన అంతఃకరణమును ఆత్మను గలిగినవారలై మహాత్ములైన మత్స్యేంద్రాది పూర్వాచార్యులచేత చెప్పబడియున్నవి.

— సుషుమ్నాదిస్తుతి. —

భూమిక సుషుమ్నాదువలన సిద్ధిపడసినవారు వానిని స్తోత్ర చేయుచున్నారు.

శ్లో. సుషుమ్నాయై కుండలినై సుధాయై చంద్రజన్తనే,
మనోన్తనై నమస్తుభ్యం మహాశక్త్యై చిదాత్మనే.

64

టీక. సుషుమ్నాయై=సుషుమ్నయైన, కుంభ్యం=నీకును, కుండలినై=ఆధారశక్తియైన కుండిలిని యైన, (కుంభ్యం=నీకును), చంద్రజన్తనే = భూమిభాగ్యాకాశమందలి చంద్రునియందుండి జన్మించు, సుధాయై=అమృతమైన, (కుంభ్యం=నీకును), మనోన్తనై=కుర్యావస్థయైన (కుంభ్యం=నీకును), చిదాత్మనే=చైతన్యమే స్వరూపముగా గలిగిన, అనగా, జడస్వరూపములై కాయేంద్రియ మనస్సులకు చేతనత్వమును సంపాదించునదిగ యుండుటవలన, మహాశక్త్యై = సర్వోత్తమమైన చిచ్ఛక్తివైన (కుంభ్యం=నీకును), నమః=నమస్కారము.

తా. సుషుమ్నకును, కుండలినీ శక్తికిని, భూమిభాగ్యాకాశమందలి చంద్రుని యందుండి జన్మించు అమృతమునకును, కుర్యావస్థకును, చైతన్యమే స్వరూపము గాగల అనగా, జడస్వరూపములైన కాయేంద్రియ మనస్సులకు చేతనత్వమును సంపాదించునదిగ యుండుటవలన సర్వోత్తమమైన చిచ్ఛక్తికిని నమస్కారము.

— నాదానుసంధానోపాయము. —

భూమిక. పలువిధములైన సమాధి సాధనములనుచెప్పి, నాదాను సంధానము ముఖ్యమైన యుపాయమని చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. అశక్యతత్త్వబోధానాం మూఢానా మపి సమృతమ్,
ప్రొక్తం గోరక్షనాథేన నాదోపాసనముచ్యతే.

65

టీక. అశక్యతత్త్వ బోధానాం=తత్త్వజ్ఞానమును తెలియుట కశక్తులైన, మూఢానామపి=మూఢు (అభ్యుత్పన్ను)లకు కూడ, సమృతమ్=సమృతమైనదియును, గోరక్షనాథేన=గోరక్షనాథులచేత ప్రొక్తం=చెప్పబడినదియును యైన, నాదోపాసనమ్=నాదానుసంధానము, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా. తత్త్వజ్ఞానమును తెలియుట కశక్తులైన మూఢులకుకూడ సమృత

మైనదియును, గోరక్షనాథులచేత చెప్పబడినదియును నైన నాదానుసంధానము చెప్పబడుచున్నది.

విశే. మూఢులకు (అవ్యుత్పన్నులకు) తత్త్వజ్ఞాన మలవడనేరదని భావము. ఇందలి 'అపి' శబ్దమువలన, మూఢులకే కాక పండితులకుకూడ సమృతమైనదని గ్రహించునది. గోరక్షనాథులచే చెప్పబడిన దనుటవలన, మహాత్ములచే చెప్పబడిన దైనందున, దీనిని ఈనాదాను సంధానమును అందఱును అవశ్యము గ్రహించదగినదని విదితమగుచున్నది.

శ్లో. శ్రీ ఆదినాథేన సపాదకోటి లయః ప్రకారః కథితాజయంతి,

నాదానుసంధానక మేకమేవ వన్యాయహే ముఖ్యతవమ్ లయానామ్ రిరి

టీక. శ్రీ ఆదినాథేన=శ్రీ ఆదినాథుడగు శివునిచేత, కథితా=చెప్పబడినటువంటి, సపాదకోటి లయప్రకారః=ఒకకోటి యిరువదియైదు లక్షల విధములగు లయప్రకారములు, అనగా, చిత్తలయ ప్రకారములు. అనగా, చిత్తలయ సాధనభేదములు, జయంతి=శ్రేష్ఠములుగ విరాజిలుచున్నవి. (లేఖ=వానిలో), ఏకమేవ నాదాను సంధానకమ్=నాదానుసంధానము ఒక్కటిమాత్రమే, లయానామ్=లయసాధనములలో, ముఖ్యతవమ్=ముఖ్యమైనదిగ, (ప్రధానమైనదానిగ) మన్యాయహే=తలంచెదము (పరిగణించెదము).

తా. శ్రీ ఆదినాథుడగు శివునిచేత చెప్పబడినటువంటి ఒకకోటి యిరువది విధులక్షల లయప్రకారములు అనగా చిత్తలయ సాధన భేదములు శ్రేష్ఠములుగ విరాజిలుచున్నవి. వానిలో నాదానుసంధానము ఒక్కటి మాత్రమే లయ సాధనములలో ముఖ్యమైనదిగ, (ప్రధానమైనదానిగ) పరిగణించెదము. అనగా తలంచెదము.

విశే. శ్రేష్ఠములై విరాజిలు లయసాధనము లన్నిటిలోను ఉత్తమమైనదియును, గోరక్షనాథులచేత సమృతింప బడినదియును నగు నాదానుసంధానము అవశ్యము విధింపబడెను.

— కాంభవీమద్రా నాదానుసంధానము. —

భూమిక. శాంభవీమద్రాయొక్క నాదానుసంధానమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ముక్తా సనోస్థితో యోగీ ముద్రాం సంధాయ శాంభవీమ్,
శృణుయాద్ధక్షిణే కర్ణే నాదమంతస్థమేకధీ.

67

టీక. ముక్తాసనో=ముక్తాసనము (సిద్ధాసనము)నందు. స్థితః=ఉండినవాడై, యోగీ=యోగి, కాంభవీమ్ ముద్రాం=కాంభవీమద్రాను, సంధాయ=ధరించి, ఏకధీః (సన్)=ఏకాగ్రచిత్తుడైయుండి, ధక్షిణేకర్ణే=కుడిచెవియందు, అంతస్థం=సుషుమ్నానాడియందుండు, నాదం=నాదమును, శృణుయాత్=వినిపెలెను,

తా ముక్తాసనము (సిద్ధాసనము)నందు ఉండినవాడై యోగి శాంభవీము ద్రను ధరించి, ఏకాగ్రచిత్తుడైయుండి, కుడిచేవియందు సుషుమ్నానాడి యందుండునాదమును వినవలెను.

విశే. “శ్లో. ఆచా మత్తాలి మాలాజనితరవసనుస్తార సంస్కారకారీ, నా దోఽసౌ వాంశికస్యాఽనిలభరితలసద్వంశనిస్సవినతుల్యః, ఘంటానాదాను శారీ తదనుచ జలభిధాన్వినధీరోగభీరో గర్జ న్నర్జన్య ఘోషః పరభహ కుహరే వర్తతే బ్రహ్మనాద్యాః.” ఈనాదము, మునుముందు మధుపానమువలన ఉన్నతతః జెందిన ప్రమర సమూహములవలన కలుగు రవమువలెను, తరువాత వాయు పూరితములైన వంశముల (వెదుళ్లు)వలన కలుగు శబ్దమువలెను, ఆతరువాత ఘంటానాదమువలెను, అటుతరువాత సముద్రధాన్వనమువలెను, ధీరమును, గంభీర మునునైన మేఘగర్జమునవలెను, బ్రహ్మనాదీ (సుషుమ్నానాదీ) చిద్రమందు వర్త మానమగుచున్నది” అని త్రిపురసారసముచ్చయమందు చెప్పబడియున్నది.

—ॐ పరాజ్ఞుభి ముద్రానాదాను సంధానము. ॐ—

భూమిక. పరాజ్ఞుభిముద్రవలని నాదానుసంధానమును చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. శ్రవణపుటనయనయుగళేఘ్రాణముఖానాం నిరోధనం కార్యమ్,
శుద్ధ సుషుమ్నా సరణౌ స్ఫుట మమలః శ్రూయతే నాదః. 68

టీక. శ్రవణపుట=రెండుచేవులు, నయనయుగళ=రెండుకన్నులు, ముఖ=రెండునాసికా ద్వారములు, ముఖానాం=నోరు, అను వీరిన, (కరాంగుళిభిః) నిరోధనం కార్యమ్=చేతివ్రేళ్లతో నిరో ధనము చేయఁజేసు. అనఁగా, మూయవలెను. (తతః=అట్లు చేయుటవలన), శుద్ధసుషుమ్నా సరణౌ= ప్రాణాయామముచేత శుద్ధమైయుండు సుషుమ్నామార్గమునందు, అమలః నాదః=నిర్మలమైన నాదము, స్ఫుటం=స్పష్టముగ, శ్రూయతే=వినఁబడుచున్నది.

తా. రెండుచేవులు, రెండుకన్నులు, రెండు నాసికాద్వారములు, నోరు అనువీరిని చేతివ్రేళ్లతో మూయవలెను. అట్లు చేయుటవలన ప్రాణాయామము చేత శుద్ధమైయుండు సుషుమ్నామార్గమునందు నిర్మలమైననాదము స్పష్టముగ వినఁబడుచున్నది.

విశే. “అంగుష్ఠాభ్యాం ముఖాకర్ణౌ తర్జనీభ్యాంచ చతుషీ, నాసాపుటౌ తదా న్యాభ్యాం ప్రచ్ఛాద్య కరణానిచ.” అంగుష్ఠముల (బొటనవ్రేళ్ల)తో చేవులను, తర్జనుల (చూపుడువ్రేళ్ల)తో నేత్రములను, మధ్యవ్రేళ్లతో నాసికాద్వారములను, తక్కిన వ్రేళ్లతో ముఖము (నోరును) నిరోధింప (మూయ)వలెను. ‘చ’ కారము వలన ముఖము (నోరు)ను కూడ మూయవలయునని గ్రహించునది. ఈముద్రను షడ్జ్ఞభి ముద్రయని కూడ చెప్పుదురు.

—ॐ నాదావస్థా భేదములు. ॐ—

భూమిక. నాదావస్థల భేదములను చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. ఆరంభశ్చ ఘటశ్చైవ తథా పరిచయోపిచ,
నిష్పత్తి స్సర్వయోగేషు స్వాధవస్థా చతుష్టయమ్. 69

టీక. ఆరంభశ్చ=ఆరంభావస్థ. ఘటశ్చ=ఘటావస్థ, తథా పరిచయోపిచ=పరిచయావస్థ, నిష్పత్తి=నిష్పత్త్యవస్థ, (ఇతి = అని), సర్వయోగేషు = చిత్తవృత్తి నిరోధసాధనములగు శాంభవి మొదలగు అన్నియోగముల యందును, అవస్థాచతుష్టయమ్=నాలుగు వ్యవస్థలు, స్వాత్=ఒప్పు చున్నవి.

తా. ఆరంభావస్థ, ఘటావస్థ, పరిచయావస్థ, నిష్పత్త్యవస్థ, అని చిత్తవృత్తి నిరోధసాధనములగు శాంభవిమొదలగు అన్నియోగములయందును, నాలుగు వ్యవస్థలు ఒప్పుచున్నవి.

—ॐ ఆరంభావస్థ. ॐ—

భూమిక. నాలుగు అవస్థలలో మొదటివగు ఆరంభావస్థను గూర్చి ముందు చెప్పచున్నారు.—

శ్లో. బ్రహ్మగ్రంథే ర్భవేద్భేదో హ్యనందః శూన్య సంభవః,
విచిత్ర క్షణణో దేహేఽనాహతః శ్రూయతే ధ్వనిః. 70

టీక. బ్రహ్మగ్రంథే=అనాహతచక్రమందుండు బ్రహ్మగ్రంథియొక్క, భేదః=ప్రాణాయామా భ్యాసముచేత భేదనము, (యదా) భవేత్=ఎప్పుడుకలుగునో. (తదా=అప్పుడు), ఆనందః=ఆనంద మును ఇచ్చునదియును, శూన్యసంభవః=శూన్యమను హృదయాకాశమునందు కలుగునదియును, విచిత్రః=నానావిధములగు, క్షణణః=భూషణములయొక్క శబ్దమునకు సమానమైనదియును నగు, అనాహతః=అనాహత శబ్దము, అనఁగా, ప్రహరణము లేకనే కలుగునటువంటి ధ్వని, దేహే=దేహ మగుదు, శ్రూయతే=వినఁబడుచున్నది.

తా. అనాహత చక్రమందుండు బ్రహ్మగ్రంథియొక్క ప్రాణాయామా భ్యాసముచేత భేదనము ఎప్పుడు కలుగునో అప్పుడు, ఆనందమును ఇచ్చునది యును, శూన్యమను హృదయాకాశమునందు కలుగునదియును నగు, అనాహత శబ్దము అనఁగా ప్రహరణములేకనే కలుగునటువంటి ధ్వని దేహమందు వినఁబడు చున్నది.

విశే. భూషణశబ్దము క్షణశబ్దమువలన గ్రహింపఁబడెను. “భూషణా నాంతు శింజితమ్, నిక్వాణో నిక్వణః క్వాణః క్షణః క్షణానమిత్యపి.” అని అమరము.

శ్లో. దివ్యదేహశ్చ తేజస్వీ దివ్యగంధస్త్య రోగవాన్,
సంపూర్ణ హృదయ శూన్య ఆరంభో యోగవాన్ భవేత్. 71

టీక. శూన్యే=శూన్యమైన హృదయాకాశమందు, ఆరంభః=నాదారంభము గలవాఁడును, సంప్రార్థనాదయః=ప్రాణవాయువుచేత పూర్ణముగ పూరింపఁబడిన హృదయము గలవాఁడునునైన, యోగవాన్=యోగి, దివ్యదేహశ్చ=దివ్యదేహము గలవాఁడును, లేజస్మి=లేజోపంతుఁడును అనఁగా ప్రతాపముగలవాఁడును, దివ్యగంధస్త్వః=సుగంధిత శరీరము గలవాఁడును, ఆరోగవాన్=రోగములేని వాఁడును, భవేత్=అగును.

తా. శూన్యమైన హృదయాకాశమందు నాదారంభము గలవాఁడును, ప్రాణవాయువుచేత పూర్ణముగ పూరింపఁబడిన హృదయము గలవాఁడును నైన యోగి దివ్యదేహము గలవాఁడును, ప్రతాపము గలవాఁడును, సుగంధిత శరీరము గలవాఁడును, రోగము లేనివాఁడును అగును.

విశే. శూన్యము, అతిశూన్యము, మహాశూన్యము అనునివి హృదయా కాశము, విశుద్ధాకాశము, ప్రామధ్యాకాశము, అని క్రమముగ వ్యవహరింపఁ బడుచుండుటచేత, శూన్యమువలన హృదయాకాశము గ్రహింపఁబడి యున్నది.

—ॐ ఘటావస్థ. ॐ—

భూమిక. ఘటావస్థను గూర్చి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. ద్వితీయాశాం ఘటికృత్య వాయుర్భవతి మధ్యగః,
దృఢాసనో భవేద్దోగీ జ్ఞానీ దేవసమస్తదా.

72

టీక. ద్వితీయాశాం=రెండవదియగు ఘటావస్థయందు, వాయుః=ప్రాణవాయువు, ఘటి కృత్య=తనతో అపానమును నాదమును, బిందువును కూడ ఏకముచేసి, మధ్యగః=కంఠస్థానము నం దలి మధ్యచక్రమునందు, (యథాభవేత్=ఎప్పుడు ఉండునో), తదా=అప్పుడు, యోగీ=యోగి, దృఢాసనః=దృఢాసనము (స్థిరాసనము) గలవాఁడును, జ్ఞానీ=ఆదిశయ జ్ఞానము కలవాఁడును అనఁగా, మునుపటికంటె యెక్కు డుబుద్ధి విలసనము గలవాఁడును, దేవసమః=రూపలావణ్యాధిక్యముచేత దేవ తలకు సమానమైనవాఁడును, భవేత్=అగుచున్నాఁడు.

తా. రెండవదియగు ఘటావస్థయందు ప్రాణవాయువు తనతో అపాన మును నాదమును బిందువునుకూడ ఏకముచేసి కంఠస్థానముందలి మధ్యచక్రమందు ఎప్పుడు ఉండునో అప్పుడుయోగి, దృఢాసనము (స్థిరాసనము) గలవాఁడును, అతి శయ జ్ఞానముగలవాఁడును, రూపలావణ్యాధిక్యముచేత దేవతలకు సమమైన వాఁడును అగుచున్నాఁడు.

విశే. “ప్రాణా సానౌ నాదబిందుం జీవాత్త పరమాత్మనోః, సమిలిత్వా ఘనే యస్తా త్తస్తా స్పృగుట ఉచ్యతే” ప్రాణాసానములును, నాదబిందువులును, జీవాత్త పరమాత్మలును ఏకమగుటవలన స్పృగుటమనఁబడెను. అని రాజయోగము నందు జెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో. విష్ణుగ్రంథే స్తతోభేదా త్వరమానందసూచకః,
అతిశూన్యే విమర్దశ్చ భేరిశబ్దస్తదా భవేత్.

73

టీక. తతః=బ్రహ్మగ్రంథిని భేదించిన పిమ్మట, విష్ణుగ్రంథః=కంఠమునందుండు విష్ణుగ్రంథిని, భేదాత్=కుంభకముచేత భేదించుటవలన, పరమానంద సూచకః = ముందుకలుగఁబోవు బ్రహ్మనంద మును సూచనగా తెలియఁజేయునదియైన, అతిశూన్యే = అతిశూన్యమును కంఠావకాశమునందు, విమర్దంచ = అనేక విధములగు నాదశబ్దములును, తథా భేరిశబ్దః = భేరిశబ్దమువంటి శబ్దమును, భవేత్ = కలుగును.

తా. బ్రహ్మగ్రంథిని భేదించిన పిమ్మట కంఠమునందుండు విష్ణుగ్రంథిని కుంభ కముచేత భేదించుటవలన, ముందుకలుగఁబోవు బ్రహ్మనందమును సూచనగా తెలి యఁజేయునదియైన, అతిశూన్యమును కంఠావకాశమునందు అనేకవిధములగు నాదశబ్దములును, భేరిశబ్దమువంటి శబ్దమును కలుగును.

—ॐ పరిచయావస్థ. ॐ—

భూమిక. పరిచయావస్థను గూర్చి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. తృతీయాశాంతం విజ్ఞేయో విహాయో మర్దలధ్వనిః,
మహాశూన్యం తదాయాతి సర్వసిద్ధి సమాశ్రయమ్.

74

టీక. తృతీయాశాంతం = మూడవదియగు పరిచయావస్థయందు, విహాయోమర్దలధ్వనిః = భ్రూమధ్యాకాశమున మృదంగధ్వనివంటి నాదము, విజ్ఞేయః=విశేషముగా తెలియఁదగినదైయున్నది. తదా=అప్పుడు, అనఁగా ఆఅవస్థయందు, సర్వసిద్ధిసమాశ్రయమ్=అణిమాది సకలసిద్ధులకు ఆశ్రయ స్థానమైన, మహాశూన్యం=మహాశూన్యమనెడు భ్రూమధ్యాకాశమును, (ప్రాణమ్=ప్రాణము), యాతి= పొందును.

తా. మూడవదియగు పరిచయావస్థయందు, భ్రూమధ్యాకాశమున మృదంగ ధ్వనివంటి నాదము విశేషముగాఁ దెలియఁదగినదైయున్నది. అప్పుడు, ఆఅవస్థ యందు, అణిమాదిసకలసిద్ధులకు ఆశ్రయస్థానమైన మహాశూన్యమనెడు భ్రూమధ్యా కాశమును ప్రాణము బొందును.

శ్లో. చిత్తానందం తదా జిత్యా సహజానంద సంభవః,
దోషదుఃఖ జరావ్యాధి తుధానిద్రా వివర్జితః.

75

టీక. తదా=అప్పుడు, (యోగీ=యోగి), చిత్తానందం = చిత్తానందమును అనఁగా, నాదవిష యాంతః కరణవృత్తి జన్యమగు సుఖమును, జిత్యా=జయించి, సహజానంద సంభవః = స్వాభావిక మైన ఆత్మసుఖమునుయొక్క ఆవిర్భావముగలవాడై, దోషదుఃఖ జరావ్యాధితుధానిద్రా వివర్జితః, దోష=వాతకి క్షకఫదోషములును, దుఃఖ=ఆధ్యాత్మికాదిచేదనలును, జరా=ముదిమియును, వ్యాధి= రోగములును, తుధా = ఆకలియును, నిద్రా = నిద్రయును, వివర్జితః = లేనివాఁడు, (భవేత్ = అగును.)

తా. అప్పుడు యోగి చిత్తానందమును అనగా, నాదవిషయాంతః కరణ వృత్తి జన్యమగు సుఖమును జయించి, స్వాభావికమైన ఆత్మసుఖముయొక్క ఆవిర్భావముగలవాడై, వాతపితృ కఫదోషములును, అధ్యాత్మికాదివేదనలును, ముదిమియును, రోగములును, ఆకలియును, నిద్రయును లేనివాడు అగును.

— నిష్పత్యవస్థ. —

భూమిక. అప్పుడు అనిష్టశ్లోకమునందు నిర్ణయించిన సమయము ఎప్పుడో, అద్దానిని గిహర్మి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. దుద్రగ్రంథిం యథా భిత్వా శర్వశీకగతోఽనిలః,
నిష్పత్తౌ వైణవః శబ్దః క్వణద్వీణా క్వణోభవేత్.

76

టీక. యథా=ఎప్పుడు, దుద్రగ్రంథింభిత్వా = ఆజ్ఞాచక్రమందుండు దుద్రగ్రంథిని భేదించి, అనిలః=ప్రాణవాయువు, సర్వశీకగతోఽనిలమైన భూమధ్యమును బొందునపుడు, నిష్పత్తౌ = నిష్పత్యవస్థయందు, వైణవః శబ్దః=వేణునాదమును, క్వణద్వీణాక్వణః = క్వణయనికబ్బము జేయునట్టి వీణానాదమును, భవేత్ = కలుగును.

తా. ఎప్పుడు ఆజ్ఞాచక్రమునందుండు దుద్రగ్రంథిని భేదించి ప్రాణవాయువు ఈశ్వరపీఠమైన భూమధ్యమును బొందునపుడు, నిష్పత్యవస్థయందు వేణునాదమును, క్వణయనికబ్బము జేయునట్టి వీణానాదమును కలుగును.

శ్లో. ఏకీభూతం తదాచిత్తం రాజయోగాభిధానకమ్,
సృష్టి సంహారకర్తౌఽసౌ యోగీశ్వరసమోభవేత్.

77

టీక. తదా=అప్పుడు, ఆ నిష్పత్యవస్థయందు, చిత్తం=చిత్తము, ఏకీభూతం=విషయవిషయా భేదము లేక విషయాస్వరూపమును, (భవేత్=బాండును. తత్=అది) రాజయోగాభిధానకమ్=రాజయోగమును పేరుగలది, (స్యాత్=అగును.) ఆసౌ = ఈనిష్పత్యవస్థయందు నాదాను సంధానము చేయునట్టి యోగి, సృష్టిసంహారకర్తౌ=సృష్టిసంహారములకు కర్తయైన, ఈశ్వరసమః = ఈశ్వరునకు సమానమైనవాడుగ, భవేత్=అగును.

తా. అప్పుడు, ఆ నిష్పత్యవస్థయందు, చిత్తము విషయవిషయాభేదము లేక విషయాస్వరూపమును అనగా, ఏకాగ్రస్థితిని బొందును. చిత్తైకాగ్రస్థితియేరాజమును పేరుగలది. ఈనిష్పత్యవస్థయందు నాదాను సంధానము జేయునట్టియోగి సృష్టి సంహారములకు కర్తయైన ఈశ్వరునకు సమానమైన వాడుగ అగును.

శ్లో. అస్తువా మాస్తువాముక్తి రత్రై వాఖండితం సుఖమ్,
లయోద్భవ మిదంసౌఖ్యం రాజయోగా దవాప్యతే.

78

టీక. ముక్తి = మోక్షము, అస్తువా = కలుగునుగాక, లేక, మాస్తువా=కలుగక పోవునుగాక, అత్రైవ=ఈ చిత్తైకాగ్రస్థితియందే, అఖండితః = అఖండితమైన, సుఖమ్=సుఖము, (అస్తి=ఉన్నది)

లయోద్భవమ్ = లయమువలన కలుగునట్టి, ఇదం సౌఖ్యం=ఈసౌఖ్యము, రాజయోగాత్ = రాజయోగముచేత, అవాప్యతే = పొందఁబడుచున్నది.

తా. మోక్షము కలుగునుగాక, లేక, కలుగకపోవునుగాక, ఈచిత్తైకాగ్రస్థితియందే అనగా ఈనాదాను సంధానమునందే అఖండితమైన సుఖము ఉన్నది. లయమువలన కలుగునట్టి ఈసౌఖ్యము రాజయోగముచేత పొందఁబడుచున్నది.

శ్లో. రాజయోగ మజానంతః కేవలం హత కర్మణః,
ఏతానభ్యాసినో మన్యే ప్రయాస ఫలవర్జితాన్.

79

టీక. రాజయోగమ్ = రాజయోగమును, ఆజానంతః=తెలియనివారలై, కేవలం హతకర్మణః=కేవలము హతాభ్యాసమును మాత్రము చేయునట్టివారలగు, ఏతాన్అభ్యాసినః = ఈ అభ్యాసకులను, ప్రయాసఫలవర్జితాన్ = ప్రయాసము యొక్కఫలములేని వారినిగ, మన్యే=భావించెదను.

తా. రాజయోగమును తెలియనివారలై కేవలము హతాభ్యాసమును మాత్రము చేయునట్టివారలగు ఈ అభ్యాసకులను ప్రయాసము యొక్కఫలము లేనివారినిగ భావించెదను. (ఇది స్వాత్మారామ యోగీంద్రులయొక్క వాక్యము.) అనగా, రాజయోగ మెఱుంగనివారి హతయోగాభ్యాసము నిష్ఫలమగును.

శ్లో. ఉన్మన్యవాప్తయే శీఘ్రం భూభ్యాసం మమ సమృతమ్,
రాజయోగ పదంప్రాప్తం సుఖోపాయోఽల్ప చేతసామ్,
సద్యః ప్రత్యయ సంధాయా జాయతే నాదజోలయః.

80

టీక. శీఘ్రం = శీఘ్రముగా, ఉన్మన్యవాప్తయే = ఉన్మన్యవస్థను బొందునిమిత్తము, భూభ్యాసం = భూమధ్యభ్యాసము, మమసమృతమ్ = స్వాత్మారామయోగినైన నాకుసమృతము. (ఏకత్=ఇది, ఈభూమధ్యభ్యాసము), ఆల్పచేతసామసి = స్వల్పబుద్ధిగలవారికిని కూడ, రాజయోగపదం = తుర్యావస్థయను రాజయోగపదమును, ప్రాప్తం=పొందుటకు, సుఖోపాయః = సుఖమైన సాధనోపాయము) అయి (అస్తి = ఉన్నది). నాదజోలయః = నాదమువలన కలుగుచిత్తలయము, సద్యః = శీఘ్రముగా, ప్రత్యయసంధాయా = జ్ఞానమును సమకూర్చునది, జాయతే = అగుచున్నది.

తా. శీఘ్రముగా ఉన్మన్యవస్థను బొందునిమిత్తము భూమధ్యభ్యాసము స్వాత్మారామ యోగినైననాకు పరమసమృతము. ఈభూమధ్య భ్యాసము స్వల్పబుద్ధిగలవారికిని కూడ, యోగముల కన్నిటికిని రాజైన రాజయోగము యొక్కపదము (తుర్యావస్థ)ను బొందుటకు సుఖమైన సాధనోపాయమై యున్నది. (ఇక బుద్ధిమంతులకు వేతెచెప్పవలయు నవసరములేదు అని భావము.) నాదమువలన కలుగు చిత్తలయము శీఘ్రముగా, ప్రత్యయమును అనగా జ్ఞానమును సమకూర్చునది అగుచున్నది.

విశే. యోగము లన్నిటికిని రాజుగానుండుటచేత రాజయోగ మనఁబడుచున్నది

శ్లో. నాదాను సంధానసమాధి భాజాం
యోగీశ్వరాణాం హృది వర్ధమానమ్,
ఆనందమేకం వచసామగమ్యం
జానాతితంశ్రీ గురునాథ ఏకః.

81

టీక. నాదానుసంధాన = నాదాను సంధానముచేత, సమాధిభాజాం = సమాధినిబొందునట్టి, యోగీశ్వరాణాం = యోగీశ్వరులయొక్క, హృది = హృదయమునందు, వర్ధమానమ్ = వృద్ధిజెందునట్టి, వచసామగమ్యం = మాటచేత ఇట్టిదట్టిదని వర్ణింపశక్యముగాని, తంఏకం ఆనందం = ఆ యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమైన ముఖ్యమగు ఆనందమును, ఏకః శ్రీగురునాథః = శ్రీగురునాథుడు ఒక్కఁడు మాత్రమే, జానాతి = తెలిసినవాడు.

తా. నాదాను సంధానముచేత సమాధినిబొందునట్టి అనఁగా చిత్తైకాగ్రతను జెందునట్టి యోగీశ్వరులయొక్క హృదయమునందు వృద్ధిజెందునట్టి, మాటలచేత ఇట్టిదట్టిదని వర్ణింపశక్యముగాని ఆ యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమైన ముఖ్యమగు ఆనందమును శ్రీగురునాథుఁడు ఒక్కఁడు మాత్రమే తెలిసినవాడు.

విశే. నాదాను సంధానముయొక్క ఆనందము గురుకటాక్షమువలన ప్రతీతమగునట్టిదని సూచితము.

— ప్రత్యాహారము. —

భూమిక. నాదాను సంధానమువలన ప్రత్యాహారాది క్రమమైన సమాధిని వర్ణించు చున్నారు —

శ్లో. కర్ణాపిధాయ హస్తాభ్యాం యంశృణోతి ధ్వనిం మునిః,
తత్రచిత్తం స్థిరీకుర్యా ద్యావత్ స్థిరపదం వ్రజేత్.

82

టీక. మునిః = మనశీలుఁడగు యోగి, (హస్తాభ్యాం = చేతులయొక్క అంగుష్ఠములచేత), కర్ణాపిధాయ = రెండుచెవులను మూసికొని, యంధ్వనిం = విధ్వనిని, శృణోతి = వినుచున్నాఁడో, తత్ర = అధ్వనియందు, చిత్తం = చిత్తమును, యావత్ స్థిరపదం వ్రజేత్ = ఎంతవఱకు తుర్రావస్థను బొందునో, (తావత్ = అంతవఱకు), స్థిరీకుర్యాత్ = స్థిరపఱచవలెను.)

తా. మననశీలుఁడగు యోగి చేతిబొటనవ్రేళ్లతో రెండుచెవులను మూసికొని ఏధ్వనిని (నాదమును) వినుచున్నాఁడో, అధ్వనియందు చిత్తమును, ఎంతవఱకు తుర్రావస్థను బొందునో అంతవఱకు స్థిర మొనర్చవలెను.

విశే. తుర్రావస్థయనునది చేతనముయొక్క అభివ్యంజక (జ్ఞాపక) నాదముయొక్క జ్ఞానరూపము. నాదానుసంధానమువలన వాయువుయొక్క స్థిరత్వమును, అణిమాదిసిద్ధులును పొందఁబడుచున్నవి. త్రిపురసారసముచ్చయమునందు, “విజిణో భవతీజా తేన వాయుః సహజో యస్య సముత్థితః ప్రణాదః అణిమాది గుణాభవంతి తస్యామితపుణ్యంచ మహాగుణోద యస్య. సురరాజ తనూజవైరి రంధ్రే

వినిరుధ్య స్వకరాంగులిద్వయేన, జలధే రివ ధీరనాదమంతః ప్రసరంతం సహసా శృణోతి మర్త్యః” చేతిబొటనవ్రేళ్లతో కర్ణకుహరములను మూసికొని, శరీరములో స్వాభావికముగ జనించు సముద్రవలె ధీరమైనశబ్దమును (నాదమును) శీఘ్రముగ మనుజులు వినుచున్నారు. అందువలన ఏయోగి తనశరీరములో సహజముగ కలిగిననాదమును, చక్కఁగా వ్యాపించినవాయువును, జయించునో, ఆయోగి, ఆమహాగుణోదయుఁడు, అణిమాది సిద్ధులను, అతులపుణ్యమును బొందుచున్నాఁడు. అని చెప్పఁబడియున్నది. సురరాజతనూజవైరి సురరాజ = ఇంద్రునియొక్క తనూజ = కుమారుఁడగు అర్జునునియొక్క, వైరి = శత్రువు, అగు, కర్ణః = కర్ణుఁడు (కర్ణములు), రంధ్రే = కుహరములయందు.

శ్లో. అభ్యస్యమానో నాదోఽయం బాహ్య మావృణుతే ధ్వనిమ్,
పతా ద్విక్షేప మఖిలం జిత్వా యోగీ సుఖ భవేత్.

83

టీక. అభ్యస్యమానః = అభ్యసించుచునట్టి, ఆ యంనాదః = ఈ అనాహతమనెడు నాదము, బాహ్యమ్ ధ్వనిమ్ = బాహ్యమునందు కర్ణములకు విషయమగు ధ్వనిని, యోగీ = యోగి. అవృణుతే = వినును. పతాత్ = అర్థమానములో అనఁగా పదునైదుదినములలో, అఖిలంవిక్షేపమ్ = సకలచిత్తచాంచల్యములను, జిత్వా = జయించి, సుఖభవేత్ = సుఖమగుచున్నాఁడు. అనఁగా నిజమైన ఆత్మనందరూపమనుభవమును బొందుచున్నాఁడు.

తా. అభ్యసించుచునట్టి ఈ అనాహతమనెడునాదము బాహ్యమందు కర్ణములకు విషయమగుధ్వనిని యోగివినును. ఇట్లు నాదమును అభ్యసించుయోగి పదునైదుదినములలో సకలచిత్తచాంచల్యము (విక్షేపము) లను జయించి సుఖయగుచున్నాఁడు.

శ్లో. శ్రూయతే ప్రథమాభ్యాసే నాదే నానావిధో మహాన్
తతోఽభ్యాసే వర్ధమానే శ్రూయతే సూక్ష్మసూక్ష్మకః.

84

టీక. ప్రథమాభ్యాసే = మొదటిభ్యాసమునందు. అనఁగా అభ్యసించునపుడు మనుషుండు, నానావిధః = నానావిధములైన, మహాన్ నాదః = సముద్రము, మేఘము, భేరి మొదలగువానివంటి గొప్పశబ్దము, శ్రూయతే = వినుఁబడును. తతః = అటుపిమ్మట, అభ్యాసే = నాదానుసంధానాభ్యాసము, వర్ధమానే = వృద్ధిజెందునపుడు, సూక్ష్మసూక్ష్మకః = సూక్ష్మసూక్ష్మముగా అనఁగా, మెల్లమెల్లగా, శ్రూయతే = వినుఁబడుచున్నది.

తా. మొదటిభ్యాసముందు నానావిధములైన సముద్రము, మేఘము, భేరి మొదలగువానివంటి గొప్పశబ్దము వినుఁబడును. అటుపిమ్మట నాదానుసంధానాభ్యాసము వృద్ధియగు నపుడు అనఁగా వృద్ధియగుకొలఁదని సూక్ష్మసూక్ష్మముగా వినుఁబడుచున్నది.

భూమిక. నానావిధములగునాదములను వర్ణించుచున్నారు.—

శ్లో. ఆదౌ జలధి జేమూత భేరి ఝర్ఝరసంభవాః,
మధ్యే మర్దలశంఖోత్థా ఘంటాకాహళజాస్తథా. 85
అంతేతు కింకిణీ వంశవీణాభ్రమర నిస్వనాః,
ఇతి నానావిధానాదాః శ్రవ్యంతే దేహమధ్యగాః. 86

టీక. ఆదౌ = మొదట, ప్రాణవాయువు బ్రహ్మరంధ్రమునందు ప్రవేశించునపుడు, జలధిజేమూత భేరిఝర్ఝరసంభవాః = సముద్రము, మేఘము, భేరి, ఝర్ఝరము (తప్పేట) అనువానివలన కలుగునాదమువంటినాదమును, తథా = అప్రకారమే, మధ్యే = మధ్యయందు, అనగా, వాయువు బ్రహ్మరంధ్రమును స్థిరమైనపిమ్మట, మర్దలశంఖోత్థాః = మృదంగము, శంఖము అనువానివలన కలుగునాదమువంటి నాదమును, ఘంటాకాహళజాః = ఘంట, కాహళము, అనువానివలన కలుగునాదమువంటి నాదమును, అంతేతు = అంతమందు అనగా, వాయువు బ్రహ్మరంధ్రమును దీర్ఘముగ స్థిరమైనపిమ్మట, కింకిణీవంశవీణాభ్రమరనిస్వనాః = మవ్వలు అనగా గజ్జెలు, మురళి, వీణ, తుమ్మెదలు అనువానినాదములవంటి నాదమును, ఇతి = ఇట్లు, నానావిధాః = అనేకవిధములైన, నాదాః = నాదములు, దేహమధ్యగాః = దేహమధ్యమునం దుండునట్లుగా, శ్రవ్యంతే = వినుటచున్నవి.

తా. మొదట అనగా ప్రాణవాయువు బ్రహ్మరంధ్రమునందు ప్రవేశించునపుడు, సముద్రము, మేఘము, ఝర్ఝరము అనువానివలన కలుగునాదములవంటి నాదమును, అప్రకారమే, మధ్యయందు అనగా, వాయువు బ్రహ్మరంధ్రమును స్థిరమైనపిమ్మట మృదంగము శంఖము అనువానివలన కలుగు నాదమువంటినాదమును, ఘంటాకాహళము అనువానివలన కలుగునాదమువంటి నాదమును, అంతమందు అనగా, వాయువు బ్రహ్మరంధ్రమును దీర్ఘముగ స్థిరమైనపిమ్మట, గజ్జెలు, మురళి, వీణ, తుమ్మెదలు అనువానివలన కలుగునాదములవంటి నాదమును ఇట్లు అనేకవిధములైననాదములు దేహమధ్యమునం దుండునట్లుగా వినుటచున్నవి.

శ్లో. మహతి శ్రవ్యమాణోఽపి మేఘభేర్యాదికే ధ్వనా,
తత్ర సూక్ష్మా త్సూక్ష్మతరం నాదమేవ పరామృశేత్. 87

టీక. మేఘభేర్యాదికే = మేఘము, భేరిమొదలగువానివలనకలుగు ధ్వనులవంటి, మహతి ధ్వనా = గొప్పధ్వనులు. శ్రవ్యమాణోఽపి = వినుటచున్న, తత్ర = వానియందు, సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరం నాదమేవ = సూక్ష్మాతిసూక్ష్మమైననాదమునే, పరామృశేత్ = చింతనముచేయవలయును.

తా. మేఘము భేరి మొదలగు వానివలన కలుగు ధ్వనులవంటి గొప్పధ్వనులు వినుటచున్నను, వానియందు సూక్ష్మాతిసూక్ష్మమైననాదమునే చింతనము చేయవలయును.

విశే. సూక్ష్మానాదము చిరకాలము నిలిచియుండునది గనుక తదాసక్త చిత్తము చిరకాలము స్థిరముగ నుండును.

శ్లో. ఘనముత్సృజ్య వాసూత్తే సూక్ష్మ ముత్సృజ్య వాఘనే,
రమమాణ మపిక్షిప్తం మనోనాన్యత్ర చాలయేత్. 88

టీక. ఘనమ్ = మేఘ భేర్యాదికములయొక్క గొప్పదైన (నాదమ్ = నాదమును) ఉత్సృజ్య = వదిలి, సూక్ష్మేవా = సూక్ష్మమందో, లేక, సూక్ష్మమ్ = సూక్ష్మానాదమును, ఉత్సృజ్య = వదిలి, ఘనేవా = ఘననాదమందో, రమమాణమపి = క్రీడించునట్లుగా నున్నను, క్షిప్తం = రాజసగుణముచేత అత్యంత చంచలమైనమనస్సును, అన్యత్ర = ఇతరవిషయములయందు, నచాలయేత్ = చలించు జేయఁ గూడదు.

తా. మేఘ భేర్యాదులయొక్క గొప్పదైన నాదమునువదిలి సూక్ష్మానాదమందో, లేక, సూక్ష్మానాదమునువదిలి ఘననాదమందో క్రీడించునట్లుగా నున్నను, అనగా, ఘనము సూక్ష్మము అనునీరెండు నాదములలో నొకనాదమును పరిగ్రహించియో లేక పరిహరించియో క్రీడించునట్లుగా నున్నను, రాజసగుణముచేత అత్యంతచంచలమైన మనస్సును ఇతరవిషయములయందు చలించజేయఁగూడదు.

శ్లో. యత్ర కుత్రాపివా నాదే లగతిప్రథమం మనః,
తత్రైవ సుస్థిరీభూయ తేనసార్థం విలీయతే. 89

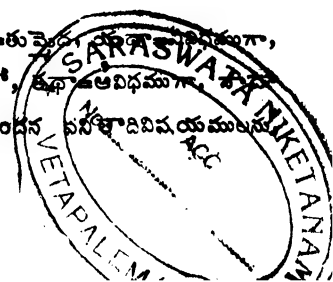
టీక. యత్ర కుత్రాపివా నాదే = ఏదైన నొకదానియందు అనగా, ఘనసూక్ష్మా నాదములలో దేని యందైనను, ప్రథమం = మొట్టమొదట, మనః = మనస్సు, లగతి = లగ్నమగుచున్నదో, తత్రైవ = దానియందే, సుస్థిరీభూయ = చక్కగా స్థిరముగలదియై, తేనసార్థం = అనాదముతోకూడ, విలీయతే = లయమగుచున్నది.

తా. ఏదైన నొకదానియందు అనగా, ఘనసూక్ష్మానాదములలో దేనియందైనను ఒకదానియందు మొట్టమొదట మనస్సు లగ్నమగుచున్నదో, దానియందే, చక్కగా స్థిరముగలదియై అనాదముతోకూడ లయమగుచున్నది.

విశే. ఇందు మొదటివాక్యమువలన ప్రత్యాహారమును, రెండవవాక్యము వలన ధారణయును, మూడవవాక్యమువలన ధ్యానమూలకముగా సమాధియును చెప్పబడియుండెను.

శ్లో. మకరందం పిబన్ భృంగోగంధం నాపేక్షతేయథా,
నాదాసక్తం తదాచిత్తం విషయాన్నహికాంక్షతే. 90

టీక. మకరందం = పుష్పరసమును, పిబన్ = త్రాగునట్టి, భృంగః = కుమ్మరి, గంధం = పుష్పముయొక్క చరిమళమును, నాపేక్షతే = అపేక్షించుట, తదాచిత్తం = తదాచిత్తమును, విషయాన్ = వస్తువులను, నహికాంక్షతే = కాంక్షించుట, అనగా కొరత.

తా. పుష్పరసమును త్రాగునట్టి తుమ్మెద ఏవిధముగా పుష్పముయొక్క పరిమళమును అపేక్షింపదో, ఆవిధముగా, నాదాసక్తిగల చిత్తము స్రక్చందనవని తాదివిషయములను కాంక్షింపదు. అనగా కోరదు. స్రక్చందన వనితాదివిషయములు ప్రతిబంధకము లగుటవలన నాదానుసంధానపరులు వానిని అభిలషింపరు.

శ్లో. మనోమత్త గజేంద్రస్య విషయో ద్యానచారిణః,
నియామక సమర్థోయం నినాదనిశితాంకుశః.

91

టీక. విషయో ద్యాన చారిణః = శబ్దాదివిషయమైన ఉద్యానవనమునందు సంచరించునట్టి, మనోమత్త గజేంద్రస్య = మనస్సు ఆసెడు మత్తగజమును, నియంత్రణే = అడ్డగించుటయందు, ఆయం నినాదనిశితాంకుశః = ఈ ఆనాహతధ్వనియైన నాదరూపమగు తీక్షణమైన అంకుశము, సమర్థః = సామర్థ్యముగలది, (భవతి = ఆగుచున్నది.)

తా. శబ్దాదివిషయమైన ఉద్యానవనమునందు సంచరించునట్టి మనస్సు అనెడు మత్తగజమును అడ్డగించుటయందు ఈఆనాహతధ్వనియైన నాదరూపమగు తీక్షణంకుశము సామర్థ్యముగలదియై యున్నది.

విశే. వైనిచెప్పిన శ్లోకములవలన ఇంద్రియవిషయములను మఱియుటచేత ప్రత్యాహారము చెప్పబడియున్నది. ఈవిషయమునే విష్ణుపురాణముకూడ, “చరతాం చతురాదీనాం విషయేషు యథాక్రమమ్, యత్రప్రత్యాహారణం తేషాం ప్రత్యాహారః ప్రకీర్తితః” విషయములయందు సంచరించునట్టి, నేత్రాది యింద్రియములను, తద్విషయములనుండి సక్రమముగ మఱియునది యేదియో అది ప్రత్యాహారమనఁబడును అని చెప్పుచున్నది.

— ధారణాలక్షణము. ౭ —

భూమిక. నాదానుసంధానమువలనఁ గలుగు ధారణాలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో. బద్ధంతు నాదబంధేన మనస్సంత్యక్తచాపలమ్,
ప్రయోతి సుతరాం శ్చైర్యం ఛిన్నపక్షః ఖగో యథా.

92

టీక. నాదబంధేన = నాదమనుబంధముచేత కట్టబడినదియును, అనఁగా నాదధారణమునందాసక్తిగలదియును (ఆకవీస = అందువలననే), సంత్యక్తచాపలమ్ = ప్రతిక్షణమునువిషయగ్రహణమునందు చూపుచుకల్యమును బాగుగ వదలినదియునునైన, మనః = మనస్సు, ఛిన్నపక్షః = తెక్కలువిడిగిన, ఖగోయథా = చక్షివలె, సుతరాం = తూర్తిగ, శ్చైర్యం = శ్చైర్యమును, అనఁగా ధారణను, ప్రయోతి = బాండుచున్నది.

తా. నాదమనుబంధముచేత కట్టబడినదియును, అనఁగా నాదధారణమునందాసక్తిగలదియును, అందువలననే (నాదధారణాసక్తివల్లనే) ప్రతిక్షణమందును

విషయగ్రహణమునందు చూపుచుకల్యమును బాగుగ వదలినదియును నైన మనస్సు తెక్కలువిడిగిన చక్షివలె పూర్తిగ శ్చైర్యమును అనఁగా ధారణను బాండుచున్నది.

విశే. విష్ణుపురాణమునందు, “ప్రాణాయామేన పవనం ప్రత్యాహారేణ చేంద్రియమ్, వశీకృత్యతతః కుర్యాచ్చిత్త శ్చైర్యం శుభాశ్రయే.” ప్రాణాయామము చేత పవనమును, ప్రత్యాహారముచేత ఇంద్రియములను వశపఱచి, అనంతరము, శుభాశ్రయమందు అనఁగా, సగుణబ్రహ్మమునందో లేక, నిర్గుణబ్రహ్మమునందో, చిత్తమును స్థిరముచేయవలెను. అని ధారణాలక్షణము చెప్పబడియున్నది.

— ధ్యానలక్షణము. ౮ —

భూమిక. నాదానుసంధానమువలనఁ గలుగు ధ్యానలక్షణమును చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో. సర్వచింతాం పరిత్యజ్య సావధానేన చేతసా,
నాద ఏవానుసంధేయో యోగసామ్రాజ్య మిచ్ఛతా.

93

టీక. యోగసామ్రాజ్యమ్ = యోగసామ్రాజ్యమును అనఁగా రాజయోగపదమును, ఇచ్ఛతా = ఆభిలషించినవానిచేత, సర్వచింతాం = బాహ్యంతరవిషయములయొక్క సంపూర్ణచింతలను, పరిత్యజ్య = విడిచి, సావధానేన = నిశ్చలమైన (ఏకాగ్రమైన), చేతసా = చిత్తముచేత, నాదఏవ = నాదమునుమాత్రమే, అనుసంధేయః = అనుసంధానము (ధ్యానము) చేయఁదగినది.

తా. యోగసామ్రాజ్యమును అనఁగా రాజయోగపదమును ఆభిలషించినవానిచేత, బాహ్యంతరములగువిషయములయొక్క సంపూర్ణచింతలను విడిచి, ఏకాగ్రమైనచిత్తముచేత నాదమును మాత్రమే అనుసంధానము చేయఁదగినది. అనఁగా నాదాకారవృత్తిప్రవాహమునందు నిమగ్నచిత్తుడు కావలయును.

విశే. “తద్రూపప్రత్యయైకాగ్ర్యసంతతిశ్చాన్యనిస్పృహః, తత్త్వానం ప్రథమైరంగైః షడ్భిర్నిష్పాద్యతే నృప.” బ్రహ్మరూపప్రత్యయముయొక్క ఏకాగ్రస్థితియైన సంతతియును (ప్రవాహమును), తదన్యమైనవిషయములయందు ఆశలేమియును గలవృత్తిప్రవాహము ధ్యానమనఁబడును. రాజా! ఆధ్యానము మొదటి ఆరు అంగములచేత ప్రాప్తమగుచున్నది. అని విష్ణుపురాణమునందు చెప్పబడియున్నది. “తత్రప్రత్యైకతానతాధ్యానమ్.” అందు అనఁగా ధారణావిషయమునందు కలుగు ఏకాగ్రవృత్తిప్రవాహము (ఏకాగ్రస్థితి) ధ్యానమనఁబడుచున్నది. అని పాతంజలయోగశాస్త్రమునందు జెప్పబడియున్నది.

— సమాధిలక్షణము. —

భూమిక. నాదమువలనఁగలుగు సంప్రజ్ఞాతసమాధిలక్షణమును జెప్పుచున్నారు. —

శ్లో. నాదోంతరంగసారంగ బంధనేవాగురాయతే,
అంతరంగ కురంగస్య వధే వ్యాధాయతేఽపిచ.

94

టీక. నాదోంతరంగసారంగః = నాదః = నాదము, అంతరంగసారంగః = అంతరంగమైన మనస్సు అనెడుసారంగమును, బంధనే = బంధించుటయందు, వాగురాయతే = వలవలె యొప్పుచున్నది. అంతరంగకురంగస్య = అంతరంగమైన మనస్సు అనెడుకురంగమును, వధే = చంపుటయందు, వ్యాధాయతే = పిచ = వ్యాధినివలె యొప్పుచున్నది.

తా. నాదము, అంతరంగమైన మనస్సు అనెడుసారంగమును బంధించుటయందు వలవలె యొప్పుచున్నది. అనఁగా, వలసారంగము (జీత) యొక్క చంచలతను హరించునట్లు, నాదము మనస్సుయొక్క చంచలతను తనసామ్యవ్యుత్పన్నముచేత హరించుచున్నది. నాదము మనస్సు అనెడు అంతరంగకురంగమును వధించుటయందు వ్యాధతుల్యమగుచున్నది. అనఁగా, వలలోఁజిక్కినకురంగమును వ్యాధుండు వధించువిధమున, నాదము, తనకు లోనైన (తనయందాసక్తమైన) మనస్సును వధించుచున్నది. అనఁగా, మనస్సునందు ఉత్పన్నములగు విషయవృత్తులను హరించుచున్నది.

శ్లో. అంతరంగస్య యమినో వాజినః పరిఘాయతే,

నాదోపాస్తిరతో నిత్య మవధార్యాహి యోగినా.

95

టీక. (ననాదః = అనాదము), యమినః = యోగియొక్క, అంతరంగస్యవాజినః = అంతరంగమగునెడు గుఱ్ఱమునకు, పరిఘాయతే = ఎదుటవైచు ఇనుపకట్ల గుదియవంటిది. అతః = అందువలన, యోగినా = యోగిచేత, నిత్యం = ప్రతిదినమును, నాదోపాస్తి = నాదోపాసనము, అవధార్యాహి = నిశ్చయముగఁ జేయఁదగినది.

తా. అనాదము యోగియొక్క అంతరంగమైన మనస్సు అనెడు గుఱ్ఱమునకు ఎదుటవైచు ఇనుపకట్ల గుదియవంటిది. అనఁగా, గుఱ్ఱముయొక్కగతిని, గుఱ్ఱపుళాలద్యారమునందు అమర్చియుండు లోహదండము నిరోధించువిధమున, నాదము మనస్సుయొక్క అన్యత్రగతిని అనఁగా విషయాదికప్రవృత్తిని నిరోధించుచున్నది. అందువలన యోగిచేత ప్రతిదినమును నాదోపాసనము నిశ్చయముగాఁ జేయఁదగినది.

శ్లో. బద్ధం విముక్తచాంచల్యం నాదగంధకజారణాత్,
మనఃపారదమాప్నోతి నిరాలంబాఖ్య ఖేఽటకమ్.

96

టీక. మనఃపారదత్తం = మనస్సు అనెడుపాదరసము, నాదగంధకజారణాత్ = నాదమనెడు గంధకముచేత జారణము (బల ము) చేయఁబడి. బద్ధం = బంధించఁబడి అనఁగా, చంచలత్వము (విషయా

కారవృత్తి) హరింపబడి, విముక్తచాంచల్యం = చంచలత్వమునువీడి, నిరాలంబాఖ్య ఖేటకమ్ = నిరాలంబాకాశ గమనమును అనఁగా బ్రహ్మమనెడు అపరిచ్ఛిన్నాకాశమును, ఆప్నోతి = పొందుచున్నది.

తా. మనస్సు అనెడుపాదరసము, నాదమునుగంధకముచేత భస్మముచేయఁబడి బంధింపఁబడి, చంచలత్వమును వీడి నిరాలంబాకాశగమనమును అనఁగా బ్రహ్మమను అపరిచ్ఛిన్నాకాశమును పొందుచున్నది.

విశే. పాదరసము నాదగంధకసంయోగముచేత భస్మముచేయఁబడి చంచలత్వమునువీడి, గుళికాకారముగ బంధింపఁబడిన పిష్టట, ఆకాశగమనమును, కలుగుజేయువిధమున, నాదసంయోగమువలన బంధింపఁబడిన అనఁగా, విషయాకారవృత్తిపరిణామనివృత్తిః జెందినమనస్సు, బ్రహ్మకారమైన అవిచ్ఛిన్నాకాశమును పొందుచున్నది.

శ్లో. నాద శ్రవణతః క్షిప్ర మంతరంగ భుజంగమః,

స్పృత్య సర్వమేకాగ్రః కుత్ర చిన్నహిధావతి.

97

టీక. నాదశ్రవణతః = నాదమును వినుచుండుటవలన, క్షిప్రం = క్షిప్రముగా, అంతరంగ భుజంగమః = అంతరంగము (మనస్సు) అనెడుపాము, సర్వమ్ విస్తృత్య = సంపూర్ణమైన జగత్తును మఱిది, ఏకాగ్రః = ఏకాగ్రముగా, అనఁగా నాదాకారవృత్తి ప్రవాహముగలదిగా, కుత్రచిత్ = ఎచ్చటను అనఁగా, అన్యవిషయములయందు ఎందును, సహిధావతి = బలుగత్తుటలేదు.

తా. నాదమును వినుచుండుటవలన శీఘ్రముగా అంతరంగము (మనస్సు) అనెడుపాము, సర్వమునుమఱిచి ఏకాగ్రముగా, నాదాకార వృత్తిప్రవాహముగలదియై, అన్యవిషయముల యందెందును బలుగెత్తుటలేదు.

విశే. విష్ణుపురాణమునందు, “తస్యైవకల్పనాహీనం స్వరూపగ్రహణం హియత్, మనసాధ్యాన నిష్పాద్యః సమాధి స్సోఽభిధీయతే.” దానియొక్క, నామరూపాది కల్పనాహీనమైన స్వరూపమును మనస్సుచేత ధ్యానపూర్వకముగ నుత్పన్నము చేయుటయే (గ్రహించుటయే) సమాధియని చెప్పఁబడుచున్నది. అని చెప్పఁబడియున్నది. పాతంజలసూత్రమందు, “తదేవార్థమాత్రనిర్భాసం స్వరూపశూన్యమివసమాధిః.” ఆధ్యానమే, అర్థమాత్రనిర్భాస స్వరూపశూన్యముగ ధ్యానింపఁబడు వస్తుమాత్రముగ యొప్పునది సంప్రజ్ఞాత సమాధియనఁబడుచున్నది. అని చెప్పఁబడియున్నది.

— ఆసంప్రజ్ఞాతసమాధి లక్షణము. —

భూమిక. ఆసంప్రజ్ఞాతసమాధి లక్షణమును చెప్పుచున్నారు. —

శ్లో. కాష్ఠేప్రవర్తితో వహ్నిః కాశ్మీన సహళామృతి,
నాదేప్రవర్తించి త్తం నాదేన సహలీయతే.

టీక. కాష్ఠే=కట్టెయందు, ప్రవర్తితః=ఉండినటువంటి, వహ్నిః=నిప్పు, కాష్ఠేనసహ=కట్టెతోగూడ, కాన్యూతి=శమించును, అనఁగా, కాన్యూతిని విడిచి కాష్ఠరూపమున నిలుచును. (తథాహి=అటులనే) నాదే=నాదమునందు, ప్రవర్తితందితం=ప్రవర్తించిన చిత్తము, నాదేనసహ=నాదముతోగూడ, లీయతే=లీనమగుచున్నది.

తా. కట్టెయందు ఉండినటువంటి నిప్పు కట్టెతోగూడ శమించును. అటులనే! నాదమునందు ప్రవర్తించిన చిత్తము నాదముతోగూడ లయమగుచున్నది. అనఁగా, రాజసతామసవృత్తులయొక్క వినాశమువలన సత్త్వమాత్ర శేషమును, లేక, సంస్కారశేషమును బొందుచున్నది.

విశే. “యథానిరింధనోవహ్నిః స్వయోనాపుపశామ్యతి, తథావృత్తిక్షయాచ్చిత్తం స్వయోనాపుపశామ్యతి.” ఇంధనములేని యగ్ని తనయొక్క యోని (కారణ) రూపమగు కట్టెయందు ఎట్లుశాంతము (లయము)జెందుచున్నదో, అట్లు వృత్తిక్షయమైన చిత్తము తనయొక్క యోని (కారణ) రూపమునందు అనఁగా బ్రహ్మమునందు శాంతము (లయము)ను జెందుచున్నది. అని మైత్రావరుణీ యోగ నిషత్తునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో. ఘంటాది నాదసక్తస్తబ్ధాంతః కరణ హరిణస్య,
ప్రహరణ మపిసుకరం శరసంధాన ప్రవీణశ్చేత్. 99

టీక. శరసంధాన ప్రవీణశ్చేత్ = బాణమును సంధించుటయందు, సామర్థ్యమును బడసిన వాడైయెడల, ఘంటాదినాదసక్తః=ఘంటాది నాదములయందు ఆసక్తమైయుండుటవలన, తబ్ధాంతః కరణహరిణస్య = నిశ్చలమైన అంతఃకరణ మనెను హరిణమును, ప్రహరణమపి = చంపుటమకూడ, సుకరం=సుఖముగా చేయఁదగినది, (స్యాత్=అగును)

తా. బాణమును సంధించుటయందు (శరవేగమునఁ బరుగుచెట్టు వాయువును సంధించి సుషుమ్నామార్గముగ బ్రహ్మరంధ్రమునందు ప్రవేశపెట్టుటయందు) సామర్థ్యమును బడసినవాడైనయెడల, ఘంట, శంఖము, మద్దెల, ఝర్జురము, దుందుభి, మేఘము మొదలగువాని నాదములయందు ఆసక్తమైయుండుటవలన, నిశ్చలమైన అంతఃకరణమనెడు హరిణమును చంపుటయనునది (చిత్తవృత్తులను ప్రతిబంధించుటయనునది) సుకరముగఁ జేయఁదగినది.

శ్లో. అనాహతస్య శబ్దస్య ధ్వనిర్య ఉపలభ్యతే,
ధ్వనేరంతర్గతం జ్ఞేయం జ్ఞేయస్యాంతర్గతం మనః,
మనస్తత్రలయం యాతి తద్విజ్ఞాః పరమం పదమ్. 100

టీక. అనాహతస్య శబ్దస్య=అనాహతశబ్దముయొక్క, యధ్వనిః=విధ్వని, ఉపలభ్యతే=విసఁబడుచున్నదో, (తస్య) ధ్వనేఅంతర్గతం=అధ్వనియొక్క (మధ్య)మందు, జ్ఞేయం=స్వరకాశచైతన్యము, (అస్తి=కలదు). జ్ఞేయస్యాంతర్గతం=జ్ఞేయముయొక్క మధ్యమందు, మనః=మనస్సు, (అస్తి=ఉన్నది).

తత్ర=అందు, మనః=మనస్సు, లయంయాలి=లయమగుచున్నది. తత్=అది, విజ్ఞాః=విజ్ఞానయొక్క, తరమంపదమ్=శ్రేష్ఠమైన స్థానము.

తా. అనాహత శబ్దముయొక్క ఏధ్వనివిసఁబడుచున్నదో ఆధ్వనియొక్క అంతర్గతమందు జ్ఞేయము (స్వప్రకాశచైతన్యము) ఉన్నది. జ్ఞేయముయొక్క మధ్యమందు మనస్సుఉన్నది. అందు (ఆజ్ఞేయమునందు) మనస్సులయమగుచున్నది. అనఁగా పరమవైరాగ్యముచేత సంపూర్ణవృత్తి శూన్యమైన సంస్కారము కలుగుచున్నది. అది విజ్ఞానయొక్క పరమపదము. అనఁగా, వ్యాపకమైన పరమాత్మయొక్క అంతఃకరణవృత్తిలేని (నిరుపాధికమైన) స్వరూపము.

విశే. “పద్యతే గమ్యతే యోగిభిరితిపదమ్.” యోగులుచేత పొందఁబడుచుండుటవలన పదమని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో. తావదాకాశ సంకల్పో యావచ్ఛబ్ద ప్రవర్తతే,
నిశ్శబ్దం తత్పరం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి గీయతే. 101

టీక. యావచ్ఛబ్దప్రవర్తతే=ఎంతవఱకు ఆనాహతశబ్దము ప్రవర్తించుచున్నదో, తావత్=అంతవఱకు, ఆకాశసంకల్పః=ఆకాశసంకల్పము, (ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నది). నిశ్శబ్దం=శబ్దము మనస్సునందు లయమగుటవలన శబ్దములేనిది, (యత్=ఏదియో) తత్=అది, బ్రహ్మ=పరబ్రహ్మమనెను శబ్దమునకు వాచ్యమైన, పరమాత్మ=పరమాత్మ, ఇతి=అని, గీయతే=గానముచేయఁబడుచున్నది. అనఁగా చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. ఎంతవఱకు అనాహతశబ్దము విసఁబడుచున్నదో, అంతవఱకు, (శబ్దము ఆకాశగుణము కాబట్టి గుణమునకును గుణికిని అభేదముండుటవలన) ఆకాశముయొక్క సంకల్పము ప్రవర్తించుచున్నది. శబ్దము మనస్సునందు లయమగుటవలన శబ్దములేనిది ఏదియో, అది పరబ్రహ్మమనెడు శబ్దమునకు వాచ్యమైన పరమాత్మ అని చెప్పఁబడుచున్నది.

విశే. సకలవృత్తులును విలయముఁ జెందినపుడు కలుగు స్వరూపస్థితి, పరమాత్మయనియును, పరబ్రహ్మమనియును చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో. యత్కించి న్నాదరూపేణ శ్రూయతే శక్తిరేవసా,
యస్తత్వాంతో నిరాకారః సవీవ పరమేశ్వరః. 102

టీక. యత్కించి=ఏది, నాదరూపేణ=నాదస్వరూపముగా, శ్రూయతే=విసఁబడుచున్నదో, సా=అది, శక్తిరేవ=పరమాత్మశక్తియే, తత్త్వాంతః=తత్త్వలయమైన, నిరాకారః=ఆకారములేనిది, యః=ఏదియో, సవీవ=అదియే, పరమేశ్వరః=పరమేశ్వర స్వరూపము.

తా. ఏది నాదస్వరూపముగా విసఁబడుచున్నదో, అది పరమాత్మశక్తియేయనఁబడుచున్నది. తత్త్వలయమైన నిరాకారమైనది ఏదియో అదియే పరమేశ్వర స్వరూపమనఁబడుచున్నది. అనఁగా. సంపూర్ణవృత్తులు క్షయమగునప్పుడు, స్వరూ

పావస్థితి గలదియేదియో అదియే పరమాత్మయని యనబడును. (పూర్వోక్తములైన విదుశ్లోకములలోను రాజయోగమును అసంప్రజ్ఞాతసమాధియొక్క లక్షణము చెప్పబడియును).

— ౧౦౭ లయోపాయమసాను. ౧౦ —

భూమిక. నాదానుసంధానము వలని లయోపాయమహిమను చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సర్వే హతలయో పాయా రాజయోగస్య సిద్ధయే,
రాజయోగ సమారూఢః పురుషః కాలవంచకః.

103

టీక. సర్వహతలయోపాయాః=హతలయ సాధనములన్నియును, రాజయోగస్య=రాజయోగముయొక్క, సిద్ధయే=సిద్ధి నిమిత్తము, (ఉచ్యంతే=చెప్పబడినది). రాజయోగ సమారూఢః పురుషః=రాజయోగమును బడసిన పురుషుడు, కాలవంచకః=కాలుని వంచించువాడు, స్యాత్=అగును).

తా. హతలయోపాయము లన్నియును రాజయోగముయొక్క సిద్ధినిమిత్తము చెప్పబడినవి. రాజయోగమును బడసిన పురుషుడు కాలుని వంచించువాడు అగును. అనగా మృత్యువును జయించువాడు అగును.

నిశ్చే. ఆసన కుంభకముద్రాదులు హతోపాయములు. నాదానుసంధానము, శాంభవీముద్ర మొదలగునవి లయోపాయములు. మనస్సుయొక్క సకలవృత్తి నిరోధలక్షణము రాజయోగము.

— ౧౦౮ ఉన్ననీ ఉత్పత్తి లక్షణము. ౧౦ —

భూమిక. ఉన్నని జనించుటకు కారణమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. తత్త్వం బీజం హతః క్షేత్ర మాదాసీన్యం జలం త్రిభిః,
ఉన్ననీ కల్పలతికా సద్యవప్రవర్తతే.

104

టీక. తత్త్వంబీజం=తత్త్వమును బీజము, హతఃక్షేత్రం=ప్రాణాపానములయొక్క వికృతావమైన హతము అను క్షేత్రము, బౌదాసీన్యం జలం=వైరాగ్యమును జలము. (ఏతైః) త్రిభిః=ఈమూడింటిచేతను, ఉన్ననీ కల్పలతికా=ఉన్ననియను కల్పలతిక, సద్యవప్రవర్తతే=కలుగుచున్నది.

తా. తత్త్వ (చిత్త)మును బీజము, ప్రాణాపానైక్య రూపమగు హతము అను క్షేత్రము, పరమ వైరాగ్య రూపమగు బౌదాసీన్యమును జలము. ఈమూడింటి చేతను ఉన్ననియను కల్పలతిక తత్క్షణమే కలుగుచున్నది.

విశే. ఉన్నన్యవస్థ బీజమువలె అంకురరూపముగ పరిణమించుటవలన తత్త్వము (చిత్తము) బీజమనబడెను. క్షేత్రమునందువలె ప్రాణాయామైక్యరూపమగు హతము

నందు ఉన్నని (అసంప్రజ్ఞాత అవస్థ) అను కల్పలత జనించుటవలన హతము క్షేత్రమనబడెను. బౌదాసీన్యము (పరమవైరాగ్యము), ఉన్ననీ ఉత్పత్తికి కారణముగ నుండుటవలనను, పరమవైరాగ్యమునకు కారణముగా నుండుటవలన సంస్కారవిశేషము చిత్తముయొక్క అసంప్రజ్ఞాత సమాధి అనునది దానియొక్క లక్షణమై యుండుటవలనను, బౌదాసీన్యము జలమనబడెను. పూర్వోక్తమైన బీజక్షేత్ర జలములు మూడింటివలన అసంప్రజ్ఞాత సమాధి అవస్థకు కారణమైన ఉన్నని శీఘ్రముగ నుత్పన్నమగుచున్నది. అయ్యది సకలేష్ట సిద్ధులకును సాధనమైయుండుట కల్పలత యనబడుచున్నది.

— ౧౦౯ నాదానుసంధాన ప్రభావము. ౧౦ —

భూమిక. నాదానుసంధానముయొక్క ప్రభావమును చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. సదా నాదానుసంధానాత్ క్షీయంతే పాపసంచయాః,
నిరంజనే విలీయేతే నిశ్చితం చిత్త మారుతౌ.

105

టీక. సదా=ఎల్లప్పుడును, నాదానుసంధానాత్=నాదానుసంధానముచేయుటవలన, పాపసంచయాః=పాపసంఘములు, క్షీయంతే=క్షయమగుచున్నవి. చిత్తమారుతౌ=చిత్తమును ప్రాణవాయువును, నిశ్చితం=నిశ్చయముగనే, నిరంజనే=నిరంజనమునందు, విలీయేతే=విలయమును కెందుచున్నది.

తా. ఎల్లప్పుడును నాదానుసంధానము చేయుటవలన పాప సంఘములు క్షయములగుచున్నవి. చిత్తమును ప్రాణమును నిశ్చయముగనే నిరంజనము (నిర్గుణ వైతన్యము)నందు విలయమగుచున్నవి. అనగా, చిత్తవనములు రెండును బ్రహ్మమునందు లయమగుచున్నవి.

— ౧౧౦ సమాధిస్థిత యోగిలక్షణము. ౧౧ —

భూమిక. సమాధిని బొందిన యోగియొక్క స్థితినిగూర్చి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. శంఖ దుందుభి నాదంచ న శృణోతి కదాచన,
కాష్ఠవ జ్ఞాయతే దేహ ఉన్నన్యవస్థయా ధ్రువమ్.

106

టీక. శంఖ దుందుభి నాదంచ=శంఖము, దుందుభి అనువానియొక్క నాదము, కదాచన=ఒకప్పుడును, (యోగీ=ఉన్నన్యవస్థను బొందిన యోగి), నశృణోతి=వినడు. ఉన్నన్యవస్థయా=ఉన్నన్యవస్థవలన, దేహః=దేహము, ధ్రువమ్=చంచలము లేనందువలన నిశ్చయముగనే, కాష్ఠవల్=కట్టెవలె, జాయతే=అగుచున్నది.

తా. శంఖము, దుందుభి అనువానియొక్క నాదము ఒకప్పుడును, ఉన్నన్యవస్థను బొందిన యోగి వినడు. అనగా, సమాధిని బొందినవానికి శృంఖ దుందుభులయొక్క నాదముకూడ వినబడదు. ఉన్నన్యవస్థవలన దేహము చంచలము లేనందువలన నిశ్చయముగనే కట్టెవలె యగుచున్నది.

శ్లో. సర్వావస్థా వినిర్ముక్తా స్సర్వచింతా వివర్జితః,
మృతవ త్త్రిష్టలే యోగీ సముక్తో నాత్ర సంశయః.

107

టీక. యోగీ=యోగి, అనఁగా, సకలవృత్తి నిరోధరూపమైన తుగ్ధావస్థను (సమాధిని బొందినవాడు), సర్వావస్థా వినిర్ముక్తా=జాగ్రత్, స్వప్నము, సుషుప్తి, మూర్ఛ, మరణము లనెడు అయిదు అవస్థలనుండి విడివడినవాడును, సర్వచింతావివర్జితః=సమస్తమైన చింతనలను వదలినవాడును, (సన్=అయి) మృతవత్=మృతిబొందినవానివలె, త్త్రిష్టలే=ఉండును. నః=అయోగి, ముక్తః=ముక్తుఁడు, (భవతి=అగుచున్నాడు) అనఁగా, జీవములోనుండియే ముక్తుఁడగుచున్నాడు. ఆత్ర=ఈవిషయమందు, సంశయః=సంశయములేదు.

తా. యోగి అనఁగా, సకలవృత్తి నిరోధరూపమైన తుగ్ధావస్థను (సమాధిని) బొందినవాడు, జాగ్రత్తు, స్వప్నము, సుషుప్తి, మూర్ఛ, మరణము లనెడు అయిదు అవస్థలనుండి విడివడినవాడును, సమస్తమైన చింతనలను వదలినవాడును అయి మృతిబొందినవానివలె ఉండును. ఆయోగి ముక్తుఁడు అగుచున్నాడు. అనఁగా, జీవన్ముక్తుఁడు (జీవముతో నుండియే ముక్తుఁడగుచున్నాడు).

విశే. సంపూర్ణవృత్తి నిరోధము కలుగునప్పుడు యోగి ఆత్మస్వరూపస్థితిని బొందును గనుక, జీవన్ముక్తుఁడగుచున్నాడు. “తదా ద్రష్టుః స్వరూపేవస్థానమ్.” ఆసమయమందు, అనఁగా వృత్తినిరోధము కలుగునమయమందు, ప్రప్రయోన చేత నము తనస్వరూపమునందు స్థిరమగుచున్నది. అని పాతంజలసూత్రమందు చెప్పబడియున్నది.

శ్లో. ఖాద్యతే న చ కాలేన బాధ్యతే న చ కర్తృణా,
సాధ్యతే న స కేనాపి యోగీ యుక్త సమాధినా.

108

టీక. సమాధినాయుక్తఃయోగీ=సమాధితో కూడినయోగి, కాలేనచ=మృత్యువుచేతఁగూడ, నఖాద్యతే=మింగఁబడఁడు. కర్తృణాచ=తానుచేసిన శుభాశుభ కర్మముచేత, నబాధ్యతే=జననమరణాదులవలన కలుగునుఖదుఃఖములచేత బాధింపఁబడఁడు. నః=వాడు, కేనాపి=ఎవనిచేతను, యంత్రమంత్రాద్యుపాయములయం దెద్దానిచేతను కూడ, ససాధ్యతే=సాధింపఁబడఁడు.

తా. సమాధితోకూడిన యోగి మృత్యువుచేత కూడ మింగఁబడఁడు. తానుచేసిన శుభాశుభ కర్మమువలన కలుగు జననమరణాదులవలని సుఖదుఃఖములచేత బాధింపఁబడఁడు. వాడు ఎవనిచేతను, దేనిచేతను, అనఁగా యంత్రమంత్రాద్యుపాయములయం దెద్దానిచేతను కూడ సాధింపఁబడఁడు.

విశే. “తతః క్లేశకర్త నివృత్తిః.” సమాధివలన అవిద్యాది క్లేశములును శుభాశుభ కర్మములును పూర్ణముగ నివృత్తియగుచున్నవి. అని పాతంజలసూత్రము నందు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో. నగంధం నరసం రూపం నచస్పర్శం ననిస్సవ్ననమ్.
నాత్మానం నఁరం వేత్తి యోగీయుక్తః సమాధినా.

109

టీక. సమాధినాయుక్తఃయోగీ = సమాధితోకూడినయోగి, గంధః = సుగంధదుర్గంధములను, నచేత్తి=తెలియఁడు. రసం=తీపు, పులుపు, చేదు, ఉప్పు, కారము, వగరు ఆను వద్రసములను, (వేత్తి)=తెలియఁడు. రూపం=నలుపు, తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, ధూప్రము, ఆకుపచ్చ, చిత్తము అను విడువిధములగు రూపములను, స్పర్శం=శీతము, ఉష్ణము, అనుష్ఠాశీతము అను మూడువిధములగు స్పర్శములను, న(వేత్తి)=ఎఱుగఁడు. నిస్సవ్ననమ్=శంఖము, దుందుభి మొదలగు బాహ్యంతరనాదములను, న(వేత్తి)=ఎఱుగఁడు. ఆత్మానం=తనను, అనఁగా ఆత్మను, న(వేత్తి)=ఎఱుగఁడు. పరం=అన్యమును, అనఁగా శరీరమును, న(వేత్తి)=ఎఱుగఁడు.

తా. సమాధితోకూడిన యోగి సుగంధ దుర్గంధములను, తీపు మొదలగు ఆటువిధములగు రసములను, నలుపు మొదలగు ఏడువిధములగు రూపములను, శీతము మొదలగు మూడువిధములగు స్పర్శములను, శంఖము మొదలగు బాహ్యంతర నాదములను, తనను అన్యమును, అనఁగా, ఆత్మను శరీరమును తెలియఁడు. ఎఱుగఁడు.

విశే. ఆత్మ యనునది శరీరము, జీవుడు, పరమాత్మ, ధైర్యము, స్వభావము అనుపదములకు పర్యాయపదము.

శ్లో. చిత్తం ననుక్తం నోజాగ్రత్ స్మృతి విస్మృతి వర్జితమ్,
నచాస్తమేతి నోదేతి యస్యాసౌ ముక్తవప సః.

110

టీక. యస్య=ఎవనియొక్క, చిత్తం = అంతఃకరణము, ననుక్తం=నుషుప్తిలేనిదిగాను, నోజాగ్రత్=జాగ్రదవస్థలేనిదిగాను, స్మృతివిస్మృతివర్జితమ్=ఎఱుకయును మఱుపును లేనిదిగాను, (భవతి=అగునో), అసౌ=వాడు, నచాస్తమేతి=అస్తమింపఁడు. నోదేతి=ఉదయింపఁడు. నః=వాడు, ముక్తవప (స్వాత్)=ముక్తుడే అగుచున్నాడు. అనఁగా, జీవన్ముక్తుఁడగుచున్నాడు.

తా. ఎవనియొక్క చిత్తము సుషుప్తిలేనిదియును, జాగ్రత్లేనిదియును, ఎఱుకయును మఱుపును లేనిదియును అగునో, వాడు అస్తమింపఁడు. అనఁగా, నాశముఁ జెందఁడు. ఉదయింపఁడు. అనఁగా, ఉత్పత్తిఁజెందఁడు. అనఁగా, జననమరణములు గలవాఁడు కాఁడు. అట్టివాఁడు జీవన్ముక్తుడే యగుచున్నాడు.

విశే. త్రిగుణాత్మికమైన అంతఃకరణమునందు, సత్వరబోగుణములు తిరస్కృతములై, సకలేంద్రియములు తమోగుణాతిశయము జెందినపుడు, అంతఃకరణము నకు విషయాకార పరిణామము లేకపోవుటచేత, సుషుప్తావస్థ (శయనావస్థ) యని చెప్పబడుచున్నది. చిత్తము, ఆచ్ఛాదక తమోగుణాభావము అగుటచేత సుషుప్తిలేదని (జాగ్రత్తయని) చెప్పబడుచున్నది. ఇంద్రియములవలన విషయ గ్రహణము రహితమైనందున, జాగ్రత్లేనిదని చెప్పబడుచున్నది. సంపూర్ణవృత్తుల

యొక్క ఉద్బోధకము (మేలుకొలుపు) లేనందువలన, స్మృతిరహితమనియును, స్మృతి జనక సంస్కార మభావమగుటచేత విస్మృతిరహితమనియును, సంస్కార శేషమైన చిత్తము నిలిచియుండుటవలన నాశరహితమనియును, వృత్తుత్పత్త్యాభావముచేత ఉదయరహితమనియును చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో. నవిజానాతి శీతోష్ణం నదుఃఖం నసుఖం తథా,

సమానం నావమానం చ యోగీయుక్త స్సమాధినా.

111

టీక. సమాధినాయుక్త యోగీ=సమాధితోగూడిన యోగి, శీతోష్ణం=శీతోష్ణవదార్థములను, నవిజానాతి = తెలిసికొనడు. దుఃఖం=ఇతరులచే కావించబడు తాడనాదులవలన కలుగుదుఃఖమును, న(విజానాతి)=తెలిసికొనడు. సుఖం=సురభిచందనాది లేవనములవలన సుఖమును, న(విజానాతి)=తెలిసికొనడు. తథా=అవిధముగానే, మానం=ఇతరులవలన జూపబడు సత్కారమును, న(విజానాతి)=తెలిసికొనడు, ఆవమానంచ=ఇతరులవలన కలుగుతరస్కారమును, న(విజానాతి)=తెలిసికొనడు. గ్రహింపడు.

తా. సమాధియుతుడైన యోగి శీతోష్ణవదార్థములను, దుఃఖమును, సుఖమును తెలిసికొనడు. అవిధముగానే, ఇతరులచే చేయబడు సత్కార తరస్కారములను గ్రహింపడు.

శ్లో. స్వస్థో జాగ్రదవస్థాయాం సుప్తవద్యోఽవతిష్ఠతే,

నిశ్వాసోఽచ్ఛ్వాసహీనశ్చ నిశ్చితం ముక్తవీప సః.

112

టీక. యః=ఎవడు, అనగా ఏయోగి, స్వస్థః=స్వస్థావస్థితుడై, అనగా, తంద్రామూర్ఖులు లేని యింద్రియాంతరకరణములయొక్క ప్రసన్నముగలవాడై, నిశ్వాసోఽచ్ఛ్వాసహీనశ్చ=నిశ్వాస ఉచ్ఛ్వాసములే లేనివాడై, జాగ్రదవస్థాయాం = జాగ్రదవస్థయందుకూడ, సుప్తవత్ = దేహేంద్రియ వ్యాపారములులేక నిద్రబోవువానివలె, అవతిష్ఠతే=ఉండినో, సః=అయోగి, నిశ్చితం = నిశ్చయముగ, ముక్తవీప (భవతి) = ముక్తుడే అగుచున్నాడు. అనగా, జీవన్ముక్తుడగుచున్నాడు.

తా. ఏయోగి స్వస్థుడై అనగా, తంద్రామూర్ఖులులేని యింద్రియాంతరకరణములయొక్క ప్రసన్నముగలవాడై, నిశ్వాసోఽచ్ఛ్వాసములు లేనివాడై, జాగ్రదవస్థయందుకూడ దేహేంద్రియ వ్యాపారములులేక నిద్రించువానివలె ఉండినో, ఆయోగి నిశ్చయముగ జీవన్ముక్తుడగుచున్నాడు.

విశే. “నిర్గుణధ్యానసంపన్నః సమాధించ తతోఽభ్యనేత్, దినద్వాదశకే నైవ సమాధిర సమవాపుయాత్, వాయుం నిరుధ్య మేధావీ జీవన్ముక్తో భవేద్ధృవమ్” నిర్గుణధ్యానసంపన్నుడు అటుతరువాతను సమాధ్యభ్యాసమును సలుపవలయును. అట్టివాడు కంట్రెండు దినములలో సమాధిప్రాప్తి బొందువాడు

అగును. బుద్ధిమంతుడు వాయువును నిరోధించి నిశ్చయముగ జీవన్ముక్తుడగుచున్నాడు. అని దత్తాత్రేయులు చెప్పియున్నారు.

శ్లో. అవధ్యః సర్వశస్త్రాణా మశక్యః సర్వదేహినామ్,

అగ్రాహ్యో మంత్రయంత్రాణాం యోగీయుక్త స్సమాధినా.

113

టీక. సమాధినాయుక్తయోగీ = సమాధితోగూడినయోగి, సర్వశస్త్రాణామ్ = సకలవిధములైన ఆయుధములచేతను, అవధ్యః=వధింపబడడు. సర్వదేహినామ్ = దేహధారు లెవ్వరిచేతను, అశక్యః = జయింపబడడు. మంత్రయంత్రాణాం = వశీకరణ, మారణ, ఉచ్ఛాటనాది ఫలముల నొసంగు మంత్రయంత్రప్రయోగములచేత, అగ్రాహ్యః = గ్రహింపబడడు. అనగా స్వాధీనుడుగాడు.

తా. సమాధితో గూడినయోగి పలువిధములైన ఆయుధములచేతను వధింపబడడు. దేహధారు లెవ్వరిచేతను జయింపబడడు. వశీకరణ, మారణ, ఉచ్ఛాటనాది ఫలములనొసంగు మంత్రయంత్రప్రయోగములచేత గ్రహింపబడడు. అనగా, స్వాధీనుడుకాడు.

విశే. ఇట్లు సమాధితచిత్తుడైన యోగికి అనేకవిధములైన విఘ్నములు కలుగుచున్నవి. ఆవిఘ్నము లెట్టివో చెప్పబడుచున్నవి:—“అలస్యం ప్రథమో విఘ్నో ద్వితీయస్తు ప్రకథ్యతే, పూర్వోక్త ధూర్తగోష్ఠీచ తృతీయో మంత్రసాధనమ్, చతుర్థో ధాతువాదఃస్యా దితి యోగవిదోవిదుః” మొదటిది అలస్యము, రెండవది మున్ను చెప్పిన ధూర్తగోష్ఠి, మూడవది మంత్రసాధనము, నాలుగవది ధాతు(రస)వాదము అని విఘ్నములను యోగజ్ఞులు తెలియుచున్నారని దత్తాత్రేయులవారు చెప్పుచున్నారు.

మార్కండేయ పురాణమునందు:—“ఉపసర్గః ప్రవర్తంతే దృష్టేహ్యత్తని యోగినః, ఏతాంస్తే సంప్రవక్ష్యామి సమానేన నిబోధమే. కామ్యాః క్రియాస్తథాకామాన్ మనుష్యా యోభివాంఛతి, స్త్రియోదానఫలం విద్యాం మా యాం కుప్యం ధనం దివమ్. దేవత్వం అమరేశత్వం రసాయనం వయః క్రియామ్, మరుత్ప్రవదనం యజ్ఞం జలాగ్నైవేశనం తథా. శ్రాద్ధానాం సర్వదానానాంఫలాని నియమాంస్తథా, తథోపవాసా త్పూర్తాశ్చ దేవతాభ్యర్చనాదపి. అతిభిభ్యత్ కర్మభ్య ఉపసృష్టోభివాంఛతి, విఘ్నమిత్థం ప్రవర్తేత యత్నాద్యోగీ నివర్తయేత్. బ్రహ్మసంగీ మనః కుర్వన్ ఉపసర్గః ప్రముచ్యతే.” యోగులకు ఆత్మను

దర్శించునపుడు కలుగు విఘ్నములను నీకు సంగ్రహముగ జెప్పెదను వినుము. కామ్యకర్మములను ఆశించుచున్నాడు. అటులనే, కావముచేత మనుష్యుడు, స్త్రీలు, దానఫలము, విద్య, మాయ, గుక్తవైనదియు ప్రకటమైనదియునగు ధనము, బంగారము వెండి మొదలుగాంగల లోహము, స్వర్గము, దేవత్వము, ఇంద్రత్వము, రసాయనము, వయస్సు, దేహక్రియ, యత్నము, యజ్ఞము, జలమందును

అగ్నియందును ప్రవేశము అనువానిని కోరుచున్నాడు. శ్రాద్ధముయొక్క ఫలమును, సమస్తదానములయొక్క ఫలమును, నియమములను ఇచ్చుచుచున్నాడు. ఆవిధముగనే ఉపవాసఫలముల నాశించుచున్నాడు. ఇష్టాపూర్తములైన వాషీకూప తటాక నిర్మాణములయందును, దేవపితృదేవార్చనములయందును, అతిథిపూజనములందును, కర్తృములయందును లగ్నమై, అనగా, తత్ఫలములయందు ఆశంగలవాడై విఘ్నములను కోరుచున్నాడు. ఈ కర్తృములన్నియు యోగమునకు విఘ్నము లగుచున్నవి. కాబట్టి కామములను, కామ్యకర్తృములను ఆశించుట యోగమునకు విఘ్నమూపాదించుట. అందువలన యోగి వానినుండి ప్రయత్నపూర్వకముచేత అసంగముగా (కూడనివానినిగా) పరిహరించి విముక్తుడై, బ్రహ్మమందే చిత్తమును లీనమొనర్చి తద్విఘ్నములనుండి విడివడుచున్నాడు. అనిచెప్పబడియున్నది.

పద్మపురాణమునందు:—“యదైభిరంతరామై ర్ముక్షీష్యతేఽస్యహి మానసమ్, తదాగ్రే తమవాహ్నీతి పరబ్రహ్మోతిదుర్లభమ్.” ఎప్పుడు యోగియొక్క మనస్సు యావిఘ్నములచేత విఘ్నేశము కాకుండయుండునో, అప్పుడు, అటుపిమ్మట అతిదుర్లభమైన పరబ్రహ్మమును బొందుచున్నాడు. అని చెప్పబడియున్నది.

యోగభాస్కరమునందు:—“సాత్త్వికీం ధృతి మాలంబ్య యోగీసత్త్వేన సుస్థిరః, నిర్గుణం మనసాధ్యాయ స్సుపసర్తైః ప్రముచ్యతే. ఏవంయోగ ముపాసీనః శక్త్రాదిపదనిస్సృహః, సిద్ధ్యాదివాసనాత్యాగీ జీవన్ముక్తో భవేన్మునిః. విస్తరస్య భయానోక్తాః సంతి విఘ్న హ్యనేకశః, ధ్యానేన విఘ్నహరయో ర్వారణీయాహి యోగినా.” యోగి సాత్త్వికమైన ధైర్యమునుధరించి సత్త్వగుణమందు సుస్థిరుడై, మనస్సుచేత నిర్గుణమును ధ్యానించుటవలన విఘ్నములనుండి అవశ్యము విముక్తుడగుచున్నాడు. ఇట్లుగ, యోగోపాసకుడును, ఇంద్రాదిపదవులయందు ఇచ్చలేని వాడును, సిద్ధ్యాదివాసనను త్యజించినవాడును నై యోగి జీవన్ముక్తుడగుచున్నాడు. ఇంకను అనేకములగు విఘ్నములుగలవు. వానిని విస్తరభీతిచేత చెప్పటలేదు. ఆవిఘ్నములన్నియు విఘ్నవునుగాని శివునిగాని ధ్యానము సేయుటవలన యోగులకు నివారణములు కాదగినవై యున్నవి. అని చెప్పబడియున్నది.

—ॐ బ్రహ్మజ్ఞాని లక్షణము. ॐ—

భూమిక. యోగులు కానివారికి జ్ఞానములేదని నిర్దిష్టమొనరించి, యోగులైనవారికి జ్ఞానముకలదని నిర్ణయించి చెప్పుచున్నారు.—

శ్లో. యావన్నైవ ప్రవిశతి చరన్తారుణో మధ్యమాగ్రే
యావద్భిందు ర్భవతి దృఢః ప్రాణవాత్ ప్రబంధాత్,
యావద్ధ్యానే సహజసదృశం జాయతే నైవ తత్త్వం
తావత్ జ్ఞానం వదతి తదిదం దంభమిథ్యాప్రలాపః.

టీక. మధ్యమాగ్రే = మధ్యమానాడియందు, చరం = చరించు, తారుణః = తారుణ్యము, యావత్ = ఎంతవఱకు (బ్రహ్మాంధ్రమ్ = బ్రహ్మాంధ్రమునందు), నైవ ప్రవిశతి = ప్రవేశించలేదో, యావత్ = ఎంతవఱకు, ప్రాణవాత్ ప్రబంధాత్ = ప్రాణవాయువును కుంభకముచేత బంధించుటవలన, బిందుః = బిందువు, దృఢంసదృశం = సదృశముకారణో, యావత్ = ఎంతవఱకు (ప్రాణవాత్ ప్రబంధాత్ = ప్రాణవాయువును కుంభకముచేత బంధించుటవలన), తత్త్వం = చిత్తము, ధ్యానే = ధ్యానమందు, సహజసదృశం = సాధారణిక ధ్యేయాకారపుత్రిప్రవాహము గలది, నైవ భవతి = కాలేదో, తావత్ = అంతవఱకు (యః = ఎవడు, యత్ = దేనిని), జ్ఞానమిదం (ఇతి) వదతి = జ్ఞానమిదియని చెప్పుచున్నాడో, తత్ = అది అనగా, వాడు చెప్పుజ్ఞానము, దంభమిథ్యాప్రలాపః = దంభభ్రాష్ట్రకమైన మిథ్యాప్రలాపము, (భవతి = అగుచున్నది).

విశే. సుమమ్మయందు ప్రవేశింపనివాయువు అసిద్ధమనుటనుగూర్చి, అమృతసిద్ధియందు, “యావద్ధి మార్గతో వాయు ర్నిశ్చలో నైవ మధ్యగః, అసిద్ధం తం విజానీయా ద్వాఽయుం కర్తవశానుగమ్.” ఎంతవఱకు వాయువు తనంతట తాను క్రమముగా నిశ్చలముగా సుషుమ్నామార్గమునందు సంచరించునదిగ యుండదో, అంతవఱకును కర్తవశమున కనుయాయయగు ఆవాయువును అసిద్ధమని ఎఱుంగవలయును. అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి సుషుమ్నయందు సంచరింపని ప్రాణవాయువు అసిద్ధము.

ప్రాణవాయువు స్థిరమైనబిందువు స్థిరమగుననుటనుగూర్చి ఆ అమృతసిద్ధియందే, “మనః స్థైర్యే స్థిరో వాయు స్తతో బిందు స్థిరోభవేత్.” మనస్సు స్థిరమైనయెడల వాయువు స్థిరమగును. దానివలన బిందువు స్థిరమగును. అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి, ప్రాణవాయువు స్థిరమైనచో, బిందువు స్థిరమగును.

బిందువు స్థిరము కానియెడల యోగికి అసిద్ధత్వము కలుగుచున్నదనుటనుగూర్చి ఆ అమృతసిద్ధియందే, “యావద్భిద్ధోఽప్యసిద్ధోఽసౌ నరః సాంసారికోమతః, యావద్భివతి దేహస్థో రసేంద్రో బ్రహ్మరూపకః. అసిద్ధం తం విజానీయా న్నర మబ్రహ్మచారిణమ్, జరామరణసంకీర్ణం సర్వే క్షేత్రసమాశ్రయమ్.” ఎంతవఱకు శరీరమందుండు బ్రహ్మస్వరూపమైన రసేంద్రమనెడు బిందువు శరీరమందు ద్రవించుచున్నదో, అనగా బిందువు తనస్థానమునుండి పతనమై కరగి శరీరమందు వ్యాపించుచున్నదో, అంతవఱకు ఆమనుజుడు బద్ధుడైనను, భ్రష్ట బ్రహ్మచర్యవ్రతుడైన సంసారిగను, అసిద్ధుడుగను గణింపబడుచున్నాడు. అతడు జరామరణములతో గూడినవాడును, సంపూర్ణక్షేత్రములకు ఆశ్రయుడును నై యుండుటవలన, అబ్రహ్మచారి యనియును, అసిద్ధుడనియును యెఱుంగవలయును. అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి బిందువు స్థిరము గానియోగికి అసిద్ధత్వము కలుగుచున్నది! “ప్రాణవాత్ ప్రబంధాత్” ప్రాణవాయువును కుంభకముచేత బంధించుటవలన, అనువాక్యము బిందువు, తత్త్వము అనువాని రెండింటికిని వర్తించుచున్నది.

వాయువు స్థిరమైనయెడల చిత్తము స్థిరమగుననుటనుగూర్చి, ఆ అమృతసిద్ధి యందే, “యదాసౌశ్రియతే వాయుర్నభ్యమాం మధ్యయోగతః, తదాబిందుశ్చ చిత్తంచ మ్రియతే వాయునాసహ.” ఎప్పుడు మధ్యయోగముచేత వాయువు సుషుమ్నాశ్రయమును గనుచున్నదో, అప్పుడు బిందువు చిత్తము లనునవిరెండును వాయువుతోకూడ నశించుచున్నవి. అని చెప్పబడియున్నది. అందువలన వాయువు స్థిరమైనయెడల చిత్తము స్థిరమైన దగును.

చిత్తము స్థిరముకానియెడల అసిద్ధత్వము కలుగుననుటనుగూర్చి, ఆ అమృత సిద్ధియందే, “యావత్ప్రస్పందతే చిత్తం బాహ్యభ్యంతరవస్తుషు, అసిద్ధం తద్విజా నీయా చ్చిత్తం కర్తృగుణాన్వితమ్.” ఎంతవఱకు చిత్తము బాహ్యభ్యంతరవస్తు వులయందు చలించుచున్నదో, అంతవఱకు కర్తృగుణములతో కూడిన ఆచిత్తమును అసిద్ధమని యెఱుంగదగినది. అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి చిత్తము స్థిరముగాని యెడల అసిద్ధత్వము కలుగుచున్నది.

ప్రాణము బిందువు చిత్తము అనునవి మూడును జయింపబడనియెడల జ్ఞానముకలుగదు. జ్ఞానము కలుగనియెడల సంసారము నివర్తికాదనుటనుగూర్చి, ఆ అమృతసిద్ధియందే, “చలత్యేషు యదావాయుస్తదా బిందుశ్చలః స్పృతః, బిందుశ్చలతి యస్యాంగే చిత్తం తస్యైవ చంచలమ్. చలే బిందా చలేచిత్తే చలేవాయా చ సర్వదా, జాయతే మ్రియతేలోకః సత్యం సత్య మిదంవచః.” ఎప్పుడు ఈ ప్రాణ వాయువు చలించుచున్నదో అప్పుడు బిందువుకూడ చలనము గలిగినది యని చెప్పబడుచున్నది. ఎవనియొక్క అంగమునందు బిందువుచలించుచున్నదో, వాని చిత్తము చలనము గలదియే యగుచున్నది. బిందువు, చిత్తము, వాయువు అను నవిమూడును నిరంతరము చలించుచుండునెడల జనులు పుట్టుచు చచ్చుచునే యుందురు. ఇది సత్యము. సత్యము. అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి, ప్రాణము, బిందువు, చిత్తము అనువానివిజయము అభావమైనయెడల జ్ఞాన మభావమగును. దానివలన జననమరణరూపమగు సాంసారికము నివృత్తి కానేరదు.

ప్రాణము, బిందువు, చిత్తము అనునవి జయింపబడినయెడల జ్ఞానమును, జ్ఞానమువలన మోక్షమును గలదనుటనుగూర్చి, యోగబీజమందు, “చిత్తంప్రసప్తం యదిభాసతేవై తత్ర ప్రతీతో మరుతోఽపి నాశః, నవాయదిస్యాన్నతు తస్య శాస్త్రం నాత్మప్రతీతిర్గురు ర్న మోక్షః.” చిత్తము నశించినట్లు తోచెనేని వాయువును నశించినట్లు తోచును. అట్లుకాదేని వానికి శాస్త్రజ్ఞానమును, ఆత్మప్రతీతియు న్ను, గురువును మోక్షమును లేవు. అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి, ప్రాణము, బిందువు, చిత్తము అనునవి మూడును జయింపబడిన వైనయెడల జ్ఞానముకలుగును. జ్ఞానమువలన మోక్షము కలుగును.

అమృతసిద్ధియందు. “యామవస్థాం ప్రజేద్వాయుః బిందుస్తా మధిగచ్ఛతి, యథాహిసాధ్యతే వాయుస్తథా బిందుప్రసాధనమ్. మూర్ఛితో హరతివ్యాధిం వృద్ధః ఖేచరతాం నయేత్, సర్వసిద్ధి కరోలీనో నిశ్చలో ముక్తిదాయకః. యథావస్థా భవేద్బిందో శ్చిత్తావస్థా తథాతథా” వాయువు యేయేవస్థను బొందుచున్నదో, ఆయాయవస్థను బిందువుకూడ బొందుచున్నది. వాయువు ఎట్లు సాధింపబడుచున్నదో, అట్లు బిందువుకూడ సాధింపబడుచున్నది. వాయువు మూర్ఛితమైన వ్యాధిని హరించుచున్నది. వృద్ధావస్థను బొందిన (బద్ధమైన)యెడల ఆకాశగమనమును యొసంగుచున్నది. లయమును బొందినయెడల సర్వసిద్ధులను సమకూర్పుచున్నది. నిశ్చలమైన ముక్తిని సంగుచున్నది. బిందువునకు ఏయేవస్థలు కలుగుచున్నవో ఆయాయవస్థలు చిత్తమునకుకూడ గలుగుచున్నవి. అని చెప్పబడియున్నది. అట్లయినయెడల “యోగాస్త్రయోమయా ప్రోక్తా నృణాంశ్రేయో విధిత్యయా, జ్ఞానం కర్తవ్య భక్తిశ్చ నోపాయోఽన్యోస్తీ కుత్రచిత్” మనుజులకు కళ్యాణము (శ్రేయస్సు అనగా ముక్తిని) విధింపనెంచి, (కలుగజేయవలయునని మది దలంచి) జ్ఞానము, కర్తవ్యము, భక్తి అని మూడు యోగములు నాచేతచెప్పబడినవి. తదన్యమైన యుపాయమెచ్చోటను, యేశాస్త్రమందును, చెప్పియుండలేదు. అను భగవద్వచనము మోక్షసాధనమునకు త్రివిధోపాయములు అని చెప్పుచుండగా, యోగమే మోక్షోపాయమని యెట్లు చెప్పనగును, అను శంకయొకప్పుడు కలుగును. కాని, యాశంకసరియైనదికాదు. ఎందువలన ననగా, అవి, జ్ఞానము, కర్తవ్యము, భక్తియనునవి యోగాంగమునం దంతర్భావమైయున్నవి. అట్లే, “ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః.” ఆత్మయనునది, చూచుటకును, వినుటకును, మననముచేయుటకును, నిదిధ్యాసనము చేయుటకును దగినదై యున్నది. అను శ్రుతివచనమువలన పరమపురుషార్థసాధనమైన ఆత్మసాక్షాత్కారమునకు కారణములుగ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనములు చెప్పబడియున్నవి. అందు శ్రవణమననములు రెండును నియమమునకు సంబంధించియున్న స్వాధ్యాయ(వ్రత)మునందు అంతర్గతములై యున్నవి. మోక్షశాస్త్రాధ్యయనము స్వాధ్యాయమని చెప్పబడుచున్నది. అర్థతాత్పర్య నిశ్చయపర్యంతమైన వ్రతము అధ్యయనము. ఆ అధ్యయనము (అర్థతాత్పర్య నిర్ణయము) శ్రవణమననములచేత కలుగుచున్నది; గనుక శ్రవణమననములు స్వాధ్యాయమునందు అంతర్భావములైయున్నవి, నియమవివరణమునుగూర్చి యాజ్ఞావల్క్యులు—“సిద్ధాంతశ్రవణం ప్రోక్తం వేదాంతశ్రవణం బుధైః.” సిద్ధాంతశ్రవణమునది వేదాంతశ్రవణమనియే బుద్ధిమంతులచేత చెప్పబడుచున్నది.

బడుచున్నది. అని చెప్పియున్నారు. ఇందువలన శ్రవణము నియమాంతరూపతమని స్పష్టమగుచున్నది. “అధీత్యవేదం సూత్రంవా పురాణంనేతి హాసకమ్, పదేష్యధ్యయనంయశ్చ సదాభ్యాసో జపస్తృతః.” వేదమునుగాని సూత్రమునుగాని, ఇతి హాసములతోకూడ పురాణములనుగాని, అధ్యయనముచేసి అందలిపదములయొక్క అర్థతాత్పర్యములను గ్రహించుటయను నిరంతరాభ్యాసము జపమనఁబడుచున్నది. ఈయుక్తులచేత, నిరంతరాను చింతనము లక్షణముగాగల యుత్తమమైన నిరంతరాభ్యాసస్వరూపమగు మననముకూడ నియమమందంతరూపతమైయున్నది. విజాతీయ ప్రత్యయ నిరోధపూర్వకమైన సజాతీయప్రత్యయ ప్రవాహస్వరూపమైన నిదిధ్యాసము పూర్వోక్తమైన ధ్యానమందంతర్భావమైయున్నది. ఎందువల్లననగా, అదియును, తత్పరిపాకరూపమైన సమాధివలన ఆత్మసాక్షాత్కారము కారణముగా మోక్షమునకు సాధనమగుచున్నది. ఈశ్వరార్పణ బుద్ధితోకూడిన నిష్కామకర్తానుష్ఠానరూపకమైన కర్తయోగము “తపస్వాధ్యా యేశ్వర ప్రణిధానాని క్రియా యోగః.” తపము, స్వాధ్యాయము, ఈశ్వర ప్రణిధానము, (పూజనము, నామ స్మరణము) అనునివి క్రియాయోగము. అను పాతంజలసూత్రమందు చెప్పియుండిన నియమమున కంతరూపతమైన క్రియాయోగమునం దంతర్భావము. అందు, తపమునుగూర్చి దుద్రగీతయందు, “ఉపవాసపరాకాది కృచ్ఛ్రాచంద్రాయణాదిభిః, శరీరశోషణం ప్రాహుస్థసాస్తవ ఉత్తమమ్.” ఉపవాస పరాకాదులచేతను, కృచ్ఛ్రాచంద్రాయణాది వ్రతములచేతను, శరీరమును శోషింపఁజేయుట ఉత్తమ తపమని తపోధనులు చెప్పుదురు. అని చెప్పఁబడియున్నది. (పరాకాదులనుగూర్చి పరాశరస్మృతియందు విపులముగ వ్రాయఁబడియున్నది. అందు జూడనగును) స్వాధ్యాయమునుగూర్చి, “వేదాంత శతరుద్రీయ ప్రణవాది జపంబుధాః, సత్త్వశుద్ధి కరంపుంసాం స్వాధ్యాయం పరిచక్షతే.” వేదాంతము(ఉపనిషత్తులు)శతరుద్రీయము ప్రణవము మొదలగు వానిజపము, అనునభి, పురుషులకు సత్త్వ (అంతఃకరణ)శుద్ధి నొసంగునట్టి స్వాధ్యాయము అని చెప్పుదురు. అని చెప్పఁబడియున్నది. ఈశ్వర ప్రణిధానమునుగూర్చి, “స్తుతిస్మరణ పూజాభిర్వాఙ్మనః కాయకర్మభిః, సునిశ్చలా భవేద్భక్తిరేత దీశ్వరపూజనమ్.” వాక్కు, మనస్సు కాయము అను వానియొక్క కర్మములైన, స్తుతి, స్మరణము, పూజనము అనువానివలన కలుగునట్టి అతిశయమైన నిశ్చలభక్తియే ఈశ్వరప్రణిధానమని చెప్పఁబడియున్నది. క్రియాయోగముకూడ, వీరంపరముగ సమాధివలన భాసమానమగు ఆత్మసాక్షాత్కార పూర్వకముగ మోక్షమునకు సాధనమనుటనుగూర్చి, పాతంజల సూత్రములందు, “సమాధి

భావనార్థః క్లేశ తనూకరణార్థశ్చ.” సమాధి, భావనార్థము, క్లేశనాశనార్థమును అయి యున్నది. అని చెప్పఁబడియున్నది. అందే, ఆపాతంజల సూత్రములయందే, “భజ్యతే సేవ్యతే భగవదాకార మంతః కరణం క్రియ తే నయేతిభక్తిః.” భజించుటవలనను, సేవించుటవలనను, అంతఃకరణము భగవదాకారముగఁ జేయఁబడుచున్నది, గనుక, నయ్యది భక్తి యనఁబడుచున్నది. అని చెప్పఁబడియున్నది. అంతియకాక, పద్మపురాణాది గ్రంథములయందు,— “శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్, అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్యమాత్మ నివేదనమ్. విష్ణునియొక్క శ్రవణము, కీర్తనము, నామస్మరణము, పాదసేవనము, అర్చనము, వందనము, దాస్యము, సఖ్యము, ఆత్మనివేదనము. అని తోఁపిది విధములుగ సాధనభక్తి చెప్పఁబడియున్నది. ఈసాధనభక్తి, ఈశ్వర ప్రణిధానరూపమైన నియమమునందు అంతరూపతమై యుండుచున్నది. అదియునుగూడ సమాధికి కారణమని పాతంజల యోగసూత్రములందు,— “ఈశ్వర ప్రణిధానాద్వా.” ఈ శ్వర ప్రణిధానమువలన అని చెప్పఁబడియున్నది. అనఁగా, ఈశ్వరవిషయమైన ప్రణిధానమను భక్తివిశేషమువలన సమాధి ప్రాప్తమగుచున్నది. “భజనమంతఃకరణస్య భగవదాకారతా రూపంభక్తిః.” అంతఃకరణముయొక్క భగవదాకారరూపమైన భజనము భక్తి అని చెప్పఁబడుచున్నది. అదియే, ఆ భావవ్యుత్పత్తివలన ఫలీభూతమైన భక్తియే ప్రేమభక్తి యనఁబడుచున్నది. నారాయణతీర్థులు, “ప్రేమభక్తి యోగస్తు ఈశ్వర చరణారవిందవిషయకై కాన్తి కాత్యంతిక ప్రేమప్రవాహోఽన వచ్చిన్నః” ఈశ్వర చరణారవిందమును ధ్యానవిషయముగఁజేయు ఏకాగ్ర స్థిరమైన) నిరవచ్చిన్న (తెఱిపిలేని) అత్యంత ప్రేమప్రవాహము గలది యేదియో అదియే ప్రేమభక్తియనఁబడుచున్నది. అని చెప్పియున్నారు. మధుసూదన సరస్వతులు,— “ద్రవీభావపూర్వికా మనసో భగవదాకారతారూపా సహకల్పకవృత్తి ర్భక్తిః.” ద్రవీభావమైన మనస్సుయొక్క భగవదాకార స్థితిరూపుగు సహకల్ప వృత్తి ప్రవాహము భక్తి యనఁబడుచున్నది. అని చెప్పియున్నారు. అదియును ఆత్మసాక్షాత్కార మూలకముగ మోక్షమునకు హేతువు అగుచున్నదను విషయము “శ్రద్ధాభక్తిధ్యానయోగాదవేపి.” శ్రద్ధాభక్తి జ్ఞానయోగములచేత (ఆత్మను) దెలిసికొనుము. అను శ్రుతివచనముచేతను, “భక్త్యాచూమభి జానాతి.” భక్తిచేత నన్ను తెలిసికొనుచున్నాడు, అను స్మృతివచనముచేతను, చెప్పఁబడుచున్నది. సుఖమే, భక్తులకు పురుషార్థము, కాబట్టి. వారు దుఃఖమునకు భిన్నమైనదియును, నిరతిశయమైన సుఖముయొక్క ధారాస్వరూపమైనదియునునగు ప్రేమభక్తియే

పురుషార్థమని చెప్పబడుచున్నది. ఆప్రేమభక్తి, అసంప్రజ్ఞాత సమాధియందు అంతర్భావమైయున్నది. ఇందువలన అష్టాంగయోగమున కన్యమయిన పరమపురుషార్థసాధనము వేతెద్దియునులేదు అని సిద్ధించుచున్నది. అనఁగా, స్పష్టమగుచున్నది.

హాతయోగప్రదీపికయందు చతుర్థోపదేశము.

రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రికృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సంకూర్ణము.

శ్రీవిశ్వేశ్వరార్చనమస్తు.

ప్రస్తావము.

ప్రవృత్తియగు సంసార మనిత్యమని, నివృత్తియగు మోక్షము నిత్యమని యుపదేశించుచు, శాశ్వతమును, సనాతనమును, పరబ్రహ్మానందదాయకమును నగు మోక్షమును బడయుటకు సాధనభూతములగు వేటువేటు యుపాయములను, కపిలుడు, కాణాదుడు, గౌతముడు, పతంజలి, జైమిని, వ్యాసుడు అను వారలను, సాంఖ్య, వైశేషిక, న్యాయ, యోగ, మీమాంస, వేదాంతమత (శాస్త్ర)ములయందు చూపెట్టియున్న వారలు. ఆ యుపాయములలోనెల్ల యోగోపాయము శ్రేష్ఠతమముగ పరిగణింపబడుచున్నది. ఎట్లనఁగా, మోక్షమునకు మూలము చిత్తస్థైర్యము. చిత్తస్థైర్యమువినా, మోక్షమెవ్వధమునను అలవడనేరదు. చిత్తమన్ననో అతి చంచలమైనది. నిశ్చలమొనర్చుటకు అసాధ్యమైనది. ఈవిషయమునే భగవద్గీతయందు “చంచలంహిమనఃకృష్ణ ప్రమాధి బలవద్ధృఢమ్.” హే! కృష్ణ! మనస్సు నిశ్చయముగ చంచలమైనదియును, బలవత్తరమైనదియును, దృఢమయినదియును, పట్టుకొనుటకు సాధ్యముకానిదియును నై యున్నది. అని అర్జునుడు శ్రీకృష్ణ చంద్రునితో బలికియున్నటుల జెప్పబడియున్నది కాబట్టి మనస్సు పట్టుకొనుట కస్వాధీనమైయున్నదనుట నిర్వివాదాంశము స్వాధీనసాధ్యమగు మనస్సును (చిత్తమును) స్వాధీనము చేసుకొనుటకు, పతంజలి చెప్పియున్న “యోగశ్చిత్తవృత్తి నిరోధకః.” చిత్తవృత్తినిరోధమే యోగలక్షణము. అను సూత్రమువలన, యోగము, అనఁగా, యోగాభ్యాసము, ముఖ్యసాధనమనుట యసంభవము కాఁజాలదు. ఈవిషయమును “తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభ్యోపి మతోధికః, కర్మిభ్యాశ్చాధికో యోగీ తస్తాద్యోగీభవాత్త్వన.” తపస్సులకంటెను, జ్ఞానులకంటెను, కర్మకులకంటెను, యోగి (యోగాభ్యాసి) శ్రేష్ఠుడని తెలియఁబడుచున్నాడు. కాబట్టి ఓ! అర్జునా! నీవు యోగి (యోగాభ్యాసి) విగమ్యు. అని శ్రీకృష్ణచంద్రుడు అర్జునునితో బలికినటుల చెప్పియున్న శ్రీమద్భగవద్గీతావచనము మఱింతబలపరచుచున్నది. బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరాది దేవతలును, వసిష్ఠయాజ్ఞవల్క్యదిమహర్షులును కేవలము యోగసాధనము (అభ్యాసము) వలననే సిద్ధి బొందినవారలని వేదశాస్త్ర పురాణేతిహాసములు వేనోళ్లఁజాటుచున్నవి. కాబట్టి చిత్తవశ్యము (స్థైర్యము)నకు యోగాభ్యాసముగాక వేఱొండు సాధనములేదని తెల్లమగుచున్నది. జైన బౌద్ధ మహమ్మదీయ మతములవారుకూడ యోగోపాయమును గమనించుచున్నటుల వారి వారి మతగ్రంథములు చాటుచున్నవి. ఖండఖండాతరులుకూడ శ్రీమద్భగవద్గీతను, అందు ముఖ్యముగ సాంఖ్యరాజయోగాభ్యాసములను మిక్కిలిగఁ బ్రశంసించుచున్న వారు. అందులకు యోగమందలి మాహాత్మ్యముగాక వేఱొండు కారణమెద్ది? అందువలన యోగము ప్రాధాన్యముగను, సర్వజనసేవనీయముగను పరిగణింపఁ బడుచున్నది.

యోగము, మంత్రలయ హాతరాజయోగములని నాలుగువిధములుగ నిరూ

పింపబడి, అష్టాంగయుక్తముగఁ జెప్పబడియున్నది. మంత్రలయ హతములు మూఁడును రాజయోగపదమునకు సోపానములు. అనఁగా, ఆమూఁడును రాజయోగఫలమునే యొసంగునవియైయున్నవి. అష్టాంగయుక్తముగు యోగము (యోగాభ్యాసము) కేవలము ఆముష్మిక సుఖమునేగాదు, ఐహికసుఖమునుకూడ నొసంగునది. అందు ముఖ్యముగ యమనియమ ఆసనప్రాణాయామములు చిత్తవృత్తులను నిరోధించి, శరీరారోగ్యమును సంరక్షించి, తన్మూలముగ మనోవేదనను దూరమొనర్చి, సంతతానందమును ప్రసాదించునవిగ యొప్పుచున్నవి.

యోగవిషయమును బోధించుగ్రంథము లనేకములున్నను, అయ్యవిప్రత్యేకముగ నొక్కొక్క యోగమును మాత్రమే బోధించుచుండిన కతమున, నాయా గ్రంథములను పఠించి యవగాహనముచేసుకొని, అభివృద్ధియొగ (మార్గ)మును బడసి, తదభ్యాసమున సిద్ధిబడయఁగలుగుట, కాలాతీతమును, ప్రయాసమును, అగును గనుక, యోగసిద్ధి సంసారలంఘనములకు కష్టసాధ్యమని తలంచి శ్రీమత్పరమహంస శ్రీమహాన్ యుగళేదాసయోగీంద్రులు ఏతద్గ్రంథములలోని రహస్యమును, సారమును, గ్రహించి, ఈయోగమార్గ ప్రకాశికను సంస్కృతమున రచించిరి. ఇందలి శ్లోకములుకొన్ని హతయోగాది గ్రంథములయందు చూపఱుచుండినందున నయ్యవి ప్రక్షిప్తములుగఁ దోచుచుండెను. ఇందు మంత్రలయహతరాజయోగములును, అష్టాంగములును; దశమంద్రులును, షట్కర్మములును, అష్టకుంభకములును, ప్రాణాయామాభ్యాస క్రమమును, స్వప్రతీకోపాసనా విధానమును, క్లుప్తముగను చక్కఁగను వివరింపబడియున్నవి. ఆసనములు వెక్కులున్నను, అందు శ్రేష్ఠములును అభ్యాస సులభములును నగు ఆసనములు మాత్రమే చెప్పబడియున్నవి. ఈయుత్తమగ్రంథము సంస్కృత భాషాపరిచితులకు ఆంధ్రమహాశయులకు సుబోధకమగుట నటుల విశేషవిషయములజేర్చి తాత్పర్యమును వ్రాసితిని.

ప్రస్తుతకాలపువారు కొందఱు కేవలము ముక్కునవ్రేలిడుటయే ప్రాణాయామమనియు, యోగాభ్యాసమనియుఁ దలంచుచుండ, సంతమాత్రమున నట్టివారికి దేహపరిశ్రమముతోగూడిన అభ్యాసముతమగు యోగము సిద్ధించుట యెటులు? యోగముయొక్క యధార్థతత్వమును గ్రహింపనేరని కొందఱు, నాస్తికులు, యోగాభ్యాసమొనర్చుట యన నొకవిధమగు నింద్యవర్తనముగ పరిగణించుచున్నను, ముముక్షువులు మాత్రమట్లు దలంపక, కష్టసాధ్యమని వెనుదీయక, “అభ్యాసం కూసువిద్య” అను నారోఽక్తిని మనస్సునందింపుకొని, సద్గురు కటాక్షమును బడసి, తదుపదిష్టమార్గానుసరముగ, సక్రమముగ, శాస్త్రసమ్మతముగ నభ్యాసమొనర్చుచు యోగసిద్ధిఁగని, ఐహికాముష్మికసుఖదమగుపరబ్రహ్మానందస్వరూపమును బడయుదురుగాక! ఇందలిలోకములను మన్నింప ప్రార్థించుచున్నాఁడను.

16, హనుమానుఘాట }
భేదారణ సిటి.

ఇట్లు, విధేయుఁడు
రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రి.

శ్రీ: విశ్వేశ్వరాయనమః. యోగమార్గప్రకాశిక.

ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము.

ప్రథమోపదేశము.

—ॐ మంగళాచరణము. ॐ—

శ్లో. సచ్చిదానందరూపాయ రామాయాస్తిష్టకర్తణే,
సంసారధావంతనాశాయ రాఘవాయ నమోనమః.

1

తా. భూభృవిష్ణుద్వర్తమానములను మూఁడుకాలములయందు వర్తమానమై, కాశ్యపమై యొప్పునది నత్తు అని ప్రతీతము. సాక్షాత్తు జ్ఞానస్వరూపమై రాజిలునది చిత్తు అని విఖ్యాతము. సుఖస్వరూపమై వెలయునది ఆనందము అని ప్రసిద్ధము, నత్తు చిత్తు ఆనందస్వరూపములతో విరాజిలునట్టియను, అక్షిష్టకర్త సమాహము గలిగినట్టియను, సాంసారికమాయావ్యామోహరూపాంధకారమును నాశముచేయునట్టియను నగు శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మమునకు నమస్కారము.

—ॐ గురునమస్కారము. ॐ—

శ్లో. రామానుజాయ శాంతాయ గురవే పరమాత్మనే,
యోగీశ్వరాయ శేషాయ భూయోభూయో* 'నమా మ్యహమ్'

2

* 'నమోనమః' అని పాఠాంతరము.

తా. సాక్షాత్తు శేషవతారుఁడును, శాంతస్వరూపుఁడును, గురుఁడును, పరమాత్మఁడును, యోగీశ్వరుఁడును నగు శ్రీరామానుజులకు నమస్కారము.

శ్లో. ప్రణమ్య స్వామినం దేవం శరణ్యం దీనవత్సలమ్,
ముముక్షుత్వాణాం హితార్థాయ యోగమార్గోఽభిధీయతే.

3

తా. స్వామియు, భగవంతుఁడును, శరణ్యుఁడును, దీనలయెడల దయఁగలవాఁడును నగు నిజగురువునకు నమస్కరించి మోక్ష మభిలషించెడివారి శ్రేయముకొఱకు యోగమార్గము (అననప్రాణాయామాద్యుక్తమగు రాజయోగమార్గము)ను వివరించుచున్నాను.

—ॐ యోగవిద్యాప్రయోజనము. ॐ—

శ్లో. సంసారార్థవమగ్నానాం జ్ఞానం నౌకా హి విద్యతే,
యోగినాం సులభం తత్త దుర్లభం విషయైషిణామ్,

4

తా. సంసారమును మహాసముద్రమునందు నిమగ్నులైనవారలకు తత్సముద్రమును దరించుటకు జ్ఞానమునుది యొక్కటిమే నాకారూపమైన సాధనము (ఉపాయము). ఆజ్ఞానము యోగులకు యోగమూలమున శీఘ్రముగ నులభముగ సంప్రాప్తమగుచున్నది. విషయలోలురకు దుర్లభమగు చున్నది.

విశే. విషయలోలురకు జ్ఞాన ములభ్యమగుటనుగూర్చి, యోగకల్పద్రుమమునందు, “జ్ఞానం వదంతేనా విమోక్షకారణం తజ్ఞాయతే నైవ విలోలచేతనా, తాల్మం నయోగేన వినా ప్రణశ్యతి తస్మాత్తదర్థం హి యలేతసాధకః.” మోక్షమునకు కారణమని చెప్పఁబడుచున్న (బ్రహ్మ)జ్ఞానము, చిత్త మేకాగ్రతఃకేందరి (విషయతాల్మ్యము వీడని) యెడల సంభవము కానేరదు. చిత్తేకాగ్రత (విషయతాల్మ్యపరిత్యాగము) యోగాభ్యాసము వినా కలుగనేరదు; కాఁబట్టి యోగము జ్ఞానముకొఱకు అభ్యసించఁదగినది అని చెప్పఁబడియున్నది. పాతంజలయోగసూత్రమందు, “యోగశ్చిత్త వృత్తినిరోధః” యోగము చిత్తవృత్తినిరోధముకొఱకు, అనఁగా విషయతాల్మ్యపరిత్యాగరూపమగు చిత్తేకాగ్రతకొఱకు అని చెప్పఁబడియున్నది.

— జ్ఞానము మోక్షసాధనము. —

శ్లో. జ్ఞానాద్యుత్తేన ముక్తి స్సాన్యద్యద్యోగేన వినా నహి,
సచయోగః పురాప్రోక్తో హ్యభ్యాసాదేవసిద్ధ్యతి.

5

తా. జ్ఞానములేనిది మోక్షముకలుగదు. జ్ఞానము యోగము అనఁగా యోగాభ్యాసములేనిది కలుగదు. కాఁబట్టి జ్ఞానమూలముగ మోక్షమునకు సాధనమైనయోగము పూర్వమునుండియు నుప్ర సిద్ధము. అయ్యది (ఆయోగము) అభ్యాసమువలననే సిద్ధియగును.

విశే. నిత్యమైమిత్రికాదికర్మలు జ్ఞానమున కవాంతరములు, కాని మోక్షసాధనములు కావు. అయ్యది అంతఃకరణశుద్ధిదములుమాత్రము అని “నిత్యమైమిత్రికప్రాయశ్చిత్తోపాసనానుష్ఠానేనాంతః కరణశుద్ధిః.” నిత్యమైమిత్రికప్రాయశ్చిత్త ఉపాసనానుష్ఠానమువలన, మనోబుద్ధిచిత్తాచారూప మగు అంతఃకరణము శుద్ధియగుచున్నది. అని శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యులవారు “వేదాంతసారము” నందు చెప్పియున్నారు. మోక్షము కేవలము జ్ఞానమువలన కలుగుచున్నది. ఆజ్ఞానము యోగము వినాసం భవము కానేరదు. చిత్తము అత్యంతవంచలవృత్తి గలిగినదగుటవలన ఏకాగ్రతనుకెందుట దుష్కరము ఈవిషయమునే భగవద్గీతయందు, “చంచలం హి మనఃకృష్ణ ప్రమాథి బలవద్బద్ధమ్.” హే! కృష్ణ! మనస్సు నిశ్చయముగ చంచలమైనదియు, బలవత్తరమైనదియు, వట్టుకొనుటకు అనఁగా, ఏకాగ్రముగ నిలుపుటకు, ఆసాధ్యమైనదియునై యున్నది. అని అర్జునుడు శ్రీకృష్ణునితో బలికి యుండెను. జపతపాదిబద్ధకర్మాచరణమువలన చిత్తము ఏకాగ్రతఃకేంద్రమని చెప్పఁబడియున్నది. కాని, యోగాభ్యాసమువలన కలుగునట్టి చిత్తస్థైర్యముఁబోలిన చిత్తస్థైర్యము, తదన్యోపాయములవలన కలుగునని చెప్పఁబడియుండలేదు. సరియేకదా; జపతపఃఉపవాస ఉపాసనాది కర్మలవలన కలుగుటలము కంటె నెక్కువభలము యోగాభ్యాసమువలన కలుగుచున్నది. ఈవిషయము, “క్షణ మేక మాస్థాయ క్రతుశతశ్చ ఫలమవాప్నోతి.” ఒక్కక్షణముమాత్రమైనను సమాధియందు స్థితుఁడైయుండు యోగికి, నూరుబ్రహ్మములవలన కలుగుటలము ప్రాప్తమగుచున్నది. అని అధర్వణవేదోపనిషత్తునందును, “తపస్వి

శ్లో. ౭౪. యోగీ జ్ఞానిభ్యోఽపి మతోఽధికః, కర్మభ్యశ్చాధికోయోగీ తస్మాద్ద్యోగీ భవాద్ధనః.” తప స్సులకంటెను జ్ఞానులకంటెను, కర్మతులకంటెను యోగి అనఁగా, యోగాభ్యాసి, శ్రేష్ఠుఁడుగఁ జెలి యఁబడుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, అర్జునా! నీవు యోగివి (యోగాభ్యాసివి) గమ్మ! అని శ్రీకృష్ణ చంద్రులు అర్జునునకు చెప్పియున్నట్లు భగవద్గీతయందును చెప్పఁబడియున్నది. ఆత్మసంహితయందు “యోగా త్వంప్రాప్యతే జ్ఞానం యోగో ధర్మస్య లక్షణమ్, యోగః పరంతపోజ్ఞేయః తస్మాద్ద్యుక్తస్త మభ్యసేత్. నచ తీవ్రేణ తపసా నస్యాభ్యాయై నచేజ్యయా, గతింగంతుం ద్విజాః శక్తాః యోగా త్వంప్రాప్నువంతి యామ్.” యోగము జ్ఞానసంప్రాప్తి సాధనము. యోగము ధర్మప్రాప్తి లక్షణము. యోగమే సర్వోత్కృష్టమైనతపము. కాఁబట్టి విధ్యుక్తముగ నిరంతరము యోగమును అభ్యసించవల యును. యోగాభ్యాసమువలన సంప్రాప్తమగునట్టి గతిఁబోలిన యుత్తమగతిని, తీవ్రమైన తపస్సువ లనఁగాని, జపమువలనఁగాని, వేదాధ్యయనమువలనఁగాని, యజ్ఞాదికర్మములవలనఁగాని ద్విజులు బడయ నేరరైరి. అని చెప్పఁబడియున్నది. యాజ్ఞ పల్క్యస్తృతియందు, “ఇత్యాచారదమాహింసా తపఃస్వా ధ్యాయ కర్మణామ్, ఆయంతు పరమోధర్మో యద్యోగే నాత్మదర్శనమ్.” యజ్ఞము, ఆచారము, ఇంద్రియదమము, అహింస, తపము, వేదాధ్యయనము మొదలుగాఁగలకర్మముల నాచరించుటకంటె, యోగాభ్యాసతత్పరత్వమునకు లోనై, ఆత్మను సాక్షాత్కార మొనర్చుకొనుటయే పరమధర్మము అని చెప్పఁబడియున్నది. దక్షస్తృతియందు, “సుసంవేద్యం హి తద్వస్తా శ్రీకృమరీ సుఖం యథా, అయోగీ నైవ జానాతి జాత్యంధోహి యథావటమ్.” యువతి (యావనావస్థయందు ఉండుశ్రీ) పరిసంభోగమువలన కలుగునుఖమును తనంతటతానే యనుభవించునధమున, యోగమువలనఁగలుగు బ్రహ్మనందరూపమగునుఖమును యోగి తనంతటతానే యనుభవించునధమని. తదన్యఁడు అనఁగా, అయోగి (యోగి కానివాఁడు), జాత్యంధుఁడు వటవృక్షస్వరూపమును జెలియనేరనిధమున బ్రహ్మ స్వరూపమును జెలియనేరఁడు అని చెప్పఁబడియున్నది. సాంఖ్యసూత్రములయందు, కపిలాచార్యులు, “నోపదేశ శ్రవణేషి కృతకృత్యతాపరామర్యాదృతే విరోచనవత్.” బ్రహ్మోపదేశశ్రవణమువలన నైనను జ్ఞానప్రాప్తిలేని దైత్యపతినిరోచనునివలె, యోగాభ్యాసములేని కేవలవేదాంతశ్రవణము కృత కృత్యతమ (ముక్తిని) యొసంగనేరదు. అని చెప్పియున్నారు.

“అథ తద్ధర్మన మపాయోయోగః.” దాని (ఆ ఆత్మ) యొక్క దర్శనమునకు (సాక్షాత్కార మునకు) ఏకమాత్రోపాయము (సాధనము) యోగము అని శ్రుతివచనము చెప్పుచున్నది. తూర్పు పురాణమునందు, ఈశ్వరుఁడు, “యోగాగ్ని ర్దహతి క్షీప్ర మశేషం పాపపంజరమ్, ప్రసన్నం జాయతే జ్ఞానం జ్ఞానా నిర్వాణమృచ్ఛతి.” యోగాగ్ని యనునది సమస్తపాపసముహములను దహించు (నాశముచేయు) చున్నది. దానివలన నంతఃకరణశుద్ధిమూలకమగు స్వచ్ఛమైన జ్ఞానప్రస న్నము ప్రాప్తమగుచున్నది. జ్ఞానప్రసన్నప్రాప్తివలన వైకల్య (మోక్ష) పదము సంప్రాప్తమగు చున్నది అని చెప్పియుండెను. శివసంహితయందు, ఈశ్వరుఁడు “ఆలోక్య సర్వకాస్తాణి నువిచార్య పునఃపునః, ఇద మేవం సముత్పన్నం యోగశాస్త్రం పరం మతమ్.” క్రియే! నేను, సమస్తకాస్త్ర ములను ఎంతని విమర్శించిచూచినను, మాటిమాటికి యోగశాస్త్రమే పరమమతముగ సముత్పన్నమై నందున యోగమునకు తుల్యమైనది అన్యమైనది వేరొండులేదు. అని నిర్ధారణముచేసెనని చెప్పి యుండెను. గోరక్షసంహితయందు, “ఏకద్విముక్తి సోపాన మేకతామలస్య పంచనమ్, యద్యావృ

తం మనోభోగా దానక్తం పరమాత్మని." యోగాభ్యాసమువలన మనస్సు భోగవిముఖతనుబొంది పరమాత్మను బొందుచున్నది. కాబట్టి యోగము ముక్తిసోపానముగ వర్ణించుచున్నది. యోగాభ్యాసమునకు జరామరణములను జయించి కాలముఖమును వంచించినవాడగుచున్నాడు. అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి, యోగము సర్వత్ర వేదములయొక్కయు, శ్రుతులయొక్కయు, స్మృతులయొక్కయు, పురాణములయొక్కయు, మహాత్ములయొక్కయు, సమ్యక్మును బడసినచై, పరమసేవనీయమై, శ్రూర్యకాలమునుండియు నుప్రసిద్ధమై, అభ్యాసమాత్రమువలన సిద్ధించునదియై యొప్పుచున్నది.

యోగసిద్ధిః పాత్రులు. ౭

శ్లో. శక్రాది స్వర్గలోకేషు పుత్రదార గృహాదిషు,
విరక్తనైవ యోగస్య సిద్ధిర్భవతి నాన్యథా.

6

తా. ఇంద్రాదిదేవలోకములయందును, పుత్రదారగృహాదులయందును, యేమనుజుడు విరక్తుడగుచున్నాడో, అమనుజుడు యోగసిద్ధి పాత్రుడగుచున్నాడు, తదన్యుడు కాదు.

విశే. విరక్తుడు కానివానికి యోగము సిద్ధింపదనుటను గూర్చి, యోగసూత్రములయందు "విరక్తనైవ తస్మిన్." విరక్తునికే అయ్యది (యోగము) అనగా (బ్రహ్మపదము) సిద్ధించుచున్నది. అని చెప్పబడియున్నది.

శ్లో. ప్రశాంతచిత్తస్య జితేంద్రియస్య గుణాన్వితస్యా గురుసేవినశ్చ,
నూనం భవేద్ద్యోగసమస్తసిద్ధిర్నా నేతరాసక్తజనస్య కన్తై.

7

తా. ప్రశాంతచిత్తుడును, జితేంద్రియుడును, గుణాయుక్తుడును, గురుజనసంసేవాసక్తుడును నగు మనుజుడు యోగసిద్ధిబడయుటకు పాత్రుడు. తక్కినవాడు అనగా విషయాసక్తుడును ధర్మవిమూరుడును నగువాడు అపాత్రుడు.

యోగాభ్యాసమునకు ఉపయుక్తమగుఫలము. ౮

శ్లో. ఏకాంతే విజనేదేశే శోభితే బహుపాదపైః,
కుర్యా ద్యోగమతం ధీమాక సర్వతోభయవర్జితః.

8

తా. ఏకాంతమును, విజనమును, పృథ్విదులచేత శోభితమును అగుప్రదేశమందు, సీంహము, వ్యాఘ్రము, సర్పము, అగ్ని, వాయువు మొదలగువానివలన నేవిధమయినభయమును కలుగకుండయుండునటుల యొకసుందరమైన (మనోహరమైన) యోగమతమును నిర్దింపవలయు.

విశే. యోగమతము అరణ్యప్రదేశమందు నిర్దింపినయెడల, అన్నాదికములతో కగురాకపోకలవలన శరీరమునకు పరిశ్రమమును, కాలవిలంబమును, కష్టముగ యోగాభ్యాసమునకు విఘ్నమును కలుగును. కాబట్టి ఆటిదిన్నుము కలుగకుండుటకుగాను గ్రామసమీపమందలి ఏకాదశము, విజనము అనులక్షణములుగల ప్రదేశము యోగమతనిర్మాణమునకు ఉపయుక్తము. యోగమతము గ్రామసమీపమున నిర్దింపవలయుననుటకు మనుస్మృతియందు "గ్రామమన్నార్థమాత్రయేత్" అన్యముతోకల గ్రామసమీపమునందు ఆశ్రమమును నిర్దింపవలయును. అని చెప్పబడియున్నది.

ఏకాంతమునటవలన జనశోభావలమునకు దూరభమైన రహస్యస్థలమని సూచించబడుచున్నది. శోభావలమువలన యోగాభ్యాసమునకు విఘ్న మపాదితమగునని భావము. విజనమునటవలన జనసమృద్ధము లేని (నిర్జన) ప్రదేశమని సూచితమగుచున్నది. ఇందువలన కలహాదులవలన కలుగుఁ ఘ్నము దూరమగునని భావము. "వాసోబహుసాం కలహో భవే ద్వార్తా ద్వయోరపి" అనేకులు జనించుట వలన కలహము కలుగును. ఇరువురున్నయెడల వార్తాలాపము కలుగును. అని శ్రీమద్భాగవతమునందు చెప్పబడియున్నది.

యోగాధికారిలక్షణము. ౯

శ్లో. స్వధర్మనిరతః శాంతః సర్వశౌచసమన్వితః,
విధ్యుక్తకర్త సంయుక్తో భోగసంకల్పవర్జితః.
యమైశ్చ నియమైర్ముక్తః సత్యధర్మపరాయణః,

9

తా. స్వధర్మ నిరతుడును, శాంతచిత్తుడును, పరిశుద్ధుడును, విధ్యుక్త (వేదమందుచెప్పబడిన) కర్తల నాచరించువాడును, భోగాదికములయందు, ఇచ్చలేనివాడును, యమనియమాదులుగలవాడును, సత్యధర్మపరాయణుడు (ఆత్మనిరూపణమునందు ఆసక్తిగలవాడు) ను అగుమనుజుడు (యోగాధికారియని చెప్పబడుచున్నాడు).

విశే. "జితాత్మాయ శాంతాయ సత్తాయ ముక్తా విహింసాయ దోష్టై రసత్తాయ ముక్తా, అహింసాయ దోష్టై రైరై క కర్తే ప్రదేహానదేహా హతశ్చేతరస్తై. విధ్యుక్తకర్త సంయుక్తః కామసంకల్పవర్జితః, యమైశ్చ నియమైర్ముక్తః సర్వసంగవిపర్జితః. కృతవిద్యాజితశ్రోధః సత్యధర్మపరాయణః, గురుశ్రావణరతః పితృమాతృపరాయణః, స్వాశ్రమస్థః సదాచారో విద్యద్భిశ్చ నుశీతః" ఇంద్రియజయముగలవాడును, శాంతముగలవాడును, మోక్షమం దాసక్తిగలవాడును, దోషరహితుడును, బంధములు వీడినవాడును, గుణజ్ఞుడును అగువానికి హతయోగవిద్యను గలుగవలయు. ఇతరులకు గలుగరాదు. విధ్యుక్తకర్తల ననుష్ఠించువాడును, శోరికలులేనివాడును, యమనియమములతో కూడినవాడును, సర్వసంగవిపర్జితుడును, విద్య నభ్యసించినవాడును, శోషమును జయించినవాడును, సత్యధర్మపరాయణుడును, గురుశ్రావయం దాసక్తిగలవాడును, కల్లిదండ్రులను నేవించువాడును, స్వాశ్రమధర్మమును మీఱకుండ యుండువాడును, సదాచారసంపన్నుడును అగువాడు విద్యాంసుల (బ్రహ్మవేత్తల) చేత శిక్షితుడగుటకు అర్హుడు. అని యాజ్ఞవల్క్యులు చెప్పియున్నారు. శిశ్నోదరపరాయణులకు యోగవిద్య గలుగకుండదని పురాణములయందు చెప్పబడియున్నది.

యోగమతమునందు యోగాభ్యాసమే చేయవలయును. ౧౦

శ్లో. సుశోభనే మతేయోగీ యోగాభ్యాసం సమాచరేత్.

10

తా. మున్ను చెప్పిన లక్షణములుగలిగి చక్కగా శోభించున్న మతమునందు యోగాభ్యాసమును చక్కగా నాచరింపవలయును.

యోగ భేదనిరూపణము. ౧౧

శ్లో. మంత్రయోగో లయశ్చాపి హతయోగస్తథైవచ,
రాజయోగోపి తత్ర చతుర్థాసంప్రకీర్తితః.

11

తా. మంత్రయోగము, లయయోగము, హఠయోగము, రాజయోగము అని యోగము నాలుగువిధములుగా పూర్వచార్యులచేత చెప్పఁబడియున్నది.

విశే. ఖేచరీకటలమందు, “మంత్రోహతోలయో రాజయోగోయం భూమికాక్రమాత్.” మంత్రయోగము, హఠయోగము, లయయోగము, రాజయోగము అను యోగభూమికలు (సోపానములు) సక్రమముగఁ జెప్పఁబడినవి అని వివరింపఁబడియున్నది.

— ౧౦ మంత్రయోగనిరూపణము. ౧౦ —

శ్లో. శ్వసనిష్కాసకావేహి హకారం పరిశీర్ష్యతే,
పునః ప్రవేశకాలేచ సకారః ప్రోచ్యతే బుధైః. 12

తా. శ్వాసనిష్కాసకాలమందు అనఁగా, శరీరములోనివాయువును వెలిబుచ్చునపుడు, హకారమును యుచ్చరింపవలెను. వెలుపలివాయువును లోనికి గ్రహించునపుడు సకారమును యుచ్చరింపవలెను. అని విబుధులు చెప్పియున్నారు.

శ్లో. ప్రాతరుత్థాయ మేధావీ సంకల్పనిధిపూర్వకమ్,
గురుప్రదేశితోయోగీ మంత్రయోగం సమాచరేత్. 13

తా. మేధావి ప్రాతఃకాలమున నిద్రనుండిలేచి తత్కాలీనకృత్యములను నిర్వర్తించుకొనిగురుప్రదేశమునొప్పున విధిపూర్వకముగ సంకల్పముఁజేసి మంత్రయోగమును సమ్యక్ప్రకారముగ నాచరింపవలయును.

విశే. వాయుజయముగలవానినే గురువుగ పరించవలయుననుటనుగూర్చి యోగబీజమందు,— “మరుజ్జయో యస్య సిద్ధిస్తం నేతేతు గురుం సదా, గురువక్త్రప్రసాదేన కుర్యాత్ప్రాణాయామధిః” వాయుజయముగలగురువును నిరంతరమును నేపించి, ఆగురువుయొక్క ప్రసాదమువలన ప్రాణాయామమును బడయవలయును. అనిచెప్పఁబడియున్నది. యోగము గురుకటాక్షములేనియెడల తెలియఁదగినది కాదనుటను గూర్చి, “వేదాంతతర్కోక్తిభిరాగమైశ్చ నానావిధైః కాస్త్రకదంబకైశ్చ, ధ్యానాదిభిః స్వక్రతైర్గుణ్యైశ్చింతామణిః ప్యాకగురుం విహాయః.” చింతామణిఃబోలుగురువు ఒక్కఁడు లేక, తక్కినవేదాంతతర్కవచనములచేతను, ఆగమములచేతను, కాస్త్రసమాహములచేతను, ధ్యానాదిసత్కర్మలచేతను (యోగము) తెలియఁదగినది కాదు. అని రాజయోగమునందును, “గురుప్రసాదాల్లభతే యోగమష్టాంగసంయుతమ్, శివప్రసాదాల్లభతే యోగసిద్ధిచ కాశ్వతమ్.” గురుప్రసాదమువలన అష్టాంగసహితమైన యోగమును, శివప్రసాదమువలన కాశ్వతమైన యోగసిద్ధియును కలుగును. అది సుశేషరాచార్యులచేతను చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో. ఏవం క్రమేణ కర్తవ్య మహోరాత్ర మవిస్తరేత్,
సోపామాత్మేతి విజ్ఞాయ న కించిదపి చింతయేత్. 14

తా. ఈగ్రకారముగ అహోరాత్రములు (జపము) జేయవలయును. అనఁగా, స్వరణమూలకమైన యథ్యాసము చేయవలయును. సద్గురువముదేశముచేత తెలియఁబడినవిధమున, ప్రాణమును సుషుమ్నయుండు ప్రళేశపెట్టి, యోహంస, హంస, యనుమంత్రమును నిరంతరమును జపించుచు, సోహం, సోహం, అని పరివర్తనమొనర్చి స్వరింపవలయును. అన్యచింతనములను వీడవలయును. ఇట్లు

చేయునది మంత్రయోగము. ‘సోహం’ నామకపరమాత్మ ‘నేను’ అని యెప్పుడు తెలియఁబడునో, అప్పుడు యేవిధమున చింతనములును నిలువనేరవు. అనఁగా, ఉండవు.

— ౧౧ హంస మంత్రజపవిధానము. ౧౧ —

త్రూరకరేచకములను చేయునపుడు ‘హంస’ అని ప్రకాశించుహంసమంత్రముచేత (దీనినే అజపామంత్రమనికూడ యందురు) ‘తత్త్వమసి’ అనెడిమహావాక్యమందు చెప్పఁబడియుండు జీవత్ప్రజ్ఞాకృము చింతించంబడుచున్నది. మొట్టమొదట నింద్రియములను వానివానివృత్తులనుండి మరలించి వానితోఁ బ్రాణములఁజేర్చి యందు మనస్సును సంధించి అనఁగా ప్రాణములను మనస్సును యేకాగ్రముగఁజేసి, యాప్రాణమనస్సులతోకూడ ‘హంస’ అను రెండుఅక్షరములనుజేర్చి సర్వకాలములయందును చింతించుచుండవలయును. అనఁగా ధ్యానించుచుండవలయును. ఇదియే హంసతత్వానుభవము. ఇదియే అజపాయత్రి. దీనిని, “హకారేణ బహిర్యాలి సకారేణ విశేత్సునః, హంసహంసేజ్యముం మంత్రం జీవో జపతి సర్వదా. గురువాక్యా త్సుషుమ్నాయాం విపరీతో భవేజ్జపః, సోహం సోహ మితిప్రాప్తో మంత్రయోగః స ఉచ్యతే. సకారః ఖేచరీప్రాక్తా త్వంపదం చేరినిశ్చితమ్, హకారః పరమేశస్యాత్ తత్పదంచేరి నిశ్చితమ్. సకారం ధ్యాయతే జంతు ర్హకారోహి భవేద్ధిష్ఠమ్.” హకారముచేత బయటపోయి సకారమువలన మఱిల లోపఃకీపోవుచున్నది. హంసం, హంసం అను యీమంత్రమును జీవుఁడు నిరంతరమును జపించుచున్నాఁడు. గురువాక్యమువలన నీమంత్రజపము, సుషుమ్నయుండు విపరీతముగా పరివర్తనమగుచున్నది. అది సోహం సోహం అని పరివర్తనమును బొందఁబడినదై మంత్రయోగ మనఁబడుచున్నది. సకారము ఖేచరీయనియు, త్వంపదమనియు నిశ్చయించఁబడియున్నది. హకారము పరమేశ్వరుఁడనియు, తత్పదమనియు నిశ్చయించఁబడియున్నది. సకారమును ధ్యానించుచేవుఁడు నిశ్చయముగా హకారమే యగుచున్నాఁడు. అని యోగబీజము మొదలగు వానియందు చెప్పఁబడియున్నది.

సాధకుఁడగువాఁడు పద్మానసస్థితుఁడై కూర్చుండి దృష్టిని నాసికాగ్రమునందుఁజేర్చి అనఁగా, నాసికాగ్రమును జూచువానివలె దృష్టిని కదలక నిలిపి, ఇటునటు వీక్షించక దశవిధేంద్రియములను జలించనీక మనశ్శక్తిచేత స్థిరములుగఁ గావించి యామనస్సునుగూడ కామము రాగము మొదలగుసంకల్పవికల్పములచేతఁ జెదరకుండునట్లు ఏకాగ్రభావము నొందించి ప్రాణవాాయువులకు వికారములు లేకుండునట్లుజేసి ఆ మనఃప్రాణములతో హంసమంత్రమునుగూర్చి జపించవలయును. అనఁగా, ప్రాణముతోఁజేర్చి హంసమంత్రమును జపించుచు మనస్సు నామంత్రాధిదేవతయందే చేర్చి నిలువవలయును. ఇదియే హంసతత్వానుభవము. ఇట్లు సర్వకాలములయందు నాచరించుచు హృదయాకాశమునందున్నవీందువు చలించకుండునట్లు జేయవలయును. హంసతత్వానుభవము కలుగునంతనే వీందువు తనంతటానే నిలుచును. అచట సాధకుఁ డాచరింపవలసినప్రయత్న మేదియునులేదు. ఇట్లు వీందువు స్థిరముకాఁగానే నాదకళలు గోచరములగును. కావున నీహంసతత్వానుభవము రాజయోగీ ప్రథమకర్తవ్యము.

— ౧౨ హంస కర్తవ్యము. ౧౨ —

ఆ హంసమంత్రమును జపించునప్పుడు దాని కర్మగుణపదార్థమును భావించుచుండవలయును. ఆమంత్రమునందు ‘హ’ కారము ‘స’ కారము అనుస్వారము అనునవి కలవు. అందు నాదవీందుకళలు

కుత్సత్రిస్థానమైనట్టియు, వానిని జేయువేఱఁ దలసిగొనునట్టియు, వానినే యననేల? సకలప్రపంచమును దనజ్ఞానశక్తిచేఁ బ్రకాశింపఁజేయునట్టియు నావరబ్రహ్మయే హకారమున కర్థమగుచున్నాఁడు. దేహము ఇంద్రియములు మనస్సు మొదలగు దృశ్యవదార్థములే స్వరూపముగాఁ గలిగినట్టియు, అచేతనమైనట్టియు, సత్త్వరజస్తమోగుణమైనట్టియు, నానావిధములగు వికారముల కాశ్రయమైనట్టియు మూలప్రకృతియే యీదుం త్రమందలి సకారమునకు అర్థము. ఆదీవబ్రహ్మ కనాదినం డియుఁ గల యభేదసంబంధమే యనుస్థానమునకు అర్థము కావున హంసయనుమంత్రమునకు జీవుఁడని సముదాయార్థము. మాయచే నావరింపఁబడియున్న బ్రహ్మమేకదా జీవుఁడనఁబడుచున్నాఁడు. ఆజీవుఁడే ప్రాణనాయువులతోను మనస్సుతోను గూడి విహరించుచుండును.

— జవవిధానము. —

శ్లో. గణేశంచ విధిం విష్ణుం శివం జీవం తథైవచ,
స్వామినం సచ్చిదానందం క్రమాచ్చక్రేషు చింతయేత్. 15

తా. గణపతిని, బ్రహ్మను, విష్ణువును, ఈశ్వరుని, జీవుని (గురుని), సచ్చిదానందపరబ్రహ్మమును క్రమానుసరణముగ చక్రములయందు చింతింపవలయును. అనఁగా ధ్యానింపవలయును.

— చక్రవివరణము. —

శ్లో. మూలాధారే గణేశోస్తి స్వాధిష్ఠానే ప్రజాపతిః,
మణిపూరే తథా విష్ణు రనాహతే తథా శివః. 16

తా. మొదటిదియగు మూలాధారమనుచక్రము గుదస్థానమందు ఒప్పుచున్నయది; అందు గణేశ్వరుఁడు విరాజమానుఁడు రెండవదియగు స్వాధిష్ఠానమనుచక్రము లింగస్థానమందు ఒప్పుచున్నయది; అందు చతుర్భుజబ్రహ్మవిరాజమానుఁడు. మూడవదియగు మణిపూరకమనుచక్రము నాభియందు కలదు; అందు విష్ణువు విరాజమానుఁడు. నాలుగవదియగు ఆనాహతచక్రము హృదయస్థానమందు కలదు; అందు ఈశ్వరుఁడు విరాజమానుఁడు.

శ్లో. కంఠకూపేవసేజ్జీవ ఆజ్ఞాచక్రే తతో గురుః,
తతశ్చ సచ్చిదానందః శూన్యే వ్యోమ్నిహి తిష్ఠతి. 17

తా. అయిదవదియగు కంఠకూపమనఁబడు విశుద్ధనామకచక్రము కంఠస్థానమందు కలదు; అందు జీవుఁడు (గురువు) విరాజమానుఁడు. ఆఱవదియగు ఆజ్ఞాచక్రము భ్రూమధ్యమం దొప్పుచున్నయది; అందు సచ్చిదానందపరబ్రహ్మము శూన్యత్రయమై శూన్యమైన ఆకాశమునందు విరాజమానమై వలలుచున్నయది.

— ధ్యానస్వరూపవివరణము. —

శ్లో. మూలేచతుర్థలోపేతే వసాంతాక్షరసంశ్రయే,
చతుర్భుజముదారాంగం పూర్ణచంద్రసమప్రభమ్.
సోహ మస్తీతి విజ్ఞాయ గణేశం శక్తిసంయుతమ్, 18

తా. మూలాధారమునందు, వకారము మొదలు సకారమువర్యంతముగల (వ శ వ న) నాలుగు అక్షరములతోఁగూడిన నాలుగుదశములతో శోభితమగుకమలమునందు, చతుర్భుజములు గలిగి యుదారాంగముతో వెన్నెలవలె వెలుగొందుచు శక్తి (దేవి) సహితముగ నిలిచియున్న గణేశస్వరూపుఁడను నేను. అని ప్రథమచక్రమందు ధ్యానము చేయఁదగినది.

శ్లో. ద్వితీయే పద్మశయితే పడక్షరసమన్వితే. 19
చతుర్భుజం చతుర్బాహుం సుప్రసన్నం శుచిస్థితమ్,
కమండలుధరం దేవం ధాతారం శక్తిసంయుతమ్. 20
సోహమాత్మేతి విజ్ఞాయ తం ధ్యాయేచ్ఛ జగత్ప్రభుమ్. 21

తా. రెండవదియగు స్వాధిష్ఠానపద్మము (చక్రము) బకారము మొదలు లకారమువర్యంతము గల (బ భ మ య ర ల) ఆఱుదశములతోఁగూడిన ఆఱుదశములగులపద్మమందు చతుర్భుజుఁడును, చతుర్బాహుఁడును, సుప్రసన్నుఁడును, కమండలుధరుఁడును, దేవుఁడును, ధాతయును, శక్తిసంయుతుఁడును (సావిత్రి దేవితోఁగూడినవాఁడును) నగు పరమాత్మ స్వరూపుఁడను నేనై యున్నాను. అని ధ్యానముచేయవలయును. అనఁగా, బ్రహ్మను నేనే యని, యాపరమాత్మయందు అభేదభావ మూని ధ్యానము చేయవలెను.

శ్లో. మణిపూరేః దశదళే కందమధ్యా త్సముత్థితే,
ద్వాదశాంగుళనాశేస్తి నక్షాభేకేశరాన్వితే. 22
వాసుదేవం జగద్యోనిం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్,
చతుర్భుజ ముదారాంగం శంఖచక్రగదాభృతమ్. 23
నీలోత్పలదళాభాసం రమయా పరిసేవితమ్,
ప్రభాభిర్భాసయద్రూపం భక్తానా మభయం కరమ్. 24
మనసాలోక్య దేవేశం సర్వదేవ వరం హరిమ్,
సోహమస్తీతి తం మత్వా ధ్యానయోగవిదోవిదుః. 25

తా. మూడవదియగు మణిపూరకపద్మము డకారము మొదలు ఫకారమువర్యంతముగల (డ ఢ ణ త థ ధ న ప ఫ) పదిదశములతోఁగూడినపదిదళములగుగలిగి, కందమధ్యమందు సముత్థితమై (ఉత్పన్నమై) నదియును, ద్వాదశాంగులపరిమాణమునుగలదియును, రక్తవర్ణముగలదియును నగు వాళమందు వెలయుచున్నది. అందు నెలకొనియుండు వాసుదేవుఁడును, జగద్యోనియును, పద్మపత్రనిభేక్షణుఁడును, చతుర్భుజుఁడును, ఉదారాంగుఁడును, శంఖచక్రగదాధారణుఁడును, నీలోత్పలదళాభాసం, రమాపరిసేతుఁడును, ప్రభాభాసమానుఁడును, భక్తులకు ఆభయము (మోక్షము) నిచ్చువాఁడును, దేవేశుఁడును, సమస్తమైవదేవతలలో పరిష్ఠుఁడును నగు యాహరిని, నిశ్చలచిత్తముతో అభేదభావముతో (నేనే యనుభావముతో) ధ్యానముచేయవలయునని యోగవిదులు తెలియఁచున్నారు.

శ్లో. అతఃపరే హ్యనాహతే పద్మే ద్వాదశపత్రకే,
వ్యాఘ్రచర్మాంబరధరం శశీవప్రియదర్శనమ్. 26

పద్మాసనసమాసీనం దేవేశం గిరిజాయుతమ్,
జగత్సంహారకర్తార మనంతబలపారుషమ్. 27

అహమేవేతి యాబుద్ధిః సా ధ్యానేషు సమంతతః. 28

తా. మణితూరకమునకు తరువాత, ఆనాహతచక్రము (పద్మము) క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ట ఠ డ ల మ వం డ్రెండుపర్ణములుగలిగిన వం డ్రెండుదళములతో నొప్పియున్నది. అందు నెలకొని యుండు వ్యాఖ్యచర్చాంబరధగుడును, చంద్రునిబోలె ప్రియదర్శనమును, పద్మాసనస్థితుడై వలలువాడును, దేవేశుడును, గిరిజాయుతుడును, జగత్సంహారకర్తయును, అనంతబలపారుషమనియును నగుశివునియందు ఆభేదభావమూని, అనఁగా శివుఁడను నేనే యనుభావముతో ధ్యానము చేయవలయును.

శ్లో. విశుద్ధే షోడశదళే షోడశాక్షరసంయుతే,
జగత్కారణకర్తారం జీవాత్మానం సనాతనమ్. 29

సోహమాత్మేతి యాబుద్ధిః సా ధ్యానేషు సమంతతః. 30

తా. కంఠతూటమనఁబడు విశుద్ధనామకచక్రము (పద్మము) అ అ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ౡ ౢ ౣ ౤ ౥ ౦ అం ఆం ఇం ఈం ఉం ఊం ఋం ౠం ఏం ఐం ఔం అం ఆం ఇం ఈం ఉం ఊం ఋం ౠం అక్షరములతోఁగూడిన పదునాఱుదళములను కలిగియున్నది. అందు ననాతనఁడును, జగత్కారణకర్తయును నగు జీవాత్మ రాజిలుచుండును. ఆజీవాత్మను ఆభేదభావముతో, అనఁగా, నేనే యనుభావముతో ధ్యానము చేయవలయును.

శ్లో. భ్రువోర్మధ్యేంతరాత్మానం గురుం పరమభాస్వరమ్,
అహమేవేతి తం మత్వా హంస మిత్యక్షరద్వయమ్. 31

అతఃపరం నిజం నిత్యం విశుద్ధం వ్యోమవద్బుధమ్,
ఏకం జ్యోతిర్తయం శాంత మనంత మచలం విభుమ్. 32

సర్వగం సర్వకర్తార మమూర్తి మజ మవ్యయమ్,
అహమేవ పరంబ్రహ్మ సచ్చిదానందలక్షణమ్. 33

తా. ఆజ్ఞాచక్రము భూమిధ్యమునందు యొప్పుచున్నది. అందు అంతరాత్మయును, గురువును మిక్కిలి ప్రకాశమానమును, హంసయును అక్షరద్వయమందు విరాజమానమును నగుస్వరూపమును నేనే అని మనసిశ్చయించి, పిమ్మట. నిజమును, నిత్యమును, విశుద్ధమును, అకాశమవలెదృఢమును, ఒక్కటియును, జ్యోతిర్తయమును, శాంతమును, అనంతమును, అచలమును నగు విభుస్వరూపమును, సర్వాశక్తకామియు, సర్వకర్తయు (సృష్టిస్థితిసంహరములకుకర్త), మూర్తిరహితమును, ఆజమును (పుట్టకలేనిది), అవ్యయమును (నాశములేనిది) నగు సచ్చిదానందస్వరూపమగు పరబ్రహ్మము నేనే యని ధ్యానింపవలయును.

శ్లో. షట్శతం చ గణేశాయ షట్సహస్రం చ బ్రహ్మణే,
షట్సహస్రం చ ప్రభవే షట్సహస్రం శివాయ చ. 34

జీవాత్మనే సహస్రం చ సహస్రం స్వామినే తథా,
సరమాత్మనే సహస్రం చ జపం నిత్యం సమర్పయేత్. 35

తా. హంస యనుమంత్రమును ప్రతినిత్యమును అఱుపందలపర్యాయములు గణేశ్వరునికొఱుకును, అఱువేలపర్యాయములు బ్రహ్మకొఱుకును, అఱువేలపర్యాయములు విష్ణుకొఱుకును, అఱువేలపర్యాయములు ఈశ్వరునికొఱుకును, వేయిపర్యాయములుజీవాత్మకొఱుకును, వేయిపర్యాయములు స్వామియగు నిజగురువుకొఱుకును, వేయిపర్యాయములు పరమాత్మయగు బ్రహ్మముకొఱుకును జపింపవలయును.

శ్లో. ఏకవింశతీసాహస్రం షట్శతాధికమేవ చ,
సాధకస్య భవేన్నిత్యం జపసంఖ్యాహిమోక్షదా. 36

తా. ఈవిధముగ సాధకులు జపము యొక్క సంఖ్య ప్రతినిత్యమును 21600 పరిమితిగలదియగుచు మోక్షము నొసంగునదిగ యొప్పుచున్నది.

విశే. సూర్యోదయముమొదలు మరల సూర్యోదయమువఱకును ప్రాణవాయువుతోఁగూడ పట్కమలములయందు జపించు హంసమంత్రముయొక్కసంఖ్య యిరువదియొక్కవేలఅఱునూఱులై యున్నది. దీసినిబట్టి పురుషునకు దినమున కిరువదియొక్కవేల అఱునూఱుమాఱులు శ్వాసతిరుగుచుండుననియు, దానితోఁగూర్చి హంసమంత్రమును జపింపవలసివచ్చుటచే నన్నిమాఱులు జపింపఁబడునదియే యగుననియూ చెలియఁదగినది.

— జీవన్ముక్తునిలక్షణము. —

శ్లో. యదాసోహం సుషుమ్నాయాం భాసతే హి స్వభావతః,
సర్వకర్తాణి సంతృక్వా జీవన్ముక్తో భవేత్తదా. 37

తా. ఎప్పుడు, ఏసాధకునకు స్వాభావికముగ బ్రహ్మాడియనఁబడుసుషుమ్నాయందు, "సోహం" అనుశబ్దము యుత్పన్నమగుచున్నదో, అప్పుడు, ఆసాధకుడు సర్వకర్తవివర్జితుడై జీవన్ముక్తఁడగుచున్నాఁడు. అనఁగా జీవాధ్యాసరహితుఁడగుచున్నాఁడు.

శ్లో. న తుధాన తృషా నిద్రా శీతోష్ణం న తక్షణేవ చ,
న మృత్యుర్నాంతకః క్రుద్ధో బాధతే తంచ యోగినమ్. 38

తా. అట్టియోగికి ఆకలిలేదు. దప్పిలేదు. నిద్రలేదు. శీతోష్ణములులేవు. మృత్యువులేదు. అనఁగా, ఆ యోగి ఆకలి దప్పి మొదలగువానివలన బాధింపఁబడఁడు.

శ్లో. యేనదృష్టం పరంబ్రహ్మ సోహం బ్రహ్మేతి మన్యతే,
కించింతయతి నిశ్చింతో నిర్వికారోఽతినిర్మలః. 39

తా. ఆయోగిచేత పరమాత్మ చూడఁబడుచున్నాఁడు. గనుక ఆతనిహృదయమందు బ్రహ్మస్వరూప ముపనితమగుచున్నది. అందువలన నాతఁడు నిశ్చలుఁడును, నిర్మలుఁడును, నిర్వికారుఁడును నగుచున్నాఁడు.

శ్లో. యదజ్ఞానా జ్ఞగజ్జాతం సదా సత్యేనభాసతే,
సోహం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయ న కాంక్షతి న శోచతి. 40

తా. అజ్ఞానమువలన నుత్పన్నమై, సర్వదా సత్యస్వరూపముగ భానమానమగుచున్న యాజగత్తు విసత్స్వరూపియు, బ్రహ్మము అవిసత్స్వరూపియు, ఆ యవిత్స్వరూపబ్రహ్మస్వరూపము తానే యనియు, నెఱింగినయోగి యేకాంకికు శోరఁడు, ఏవిచారమును బూనఁడు.

— మోక్షమెప్పుడు కలుగును? —

శ్లో. తదాబద్ధో యదాజీవో కించిద్వాంఛతి శోచతి,
తదామోక్షో యదాచిత్తే న శోచతి నవాంఛతి.

41

తా. ఎప్పుడు శోరికలుగాని విచారములుగాని కలిగియుండునో అప్పుడు జీవి (జీవుడు) బంధింపబడియుండును. అనఁగా, దేహేంద్రియమునోపక్రమము లోనైయుండును. ఎప్పుడు శోరికలుగాని, విచారములుగాని చిత్తమందు జనింపకుండునో అప్పుడు మోక్షము కలుగుచున్నది.

— మంత్రయోగఫలము బ్రహ్మతుల్యము. —

శ్లో. మంత్రయోగో మయాచోక్తః ప్రోక్తశ్చ మునిభిగ్నిపురా,
యోగస్యచ ఫలం కింతు బ్రహ్మతుల్యం ప్రకీర్తితమ్.

42

తా. నాచే చెప్పబడిన యీమంత్రయోగము పూర్వకాలమందు మహర్షులవలనఁ జెప్పబడియున్నది. బ్రహ్మతుల్యమని ప్రకీర్తితమగుచున్న యీమంత్రయోగముయొక్క ఫలము నేనెంతని వర్ణించుటగలదు?

యోగమార్గప్రకాశికయందు ప్రథమోపదేశము.

ద్వితీయోపదేశము.

ల య యో గ ము.

— యోగిలక్షణము. —

శ్లో. దృష్టిః స్థిరా యస్య వివైవ దృశ్యా
ద్వాయుః స్థిరో యస్య వినా విరోధాత్,
చిత్తం స్థిరం యస్య వినా విలంబాత్
సవేదయోగీ సగురుః ససేవ్యః.

1

తా. ఏడునుజునకు నాసికాగ్రమందు దృష్టి నిడకుండగనే లక్ష్యము స్థిరమగుచున్నదో, ప్రాణాయామమువలన నిరోధములేకనే వాయువు స్థిరమగుచున్నదో, ఆవలంబనము (పట్టుకత్తానము) లేకనే చిత్తము స్థిరమగుచున్నదో, అమనుజుఁడు యోగియై, గురువును, సేవనీయుండును అగుచున్నాఁడు.

— లయయోగాభ్యాసవివరణము. —

శ్లో. అథాసనం దృఢం బద్ధా ముద్రాం సంధాయ శాంభవీమ్,
సూక్ష్మాత్ సూక్ష్మతరం నాదం సుషుమ్నాయాం పరామృశేత్.

2

తా. తరువాత అనఁగా మంత్రయోగము సిద్ధియైన తరువాత, ఆసనము, (సిద్ధాసనము వద్దాసనము లోనగు ఆసనములు) దృఢముగ బంధించి, ముద్రాకరణ మొనర్చి (శాంభవీ, భేదరీ లోనగు ముద్రలను ధరించి) బ్రహ్మానాడి యనునది నుషుమ్నాయధరి సూక్ష్మములొ సూక్ష్మమగునాదము (శబ్దము)ను వివలయును.

— నాదభేదములు. —

శ్లో. చిణ్ఠితీ ప్రథమే నాదం చించిణ్ఠితీ ద్వితీయకే,
ఘంటానాద స్తుతీయేచ శంఖనాద శ్చతుర్థకే.
తంత్రీ పంచమకే నాదే షష్ఠే తాళం ప్రచక్షతే,
వంశీవాద్యస్తథా చాన్యో మృదంగ స్తదనంతరమ్.
భేరినాద స్తథా తత్ర దశమేభ్రసమోభవేత్,
నవమంచ పరిత్యజ్య దశమం యః సమభ్యసేత్.
భిత్త్వా సర్వాణి కర్మాణి చిదానందాయతే తతః.

3

4

5

6

తా. సుషుమ్నాయందు నాదము (శబ్దము) ప్రథమమున చిణ్ఠితీయనియును, ద్వితీయమున చించిణ్ఠితీయనియును, తృతీయమున ఘంటానాదమువలెను, చతుర్థమున శంఖనాదమువలెను, పంచమమున తంత్రీ (వీణా)నాదమువలెను, షష్ఠమమున తాళభ్యనివలెను, సప్తమమున వంశీవాద్యము (వేణునాదము) వలెను, అష్టమమున మృదంగభ్యనివలెను, నవమమున భేరిశబ్దమువలెను, దశమమున మేఘగర్జనము వలెను వివలంబుచున్నది. తొమ్మిదవదియును భేరిశబ్దమును పరిత్యజించి (అభ్యాసమును విడిచి) తదనంతరము పదియవదియునునాదమును (మేఘగర్జనమును) అభ్యసించవలయును. అంత నాయభ్యాసముచేడునకలమైన కర్మగ్రంథులను భేదించి పరబ్రహ్మస్వరూపమును చిదానందమును బొందుచున్నాఁడు.

— నాదఫలము —

శ్లో. చించిణ్ఠీ ప్రథమం దేహం ద్వితీయం గాత్రభంజనమ్,
తృతీయం భేదనం యాతి చతుర్థేకంపతే శిరః.
పంచమే శ్రవణేతాళు రమృతం దివ్యరూపిణమ్,
భుక్తామృతం తథా షష్ఠే వృద్ధోపి తరుణో భవేత్.

7

8

తా. నాదమువలన, అనఁగా, నాదానుసంధానాభ్యాసమువలన, ప్రథమమున దేహమందు చించిణ్ఠితీయనుశబ్దము యుత్పన్నమగుచున్నది. ద్వితీయమున వజ్రము యుదయమగుచున్నది. తృతీయమున భేదము (పీడ) జనించుచున్నది. చతుర్థమున శిరఃకంఠము పుట్టుచున్నది. పంచమమున తాళువు శ్రవించుచున్నది. అనఁగా, తాళువునందు దివ్యరూపమును చంద్రామృతము పుట్టుచున్నది. షష్ఠమమున నాదామృతము (చంద్రామృతము)ను పానముచేయుటవలన వృద్ధుడైనను తరుణుడగుచున్నాఁడు. అనఁగా, తరుణునిఁబోలి నాదం దగుచున్నాఁడు.

శ్లో. సప్తమేచాస్తి విజ్ఞానం పరావాచాప్తమం తథా,
నవమం యోగినో దేహే పుణ్యోగంధో భవేద్ధృవమ్.
దశమం బ్రహ్మసంప్రాప్త్య నిర్వాణ మధిగచ్ఛతి.

9

10

తా. సప్తమమందు విజ్ఞానము (ప్రిలోకజ్ఞానము) కలుగును. అష్టమమున పరావాచత్వము (పరబ్రహ్మవిభావపరిజ్ఞానము) కలుగును. నవమమందు శరీరమున దివ్యగంధము (గుగంధము) జనించును. దశమమందు బ్రహ్మభద్రము (మోక్షము) ప్రాప్తమగును.

—ॐ నాదానుసంధానప్రభావము. ॐ—

శ్లో. సదా నాదానుసంధానాత్ క్షీయంతే పాపసంచయాః,
నిరంజనే విలీయేతే నిశ్చితం చిత్తమారుతమ్.

11

తా. నిరంతరనాదానుసంధానమువలన పాపసమూహములు నశించుచున్నవి. చిత్తమును, ప్రాణ వాయువును నిశ్చయముగ నిర్గుణచైతన్యమునందు లయమగుచున్నవి.

—ॐ నాదసిద్ధిలక్షణము. ॐ—

శ్లో. యథా నిరింధనో దీపో స్వయమేవోపశామ్యతి,
తథావృత్తి క్షయాచ్చిత్తం స్వయమేవోపశామ్యతి

12

తా. నిరింధనమగు (తైలము వత్తిలేని) దీపము తనంతట తాను ఎట్లు శాంతమును వహించు చున్నదో, అటులనే, నిరంతరనాదానుసంధానాభ్యాసమువలన గుణదోషరూపమగువృత్తిలేని అనఁగా, వృత్తిక్షయమైన చిత్తము తనంతట తాను శాంతమును బొందుచున్నది. అనఁగా, నాదముతో లయ మగుచున్నది.

శ్లో. నిరంతరకృతాభ్యాసా ద్యోగీ విగతకల్మషః,
సర్వదేహాదిస్పృత్య తదాభిన్నః స్వయంగతః.

13

తా. నిరంతరము శుద్ధచిత్తమున నాదానుసంధానము చేయుచుండగా, విగతకల్మషుడై (సమస్త పాపములచేత విడువఁబడినవాడై) దేహేంద్రియవనోపృత్తులను విస్మృతించెడి, అభిన్నాత్ముడగు చున్నాడు. అనఁగా, ఆత్మస్వరూపమును బొందుచున్నాడు.

శ్లో. యఃకరోతి సదాభ్యాసం గుప్తాచారేణ మానవః,
సవైబ్రహ్మవిలీనం స్యాత్ పాపకర్తృరతో యది.

14

తా. ఏమనుజుఁడు నాదానుసంధానరూపమగు లయయోగమును గుప్తాచారముగ నిరంతరము నభ్యాసము చేయుచుండునో, యామనుజుఁడు పాపకర్తృరతుడైనను మోక్షమును బొందు చున్నాడు.

—ॐ నాదధారణాలక్షణము. ॐ—

శ్లో. బద్ధంతు నాదబంధేన మనః సంత్యజ్య చాపలమ్,
ప్రయాతి సుతరాం స్థైర్యం ఛిన్నపక్షః ఖగో యథా.

15

తా. నాదరూపమగుబంధముచేత బంధింపఁబడిన, అనఁగా నాదధారణమునం దాసక్తిగలిగిన మనస్సు, క్షణక్షణమునకును విషయమును గ్రహించుటయను చంచలత్వమును పరిత్యజించి, పక్షహీన మైన (ఔక్కులు విడిగిన) బక్షివలె స్థిరత్వమును బొందుచున్నది.

విశే. విష్ణుపురాణమునందు, “ప్రాణాయామేన కవనం ప్రత్యాహారేణచేంద్రియమ్, పశీకృత్య తతః కర్మ నిశ్చితస్థైర్యం శుభాశ్రయమ్.” ప్రాణాయామముచేత వాయువును, ప్రత్యాహారము చేత ఇంద్రియములను పశకరించి, విష్ణుట శుభాశ్రయమునందు అనఁగా నగుణము లేక నిర్గుణబ్రహ్మమునందు చిత్తమును స్థిరముచేయవలయును. అని ధారణాలక్షణము చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో. మకరందం పిబన్ భృంగో గంధం నోపేక్షతే యథా,
శబ్దాసక్తం తథాచిత్తం విషయాన్నపి కాంక్షతి.

16

తా. మకరందము (పువ్వురసము)ను పానముచేయుభృంగము (తుమ్మెద) గంధమును (పువ్వునాసనను) కోరనివిధమున, నాదధారణమునం దాసక్తమయినచిత్తము, ప్రకృష్టదన పనితాదివిషయములను కోరుటలేదు.

శ్లో. నరూపం నచ సంస్పర్శం నగంధం నచ వై రసమ్,
నాత్మానం చాపరం వాపి యోగీ ముక్తః సమాధినా.

17

తా. సమాధిముక్తుడైన (సమాధిసిద్ధుడైన) యోగి రూపములేదు. అనఁగా, తెలుపు, నలుపు, ఎరుపు, పసుపు, ధూన్రము, ఆకుపచ్చ, చిత్తములను విడుదలములును లేవు. స్పర్శములేదు. అనఁగా, శీతము, ఉష్ణము, మందోష్ణములను మూఁడువిధములగు స్పర్శములును లేవు గంధములేదు. అనఁగా, సుగంధదుర్గంధములను రెండువిధములగు గంధములును లేవు. రసములేదు. అనఁగా, తీపు, పులుపు, చేదు, కారము, ఉప్పు, వగరు అను ఆఱువిధములగు రసములును లేవు. స్వపరవిభేదములులేవు. అనఁగా, తనను (ఆత్మను), అన్యులను (శరీరమును) తెలియఁడు.

శ్లో. అభేద్యః సర్వశస్త్రాణా మశక్యః సర్వదేహినామ్,
ప్రసప్తశ్వాసనిశ్వాసో యోగీముక్తః సమాధినా.

18

తా. ప్రసప్తశ్వాసనిశ్వాసుడైనయోగి అనఁగా, బాగ్రత్సృష్టమృత్యుప్రాప్తలయందుకూడ శ్వాస నిశ్వాసములులేనియోగి, యోగముక్తుడు (యోగసిద్ధుడు) అగుచున్నాడు. ఆయోగి, సకలాశ్రమములచేతను (ఆయుధములచేతను) అపద్యుడు (విధింపఁబడఁడు). సమస్తప్రాణులకును ఆశక్యుడు, అనఁగా, ఎవరిచేతను సాధింపఁబడఁడు.

—ॐ లయయోగరహస్యకారణము. ॐ—

శ్లో. గోపనీయం ప్రయత్నేన సద్యః ప్రత్యుపకారకః,
నిర్వాణదాయకో లోకే యోగోఽయం హరివల్లభః.

19

తా. నిశ్చయముగ చిత్తవృత్తులను నాశముచేయుటయందు ఉపకారముచేయునదియను, లోకమునకు మోక్షము నొసఁగునదియను, హరికి ఆత్యంతక్రియమైనదియను నగు యాలయయోగము, ప్రయత్నవిశేషముచేత గోపనీయముగ (రహస్యముగ) నుంచవలయును.

—ॐ లయయోగఫలము ॐ—

శ్లో. లయయోగోఽయమిత్యుక్తః సద్యోవై మోక్షదో నృణామ్,
యో యోగేస్థి న్సమారూఢః పురుషః కాలవంచకః.

20

తా. నేచెప్పెడి యాలయయోగము నిశ్చయముగ మనుజులకు శీఘ్రముగ మోక్షమొసంగునదియై యున్నది. ఈయోగమందు సమారూఢుడైన మనుజుఁడు కాలవంచకుఁ డగుచున్నాడు. అనఁగా, కాలుని (యముని) జయించుచున్నాడు.

ఇది ద్వితీయోపదేశము.

తృతీయోపదేశము.

హతయోగము.

హతయోగలక్షణము. ౧

శ్లో. జగస్తదంగాష్టకము త్రయమాశయం
యమాదిసజ్జం మునివర్యనేవితమ్,
సమాసతస్తస్య ఫలంచ లక్షణమ్
వదామి వృద్ధర్షిమతానురోధతః.

1

తా. రాజయోగఫలమూలకమై, యమనియమప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణధ్యానసమాధిభేదములచేత మహద్భువలన కీర్తింపఁబడినదై, యాజ్ఞావల్క్యదులచేత నేవింపఁబడినదై, వఱలుచున్న హతయోగమును వృద్ధర్షి (యాజ్ఞావల్క్యపసిష్ఠాదిమహర్షుల) మతానుసరణముగ వర్ణించుచున్నాను.

హతయోగాంగముల వివరణము. ౧

శ్లో. ప్రత్యాహారాసన ధ్యాన ప్రాణాయామస్తథైవవ,
ధారణాఽథ సమాధిశ్చ హతయోగేతి గద్యతే.

2

తా. హతయోగమందు, ఆసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహారధారణ ధ్యాన సమాధులను అఱుగు అంగములుగ కీర్తింపఁబడుచున్నవి.

విశే. కొండఱిమతముచేత, యమనియమములతో కూడ ఎనిమిది అంగములుగ కీర్తింపఁబడుచున్నది.

యమనియమములు. ౧

శ్లో. యమశ్చ నియమశ్చైవ ప్రాణాయామ శ్చతుర్థకమ్,
తృతీయంచాసనం పూర్వం ప్రత్యాహారస్తు పంచమమ్.
ధారణాథ సమాధిశ్చే ద్యష్టకం సౌఖ్యదాయకమ్,
తత్రైవ దశధాంగాని యమశ్చ నియమస్యచ.

3

4

తా. యమ నియమ ఆసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధారణ ధ్యాన సమాధులతో కూడినది సౌఖ్యదాయకమైనది హతయోగము. అందు యమనియమములు ప్రత్యేకముగ పదిపది అంగములను కలిగియున్నవి.

యమలక్షణము. ౧

శ్లో. సత్యమార్జవమస్తేయమహింసా చ మితాశనమ్,
క్షమా దయా ధృతిః శౌచం బ్రహ్మచర్యం ఖర్గిహః.
ఏతేచ మునిభిః పూర్వైః కథితాస్తు యమాదశః.

5

6

తా. సత్యము, ఆర్జవము, అస్తేయము, అహింస, మితాశనము, క్షమ, దయ, ధృతి, శౌచము, బ్రహ్మచర్యము (బ్రహ్మచర్యవ్రతధారణము) అనునవి పదియును యమలక్షణములని పూర్వముందు చెప్పఁబడియుండెను.

విశే. 1. సత్యలక్షణము. ఉన్నసంగతి ఉన్నట్లుగను, కన్న (చూచిన) సంగతి కన్నట్లుగను, విన్నసంగతి విన్నట్లుగను తప్పక చెప్పటయును, ఒకనికి సంభవించిన అపదను పోషించి మేలుఁగలిగించుటకై యాడినకల్ల మాటయును సత్యమే యగును. సర్వమునైన బ్రహ్మమే సత్యము. తక్కినవి అసత్యము అసత్యమనెడుజ్ఞానము సత్యమనఁబడును.

2. ఆర్జవము:—పుత్రమిత్రకళత్రాదులయందును, శత్రువులయందును తనయందును సదా సమ భావనకలిగియుండుట ఆర్జవము. గురువులయందును శిష్యులయందును సమబుద్ధికలిగియుండుట ఆర్జవము.

3. అస్తేయము:—ఎట్టి కష్టకాలమందయినను పరులసొత్తును అపహరింప మనసునఁ దలంపక, అపహరింపునని పరులకు చెప్పక, చేతముట్టక యుండుటయే అస్తేయము. అత్తయందు అనాత్మస్థితిగా వ్యవహరింపకుండుట అస్తేయ మనఁబడును.

4. అహింస:—వేదోక్తములగు యజ్ఞములయందుగాక అన్యవిధముగా మనోవాక్కర్మములచే జీవహింస చేయకుండుట అహింస. ఆత్మ అన్నిటియందును గలదనియు, భేదింపఁబడనిది అనియు, అజే గ్రహింపఁదగినది అనియును దెలిసినజ్ఞానము అహింస.

5. మితాశనము:—కడుపు, యోగమున కుపయుక్తమయిన ఆహారముచేత రెండుభాగములును, జలముచేత ఒకభాగము నిండునటుల గైకొని మిగిలినభాగము వాయుసంచారమునకు విడిచిపెట్టుట మితాశనము. దేశము కాలము ననుసరించి లభించిన ఆహారమును గ్రహించుట మితాశనము.

6. క్షమ:—పరులవలన తనకు దుఃఖముకలిగినప్పుడు మనస్సు చలించకుండుట క్షమ. అవిద్యర్థములయందు మనస్సును పోషింపడ మరల్పుట క్షమ.

7. దయ:—తనవలెనే యని జీవరాసుల నన్నిటిని చూచుట దయ. తనవలెనే నకలజీవులును ఆత్మజ్ఞానపరులు కావలయునను అభిలాషఁ గలిగియుండుట దయ.

8. ధృతి:—వేదములచేతనే సంసారనివృత్తి కలుగుననియును, అన్యముచేత కలుగనేరదనియును యుదయమయినజ్ఞానము ధృతి (స్థిరత్వము). నేను ఆత్మ, అన్యముకాదనెడి స్థిరబుద్ధి ధృతి.

9. శౌచము:—శౌచము రెండువిధములు, బాహ్యశౌచము, అంతరశౌచము అని. మృత్తికాదులచేతను, జలముచేతను చేయఁబడునది బాహ్యశౌచము. మనోనిర్మలము అనఁగా, కామక్రోధలోభమోహదుశకుత్సరదంభములు మొదలగుదుర్గుణసంఘములతోడను, అజపకార్మిక మాయక మాయేయ తిరోధానస్థులనెడి పంచమలములతోడను కూడక మనస్సు నిర్మలమైయుండుట అంతరశౌచము.

10. బ్రహ్మచర్యము:—స్త్రీసంపర్గము అమరణాంతము లేకయుండుటయును, లేక బురుగు కాలములయందు తనభార్యంగలిసి తనివినొందుచు, పరస్త్రీలను మాత్సర్యమానముగ తలంచుచుండుటయును బ్రహ్మచర్యము. బ్రహ్మభావనమునందు మనస్సు ప్రశేషించుట బ్రహ్మచర్యము.

నియమ లక్షణము. ౧

శ్లో. జపస్తపోదానమథాగమక్రమస్తథాస్థికత్వం వ్రతమిశ్వరాప్సవమ్,
తథాప్తితోషా మతిరవ్యవత్రపా బుద్ధైర్దైతే నియమాః సమీరితాః.

7

తా. జపము, తపము, దానము, వేదాంతశ్రవణము, ఆస్తిక్యము, వ్రతము, ఈశ్వరపూజనము, యథాలాభసంతోషము, మతి, లజ్జ అనునవి పదియును నియమములని విబుధులు చెప్పి యుండిరి.

విశే. 1. జపము:- వేదమునందు చెప్పినవిధమున మంత్రమును పఠించుట జపము. కల్పనూత్రము, వేదము, ధర్మశాస్త్రపురాణేతిహాసములు అనుపీనిని పఠించుటయును జప మనఁబడును.

2. తపము:- వేదోక్త కృచ్ఛాచారాదులను ప్రతములచే శరీరమును శోషింపఁజేయుట తపము. మోక్షమునుగూర్చియు, బంధమునుగూర్చియు, సంసారమునుగూర్చియు విచారముచేయుట తప మనఁబడును.

3. దానము:- న్యాయముగ సంపాదించినధనమును భక్తుల కొసంగుట దానము. తాను తెలుసుకున్న పరమవస్తుశత్యమును శిష్యులకు తెలియఁజేయుట దాన మనఁబడును.

4. వేదాంతశ్రవణము:- సత్యము, జ్ఞానము, అనంతము, బ్రహ్మనందము మొదలగులక్షణములు గలది ప్రత్యక్షు (అంతరాత్మ) అని తెలియుట వేదాంతశ్రవణము. గురువాక్యమువలన పరమవస్తువుతో నైక్యమగుటను తెలిసికొనుట వేదాంతశ్రవణ మనఁబడును.

5. ఆస్తిక్యము:- శ్రుతిస్మృతులయందు చెప్పఁబడినవానిని విశ్వసించుట ఆస్తిక్యము. గురువాక్యమునందు విశ్వాసము గలిగియుండుట ఆస్తిక్య మనఁబడును.

6. వ్రతము:- వేదోక్తవిధినిషేధముల నెఱింగి, అందు విధ్యుక్తమైన నిత్యవైదికకర్మములను నాచరించుట వ్రతము. గురువాక్యముచొప్పున నడుచుకొనుట వ్రతమనఁబడును.

7. ఈశ్వరపూజనము:- శక్త్యానుసారముగ విష్ణుదివేవతలను నారాధించుట ఈశ్వరపూజనము. రాగాదిగుణరహితుడై, సత్యవాక్కుగలవాడై, హింసాదులులేని కర్మలుగలవాడై యుండుటను గోరుట ఈశ్వరపూజన మనఁబడును.

8. యథాలాభసంతోషము:- పేరాశచడక తనకులభించినదానితోడనే కృప్తినొందుట యథాలాభసంతోషము. బ్రహ్మలోకముపర్యంతము కలుగుఆశలను నిగ్రహించుచు ఆత్మజ్ఞానమునే శోధియుండుట సంతోష మనఁబడును.

9. మతి:- సకలవైదికకర్మములయందు ప్రవర్తించుట మతి. బ్రహ్మజ్ఞానసంపత్తి కావలయుననెడిబుద్ధి మతి యనఁబడును.

10. లజ్జ:- వైదిక లోకమార్గములకు విరుద్ధములయినకర్మములయందు ప్రవర్తించుటకు సంకోచించుట లజ్జ. అనధికారులతో సంభాషించుటకు ప్రయత్నపడుటయందు వెనుదీయుట లజ్జ యనఁబడును.

యమ నిష్ఠమముల లక్షణము యోగమూత్రములయందు ఇట్లు చెప్పఁబడియున్నది:-

1. 'సత్యవ్రతిజ్ఞానాంక్రియాఫలాశ్రయత్వమ్.' చిరకాలము సత్యవాక్యపరిపాలన మొనర్చిన మనుజునివాక్యము సత్య మనఁబడుచున్నది.

2. 'అన్వేయవ్రతిష్ఠాయామ్ సర్వరత్నోపస్థానమ్' అన్యలసాత్తును అపహరింపవలెననెడు: తలంపు గలుగకుండుటయే అన్వేయము. అదియే, అట్టి తలంపు గలుగకుండుటయే సర్వరత్నముల కలిమియై యున్నది.

3. 'అహింసావ్రతిష్ఠాయాం తత్సన్నిధౌ తైరత్యాగః.' చిరకాలము అహింసావ్రతపరిపాలన మొనర్చినవారిసమీపమున సహజవైరులు (నకులసర్పములు, మృగసింహములు మొదలగునవి) తమ తమతైరమును విడిచి, సఖ్యభావముగ, ఆనందత్యార్యకముగ మెలఁగుట అహింస యనఁబడుచున్నది.

4. 'బ్రహ్మచర్యవ్రతిష్ఠాయాం వీర్యలాభః.' బ్రహ్మచర్యము స్థిరమైనమనఃబాండు చేయుజవత వ్రతాదులు మహిమాన్వితము లగుచున్నవి. అట్టివాఁడు సిద్ధపురుషుఁడగుచున్నాఁడు. అన్యోపాయములను సాధనములుగా గ్రహింపవారలకు జ్ఞానోపదేశమును చేయువాఁడు అగుచున్నాఁడు.

5. 'సంతోషాదుత్తమఫలలాభః.' చిరకాలసంతోషధారణమువలన ఉత్తమసుఖలాభము కలుగుచున్నది.

— ఆసనవివరణము. —

శ్లో. సిద్ధంచ పద్దంచ సింహాసనంచ'
భద్రాసనం కూర్మామయూరపీఠమ్,
ఏతాని సర్వాణి భయాపహాని
సర్వేషు ముఖ్యాని వివర్ణితాని.

8

తా. సిద్ధాసనము, పద్మాసనము, సింహాసనము, భద్రాసనము, కూర్మాసనము, మయూరాసనము అనునవి సంపూర్ణమయిన రాజసతామసగుణధర్మములవలన మత్స్యన్నములగు వాతపితృకఫదోషములను, తద్దోషజములను దూరమొనర్చునవి గనుక, నివి ఆసనములలో నెల్ల ముఖ్యమైనవని కీర్తింపఁబడుచున్నవి.

విశే. ఆసనములు పెక్కులుగలవని గోరక్షకశతకమునందు, "ఆసనానిచ తాపంతి యాపంత్యో జీవజాతయః, ఏవేషా మఖిలాన్ భేదాన్విజానాతి మహేశ్వరః." "జీవజాతు లెన్నిగలవో అన్ని ఆసనములుగలవు. వానియన్నిటిభేదమును ఒక్కమహేశ్వరుడే యెఱిగినవాఁడు" అని చెప్పఁబడియున్నది. కాఁబట్టి వానిలో ముఖ్యమైన ఆసనములుమాత్రము చెప్పఁబడియున్నవి. వానిసాధకము ముఖ్యముగఁ జేయఁదగినది.

— శ్రేష్ఠాసనములు. —

శ్లో. చతుర్గాళీతి వీరేషు చతుష్కం యోగినో మతమ్,
సిద్ధం పద్దం తథా భద్రం సింహాసనమితీరితమ్.

9

తా. శివునిచే చెప్పఁబడిన ఎనుబదిసాలుగు ఆసనములలోను, సిద్ధాసనము, పద్మాసనము, భద్రాసనము, సింహాసనము అను ఆసనచతుష్టయము యోగిజనసమృతము.

విశే. "చతురశీత్యానసాని శివేనకథితానిచ, లేఖ్య శ్చతుష్కమాదాయసాఢీభూతం బ్రవీణ్య హమ్." శివునిచే చెప్పఁబడిన ఎనుబదిసాలుగు ఆసనములలో నాలుగాసనములుమాత్రము సారభూతములని గ్రహించఁబడినవి. అని యోగదీపికయందు చెప్పఁబడియున్నది. ఆయోగదీపికయందే "సిద్ధం

వద్దం తథా సింహం భద్రంచేప చక్షుప్యమ్." సిద్ధానము, వద్దానము, సింహానము, భద్రానము అనునవి ముఖ్యములు. సినిసాధకక్రమమును గురుముఖమునఁ జెలియఁదగినది.

— సిద్ధానము. —

శ్లో. యోనిమూలే వామపాదం దక్షపాదం తథోపరి,
బ్రువో రంతర్గతాదృష్టిః పవనాభ్యాస మాచరేత్. 10
ఏతత్సిద్ధాసనం ప్రాహుః కేచి ద్వజ్రాసనం విదుః,
సిద్ధాసన మిదం శ్రేష్ఠం పూజితం యోగిపుంగవైః. 11

తా. యోనిస్థానమందు (లింగమునకును గుదమునకును మధ్యమందు ప్రదేశమునందు, అనఁగా, లింగమునకు క్రిందను, గుదమునకు మీఁదను నుండు ప్రదేశము యోనిస్థానము) వామపాదమును (వామపాదములమును) వాల్చించి, వామపాదముమీఁదను దక్షిణచరణమును జేర్చి, భూమధ్యమునఁ దృప్తినిలిపి, పవనమును యభ్యసించవలయును, దీనిని సిద్ధులు కొందరు సిద్ధానమని చెప్పుదురు. కొందఱు వజ్రాసనమని, కొందఱు ముక్తాసనమని చెప్పుదురు. ఈసిద్ధాసనము అసనములన్నిటిలోను శ్రేష్ఠమైనది. యోగిజనప్రజితమైనది.

విశే. "చతురశీతి పీఠేషు సిద్ధమేవ సదాభ్యసేత్, ద్వాసత్వతి సహస్రాణాం నాడినాం మలశోభకమ్." ఎనుబదిసాలుగానములయందు సిద్ధాసనమునే నిరంతరమును ఆభ్యసించవలయును. అది డెబ్బదిరెండువేలనాడులయొక్కమలమును తద్ధిచేయునట్టిదియై యున్నది. అని హతయోగదీపిక యందు చెప్పఁ బడియున్నది.

— వద్దానము. —

శ్లో. ఊర్వోపరి సుసంస్థాప్య శుభే పాదతలే ఉభే,
ఋజుకాయః సమాసీన ఇతి వద్దాసనం భవేత్. 12

తా. రెండుతోడలమీఁదను రెండుపాదములను (ఎడమతోడమీఁద కుడిపాదమును, కుడితోడ మీఁద నెడమపాదమును) జేర్చి ఋజుశరీరమునుగలిగి (శరీరమును చక్కఁగా నిలువరించి) కూర్చుండు నది వద్దానమని చెప్పఁబడియున్నది.

విశే. ఈ ఆసనమువలన శ్వాసగతి మందమగును. అందువలన కుంభకస్థితి కలుగును. శరీరము వండు రక్తము చక్కఁగా ప్రసరించుటవలన నమస్తవ్యాధులు నివృత్తియగును. "వ్యాధి విశాళకారి త్సుమినాం వద్దాసనం ప్రాచ్యతే." యోగులయొక్కవ్యాధులను బోగొట్టునది వద్దానము అని చెప్పఁబడుచున్నది. అని హతయోగదీపికయందు చెప్పఁబడియున్నది.

— కుక్కుటాసనము. —

శ్లో. వద్దాసన సమం బధ్యా జానో రభ్యంతరే కరా,
ఉత్థాప్య వాసనాదూర్ధ్వం కుక్కుటం తద్వదే ద్బుధః. 13
కుక్కుటాసనబంధస్థో వాయు సాధనమాచరేత్,
నిహంభి సకలాన్ రోగా నంధకారం యథా రవిః. 14

తా. మున్ను చెప్పినవద్దానమువలె నాసనమునుబంధించి, రెండుతోడలనడుచునుండి, అనఁగా, దోడలకును పిక్కలకును మధ్యనుండి, రెండుచేతులను జొనిపి, భూమిపై నాని, యాచేతులపై నిలుచునది. అనఁగా, భూమిపై ఆనియుండువృష్టమును మీఁదికి లేవనెత్తి యుండునది కుక్కుటాసన మనఁబడుచున్నది. సూర్యునివలన సంధకారము నాశనమగువిధమున, కుక్కుటాసనమందు పవనాభ్యాసముచేయుటవలన నమస్తరోగములును నాశనమగుచున్నది.

— భద్రాసనము. —

శ్లో. సీవన్యాదక్షిణేభాగే దక్షగుల్ఫంతు ధారయేత్,
వామభాగే వామగుల్ఫ మితి భద్రాసనం భవేత్. 15

తా. ఆండకోశమునకు క్రిందుభాగమునందునాడి సీవనీనాడి యనఁబడును. సీవనీనాడికి కుడిభాగమందు కుడికాలిమడిచును, ఎడమభాగమందు ఎడమకాలిమడిచును జేర్చి కూర్చుండునది భద్రాసన మనఁబడుచున్నది. (ఈయాసనస్థుడగువాడు సర్వవిషయములను వ్యాధులను జయించును. దీనిని గోరక్షాసనమనికూడ యందురు.)

— సింహాసనము. —

శ్లో. గుదం నిరుధ్య పాదాభ్యాం హస్తా జానోస్త్వ ధారయేత్,
ముఖం విదార్య నాసాగ్రం నిరీతై త్సుసమాహితః. 16
ఏతత్సింహాసనం ప్రోక్తం యోగశాస్త్రవిశారదైః. 17

తా. గుదమును రెండుపాదములచేత నిరుద్ధమొనర్చి రెండుచేతులను మోకాళ్లపైనిలిపి, నోరు తెరచి (నాలుకను వెలికిచాచి) నాసికాగ్రమును చక్కఁగా చూచుచు కూర్చుండునది. ఇట్లుకూర్చుండు ఆసనము యోగశాస్త్రవిశారదులచేత సింహాసనమని చెప్పఁబడుచున్నది. (ఇది బంధత్రయములను నమస్థితిః చెచ్చునది.)

— కూర్మాసనము. —

శ్లో. వద్దాసనం సమం స్థాప్య జానో రభ్యంతరే కరా,
తాభ్యాం శిరః సమాకృప్య ఏవం కూర్మాసనం భవేత్. 18
కూర్మో యథా నిజస్థానే అంగం సంకోచయే ధృవమ్,
తద్వత్సంకోచయే ద్యోగీ కూర్మాసన మతాంతరే. 19

తా. వద్దాసనమువలె ఆసనమును స్థాపించి, జానుమధ్యమునుండి (తోడలకును పిక్కలకును నడుమనుండి) చేతులను వెలిబుచ్చి, యాచేతులతో శిరమునుగ్రహించి కూర్చుండునది కూర్మాసనమని చెప్పఁబడుచున్నది. కూర్మము తనస్థానమందు తనశరీరమును యెట్లు సంకుచితము చేయుచున్నదో, అటులనే యోగి తనశరీరమును సంకుచితముచేయునది మతాంతరకూర్మాసన మనఁబడుచున్నది.

విశే. ఈయాసనము ఎనుబదివాతదోషములను బోగొట్టుచున్నది. వీర్యవృద్ధిని కలిగించును. అనఁగా, వీర్యము (తేజము)ను ఉద్ధృగిని గొందించును. ఇందువలన తేజము అభివృద్ధిమయి కాశరదు. శరీరము బలము కలది యగును.

— మయూరాసనము. —

శ్లో. హస్తా ధరా మభిస్పృశ్య నాభిపార్శ్వే తథోపరి,

దండవచ్చ సమాసీనో మయూరంచ ప్రకీ ర్తితమ్.

20

తా. రెండుచేతులను భూమిపై మోపి, మోచేతులపై నాభిపార్శ్వములను (కోదరమును) మోపి, (ముఖమును పైకెత్తి) శరీరమును దండాకారముగ, తిన్నగచాచి యంచునది మయూరాన నమని చెప్పబడుచున్నది.

విశే. మయూరాననము జతరాగ్నిని ప్రజ్వలించఁ జేసి విషమునైనను జీర్ణింపఁజేయును. “హరతి సకలరోగానాశగుల్మోదరాదీ నభిభవతిచ దోషానానం శ్రీమయూరమ్, బహుకదశ నభుక్తం భస్మకర్యాదశేషం జనయతి జతరాగ్నిం శారయే త్కాలకూటమ్.” మయూరాననము గుల్మము జలోదరము మొదలగు నకలరోగములను బోగొట్టును. వాతపిత్తకఫములను, అలస్యమును కలుగఁజేయుదోషములను నివృత్తిజేయును. అధికముగ భుజించిన కుప్పితాన్నమును (మాడిన ఆన్నమును) భస్మముచేయును. జతరాగ్నిని కలుగఁజేయును. కాలకూటమునంటి విషపదార్థమునైనను జీర్ణింపఁజేయును. అని హతయోగదీపికయందు చెప్పబడియున్నది.

శవాననము. ౨౧

శ్లో. మృతవచ్చయనం భూమా శ్రమే జాతే శవాననమ్,
ఏతత్ సుఖకరం నిత్యం శ్రమాభావే నచాభ్యసేత్.

21

తా. శవమువలె భూమియందు వీపునుజేర్చి శయనించునది శవాననమని చెప్పబడుచున్నది. ఈశవాననము సుఖదాయకము. ఆననాభ్యాససంజనితపరిశ్రమము జనితము కానపుడు శవాననమును అభ్యసించరాదు. ఆననలక్షణమును అభ్యాసక్రమమును గురుముఖమువలనఁ దెలియఁదగినది.

విశే. ఆననములు పెక్కులుగలవు. అందు శ్రేష్ఠాననములు మాత్రమే ఇందు లక్షణయుక్తముగ నివరింపఁబడియున్నవి. ఆననముల నభ్యసించుటయందు అభ్యాసకులు తెలిసికొనవలసిన సాంప్రదాయకరూపములు కొన్నిగలవు. అవి యెవ్వియన:-కంతము నుంచుకొనువిధానమును యే ఆననము నందు చెప్పియుండలేదో, ఆ ఆననమునందు బాలంధరబంధమును, అనఁగా గడ్డమును తొమ్మునందు చూదయస్థానమునకు నాలుగుఅంగుళము లంతరముండునటుల జేర్చుటయును కరణమును చేయవలయును. దృష్టివిగూర్చి చెప్పబడనిఆననమునందు నాసాగ్రమందు దృష్టిని నిలుపవలయును. చేతులను గూర్చి చెప్పబడని ఆననమునందు, రెండుచేతులనుచాచి మోకాళ్లపై చేతిచేట్లు వెలికిలయుండు నట్లుగానుంచి అంగుష్ఠమును తర్జనితోచేర్చి పట్టవలయును.

ఆననసిద్ధివలని ప్రయోజనము. ౨౨

శ్లో. అనలసత్వ ముపస్థబలక్షయోఽనిలనిరోధపటుత్వ మనూర్జితా,
పవనమంధరతా పుష్పజాయతే స్థిరమతే రిహ పీతజయోత్ కిల.

22

తా. అభ్యాసమువలన ఆననవిజయము (సిద్ధి) కలుగును. అంతట (ఆననసిద్ధి ప్రాప్తమయినపుడు) అనలసత్వమును (యోగాభ్యాసమునకు విఘ్నము నొనంగునట్టి అలస్యముయొక్క నివృత్తి), ఉపస్థ (లింగేంద్రియ) బలక్షయమును, ప్రాణవాయునిరోధమందు సాదుర్ధ్యమును, అనూర్జితయును (శుక్రము, విశాన, శీతము, ఉష్ణము, రాగము, ద్వేషము లనునవి యాఱును ఊర్జిక లనఁబడును. ఊర్జికాది విశాశము) కలుగుచున్నది. పవనమంధరత (ప్రాణవాయువు గలిగి మాంద్యము) కలుగుచున్నది. పరిశ్ర

మమేనందును, గమనమునందును వాయువు శీఘ్రగతిని (త్వరితగతిని) బొందుటయును, పరిశ్రమము లేనపుడు (విశ్రాంతిఁజెందునపుడు) మందగతిని బొందుటయును సహజము. అట్లుగాక, శ్రాంతియందును, విశ్రాంతియందునుగూడ ప్రాణవాయువు మందగతిని జెందుట ఆననవిజయమువలననే కలుగుచున్నది. ఆననవిజయమువలన నకలసిద్ధులను సంప్రాప్తము లగుచున్నవి.

నాదసిద్ధికి అవధి. ౨౩

శ్లో. అథ నాదానుసంధానే వాయ్వభ్యాసపరాయణః,

బ్రహ్మచారి జితక్రోధీ త్యాగి యోగరతః సదా.

23

మితాహారీ భవే త్సిద్ధిో హ్యబ్ధాదూర్ధ్వం ససంశయః.

24

తా. భవనాభ్యాసపరాయణుఁడును, బ్రహ్మచారి, జితక్రోధి, త్యాగి (కోరికలు వీడినవాఁడు), నిరంతరయోగరతుఁడు, మితభోజియు నగుయోగి సంపత్సరమునకు మీఁదట (అభ్యాసమందు ఒకసంవత్సరము వ్యతీతమైనపిమ్మట) నాదానుసంధానమునందు విజయమును (సిద్ధిని) బొందును.

క్రియానిరూపణము. ౨౫

శ్లో. త్రాటకం నౌలికం నేతి ధౌతి ర్భస్మి స్తథైవచ,

కపాలభాతి ర్విఖ్యాతా షట్కుర్తాణి ప్రచక్షతే.

25

తా. త్రాటకము, నౌలి, నేతి, ధౌతి, బస్మి, కపాలభాతి యనునవి ఆఱును ప్రాణాయామమునకు ప్రథమాంగములగు కర్తములని మహాత్ములవలనఁ జెప్పబడియున్నవి. ఈషట్కుర్తలవలన శరీర శుద్ధి కలుగుచున్నది.

త్రాటకలక్షణము. ౨౬

శ్లో. సమీప మపి దూరస్థం సూక్ష్మం లక్ష్యం విలోకయేత్,

అశ్రుసంసాతనం యావత్తావ న్ముద్రా సమాచరేత్.

26

తా. సమీపమందుగాని, దూరమందుగాని యుండు సూక్ష్మపదార్థమందు లక్ష్యమూని, అశ్రుపాత మగునంతదనుక (కన్నులనుండి నీరుగారునంతదనుక) కదేకదృష్టిఁ బరికించు కర్తము (ముద్ర)ను యోగవిదులు త్రాటకముని చెప్పుచున్నారు. ఈత్రాటకకర్తము నకలనేత్రరోగములను నాశన మొనరించును.

విశే. త్రాటకాభ్యాసవిధానము:- ప్రాతఃకాలమునందు నిద్రలేచి సుఖాననస్థుడైయుండి, కన్నులను తెరిచికొని త్రాటకమునుమాత్రమే అభ్యసించవలయును. సమీపమందుగాని, దూరమందుగాని యుండు నిర్మలమైన లక్ష్యమును నిశ్చలచిత్తుడై చూడవలయును. దీనివలన వాయువును, శక్రములును స్థిరత్వమును బొందును. ఇట్లు లక్ష్యదీక్షనుచేసి, కొంచెముసేపు కనులుమూసి, తరువాత తటాలున తెరిచి, ఎదురుగా నిర్మలమైన ఆకాశమును వికాగచిత్తుడై సూర్యునింబము తోచువఱకు చూడవలయును. దీనివలన మిగుల నిర్మలమగుదృష్టి కలుగును. ఈత్రాటకము నాశికయొక్క అగ్రమందు సిద్ధించునని అభ్యాసకునకు ఒకక్షణకాలమున నకలవ్యాధులును నివృత్తియగును. భూచుభ్యమందు అభ్యసించుచుండినయెడల భేదరియును, దివ్యదృష్టియును, యోగులకు యోగఫలమైన సిద్ధియును లభించును.

—ॐ నాలికర్తము. ॐ—

శ్లో. యథానదీనాం బహుతోంబువేగా
దావర్తవేగే హ్యుదరం ప్రచాల్యతే,
మందాగ్ని సందీపనకా సదైవ
హతక్రియా ముఖ్యతఃపూచ నౌలిః.

27

తా. శూర్జప్రవాహమందలి జలము యేవిధమున భ్రమయునో (సుడివడితిరుగునో), యావిధముగ నుదరమును భ్రమింపఁజేయుకర్తము నాలి యనఁబడుచున్నది. ఈనాలికర్తము మందాగ్నిని ప్రదీప్త మొనరించును. అనఁగా, జలరాగ్నిని వృద్ధిచేయును. హతయోగకర్త లన్నిటియందును ముఖ్యమైనది.

శ్లో. యావన్నప్రాప్యతే నౌలిః సదైవానందదాయినీ,
తావత్క్రియాయాం షట్కర్తనిష్ఫలం నైవ కారయేత్.

28

తా. నిరంతరమును ఆనందమును యొనంగు నాలికర్తము, సిద్ధింపనంతదనుక, తదితరకర్తలు (క్రియలు) నిష్ఫలములగును. అనఁగా నాలికర్తములేక సిద్ధింపనేరవు గనుక, నలుపుట వృథమగును; గనుక నలుపుట అనవసరము.

—ॐ నేలికర్తలక్షణము. ॐ—

శ్లో. సూత్రం వితస్త్రిమాత్రంతు సుస్థిగ్ధం గ్రంథివర్జితమ్,
గురూపదిష్టమార్ద్రేణ నాసారంధ్రే ప్రవేశయేత్.
ముఖాన్నిష్కాసయే చ్ఛాపి నేతిం సిద్ధాః ప్రచక్షతే,
నిహంతి మస్తకా న్రోగాన్ దివ్యదృష్టికరీ సదా.

29

30

తా. స్వచ్ఛమును, స్థిగ్ధమును, గ్రంథిరహితమును నగువితస్త్రి (జానెడు) ప్రమాణముగల సూత్రమును సంగ్రహించి, ఆసూత్రమును గురూపదిష్టమార్ద్రానుసరణముగ నాసికారంధ్రముగుండ లోనంబు చేకవెట్టి, ముఖము (నోటి)నుండి వెలికి దీయుకర్తము సిద్ధులచేత నేలికర్తమని చెప్పఁబడుచున్నది. ఈనేలికర్తము శిరోశోగములను దూరమొనర్చి దివ్యదృష్టి నొసంగునదియై పఱిలుచున్నది.

విశే. నేలికర్తవిధానము:-సూత్రము వితస్త్రిమాత్రమే యనునీయమములేదు. పలయునంత చేకొనవలయును. వితస్త్రిప్రమాణమునకు తక్కువమాత్రము పలకువడదు. ఆసూత్రము చక్కఁగా పేనఁబడి దృఢముగానుండునదిగ యుండవలయును. సూత్రముయొక్కకొనను ఒకనాసికాద్వారము నందు పోనిచ్చి, వేటొకనాసికాద్వారమును వ్రేలితో నదిమిపట్టి త్రారకము చేయవలయును. త్రారకవాయువును నోటితో చేయింపవలయును. ఇట్లు కలుసారులు చేయుటవలన, నోటిలోని సూత్రము యొక్క కొనపచ్చును ఆసూత్రముయొక్క నోటిలోనివచ్చినకొనను, నాసికకు వెలువలనుండు రెండవకొనను రెండుచేతులతో బట్టుకొని మెల్లగా ముందువెనుకలకు కప్పుపు త్రాడును చాల నముచేయునటుల చాలనము చేయవలయును.

ఒకనాసికాద్వారమునందు సూత్రమునుపోనిచ్చి, వేటొకనాసికాద్వారమునుండి వెలిమిచ్చుటకూడ అభ్యాసమందుగలదని యోగవిదులు చెప్పుదురు. ఎట్లనఁగా, ఒకనాసికాద్వారముందు సూత్ర

ముయొక్క ఒకకొనను పోనిచ్చి, వేటొకనాసికాద్వారమును వ్రేలితో నదిమిపట్టి త్రారకము చేయవలయును. తరువాత, తక్కినసూత్రపుకొనలేని నాసికాద్వారముతో చేయింపవలయును. ఇట్లు కలుసారులు చేయుటవలన తక్కిన నాసికాద్వారమునుండి సూత్రముయొక్కకొన వైటికిపచ్చును. దానిని వెనుకటివలెనే చాలనము చేయవలయును.

—ॐ ధాలికర్తము. ॐ—

శ్లో. సూక్ష్మవస్త్రం సమానీయ హస్తవిగత త్ప్రమాణతః,
చతురంగులవిస్తారం గ్రనేదుష్టేనవారిణా.
భ్రామయిత్వా జలే నైవ వస్త్రం నిష్కాసయేచ్ఛనైః,
యుక్తం యుక్తంచ గృహ్నియాత్ యుక్తం యుక్తం పునస్త్యజేత్
అభ్యాసా ద్భోజనా త్పూర్వం భోజనాంతే నచాభ్యసేత్,
శ్వాసకాసాదికారోగాః కఫవాతసముద్భవాః.
కుష్ఠస్థిహా తృషా మూర్ఛా భ్రమ దాహ జ్వరామయాః,
కర్తవ్యానన శుద్ధేన క్షీయంతే సకలామలాః.

31

32

33

34

తా. స్వచ్ఛమును, సూక్ష్మమును, సన్నమును, నాలుగుఅంగులములవెడల్పును, యిరువదిమూరల పొడవును గలవస్త్రమును గ్రహించి, ఉష్ణోదకమునందు తడవవలయును. ఆవస్త్రమును కొంచెము కొంచెముగ వెలికిదియవలయును. ఇట్లు చేయునది ధాలికర్త మనఁబడుచున్నది. ధాలికర్తము భోజనమునకు శూర్వమండే యభ్యసించవలయునుగాని, భోజనమునకు పరమందు యభ్యసించరాదు. శ్వాసము, కాసము, వాతపిత్తకఫదోషములు, తద్దోషజములు, కుష్ఠము, స్థిహము, తృష, మూర్ఛ, భ్రమ, విదాహము, జ్వరము మొదలుగాఁగలనమస్తరోగములను బోగొట్టును. నామలనన్నిటిని శుద్ధిచేయును.

విశే. ధాలికర్తవిధానము:-ధాలికర్తమునకు మిక్కిలి సన్ననివస్త్రము కావలయును. ఆవస్త్రమును వేడినీటిమందు తడిసి, మొదటిదినము ఒకమూరయును, రెండవదినము రెండుమూరలును, మూడవదినము మూడుమూరలును ఈవిధముగా దినదినము ఒక్కొక్కమూరచొప్పున అధికముగా మ్రింగవలయును. అట్లు వస్త్రమునంతను మ్రింగినపిమ్మట, వస్త్రముయొక్క కొనను ముందటివండ్లచే కఱిదిపట్టి నాలికర్తముచేత ఉదరమునందుండు గుడ్డను చక్కఁగా జాడించి, మఱిల మెల్లగా వైటికి తీయవలయును.

—ॐ బస్తికర్తము. ॐ—

శ్లో. నాభిమాత్రే జలే స్థిత్యా గుడేనాకుంచయేజ్జలమ్,
పునఃప్రచాలనం కుర్యాత్ బస్తిర్ద్విపవినాశినీ.
అశేషదోషా మయశోషణీయా మందాగ్ని సందీపనకాసదైవ,
ఆరోగ్యతా బిందుజయప్రదాయినీ బస్తిక్రియాయోగిమతే ప్రసిద్ధా.

35

36

తా. బొడ్డులోఁకునీటియందు నిలిచి గుడమును ఘంకుచితముచేసి జలమును ఉదరములోని ఆకర్షణముచేసి బరిత్యజించునది బస్తికర్త యనఁబడుచున్నది. బస్తికర్త సకలదోషములను నాశము చేయుచున్నది. వాతపిత్తకఫదోషములను సమస్తదోషమయములను శోషింపఁజేసి, మందాగ్నిని వృద్ధి

జేయుచు, ఆరోగ్యమును బిందువిజయమును కలుగఁజేయుచున్నది. బస్తికర్తము యోగమతమందు నుపప్రసిద్ధి గనియున్నది.

విశే. బస్తికర్త విధానము:—బొడ్డులోఁగతులముగల ప్రవాహమునందుగాని, జలశయమునందుగాని, ఉత్కటాసనమునగాని, గోముఖాసనమునగాని బంధించి, అపానద్వారముచేత జలమును కొంచెముకొంచెముగా ఉదరమునొని గ్రహించవలెను. ఆతరువాత స్వస్తికాసనస్థుడైయుండి ఆజలమును చక్కగా గ్రహించి నాభిమీద హృదయమువఱకుపోవునట్లు చేయవలయును. మఱి ఉత్కటాసనముననుండి జలమును గ్రహించి మునుపటివలె స్వస్తికమున నుండి పైకిపోవునట్లు చేయవలయును. ఇట్లు బస్తిస్వస్తికలవలన కడుపునంతయు జలముచేత నిండించి కడుపునందు చక్కగా వ్యాపించునట్లు నాలికర్తము చేయవలయును. అట్లు చేయుటవలన ప్రేగులయొక్క ద్వారములయందును ప్రేగులయందును, మందుపక్కమైనవియును, పక్షముకానివియును, బిరుసైనవియును మెత్తనైనవియును నగుమలములను జలకొట్టి, మఱి వేగములేక క్రమముగా వెలుపలికి విడువవలయును. దీనివలన కడుపు చలనచేసినవస్త్రమువలె పరిశుద్ధముగను దోషరహితముగను నగును.

బస్తికర్తము జలబస్తియనియు, వాయుబస్తియనియు రెండువిధములు. జలమును గ్రహించి కడుపును శుద్ధిచేయునది జలబస్తి. వాయువును గ్రహించి కడుపును శుద్ధిచేయునది వాయుబస్తి. ఈబస్తికర్తమునకు గోముఖాసనమే శ్రేష్ఠమని అనుభవజ్ఞులు చెప్పుదురు.

బొడ్డులోఁగతులలోనుండి, గుదమునందు నాళమును జొనిసి ఉత్కటాసనముననుండి జలమును లోబల ప్రవేశించునట్లుగా గుదమును సంకుచితముచేయవలయును. ఇచ్చట నాళము అనఁగా వెదురుగొట్టము. ఈనాళము చిటికెనప్రేలు దూరునంతటి ద్వారముగలదిగను, ఆఱుఅంగుళములు నిడివిగలదిగను నుండవలయును. ఇట్టి నాళమును గుదమునందు నాలుగుఅంగుళములు పోవునట్లుచేసి రెండుఅంగుళములు బైటనుండునట్లు చేయవలయును. ధౌరి, బస్తికర్తములు రెండును భోజనాత్మ్యమే చేయవలయును. అనంతరము విమాత్రమును ఆలస్యముచేయక భోజనముచేయవలయును. కొందఱు మూలాధారముచేత వాయువును ఆకర్షించుటను (గ్రహించుటను) ఆభ్యసించి జలమందు నిలిచికొని, గుదమునందు నాళమును జొనుపకమే బస్తికర్తమును చేయుచున్నారు. అట్లు చేయుటవలన జలమంతయు బైటకురాదు. అందువలన నశేకరోగములు కలుగును. ఇట్లు బస్తికర్తము చేయవచ్చునని అనుభవజ్ఞు లెవరును చెప్పుటలేదు. గుదమునందు నాళమును జొనిసి చేయుబస్తికర్తమే యోగజననకృతము.

—బస్తికర్తమునకు ఉపయుక్తమగు ఆసనములు. —

1. ఉత్కటాసనము:—రెండుకాళ్లలోఁగూర్చుండి గొంతును చాచియుంచుట ఉత్కటాసనము.

2. గోముఖాసనము:—“నవ్యే దక్షిణగుల్ఫంతు వృష్టపార్శ్వే నియోజయేత్, దక్షిణేపి తథా నవ్యం గోముఖం గోముఖాకృతిః” ఎడమకాలిమడమ కుడివీపుప్రక్కగాను, కుడికాలిమడమ ఎడమవీపుప్రక్కగాను, అనఁగా కటిప్రదేశమునకు క్రిందుగను, మోకాలిమీద మోకాలుకదియ నుంచి, అనఁగా కూర్చాసనమునందువలె భూమియందుంచక శరీరమును చక్కగా నిలువరించి భూమిపై నుండి విశ్రాంతిచేయుట గోముఖాసనము. దీనివలన మూలబంధము సిద్ధించును. భగంధరవ్యాధి

నివృత్తియగును. ధౌరినాలికర్తలు సిద్ధించును. అపానవాయువు ఉర్ధ్వగతిని జెందును. ప్రాణవాయువు ఆధోగతిని జెందును. చిత్తకాంతికలుగును.

3. స్వస్తికాసనము:—జంఘారపులమధ్య (పిక్కలకును తొడలకునుమధ్య) రెండుపాదములను తొనిపి శరీరమును చక్కగా నిలువరించుట స్వస్తికాసనము. “ఉరుజంఘాంతరాధాయ ప్రవదే జానుమధ్యగే, యోగినోయదవస్థానం స్వస్తికం తద్విదుర్యుధాః” తొడలకును పిక్కలకును మధ్యప్రదేశమైన మోకాళ్లనడుమ రెండుపాదములనుంచికొని యొగులుండుటయేయో అది స్వస్తికమని విశేష లెఱుంగుదురు. ఇది సుసాధ్యమైనది. ఆరోగ్యమైనది, దీనివలన జపసిద్ధికలుగును. ఈఆసనము ప్రత్యాహరమునకు అవశ్యకమని యోగవేత్తలు చెప్పుదురు. ఇది సుఖప్రదమైనది.

—కపాలభాతి. —

శ్లో. రేచకం పూరకం చైవ ద్రుతం రేచకపూరకా,
కపాలభాతి విఖ్యాతా లోహకారస్య చర్తవత్.

37

మందాగ్నిదీపనీచైవ కఫదోషవిశోషణీ.

38

తా. లోహకారునిచర్తము (అగ్ని ప్రజ్వలించఁజేయుతొలుతిల్లి) ఎంతవేగముగ రేచకత్రూకముల నాచరించునో, అంతవేగముగ నాచరించు రేచకపూరకములుగలది కపాలభాతి యనఁబడుచున్నది. ఈకపాలభాతిమందాగ్నిని పృథ్విజేయుచు కఫదోషములను హరించుచున్నది.

—గజకరణి. —

శ్లో. అపానమూర్ధ్వ ముత్తాప్య యద్భుక్తం తత్పరిత్యజేత్.

39

గజకర్ణి సమాఖ్యాతా వశ్యానాద్యో భవేద్ధృవమ్.

40

తా. అధోగతిగనియుండు అపానవాయువును ఉర్ధ్వగతికి గొనితెచ్చి (కంతనాళములోని ఆకర్షించి) భుక్తపదార్థమును (తీపు పులుపు లోనగువానిని) పరిత్యజించునది (వాంతిజేయునది) గజకరణియను నానుమున కీర్తింపఁబడుచున్నది. ఇది సకలనాడులను వశ్యముచేయుచున్నది. గజకరణి పట్కర్తములకుభిన్నమని కొందఱును, అంతర్భూతమని కొందఱును భావించుచున్నారు.

విశే. గజకరణి యభ్యసించునిధానము:—ఉత్కటాసనమున సమశరీరముతోనుండి, నాలికర్తచేత అగ్నిని ప్రజ్వలించఁజేసి, కంతమును అపానవాయువును లేపునట్టిమార్గముచేసి,మున్న గ్రహించియున్న అన్నపానములను వాంతిచేయవలయును. అనఁగా ఉత్కటాసనస్థుడైయుండి మోచేతులను మోకాళ్లమీద చక్కగానుంచి, ముందుకువంగి, అపానవాయువును మీదికిలాగి, గ్రహించిన, అన్నపానములను వాంతిచేయవలయును. ఒకప్పుడు లోనికిగ్రహించిన అన్నపానములు పైకిరానియెడల అప్పుడు వంగియున్న కటిప్రదేశమును లేపి, అనఁగా సాధారణముగావంగి, మోకాళ్లను ముందేకులతోపట్టుకొని, మునుపటివలెనేవాంతిచేయవలయును ఇది గజకరణిని యభ్యసించునిధానము.

—పట్కర్తప్రభావము. —

శ్లో. పట్కర్తణాంప్రభావేన క్షీయంతే సకలమూలాః,
బ్రహ్మరంధ్రం తతోవాయు రనాయాసేనగచ్ఛతి.

41

గుహ్యద్గుహ్యతరం దివ్యం ఘటశోధనకారకమ్,
సామాన్యమానుషన్యైవ నదేయం యస్య కస్యచిత్. 42

తా. పట్కర్తార్థాభ్యాసప్రభావమువలన సకలమలములు నాశనమగుచున్నవి. వాయువు వరిశ్రమ రహితముగ నుడుము మార్గముగండ బ్రహ్మరంధ్రమును బొందుచున్నది. ఈపట్కర్తములు రహస్యాతి రహస్యములు. దివ్యములు. ఘట (శరీర) శోధకములు. సామాన్యమానువులకు నొసంగదగినవికావు.

విశే. పట్కర్తత్వార్థకమైన ప్రాణాయామమువలన యోగము వరిశ్రమరహితముగ సిద్ధించు చున్నది. పట్కర్తలు ఆభ్యసించనియెడల ప్రాణాయామమునందు మిగుల శ్రమముకలుగును.

— సమాధివర్ణనము. ౪ —

శ్లో. చిత్తం న సాధ్యం వివిధై ర్విచారై
ర్విత్కర్తవదై రపివేదవాదిభిః,
తస్మాత్తు తస్యైవహి కేవలం జయః
ప్రాణోహి విద్యేతనచాన్యకస్యచిత్. 43

తా. వేదాంతశ్రవణము, వేదపాఠము, జపము, తపము, యజ్ఞము మొదలగునానావిధములగు విధులును, విచారములును, చిత్తమును స్వాధీనమొనర్చుటయందు సమర్థములుకావు. చిత్తవిజయము నకు (వశ్యమునకు) కేవలము ప్రాణవాాయుమాత్రమే సాధనమైయున్నది. అన్యములుకావు.

విశే. ఆత్మకును మనస్సునకును గలుగునట్టి, ఏక్యము సమాధి యనఁబడును ఎప్పుడు ప్రాణము అణగిపోయి మనస్సును అణగఁచున్నచో ఆప్పుడు కలుగుసమరసత్వము సమాధియనఁబడును, జీవాత్మ వరమాత్మలరెండియొక్క వికృతమగుసంబంధము సమాధి యనఁబడును. సమాధివలన మునుముందు ప్రాణవాాయువు స్వాధీనమగును, వాయువునకును మనస్సునకును సంబంధముండుటచేత వాయుజయ ముతోకూడ మనోజయము కలుగును. ఇంద్రియములన్నిటిని మనసే క్రమము. కావున వెంటనే ఇంద్రి యజయముకూడ సమకూరును. ఇట్లన్నియు జయించఁబడెనేని సంసారమునకు ముఖ్యకారణములగు కామక్రోధములు నష్టములగును. అందువలన సకలసంకల్పములు నశించి జీవునకు బ్రహ్మనందనుభవము కలుగును. కాబట్టి ప్రాణవిజయమునకు సాధనమైనసమాధిని ఆభ్యసించవలయును. “శ్లో. భోగామే ఘునితానమధ్యవిలసత్సౌదామినీచంచలా, ఆయుర్వాయు విఘటితాభ్రపటలీ లీనాంబువ ద్భంగరమ్, లోలా యోవనలాలనా తనుభృతా మిత్యాకలయ్యద్రుశమ్, యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధి సులభే బుద్ధి విధత్తే బుధాః.” మేఘమధ్యమందు మెరయుమెరుపులిగవలె భోగములు చంచలములనియును, వాయుసంఘటనమువలన భిన్నభిన్నమగు మేఘజలసమానముగ నాయువు (జీవితము) నాశనమని యును, యోవనమస్థిరమనియును గ్రహించి, విబుధులు సమాధిసిద్ధికి సులభసాధనమైన యోగమందు బుద్ధిని ధారణమొనరింతురు. (స్థిరమొనరింతురు). అని భర్తృహరిచేత చెప్పఁబడియున్నది.

— సమాధికాలము. ౫ —

శ్లో. ఏకశ్వాసమయీమాత్రా ప్రాణాయామే నిగద్యతే,
అథమే ద్వాదశ ప్రోక్తా మధ్యమే ద్విగుణాః స్పృతాః.
ఉత్తమే త్రిగుణామాత్రాః ప్రాణాయామే ప్రచక్షతే, 44

ప్రాణాయామ ద్విషత్కృత ప్రత్యాహార ఉదాహృతః. 45
ప్రత్యాహార ద్విషత్కృత ధారణా పరికీర్తితా,
భవేదీశ్వరసాన్నిధ్యం ధ్యానం ద్వాదశధారణాః,
ధ్యానం ద్వాదశకం యత్స్యా త్సాసమాధి ర్విధీయతే. 46

తా. నిద్రితుని శ్వాసపరిమాణకాలము, ప్రాణాయామమందు మాత్ర యనఁబడుచున్నది. అట్టి పండ్రెండుమాత్రలపరిమాణకాలముగల ప్రాణాయామము అధమమనియును, 24 మాత్రలప్రాణాయా మము మధ్యమమనియును, 36 మాత్రలుగల ప్రాణాయామము ఉత్తమమనియును చెప్పఁబడు చున్నది. పండ్రెండుప్రాణాయామములు ఒక ప్రత్యాహార మనఁబడుచున్నది. పండ్రెండు ప్రత్యాహార ములు ఒక ధారణమనియు, పండ్రెండు ధారణములు ఈశ్వరసంబంధముకొఱకైన నొక ధ్యానమనియు పండ్రెండు ధ్యానములు ఒక సమాధియనియు చెప్పఁబడుచున్నది.

విశే. సమాధి, యత్సారానందమొనగునది యని “యం లబ్ధ్వా చావరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః”. సమాధిసఖమును బొందినమనుజుఁడు వేఱొందులాభమును గణించుట. అని భగ వద్గీతయందు చెప్పఁబడియున్నది. సమాధివలన ప్రాప్తమగునుభవము ఇట్టిదట్టిదని వర్ణించుట కశక్యమైన దనియు, యానుభవము అనుభవైకవేద్యమేకాని అన్యులు చెప్పనలవికానిదనియు, దక్షస్త్వలియందు “స్వసంబంధేహి తద్భృష్ట మమారీ శ్రీమఖం యథా, అయోగీ నైవ కానాతి జాత్యంభోహి యథా. పటమ్”. యోవనపతి వలినంభోగజన్యసఖమును స్వయముగ ననుభవించువిధమున, యోగి బ్రహ్మసం దమును యనుభవించుచున్నాఁడు. అయోగి, అనఁగా యోగి కానివాఁడు, జన్మాంధుఁడు పటవృక్ష స్వరూపమును దెలియనివిధమున పరబ్రహ్మమును దెలియనేరఁడు. అని చెప్పఁబడియున్నది.

— ప్రాణాయామాభ్యాస నిరూపణము. ౬ —

శ్లో. అథాసనే దృఢీభూతే సుశోభనమతే యదా,
గురుం నత్వా శివంచైవ ప్రాణాయామాం స్తతోఽభ్యసేత్ 47

తా. సుందరమును, శోభావంతమును నైనమతమునందు, ఆసనస్థితుడై యోగాచార్యుడగు విష్ణువు (శివు) నకు, గురునకు నమస్కృతుల నర్పించి అనంతరము శిక్షాత్మార్థకముగ ప్రాణాయామము లను సలుపవలయును. ఆభ్యసించవలయును.

శ్లో. సమకాయః ప్రాంజలిశ్చ ప్రణమ్యచ గురూన్ సుధీః,
దక్ష వామేచ విఘ్నేశం క్షేత్రపాలాంబికాం పునః. 48

తా. సమకాయుడై చేతులతోడించి వామదక్షిణపార్శ్వములయందుండు విఘ్నేశకేశవల కును, క్షేత్రపాలాంబికలకును నమస్కృతు లొసంగవలయును.

— ప్రాణాయామలక్షణము. ౭ —

శ్లో. ప్రాణాయామ శ్శరీరస్య వాయోస్తద్వ స్తిరోధనమ్,
ఆచార్యాణాంతు కేషాంచి ద్రేచకపూరకకుంభకైః. 49

య. వాయువును శరీరములలో తూరించి నిరోధించునది ప్రాణాయామ మనఁబడుచున్నది. కొందఱాచార్యులు కేచకపూరకకుంభకములుగలది ప్రాణాయామమని చెప్పుచున్నారు.

విశే. ఓంకారము. పంచాక్షరము, ఆష్టాక్షరము మొదలగు మంత్రములలో ఒక్కమంత్రమును ఒక్కమాత్రంగాజేసి త్రారకమందు నిర్ణయములగుమాత్రలకంటె రెట్టిగా కుంభకమునందునిలిసి రేచకమునందు త్రారకమందలిమాత్రలలో సగము నిర్ణయించవలెను. ఎడమముక్కున ప్రాణవాయువును త్రారించి నుషున్నయందునిలిసి (కుంభించి) కుడిముక్కునవిడిచి, మరల, కుడిముక్కునత్రారించి నుషున్నయందు నిలిపి యెడమముక్కున విడుచుచు నీతీరున యెల్లప్పుడు యథాశక్తిగ ప్రాణాయామము చేయుచుండవలయును.

రేచకమనఁగా, ప్రాణవాయువును మూలాధారమునుండి బ్రహ్మరంధ్రవర్యంతము నుషున్నా నాళద్వారముగ నుత్థాపనముచేయుట;

త్రారకమనఁగా, బ్రహ్మరంధ్రవర్యంతము రేచించినవాయువును మరల నుషున్నానాళద్వారముగ మూలాధారమునఁ జేర్చుట;

కుంభకమనఁగా, రేచించినవాయువును బ్రహ్మరంధ్రమందు మాత్రా సంఖ్యగనిలుపుట.

— ౧౦ ప్రాణాయామ భేదములు. —

శ్లో. రేచకాద్రేచకశ్చైకః పూరకా త్పూరకోమతః,
సహితః కేవలశ్చైతీ కుంభకోపి ద్విధాభవేత్. 50

తా. రేచకప్రాణాయామము రేచకము రేచకత్రార్యకమనియును, పూరకప్రాణాయామము త్రారకత్రార్యకమనియును, కుంభకప్రాణాయామము సహితము కేవలము అనియును, ప్రాణాయామము విభేదములను కలిగియున్నది.

శ్లో. రేచకా త్పూరకాచైచ్చ సహితః కుంభకః స్వతః,
ఆభ్యాసం విరహితః కుంభః కేవలస్యోపజాయతే. 51

తా. రేచకత్రారకత్రార్యకమైన కుంభకప్రాణాయామము సహితకుంభకమని చెప్పఁబడుచున్నది. రేచకత్రారకరహితమైన కుంభకము కేవలకుంభకమనఁబడుచున్నది.

— ౧౧ కుంభక భేదములు. —

శ్లో. ఉజ్జాయీ శీతలీ భస్ట్రా సీతాగ్రి భేదనీ తథా,
స్లావనీ మూర్ఛికా చైతే భ్రామరీ త్యష్టనామకాః. 52

తా. ఉజ్జాయీ, శీతలీ, భస్ట్రా, సీతాగ్రి, భేదనీ, స్లావనీ, మూర్ఛికా, భ్రామరీ యని కుంభకము ఎనిమిదివిధములగు భేదములను గలిగియున్నది.

— ౧౨ ఉజ్జాయీ. —

శ్లో. వాయుమాకృష్యనాడిభ్యాం పూరయే దుదరం ద్రుతమ్,
అత్యంతకుంభకం కృత్వా రేచనంతు శనైఃశనైః. 53

గుల్ఫస్థీహోదరాన్ రోగాన్ వాతపి త్తకఫోద్భవాన్,
ఉజ్జాయీ భస్మికా ద్వాప కుంభకే నిఘ్నతోధృవమ్. 54

తా. శామల (నాసాపుటముల) మూలకముగ వాయువును శీత్రముగ నుదరమందుత్రారించి, అత్యంతకుంభకప్రాణాయామమున సాధ్యమయినంతదనుక నిరోధించి, పిమ్మట, మందమందముగ నిరో

ధితవాయువును రేచించునది అనఁగా బహిర్గతమొనర్చునది ఉజ్జాయీకుంభక మనఁబడుచున్నది. ఉజ్జాయీభక్తికాకుంభకము లనునవి రెండును గుల్ఫము, స్థీహము లానగు నుదరరోగములను, వాత పిత్తకఫోద్భవములగు సమస్తరోగములను నివృంశయముగ నాశనము లొనర్చుచున్నవి.

— ౧౩ శీతలి. —

శ్లో. కాకచంచాపి చేద్యాయు మేకదేశే విచక్షణః,
ఈశత్వం ప్రాప్యతే యోగీ అబ్దాదూర్ధ్వం ససంశయః. 55

తా. ఏకస్థానవిచక్షణుఁడైనయోగి, నాలుకను కాకచంచువువలె మ్రేచించి అనఁగా, నాలుకను పక్షిముక్కువలె పెదవులకు మ్రేచించి, తన్మూలకముగ వాయువును పానమొనర్చి, (తక్త్యానుసరణముగ నిరోధమొనర్చి నాసాపుటములమూలకముగ మందమందముగ) రేచించునది శీతలీకుంభక మనఁబడుచున్నది. శీతలీకుంభకము నభ్యసించుయోగి సంవత్సరమునకు పిమ్మట ఈశత్వమును బొందును. ఇందు సంశయములేదు.

విశే. “గుల్ఫస్థీహోదరాన్ రోగాన్ జ్వరం పిత్తం క్షుధాం తృషాప్, విషాచి శీతలీనామకుంభకేయం నిహంతిహి.” గుల్ఫమును, స్థీహము మొదలగురోగములను, జ్వరమును, పిత్తవికారములను, ఆకటిని, దాహమును, విషములను, శీతలియనెడుకుంభకము నివృత్తిచేయుచున్నది.

— ౧౪ భస్మిక. —

శ్లో. చర్మవల్లోహకారస్య వాయుం వేగేన పూరయేత్,
పునర్విరేచయే తద్వత్ పూరయేచ్చ తథావిధి. 56

తా. లోహకారుని తోలులిల్లవలె వేగముగ వాయువును పూరించినది, పిమ్మట రేచించునది. ఇట్లు ముందువిధముగ త్రారించునది మరల రేచించునది (భక్తికాకుంభకము.)

శ్లో. ఆపూర్యహవ్యదరంవశ్చాత్ కుంభకం కారయేద్బుధః,
సీతాగ్రి త్యష్టనమయే శీతలీచ తదైవహి. 57

భస్మికా సర్వదా పూజ్యా బ్రహ్మరంధ్రవిభేదనీ. 58

తా. ఈవిధముగ నుదరమును త్రార్ణముగ పూరించుచు, రేచించుచు నలుపు ప్రాణాయామము భక్తికాకుంభకమని బుధులు చెప్పుచున్నారు. శీతలీసీతాగ్రికుంభకములు ఉష్ణనమయమందు నలువఁదగినవి. బ్రహ్మరంధ్రమును భేదించు భక్తికాకుంభకము నిరంతరము అన్ని నమయములయందును పూజనీయము. అనఁగా నలువఁదగినది.

భక్తికాఅభ్యాసక్రమము:—ఎడమనాసికను కుడిచేతివలిత్రము వ్రేలిచేతను చిటికెనవ్రేలి చేతను నిరోధించి, కుడిముక్కుచేత లోహకారునిలిల్లవలె రేచకత్రారకములు చేయవలయును. క్రమము కలిగినప్పుడు ఆకుడిముక్కుచేతనే పూరకముచేసి, అంగుష్ఠముచేత కుడిముక్కును నిరోధించి, శక్త్యానుసారముగ కుంభకము చేయవలయును. తరువాత ఇడానాడి (ఎడమముక్కు) చేత రేచించవలయును. అతరువాత కుడిముక్కును అంగుష్ఠముతో నిరోధించి, ఎడమముక్కుచేత తోలులిల్లవలె వేగముగా రేచకపూరకములు చేయవలెను. క్రమముకలిగినేసి, అనాసికచేతనే త్రారకముచేసి, మలిత్రమువ్రేలు చిటికెనవ్రేల్లచేత ఎడమనాసికను అడిమి, శక్తి దగినంతదనుక కుంభకముచేసి, పింగళానాడి (కుడిముక్కు) చేత రేచించవలయును. ఇదియొకవిధము.

ఎడమముక్కును ఎడమచేతివీరముక్త్రేలిచేతను చిటికెనవ్రేలిచేతను, నిరోధించి, కుడిముక్కుచేత త్రూరించి, పెంటనే కుడిచేతివీరముక్త్రేలిచేత నిరోధించి ఎడమముక్కుచేత రేచింపవలయును. ఇట్లు మూడుమాటులుచేసి, శ్రమముకలిగినప్పుడు వానిచేతనే త్రూరింపవలయును. బంధత్రూర్వకముగాచేసి, ఇదానాడి (ఎడమముక్కు)చేత రేచింపవలయును. మఱికుడినాసికను కుడిచేతి అంగుష్ఠముచేత నిరోధించి ఎడమనాసికచేత త్రూరించి, శీఘ్రముగా ఎడమనాసికను ఎడమచేతిఉంగరమువ్రేలు చిటికెనవ్రేళ్లచేత నిరోధించి సింగభానాడిచేత లిత్రివలె రేచింపవలయును. మఱి మఱి ఈత్రకారమే చేయవలయును. ఈరేచకత్రూరకములయొక్క అభ్యాసమువలన శ్రమముకలిగినేని, ఎడమముక్కుచేత త్రూరించి, ఎడమచేతి పనిత్రమువ్రేలు చిటికెనవ్రేళ్లచేతపట్టి కుంభకముచేసి, సింగభానాడిచేత రేచింపవలయును. ఇది మఱియొకవిధము.

భక్తికాకుంభకము వద్దాననమునందుండియే అభ్యసించవలయును. కాఁబట్టి భక్తికోవయు క్తవద్దాననలక్షణమును ఈవిధముగ యోగవిదులు చెప్పచున్నారు:— రెండుతోడలమీదను రెండుపాదములను, అనగా, కుడితోడమీద నెడమపాదమును, ఎడమతోడమీద కుడిపాదమును, చక్కగా మంచునదివద్దానము. ఇది నకలపాదములను నివృత్తిచేయును.

— సీత్కారి. —

శ్లో. జిహ్వాయా వాయుమాకృష్ట కుంభకం కారయేత్సుధీః,
కుంభయిత్యా యథాశక్తి భూయోమ్రాణేనరేచయేత్. 59

తా. రెండుపెదవులను కాలచంచువువలె చేర్చఁబడిననాలుకచేత సీత్కారము చేయునట్టి దద్ధలిగా నోటిచే వాయువును త్రూరించి యథాశక్తి కుంభకప్రాణాయామమున నిరోధించి నాసాపుటములగుండ మందమందముగ నిరోధితవాయువును మరల రేచించునది (బహిర్గతమొనర్చునది), సీత్కారి.

శ్లో. రూపలావణ్యసంపన్నో యోగీభవతి భూతలే,
ననిద్రానతుథా తస్యయోగినో బాధతే భృశమ్. 60

తా. సీత్కారికుంభకము యోగులకు రూపలావణ్యసంపదను కలిగించుచున్నది. అట్టియోగి ద్రలేడు. క్షుధలేడు. అనగా, వానివలన బాధనొందడు.

— భేదని. —

శ్లో. ఆకేశాత్పాదపర్యంతం కుంభకం రేచయేత్ ఖగమ్.
సూర్యనాడ్యా సమాహృత్య బహిష్ఠం పవనం సుధీః. 61

తా. సూర్యనాడితో మొదలవాయువును నాకర్షించి, అపాదకేశాంకము త్రూరించి కుంభక రూపముగ ఖగమును ధారణముచేయవలయును.

శ్లో. యద్వా శ్రమోభవేద్దేహీ తతోచంద్రేణ రేచనమ్,
శ్రమశీతహరీపుంసాం జతరాన్ని వివర్ధినీ. 62

తా. శరీరమందు శ్రమకలిగినప్పుడు చంద్రనాడిచేత యాకుంభితవాయువును మందమందముగ రేచింపవలయును. ఇట్లు గలవుకుంభకము భేదనీకుంభక మనఁబడుచున్నది. (దీనిని సూర్యభే

దనమనికూడఁ జెప్పదురు). భేదనీకుంభకము శ్రమమును శీతమును హరించుచు పురుషులకు జతరాన్ని ప్రదీపనమునకు సాధనమగుచున్నది.

— స్థావని. —

శ్లో. ఉద్ధారరూపిణం స్థాణం పూరయే దుదరంప్రతి,
తదాజలేవ్యగాఢేహి తిష్ఠతే వద్దపత్రవత్. 63

తా. ఉద్ధారరూపమగుస్థాణవాయువును యుదరముందు సమగ్రముగ త్రూరించి కుంభించునది స్థావనీకుంభక మనఁబడుచున్నది. స్థావనీకుంభకమును నలుపుయోగి, యగాధజలమధ్యకుండ్లైనను వద్దపత్రమువలె సుఖత్రూర్వకముగ రేచియాడుచుండును.

— మూర్ఛిక. —

శ్లో. స్థాణమాకృష్ట్యానాడిభ్యాం స్థాపయే చ్చుబుకం హృది,
మూర్ఛికా కుంభకేయంతే మనోమూర్ఛా సుఖప్రదా. 64

తా. సూర్యచంద్రనాడులతో స్థాణవాయువును నాకర్షించి, చుబుకము (గడ్డము)ను హృదయమునందు దృఢముగా జేర్చుటయను జాలంధరబంధమును బంధించియుంచునది మూర్ఛికాకుంభక మనఁబడుచున్నది. మూర్ఛికాకుంభకము సుఖప్రదమగు మనోమూర్ఛను కలుగుజేయుచున్నది.

— భ్రామరి. —

శ్లో. పూరకే భృంగవన్నాదం భృంగీనాదం విరేచనే,
ఆనందో జాయతే చాత్ర యోగినః కామరూపిణః. 65

తా. పూరకమందు మగతుమైదనాదముఁబోలె శీఘ్రగతినిగలిగియు, రేచకమందు అదతుమై దనాదముఁబోలె మందగతినిగలిగియునుండి యానందమును గలుగుజేయునది భ్రామరీకుంభక మనఁబడుచున్నది. భ్రామరీకుంభకము యోగులకు కామరూపమును కలుగుజేయుచున్నది.

విశే. భ్రామరి సహజముగ కుంభకమును కలిగియున్నదగుటవలన నిచ్చట చెప్పుటలేదు.

శ్లో. కామరూపత్వమిశత్వం భేచరత్వం ప్రయత్నతః,
అనేన విధినాయోగీ లభతే వాంఛితమ్ ఫలమ్. 66

తా. భ్రామరీకుంభకము యోగులకు కామచాత్స్వమును, ఈశత్వమును, భేచరత్వమును, వాంఛాసిద్ధిని గల్గింపజేయుచున్నది.

శ్లో. ఇదాసీం కథయిష్యామి ముక్తస్యానుభవం ప్రియమ్,
యల్లభ్యా లభతే ముక్తిం పాపయుక్తోపిమానవః. 67

తా. భ్రామరీముక్త(సిద్ధు):డగుయోగి పాపయుక్తుడైనను సుఖమును, క్రియమును నగు యానందానుభవమునకు ప్రాప్తుడై ముక్తుడగుచున్నాడు.

— ప్రాణాయామమువలనిఫలము. —

శ్లో. వపుఃసమత్వం దహనప్రదీప్తిః నాదస్ఫుటత్వం పదనే సుకాంతిః,
ప్రశాంతచిత్తత్వజితేంద్రియత్వ మేతాని సర్వాణి తతో భవంతి. 68

తా. శరీరవస్తువులు (అత్యంతకార్యమును అత్యంతఫలమును లేకయుండుట), జతరదీపము, నాదస్ఫుటము, ముఖకాంతి చిత్రప్రసన్నము, ఇంద్రియవిజయములనునవి యన్నియును వాయుసాధనమువలన సంప్రాప్తములగుచున్నవి.

—ॐ ప్రాణాయామవిధానము. ॐ—

శ్లో. చంద్రనాడ్యాసమాకృప్యబహిష్ఠం పవనంశనైః,
కుంభయిత్వా యథాశక్తి రవినారేచయే త్తతః. 69
భూయః సూర్యేణ చాకృప్య పూరయే దుదరం తథా.
విధినాకుంభకం కృత్వా తతశ్చంద్రేణ రేచయేత్. 70

తా. వామనాడియగు చంద్ర(ఇడా)నాడిలో వాయువును సమ్యక్ప్రకారముగ నాకర్షించి యథాశక్తిగ కుంభకమున నిరోధించి, అనంతరము దక్షిణనాడియగు సూర్య(పింగళా)నాడిచేత రేచింపవలయును, పిమ్మట పింగళ(సూర్య లేక దక్షిణ)నాడిలో వాయువును ఆకర్షించి యుదరమును పూరించి, విధిపూర్వకముగ మూలబంధఉద్యానబంధ, జాలంధరబంధములలో కుంభకప్రాణాయామమున బంధించి, ఇడానాడి (వామనాడి లేక చంద్రనాడి) చేత రేచింపవలయును.

శ్లో. ఇడయా పూరయే ద్వాయుం యథాశక్త్యాతు కుంభయేత్,
తతస్త్యాగః పింగళయా శనై రేవ నవేగతః. 71

తా. వామనాడి (చంద్రనాడి)లో వాయువును పూరించి యథాశక్తిగ కుంభకమున నిరోధించి, దక్షిణనాడి (పింగళానాడి)లో మందమందముగ రేచింపవలయును. రేచకమునం దెప్పుడును మందగలియే కలిగియుండవలయును. శీఘ్రగతివలన బలక్షయము గలుగును.

శ్లో. యదానాడీ విశుద్ధాస్యా న్దలఃశుద్ధిం ప్రయాంతిచ,
తదైవ జాయతే యోగీ ప్రాణసంగ్రహణే త్తమః. 72
ఉత్ప్రస్థా భేచరీముద్రా అవస్థాయాం మనోస్తనీ,
కుంభకః కేవలశ్రేష్ఠో ధన్యః పుణ్యశ్చమోక్షదః. 73

తా. వినాడిలో వాయువు రేచింపఁబడుచున్నదో, యానాడిలో వాయువును పూరించి, అతి రోధమున ధరించి (యథాశక్తిగ కుంభకప్రాణాయామమున నిరోధించి) తదన్యమగునాడిలో మందమందముగ రేచింపవలయును. ఇట్లు నలుపుటవలన సకలనాడులును మలరహితములైనవి౯గును. నాడిచక్రము చక్కఁగ విశుద్ధిఁగవినపుడు, యోగి, ప్రాణసంగ్రహణము (వాయుధారణము) నందు సామర్థ్యముకలుగును. వివిధముగ సకలముద్రలలోను భేదరీముద్ర శ్రేష్ఠమగుచున్నదో, వివిధముగ సకలవస్థలలోను మనోస్తవస్థవస్థ శ్రేష్ఠమగుచున్నదో, అవిధముగ (సూర్య) భేదనాది సకలకుంభకములలో కేవలకుంభకము శ్రేష్ఠమగుచున్నది. అందువలన కుంభకముద్ర ధన్యతఁకెంది, పుణ్యదమును మోక్షదమును నైయున్నది.

శ్లో. ఏవం క్రమేణ షణ్ణాసే కేవలం ప్రాప్నుయా చ్చుభమ్,
కుంభకే కేవలేస్తాప్తే ఉపతిష్ఠంతి సిద్ధయః. 74

తా. ఈప్రకారముగ రేచకత్రారకకుంభకములను సక్రమముగ నభ్యసించుచుండినయెడల నారమణములకు కేవలకుంభకము తనంతటతానే సంప్రాప్తమగుచున్నది.

—ॐ కేవలకుంభకము. ॐ—

శ్లో. రేచనా ద్రేచకశ్చైవ పూరకా త్పూరణో భవేత్,
ఆభ్యాసం విరహితః కుంభః కేవలశ్చేతి కథ్యతే. 75
ఓమిత్యేకాక్షరం మాత్రా ప్రవదంతి మనీషిణః,
తాలత్రయం తథాకేచి న్నాత్రాసంజ్ఞా ప్రచక్షతే. 76

తా. రేచకము నలుపుటవలన రేచకప్రాణాయామమనియును, పూరకము నలుపుటవలన పూరకప్రాణాయామమనియును, చెప్పఁబడుచున్నవి. ఇవిరెండును (రేచకత్రారకములరెండును) లేని కుంభకప్రాణాయామము కేవలకుంభకమని చెప్పఁబడుచున్నది. కేవలకుంభకము స్థింఛనంతదనుక, రేచకత్రారక, పూరకత్రారకకుంభకములను ఆభ్యసించవలయును. ఆయుభ్యాసము మాత్రాస్తరణత్రారకముగ జేయఁదగినది. 'ఓమ్' అను బ్రణవమంత్రము ఒకమాత్రయని యోగజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. కొందఱు మూడుతాళములకాలము మాత్రయని చెప్పుచున్నారు.

—ॐ త్రివిధ ప్రాణాయామ లక్షణము. ॐ—

శ్లో. నీచో ద్వాదశకం మాత్రా మధ్యమో ద్విగుణాస్తథా,
ఉత్తమో త్రిగుణామాత్రాః ప్రాణాయామో నిగద్యతే. 77
కనిష్ఠే జాయతే స్వేదః మధ్యమే కంపతే శిరః,
ఉత్తమే చాస్తి చోత్థానం ధూమానంద స్తతైవచ. 78

తా. పండ్రెండుమాత్రలుగల ప్రాణాయామము కనిష్ఠమనియు, యిరువదితాలుగుమాత్రలుగల ప్రాణాయామము మధ్యమమనియు, ముప్పదియారు మాత్రలుగలప్రాణాయామము ఉత్తమమనియు చెప్పఁబడుచున్నది. కనిష్ఠప్రాణాయామమునందు స్వేదము (చెమట) ఉత్పన్నమగుచున్నది. మధ్యమమందు శిరఃకంపము కలుగుచున్నది. ఉత్తమమందు ఆసనమునందుండి యుత్థానము కలుగుచున్నది. అనఁగా, భూమిమీదనుండి యిరుచుక మీదికిలేచుట కలుగుచున్నది. ధూమమును (చిత్తచాంచల్యము) ఆనందమును కలుగుచున్నది.

—ॐ ప్రాణాయామాభ్యాసకాలము. ॐ—

శ్లో. ప్రాతఃకాలేచ మధ్యాహ్నసాయంకాలేచకుంభకాన్,
కుర్యాదేవం చతుర్వారం తతైవంచార్ధరాత్రకే. 79

తా. ఆరుగోడయము మొదలు సూర్యోదయమైనపిమ్మట మూడుగడియలవఱకునునైన ప్రాతఃకాలమందును, ఏడుభాగములుగా విభజింపఁబడిన షగటియొక్కమధ్యభాగమైన మధ్యాహ్నకాలమందును. సూర్యాస్తమయమునకు ముందును వెనుకయునైన మూడుగడియలవఱకునునైన సాయంకాలమందును, అర్ధరాత్రమనందును, క్రమింపవలయును నాలుగువేళలయందు కుంభకప్రాణాయామమును జేయఁదగినది.

—॥ ప్రాణాయామాభ్యాస కాలకృత్యము. ॥—

శ్లో. యదా సంజాయతే స్వేదః మద్దనంకారయేత్పుణీః,
దృఢతా లఘుతాచైవ తేనగాత్రస్య జాయతే. 80

తా. ప్రాణాయామాభ్యాసకాలమునందు శ్రమమువలన నుత్పన్నమగు స్వేదమును శరీరమునందు మద్దనము చేయవలయును. అట్లు చేయుటవలన శరీరమునకు దృఢ్యమును లఘుత్వమును కలుగును.

—॥ యోగవిఘ్నదములు. ॥—

శ్లో. వర్జ్యంచాథప్రవత్యోమి యోగేవిఘ్న కరం పరమ్,
యస్య నేవనమాత్రేణ యోగోనశ్యతి యోగినామ్. 81

కట్యాష్టమం లవణం రూక్షం తీక్ష్ణం సార్వ పకుఘృతమ్,
ప్రాతఃస్నానం జనద్వేషం మోహంచ ప్రాణిషీడనమ్. 82

తా. నేవనమాత్రమున యోగులకు యోగవిఘ్నములను కలుగఁజేయునవియును, వర్జనీయములును నగువానిని చెప్పచున్నాను. కాకర మొదలగు చేదుబదార్థములు, చింతపండు మొదలగుపులుపు బదార్థములు, లవణము, లవణాధికబదార్థములు (ఈలకుర మొదలగునవి), తెల్లము మొదలగుఉష్ణజ బదార్థములు, వాడినవియును ఎండినవియును నగురూక్షబదార్థములు, ఆనాలు, నువ్వులు, నూనె, మొదలగుతీక్ష్ణబదార్థములు, నిలువయై దుర్వాసనగలఘృతము, ప్రాతఃస్నానము, వైరభావము, వ్యామోహము, హింస, యనువానిని విసర్జింపవలయును. అనఁగా విడువవలయును.

విశే. ప్రాతఃస్నానమువలన పితృతిశయము కలుగును. వైరభావము, వ్యామోహము, హింస అనువానివలన మనోదృఢము కలుగదు.

శ్లో. నేవనం పథిఅగ్నిస్త్రీ బహ్వాలాపం ప్రియాప్రియమ్,
అతీవభోజనం త్యాజ్యం యోగిభి స్తత్త్వదర్శిభిః. 83

తా. మార్గప్రయాణము, అగ్ని నేవనము, స్త్రీసంగము, ప్రియాప్రియబహ్వాలాపము (ప్రియాప్రియములఁగూర్చిన అతిసంభాషణము), అతిభోజనము, అనువానిని తత్త్వదర్శులగుయోగులు అవశ్యము వర్జింపవలయును.

విశే. మార్గప్రయాణమువలన, జలవాయువులు కరివర్తనమగును గనుక ఆరోగ్యమునకు భంగము కలుగును. అగ్ని నేవనమువలన ఉష్ణాధిక్యము కలుగును. స్త్రీసంగమువలన కరణపాటవము తగ్గును. ప్రియాప్రియసంభాషణమువలన చిత్తచంచల్యము కలుగును, అతిభోజనమువలన మూంధ్యము కలుగును.

—॥ యోగసిద్ధికి యుపాయములు. ॥—

శ్లో. అథోపాయం ప్రవత్యోమి తీవ్రం యోగస్య సిద్ధయే,
సుస్మిగ్ధం మధురాహారం విష్టాన్నం తైలవర్జితమ్. 84

ఘృతంతీరం మధుయుతం గవ్యంథాతోశ్చపాషణమ్,
మనోభిలాషితం యోగ్యం తాంబూలం చూర్ణ వర్జితమ్.
చేచ్ఛాత్రశ్రవణం నిత్య మేకాంతగృహసేవనమ్, 85

సామసంకీర్తనం విష్ణో ర్నియమాని సమాచరేత్.
ధృతిక్షమాదయాశౌచం సుస్మిగ్ధం సూక్ష్మవస్త్రకమ్,
ఇత్యేతాని సదాయోగీ నియమాని సమాచరేత్. 86 87

తా. యోగసిద్ధి కీ క్రుముగఁ గలుగుట కనువగుయుపాయములను చెప్పచున్నాను. మృదువును మధురమును నగుమితాహారము, మిష్టాన్నము, తైలవర్జితభోజనము, ఘృతతీరమధుయుతాన్నము, గవ్యము, తదితర ధాతుసోపకరుచికరబదార్థములు, చూర్ణవర్జిత (సున్నములేని) తాంబూలము, అనునవి నేవనీయములు, వేదాంతశ్రవణము, ఏకాంతగృహవాసము, భగవన్నామసంకీర్తనము, అనునవి నియమములుగ గ్రహించఁదగినవి. ధైర్యము, తును, దయ, శౌచము, సుస్మిగ్ధసూక్ష్మవస్త్రధారణము, అనునవియోగులకు నిరంతరాచరణయోగ్యములు.

శ్లో. సమ్యోభక్తోఽపి నాభ్యాసే తుదితేఽపి నచాభ్యసేత్,
అనిలేఽర్కప్రవేశేచ భోక్తవ్యం సర్వసౌఖ్యదమ్. 88

వాయతా ప్రవిష్టేశశిని శయనం సాధకోత్తమైః,
అయుక్తాభ్యాసయోగేన సర్వరోగసముద్భవః.
సుయుక్తాభ్యాసయోగేన సర్వరోగక్షయో భవేత్,
తస్మాద్యుక్తేన కర్తవ్యం సాధకేన సమాసతః. 89 90

తా. భోజనముచేసిన వెంటనేగాని, ఆకలిగొనినపుడుగాని యెన్నఁడును అభ్యాసముచేయరాదు. వాయువు దక్షిణశ్వాసయందు ప్రవేశించినపుడు సంశ్రార్థసఖదమగు ఆహారమును భుజింపవలయును. వాయువు వామశ్వాసయందు ప్రవిష్టమయినపుడు సాధకుఁడు శయనింపవలయును. అయుక్తయోగాభ్యాసము ననువర్తరోగములను కలుగఁజేయును. యుక్తయోగాభ్యాసమువలన సంశ్రార్థరోగములు నాశనమగుచున్నవి. గనుక, సాధకులు నమ్యుక్ప)కారముగ, విధిత్రార్థకముగ యోగాభ్యాసమును చేయవలయును.

విశే. ఆహారాదినియమత్రార్థకమును, జాలంధరాదిబంధయుక్తమును నైనప్రాణాయామము, యుక్తమైనప్రాణాయామము. తదన్యము అయుక్తప్రాణాయామము.

శ్లో. ఇత్థం మాసత్రయం కుర్యా దనాలసోఽది నేదినే,
తస్యనాడీ విశుద్ధిస్యా ద్యోగిన స్తత్త్వదర్శిభిః. 91

తా. ఈవిధముగ, మున్ను చెప్పినప్రకారముగ లేచకత్రారకకుంభకత్రార్థకమైన ప్రాణాయామమును ప్రతిదినమును, అనాలస్యముగ నభ్యాసమునలుపు తత్త్వదర్శియగు యోగి మూడుమాసములకు నాడీవిశుద్ధి సిద్ధి యగుచున్నది.

—॥ నాడీచర్చిలక్షణము. ॥—

శ్లో. దేహస్యకాంతి ర్జ్వర రాసలోన్నతిః సుశక్తిబోధో మనసశ్చయోగ్యతా,
నాదస్ఫుటత్వం నయనే సునిర్తలే హ్యేతాని చిహ్నాని తతో భవంతి. 92
తా. నాడీచర్చిలక్షణము శరీరకాంతియును, జ్వరప్రదీపమును, కుండరిప్రబోధమును,

నునోవిశ్వాసమును కలుగుచున్నది. నాదమునకు ప్రకటత్వమును నేత్రములకు నిర్మలత్వమును లోనగు చిహ్నములు నాడివిశ్లేషణలన కలుగుచున్నవి.

శ్లో. ఉద్యానజాలంధరమూలబంధై రనిద్రితాయా మురగాంగనాయామ్,
ప్రత్యజ్ఞుభేన ప్రవిశన్ సుషుమ్నాం గమాగమాముంచతి గంధవాహః. 93

తా. సుషుమ్నామార్గముగుండ బ్రహ్మరంధ్రమునందు ప్రవేశించువాయువుయొక్క గమనాగమనములకు నిరోధముగ నిద్రించియుండు ఉరగాంగన (సర్పిణి) యనఁబడు కుండలినీకర్తని ఉద్యాన జాలంధరమూలబంధములవలన నిద్రమేల్కొల్పి తూర్వముఖయై (ప్రాణము) నిర్నిరోధముగ సమాధి స్థితిఁ బొందుచున్నది.

శ్లో. ప్రాణాభ్యాసే క్రమేణైవ ఘటికాత్రితయం యదా,
తదాస్యా త్సకలాసిద్ధి ర్యోగిన స్తత్త్వదర్శనః. 94

సూక్ష్మదృష్టిః భేదరత్నం దివ్యకాయ స్తథైవచ,
దూరశ్రుతిః సత్యవాక్యం పరకాయ ప్రవేశనమ్. 95

అదృశ్యం కామచారిత్వం భవం త్యేతాని సర్వతః,
భవే ద్వీర్యవతీగుప్తా గురువక్త్రసముద్భవా.
అన్యథా ఫలహీనాస్యాన్నిర్వీర్యా ప్యతిదుఃఖదా. 96

తా. అభ్యాసముందు ప్రాణవాయువు సక్రమముగ యెప్పుడు మూఁడుఘడియలకాలము నిరుధమును బొందుచున్నదో, అప్పుడు సంపూర్ణయోగసిద్ధులు, (అజిహాదిసిద్ధులు) సంప్రాప్తము లగుచు న్నువి. అట్టి తత్త్వదర్శకుల సూక్ష్మదృష్టి, భేదరత్నము, దివ్యశరీరము, దూరశ్రుతి, సత్యవాక్యము, పరకాయ ప్రవేశము, అదృశ్యము, కామచారిత్వము మొదలుగాగల సకలసిద్ధులును కలుగుచున్నవి. గురుముఖమువలన ప్రాప్తమయినదియును, గుప్తముగ నుంచఁబడినదియును నగువిద్య సిద్ధిదమును, మోక్షదమును నగుచున్నది. లేనియెడల ఫలహీనమును, నిర్వీర్యమును, అతి దుఃఖదమును నగు చున్నది.

— ఘటావస్థ. —

శ్లో. పవనాభ్యాసనే యోగీ ఘటావస్థాం యదాప్రజేత్,
తదా సంసారచక్రేఽస్తి న్ నాస్తి తద్యన్నప్రాప్నుయాత్. 97

తా. సాధకుడు ఎప్పుడు ఘటావస్థకు ప్రాప్తుడగుచున్నాడో అప్పుడు అతనికి సంసారచక్రముండు జేటొందువస్తువు ప్రాప్తముకానిది లేదు. అనఁగా అతనికిఁ అన్నియును ప్రాప్తములు కాగలవు.

శ్లో. ప్రాణాషానౌ నాదబిందూ జీవాత్మ పరమాత్మనౌ,
ఏకత్రఘటతే యస్తాత్ తస్యా ద్వైఘటఉచ్యతే. 98

తా. ప్రాణాషానములును, నాదబిందువులును, జీవాత్మపరమాత్మలును, ఏకానందును, వియవభేదములేక, ఘటావస్థమును (ఏకత్వమును) జేందుచున్నవో, ఆయనఘట ఘటావస్థ యనఁబడుచున్నది.

— ప్రత్యాహారము. —

శ్లో. యానుమాత్రం యదాధర్తుం శక్తిసాన్న్య ద్వాయుసాధనే,
ప్రత్యాహార స్తదాప్రోక్తః సాధకస్య మహాత్మనః. 99

తా. ఒకయోగము ప్రాణవాయువు సాధనమునందు సాధ్యుడుగుచున్నదో (నిరోధుడుగుచున్నదో) అప్పుడు సాధకులకు ప్రత్యాహారమగుచున్నది.

విశే. "ప్రాణాయామ ద్విషక్తేన ప్రత్యాహార ఉదాహృతిః, ప్రత్యాహార ద్విషక్తేన ధారణా పరికీర్తితా. భవేదీశ్వరసంగత్యై ధ్యానం ద్వాదశధారణా, ధ్యానద్వాదశకే యస్తాత్ సమాధిస్యాభిధీయతే." పండ్రెండు ప్రాణాయామములు ఒక ప్రత్యాహారమనియు, పండ్రెండు ప్రత్యాహారములు ఒక ధారణమనియు, పండ్రెండు ధారణములు ఒక ధ్యానమనియు, పండ్రెండు ధ్యానములు ఒక సమాధియనియుఁ గీర్తింపఁబడుచున్నది.

శ్లో. రూపం రస స్తథా స్పర్శం శుభం వా యదివాఙ్శుభమ్,
సర్వ మాత్మేతి విజ్ఞాయ ప్రత్యాహరతి యోగవిత్. 100

సుగంధ మథవాఙ్గంధం మేధ్యామేధ్యం తతైవచ,
సర్వమాత్మేతి తన్నత్వా ప్రత్యాహరతి యోగవిత్. 101

రూపాదివిషయాః పంచ మనశ్చైవతి చంచలమ్,
సర్వమాత్మేతి విజ్ఞాయ ప్రత్యాహరతి యోగవిత్. 102

ఇంద్రియాణాం విచరతాం విషయేషు స్వభావతః,
బలాదాకర్షణం తేషాం ప్రత్యాహరస్స ఉచ్యతే. 103

తా. రూపరసస్పర్శశబ్దభావములన్నిటిని యోగవిదుడు ఆత్మస్వరూపములుగఁ బరిగణించి ప్రత్యాహరణ మొనర్చుచున్నాడు. సుగంధదుర్గంధవక్త్రవక్త్రపదార్థముల నన్నిటిని ఆత్మస్వరూపములుగ నెన్నుచు ప్రత్యాహరణ మొనర్చుచున్నాడు. శ్వేతాదిపంచరూపములు, అష్టాదిషడ్రసములు ఉష్ణాదిప్రివిధస్పర్శములు, చంచలమగుచిత్తము మొదలగువానినన్నిటిని ఆత్మస్వరూపములని యోగ విదుడు ప్రత్యాహరణ మొనర్చుచున్నాడు. స్వాభావికముగ విషయలాల్యమునఁ దగిలియుండు ఇంద్రియములను విషయప్రవృత్తినుండి దూరించునది ప్రత్యాహార మనఁబడుచున్నది.

విశే. పర్ణరూప ధ్వనిరూపములయిన సకలశబ్దములనువినుట, మృదువు, కఠినము, ఉష్ణము, శీతము మొదలగుస్పర్శములను తెలిసికొనుట, పొట్టి, పొడుగు, లావు, నన్నము, నలుపు, తెలుపు, ఎఱుపు, ఆకుపచ్చ, మిశ్రములని పదివిధములయినరూపములఁజూచుట, ఉప్పు, పులుసు, కారము, తీపు, చేదు, ఒకరు, అనువద్రసములను ఎఱుఁగుట, సుగంధదుర్గంధమిశ్రగంధములను మూఁడుకొనుట, సుశబ్దములను ఆకళబ్దములను పలుకుట, ఇచ్చుట, పుచ్చుకొనుట, లోనగుపనులనుజేయుట, నడుచుట, ఎగురుట పరుగెత్తుట మొదలగుచనులను గావించుట, మలనిసర్జనముచేయుట, సురతాదృలచేత నానందించుట, నంకయించుట, నిశ్చయించుట, చంచలించుట, అభిమానించుట, అనుగ్రహములనుండి శ్రోత్రము, త్వక్కు, చక్షువు, జిహ్వ, గ్రాణము, వాక్కు. హస్తము, పాదము, వాయువు, గుహ్యము అనెడు పదనాలుగు ఇంద్రియములను లెక్కట ప్రత్యాహారము.

శ్లో. తపఃప్రవృద్ధిర్ననః ప్రసన్నతా సురప్రసాదోఽపి దైన్యసంక్షయః,
ద్రుతం ప్రదేశశ్చ తదైవ సంయమే జితేంద్రియస్యేహ కిలోపజాయతే. 104

ఇంద్రియములు యెక్కువ జయింపఁబడుచున్నచో అనఁగా ఇంద్రియప్రవృత్తులు యెక్కువ నశింపఁబడుచున్నచో, అపుడు సకలసిద్ధులును సంప్రాప్తములగుచున్నవి. తపము ప్రవృద్ధమైయుండుచున్నది. అనఁగా జితేంద్రియత్వమువలన తపము ప్రవృద్ధముఁగని ఫలభరితమగుచున్నది. చిత్తము ప్రసన్నతఁజెందుచున్నది. సురప్రసాదము, అనఁగా, సకలదేవతాప్రసన్నము ప్రాప్తమగుచున్నది. దైన్యసంక్షయము కలుగుచున్నది. అనఁగా దారాపుత్రాదులపాలనపోషణములనిమిత్తమైన యాచకనేపకాది నీచవృత్తులవలని దైన్యము దూరగతమగుచున్నది. ఇంద్రియవిజయము యోగసిద్ధికి ముఖ్యసాధనము. అనఁగా, ధారణ ధ్యాన, సమాధిరూపమగుయోగము, జితేంద్రియత్వమువలననే శీఘ్రముగ సిద్ధించుచున్నది.

విశే. ఇంద్రియవిజయమువలన తపము సిద్ధించుననుటనుగూర్చి “మనసశ్చేంద్రియాణాంచ నిగ్రహం పరమంతపః, తజ్జయః సర్వధర్మేశ్శక్యః సధర్మః పరఃచ్యుతే.” మనస్సును, ఇంద్రియములును, న్యవ్యవహర్య ప్రవృత్తులనుండి నిగ్రహమును జెందునటులఁజేయుటయే పరమతపము. అదియే సకల ధర్మములలో నుత్తమధర్మము. అని ప్రృలిపచనము ప్రమాణము. భాగవతమునందు, “జిహ్వోపస్థాది కార్షణ్యా ద్విహంపాలయతేజనః.”) జిహ్వోపస్థాది ఇంద్రియవిషయములకు లోలుఁడైనపురుషుఁడు సర్వదా క్షానమువలె పరిభ్రమించుచున్నాఁడు. అని చెప్పఁబడియున్నది. భర్తృహరి, “కోదేహితవ దే త్వదగ్ధజతరస్యార్థే మనస్వీజనః.” స్వీదరపోషణార్థమై యాచనాపారతంత్ర్యమునఁ దగిలినబుద్ధి మంతు లేరుగలదు! అనఁగా, జ్ఞానసంపన్నులేరును స్వీదరపోషణార్థమగు యాచనాదివృత్తులయందు ప్రవృత్తచిత్తులుగారు. అని చెప్పియుండెను. “ద్రుతం ప్రవేశశ్చ తదైవ సంయమమ్.” సాధకులకు, ఇంద్రియవిజయమువలన, యోగసిద్ధికి ముఖ్యసాధనములైన ధారణాధ్యానసమాధులు సశీఘ్రముగ సంప్రాప్తములగును. అనఁగా, జితేంద్రియవలన నిశ్చయముగ యోగసిద్ధి సంప్రాప్తమగును. తదితరులకుఁగాదు. అని ప్రసిద్ధము.

—ॐ ధారణము. ॐ—

శ్లో. భూమిరాపః తథాతేజో వాయురాకాశవైక్రమాత్,
ఏతేషు పంచభూతేషు ధారణా పంచకారయేత్. 105

తా. భృగ్వి, జలము, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము అనుమహాభూతములు అయిదును అయిదు ధారణములైయున్నవి. ధారణములకముగ పంచమహాభూతములవిజయము ప్రాప్తమయినయెడల ఆమరత్వము లభ్యమగుచున్నది.

విశే. “సేధానీ పంచభూతానాం ధారణాం యః సమాధ్యసేత్, శతబ్రహ్మగలేనాపి మృత్యువ్రన్య నవిద్యతే.” పూర్వోక్తప్రకారముగ, ధారణాములకముగ పంచమహాభూతములయొక్క విజయమును బడసిగ్రహీతానియగు యోగి మాఱుబ్రహ్మకల్పము లంతరించినను మృత్యుముఖుఁడగుకాదు. అని శివసంహితయందు చెప్పఁబడియున్నది.

—ॐ సగుణధ్యానము. ॐ—

శ్లో. విష్ణుం వైశ్వానరం దేవం భాస్కరంచ తథాశివమ్,
పరమం పురుషం దివ్యం సగుణం ధ్యానముచ్యతే. 106

తా. విష్ణువు, వైశ్వానరుఁడు (అగ్ని) భాస్కరుఁడు (సూర్యుఁడు) శివుఁడు అనుభరమపురుషులగు దేవతలఁగూర్చినధ్యానము సగుణధ్యాన మనఁబడుచున్నది.

శ్లో. అతఃపరం పరంబ్రహ్మ అనంతబలపౌరుషమ్,
సర్వాధారం జగద్రూప మవ్యక్తం పురుషోత్తమమ్. 107

సర్వకారణ కర్తారం నిర్గుణం గుణసంయుతమ్,
సోహం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయ నిర్గుణం పరిచక్షతే. 108

తా. సగుణధ్యానానంతరము, అనంతుఁడును, బలపౌరుషసంపన్నుఁడును, సర్వాధారుఁడును, జగత్సర్వరూపుఁడును, అవ్యక్తుఁడును, పురుషోత్తముఁడును, సంపూర్ణ కారణకర్తయును, నిర్గుణుఁడును, గుణసంయుతుఁడును నగు పరబ్రహ్మసర్వరూపుఁడును నేనే యని సలుపుధ్యానము నిర్గుణధ్యాన మనఁబడుచున్నది.

—ॐ విష్ణుధ్యానము. ॐ—

శ్లో. హృత్పద్మేష్టదళోపేతే నారాయణ మజం విభుమ్,
చతుర్భుజ ముదారాంగం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్. 109

నీలోత్పలదళాభాసం శంఖచక్రగదాభ్రువమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం శ్రీశం శశికోటిసమప్రభమ్. 110

మనసాలోక్య దేవేశం సగుణం ధ్యానముచ్యతే,
ప్రభాభిర్భాసయద్రూపం వాసుదేవం సనాతనమ్. 111

తా. అష్టదశయుక్తమయిన హృత్పద్మమందు, నారాయణుని, అజాని (జన్మరహితుని), విభుని (సమర్థుని), చతుర్భుజుని, ఉదారాంగుని, పద్మపత్రసదృశనేత్రుని, నీలకమలకలాభాసమానశరీరుని, శంఖచక్రగదాధారుని, శ్రీవత్సవక్షుని, లక్ష్మీశుని, శోటిచంద్రసమకాంతుని, దేవేశుని, దేదీప్య ప్రభాభాసమానుని, వాసుదేవుని, సనాతనుని, విష్ణుని నెలకొల్పి, ఏకాగ్రచిత్తముతో సలుపుధ్యానము, పరమమును, సగుణమును సగుణధ్యానము అనఁబడుచున్నది.

—ॐ అగ్ని ధ్యానము. ॐ—

శ్లో. హృత్సరోరుహమధ్యేతు తథైవాష్టదళేయుతే,
వైశ్వానరం మహావహ్నిం జ్వలంతం సర్వతోముఖమ్. 112

ప్రభాభిర్భాసయద్రూపం పీతాభం సర్వకారణమ్,
సోహమాత్మేతి తం జ్ఞాత్వా ధ్యానం యోగవిదోవిదుః. 113

తా. అష్టదశయుక్తమయిన హృదయదద్మమందు, వహ్ని రూపుఁడును, ౮ ప్రజ్వలితుఁడును సర్వతోముఖుఁడును. ప్రభాభాసమానకాంతియుతుఁడును, పీతవర్ణుఁడును, జగత్కారణుఁడును (సృష్టి సిద్ధిలయకారణుఁడు) నైన వైశ్వానరుని అగ్నిని, నెలకొల్పి, తద్రూపమును ఆత్మయందు గ్రహించి తదేకచిత్తమున సలుపుధ్యానము, అగ్నిధ్యానమని యోగవిదులు చెప్పుచున్నారు.

—ॐ సూర్యధ్యానము. ॐ—

శ్లో. అథవా మండలే తత్ర భాస్కరస్య మహాత్మనః,
పద్మాసనస్థితంచేవ నిర్మలం పావకోపమమ్. 114

భాసయంతం జగత్సర్వం సృష్టిస్థిత్యంతకారణమ్,
సోహమాత్మేతితథ్యానం విద్వద్భిః పరికీర్తనమ్. 115

తా. లేక, హృదయకమలమందు, భాస్కరునిమండలమును సుస్థిరమొనర్చి, పద్మాసనస్థుని, నిర్మలమని, పావకనదృశుని, లేటోపంతుని, జగత్ప్రకాశుని, సృష్టిస్థిత్యంతకారణుని, శ్రీసూర్యనారాయణుని నేనే యని ఆత్మయందు గ్రహించి, ఏకాగ్రముగ నలుపుధ్యానము సూర్యధ్యానము అనఁబడుచున్నది.

—ॐ శివధ్యానము. ॐ—

శ్లో. భ్రువోర్ధ్వే శివంధ్యాయే ద్భారూపం సర్వకారణమ్,
శుద్ధస్ఫటికసంకాశ ముమయా పరిసేవితమ్. 116

వ్యాఘ్రచర్తాంబరధరం శశీవప్రియదర్శనమ్,
పద్మాసనస్థితంచేవ చింతయేచ్ఛ సదావిభుమ్. 117

తా. భ్రూమధ్యమండలమందు, ప్రకాశస్వరూపుఁడును, సర్వజగత్కారణుఁడును, శుద్ధస్ఫటికసంకాశుఁడును, ఉమాపరిసేవితుఁడును, వ్యాఘ్రచర్తాంబరధరుఁడును, చంద్రనిఁబోలె ప్రియదర్శనుఁడును, పద్మాసనస్థుఁడునునై విరాజమానుఁడగు దేవుని, శివుని నిరంతరమును తదేకచిత్తమున నలుపు ధ్యానము, అత్యంతోత్తమమగు శివధ్యానమని చెప్పఁబడుచున్నది.

—ॐ నిర్గుణధ్యానము. ॐ—

శ్లో. భూధ్యానాదపరం నిత్యం సోమమండలమధ్యమమ్,
స్వాత్మానం మండలాకారం చింతయేచ్ఛవిచక్షణః,
అహమేవం పరంబ్రహ్మ సచ్చిదానందలక్షణమ్. 118

తా. భూధ్యానానంతరము, అనఁగా, శివధ్యానానంతరము, ఆత్మను, చంద్రమండలనదృశము పరిగ్రహించి, (భావించి), సచ్చిదానందస్వరూపమగు పరబ్రహ్మము నేనే యను భావమున నిరంతరమును ధ్యానము చేయవలయును. ఇదియే నిర్గుణధ్యానము.

శ్లో. ఏవం ధ్యానామృతం పీత్వా మృత్యుంజయతి యోగవితే,
వత్సరాన్తుక్తపవాసౌ జీవన్ముపి నజీవతి. 119

తా. ఈవిధముగ ధ్యానామృతమును, అనఁగా ధ్యానమువలన జనియించు అమృతమును యోగివిడుడు నిరంతరమును పానముచేయుచు మృత్యువును జయించి ఒకజన్మభ్రమములో ముక్తుఁడు (జీవన్ముక్తుఁడు) అగుచున్నాఁడు. అనఁగా, జీవితమై నను, నిర్జీవితమనివలె యొప్పుచుండును.

శ్లో. ధ్యానాన్యపి బహునాన్యహు ర్యోగినో మునిపుంగవాః,
ముఖ్యాన్యేతానిచై తేభ్యో నాన్యచ్చ భువివిద్యతే. 120

ఏతథ్యానస్యమాహాత్మ్య మృషిభిస్తత్త్వదర్శిభిః.

శాస్త్రేషు బహుధాప్రోక్తం పరంతత్వం సుభాషితమ్. 121

తా. పూర్వమందు, మునిశ్రేష్టులు, యోగిపుంగవులు, ధ్యానముల ననేకవిధములుగ వర్ణించి యున్నారు. అందు వైదికేష్విధ్యానములగుర్యోక్తకృష్టములుగను, ముఖ్యములుగను చెప్పఁబడినవి. ఇంతకు అతిరిక్తములగునవిలేవు, తత్త్వతేత్తలగుమహర్షులు శాస్త్రములయందు విశేషముగ, పరినిధములుగ వివరించిన యాధ్యానతత్త్వమును వివరించితిని.

శ్లో. అథవా యాదృశీబుద్ధీ రామే కృష్ణే తథా శివే,
కర్తవ్యమితితథ్యానం యామలిః సాగతిర్భవేత్. 122

యదిశైలసమంపాపం విస్తీర్ణం యోజనాన్ బహువాన్,
తత్సర్వంధ్యానయోగేన క్షణేనైవ వినశ్యతి. 123

తా. లేక, ఏకకారముగ, యేకరూపముగ, రామకృష్ణశివరూపములలో నేరూపమందు చిత్తము ప్రవృత్తమొందుచున్నదో ఆ ప్రకారము నారూపము ధ్యానయోగ్యమగుచున్నది. చిత్తమందు యేకాకారము ప్రవృత్తమగుచున్నదో, యాకారధ్యానముఫలిభూతమగుచున్నది. పర్యతనమానముగ ఘనమై, బహుయోజనవిస్తీర్ణముఁ జెందియున్న మహాపాతకములైనను, ధ్యానయోగ సాధనమున క్షణమాత్రమున నాశనము జెందుచున్నది.

—ॐ బంధత్రయనిరూపణము. ॐ—

శ్లో. పద్మాసనం సమంబధ్యా స్థాపయే చ్చుబుకం హృది,
జాలంధర మిమంబంధ మృత్యు మాతంగనాశనమ్. 124

పాదమూలేన వామేన యోనిస్సంపీడ్యతే బలాత్,
అపానమూర్ధ్విముత్థాప్య మూలబంధం ప్రశస్యతే. 125

ఉడ్డీనం కురుతే యస్తా దవిశ్రాంతం మహాఖగః,
ఉడ్డాన్యం తమిమం బంధం సర్వదూఃఖహరం నృణామ్. 126

తా. ముఖప్రదమగు పద్మాసనముఁబోలిన యాసనమున నుపవిష్టుఁడై, సమకాయుఁడై, చుబుకము (గడ్డము)ను హృదయమందు శేర్చియుంచునది జాలంధరబంధముద్రయనఁబడుచున్నది. ఇయ్యది మృత్యువశమతంగమును నాశమొనర్చుచున్నది. లింగమునకును గుదమునకును మధ్యప్రదేశమగు యోనిస్థానమందు వామపాదమూలముశేర్చి హత్తించి, గుదమును నంతుచితముచేసి, అధోగతిఁగల్గి యుండుఅపాననాయువును మీదికిఁగ్రహించి, ఉర్ధ్వగతిఁబొందించునది మూలబంధ మనఁబడుచున్నది, మహాఖగరూపమగు ప్రాణనాయువును, ఉడ్డీనమువలె బంధించి, యితరత్ర విశ్రాంతిఁబొంద నీయకుండ, నుషమ్మును పొందించునటులు, యుదరమును యథాశక్తిగ వెన్నునకంటునటుల వెనుకకు ఆకర్షించునది, సర్వదూఃఖమహాకారమగు ఉడ్డాన్యబంధ మనఁబడుచున్నది.

—ॐ బంధత్రయప్రయోజనము. ॐ—

శ్లో. బంధత్రయేణ పవనో ప్రయాతి గగనేలయమ్,
తతోనజాయతే మృత్యు ర్జరారోగాదికం తథా. 127

తా. బంధత్రయ (జాలంధరబంధ, మూలబంధ, ఉడ్డాన్యబంధ) సాధనమువలన, పవనము

బ్రహ్మరంధ్రమును ఆకాశమునందు (గగనమునందు) విలయమును బొందుచున్నది. దానివలన మృత్యువును, ముదిమియును, రోగాదికములును కలుగనేరవు.

— శేచరీముద్ర. —

శ్లో. ఏకః సృష్టిమయోదేవ ఏకాముద్రాచ శేచరీ,
కుంభకః కేవలః శ్రేష్ఠః ధన్యః పుణ్యశ్చమోక్షదః. 128
గురువాక్యాల్లభతే జిహ్వో సద్యస్త్రిఫలగామినీమ్,
బ్రహ్మరంధ్రతాదృష్టిర్బుద్ధాభవతి శేచరీ. 129

తా. దేవతలలోనెల్ల సృష్టికర్తయగు పరమేశ్వరుడు శ్రేష్ఠుడైనవిధమున, ముద్రలలోనెల్ల శేచరీముద్రయును, కుంభకములలోనెల్ల కేవలకుంభకమును, శ్రేష్ఠములును, ధన్యములును, పుణ్యములును మోక్షదములును నైయున్నవి. గురుపదవిప్రకారము శిష్యుగమనమున నాలుకను త్రిఫలమును బ్రహ్మరంధ్రమునందు ప్రవేశపెట్టి భూమిధ్యమందు, దృష్టినిలుపునది, శేచరీముద్ర యనఁబడుచున్నది.

శ్లో. చంద్రాత్సారః ప్రసవతి హ్యమృతం దివ్యరూపిణః,
శేచర్యా ముద్రితం యేన మృత్యుంజయతి లీలయా. 130
ఊర్ధ్వజిహ్వః స్థిరోభూత్వా క్షణార్థ మపితిష్ఠతి,
విషైర్విముచ్యతే సర్వై ర్వావిధిమృత్యుర్జరాదిభిః. 131
నరోగో మరణం తస్య నై వాలస్యం ప్రజాయతే,
తుభామూర్ఖా తృప్తాచైవ ముద్రాయోవేత్తి శేచరీమ్. 132

తా. భూమిధ్యాకాశమందలి చంద్రునినుండి ప్రవించు దివ్యామృతస్రావమును శేచరీముద్ర వలన బంధించి యేసాధకుడు పానముచేయువాడగుచున్నాడో, ఆసాధకుడు అవలీలగ మృత్యువును జయించినవాడగుచున్నాడు. ఏసాధకుడు జిహ్వగ్రమును ఊర్ధ్వముఖమొనర్చి త్రిఫలమందు (తాలుములమునందు ఇడాసింగళానుభమున్నాదులు కలియుస్థానమందు) జొనిసి, ఒక అర్థ క్షణమైనను, మస్థిరముగ నిలువగలుగుచున్నాడో, ఆసాధకుడు, లేలు, పాము మొదలుగాగల శకలమైన విషములవలన గలుగుబాధలనుండియును, సకలవ్యాధులనుండియును, జరామరణముల నుండియును విడివడినవాడగుచున్నాడు. వానికి రోగమును, మృత్యువును, ఆలస్యమును కలుగనేరవు. శేచరీముద్ర సెఱింగినవానికి తుభ (ఆకలి) తృప్త (దాహము) మూర్ఖమొదలగునవి పొడనూపనేరవు. వానివలనకలుగు బాధలవలన పీడితుఁడుకాదు.

శ్లో. వలీ పలితవేపఘ్నీ ముద్రేయం శేచరీసదా,
సతస్యక్షరతే బిందు ర్బుద్ధాం యోవేత్తి శేచరీమ్. 133

తా. వృద్ధాప్యమును హరించు (వృద్ధావస్థయందు శరీరమందు కలుగుముడశలు శంపము, పెంట్లకలు తెల్లబడుట మొదలగుదానిని పొడనూపకుండజేయు) శేచరీముద్రను చక్కగ సెఱింగినవానికి, ఎట్టిసమయమందుచైనను, బిందువు (తక్లము) పతనమును (స్థానచ్యుతిని) గననేరదు.

— శేచరీసిద్ధిః సాధనము-లక్షణము. —

శ్లో. చాలనాద్దోహనాచ్చైవ చ్ఛేదనాచ్చ తదైవచ,
యావత్ స్పృశతిభ్రూమధ్యే శేచరీసిద్ధితాం తథా. 134

తా. ప్రథమమున, మృదువును, సన్నమును నైనవస్త్రమును జేర్చి నాలుకను రెండుచేతులతో పట్టుకొని కుడియొడమలకు యటునటురెండువైపులకు ద్విభ్రువలయును. అనంతరముః నాలుకుపైకి చాచి, గోస్తనమును దోహనమొనర్చువిధమున దోహనమొనర్చవలయును. తదనంతరము, సునిశితాశ్రమమును అనఁగా, కుశపత్రముః బోరె మిక్కిలివాడియైన ఆయుధమును, గ్రహించి, నాలుకకు దిగువ భాగమందుండి, ఆనాలుకను తాలుములమునందు ప్రవేశింపకుండనిరోధమును కలిగించుచుండునాడిని క్రమక్రమముగ కొంచెముకొంచెముగ ఛేదించవలయును. జిహ్వగ్రము, భూమస్థమును స్పృశించునంతఁ దనుక, యీచాలనదోహనభేదముల నభ్యసించుచుండవలయును. ఎప్పుడు జిహ్వగ్ర భూమస్థమును స్పృశించుచున్నదో, అప్పుడు శేచరీముద్రసిద్ధించినదని గ్రహించునది.

శ్లో. జాయతే మ్రియతే లోకే బిందునా నాత్ర కారణమ్,
తస్మాదతిప్రయత్నేన బిందు ధారణమాచరేత్. 135

మరణం బిందుపతనం జీవనం బిందు ధారణం,
శివోబిందు రజశ్శక్తిః శశిసూర్యమయస్తథా,
ఉభయోర్ధైలనం కార్యం స్వశరీరే ప్రవేశయేత్. 136

తా. లోకమందు జననమరణములు కేవలము బిందువుములమున కలుగుచున్నవి, గాని తే తొందుకారణమునఁగాదు. కాబట్టి బిందువును నిరంతరము ఆతిప్రయత్నముచేత ధారణమొనర్చవలయును. అనఁగా, బిందువు పదచ్యుతిఁ గనకుండునటుల (తనస్థానమును వీడకుండయుండునటుల) సంరక్షణము చేయవలయును. బిందుపతనమువలన మరణమును బిందు ధారణమువలన జీవమును కలుగుచున్నది. బిందువు శివరూపము, రజస్సు శక్తిరూపము. శశి సూర్యమయము అనఁగా బిందువు శశిరూపము, రజస్సు సూర్యరూపము, ఈరెండింటియొక్క, శివశక్తులయొక్క, శశిసూర్యులయొక్క, బిందు రజస్సులయొక్క సప్తేశనము, అనఁగా బిందురజస్సులు రెండును వికలమైశరీరమందు ప్రవిష్టమగుట యనునది, నిశ్చయముగ మోక్షదమగుచున్నది.

— హతయోగలక్షణము. —

శ్లో. హకారః శంకరః ప్రోక్త స్థకార శ్శక్తిశ్శరీరీ,
ఉభయోర్ధైలనంయస్మిన్ హతయోగోనిగద్యతే. 137

తా. హకారము శివస్వరూపమనియును, తకారము శక్తి (పార్వతి) స్వరూపమనియును, యీశివశక్తుల సప్తేశనము (వికలము) హతయోగమనియునుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

— పజ్జోలి. —

శ్లో. ఆదారజః స్త్రియోయోన్యాః యత్నేనవిధివ త్సుధీః,
ఆకృప్య లింగనాశేన స్వశరీరే ప్రవేశయేత్.
దైవాశ్చలతీచేద్విర్యా మూర్ధ్వ మాకృప్య రక్షయేత్, 139

క్షణమాత్రం యానితోయో లింగనాశం నివారయేత్. 139

పునశ్చచాలనం కుర్యాత్తస్యాం యోన్యాం శనైఃశనైః. 140

తా. మునుముందు విధి పూర్వకముగ శ్రీయోనిమండలమందలి రజస్సును లింగనాశములానికి నాకర్షించి స్వశరీరమందు ప్రవేశపెట్టవలయును. ఒకప్పుడు బిందువు (శుక్లము) స్థానచ్యుతిగనిన యొడల, మరల నద్దానిని లాని కాకర్షించి రక్షింపవలయును. అనఁగా, యోనిమండలమునందు పతనము కాకుండ రక్షింపవలయును. యోనిమండలమునందు బిందువు పతనము కానున్నపుడు క్షణమాత్రము, లింగమును యోనిమండలమునందు ప్రవేశపెట్టి మెల్లమెల్లగా చాలనము చేయవలయును.

శ్లో. గురూపదేశతోయోగీ బలాదా కృప్యతద్రజః,
ఉభయోర్ధ్వేనం కృత్వా స్వశరీరే ప్రవేశయేత్. 141

అనేనైవ విధానేన సిద్ధిభవతి భూతలే,
వజ్రోల్యభ్యాసయోగోయం భోగయుక్తోపి మోక్షదః. 142

అయంతుశాంకరోయోగో ధీరాణాం తత్త్వదర్శినామ్,
గోపనీయః ప్రయత్నేన నదేయోయస్యకస్యచిత్ 143

తా. గురూపదేశకర్తృకముగ యోగి, శ్రీరజస్సును బలాత్కారముగ నాకర్షించి, యారజస్సును బిందువుతో నైక్యమొనర్చి శరీరమునందు ప్రవేశపెట్టవలయును. ఈవిధానమువలన యోగి పూర్వమున సిద్ధుడగుచున్నాడు. వజ్రోల్యభ్యాసయోగము భోగయుక్తమైనదై యున్నను, మోక్షదమును నైయున్నది. ఈయోగము సాక్షాత్తు శంకరునివలనఁ జెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి ప్రయత్న విశేషముచేత రహస్యముగనుండుచు, ధీరులకును, తత్త్వదర్శులకును మాత్ర మొసంగవలయును. సామాన్యులకు నొసంగవలదు.

శ్లో. సహజో ల్యమరోలీచ వజ్రోలి ఖేదతో భవేత్.
యోగశాస్త్రానుసారేణ ఉభే అపి నిగద్యతే. 144

తా. సహజోలి అమరోలి యనునవిరెండును యధార్థముగ వజ్రోలియొక్క ఖేదరూపములు అయినను, యోగశాస్త్రానుసారముగ నారెండును వేరువేరుగ నిర్వికములై వర్ణింపఁబడుచున్నవి.

—ॐ సహజోలి. ॐ—

శ్లో. దైవాచ్యులలిచేద్విర్యం సప్రాప్తం యోనిమండలే,
ఉభయోః శోషణం యేన సయోగీ సిద్ధిభాజనమ్. 145

సహజోలితిముద్రేయం జ్ఞాతవ్యాయోగిభి స్సదా,
యేనకేన ప్రకారేణ బిందుధారణ మాచరేత్. 146

తా. ఎప్పుడైనను, దైవవశమున, బిందువు స్థానచ్యుతిగని యోనిమండలమును తొందినయెడల, లింగమూలమున బిందురజస్సులను రెండింటిని శోషింపఁజేయవలయును. అనఁగా శరీరములా శోషింపఁబడును. అట్లుగ జేయఁగా యోగసిద్ధి భాజనఁడగుచున్నాడు. అట్లుచేయఁగది

సహజోలిముద్ర యనఁబడుచున్నది. సహజోలిముద్రాకరణమును యోగిజనులునిరంతరమును యెఱుంగఁదగినదై యున్నది. వివిధముగ నైనను బిందుధారణ మొనర్పవలయును.

విశే. సహజోలిక్రియావిధానము:—సీసముచేత చేయఁబడిన పదునాలుగుఅంగుళములబొడవుగల శలాకను సంగ్రహించి, నిత్యమును క్రమక్రమముగ నాశలాకను లింగద్వారమందు జొనుపవలయును. ఇట్లు యాశలాకను పండ్రెండుఅంగుళములవరకు లింగములో ప్రవేశపెట్టినపిమ్మట పదునాలుగుఅంగుళములనిడివిగల వెండిలోచేయఁబడిన సభిద్రశలాకను సంగ్రహించి అద్దానిని లింగద్వారమునందు పండ్రెండుఅంగుళములవఱకు జొనిపి అందు పూత్కారమొనర్చుచు, వాయుసంచారము కలుగఁజేయవలయును. అనంతరము, తన్మూలమున జలమును, క్షీరమును నాకర్షించవలయును. తదనంతరము, రజస్సును, బిందువును ఆకర్షించవలయును. ఇందువలన యోగి సంతృప్తయోగసిద్ధులకు పాత్రుడగుచున్నాడు.

—ॐ అమరోలి. ॐ—

శ్లో. స్వమూత్రోత్సర్గసమయే ముఖ్యాం ధారాం పరిత్యజేత్,
బలాదాకర్షయే న్నధ్యాం ధారా మమృతరూపిణీమ్. 147

స్తోకంస్తోకం స్య నేత్యశ్చా దుపదిష్టగురుశిక్షయా,
ఏవం యోగవిధానేన బిందుర్గచ్ఛతి మండలే. 148

షడ్జాసమభ్యసేన్నిత్యం సాధకః సంయతేంద్రియః,
శతాంగనాఽపి భోగోఽపి బిందుస్తస్య నతుబ్యతి. 149

బిందుసిద్ధి ర్భవేత్తస్య జితశ్వాసస్యయోగినః,
బహునా కిం ప్రలాపేన హ్యుపతిష్ఠంతి సిద్ధయః. 150

సంసారిణాం విమూఢానాం మాయామోహితచేతసామ్,
బిందుర్దదాతి సర్వేషాం సుఖదుఃఖ ముదారధీః. 151

అయంతు శాంకరోయోగో యోగీనాం చాత్మదర్శినామ్,
రాగగ్రస్తమనుష్యాణాం నతువా విషయశాలినామ్. 152

తా. నిజమూత్రోత్సర్గసమయమునందు ముఖ్యధార(ప్రథమధార)ను పరిత్యజించి, అమృతరూపిణీయగు మధ్యధారను బలపూర్వకముగ నాకర్షించవలయును. అనంతరము గురూపదీప్తమార్గానుసరణముగ మెల్లమెల్లగ కొంచెముకొంచెముగఁ బరిత్యజింపవలయును. ఈవిధముగ యోగవిధానమువలన బిందువు స్వస్థానమును తొందుచున్నది. ఇంద్రియవిజయము నెఱింగినయోగి ప్రతిదినమును సక్రమముగ నాణుమాసములవర్యంతము అభ్యాస మొనరించినయెడల నాకర్షణ ముఖ్యగు శ్రీలతో సంఖ్యగ మొనరించినను బిందుపతనమును గననరెండు. ఏయోగిజితశ్వాసుండు అగుచున్నాడో (శ్వాసమును ధరించువాఁడగుచున్నాడో) ఆయోగి జితబిందుఁ డగుచున్నాడు. అనఁగా, బిందుధారణమునందు నదుర్ధుఁడగుచున్నాడు. కేయిమాటలవలన సేమిప్రయోజనము, ఆతనికి సంపూర్ణసిద్ధులును, నవిభావమునం దుపస్థితములై యొప్పుచున్నవి. సంసారలంపటులను, విమూఢులను, మాయామోహితీతులును, నగుచునుజులకు, బిందువు సుఖదుఃఖములకు కారణమగుచున్నది. ఈఅమరోయోగము శంకరు

నివలన ప్రకాశితమై, రాగగ్రస్తులకును, విషయలోలురకును గాక, కేవలము ఆత్మదర్శులకును, యోగులకును సుఖప్రదమగుచున్నది.

శ్లో. అమరోలీ త్వియంప్రోక్తా మహాసిద్ధిప్రదాయికా,
బిందుధారణరత్నార్థం ముద్రానైవచ యాదృశీ. 153

తా. ఈ అమరోలీమద్ర సర్వసిద్ధిప్రదాయకము. బిందురత్నం మొనర్చుటయందు దీనిచోలి ముద్ర చేయించులేదు. ఇయ్యది, యోగము, జపము. తపము మొదలగువాని కన్నిటికిని మూలము.

శ్లో. గుహ్యద్గుహ్యతమోలోకే నభూతో నభవిష్యతి,
ఈశత్వం యత్ప్రసాదేన దుర్లభం ప్రాప్యతే ధువి. 154

తా. బిందురత్నారూపమగు యాయమరోలీయోగమునకు సమానమైనది, అనఁగా, జపతపభక్తి యోగములలో నెదియొకదా లేదు. ఇయ్యది గుప్తాతిగుప్తము. ఎల్లవారికిని నీయఁదగినదికాదు. ఈబిందు రత్నయోగప్రసాదమువలన సృష్టిలో దుర్లభమైనఈశత్వము సంప్రాప్తమగుచున్నది. ఇందుకు సంది యములేదు.

— శక్తిచాలనము. —

శ్లో. అపానవాయు మాకృష్య చాలయే త్కుండలీం దృఢామ్,
నిద్రాం విహాయ భజగీ స్వయమూర్ధ్వం వ్రజేత్ ఖలు. 155

గురూపదేశతోనిత్యం శక్తిచాలన మాచరేత్,
ఆత్మర్యుద్ధి ర్భవేత్తస్య సిద్ధోభవతి భూతలే. 156

షడ్జాన మభ్యసే ద్యోగీ ప్రత్యహం గురుశిష్యయా,
బహునా కిం ప్రలాపేన ముక్తో భవతి బంధనాత్. 157

తా. అగ్నిగతిగన అపానవాయువును ఊర్ధ్వముఖమొనర్చి మీది కాకర్నించి ప్రాణవాయువుతో మైక్యమొనర్చినయెడల, కష్టితవస్త్రమువలె దనరారుచు, యడుచుట్టుకలిగి దృఢబంధమున నోప్పి పూర్ణ (గాఢ)నిద్రఁదగిలియుండుభుజంగియను కుండలినీ సిద్ధపడి తిన్నవై, ఊర్ధ్వముఖమై అక్షరంధ్రమును బొందుచున్నది. ఇట్లు చేయనది శక్తిచాలనముద్రాకరణ మనఁబడుచున్నది. విహంబుఁగాఁడు గురూపదేశమూర్ధ్వమచోష్టన శక్తిచాలన మద్రాభ్యాసమును ప్రతినీత్యమును సలుపువాఁడగుచున్నాఁడో, అమనుజుఁడు నిశ్చయముగ నాయుర్వృద్ధిగనినవాఁడగుచున్నవాఁడు. అణిమాది అష్టసిద్ధులనుబడసి భూతలమందు సిద్ధత్వమును బొందుచున్నవాఁడు. విమనుజుఁడు గురుశిష్యపూర్వకముగ ప్రతినీత్యమును అహోరాత్రములు ఆరుమాసములకర్మంకము అభ్యాసమొనర్చినవాఁడగుచున్నాఁడో, అమనుజుఁడు, కేయిదుటలవలన కేమిద్రయోజనము; నిశ్చయముగ నకలసిద్ధులనుబడసి, కంసారబంధమునుండి విడిపడినవాఁడగుచున్నాఁడు.

విశే. అష్టసిద్ధులు, లేక అష్టైశ్వర్యములు:—అణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకామ్యము, ఈశత్వము, విశిష్టము.

1. అణిమ:—అణుప్రమాణములైనప్రాణులయందు పరమాణుప్రమాణుడై యుండుట;

2. మహిమ:—అచూచిపురుషుడనుహేళ్యరసదాశివవిరాట్పురుషుండములకంటె పెద్దవాఁడై యుండుట;

3. గరిమ:—అప్రహేద్యుండములకంటె భారమైయుండుట;

4. లఘిమ:—మేరువంతటిబరువుగలిగి నుండి దూదిలేశమువలె తేలికమై యుండుట;

5. ప్రాప్తి:—ఇష్టకదార్థములను లభింపఁజేసికొనుట;

6. ప్రాకామ్యము:—గగనగమనాది సామర్థ్యము గనుట;

7. ఈశత్వము:—సూర్యచంద్రులహేంద్రులహేంద్రులైన అగ్ని ప్రముఖదేవతలను పదులలో నియమించుట;

8. విశిష్టము:—సకలజంతువులను పశముజేసికొనుట.

— వివరీతకరణి. —

శ్లో. అధః శిరశ్శోర్ధ్వపాద మభ్యసేచ్ఛ దినేదినే,
ముద్రేయం వివరీతాభ్యా జతరాన్ని వివర్ధసి. 158

నిత్యమభ్యాసము క్తస్యా త్యాహారో బహులోచ్యతే,
సూక్ష్మాహారో యది భవే దగ్నిర్దహతి నిశ్చింతమ్. 159

తస్మా దతిప్రయత్నేన సాధ్యతే యోగినా సదా,
వలితం పలితం దైవ షడ్జానోర్ధ్వం సస్యశ్యతే. 160

తా. క్రిందకుశిరమును, మీదికిపాదములను నంచి, అనఁగా, భూమిమీద శిరమునుంచి మీదికి కాళ్లుచాచి, ప్రతినీత్యమును అభ్యాసముచేయనది, వివరీతకరణిముద్ర యనఁబడుచున్నది. ఈముద్రవలన జతరాన్నియత్యంశము ప్రవృద్ధమగుచున్నది. విమనుజుఁడు వివరీతకరణిని ప్రతినీత్యమును అభ్యాసముచేయుచుండునో, అమనుజుఁడు అధికాహారమును స్వీకరింపఁదగియున్నాడు. అహారము స్వల్పమైనయెడల జతరాన్ని శరీరమును భస్మముచేయును. యోగి వివరీతకరణిని ప్రయత్నపూర్వకముగ నభ్యాసముచేయవలయును. ఈముద్రను ప్రతినీత్యమును అభ్యాసముచేసినయెడల ఆరుమాసములను వృద్ధాప్యము (శరీరము ముడతలుపడుట వెంట్రుకలు తెల్లబడుట మొదలగునవి) నశించుచున్నది. అట్టివాఁడు తరుణప్రాయుఁడగుచున్నాఁడు. వానికి జరాభావము కలుగుచున్నది.

శ్లో. యామమాత్రం యదాకర్తుం సమర్థఃస్యా ద్దినేదినే,
తదైవ కురుతేయోగీ కాలస్య ముఖవంచనమ్. 161

గురుప్రసాదా ల్లభతే ముద్రేయం పాపనాశనీ,
గోపనీయా విశేషేణ నదేయా యస్య కస్యచిత్. 162

తా. వివరీతకరణిని ప్రతినీత్యము యామమాత్రమభ్యాసము చేయవలయుండగుయోగి, కాలముఖమును వంచనముచేయువాఁడు. అనఁగా మృత్యువును జయించుచున్నాఁడు. ఈముద్ర కేవలము గురుప్రసాదమువలన సిద్ధించుచున్నది. ఇది పాపనాశకము. గోపనీయము. అనఁగా, అసాధికారులకు నీయఁదగినదికాదు.

— సమాధి. —

శ్లో. ధ్యేయస్వరూపాపగతో యదా సుధీ ర్విస్త్యత్యచాత్తాన మథావ తిష్ఠతే,
యోగీ విలూనాఖిలకర్త బంధనై ర్యోగస్యతచ్ఛాప్తక మంగమిరితమ్. 163

తా. బుద్ధిమంతుఁడగుయోగి, అనఁగా, సాధకుఁడు, భ్యేయవస్తువునకు వరమాత్మయొక్కస్వరూపమునుబడసి, ఇదిదేశము, ఇదిఆత్మ, యనుబృథగ్భావమును మఱచి, చైతన్యరహితమును బొందినదియును, జన్మాంతరనందిత వర్తమాన ఆగామికములగు సంపూర్ణపాపములను నాశముచేయునదియును నగునది యోగముయొక్క అష్టాంగముగు సమాధి యనఁబడుచున్నది.

శ్లో. సరిత్పతౌ యథాచాపః కర్పూర మనలే యథా,
సలిలే లవణం యద్వ త్సమాధిః ప్రాణసంయమాత్. 164
ఘృతేఘృతం యథాక్షిప్తం వహ్నివహ్ని రివార్పితః,
తథా భవతి చైతన్యం జీవాత్మచరమాత్మనోః. 165
అచ్ఛేద్యః సర్వశస్త్రాణా మవధ్యః సర్వదేహినామ్,
అశశ్యో యక్షగంధర్వై ర్యోగీముక్త స్సమాధినా. 166

తా. సముద్రమందు సలిలమును, అగ్నియందు కర్పూరమును. జలమందు లవణమును, లయకుగునిధమున, అనఁగా, ఏకరూపమున బొందువిధమున, ప్రాణసంయమమునందు (ప్రాణవాయువు నిరోధకుండు) సమాధి లీనమగుచున్నది. ఘృతమందు ఘృతమును, అగ్నియందు అగ్నియును, యెట్లుక్షిప్తములగుచున్నవో, అటులనే జీవాత్మచరమాత్మలు ఏకత్వమును బొందుచున్నవి. సమాధిముక్తుఁడు (సమాధిసిద్ధుఁడు) అగుయోగి, ఏయాయుధముచేతనైనను అచ్ఛేద్యుఁడగుచున్నాఁడు. విప్రాణిచేతను అవధ్యుఁడగుచున్నాఁడు. యక్షగంధర్వాదులకు అశశ్యుఁడగుచున్నాఁడు. (అవధ్యుఁడగుచున్నాఁడు) అనఁగా, సర్వబంధములనుండి విముక్తుఁడగుచున్నాఁడు.

శ్లో. భిత్వాసర్వాణి పద్మాని కుండలీ వాయునాహతా,
సుఖతో బ్రహ్మవివరం గత్వా సుఖ మవాప్నుయాత్. 167

తా. ఉద్యాన, బాలంధరమాలబంధములవలనఁ బంధింపఁబడిన ప్రాణవాయువు, కుండలినీపీడించి, సంపూర్ణపద్మము (చక్రము) లను భేదించి, సుఖపూర్వకముగ బ్రహ్మరంధ్రమును (బ్రహ్మసందమును) బొందుచున్నది.

— సమాధిభేదములు. —

శ్లో. భక్త్యాత్మకా శుభాప్యేకా పునర్జానాత్మకాపరా,
ధ్యానాత్మకా తృప్తియాచ సమాధి ర్వ్యర్థతే బుధైః. 168

తా. బుద్ధిమంతులు సమాధిని మూఁడువిధములుగా వర్ణించెవ్వుచున్నారు. అందు మొదటిది శుభస్వరూపమును కల్యాణరూపమును నగునది భక్త్యాత్మకము. అనఁగా భక్తియుక్తమయిన నగు బోధానుభవధ్యానపూర్వకము. రెండవది జ్ఞానాత్మకము. అనఁగా, నిర్గుణధ్యానపూర్వకము మూఁడవది ప్రాణాయామధ్యానపూర్వకము.

విశే. సమాధి సవికల్పకమని, నిర్వికల్పకమని ద్వివిధము. అందు సవికల్పకము, దృక్భావవిధ సవికల్పకమని, శబ్దానువిధసవికల్పకమని రెండుతెలింగులు. ఈరెండును నిర్వికల్ప మొకటియునుఁ గూడి మూఁడువిధములయ్యెను. ఈమూఁడును బాహ్యంతరభేదములచేత బాహ్యదృక్భావవిధ సవికల్పకసమాధియని, బాహ్యశబ్దానువిధసవికల్పక సమాధియని, బాహ్యనిర్వికల్పకసమాధియని, అంతరదృక్భావవిధ సవికల్పక సమాధియని, అంతరశబ్దానువిధసవికల్పకసమాధియని అంతరనిర్వికల్పకసమాధియని అనువిధములు.

— భక్తిసమాధి. —

శ్లో. సంనియమ్యేంద్రియగ్రామం ధ్యాయే ద్విష్ణుం సనాతనమ్,
ధాతారంచాపి విస్తృత్య సమాధి స్సాభిధీయతే. 169

తా. ప్రాణాయామమునుబూని, విషయాసక్తములగుయింద్రియములను తద్విషయప్రవృత్తులనుండి మఱియించి సనాతనుఁడైనవిష్ణుభగవానుని (లేక ఇష్టదైవమును) ధ్యానముచేయును. అట్లు ధ్యానముచేయుచు ధ్యానసమయమందు, భ్యేయాకారమును విస్తృతించెందునది భక్తిసమాధి యనఁబడుచున్నది.

శ్లో. యదిదేహం పృథక్కృత్య చిత్తం విశ్రమ్య తిష్ఠతి,
తదైవతు సుఖి శాంతో సమాధిం సోపిగచ్ఛతి. 170

తా. శరీరమును వేరుగ దలంచి, చిత్తమందు విక్రామమును వదలియున్నపుడు, సుఖదమును శాంతియుతమునునగు సమాధిభదము బొందఁబడుచున్నది.

— జ్ఞానసమాధి. —

శ్లో. నాహం విప్రాదిరోవర్ణో నాశ్రమీ నజితేంద్రియః,
అసంగో నిర్వికారోహం విశ్వసాక్షీ సదావిభుః. 171

నాహంకర్తా నవాభోక్తా స్వప్రకాశో నిరంజనః,
అయమేవ నమే బంధః సమాధి మనుగచ్ఛతి. 172

తా. బ్రహ్మతేరియాదిచాతుర్వర్ణములలోనివాఁడనుగాను. బ్రహ్మచర్యాదిచతురాశ్రమములలో నివాఁడనుగాను. జితేంద్రియుఁడనుగాను, కేవలము అసంగుఁడును, నిర్వికారుఁడును, లోకసాక్షియును, సర్వైశ్వర్యయుక్తుఁడును నగుపరమాత్మ స్వరూపుఁడనై యున్నాను, కర్తనుగాను, భోక్తనుగాను, స్వప్రకాశుఁడను, నిరంజనుఁడను, బంధమోక్షుఁడను. నా కేవిధమయినబంధములును లేవు. కాఁబట్టి సమాధిని బొందుచున్నాఁడను.

శ్లో. అహో నిరంజనఃశాంతో బోధోహప్రకృతేఃపరః,
ఇతి మత్వాయదాజ్ఞానీ సమాధి మనుగచ్ఛతి. 173

బద్ధో బద్ధాభిమానీ యోముక్తో ముక్తాభిమాన్యసి,
బహునాచకిముక్తేన స్వమతించానుగచ్ఛతి. 174

తా. అహో! నిరంజనుఁడును, శాంతుఁడును, ప్రకృతిజరుఁడునునగు బోధరూపుడను నేను అని గ్రహించి, జ్ఞాని శీఘ్రముగ సమాధినిబొందుచున్నాఁడు. విపురుషుఁడు తనయిచ్ఛానుసరణముగ బద్ధుఁడును, బద్ధాభిమానుఁడును నగుచున్నాఁడో, ముక్తుఁడను ముక్తాభిమానుఁడును నగుచున్నాఁడో అపురుషుఁడు, చలుమాటలేల తనయిచ్ఛానుసరణముగ గమనమును (గతిని) బొందుచున్నాఁడు.

— ప్రాణాయామసమాధి. —

శ్లో. ముముక్షు రిహసంసారే బుభుక్షు రపిదృశ్యతే,
మోక్షభోగనిరాకాంక్షీ విరలోపి మహాయతః. 175

తా. సంసారమందు ముముక్షులను, (మోక్షమును కోరువారలు) బుభుక్షులను, (భోగముల

నాశించువారలు), పెక్కుండుగలరు. అనఁగా చూడఁబడుచున్నారు; కాని, మోక్షమందుగాని భోగమందుగాని యిచ్చ (కోరిక) లేనిమనుజుఁడు విరలముగ (అరుదుగ) చూడఁబడుచున్నాఁడు.

శ్లో. స్థలత్యసౌ నైవ యదా కథంచి దభ్యాసతో ధారణభ్యాసతుల్యైః,
తదైవతజ్ఞానిఫలాని సంయమేఽవిరోధముఖ్యాల్లభతే జితాసుః. 176

సమాధి ధారణాభ్యాసం త్రయ మేకత్ర సంయమః,
జితశ్వాసస్య యుక్తస్య హ్యుపతిష్ఠంతి సిద్ధయః. 177

తా. ఆననప్రాణాయామమద్రాకరణములులేకుండ, ప్రాణవిజయము గ్రాహ్యమై, ధారణభ్యాస సమాధులయం దెన్నఁచును స్థానిత్యమొందకుండ యుండునపుడు, ధర్మబ్రహ్మసందర్శనముగ సంపూర్ణసంయమఫలము సమాపమం దుపస్థితమగుచున్నది. ధారణభ్యాససమాధులు ఏకత్రమగునది అనఁగా, ఏకపదార్థమం దారుఢమగునది (ఒక్కటిగఁజేరునది) సంయమ మనఁబడుచున్నది. జితశ్వాసపురుషులకు (శ్వాసము జయించినవారలకు) సకలసిద్ధులును సంప్రాప్తములగుచున్నది.

శ్లో. జితేంద్రియమనువ్యస్య సిద్ధిః ప్రాప్నోతి నిశ్చితమ్,
నైవాజితేంద్రియస్యేవ వేదవాదరతస్యచ. 178

తా. జితేంద్రియము నిశ్చయముగ సిద్ధినిబొందుచున్నారు. అజితేంద్రియము వేదవేదాంగ పారంగతులైన వండితులైనను సిద్ధిని బొందజేరరు.

శ్లో. అతితానాగతం జ్ఞానం పరిణామశ్చ సంయమాత్,
కూర్తనాద్యాం భవేత్ ధైర్యం మూర్ధని స్సిద్ధిదర్శనమ్. 179

తా. శూర్యమం దేమిజరిగినవియు ముందేమిజరుగవచ్చువియు నగుసర్వకర్తృములును సంయమమువలన జ్ఞాతమగుచున్నవి. అనఁగా శూర్య మెవఁడైయున్నాఁడు. ఏమిచేసియున్నాఁడు. ఇప్పుడు ఏమిచేయుచున్నాఁడు, ముందేమిచేయును అనువిషయములను తెలియనగును. కూర్తనాదీసంయమము సాధ్యమగుచున్నది. అందువలన ధైర్యముకలుగును, అట్టివానిని యేరును కదలింపజేరరు. మూర్ధసంయమముకలుగును. అందువలన సకలసిద్ధిదర్శనమును, వార్తాలాపమును సంప్రాప్తము లగుచున్నవి.

శ్లో. జ్ఞానం సమస్తజగతాం సంయమే సూర్యమండలే,
రేచకాభ్యాసయ్యుక్తేన ప్రవిశత్యపరాంపరమ్. 180

సమూహవాయుర్జ్వలన ముదానే గమనేగతిః,
లావణ్యంచ జలంరూపం యస్మిం స్తస్మిన్ సుసంయమమ్. 181

తా. సూర్యమండలసంయమమువలన సంపూర్ణజగత్తుయొక్క, అనఁగా మల్లోకములక్షానము సంప్రాప్తమగుచున్నది. రేచకప్రాణాయామాభ్యాసయంత్రసంయమమువలన ధర్మకాయ ప్రవేశము (గృహీతమునొంది) ధర్మశరీరమువలన అచేరింపఁగలసామర్థ్యము) కలుగుచున్నది. సమానవాయుసంయమమువలన జ్వలనము, అనఁగా శ్వాసాగ్రతీతము (యోగాగ్ని) సంప్రాప్తమగుచున్నది. వలయునెడ న్యయమోగ జ్వలనమగుటకుఁ దగినశక్తిహృద కలుగుచున్నది. ఉదానవాయుసంయమమువలన గతి, అనఁగా జలమందు మునుగకుండ లేలినడచుటయు, కంటకాదులవలనిబాధలేకుండటయు, ఆకాశమందు నంచరింపఁగలగుటయు కలుగుచున్నది. ఏయేపదార్థమందు సంయమ మొనరించిన నాయాపదార్థరూపము సంప్రాప్తమగుచున్నది. సంయమమువలన మన్తఘనిబోలురూపలావణ్యములును, హనుమంతునిబోలు బలవరాక్రమములును సంప్రాప్తములగుచున్నవి.

ఇది తృతీయోపదేశము.

చతుర్థోపదేశము.

రాజయోగ వర్ణనము.

యోగములు రాజయోగఫలమునకు సాధనములు. ౧

శ్లో. మంత్రోలయో హోపాయో రాజయోగాయ కల్పతే,
యోయంయోగం విజానాతి హ్యుత్తమః సర్వయోగానామ్. 1

వజ్రసనే స్థితోయోగీ ముద్రాం విభాయశాంభవీమ్,
శ్రుణుయాద్దక్షిణే శ్లోత్రేసూక్ష్మా త్సూక్ష్మతరం ధ్వనిమ్. 2

తా. సకలాపాయములు అనఁగా, మంత్రయోగ, లయయోగ, హఠయోగోపాయములన్నియు రాజయోగ ఫలావార్త్యర్థమై యుత్పన్నవి. అనఁగా, రాజయోగ ఫలసాధకములై యున్నవి. రాజయోగమును సంపూర్ణముగ నెఱిగినయోగి, యోగులలో నుత్తముఁడు, శ్రేష్ఠుఁడు అగుచున్నాఁడు. వక్త్రానము (సిద్ధానము)ను బంధించి, కాంభవీ (భేదభీ) ముద్రనుధరించి, దక్షిణశ్లోత్రమునందు కలుగుసూక్ష్మములో సూక్ష్మమగుధ్వనిని (నాదమును) వివలయును.

అవస్థాభేదములు. ౩

శ్లో. ఆరంభాప్రథమోవస్థా ఘటావస్థా ద్వితీయకా,
తృతీయా పరిచర్యాచ నిష్పత్తిశ్చ చతుర్థికా. 3

చతుష్టయం సర్వయోగే మహాసిద్ధి ప్రదాయకమ్,
కథితుం కస్యమర్థః స్యా మహాసిద్ధేశ్చ నేపితమ్. 4

తా. ఆరంభావస్థ, ఘటావస్థ, పరిచర్యావస్థ, నిష్పత్తివస్థ, అనునవి నాలుగును అవస్థాచతుష్టయ మనఁబడును. అతిమాదిసిద్ధుల నొనంగును. అందలి మహాత్మ్యమును నేరేవర్ణింప నమర్థము? శూర్యాచార్యులు, మహాసిద్ధులు (కపిలాచార్యులు, మత్స్యేంద్రులు, మహేశ్వరులు) మొదలగువారిచే నేవింపఁబడియెను.

శ్లో. బ్రహ్మగ్రంథే ర్యదాభేదోనాహతః శూర్యతే ధ్వనిః,
దివ్యదేహశ్చతే జన్మీహ్యనందం పరమంప్రజేత్. 5

సంపూర్ణహృదయఃశూన్యః ఆరంభాసాప్రకీర్తితా,
ద్వితీయఘటవన్నాదే జ్ఞానీ దేవసమోభవేత్. 6

విష్ణుగ్రంథిర్యదాభేదే పరమానందసూచకే. 7

తా. బ్రహ్మగ్రంథిని భేదించి, అనాహతధ్వనిని యేయోగి వినుచున్నవాఁడో, ఆయోగి, దివ్యదేహుఁడును, తేజోవంతుఁడునునై, ధర్మానందమును బొందుచున్నాఁడు. సంపూర్ణహృదయము అనందముతోగూడి వృత్తిశూన్యమైనపుడు ఆరంభావస్థ యనఁబడుచున్నది. విష్ణుగ్రంథిని భేదించి నపుడు అనాహతధ్వని (నాదము) ఘటనాదమువలె వివలపడుచున్నది. అయ్యది ధర్మానందమును నొనంగునది. అట్టివాదమును వినుయోగి దేవసమానుఁ డగుచున్నాఁడు.

శ్లో. రుద్రగ్రంథిం యదా భిత్వా సుఖా ద్విశతిమారుతః,
సర్వదుఃఖ జరావ్యాధి తుభానిద్రా వినశ్యతి. 8
నిష్పత్తే వేణుసదృశో నాదశ్చ పరమోమహాన్,
యదా సంజాయతే తత్ర యోగీర్వర సమస్తదా. 9
సృష్టిసంహారకర్తాసౌ సత్యం సత్యం నసంశయః,
రాజయోగప్రభావేణ న కించి ద్దుర్లభం జగత్. 10

తా. రుద్రగ్రంథిని భేదించుటవలన ప్రాణవాయువు సుఖశ్రావ్యకముగ అవ్వారంభమును బొందుచున్నది. అపుడు సకలదుఃఖములును, జరావ్యాధితుభానిద్రలును నాశము లగుచున్నవి. నాల వదియగు నిష్పత్త్యవస్థయందు వేణునాదసదృశముగు సర్వోత్తమమగునాదము సంప్రాప్తమగుచున్నది. అట్టినాదము సంధానమును నలుపుయోగి ఈశ్వరసదృశుడగుచున్నాడు. అనఁగా, సృష్టిసంహారము లకు కర్తయగుయోగికి నిశ్చయముగ రాజయోగప్రభావమువలన ప్రపంచమందు దుర్లభమైనపదార్థ మెచ్చియును లేదు.

— రాజయోగ ప్రభావము. —

శ్లో. రాజయోగస్య మాహాత్మ్యం కోవా శశ్నోతి వర్ణితుమ్,
యోగస్యాస్యచ కర్తారో విజ్ఞేయాస్తేమహేశ్వరాః. 11

తా. రాజయోగమాహాత్మ్యమును వర్ణించుట కేమిను శక్తులుగారు. రాజయోగమును తెలిసిన వాడును, అభ్యాసమును నలుపువాడును, నగుయోగి మహేశ్వరుడనఁబడుచున్నాడు. అనఁగా, అప్రాప్తమును మహేశ్వర సదృశుడగు పరిగ్రహించఁబడుచున్నాడు.

శ్లో. ఏవం నానావిధామార్గా రాజయోగపథాయతే,
క్రియతే రాజయోగేన కాలస్య ముఖవంచనమ్. 12

తా. నానావిధములగు మోక్షమార్గములు అన్నియు రాజయోగఫలసిద్ధికిసాధనములై యున్నవి. రాజయోగఫలసిద్ధిచే కాలవంచనకు డగుచున్నాడు.

— రాజయోగ మెఱుంగని జపతపాదికములు శ్రమదములు. —

శ్లో. రాజయోగమజానంతః కేవలం హతధర్మిణః,
తేషా మభ్యాసినాం మనస్య శ్రమోహి కేవలం ఫలమ్. 13

తా. రాజయోగమెఱుంగని జపతపాదికముగు హతధర్మాభ్యాసము కేవలము పరిశ్రమఫలమునే బడయుచున్నది; కాబట్టి, అట్టి అభ్యాసకుడు శ్రమకన్న తేలిండుఫలమును బడయనేరడు.

— యోగము మోక్షదము. —

శ్లో. కేచిద్దానం ప్రశంసంతి కేచిద్ధర్మం తథాపరే,
కేచిద్దృఢాఢకర్తాః కేచిద్వైరాగ్యము త్తమమ్. 14
అగ్నిహోత్రాదికం కేచిత్ తపఃశౌచం త్సూర్యవమ్,
ఏవం వదంతి మునయో హయసాయాస్తు విముక్తయే. 15

తా. కొందఱు దానములను, కొందఱు కర్మలను, కొందఱు గృహస్థసర్వములను ప్రశంసించు చు న్నారు. కొందఱు వైరాగ్యమును శ్రేష్ఠమనుచున్నారు. కొందఱు అగ్నిహోత్రాదికములను, కొందఱు

యజ్ఞాదితపశ్శ్రమములను, కొందఱు తపము, శౌచము, తమ, ఆర్జవములను ఉత్తమములనుచున్నారు. ఇవిధముగ మహర్షులు అనేకవిధములగు మోక్షాపాయములను చెప్పియున్నారు.

శ్లో. ఏవం నివాదకర్తృణాం మతం వక్తుం సశక్యతే,
ఇద మేకిం మయాప్రోక్తం యోగశాస్త్రం స్వభావతః. 16
భక్తియోగోఽథవా జ్ఞానం తపఃశౌచాదికం తథా,
సజ్జాయతేఽస్మిన్ సంసారే పృథగప్రాంగయోగతః. 17

తా. ఇట్టి వాదనివాదములగుమార్గములలో సుత్తమమార్గ మెద్దియో నిర్ణయించుటకు నే ననకు యుండను. అయినను స్వానుభవమువలన యోగశాస్త్రమే పరమమతమని గ్రహించి వివరించుచు న్నాను. భక్తియోగము, జ్ఞానము, తపము, శౌచము మొదలగునవి ఆప్రాంగయోగమునకు వెలియైనవి కావు.

విశే. శ్రీమద్భాగవతమునందు, “శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్ ఆర్చనం వందనం దాశ్యం సఖ్యమాత్మనివేదనమ్.” కథాశ్రవణము, నామసంకీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవ నము, పూజనము, వందనము, దాశ్యము, సఖ్యము, ఆత్మనివేదనము అనఁగా ఆత్మసమర్పణము అను నవి నియమమున కంతర్భూతములగు తొమ్మిదివిధములగు భక్తిమార్గములని చెప్పఁబడియున్నది. పాతం జలయోగ మాత్రమందు “ఈశ్వరప్రతిభానాద్యా.” ఈశ్వరునిఁగూర్చిన ప్రేమపూర్వక ప్రతిభా నము (పూజనము) సమాధి యనఁబడుచున్నది. అని చెప్పఁబడియున్నది. నారాయణతీర్థులు, “ప్రేమ భక్తియోగస్తు ఈశ్వరచరణారవిందయోః ప్రేమప్రవాహో అవిచ్ఛిన్నస్సమాః” ఈశ్వరచరణారవింద ములయందలి ప్రేమప్రవాహము సమాధి (ప్రేమభక్తి) యనఁబడుచున్నది. అని చెప్పియున్నారు. అం దువలన సమాధి, జ్ఞానసమాధి, భక్తిసమాధి, కర్మసమాధి అని మూడువిధములుగ వర్ణించఁ బడియు న్నది. దీనిని ధ్యానసమాధియనికూడఁ జెప్పచున్నారు. అనఁగా యోగముచేత సమాధి (మోక్షము) కలుగుచున్నది. యోగములేక తదితరవిధమున కలుగనేరదు.

— సహజావస్థ. —

శ్లో. చిత్తస్థైర్యే స్థిరోవాయు స్తతోబిందుః స్థిరోభవేత్,
జాయతే సహజావస్థా యమినాం మోక్షదాయినీ. 18
యావన్న గచ్ఛేదనిలస్తదాత్మకం తావన్న బిందుః స్థిరతాం ప్రపద్యతే,
తావన్న ధ్యానం నచరాగసంక్షయ స్తావన్న జ్ఞానం లభతే విరాగవాక్. 19

తా. చిత్తస్థైర్యమువలన వాయుస్థిరత కలుగుచున్నది. వాయుస్థైర్యమువలన సహజావస్థ కలుగు చున్నది. అనఁగా, సమాధి సంప్రాప్తమగుచున్నది. దానివలన యోగులకు మోక్షదాయక మగుచు న్నది. ఎంతవఱకు వాయువు అప్రాకంధమును బొందకుండయుండునో, అంతవఱకు యేయు పాయముచేతను బిందుస్థైర్యము కలుగనేరదు. బిందుస్థైర్యము కలుగనంతఁదనుక ధ్యానస్థైర్యము కలు గదు. ధ్యానము స్థిరముగానిచో, శీతోష్ణాదికములగుబాధలు సంక్షయములుగావు. శీతోష్ణాదికములగు బాధలు తయములు గానంతదనుక జ్ఞానముకలుగదు. జ్ఞానములేనిది మోక్షములేదు. కాఁబట్టి, జ్ఞానము కలుగమిది విరాగియైనను నేమి ప్రయోజనము? అనఁగా, నేమియును లేదని భావము.

శ్లో. నాస్తియోగసమావిద్యా ననాదసదృశోలయః,
మనోన్తనీహ్యవస్థాసు యథా ముద్రాసు శాంభవీ. 20

తా. ప్రపంచమందు శాంభవీమద్రుత సమానమైనముద్ర వేటొందులేనివిభమున యోగవిద్యకు సమమయినవిద్య వేటొందులేదు. నాదసదృశమగులయము వేటొందులేదు. మనోన్తనీఅవస్థకు తుల్యమైన అవస్థ వేటొందు అవస్థయునులేదు.

శ్లో. యోగానుసంధానసమాధిపాత్రం యోగీశ్వరాణాం హృదివర్తమానమ్,
ఆనందపూర్ణం వచసాహ్యగమ్యం జానాతి తత్ శ్రీగురునాథవీకః. 21

తా. యోగానుసంధానసమాధికిః బాహ్యుడైనయోగీశ్వరునియొక్క (యోగకర్తయొక్క) హృదయమందు ప్రాప్తమయ్యెడి (వర్తమానమయ్యెడి) ఆనందము నిశ్చయముగ నగమ్యము. అవర్ణ్యము. ఆయానందమును కేవలము శ్రీగురునాథుడుమాత్రమే యెఱింగియున్నాడు.

శ్లో. రూపలావణ్యసంపన్నా యదా స్త్రీపురుషం వినా,
తథాయోగేన రహితో బ్రహ్మజ్ఞానరతోపి వా. 22

తా. పురుషుడు (భర్త) లేనిస్త్రీ, ఎంతటిరూపలావణ్యసంపదల నొప్పియున్నను వ్యర్థమగు విభమున, యోగాభ్యాసములేని తత్త్వజ్ఞానము వ్యర్థమగుచున్నది.

ఇ ది చ తు ర్థో ప దే శ ము.

యోగమార్గప్రకాశిక.

— ॐ ప్రాణాయామాభ్యాస క్రమము. —

శ్లో. అథాభ్యాసక్రమం వక్ష్యే యోగినాం సిద్ధిదాయకమ్,
ప్రాతఃకాలే సముత్థాయ ప్రణమ్య స్వగురూన్ సుధీః. 1
విధివచ్చాచాదికం కృత్వా ఏకాంతేచ మతం విశేతే,
సూక్ష్మరంధ్రే మలేరమేష్ట ప్రతిష్ఠాప్యాసనం వృదు. 2
గురుం సంస్మృత్యహృదయే విఘ్నేశం నేష్య దేవతామ్,
తతస్సంకల్పకం కృత్వా ప్రాణాయామ స్తోత్రభ్యసేత్. 3

తా. ఆనంతరము, అనఁగా, నాలుగువిధములగుయోగములయొక్కలక్షణములు చెప్పినపిమ్మట, యోగులకు సిద్ధిదాయకమగుప్రాణాయామముయొక్క అభ్యాసక్రమమును చెప్పుచున్నారు. ఆరుణోదయముమొదలు సూర్యోదయవర్జంతమగు ప్రాతఃకాలమందు నిద్రలేచి, నిజగురుని, ఆచార్యుని, మహాత్ములకు స్మరించి ప్రణమింపవలయును. ఆనంతరము విధిత్రార్థముగ కొంచాదివిధులను నిర్వర్తించుకొని ఏకాంతస్థానమందు నిర్భక్తమైనసూక్ష్మరంధ్రము (ద్వారము)గల మతమందు ప్రవేశించి, మృదువైన అననమునఁ దుబవిష్టుడు కావలయును. ఆనంతరము నిజగురుని, గణేశ్వరుని, స్మరించి, ఇష్ట

దైవమును హృదయమందు స్థిరమొనర్చి సంకల్పత్రార్థముగ ప్రాణాయామాభ్యాసమును నలువలయును.

శ్లో. ముద్రాంచ వివరీతాఖ్యాం కుంభకా త్పూర్వమభ్యసేత్,
కుంభకా దశకర్తవ్యాః పంచవృద్ధా దినేదినే. 4

తా. వివరీతకరణీమద్ర, కుంభకమునకు త్రార్థమం దభ్యసించఁదగినది. కుంభకాత్పూర్వమందు అభ్యసించఁదగదు. కుంభకాభ్యాసమందు వ్రథమమున పదికుంభకములను, ఆనంతరము దినదినము నయిదయిదు కుంభకములచొప్పున వృద్ధిజేయుచు, అభ్యాసము నలువలయును.

శ్లో. సహితమభ్యసేత్తావత్ యావత్కుంభం నకేవలమ్,
కేవలానంతరంచైవ కుర్యా ద్దశచవింశతిః. 5

అభ్యాసం సకలం కుర్యా దీశ్వరావృణమాదృతః,
మథ్యాహ్నేచ తథాభ్యాసం కృత్వా భోజనమాచరేత్. 6

తా. కేవలకుంభకము సిద్ధించునంతదనుక, రేచకపూరకయుక్తమైన సహితకుంభకమును అభ్యసించవలయును. కేవలకుంభకసిద్ధి సంప్రాప్తమగునంతదనుక, పదిగాని యిరువదిగాని సహితకుంభకములను అభ్యసించవలయును. సంప్రాజ్ఞాభ్యాసమును యుదారత్రార్థముగ నీశ్వరావృణము చేయవలయును. ఈవిధముగ మథ్యాహ్నకాలమందు అభ్యాసమొనర్చి ఆనంతరము భోజనము నలువలయును.

శ్లో. కురీత్ భోజనం పథ్య మపథ్యం న కదాచన,
భోజనానంతరం కించిచ్ఛయనం సౌఖ్యదాయకమ్. 7

సాయంసంధ్యావిధిం కృత్వా యోగం పూర్వవదాచరేత్,
అర్ధరాత్రే హతాభ్యాసం శ్రద్ధాచే ద్యదిధీమతః. 8

తా. పథ్యభోజనమును నలువలయును. అపథ్యభోజన మెన్నఁడును నలువరాదు. పథ్యాపథ్య విచారము యోగాభ్యాసమునకు మున్నే చెప్పఁబడియున్నది. భోజనానంతరకాయనము సుఖదాయకముగనుక ఇంచుక కాలము శయనింపవలయును. సాయంకాలమందు సంధ్యోపాసనాదికృత్యములు నిర్వర్తించుకొని మున్ను చెప్పినవిధమున మఱిల సభ్యాసమొనరింపవలయును. ధీమంతులగుసాధకపురుషులు, శ్రద్ధాకులగుచునేని అర్ధరాత్రమందుగూడ హతాభ్యాస మొనరింపవలయును. ఇట్లు నలుపునది నక్రమ యోగాభ్యాసమని యెఱుంగునది.

— ॐ ఛాయాపురుషోపాసనావిధానము. —

శ్లో. శుద్ధాతపే స్వదేహస్య ప్రతిబింబం విలోకయేత్,
భూమా దృష్ట్వా తథాభేచ ప్రతీకోపాసనాంచరేత్. 9

యోగీ సమభ్యసేన్నిత్యం స్వప్రతీకం యథావిధి,
తేన విజ్ఞాయతే సర్వం లాభాలాభౌ భవాభవౌ. 10

తా. శుద్ధాతపమందు స్వశరీరముయొక్కప్రతిబింబము (ఛాయ)ను దిలకింపవలయును. భూమియందు చూడఁబడుఛాయాపురుషుడు నిశ్చయముగ ఆకాశమందుకూడ చూడఁబడుచున్నాడు. అంతరిక్షమందు చూడఁబడుఛాయాపురుషుని యుపాసిండుట యనునది ప్రతీకోపాసన మనఁబడును.

చున్నది. ప్రతిదినమును స్వప్రతీక (నిజచ్ఛాయా) దర్శనమును ఆధ్యసించవలయును. స్వప్రతీకదర్శనమువలన నకలమును (లాభనష్టములు కలుగుటయు, కలుగకపోవుటయు) దెలియనగును.

శ్లో. శిరచ్ఛిన్నం తథాకంఠ స్తదామృత్యు ర్భవేద్భవమ్,
యదా నదృశ్యతే బాహు ర్ఘృతృహనిస్తు జాయతే. 11

సమస్తానిచ హ్యాంగాని స్వప్రతీకే నపశ్యతి,
తత్సర్వంచ విజానీయా త్రస్యహని ర్న సంశయః. 12

తా. ఛాయాపురుషునిశిరము చూడఁబడకపోయినను, లేక, కంఠమొందుచున్నటులఁ జూడఁబడినను శీఘ్రముగ ఆమృత్యుశ్రీ సంభవించునున్నదని యెఱుంగవలయును. దక్షిణభుజము చూడఁబడని యెడల భౌత్యహనిగాని, బంధుహనిగాని కలుగునని యెఱుంగవలయును. వామభుజము కనఁబడని యెడల శ్రీ (భార్యా) హనికలుగునని తెలియవలెను. ఛాయాపురుషునియందు సర్వాంగములు కానరానియెడల, అట్లు కానరానియంగమునకు హనికలుగునున్నదని తెలియవలయును. ఇందుకు సందియములేదు.

— స్వప్రతీకోపాసనమువలనిప్రయోజనము. —

శ్లో. యుఃకరోతి సదాభ్యాసం గుప్తాచారేణ మానుషః,
ఈశత్వం నాత్ర సందేహః షణ్ణాసేనచ లభ్యతే. 13

వివాహే గమనేచైవ కాలేచ మరణే తథా,
అవశ్య మేవ కర్తవ్యం యోగిభి స్తదుపాసనమ్. 14

తా. నిరంతరము ఛాయాపురుషదర్శనాభ్యాసము నలుపుయోగి ఆరుమాసములలో ఈశ్వరసదృశుఁడగుచున్నాఁడు. అనఁగా ఈశ్వరునివలె సర్వశక్తినిమన్వితుఁడగుచున్నాఁడు. వివాహకాలముందు, యాత్రాకాలముందు, మరణకాలముందు యోగులకు స్వప్రతీకోపాసనము (ఛాయాపురుషదర్శనాభ్యాసము) అవశ్యకర్తవ్యము అయియున్నది.

— గ్రంథపఠనఫలము —

శ్లో. సకలయోగరహస్యమితీరితం యుగళదాసజనేన సమాసతః,
పఠతియశ్చ సమాచరతీహవై పఠతిజాతు సనోహి భవార్ణవే. 15

తా. యుగళదాసకృతమైన సంతూర్ణయోగశాస్త్రరహస్యము (సారము) ను సమ్యక్ప్రకారముగ బఠించినవారలును, అభ్యసించినవారలును, భవార్ణవము (సంసారసాగరము)నఁ బఠితులు కాఁజాలరు. ఇందుకు సందియములేదు.

ఇది శ్రీయుగళదాసనిరచితమైన యోగమార్గప్రకాశికయందు, రాచకొండ అన్యయ్యశాస్త్రి కృత ఆంధ్రతాత్పర్యసహితముగ ప్రాణాయామాభ్యాసక్రమము సంతూర్ణము.

శ్రీ కాశీవిశ్వేశ్వరార్చనము.

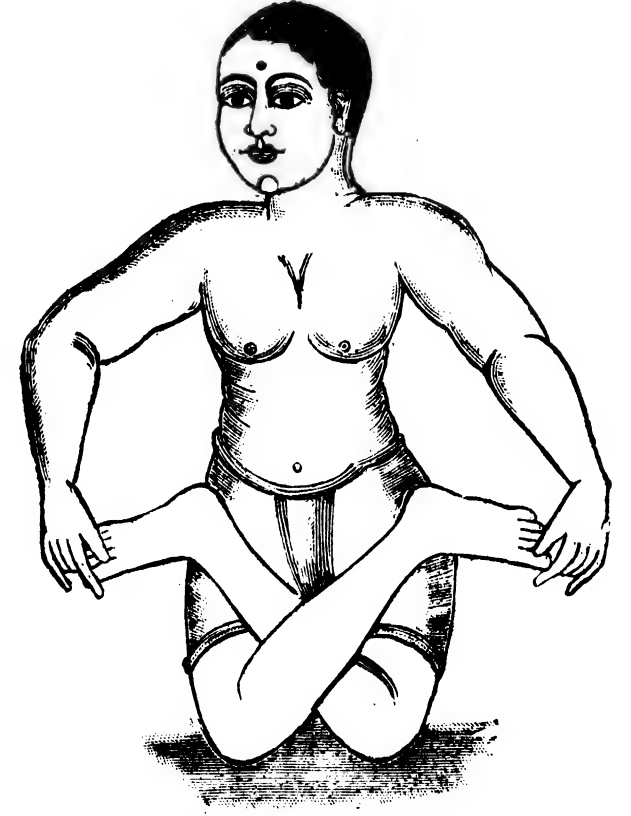

స్వస్తికాసనము - పుట. ౧౯

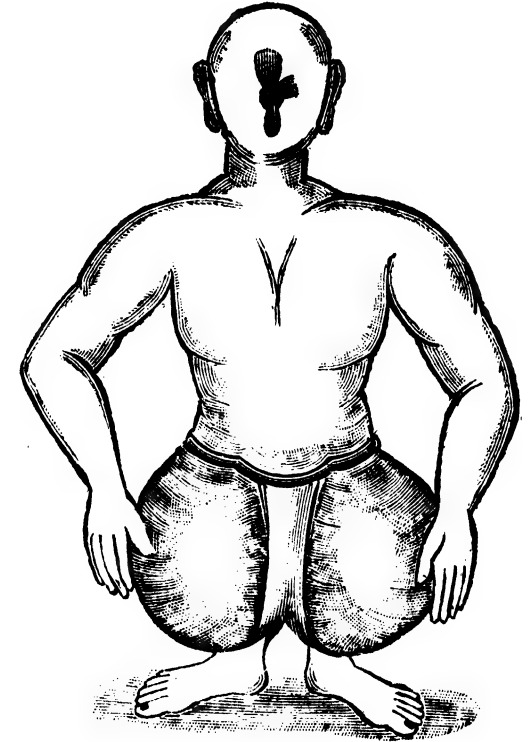

వీరాసనము - పుట. ౨౦

గోమూఖాసనము - పుట. ౨౦

కూర్మాసనము - పుట. ౨౦

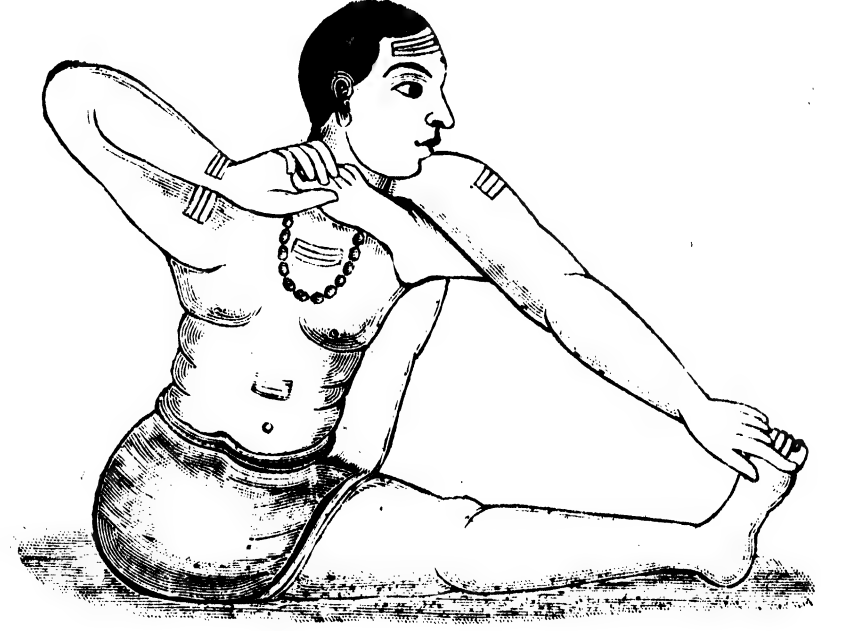

కుక్కుటాసనము - పుట. ౨౧

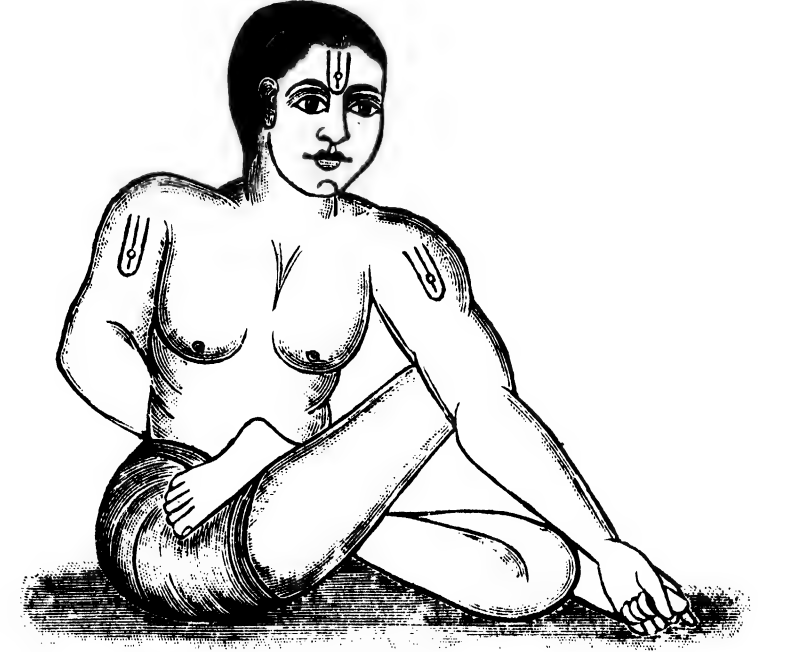

ఉత్తానకూర్కాసనము - పుట. ౨౧

ధనుర్ఘాతనము - పుట. ౨౨

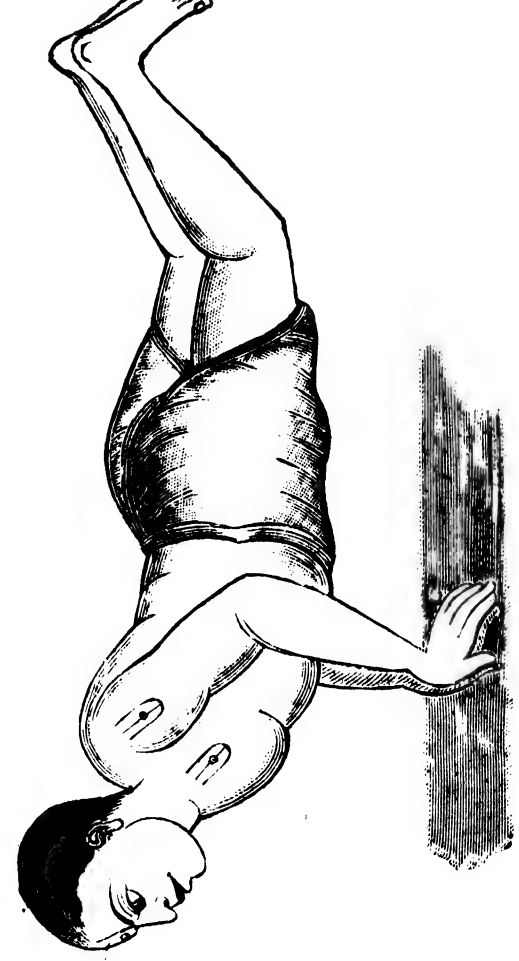
మత్స్యేంద్రాసనము - పుట. ౨౨

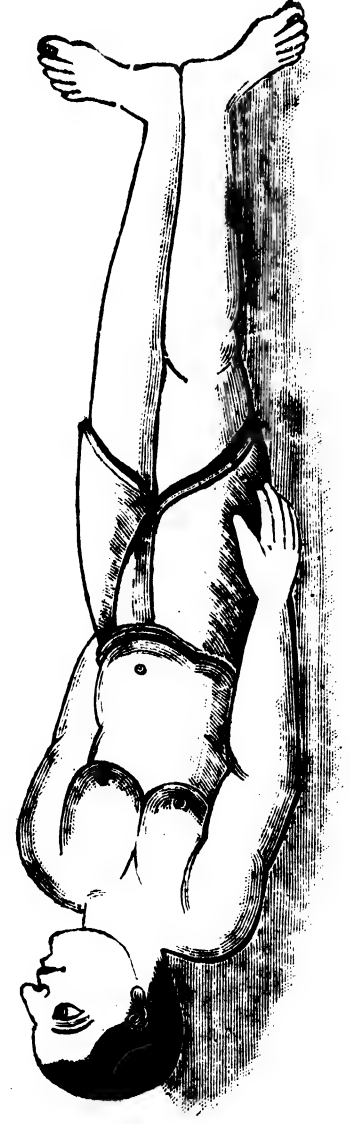
మత్స్యేంద్రాసనము - పుట. ౨౨

పశ్చిమతానాసనము - పుట. ౨౩

సుయూరాసనము - పుట. ౨౪

శవాసనము - పుట. ౨౫

సిద్ధాసనము - పుట ౨౭

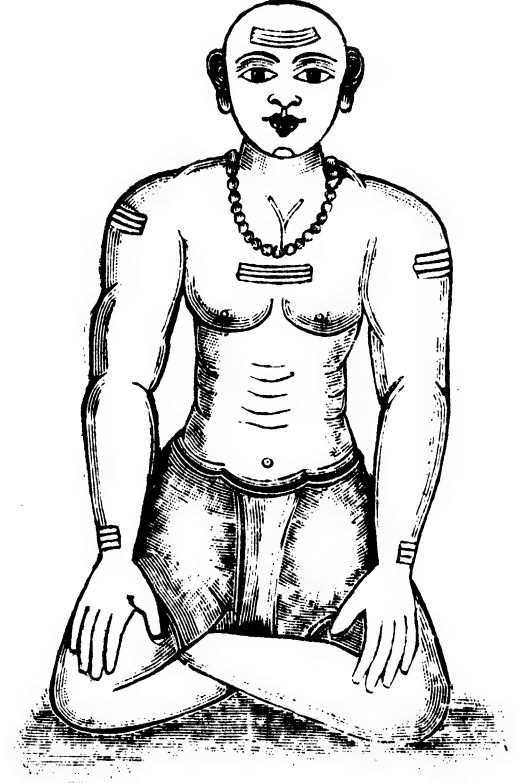

సిద్ధాననము - పుట ౨౮

పద్మాసనము - పుట ౩౧

సింహాసనము - పుట ౩౪

భద్రాసనము - పుట, ౩౫

గోరక్షాననము - పుట. ౩౫

6707

END OF
TITLE